

भासनाटकचक्रे

CONTENTS

Preface	i-iii
Introduction	iv-x
१ स्वप्नवाचनद्वयम्	१-५६
२ प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्	५७-१०८
३ जनिभारकम्	१०९-१९०
४ चारुदत्तम्	१९१-२४८
५ प्रतिज्ञा	२४९-३२०
६ जनिपेरुनाटकम्	३२१-३७२
७ पञ्चरात्रम्	३७३-४२०
८ मध्यमव्यायोगः	४२१-४४०
९ दूतपात्रकम्	४४१-४५८
१० दूतघटीकचम्	४५९-४७६
११ कर्णभारम्	४७७-४८८
१२ ऊरुमहम्	४८९-५१०
१३ बालचरितम्	५११-५६०
Appendices					
A. Metrical Analysis	561-567
B. List of irregular constructions etc.				568-573
C. References to Bhāsa or his works				573-577
D. Stanzas attributed to Bhāsa /			578-580
E. Select Glossary	580-583

and conjectural readings of the Trivandrum text have been replaced by reliable readings.

In the appendices at the end, I have given a consolidated metrical Index, together with a table giving at a glance the number of verses in a particular metre in the various plays; a collection of all anomalous forms and constructions; a list of citations from rhetorical and other works wherein reference is made to Bhāsa or his works; and lastly, a glossary of rare and out-of-the-way expressions employed in these plays. I am considerably indebted to the work of the late Mm. Gaṇapati Śāstrī, and also to the articles on Bhāsa by Dr. V. S. Sukhtankar in preparing these appendices—especially the first two; I have also made use of all the editions of individual plays of the group so far published, and I make my grateful acknowledgments to these. As for the introduction, I have given merely a summary of my views on the Bhāsa problem, leaving the readers to refer to my essay on 'Plays ascribed to Bhāsa, their authenticity and merits' for a further and detailed discussion of the problem. I feel happy to add that two of the most eminent scholars of the West, the late Professor Dr. Sylvain Lévi, and the late Professor Dr. M. Winternitz have unequivocally given it as their opinion that the plays in question cannot be the works of the great poet Bhāsa—thus confirming the view that I have expressed in my thesis. In the article referred to at the outset, Professor Winternitz writes, "I believe that most scholars are now inclined to give up the idea that we are in the happy possession of the principal works of the great Bhāsa who was famous already at the time of Kālidāsa." In a letter addressed to Mr. P. Anujan Achan,

and published in the same Bulletin, Dr. Winternitz writes, "I am no longer a believer in Bhāsa's authorship of these plays."

A companion volume, giving a critical introduction, a full translation and explanatory notes for each of the plays is under preparation and will be published as early as practicable. I cannot sufficiently express my gratitude to Dr. N. G. Sardesai, the enthusiastic proprietor of the Oriental Book Agency, for his readiness to undertake the publication of the present volume. My student and friend, Mr. J. V. Vaidya, B.A., deserves my best thanks for the invaluable help he has rendered in transcribing and copying the manuscript and in reading the proof-sheets; and lastly, my thanks are due to Mr S. R. Sardesai, B.A., LL.B., the Manager of the Samarth Bharat Press, for the very nice printing and getup of the work.

Prabhakara Niketana,
Deccan Gymkhana,
Poona. }

C. R. DEVADHAR.

PREFACE TO THE SECOND EDITION

This is a mere reprint of the 1937 edition. The Companion Volume promised could not be published so far owing to difficulties beyond our control, and the idea is postponed for the present.

C. R. DEVADHAR

INTRODUCTION.

The Bhāsa Problem.

Bhāsa, the worthy predecessor of Kālidāsa, was to us a mere name until in the year 1912 the late Mahāmahopādhyāya Gaṅgaṣpati Śāstri claimed to have discovered a number of plays written by Bhāsa which were published by him in the Trivandrum series. The number of these plays ultimately came to thirteen. These fall into two broad division : the Epic-Pauranic and the legendary; the former includes plays which are based upon the Mahābhārata, the Rāmāyaṇa and the Viṣṇupurāṇa; while the latter comprises plays that derive their plots from the Bṛhatkathā and other popular legends.

The following are the names of the plays thus classified :—

I. Probably from the Bṛhatkathā—

- 1 Svapnavāsavadatta (Sv.)
- 2 Pratijñāyugandharāyaṇa (Pry.)
- 3 Avimāraka (Avi.)

II. Rāmāyaṇa—

- 4 Cārudatta (Cār.)
- 5 Pratimā (Prat.)
- 6 Abhiṣekā (abhi.)

III. Mahābhārata—

- 7 Pañcarātra (Pañ.)
- 8 Dūtavākya (Dūta.)
- 9 Madhyamavyāyoga (Madhya.)
- 10 Dūtaghaṭotkaca (Dgh.)
- 11 Karnaḥbhāra (Karna.)

IV. Kṛṣṇa legend—

- 12 Ūrubhanga (Ū.)
- 13 Bālacarita (B.)

The history of Sanskrit drama offers nowhere such fertile ground for romantic speculations as in this group of thirteen anonymous dramas which the late Pandit Ganapati Śāstri of Trivandrum attributed to the great poet Bhāsa on the strength of certain facts which, however, are fast failing him. It was in the nature of things, that in the first sensation of this discovery, so fraught with the most wide reaching results for the history of the drama, it should have been hailed by a chorus of applause to which both East and West joined their voices. If, however, there was an unreasoned and uncritical haste in propounding and supporting the theory, there was also not lacking the nerve and the animus of a hot controversy in the arguments urged against the theory by those who declared these dramas to be the work of the later play-wrights of Kerala. This if the supporters of the hypothesis could not advance a single argument that may be regarded as conclusive, the evidence on the other side too is mainly negative in character and fails equally to produce conviction. The problem, even after many years of heated controversy, appears to be much more complex than was generally supposed and is as far from a satisfactory solution as ever.

The views expressed on the problem fall into three distinct schools (i) those that have lent their whole-hearted support to the hypothesis, (ii) those that have opposed the hypothesis (iii) and those that have found a *via media* and have held that the contention of the opposing sides is based upon partial truths, and that in a sense these plays are Bhāsa plays and in a sense they are not. Here is a brief resume of the principal

arguments advanced in support of their thesis by these different schools of opinion upon the subject.

Although the name of Bhāsa is nowhere mentioned in the manuscripts, neither in the body of the texts nor in the colophons, Mm. Gaṇapati Śāstri comes to the conclusion that all these dramas are to be ascribed to Bhāsa principally on the following important grounds:— (1) All these dramas begin with the stage-direction नान्द्यन्ते ततः प्रविशति etc, whereas in the classical dramas we are accustomed to have the Nāndī first and then the stage direction नान्द्यन्ते etc. This technical peculiarity of the Bhāsa plays seems to be alluded to in the famous stanza of the Harṣacarita.

सूत्रधारकुमारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः।

सप्तकैर्विशो लेभे भासा देवकुलैरिव ॥

Where Bāṇa tells us that the dramas of Bhāsa begin with the appearance of the Sūtradhbāra and are rich in persons and episodes. (2) The prologue is called Sthāpanā everywhere in place of Prastāvanā (3) Unlike the classical dramas the title of the work and the name of the author are not mentioned in the Sthāpanās of these plays, which fact argues that the plays belong to pre classical times when details such as these were possibly left to the preliminaries. (4) The Bharatavākya ends everywhere with the prayer "May our mighty King rule the whole earth." (5) The dramas further present a structural similarity, and the opening verses of many of the plays string together the principal characters by what is technically called the Mudrālaṅkāra. (6) One of the plays is mentioned by Rājaśekhara with the name of the author; it, therefore, stands to reason that the rest of the group which show numerous affinities with it as regards style, stage-technique, ideas and vocabulary should be ascribed to the same poet—the poet of the Svapnavāsavadatta. (7) Many rhetoricians bring in

their works citations from different works of Bhāsa e. g. Vāmana gives us citations from the Sv. Pry. and Cār; Bhāmaha seems to criticise his. Pry. and actually quotes the very words from the Pry; Daṇḍin cites that famous stanza लिप्यतीव etc. which is found in the B, and the Cār. of our poet. So 'Abhinavagupta refers to the Sv. in his Nāṭya-vedavivṛti although in his Dhvanyālokālocana he gives us a stanza from the Sv. which, however, is not to be met with in the newly discovered play. The most important reference, however, is the one made by Rājasekhara who not only mentions a play by name but also definitely associates it with the name of Bhāsa.

In support of this thesis, there is further the evidence of the metres, especially the preponderance of the Epic Śloka, while the deviations from Pāṇini's grammar and the peculiarities of the Prākṛta unmistakably prove that the plays are pre-classical. Dr. Max Lüdenau emphasises the deviations of these plays from the Nāṭya śāstra of Bharata as a further indication of their high antiquity. 'Against the teaching of the text-books on dramaturgy which the classical dramas follow, the author of these plays does not hesitate to describe death, and even frightful death on the stage; this is only one of the several infringements of the rules of Bharata.

On the other hand, the opponents of the theory have brought forward their arguments which seek to negative these contentions, and they have succeeded in showing that the plays in question are of doubtful authenticity and of uncertain date. They explain the omission of the title of the work and the name of the author on the ground that the play-wrights who were mere plagiarists or adapters had certainly very obvious reasons to remain anonymous. As to the verse from the Harṣacarita which

states that the dramas of Bhāṣa were begun by the Sūtradhāra, it is urged that it would be the perversion of all probabilities to find in this innocuous statement any distinguishing feature of the dramas of Bhāṣa; in fact the poet is merely trying to avail himself of an ingenious equivoque to find semblance between objects which have obviously nothing common between them. As a matter of fact even the classical plays can very well be described as सूत्रधारकृतम् 'begun by the Sūtradhāra'; the position of the first stage direction नान्यन्वे ततः etc. before the opening verse is a peculiarity of South Indian manuscripts, and not a characteristic of pre-classical plays.

As to the peculiar dramatic technique of these plays it is no-wise peculiar to these dramas as in fact it is shared by almost all South Indian plays. And in regard to the deviations from the rules of Bharata, which have been utilised by the supporters of the hypothesis to prove that the plays belong to the pre-classical epoch, it has been proved that such innovations have been introduced in later classical plays also with a view to secure a more arresting stage-effect. As regards the argument which sought to prove the antiquity of the plays on linguistic grounds—on the strength of the Un-Pāṇinian forms and Prākṛta archaism—Prof. Winternitz¹ has pointed out in connection with the former, that 'too much importance cannot be attached to this argument, because such deviations occur also in the epic-legendary literature and even in very later texts,' while as regards the latter—the Prākṛta archaisms—it has now been shown that the so-called archaisms are used in the Malayalam manuscripts of dramas of even Kālidāsa and Harṣa; so that it will have to be unequivocally admit-

ted that "The Prākṛta of the drama is a factor depending more on the provenance and the age of manuscripts than on the provenance and the age of the dramatist."

About the verses in these plays which are cited or criticised in different treatises on rhetoric, it is important to bear in mind that the rhetoricians themselves have nowhere associated these citations with either the name of Bhāsa, or with any one of the plays attributed to him. There is on the other hand a large number of verses which are specially mentioned as Bhāsa's in anthologies of Sanskrit verses, but are not found in the present plays

From the foregoing summary of arguments on both sides, it will be seen that none of the arguments advanced is absolutely convincing and, therefore there have been from the very first cautious critics who were sceptical about the authenticity of the plays and held that these plays—at least some of them—bear the evident marks of being abridged versions of probably the original dramas of Bhāsa.

And vitally important considerations were recently revealed in this connection by K Rama Pisharoti (BS OS. 3. 112f. 3 641) who has shown that 'these plays form a part of the repertoire of the Cakyārs'—the traditional actors of Kerala. He, further, adverts to the peculiar practice of the Cakyārs viz that they never act a drama in full, but only selected scenes now from one drama, and now from another and that for every act they stage, they have their set introduction. It is, therefore, possible that the 'prologues' of the plays are later accretions, while the main scenes preserve to us the original plays abridged or modelled in parts to suit the exigencies of the local theatre, so that it is possible that much of the relative uniformity of style, dramatic method and formal

technique may be the result of this local 'editing'; the plays may, therefore, be the product of a class of playwrights who belonged to one common school and worked under its conventions. Secondly, it is not at all clear that the Tss. Svapnavāsavadattam is the famous Svapnavāsavadattam attributed to Bhāsa by Rājaśekhara. There are in the first place two citations from Sv.¹ given in works on rhetoric which are not found in the extant play. Secondly, the Bhāvaprakāśa of Śāradātanaya gives us a passage in which the Sv. is classed as a play of the Prāsānta type; in this passage the author gives us a sort of a synopsis of the play which reveals that the Sv. known to Śāradātanaya had much in common with the Tss. Svapnavāsavadatta but was not identical with it, as one important incident mentioned in the passage is not found in the Tss. play². Further in his Nāṭakalakṣaṇaratnakosā, Sāgaranandin gives up an extract from the Sv. which in substance but not in actual words, is found in the Tss. play.

Thus it will be clear that the Sv. of this group is merely a version—a stage version—of the original play.

From all the foregoing discussion, it will be clear that in the first place the Sv. is not the genuine work of Bhāsa, and secondly that it is by no means certain that these plays claim to be the production of one writer; they are a heterogeneous group, and, therefore, cannot be regarded as the work of the poet of the Sv. and therefore of Bhāsa.

1. सञ्चितपद्मकपाटं नयनद्वारं स्वरूपतडनेन ? ।

उद्धात्य स प्रविष्टा हृदयगृहे मे नृपतनूजा ॥

Abhinavagupta on Dhvanyāloka ;

पादाकान्तानि पुण्याणि सोम्य चेदं शिलातलम् ।

नूनं काचिदिहासीना मां दृष्ट्वा सहस्रं नता (गता ?)

Nāṭyadarpaṇa.

2. Vide Svapnavāsavadattam intro, viii.

स्वप्नवासवदत्तस्य कथावस्तु ।

‘ मगधराजपुत्री पद्मावती वत्सराजस्योदयनस्य महिषी भविष्यति ’
इति सिद्धादेशप्रत्ययाद् वत्सराजमन्त्री यौगन्धरायणो रुमण्वदायमात्यैः सह
समन्व्य वासवदत्ता नामास्य परिणीतपूर्वो महिषीं महासेनदुहितरं लावाणक-
ग्रामदाहे दग्धामात्मानं चैनामम्यवपत्तुकाम तस्मिन्नेवाम्नी पतितमपदिश्य
परिवानकवेप आरन्तिकवेपघारिणीं वासवदत्तामाढाय “ इय मे स्वस्रा,
प्रोषितभर्तृकामिमां मनभरन्त्या फचित्काल परिपाल्यमानामिच्छामि ” इति
संप्रार्थ्यतां पद्मावत्या हस्ते न्यासीदृन्यापन्नन्त । अयं वासवदत्ताविरहातो
वत्सराजोऽन्यप्रयोजनेन मगधेश्वरस्य पद्मावतीं प्रातुर्दशंकस्य राजधानीं राजगृहं
प्राप्तः सन् तेन राजाभिजनविज्ञानरयोरूपं दृष्ट्वा स्वयमेव दत्ता पद्मावतीं
महिषीत्वेन प्रतिजग्राह ।

अथान्येद्युः क्षिरोवेदनया दुःखिता पद्मावतीमाश्वासयितुं समुद्रगृहके गतो
वत्सराजस्ताननागता दृष्ट्वा तत्रैव शय्यायां तां प्रतिपालयन् निद्रानिवेद्योऽभूत् ।
अस्मिन्तन्तर उपस्थिता तत्र वासवदत्ता । सा च पद्मावतीं स्वपितीति बुद्ध्या
तस्यां शय्यायां वत्सराजस्य पार्श्वे सविष्टा सर्ती वत्सराजमुत्स्वप्नायमानं
श्रुत्वा सहस्रोत्थाय स्वप्नवचनानुरूपं किमप्येनमभिमाप्य शय्याप्रलम्बितं चास्य
हस्तं शयनीयं आरोप्य क्षटिति निश्चक्राम । वत्सराजोऽपि प्रतुष्य सप्ननेणा-
नुषासनेना द्वापक्षेण ताद्वितो रुद्रगतिरभूत् । ततः किमयं भूतार्यो वा
मनोरथो वेति नाज्ञासीत् । एतदनन्तरं दर्शनस्य साहाय्येन द्विपदमावगि-
मन्स्कन्धं स्वविषयान् वत्सान् प्राप्त उदयनो रणरणकलिधो वासवदत्ताजनन्या
जामातृवासल्यात् ग्रहितामात्मनो वासवदत्तायाश्च चित्रफलके लिखिता
प्रतिकृतिं पद्मावत्या सह यावत् पश्यति तावत्तयामिहितम् “ आर्यपुत्र ।
अस्यां प्रतिकृत्या सटशीहैव प्रतिवसति; सा हि मम कन्याभावे केनापि
बादशेन मम भगिनिवेति न्यासो निश्चितः ” इति । वत्सराजा सहागता
वासवदत्ता प्रत्यभिज्ञाय यौगन्धरायणस्य सदैव स्वामिहितनिस्तस्य नीतिवि-
जृम्भितं बुद्ध्या परमप्रीतस्त्राम्या पत्नीम्या सह सुखमन्वभूत् ।

भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकेऽस्मिन् परीक्षितम् ।

स्वप्नवासवदत्तस्य पात्रयोऽभून् पात्रक ॥

When the group of Bhasa plays too was flung into flames by art-critics to test them, the Svapna-vasavadatta was spared by fire.

सूत्रधारकृतारमैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः ।

सप्ततैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥

Bhasa won fame by his plays, begun by the stage-director, containing numerous characters, and episodes, just as an architect wins fame by building temples with many floors and (adorned) with flags.

पात्राणि ।

पुरुषाः—

राजा—वत्सराज उदयनः ।

विदूषकः—वसन्तकः, उदयनस्य नर्मसुहृद् ।

यौगन्धरायणः—वत्सराजप्रपञ्ची ।

मन्त्रचारी—लाषागकेऽधीती ।

काञ्चुकीयः

रैभ्यः—महासेनकाञ्चुकीयः ।

संभवकः }

भटः } पद्मावतीभृत्यौ

स्त्रियः—

वासवदत्ता—उदयनस्य प्रथममहिषी । इयमावन्तिका च ।

पद्मावती—मगधराजस्य दर्शकनाम्नो भगिनी ।

तापसी

चेटी—पद्मावत्याः किङ्करी ।

मधुरिका }

पद्मिनिका } —पद्मावत्याभेटयो ।

धायी—पद्मावत्या उपमाता ।

त्रिजया—वत्सराजगृहे प्रतिहारिणी ।

धानी—वासवदत्ताया उपमाता ।

॥ श्रीः ॥

भासनाटकचक्रे

स्वप्नवासवदत्तम्

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

उदयनचेन्दुसवर्णावासवदत्तायलौ पलस्य त्याम् ।

पद्मावतीर्णपूर्णौ वसन्तरुद्रौ भुजौ पाताम् ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये ! किं नु खलु मयि विज्ञापन-
व्यप्रे शब्द इयं श्रूयते । अङ्ग ! पश्यामि ।

३ (नेपथ्ये)

उत्तरह उत्तरह अय्या ! उत्तरह ॥ [उत्तरतोत्तरतार्याः ।
उत्तरत ।]

६ सूत्रधारः— भवतु, विज्ञातम् ।

भृत्यैर्मगधराजस्य सिग्वैः कन्यानुगामिभिः ।

धृष्टमुत्सार्यते सर्वेऽप्योवनगतो जनः ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः)

स्थापना ।

३ (प्रविश्य)

भट्टी—उत्तरह उत्तरह अय्या ! उत्तरह ॥ [उत्तरतोत्तरतार्याः ।
उत्तरत ।]

६ (ततः प्रविशति परित्राजकवेपो योगन्धरायग आव्रन्तिकवेपधारिणो
वासवदत्ता च)

यौगन्धरायणः—(कर्णं दत्त्वा) कथमिहाप्युत्सार्यते । कुतः,

धीरस्याश्रमसंश्रितस्य वसतस्तुष्टस्य वन्यैः फलैः-

मानार्हस्य जनस्य वल्कलयतस्त्रासः समुत्पाद्यते ।

वत्सिक्तो विनयादपेतपुरुषो भाग्यैश्चलैर्विस्मितः

कोऽयं भो निभृतं तपोवनमिदं ग्रामीकरोत्याह्वया ॥ ३ ॥

वासवदत्ता—अय्य ! को एसो उस्सारेदि ॥ [आर्य ! क एय उत्तारयति ।]

३ यौगन्धरायणः—भवति ! यो धर्मादात्मानमुत्तारयति ।

वासवदत्ता—अय्य ! ण हि एव्वं वत्तुकामा, अहं वि णाम उस्सार-
इद्वया होमि त्ति ॥ [आर्य ! न एव्वं वत्तुकामा, अहमपि नामो-

६ स्तारयितव्या भवामीति ।]

यौगन्धरायणः—भवति ! एवमनिर्ज्ञातानि दैवतान्यवधूयन्ते ।

वासवदत्ता—अय्य ! तह परिस्समो परिखेदं ण उप्पादेदि, जइ

९ अअं परिभवो ॥ [आर्य ! तथा परिश्रमः परिखेदं नोत्पादयति,
यथायं परिभवः ।]

यौगन्धरायणः—भुक्तोऽक्षित एष विषयोऽन्नभवत्या । नात्र चिन्ता

१२ कार्या । कुतः,

पूर्वं त्वयाप्यभिमतं गतमेवमासी-

च्छ्लाघ्यं गमिष्यसि पुनर्विजयेन भर्तुः ।

कालक्रमेण जगतः परिवर्तमाना

चक्रारपंक्तिरिव गच्छति भाग्यपंक्तिः ॥ ४ ॥

भट्टो—उस्सरह अय्या ! उस्सरह ॥ [उत्तरतार्याः ! उत्तरत ।]

(ततः प्रविशति कान्चुकीयः)

१ कान्चुकीयः—सम्भषक ! न खलु न खलुत्सारणा कार्या । पश्य,

परिहरतु भवान् नृपापवादं
न परुषमाश्रमवासिषु प्रयोज्यम् ।

नगरपरिभवान् विमोक्तुमेते
यनमभिगम्य मनस्विनो वसन्ति ॥ ५ ॥

उमौ-अप्य ! तह ॥ [आर्य ! तथा ।]

(निष्क्रान्तौ)

३ यौगन्धरायणः-हन्त सविज्ञानमस्य दर्शनम् । वत्से ! उपसर्पा-
वस्तापदेनम् ।

वासवदत्ता-अप्य ! तह ॥ [आर्य ! तथा ।]

४ यौगन्धरायणः-(उपसृत्य) भोः ! किंकृतेयमुत्सारणा ।

काञ्चुकीयः-भोस्तपस्विन् ! ।

यौगन्धरायणः-(आत्मगतम्) तपस्विन्निति गुणवान् खल्वय-

५ मातापः । अपरिचयात्तु न श्लिष्यते मे मनसि ।

काञ्चुकीयः- भोः ! श्रूयताम् । एषा खलु गुरुभिरभिहितनामधेय-
स्यात्माकं महाराजदर्शकस्य भगिनी पद्मायती नाम । सैषा नो

१२ महाराजमातरं महादेवीमाश्रमस्थामभिगम्यानुज्ञाता तत्रभवत्या
राजगृहमेव यास्यति । तदद्यास्मिन्नाश्रमपदे वासोऽभिप्रेतोऽस्याः ।

तद् भवन्तः

तीर्थोदकानि समिधः कुसुमानि दर्भान्

स्त्रैरं वनादुपनयन्तु तपोवनानि ।

धर्मप्रिया नृपसुता न हि धर्मपीढा-

मिच्छेत् तपस्विषु कुलव्रतमेतदस्याः ॥ ६ ॥

यौगन्धरायणः-(स्वगतम्) एवम् । एषा सा महाधराजपुत्री पद्मा-
यती नाम, या पुष्पकभद्रादिभिरादेशिकैरादिष्टा स्वामिनो देवी

भविष्यति । ततः,

प्रद्वेषो बहुमानो वा संकल्पादुपजायते ।

भर्तृदारभिलषापित्वादस्यां मे महती स्वता ॥ ७ ॥

वासवदत्ता—(स्वगतम्) राजदारिद्र्यं सुणिजं भङ्गिजासि-
णेहो वि मे एतत् सम्पज्जइ ॥ [राजदारिकेति श्रुत्वा मग्निकाक्षेहो-
३ ऽपि मेऽत्र संपद्यते ।]

(ततः प्रविशति पद्मावती सपरिवारं चेटी च)

चेटी—एदु एदु भट्टिदारिद्र्या, इदं अस्समपदं, पविसदु ॥ [एत्वेदं
६ भर्तृदारिका, इदमाश्रमपदम्, प्रविशतु ।]

(ततः प्रविशत्युपविष्टा तापसी -)

तापसी—साअदं राजदारिद्र्याए ॥ [स्वागतं राजदारिकायाः ।]

१ वासवदत्ता—(स्वगतम्) इअं सा राजदारिद्र्या । अभिजणानुरूपं
खु से रूपं ॥ [इयं सा राजदारिका । अभिजनानुरूपं खल्वस्या रूपम् ।]
पद्मावती—अय्ये ! वन्दामि ॥ [आर्ये ! वन्दे ।]

१२ तापसी—चिरं जीव । पविस जादे ! पविस । तपोवनानि णाम
अविहिजणस्स सअगेहं ॥ [चिरं जीव । प्रविश जाते ! प्रविश ।
तपोवनानि नामातिथिजनस्स स्वगेहम् ।]

१५ पद्मावती—भोदु भोदु ! अय्ये ! विस्सत्थम्हि । इमिण्णं बहुमाणव-
अणेण अणुगहिदस्हि ॥ [भवतु, भवतु । आर्ये ! विश्वस्तास्मि ।
अनेन बहुमानवचनेनानुग्रहीतास्मि ।]

१८ वासवदत्ता—(स्वगतम्) ण हि रूपं एव्व, वाआ वि खु से
महुरा ॥ [न हि रूपमेव, वागपि खल्वस्या मधुरा ।]

तापसी—भदे ! इमं दाव भइमुहस्स भङ्गिअं कोस्मि राआ ण

२१ यरेदि ॥ [भदे ! इमा तावद् भद्रमुखस्य मग्निकाक्षं कश्चिद् राजा
न वरयति ।]

चेदी-अत्थि राआ पज्जोदो णाम उज्जइणीए । सो दारअस्स
 २४ कारणादो दूदसम्पादं करोदि ॥ [अस्ति राजा प्रयोतो नामोच्चयिन्याः ।
 च दारकस्य कारणाद् दूतसंपातं करोति ।]

वासवदत्ता- (आत्मगतम्) भोदु भोदु । एसा अ अत्तणीआ
 २५ दाणिं संवुत्ता ॥ [मरतु मवतु । एसा चात्मीयेदानीं सवृत्ता ।]

तापसी-अर्हा खु इअं आइदी इमस्स बहुमाणस्स । उभआणि
 राजउव्वाणि महत्तराणि ति सुणीअदि । [अर्हा पत्नियमाकृतिरस्य
 ३० बहुमानस्य । उभे राजकुले महत्तरे इति ध्रूयते ।]

पद्मावती-अय्य ! किं दिट्ठो मुणिज्जणो अत्ताणं अणुग्गहीदुं ।
 अभिप्पेदप्पदाणेण तपस्सिजणो उवणिमन्तीअदु दाव को किं एत्थ
 ३३ इच्छदि ति ॥ [आर्य ! किं दृष्टो मुनिजन आत्मानमनुग्रहीतुम् ।
 अभिप्रेतप्रदानेन तपस्विजन उपनिमन्यता तावत् कः किमनेच्छतीति ।]

काञ्चुकीयः-यदभिप्रेतं भयत्या । भो भो आश्रमवासिनस्तपरिधनः ।
 ३६ शृण्वन्तु शृण्वन्तु भवन्तः । इहात्रभवती मगधराजपुत्री अनेन
 विस्रम्भेणोत्पादितविस्रम्भा धर्मार्थमर्थेनोपनिमन्त्रयते ।

कस्यार्थः कलशेन को मृगयते वासो यथानिश्चितं

दीक्षां पारित्यागं किमिच्छति पुनर्देयं गुरोरेयं भवेत् ।

आत्मानुग्रहिच्छतीह नृपजा धर्माभिरामप्रिया

यद् यस्यास्ति समीप्सितं यदतु तत् कस्याय किं दीयताम् ॥ ८ ॥

योगन्धरायणः-इन्त दृष्ट उपायः । (मकाशम्) भोः ! अहमर्थी ।

पद्मावती-दिट्ठिआ सहलं मे तवोवणाभिगमणं ॥ [दिष्टया उपल

३ मे तपोवनाभिगमनम् ।]

तापसी-संतुष्टतपस्सिजणं इदं अस्समपदं । आअन्तुएण इमिणा

होदव्वं ॥ [सन्तुष्टतपस्विजनमिदमाश्रमपदम् । आगन्तुकैरनेन

६ भवितव्यम् ।]

काञ्चुकीयः—भोः ! किं क्रियताम् ।

योगन्धरायणः—इयं मे स्वसा । प्रोषितभर्तृकामिमामिच्छाम्यत्र-

१ भवत्या कञ्चित् कालं परिपाल्यमानाम् । कुतः,

कार्यं नैवार्थैर्नापि भोगैर्न वक्षे-

र्नाहं कापायं वृत्तिहेतोः प्रपन्नः ।

धीरा कन्येयं दृष्टधर्मप्रचारा

शक्ता चारित्रं रक्षितुं मे भगिन्याः ॥ ९ ॥

वासवदत्ता— (आत्मगतम्) हं । इह मं निस्त्रिविदुकामो अय्य-

जोअन्धरायणो । होदु, अविआरिअ कं न करिस्सदि ॥ [हम् ।

२ इह मां निक्षेप्तुकाम आर्ययोगन्धरायणः । भवतु, अत्रिचार्यं कर्म न करिष्यति ।]

काञ्चुकीयः—भवति ! महती स्वत्वस्य व्यपाश्रयणा । कथं प्रति-

३ जानीमः । कुतः,

सुखमर्थो भवेद् दातुं सुखं प्राणाः सुखं तपः ।

सुखमन्यद् भवेत् सर्वं दुःखं न्यासस्य रक्षणम् ॥ १० ॥

पद्मावती—अय्य ! पढमं उग्घोसिअ को किं इच्छदित्ति अजुत्तं

दाणिं विआरिदुं । जं एसो भणादि, तं अणुचिट्ठदु अय्यो ॥

४ [आर्य ! प्रथममुदोष्य कः किमिच्छतीत्युक्तमिदानीं विचारयितुम् । यदेव भवति तदनुतिष्ठस्वार्थः ।]

काञ्चुकीयः—अनुरूपमेतद्भवत्याभिहितम् ।

५ वेटी—चिरं जीवदु भट्टिदारिआ एवं सत्त्ववादिणी ॥ [चिरं जीवतु मर्तृदारिकैवं सत्यवादिनी ।]

तापसी—चिरं जीवदु मदे ! ॥ [चिरं जीवतु मदे !]

६ काञ्चुकीयः—भवति ! तथा । (उपगम्य) भोः ! अभ्युपगतमत्रभवतो भगिन्याः परिपालनमत्रभवत्या ।

योगन्धरायणः— अनुगृहीतोऽस्मि तत्रभवत्या । वत्से ! उपसर्पात्र-
१२ भवतीम् ।

वासवदत्ता— (आत्मगतम्) का गई । एसा गच्छामि मन्दभाआ ।
[का गतिः । एसा गच्छामि मन्दमाणा ।]

१५ पद्मावती— भोदु, भोदु । अत्तणोआ दाणिं संवुत्ता ॥ [भवतु, भवतु ।
आत्मीयेदानीं संवुत्ता ।]

तापसी— जा ईदिसी से आइदी, इयं वि राअदारिअत्ति वक्केमि ॥

१८ [यदिददयस्या आकृतिः, इयमपि राजदारिकेति तर्कयामि ।]
चेटी— सुट्टु अय्या भणादि । अहं वि अणुइदसुहत्ति पेक्कामि ॥

[सुट्टु आर्या भगति । अहमप्यनुभूतमुखेति पश्यामि ।]

२१ योगन्धरायणः— (आत्मगतम्) हन्त भोः । अर्धमवसितं भारस्य ।
यथा मन्त्रिमिः सह समर्थितं, तथा परिणमसि । ततः प्रतिष्ठिते
स्वामिनि तत्रभवतीमुपनयतो मे इहात्रभवती मगधराजपुत्री

२४ विश्वासस्थानं भविष्यति । कुतः,

पद्मावती नरपतेर्महिषी भवित्री

दृष्टा विपत्तिरथ यैः प्रथमं प्रदिष्टा ।

तत्प्रत्ययात् कुतमिदं न हि सिद्धवाक्या-

न्युत्क्रम्य गच्छति विधिः सुपरीक्षितानि ॥ ११ ॥

(ततः प्रविशति ब्रह्मचारी)

ब्रह्मचारी—(ऊर्ध्वमवलोक्य) स्थितो मध्याह्नः । दृढमस्मि परिभ्रान्तः ।

३ अथ कस्मिन् प्रदेशे विश्रमयिष्ये । (परिक्रम्य) भवतु, दृष्टम् ।
अमितस्तपोवनेन भवितव्यम् । तथाहि—

विस्तर्य हरिणाभ्ररन्त्यचकिता देशागतप्रत्यया ;

यृक्षाः पुष्पफलेः समृद्धविटपाः सर्वे दयारक्षिताः ।

भूयिष्ठं कपिलानि गोकुलधनान्यक्षेत्रवत्यो दिशो

तिःसन्दिग्धमिदं तपोवनमग्रं धूमो हि बह्वाश्रयः ॥ १२ ॥

यावत् प्रविशामि । (प्रविश्व) अये आश्रमविरुद्धः स्वल्पेऽपि जनः ।
(अन्यतो विलोक्य) अथवा तपस्विजनोऽप्यत्र । निर्दोषमुपसर्पणम् ।

३ अये स्त्रीजनः ।

काञ्चुकीयः— स्वैरं स्वैरं प्रविशतु भवान् । सर्वजनसाधारणमाश्रम-
पदं नाम ।

४ वासवदत्ता— हं । [हम् ।]

पद्यायत्री—अम्मो परपुरुषदंसणं परिहरवि अट्ठ्या । भोदु, सुपरि-
वाळणीओ खु मण्णासो ॥ [अम्मो परपुरुषदर्शनं परिहरत्यायां ।

५ भवतु, सुपरिपालनीयः खलु मन्थासः ।]

काञ्चुकीयः— भोः ! पूर्वं प्रविष्टाः स्मः । प्रतिगृह्यतामतिथिसत्कारः ।

ब्रह्मचारी—(आत्तम्य) भवतु, भवतु । निवृत्तपरिश्रमोऽस्मि ।

१२ यौगन्धरायणः— भोः ! कुत आगम्यते, क्व गन्तव्यं काचिद्विद्वानमार्यस्य ।
ब्रह्मचारी— भोः ! श्रूयताम् । राजगृहोऽस्मि । श्रुतिविशेषणार्थं
यत्सभूमौ ल्यावाणकं नाम ग्रामस्तत्रोपितवानस्मि ।

१५ वासवदत्ता—(आत्मगतम्) हा ल्यावाणअं णाम । ल्यावाणअसं-
कित्तणेण पुणो णवीकिदो विअ मे सन्दावो । [हा ल्यावाणकं नाम ।
ल्यावाणकसंकीर्तनेन पुनर्नवीकृत इव मे संतापः ।]

१८ यौगन्धरायणः— अयं परिसमाप्ता विद्या ।

ब्रह्मचारी— न खलु तावत् ।

यौगन्धरायणः— यद्यनवसिता विद्या, किमागमनप्रयोजनम् ।

२१ ब्रह्मचारी— तत्र स्वल्पतिदारुणं व्यसनं संवृत्तम् ।

यौगन्धरायणः— कथमिव ।

ब्रह्मचारी— तत्रोदयनो नाम राजा प्रतिपसति ।

२४ यौगन्धरायणः—श्रूयते तत्रभवानुदयनः । किं सः ।

ब्रह्मचारी—तस्यावन्तिराजपुत्री वासवदत्ता नाम पत्नी दृढमभिप्रेता किल ।

२७ यौगन्धरायणः—भवितव्यम् । ततस्ततः ।

ब्रह्मचारी—ततस्त्वस्मिन् मृगयानिष्क्रान्ते राजनि ग्रामदाहेन सा दग्धा ।

३० वासवदत्ता—(आत्मगतम्) अळिजं अळिजं तु एदं । जीवामि मन्दभाजा ॥ [अलीकमलीकं राखेतत् । जीवामि मन्दभाजा ।]
यौगन्धरायणः—ततस्ततः ।

३३ ब्रह्मचारी—ततस्तामभ्यनपत्तुकामो यौगन्धरायणो नाम सचिपस्त-
स्मिन्नेषामौ पतितः ।

यौगन्धरायणः—सत्यं पतित इति । ततस्ततः ।

३६ ब्रह्मचारी—ततः प्रतिनिवृत्तो राजा वद्यूचान्तं भुत्वा तयोर्वियोग-
जनितसंतापस्तस्मिन्नेषामौ प्राणान् परित्यक्तुकामोऽमालैर्महता
यत्नेन धारितः ।

३९ वासवदत्ता—(आत्मगतम्) जाणामि जाणामि अव्यउत्तस्त मह
साणुक्कोसत्तणं ॥ [जानामि जानाम्मावंपुत्रस्व ममि साणुक्कोसरम् ।]
यौगन्धरायणः—ततस्ततः ।

४२ ब्रह्मचारी—ततस्तस्याः शरीरोपमुक्तानि दग्धशेषाण्याभरणानि परि-
प्यज्य राजा मोहमुपगतः ।
सर्वे—हा ।

४५ वासवदत्ता—(स्वगतम्) सवामो दाणि अव्यज्जोअन्धराअणो
होहु ॥ [वसाम इदानीमार्ययौगन्धरायणो मरुत्तु ।]
चेटी—भट्टिदारिण ! रोदिदि तु इअं अय्या ॥ [मर्तुदारिके ! रोदिदि
४८ सखियमार्या ।]

पद्मावती-साणुक्कोसाए होदव्वं [साणुक्कोसाया मवितव्वम् ।]
 योगन्धरायणः-अथ किमथ किम् । प्रकृत्या साणुक्कोशा मे भगिनी ।

५१ ततस्ततः ।

ब्रह्मचारी-ततः शनैः शनैः प्रतिलब्धसंज्ञः संवृत्तः ।

पद्मावती-दिट्ठिआ धरइ । मोहं गदो त्ति सुणिअ सुण्णं विअ मे

५४ हिअअं ॥ [दिट्ठया विपते । मोहं गत इति श्रुत्वा द्यूयमिव मे हृदयम् ।]
 योगन्धरायणः-ततस्ततः ।

ब्रह्मचारी-ततः स राजा महीतलपरिसर्पणपांसुपाटलशरीरः सह-
 ५७ सोत्थाय 'हा वासवदत्ते ! हा अघन्तिराजपुत्रि ! हा प्रिये हा प्रिय-
 शिष्ये !' इति किमपि किमपि बहु प्रलपितवान् । किं बहुना,

नैवेदानीं तादृशाश्चक्रयाका

नैवाप्यन्ये स्त्रीविशेषैर्विमुक्ताः ।

धन्या सा स्त्री यां तथा वेत्ति भर्ता

भर्तृत्वेहान् सा हि दग्धाप्यदग्धा ॥ १३ ॥

योगन्धरायणः-अथ भोः ! तं तु पर्यवस्थापयितुं न कश्चिद्यत्न-
 यानमात्यः ।

१ ब्रह्मचारी-अस्ति रुमण्वान्नामामात्यो दृढं प्रयत्नयांस्तत्रभवन्तं
 पर्यवस्थापयितुम् । स हि

अनाहारे तुल्यः प्रसतरुदितक्षामवदनः

शरीरे संस्कारं नृपतिसमदुःखं परिवहन् ।

दिवा वा रात्रौ वा परिचरति यत्नैर्नरपतिं

नृपः प्राणान् सद्यस्त्यजति यदि तस्याप्युपरमः ॥ १४ ॥

वासवदत्ता-(स्वगतम्) दिट्ठिआ सुणिक्खित्तो दाणि अय्य-
 उत्तो ॥ [दिट्ठया मुनिक्षित्त इदानीमार्यपुत्रः ।]

३ यौगन्धरायणः—(आत्मगतम्) अहो महद्भारसुद्वहति रुमण्वान् ।
कुतः,

सविश्रमो ह्ययं भारः प्रसक्तस्तस्य तु श्रमः ।

तस्मिन् सर्वमधीनं हि यत्राधीनो नराधिपः ॥ १५ ॥

(प्रकाशम्) अथ भोः ! पर्यवस्थापित इदानीं स राजा ।

ब्रह्मचारी—तदिदानीं न जाने । ' इह तया सह हसितम्, इह तया

३ सह कथितम्, इह तया सह पर्युपितम्, इह तया सह कुपितम्,

इह तया सह शयितम्, ' इत्येवं तं विलपन्तं राजानममात्यैर्महता

यत्नेन तस्माद् ग्रामाद् गृहीत्वापक्रान्तम् । ततो निष्क्रान्ते राजनि

६ प्रोपितनक्षत्रचन्द्रमिव नमोऽरमणीयः संवृत्तः स ग्रामः । ततोऽह-

मपि निर्गतोऽरिम ।

तापसी—सो खु गुणवन्तो णाम राभा, जो आअन्तुएण वि इमिणा

९ एव्यं पसंसीअदि ॥ [स एल्ल गुणवान् नाम राजा, य आगन्तुकेना-

प्यनेनैः प्रशस्यते ।]

चेटी—भट्टिदारिए ! किं णु खु अवरा इत्थिआ तस्स हस्थं गमि-

१२ स्मदि ॥ [भर्तृदारिके ! किं नु एत्वपरा स्त्री तस्य हस्तं गमिष्यति ।]

पद्मावती—(आत्मगतम्) मम हिअएण एव्य सह मन्तिदं ॥

[मम हृदयेनैव एह मन्त्रितम् ।]

१५ ब्रह्मचारी—आपृच्छामि भवन्तौ । गच्छामस्तावत् ।

उभौ—गम्यतामर्थसिद्धये ।

ब्रह्मचारी—तथास्तु । (निष्क्रान्तः)

१८ यौगन्धरायणः—साधु, अहमपि तत्रभवत्याभ्यनुज्ञातो गन्तुमिच्छामि ।

शान्त्युक्तीयः—तत्रभवत्याभ्यनुज्ञातो गन्तुमिच्छति किल ।

पद्मावती—अप्यस्स भइणिआ अप्येण विना एक्कण्ठिसिदि ॥

२१ [आर्यस्त भगिनीकार्येण विगोतकण्ठिष्यते ।] . . .

यौगन्धरायणः—साधुजनहस्तगतैषा नोत्कण्ठिष्यति । (कान्चुकीयम-
बलोक्य) गच्छामस्तावत् ।

२४ कान्चुकीयः—गच्छतु भवान् पुनर्दर्शनाय ।

यौगन्धरायणः—सथास्तु । (निष्क्रान्तः)

कान्चुकीयः—समय इदानीमभ्यन्तरं प्रवेष्टुम् ।

२७ पद्मावती—अप्ये ! वन्दामि ॥ [आवे ! वन्दे ।]

तापसी—जादे ! तव सदिसं भत्तारं लभेहि ॥ [जाते ! तव
सदृशं भर्तारं लभस्व ।]

३० वासवदत्ता—अप्ये ! वन्दामि दाय अहं ॥ [आवे ! वन्दे तावदहम् ।]
तापसी—तुवं पि अहरेण भत्तारं समासादेहि ॥ [त्वमप्यचिरेण
भर्तारं समासादय ।]

३३ वासवदत्ता—अणुग्राहीदम्हि ॥ [अनुगृहीतास्मि ।]

कान्चुकीयः—तदागम्यताम् । इत इतो भवति । । संप्रति हि

स्वप्ना वासोपेताः सलिलमथगाढो मुनिजनः

प्रदीप्तोऽग्निर्भाति प्रविचरति धूमो मुनिवनम् ।

परिभ्रष्टो दूराद्रविरपि च संक्षिप्तकिरणो

रथं व्यावर्त्यासौ प्रविशति शनैरस्तशिखरम् ॥ १६ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति चेत्यं)

चेटी—कुञ्जरिण ! कुञ्जरिण ! कर्हि कर्हि भट्टिदारिआ पदुमावदी ।

३ किं भणासि ' एसा भट्टिदारिआ माहवीळ्दामण्डवत्स पत्सदो
कन्दुएण कीळ्दि' त्ति । जाव भट्टिदारिअं उवसप्पामि । (परि-

- धम्मावलोक्य) अम्मो इअं भट्टिदारिआ चक्करिदकण्णचूळिएण
 ६ याआमसञ्जादसेदविन्दुविइत्तिदेण परिस्सन्तरमणीअदंसणेण मुहेण
 कन्दुएण कीळ्दी इदो एव्व आजच्छदि । जाव चवसप्पिस्सं ॥
 [बुञ्जरिके ! बुञ्जरिके ! कुत्र कुत्र भर्तृदारिका पञ्चावती । किं भणसि ?
 ९ एषा भर्तृदारिका माधवीलतामण्डपस्य पार्श्वतः कन्दुकेन श्रीङ्गतीति ।
 यावद् भर्तृदारिकामुपसर्पामि । अम्मो इयं भर्तृदारिका उत्कृष्टरूप-
 चूळिकेन व्यायामसजातस्वेदविन्दुविचित्रितेन परिभ्रान्तरमणीयदर्शनेन
 १२ मुखेन कन्दुकेन श्रीङ्गतीति एवागच्छति, यावदुपसर्पामि ।]

(निष्क्रान्ता)

प्रवेशकः ।

- १५ (ततःप्रविशति कन्दुकेन श्रीङ्गतीति पञ्चावती सपरिवारा वासनदत्ता सह)
 वासवदत्ता-हृत्वा ! एसो दे कन्दुओ ॥ [हल्य ! एष ते कन्दुकः ।]
 पञ्चावती-अय्ये ! भोदु दाणिं एत्तअं ॥ [आर्ये ! भवत्विदानीमेतावत् ।]
 १८ वासवदत्ता-हृत्वा ! अदिचिरं कन्दुएण कीळ्दिअ अहिअसञ्जादराआ
 परकेरआ विअ दे इत्था संवुत्ता ॥ [हल्य ! अतिचिरं कन्दुकेन
 श्रीङ्गिताधिप्रसंजातरागो परकीयाविव ते हस्ती संवृत्ता ।]
 १९ चेदी-कीळ्दु कीळ्दु दाव भट्टिदारिआ । णिञ्चत्तीअहु दाव अअं
 कण्णाभायरमणीओ काळो ॥ [नीडत्त नीडत्त तावद् भर्तृदारिका ।
 निर्यतरंता तावदयं धम्मामावरमणीयः कालः ।]
 ४ पञ्चावती-अय्ये ! किं दाणिं मं ओहसिदुं विअ णिञ्जाअसि ॥
 [आर्ये ! किमिदानीं मामपहसितुमिव निध्यायसि ।]
 वासनदत्ता-णहि णहि । हल्य ! अधिअं अज्ज सोहदि । अभिदो
 ७ विअ दे अज्ज वरमुहं पेक्कामि ॥ [नहि नहि । हल्य ! अधिकमद्य
 शोभते । ममित इय तेऽय वरमुण्य पय्यामि ।]
 पञ्चावती-अवेहि । मा दाणिं म ओहस ॥ [अपेहि । १० गेदानीं
 मामपहस ।]

- ३० वासवदत्ता—एसमिह तुहिआ भविस्सम्महासेणवहू ! ॥ [एपास्मि
तूणीका भविष्यन्महासेनवधु !]
पद्माश्रयी—को एसो महासेणो णाम ॥ [क एप महासेनो नाम ।]
- ३३ वासवदत्ता—अत्थि उज्जइणीओ राआ पज्जोदो णाम । तस्स घट्ट-
परिमाणणिब्बुत्तं णामवेअं महासेणो त्ति ॥ [अस्त्युज्जयिनीयो
राजा प्रयोतो नाम । तस्य घट्टपरिमाणनिर्वृत्तं नामवेयं महासेन इति ।]
- ३६ चेटी—भट्टिदारिआ तेण उज्जा सह सम्बंधं णेच्छदि ॥ [भर्तृ-
दारिका तेन राजा सह सम्बंधं नेच्छति ।]
वासवदत्ता—अह केण सु दारिणि अभिळसदि ॥ [अथ केन खल्वि-
दानीमभिलपति ।]
- ३९ चेटी—अत्थि घच्छराओ उदअणो णाम । तस्स गुणाणि भट्टिदा-
रिआ अभिळसदि ॥ [अस्ति वत्सराज उदयनो नाम । तस्य गुणाव-
४२ भर्तृदारिकाभिलपति ।]
वासवदत्ता—(आत्मगतम्) अय्यउत्तं भत्तारं अभिळसदि । (प्रका-
शम्) केण कारणेण ॥ [आर्यपुत्रं भर्तारमभिलपति । केन कारणेन ।]
- ४५ चेटी—साणुकोसो त्ति ॥ [सानुक्रोश इति ।]
वासवदत्ता—(आत्मगतम्) जाणामि जाणामि । अअं वि जणो
एव्वं उम्मादिदो ॥ [जानामि जानामि । अयमपि जन एव-
४८ मुन्मादितः ।]
चेटी—भट्टिदारिए ! जदि सो राआ विरूयो भवे ॥ [भर्तृदारिके !
यदि स राजा विरूपो भवेत् ।]
- ५१ वासवदत्ता—णहि णहि । दंसणीओ एव्व ॥ [नहि नहि ।
दर्शनीय एव ।]
पद्माश्रयी—अय्ये ! कहं लुवं जाणासि ॥ [आर्ये ! कथं त्वं जानासि ।]
- ५४ वासवदत्ता—(आत्मगतम्) अय्यउत्तपक्खवादेण अत्ति ओ

समुदाआरो । किं दाणिं करिस्सं । होहु, दिहं । (प्रकाशम्) इच्छा !
एवं उज्जइणीओ जणो मन्तेदि ॥ [आर्यपुन्यपक्षपातेनातिक्रान्तः

५७ समुदाचारः । किमिदानीं करिष्यामि । मन्तु, दष्टम् । हहा ! एव-
मुज्जयिनीयो जनो मज्जयते ।]

पद्मावती— जुज्जइ । ण सु एसो उज्जइणीहुल्लइहो । सन्वजण-
६० मणोमिरामं सु सोभगं णाम ॥ [युज्यते । न एतत्त्वेप उज्जयिनी-
दुर्लभम् । सर्वजनमनोभिरमं राहु सौभाग्यं नाम ।]

(ततः प्रविशति घानी)

६१ घानी—जेवु भट्टिदारिआ । भट्टिदारिअ ! दिण्णासि ॥ [जयतु
भर्तृदारिका । भर्तृदारिके ! दत्तासि ।]

वासवदत्ता— अय्ये ! कस्स ॥ [आये ! कस्मै ।]

६६ घात्री—यच्छराअस्स उदअणस्स [वत्सरजायौदयनाथ ।]

वासवदत्ता—अह कुसली सो राआ ॥ [अय कुशली स राजा ।]

घानी—कुसली सो आअदो । तस्स भट्टिदारिआ पडिच्छिदा अ ॥

६९ [कुशली स आगतः । तस्य भर्तृदारिका प्रतीक्षा च]

वासवदत्ता—अद्याहिदं ॥ [अत्याहितम् ।]

घानी— किं एत्थ अद्याहिदं ॥ [निमनात्याहितम् ।]

७२ वासवदत्ता— ण हू किञ्चि । तइ णाम सन्तप्पिअ उदासीणो होदि
त्ति ॥ [न एतद् किञ्चित् । तथा नाम संतप्योदासीनो भवतीति ।]

घानी—अय्ये ! आअमप्पहाणाणि सुल्लहपय्यवत्याणाणि महापुरु-

७५ सहिअआणि होन्ति ॥ [आर्ये ! आगमप्रधानानि सुलभपर्यवस्थानानि
महापुरुषद्वयानि भवन्ति ।]

वासवदत्ता— अय्ये ! सअं एव तेण वरिदा ॥ [आर्ये ! स्वयमेव

७८ तेन वृत्ता ।]

घानी— णहि णहि । अण्णप्पओअणेण इह आअदस्स अभिज्जणावि-

८१ नहि अन्यप्रयोजनेनेहागतस्याभिजनविज्ञानवयोस्मं दृष्ट्वा स्वयमेव महाराजेन दत्ता ।]

वासवदत्ता— (आत्मगतम्) एवं । अणवरद्धो दाणिं एत्थ अय्य
८४ उत्तो ॥ [एवम् । अनपराद्ध इदानीमन्त्रार्थपुत्रः ।]

(प्रविश्यापरा)

चेटी— तुवरदु तुवरदु दाव अय्या । अज्ज एव्व किळ सोभणं
८७ णक्खत्तं । अज्ज एव्व कोदुअमङ्गलं कादव्वं त्ति अम्हाणं भट्टिणी
भणादि ॥ [त्वरता त्वरता तावदार्या । अद्यैव किल शोभनं नक्षत्रम् ।
अद्यैव कौतुकमङ्गलं कर्तव्यमित्यस्माकं भट्टिनी भणति ।]

९० वासवदत्ता— (आत्मगतम्) जह जह तुवरदि, तह तह अन्धीक-
रेदि मे हिअअं ॥ [यथा यथा त्वरते, तथा तथान्धीकरोति मे
हृदयम् ।]

९२ धात्री— एदु एदु भट्टिदारिआ ॥ [एवेतु मर्तुदारिका ।]

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति विचिन्तयन्ती वासवदत्ता)

वासवदत्ता— विवाहामोदसङ्कुळे अन्तेउरचउस्साळे परित्तजिअ पदु-
३ मायदि इह आअदग्ग्हि पमदवणं । जाव दाणिं भाअघेअणिव्वुत्तं दुःखं
विणोदेमि । (परिक्रम्य) अहो अच्चाहिदं । अय्यउत्तो वि णाम पर-
केरओ संवुत्तो । जाव उवविसामि । (उपविश्य) धब्बा खु चक्कवा-
६ अय्ह, जा अण्णोण्णविरहिदा ण जीवइ । ण खु अहं पाणाणि
परित्तजामि । अय्यउत्तं पेक्खामि त्ति एदिणा मणोरहेण जीवामि

मन्दभागा ॥ [विवाहामोदसङ्कुले अन्तःपुरनृत्यशाले परित्यज्य पद्मा-
९ वतीमिहागतास्मि प्रमदवनम् । यावदिदानीं मागधेयनिर्वृत्तं दुःखं
विनोदयामि । अहो अत्याहितम् । आर्षपुनोऽपि नाम परकीयः संवृत्तः ।
यावदुपविशामि । धन्या सखु चक्रवाकवधूः यान्योन्यविरहिता न
१२ जीवति । न सख्यहं प्राणान् परित्यजामि । आर्षपुनं पदयामीत्यनेन
मनोरथेन जीवामि मन्दभागा ।]

(ततः प्रविशति पुष्पाणि गृहीत्वा चेटी)

१५ चेटी— कर्हि णु खु गदा अय्या आवन्तिआ । (परिक्रम्यालोक्य)
अम्मो इअं चिन्तासुखअहिअआ जीहारपडिहदचन्दळेहा विअ
अमण्डिवभइअं वेसं धारअन्दी पिअङ्गुसिळ्ळापट्टए उवविट्ठा । जाय
१८ उवसप्पामि । (उपसृत्य) अय्ये ! आवन्तिए । को काळो, तुमं
अण्णेसामि ॥ [क नु सखु गता आर्यावन्तिका । अम्मो इयं चिन्ता-
सुखदया गीहारप्रतिहतचन्द्रलेखेवामण्डितभद्रक वेपं धारयन्ती मियङ्गु-
२१ शिल्पपट्टके उपविष्टा । यावदुपसर्पामि । आर्ये ! आवन्तिके ! कः कालः,
स्वामन्विष्यामि ।]

यासवदत्ता—किण्णिमित्तं ॥ [किंनिमित्तम् ।]

२५ चेटी— अम्हाअं भट्टिणी भणदि ' महाकुळप्पसूदा सिणिद्धा णिडणा '
त्ति । इमं दाव कोदुअमाळिअं गुम्हवु अय्या ॥ [अस्माकं भट्टिनी
भणति महाकुलप्रसूता स्निग्धा निपुणेति । इमा तावत् कोदुकमालिका
२७ गुम्फत्वार्या ।]

यासवदत्ता—अहं कस्स किळ गुम्हिदव्वं ॥ [अथ कस्मै किं गुम्फि-
तम् ।]

३० चेटी—अम्हाअं भट्टिद्वारिआए ॥ [अस्माकं भट्टिद्वारिकायै ।]

वासवदत्ता— (आत्मगतम्) एदं पि मए कत्तव्वं आसी । अहो
अकरुणा खु इससरा ॥ [एतदपि मया कर्तव्यमासीत् । अहो

३३ अकरुणाः खल्वीश्वराः ।]

चेटी— अय्ये ! मा दाणिं अज्जं चिन्तिअ । एसो जामादुओ मणि
भूमीए ण्हाअदि । सिग्घं दाव गुम्हदु अय्या ॥ [आर्ये ! मेदानीम-

३६ न्यखिन्तयित्वा । एय जामाता मणिभूम्या स्नाति । शीघ्रं तावद् गुम्फ-
त्वार्या ।]

वासवदत्ता— (आत्मगतम्) ण सक्कुणोमि अण्णं चिन्तेदुं ।
३९ (मकरात्मम्) हव्या । किं दिट्ठो जामादुओ ॥ [न शक्नोम्यन्यधि-
न्तयितुम् । हल किं दृष्टो जामाता ।]

चेटी— आम दिट्ठो भट्टिदारिआए सिणेहेण अम्हाअं कोदूहलेण अ ॥
४२ [आम, दृष्टो भर्तृदारिकायाः स्नेहेनास्माकं कौतूहलेन च ।]

वासवदत्ता— कीदिसो जामादुओ ॥ [कीदृशो जामाता ।]
चेटी— अय्ये ! भणामि दाव, ण ईरिसो दिट्ठपुरुषो ॥ [आर्ये !
४५ भणामि तावद्, नेदृशो दृष्टपूर्वः ।]

वासवदत्ता— हव्या ! भणाहि भणाहि, किं दंसणीओ ॥ [हला !
भण भण, किं दर्शनीयः ।]

४८ चेटी—सक्कं भणिदुं सरचावहीणो कामदेवो त्ति ॥ [सक्कं भणिदुं
शरचावहीनः कामदेव इति ।]

वासवदत्ता— होदु एत्तअं ॥ [भवत्वेतावत् ।]

५१ चेटी—किण्णिमित्तं वारेसि ॥ [किंनिमित्तं वारयसि ।]

वासवदत्ता— अजुत्तं परपुरुससङ्कित्तणं सोदुं ॥ [अजुक्तं परपुरुष-
सङ्कीर्तनं श्रोतुम् ।]

५४ चेटी—तेण हि गुम्हदु अय्या सिग्घं ॥ [तेन हि गुम्फत्वार्या शीघ्रम् ।]

वासवदत्ता-इअं गुम्हामि । आणेहि दाव ॥ [इयं गुम्हामि । आनय तावत् ।]

५७ चेटी-गण्हदु अय्या ॥ [गृह्णात्वार्था ।]

वासवदत्ता- (वर्जयित्वा विलोक्य) इमं दाव ओसहं किं णाम ॥ [इदं तावदौषधं किं नाम ।]

६० चेटी-अविहयाकरणं णाम ॥ [अविषयाकरणं नाम ।]

वासवदत्ता- (आत्मगतम्) इदं बहुसो गुम्हिदब्बं मम अ पटुमा-
बदीए अ । (प्रकशम्) इदं दाव ओसहं किं णाम ॥ [इदं

६१ बहुसो गुम्फितब्बं मम च पचावत्याश्च । इदं तावदौषधं किं नाम ।]

चेटी-सद्यस्तिमद्दणं णाम ॥ [सपत्नीमर्दनं नाम ।]

वासवदत्ता-इदं ण गुम्हिदब्बं ॥ [इदं न गुम्फितव्यम् ।]

६६ चेटी-कीस ॥ [कस्मात् ।]

वासवदत्ता-उवरदा तरस भय्या, सं णिप्पओअणं त्ति ॥ [उपस्ता
तस्य भार्या, तच्चिप्पयोजनमिति ।]

६९ (प्रविश्यापरा)

चेटी-तुवरदु तुवरदु अय्या । एसो जामादुओ अविहचाहि अब्भ-
न्तरचदरसाय्ठं पवेसीअदि ॥ [त्वस्ता- त्वस्तामार्था । एष जानाता

७२ अविषयामिरम्यन्तस्वतुःशालं प्रवेश्यते ।]

वासवदत्ता-अइ ! यदामि, गण्ह एदं ॥ [अयि ! यदामि
गृह्णातेतत् ।]

७५ चेटी-सोहणं । अय्ये ! गच्छामि दान अहं ॥ [शोभनम् । आर्ये !
गच्छामि तायदहम् ।]

(उमे निष्पान्ते)

७८ वासवश्चैता-गदा एसा । अहो अच्चाहिदं । अप्यउत्तो वि णाम
परकेरओ संवुत्तो । अवि^१ दाव सय्याए मम दुक्खं विणोदेमि,
जदि णिदं छमामि ॥ [गतेषा । अहो अन्याहितम् । आर्वपुत्रोऽपि
८१-नाम पक्कीयः संवृत्तः । अपि तावद् शय्यायां मम दुःखं विनोदयामि,
यदि निद्रां लभे ।]

(निष्क्रान्ता)

इति तृतीयोऽङ्कः ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति विदूषकः)

विदूषकः-(सहपेम्) भो ! दिट्ठिआ तत्तहोदो बच्छराजस्स अमि
१ पेदधिवाहमङ्गळरमणिउज्जो काओ दिट्ठो । भो ! को णाम एदं
जाणादि तादिसे^१ वयं अणत्थसळ्ळिआवत्ते पक्खित्ता उण उम्मज्जि
स्सासो त्ति । इदाणि पासादेसु वसीअदि, अन्देउरदिग्घिआसु
६ ण्हाईअदि पकिदिमउरसुउमाराणि मोदअखज्जाणि खज्जीअन्वि
त्ति अणच्छरसंवासो उत्तरकुहवासो मय अणुभवीअदि । एक्को खु
महन्तो दोसो, मम आहारो सुहु ण परिणमदि । सुप्पच्छदणाए
९ सय्याए णिदं ण छमामि, जह चादसोणिदं अमिदो विअ यत्तदि
त्ति पेक्खामि । भो ! सुहुं णामअपरिभूदं अकळ्ळवत्तं च ॥

[भोः ! दिष्टया तनमवलो बत्सराजस्थमिप्रेतविवाहमङ्गलरमणीयः

१२ कालो दृष्टः । भोः ! को नामैतज्जनाति तादृशो वयमनर्थतल्लिखावर्ते
प्रक्षिताः पुनरुन्मदस्याम इति । इदानीं प्रासादेपूज्यते, अन्तःपुरदीर्घि-

१. अविश सय्याए ।

वातु स्नायते, प्रकृतिमधुरमुद्गमाराणि मोदकग्राद्यानि खाद्यन्त इत्यनन्त-
 १५ रस्सवास उत्तरकुक्ष्यातो मयानुभूयते । एकः सञ्ज महान् दोषः,
 ममाहारः सुप्तु न परिणमति, सुप्रच्छन्नाया शय्याया निद्रा न लभे,
 यथा वातशोणितमभित इव वर्तत इति पर्यायि । भोः ! सुप्तं, नाम-
 १८ यपरिभूतमकल्पयते च ।]

(ततः प्रविशति चेटी)

चेटी-कहिं णु सु गदो अय्यवसन्तओ । (परिरुम्याबलोक्य)
 २१ अन्हो एसो अय्यवसन्तओ । (उपगम्य) अय्य वसन्तअ ! फो
 काळो तुमं अण्णेसामि ॥ [कुन तु सञ्ज गत आर्यवसन्तकः ।
 अहो एय आर्यवसन्तकः । आर्यं वसन्तक ! कः कालस्त्वामन्विष्यामि ।]
 २४ विदूषकः- (दृष्ट्वा) किंणिमित्तं भदे ! मं अण्णेससि ॥ [किंनिमित्त
 भद्रे ! मामन्विष्यसि ।]

चेटी-अम्हाणं भट्टिणी भणादि अवि ण्हादो जामादुओ त्ति ॥
 २७ [अस्माकं भट्टिनी भणति अपि स्नातो नामतेति ।]
 विदूषकः-किंणिमित्तं भोदि ! पुच्छदि ॥ [किंनिमित्तं भवति !
 पृच्छति ।]

३० चेटी-किमण्णं । सुमणावण्णअं आणेसि त्ति ॥ [किमन्यद् ।
 तुमनोवर्णकमानयामीति ।]

विदूषकः-ण्हादो तत्तभवं । सव्वं आणेदु भोदी यज्जिअ भोजणं ॥
 ३३ [स्नातस्तत्रगवान् । सर्वमानयतु भवती वर्जयित्वा भोजनम् ।]

चेटी-किंणिमित्तं वारेसि भोजणं ॥ [किंनिमित्तं वारयसि भोजनम् ।]
 विदूषकः-अघण्णस्स मम कोद्व्याणं अविस्वपरिवटो विअ कुक्किअ
 ३६ परिवटो संवुत्तो ॥ [अघन्यस्स मम कोकिलानामक्षिपरिवर्त इव
 वृक्षिपरिवर्तः संवृत्तः ।]

चेटी-ईदिसो एव्व होहि ॥ [ईदृश एव मव ।]

३९ विदूषकः-गच्छदु भोदी । जाव अहं वि तत्तहोदो सआसं
गच्छामि ॥ [गच्छतु भवती । यावदहमपि तत्रभवतः सकाशं
गच्छामि ।]

४२ (निष्क्रान्तौ)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति सपरिवारा पद्मावती, आवन्तिकावेषधारिणी वासव-

४५ दत्ता च)

चेटी-किंनिमित्तं भट्टिदारिआ पमदवणं आअदा ॥ [किंनिमित्तं
भर्तृदारिका प्रमदवनमागता ।]

४८ पद्मावती-हव्व ! ताणि दाव सेहाळिआगुन्हआणि पेक्खामि
कुसुमिदाणि वा ण वेत्ति ॥ [हव्व ! ते तावच्छेफालिकागुल्मकाः
पश्यामि कुसुमिता वा न वेति ।]

५१ चेटी-भट्टिदारिए । ताणि कुसुमिदाणि णाम, पयाळन्तरिदेहिं बिअ
मोत्तिआलम्बएहिं आइदाणि कुसुमेहिं ॥ [भर्तृदारिके ! ते कुसु-
मिता नाम, प्रवालान्तरितैरिव मौक्तिकलम्बकैराचिताः कुसुमैः ।]

५४ पद्मावती-हव्व ! जदि एव्वं, किं दाणिं बिळम्बेसि ॥ [हव्व !
यद्येवं, किमिदानीं विलम्बसे ।]

चेटी-तेण हि इमस्सि सिळ्ळवट्टए मुहुत्तअं उपविसदु भट्टिदारिआ
५७ जाव अहं वि कुसुमावचअं करेमि ॥ [तेन ह्यस्मिन् शिलापट्टके
मुहूर्तकमुपविशतु भर्तृदारिका । यावदहमपि कुसुमावचनं करोमि ।]
पद्मावती-अय्ये ! किं एत्थ उपविसामो ॥ [आर्ये ! किमत्रोप-
६० विशावः ।]

वासवदत्ता-एवं होदु ॥ [एवं मवतु ।]

(उमे उपविशतः)

६३ चेटी-(तथा कृत्वा) पेक्खदु पेक्खदु भट्टिवारिआ अट्टमणसिआ-
बट्टएहिं विअ सेहाळिआकुसुमेहिं पूरिअं मे अञ्जलिं ॥ [पर्यतु
पर्यतु भर्तृदारिका अर्धमनःशिलापट्टकैरिव शोफालिकाकुसुमेः पूरितं

६४ मेऽञ्जलिम् ।]

पद्मावती-(हृष्ट्वा) अहो विइत्तदा कुसुमाणं । पेक्खदु पेक्खदु अय्या ॥
[अहो विचित्रता कुसुमानाम् । पर्यतु पर्यत्पार्या ।]

६५ वासवदत्ता-अहो दंसेणीअदा कुसुमाणं ॥ [अहो दर्शनीयता कुसु-
मानाम् ।]

चेटी-भट्टिवारिए ! किं भूयो अवइणुत्सं ॥ [भर्तृदारिके ।

७२ किं भूयोऽवचेप्यामि ।]

पद्मावती-हृष्टा ! मा मा भूयो अवइणिए ॥ [हृष्टा मा मा भूयोऽ-
वचित्य ।]

७५ वासवदत्ता-हृष्टा ! किंणिमित्तं वारेसि ॥ [हृष्टा ! किंनिमित्तं
वारयसि ।]

पद्मावती-अप्यउत्तो इह आजच्छिअ इमं कुसुमसभिद्धिं पेक्खिअ

७८ सम्माणिदा भवेअं ॥ [आर्यपुत्र इहागत्येमा कुसुमसमृद्धिं हृष्ट्वा
संमानिता भवेयम् ।]

वासवदत्ता-हृष्टा ! पिओ दे भत्ता ॥ [हृष्टा प्रियस्ते भर्ता ।]

८१ पद्मावती-अरये ! ण आणामि, अप्यउत्तेण विरहिदा उक्कण्ठिदा
होमि ॥ [आर्ये ! न जानामि, आर्यपुत्रेण विरहितोत्कण्ठिता भवामि ।]

वासवदत्ता-(आत्मगतम्) दुक्करं खु अहं करेमि, इअं वि णाम

८४ एवं मन्तेदि ॥ [दुष्करं खल्वहं करोमि, इयमपि नामैवं म्रियते ।]

१. दस्सेणीअदा ।

चेदी-अमिजादं खु भट्टिदारिआए मन्तिदं 'पिओ मे भत्त' ति ॥
[अभिजातं खलु भर्तृदारिकया मन्त्रितं प्रियो मे भर्तेति ।]

८७ पद्मावती-एक्को खु मे सन्देहो ॥ [एकः खलु मे सन्देहः ।]

वासवदत्ता-किं किं ॥ [किं किम् ।]

पद्मावती-जह मम अप्यउत्तो, तह एव्व अप्याए वासवदत्ताए-
९० त्ति ॥ [यथा मयार्यपुत्रस्तथैवार्थाया वासवदत्ताया इति ।] : ..

वासवदत्ता-अदो वि अहिजं ॥ [अतोऽप्यधिकम् ।]

पद्मावती-कहं तुयं जाणासि ॥ [कथं त्वं जानासि ।]

९१ वासवदत्ता-(आत्मगतम्) हं, अप्यउत्तपक्खवादेण अदिव्वन्दो
समुदाआरो । एव्वं दाव भणिरस्सं । (प्रकाशम्) जइ अप्पो
सिण्णेहो, सा सज्जं ण परित्तजदि ॥ [हम्, आर्यपुत्रपक्षपातेनाति-

९६ क्रान्तः समुदाचारः । एवं तावद् भणिष्यामि । यद्यल्पः स्नेहः, सा
स्वजनं न परित्यजति ।]

पद्मावती-होदव्वं ॥ [भवितव्यम् ।]

९९ चेदी-भट्टिदारिए ! साहु भट्टारं भणाहि 'अहं पि वीणं सिक्खि-
त्तामि' ति ॥ [भर्तृदारिके । साधु भर्तारं भण, अहमपि वीणां
विधिष्य इति ।]

१०२ पद्मावती-उत्तो मए अप्यउत्तो ॥ [उत्तो मयार्यपुत्रः ।]

वासवदत्ता-तदो किं भणिदं ॥ [ततः किं भणितम् ।]

पद्मावती-अमिणिअ किच्चि दिग्घं णिरससिअ-तुण्डीओ संयुत्तो ॥

१०५ [अमणित्वा किञ्चिद् दीर्घं निःश्वस्य तूष्णीकः संवृत्तः ।]

वासवदत्ता-तदो तुयं किं विअ तक्केसि ॥ [तत्स्वं किमिदं तर्कयसि ।]

पद्मावती-त्तक्केमि अप्याए वासवदत्ताए गुणाणि सुमरिअ दक्खि-

१०८ ण्णदाए मम अग्गदो ण रोदिदि ति ॥ [तर्कपात्रार्थाया वासव-
दत्ताया गुणान् स्मृत्वा दक्षिणतया ममाप्त्यो न रोदित्तीति ।]

वासुदत्ता—(आत्मगतम्) घञ्वा खुम्हि, जदि एव्यं सच्चं भवे ॥

१११ [घञ्वा सत्त्वस्मि, यनेत्रं सत्य मनेत् ।]

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च)

विदूषकः— ही ही ! पचिअपटिअवन्धुजीवकुसुमविरलयादरमणिज्जं

११४ पमद्वयणं । इदो दाव भयं ॥ [ही ही प्रचितपतितवन्धुजीवकुसुम-
विरलयातेरमणीयं प्रमदवनम् । इतसावद् भवान् ।]

राजा—ययस्य घसन्तक ! अयमयमागच्छामि ।

कामेनोज्जयिनीं गते मयि तदा कामप्यवस्थां गते

दृष्ट्वा स्थिरमवन्तिराजतनयां पञ्चेपयः पातिताः ।

तैरद्यापि सगन्धमेव हृदयं मूयश्च विद्धा ययं

पञ्चेपुर्मदनो यदा कथमयं पष्टः शरः पातितः ॥ १ ॥

विदूषकः—फहि णु खु गदा तत्तहोदी पदुमावदी, छवामण्डव्यं गदा

भवे, उदाहो असणकुसुमसखिदं वरघचम्मावगुण्ठितं पिअ पव्य-

१ दत्तिअं णाम सिअापट्टं गदा भवे, आदु अधिअफडुअगन्ध-

सत्तच्छदपणं पयिट्ठा भवे, अहय आळिहिदमिअपफित्तसद्धुल्लं

दारुपव्यदअं गदा भवे । (ऊर्ध्वमग्लोक्ष्य) ही ही सरअकाळणि-

६ म्मळे अन्तरिस्से पसादिअवळदेवयाहुदंसणीअं सारसपन्ति जाय

समाहिदं गच्छन्ति पेक्खदु दाव भवं ॥ [कुत्र नु राखु गता तनु-

भनति पञ्चावनी, लतामण्डप गता भवेद्, उताहो असननुमुमसंचितं

९ ध्यामन्नमार्गगुण्ठितमिअ पर्वततिलक नाम शिलापट्टक गता भवेत्,

अयना अधिकफडुअगन्धसत्तच्छदननं प्रविष्टा भवेद्, अयनालिखित-

मृगपक्षिसंकुल दारुपर्वतक गता भवेत् । ही ही शल्वालनिर्मलेऽ-

१२ न्तरिक्षे प्रधादितवलदेवबाहुदर्शनीयां सारसपङ्क्तिं यावत् समाहितं
गच्छन्तीं प्रेक्षतां तावद् भवान् ।]

राजा-ययस्य ! पश्याम्येनाम्

भ्रज्वायतां च विरलां च नमोन्नतां च

सप्तपिंशककुटिलं च निघर्तनेषु ।

निर्मुच्यमानमुज्जगोदरनिर्मलस्य

सीमामिवाम्बरतलस्य विभज्यमानाम् ॥ २ ॥

षेटी-पेक्खदु पेक्खदु भट्टिदारिआ एदं कोकणदमालापण्डुररमणीअं
सारसपन्तिं जाय समाहिदं गच्छन्ति । अम्मो भट्टा ॥ [प्रेक्षता

३ प्रेक्षतां भट्टिदारिका एतां कोकनदमालापण्डुररमणीयां सारसपङ्क्तिं
यावत् समाहितं गच्छन्तीम् । अहो भर्ता ।]

पद्मावती-हं अय्यउत्तो । अय्ये ! तव कारणादो अय्यउत्तदंसणं

६ परिहरामि । ता इमं दाय माहर्वाळदामण्डवं पविसामो ॥ [हम्,
आर्यपुत्रः । भार्ये ! तव कारणादाय्यपुत्रदर्शनं परिहरामि । तदिमं
तावन्माधवीलतामण्डपं प्रविशामः ।]

९ वासवदत्ता-एवयं होदु । [एवं भवतु ।]

(तथा कुर्वन्ति)

विदूषकः-तत्तद्दोदी पटुमावदी इह आअच्छिअ णिग्गदा भवे ॥

१२ [तत्रभवती पद्मावतीहागत्य निर्यता भवेत् ।]

राजा-कयं भवान् जानाति ।

विदूषकः-इमाणि अचइदकुमुमाणि सेफाळिआगुच्छआणि पेक्खदु

१५ दाय भवं ॥ [इमानपचित्तुमुमान् रोषवत्किञ्चगुच्छतान् प्रेक्षतां तावद्
मशान् ।]

राजा-अहो पिचित्रता कुमुमस्य, वसन्तक ।

१८ वसन्तदत्ता—(आत्मगतम्) वसन्तअसद्वित्तणेण अहं पुण जाणामि
वज्जटणीए वत्तामि त्ति ॥ [वसन्तकमकीर्तनेनाह पुनर्जानामि उत्र-
पिन्या वत्तं इति ।]

१९ राजा—यमन्तक ! अस्मिन्नेवासीनौ शिलावले पद्मावतीं प्रती-
क्षिष्यामहे ।

निर्दूषकः—भो ! तह । (उपविश्यात्थाय) ही ही सरअकाळतिक्कजो

२४ दुस्महो आदवो । ता इमं दाव माहवीमण्डवं पविसामो ॥ [भोस्तथा ।
ही ही शरत्काल्तीक्ष्णो दुःखह आवप । तदिम तावन्माघवीमण्डवं
प्रविशामः ।]

२७ राजा—बाढम् । गच्छामतः ।

निर्दूषकः—एव्वं होदु ॥ [एवं भवतु ।]

(तमौ परिम्रमतः)

३० पद्मावती—सत्तवं आवळं कत्तुक्कामो अय्यवसन्तओ । किं दाणिं
करेम्ह ॥ [सर्वमाकुल वर्तुक्काम आर्यवसन्तक । किमिदानीं कुर्मः ।]

चेदी—भट्टिदारिए । एदं महुअरपरिणिळीणं ओळंनळवं ओधूय

३३ भट्टारं वारइत्तं ॥ [भर्तृदारिके । एता मधुरूपरिनिनीनामवलम्बलता-
मनधूय भर्तारं वारयिष्यामि ।]

पद्मावती—एव्वं करेहि ॥ [एव कुरु ।]

३६ (चेदी राजा करोति)

निर्दूषकः—अविहा अविहा, चिट्ठदु चिट्ठदु दाव भवं ॥ [अविधा
अविधा, तिष्ठतु तावद् भवान् ।]

३९ राजा—किमर्थम् ।

निर्दूषकः—दासीएपुत्तेहि महुअरेहि पीडिदो म्हि ॥ [दास्याः
करैः पीडितोऽस्मि ।]

४२ राजा-मा मा भवानेवम् । मधुकरसंत्रासः परिहार्यः । पदय,
मधुमदकल्य मधुकरा मदनार्ताभिः प्रियाभिरुपगृहाः ।
पादन्यासविषण्णा वयमिव कान्तावियुक्ताः स्युः ॥ ३ ॥

समादिहैवासिप्यावहे ।

विदूषकः-एवम् होतु ॥ [एवं मन्तु ।]

३

(उमावुपविशतः)

चेटी-भट्टिदारिण ! रुद्रा सु न्ह वयं ॥ [भर्तृदारिके ! रुद्राः खलु
स्मो वयम् ।]

६ पद्मावती-दिट्टिआ उषधिहो अय्यउत्तो ॥ [दिष्टपोषविष्ट आर्यपुत्रः ।]
वासवदत्ता-(आत्मगतम्) दिट्टिआ पफिटित्ससरीरो अय्यउत्तो ॥
[इष्टया प्रवृत्तिरुपगृहीत आर्यपुत्रः ।]

९ चेटी-भट्टिदारिण ! सत्सुपादा सु अप्याप दिट्टि ॥ [भर्तृदारिके !
सामुपादा पत्न्याया दष्टिः ।]

वासवदत्ता-एसा सु महुअराणं अविणआदो कासकुसुमरेणुणा
१२ पदिदेण सोदआ मे दिट्टी ॥ [एषा खलु मधुकराणामविनयात्
कासकुसुमरेणुणा पतिवेन सोदका मे दष्टिः ।]

पद्मावती-जुन्नइ ॥ [जुग्यते ।]

१५ विदूषकः-भो ! सुणं म्मु इदं पमदवणं । पुच्छिद्वयं किञ्चि अत्थि ।
पुच्छामि भवन्तं ॥ [भोः ! शून्यं खल्विदं प्रमदवनम् । प्रद्वयं
किञ्चिदस्ति । पुच्छामि भवन्तम् ।]

१८ राजा-उन्दतः ।

विदूषकः-का भवदो पिया, तदाणि सत्तहोदी वासवदत्ता इदाणि
पदुमावदी वा ॥ [का मन्तः पिया, तदानीं तत्रभवती वासवदत्ता

२१ इदानीं पद्मावती वा ।]

राजा - किमिदानीं भवान् महति बहुमानसङ्कटे मां न्यस्यति ।

पद्मावती - हला ! जादिसे सङ्कटे निक्किरत्तो अय्यउत्तो । [हला ।

२४ यादशे सङ्कटे निक्षिप्त आर्यपुनः ।]

वासवदत्ता - (आत्मगतम्) अहं न मन्दभाजा ॥ [अहं - न
मन्दभाजा ।]

२७ विदूषक - सेरं सेरं भणानु भयं । एका चवरदा, अवरा असणिण-
हिदा ॥ [खेरं खेरं भणतु भवान् । एकोपरता, अपरासनिहिता ।]

राजा - धयस्य ! न खलु न खलु भूयाम् । भपांस्तु सुरारं ।

३० पद्मावती - एत्तिण्ण भणिदं अय्यउत्तेण ॥ [एतावता भणितमार्य-
पुनेण ।]

विदूषक - भो ! सच्चेण सवामि, कस्स वि न आचक्खिस्सं ।

३३ एसा सन्दद्धा मे जीहा ॥ [भो ! सत्येन श्रपामि, कस्मा अपि
नाख्यास्यामि ! एसा सदृष्टा मे जिहा ।]

राजा - नोत्सहे, सखे ! वक्तुम् ।

३६ पद्मावती - अहो इमस्स पुरोभाइदा । एत्तिण्ण हिअभं न जानादि ॥
[अहो अस्य पुरोभागिता । एतावता हृदयं न जानाति ।]

विदूषक - किं न भणादि मम । अणाचक्खिअ इमादो सिञ्चायट्ट-

३९ आदो न सखां एकपदं वि गमिदुं । एसो रुद्धो अत्तभयं ॥ [किं
न भणति मम । अनाख्यायास्मान्छिण्णपट्टकाद्य शक्यमेकपदमपि
गन्तुम् । एष रुद्धोऽत्रभवान् ।]

४२ राजा - किं बलात्कारेण ।

विदूषक - जाम, बल्लकारेण ॥ [जाम बल्लकारेण ।] . .

राजा - तेन हि पदयामस्तावत् ।

४५ विदूषकः पसीददु पसीददु मयं । वयस्सभावेण साविदो सि, जइ
सच्चं ण मणासि ॥ [प्रसीदतु प्रसीदतु भवान् । वयस्सभावेण
शापितोऽसि, यदि सत्यं न मणसि ।]

४८ राजा-का गतिः । श्रूयताम् ।

पद्मावती बहुमता मम यद्यपि रूपशीलमाधुर्यैः ।

यासवदत्तावद्वं न तु तावन्मे मनो हरति ॥ ४ ॥

वासवदत्ता-(आत्मगतम्) भोदु, भोदु । दिण्णं वेदणं इमस्स
परिखेदस्स । अहो अञ्जाइयासं पि एत्थ बहुगुणं सम्पज्जइ ॥

१ [भवतु भवतु । दत्तं पेतममस्य परिखेदस्य । अहो अज्ञातवातोऽप्यत्र
बहुगुणः संपद्यते ।]

चेटी-भट्टिदारिए ! अइस्सिखञ्जो नु भट्टा ॥ [भट्टिदारिके ! अइ-

६ क्षिणः खटु मतां ।]

पद्मावती-हय्य ! मा मा एत्थं । सदक्खिखञ्जो एत्थ अप्यउतो,
जो इदानीं वि अय्याए यासवदत्ताए गुणाणि सुमरदि ॥ [हय्य !

९ मा मैवम् । सदाक्षिण एवावंपुञ्जः, य इदानीमप्यायाया यासवदत्तायाः
गुणान् स्मरति ।]

वासवदत्ता-मदे ! अभिजणस्स सद्विस्सं मन्तिदं । [मदे ! अभि-

१२ जनस्य सदृशं मन्त्रितम् ।]

राजा-उत्तं मया । भवानिदानीं कथयतु । का भवतः प्रिया, तदा
यासवदत्ता, इदानीं पद्मावती वा ।

१५ पद्मावती-अप्यउत्तो पि वसन्तओ संवुत्तो ॥ [आयंपुञ्जोऽपि
वसन्तः संवृत्तः ।]

विदूषकः- किं मे विप्पञ्जविदेण । उभओ नि तत्तहोदीओ मे बहु-

१८ मदाओ ॥ [किं मे विप्रत्यनितेन । उभे अपि तनमवन्थी मे बहुमते ।]

राजा-वधेय ! मामेयं यत्नाच्छ्रुत्वा किमिदानीं नाभिभाषसे ।

विदूषकः—किं मे पि बलात्कारेण ॥ [किं मामपि बलात्कारेण ।]

२१ राजा—अथ किं, बलात्कारेण ।

विदूषकः—तेण हि ण सक्कं सोढुं ॥ [तेन हि न शक्य श्रोतुम् ।]

राजा—प्रसीदतु प्रसीदतु महाब्राह्मणः । स्वैरं स्वैरमभिधीयताम् ।

२२ विदूषकः—इदाणि सुणादु भवं । तत्तहोदी वासवदत्ता मे बहुमदा । तत्तहोदी पटुमावदी तरुणी दंमणीआ अकोवणा अणहङ्कारा मधुरवाजा सदक्खिज्जा । अअं च अवरो महन्तो गुणो, सिणि-

२७ द्वेण भोजणेण मे पञ्चुराच्छइ 'कहिं णु खु गदो अय्यवसन्तओ' त्ति ॥ [इदानीं शृणोतु भगान् । तत्रमरती वासवदत्ता मे बहुमता । तत्रमरती पद्मावती तरुणी दर्शनीया अकोपना अनहकारा मधुरवाक्

२० सदाक्षिण्या । अयं चापरो महान् गुणः, स्निग्धेन भोजनेन मा प्रत्यु-
दृच्छति कुत्र न रालु गत वार्य वसन्तक इति ।]

वासवदत्ता—भोदु भोदु, वसन्तअ ! सुमरेहि दाणि एवं ॥ [भवतु

२३ भवतु, वसन्तक ! स्मरेदानीमेतत् ।]

राजा—भवतु भवतु, वसन्तक ! सर्वमेतत् कथयिष्ये देव्यै वासव-
दत्तायै ।

२६ विदूषकः—अपिहा वासवदत्ता । कहिं वासवदत्ता । चिरा खु
उपरदा वासवदत्ता ॥ [अविषा वासवदत्ता । कुत्र वासवदत्ता ।
चिरात् उत्पन्नता वासवदत्ता ।]

२९ राजा—(सविषादम्) एवम् । उपरता वासवदत्ता ।

अनेन परिहासेन व्याक्षिप्तं मे मनस्त्वया ।

ततो वाणी तथैवेयं पूर्वाभ्यासेन निस्सृता ॥ ५ ॥

पद्मावती-रमणीओ खु कहाजोओ 'णिसंसेण विसंवादिओ ।

[रमणीयः खलु कथायोगो नृशंसेन विसंवादितः ।]

३ वासवदत्ता- (आत्मगतम्) भोदु भोदु, विस्तृत्यम्हि । अहो पित्रं
णाम, ईदिसं वअणं अपञ्चक्खं सुणीअदि ॥ [भवतु भवतु,
विश्वस्तस्मि । अहो प्रियं नाम, ईदृशं वचनमप्रत्यक्षं श्रूयते ।]

६ विदूषकः-धारेदु धारेदु भवं । अणदिक्कमणीओ हि विही । ईदिसं
धाणि एदं ॥ [धारयतु धारयतु मवान् । अनतिक्रमणीयो हि विधिः ।
ईदृशमिदानीमेतत् ।]

९ राजा- बयस्स ! न जानाति भवानवस्थाम् । कुतः,

दुःखं त्यक्तुं वद्धमूलोऽनुपागः

स्मृत्या स्मृत्या याति दुःखं नवत्वम् ।

यात्रा त्वेषा यद् विमुच्येह वात्पं

प्राप्तानृण्या याति बुद्धिः प्रसादम् ॥ ६ ॥

विदूषकः-आसुपादकिळिण्णं खु तत्तहोदो मुहं । जाय मुहोदअं
आणेमि । (निष्क्रान्तः) ॥ [अश्रुपातविलसं खलु तत्रभवतो मुग्धम् ।

३ यावन्मुग्वौदकमानयामि ।]

पद्मावती-अय्ये ! वण्णारळपडन्तरिदं अय्यउत्तस्स मुहं । जाय
णिक्कमम्ह ॥ [आवे ! बाष्पाकुलपटन्तरितमार्गपुत्रस्य मुग्धम् । याव-

६ क्षिप्रमामः ।]

वासवदत्ता-एव्वं होदु । अहव चिट्ठं तुवं । उक्कण्ठितं भत्तारं
उज्झिअ अजुत्तं णिगामणं । अहं एव्व गमिस्सं ॥ [एवं भवतु ।

९ अपरा तिष्ठ स्वम् । उक्कण्ठितं भर्तारमुज्झित्वायुक्तं निर्गमनम् । अह-
मेव गमिष्यामि ।]

प्रेम-मुट्ठु अय्या भणादि । उवसप्पदु दाव भट्टिदारिआ ॥ [मुट्ठ्वाणं

१२ भगति । उवसंनु दावद् भनूदारिका ।]

पद्मावती—किं पुं खु पविसामि ॥ [किं नु यल्ल प्रविशामि ।]

वासवदत्ता—हृल्ला । पविस । (इत्युक्त्वा निष्क्रान्ता) ॥ [हल !

१५ प्रविश ।]

(प्रविश्य)

विदूषकः—(नलिनीपत्रेण जलं गृहीत्वा) एसा तत्तहोदी पदुमापदी ॥

१८ [एसा तत्रभवती पद्मावती ।]

पद्मावती—अय्य वसन्तअ । किं एदं ॥ [आर्य वसन्तक ! रिमेतत् ।]

विदूषकः—एदं हदं । इदं एदं ॥ [एतदिदम् । इदमेतत् ।]

२१ पद्मावती—भण्णादु भण्णादु अय्यो भण्णादु ॥ [भणत्तु भणत्वार्थो भणत्तु ।]

विदूषकः—भोदि ! वादणीदेण कासकुसुमरेणुणा अकिरणिपडिदेण

२४ सस्सुपादं खु तत्तहोवो मुहं । ता गण्हदु होदी इदं मुहोदअं ॥

[भवति । वातनीतेन कासकुसुमरेणुनाक्षिनिपतितेन साधुपातं गतुं तत्र-
भवतो मृतम् । तद् गृह्णातु भवतीदं मृतोदकम् ।]

२७ पद्मावती—(आत्मगतम्) अहो सदाक्षिण्यस्स जणस्स परिजणो

वि सदाक्षिण्यस्सो एव्व होदि । (उपेत्य) जेहु अय्यवत्तो । इदं

मुहोदअं ॥ [अहो सदाक्षिण्यस्य जनस्य परिवनोऽपि मृतादिभ्यः पयः

३० भवति । जयत्वार्यपुत्रम् । इदं मृतोदकम् ।]

राजा—अये पद्मावती । (अपवार्यं) वसन्तक किमिदम् ।

विदूषकः—(नर्णे) एव्वं विअ ॥ [एतमिदम् ।]

३३ राजा—साधु वसन्तक साधु ! । (आचम्य) पद्मावति ! आचमाम् ।

पद्मावती—जे अय्यउत्तो आणवेदि । (अक्षिण्यनि) [वन्द्यं
आश्रापयति ।]

३६ राजा—पद्मारति !

स्वप्न...३

शरच्छशाङ्कगौरेण वाताविद्धेन भामिनि ।

काशपुष्पलवेनेदं साश्रुपातं मुखं मम ॥ ७ ॥

(आत्मगतम्)

इयं बाला नवोद्वाहा सत्यं भ्रुत्वा व्यथां व्रजेत् ।

कामं धीरस्वभावेयं स्त्रीस्वभावस्तु कातरः ॥ ८ ॥

विदूषकः— उइदं तत्तहोदो मअधराअस्स अवरण्हकाले भवन्तं
अग्गदो करिअ सुहिज्जणवंसणं । सक्कारो हि णाम सक्कारेण पडि-
३ छिदो पीदि उप्पादेदि । वा उट्ठेदु दाव भव ॥ [उचितं तत्रभवतो
मगधराजस्यापराहकाले भवन्तमग्रतः कृत्वा मुह्यन्दर्शनम् । सत्कारो
दि नाम सत्कारेण प्रतीष्टः प्रीतिमुत्पादयति । तदुत्तिष्ठतु तावद् भवान् ।]
राजा—यादम् । प्रथमः कल्पः । (अथाथ)

गुणानां वा विशालानां सत्काराणां च नित्यशः ।

कर्तारः सुलभा लोके विज्ञातास्तु दुर्लभाः ॥ ९ ॥

(निष्क्रान्ताः वर्ये)

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति पद्मिनिश्च)

पद्मिनिश्च—महुअरिए ! महुअरिए ! आअच्छ दाव सिग्यं ॥

३ [मधुकरिके ! मधुकरिके ! आगच्छ तावच्छीघ्रम् ।]

(प्रविश्य)

मधुकरिका—हल्ला ! इअम्हि । किं करीअदु ॥ [हल्ला ! इयमस्मि ।

६ किं कियताम् ।]

पद्मिनिश्च—हल्ला किं ण जानासि तुवं भट्टिदारिआ पदुमावदी
सीसवेदणाय दुक्खाविदेत्ति ॥ [हल्ला किं न जानासि त्वं भर्तृ-

- ९ दारिका पद्मावती शीर्षवेदनया दुःखितेति ।]
 मधुकरिका-हृद्धि ॥ [हा धिक् ।]
 पद्मिनिका-हृत्वा ! गच्छ सिग्धं, अय्यं आवन्तिअं सदावेहि ।
 १२ केवलं भट्टिदारिआए सीसवेदणं एव्व णिवेदेहि । तपो सअं एव्व
 आगमिस्सदि ॥ [हला ! गच्छ शीघ्रम्, आर्यामावन्तिका शब्दापय ।
 केवल भर्तृदारिकायाः शीर्षवेदनामेव निवेद्य । ततः स्वयमेवाग-
 १५ मियति ।]
 मधुकरिका-हृत्वा ! किं सा करिस्सदि ॥ [हला किं सा करिष्यति ।]
 पद्मिनिका-सा हु दाणिं महुराहिं महुराहिं भट्टिदारिआए सीसवेदणं
 १८ विणोदेदि ॥ [सा उत्तिवदानीं मधुराभिः कथाभिर्भर्तृदारिकायाः
 शीर्षवेदना विनोदयति ।]
 मधुकरिका-जुज्जइ । कहिं सअणीयं रउदं भट्टिदारिआए ॥ [युज्यते ।
 २१ कुत्र शयनीय रचितं भर्तृदारिकायाः ।]
 पद्मिनिका-समुदगिहके किल्ल सेज्जात्थिण्णा । गच्छ दाणिं तुवं ।
 अहं वि भट्टिणो णिवेदणत्थं अय्यवसन्तअं अण्णेसामि ॥ [समुद्र-
 २४ एतन्ने किल्ल शय्यास्तीर्णा । गच्छेदानीं त्वम् । अहमपि भर्ते निवेदनार्थ-
 मार्यवसन्तकमन्विष्यामि ।]
 मधुकरिका-एव्वं होहु । (निष्क्रान्ता) [एवं भरतु ।]
 २७ पद्मिनिका-कहिं दाणिं अय्यवसन्तअं पेक्खामि । [बुनेदानीमार्थ-
 वसन्तकं पश्यामि ।]

(ततः प्रविशति विदूषकः)

- ३० विदूषकः-अज्ज सु देवीनिओअविहुरहिअअस्स तत्तहोदो वच्छ-
 राअस्स पदुमावदीपाणिग्गहणसमीरिअमाणो अद्यन्तमुहावहे
 मज्जलोसने मवणग्गिदाहो अद्धिअदरं वड्डइ । (पद्मिनिकां विलोक्य)
 १ समीरिअस्स

३३ अयि पदुमिणिआ । पदुमिणिए ! किं इह वत्तदि ॥ [अयं खडु
देवीविधोगविधुरहृदयस्य तत्रभवतो वत्सराजस्य पद्मावतीपाणिग्रहण-
समीप्यमाणोऽत्यन्तसुखावहे मंगलोल्लवे मदनाग्निदाहोऽधिकतरं वर्तते ।

३६ अयि पद्मिनिका ! पद्मिनिके ! किमिह वर्तते ।]

पद्मिनिका-अय्य वसन्तअ ! किं ण जाणासि तुवं भट्टिदारिआ
पदुमायदी सीसवेदणाए दुक्खाविदेत्ति ॥ [आर्यं वसन्तक ! किं

३९ न जानासि त्वं भर्तृदारिका पद्मावती शीर्षवेदनया दुःखितेति ।]

विदूषकः-भोदि ! सच्चं, ण जाणामि ॥ [भवति । सर्यं, न
जानामि ।]

४२ पद्मिनिका-तेण हि भट्टिणो णिवेदेहि णं । जाव अहं वि सीसा-
णुल्लेखणं तुवारेमि ॥ [तेन हि भर्ते निवेदयैनाम् । यावदहमपि
शीर्षानुलेपनं त्वरयामि ।]

४५ विदूषकः-फहिं सजणीअं रहदं पदुमावदीए ॥ [कुत्र शयनार्यं रचितं
पद्मावरपाः ।]

पद्मिनिका-समुद्गहिहके किल्ल सेज्जात्थिण्णा ॥ [समुद्गृहके किल

४८ शय्यास्तीर्णा ।]

विदूषकः-गच्छतु भोदी । जाव अहं वि तत्तहोदो णिवेदहरसं ॥
[गच्छतु भवती । यावदहमपि तत्रभवतो निवेदयिष्यामि ।]

५१

(निष्प्रतौ)

प्रवेशकः ।

(सतः प्रविशति राजा)

राजा-

.श्लाघ्यामयन्तिनृपतेः सदृशी सनूजां

चालक्रमेण पुनरागतदारभारः ।

लावाणके हुतवहेन हृताङ्गयष्टि

तां पद्मिनीं हिमहतामिव चिन्तयामि ॥ १ ॥

(प्रविश्य)

विदूषकः—तुवरदु तुवरदु दाव भवं ॥ [त्वस्तां त्वस्तां तावद्

भवान् ।]

राजा—किमर्थम् ।

विदूषकः—तत्तद्दोषी पटुमाववी सीसवेदनाए दुक्तायिदा ॥ [तन-

मरती पद्मावती शीर्षवेदनया दुःखिता ।]

राजा—कैमयाह ।

विदूषकः—पटुमिणिआए कहिदं ॥ [पद्मिनिकया वधितम् ।]

१ राजा—भोः । कष्टं

रूपश्रिया समुदितां गुणतश्च युक्तां

लब्ध्वा प्रियां मम तु मन्द इयाद्य शोकः ।

पूर्वाभिघातसरुजोऽप्यनुभूतदुःखः

पद्मावतीमपि तथैव समर्थयामि ॥ २ ॥

अथ करिमन् प्रदेशे वर्तते पद्मावती ।

विदूषकः—समुद्रगिहके किळ सेज्जात्थिण्णा ॥ [समुद्रगृहके किल

१ घस्यास्तीर्णा ।]

राजा—तेन हि तस्य मार्गमादेशय ।

विदूषकः—एदु एदु भवं । [एत्वेतु भवान् ।] (उभौ परिक्रामतः)

१ विदूषकः—इदं समुद्रगिहकं । पविसदु भवं ॥ [इदं समुद्रगृहकम् ।

प्रविशतु भवान् ।]

राजा—पूर्वं प्रविश ।

१ विदूषकः—भो । तह । (प्रविश्य) अविहा, चिह्दु, चिह्दु दाव

भवं । [भो । तथा अविघा, तिष्ठतु, तिष्ठतु तावद् भवान् ।]

राजा-किमर्थम् ।

१२ विदूषकः-एसो खु दीवप्पभावसूइदरूवो वसुधातले परिवत्तमाणो
अअं काओदरो । [एष खलु दीपप्रभावसूचितरूपो वसुधातले परि-
वर्तमानोऽयं काकोदरः ।]

१५ राजा-(प्रविश्यावलोक्य सस्मितम्) अहो सर्पव्यक्तिर्वैधेयस्य ।

अज्जायतां हि मुखतोरणलोलमालां

अष्टां क्षितौ त्वमवगच्छसि मूर्खं सर्पम् ।

मन्दानिलेन निशि या परिवर्तमाना

किञ्चित् करोति भुजगस्य विचेष्टितानि ॥ ३ ॥

विदूषकः-(निरुप्य) सुद्धु भवं भणादि । ण ह्नु अअं काओदरो ।

(प्रविश्यावलोक्य) तत्तहोदी पढुमावदी इह आअच्छिअ णिग्गदा

३ भवे । [सुद्धु भवान् भगति । न खल्वयं काकोदरः । तत्रभवती
पद्मावतीहागत्य निर्गता भवेत् ।]

राजा-धेयस्य । अनागतया भवितव्यम् ।

६ विदूषकः-कहं भवं जाणादि । [कथं भवान् जानाति ।]

राजा-किमत्र क्षेयम् । पदय,

शय्या नायनता तथास्तृप्तसमा न व्याकुलप्रच्छन्दा

न द्रिष्टं हि शिरोपधानममलं शीर्षामिषास्तौपथैः ।

रोगे दृष्टिविलोभनं जनयितुं शोभा न काचिन् कृता

प्राणी प्राप्य रुजा पुनर्न शयनं शीघ्रं स्वयं मुञ्चति ॥ ४ ॥

विदूषकः-तेण हि इमस्सि सय्याए महुत्तअं उवविसिअ तत्तहोदि

पधियाब्बेदु भवं ॥ [तेन दास्या शय्यायां मृद्वर्तमुपविश्य तत्रभवती

३ प्रतिगत्यनु भवान् ।]

राजा—बाढम् । (उपविश्य) वयस्य ! निद्रा मां बाधते । कथ्यतां काचित् कथा ।

६ विदूषकः—अहं कहइस्सं । हो~त्ति करेदु अत्तभवं ॥ [अहं कथयिष्यामि । हो~ इति करोत्वमवान् ।]

राजा—बाढम् ।

९ विदूषकः—अत्थि णअरी उज्जइणी णाम । तहिं अहिअरमणीआणि उदअह्णाणाणि वत्तन्ति किळ ॥ [अस्ति नगर्युगयिनी नाम । तत्राधिकरमणीयान्युदकस्नानानि वर्तन्ते किल ।]

१२ राजा—कथमुज्जयिनी नाम ।

विदूषकः—जइ अणभिप्पेदा एसा कहा, अण्णं कहइस्सं ॥ [यद्यनभिप्रेतैषा कथा अन्या कथयिष्यामि ।]

१५ राजा—वयस्य ! न खलु नामिप्रेतैषा कथा । किं तु,

स्मरान्वयन्त्याधिपतेः सुतायाः

प्रस्थानकाले स्वजनं स्मरन्त्याः ।

धाप्यं प्रवृत्तं नयनान्तलमं

स्नेहान्ममैवोरसि पातयन्त्याः ॥ ५ ॥

अपि च,

बहुशोऽप्युपदेशेषु यया मामीक्षमाणया ।

हस्तेन स्वस्तकोणेन कृतमाकाशवादितम् ॥ ६ ॥

विदूषकः—भोदु, अण्णं कहइस्सं । अत्थि णअरं बम्हदत्तं णाम । तहिं किळ राजा कंप्पिळ्ळो णाम ॥ [भवतु, अन्या कथयिष्यामि ।]

१ अस्ति नगर ब्रह्मदत्त नाम । तत्र किल राजा काम्पिल्यो नाम ।]

राजा—किमिति किमिति ।

विदूषकः— (पुनस्वदेव पठति)

६ राजा—मूर्ख ! राजा ब्रह्मदत्तः, नगरं काम्पिल्यमित्यभिधीयताम् ।
विदूषकः—किं राजा ब्रह्मदत्तो, नगरं कं पिच्छं ॥ [किं राजा ब्रह्म-
दत्तः, नगरं काम्पिल्यम् ।]

९ राजा—एवमेतत् ।

विदूषकः—तेण हि मुहुत्तअं पडिवाळेदु भवं, जाव ओढुगअं करिस्सं ।
राजा ब्रह्मदत्तो, नगरं कं पिच्छं । (इति बहुशस्त्रदेव पठित्वा)

१२ इदाणि सुणादु भवं । अयि सुत्तो अत्तभवं । अदिस्सीदळा इअं
वेळा । अत्तणो पावरअं गण्हअ आअमिस्सं । (निष्क्रान्तः)
[तेन हि मुहूर्तकं प्रतिपालयतु भवान्, यावदोष्ठगतं करिष्यामि ।]

१५ राजा ब्रह्मदत्तः, नगरं काम्पिल्यम् । इदानीं शृणोतु भवान् । अयि सुतोऽ-
त्रभवान् । अतिशीतलेयं वेला । आरामनः प्रावारकं गृहीत्वा-
गमिष्यामि ।]

१८ (ततः प्रविशति वासवदत्ता आवन्तिऋषेण चेटी च)

चेटी—एदु एदु अय्या । दिढं खु भट्टिदारिआ सीसवेदणाप दुक्खा-
चिआ ॥ [एवेत्वार्या । दढं खलु भर्तृदारिका शीर्षवेदनया दुःखिता ।]

२१ वासवदत्ता—हदि, कहि सअणीअं रइदं पदुमावदीए ॥ [हा धिक्,
कुत्र शयनीयं रचितं पद्मावत्याः ।]

चेटी—समुदगिहके किल सेज्जात्थिण्णा ॥ [समुद्रगृहके किल शय्या-

२४ सीर्णा ।]

वासवदत्ता—तेण हि अग्गदो याहि ॥ [तेन अग्रतो याहि ।]

(उभे परिक्रमतः)

२७ चेटी—इदं समुदगिहकं । पविसदु अय्या । जाव अहं वि सीसा-
णुलेवणं तुवारेमि । (निष्क्रान्ता) ॥ [इदं समुद्रगृहकम् । प्रवि-
शत्वार्या । यावदहमपि शीर्षानुलेपनं त्वरयामि ।]

- ३० वासवदत्ता- अहो अकरुणा खु इस्सरा मे । विरहपर्युत्सुअस्स
अय्यउत्तस्स विस्समत्थाणभूदा इअं पि णाम पदुमावदी अस्सत्था
जादा । जाव पयिसामि । (प्रविश्यावलोक्य) अहो परिजनस्स
३१ प्रमादो । अस्सत्थं पदुमावदि केवलं दीवसहाअं करिअ परित्तजदि ।
इअं पदुमावदी ओसुत्ता । जाव उवविसामि । अहय अञ्जासण-
परिग्गहेण अप्पो विअ सिणेहो पडिभादि । ता इमरिस्स सय्याए
३६ उवविसामि । (उपविश्य) किं णु खु एदाए सह उवयिसन्तीए
अज्ज पह्यादिदं विअ मे हिअअं । दिट्ठिआ अविच्छिण्ण-
सुहणिरसासा । णिव्युत्तरोआए होदव्वं । अहय एअदेससंविभा-
३९ अदाए सअणीअस्स सूएदि मं आळिङ्गेहि त्ति । जाव सइस्सं ।
(शयनं नाटयति) ॥ [अहो अकरुणाः सखीश्वरा मे । विरहपर्युत्सु-
कर्त्यायपुत्रस्य विश्रमस्थानभूतेयमपि नाम पद्मावत्यस्वस्या जाता ।
४२ यावत् प्रविशामि । अहो परिजनस्य प्रमादः । अस्वस्या पद्मावती
केवलं दीपसहाया कृत्वा परित्यजति । इयं पद्मावत्यवसुता । यावदुप-
विशामि । अथवान्यासनपरिग्रहेणात्य इव स्नेहः प्रतिभाति । तदस्या
४५ शय्यापात्रमुपविशामि । किं नु एतत्तथा सहोपविशन्त्या अद्य प्रह्लादित-
मिव मे हृदयम् । दिष्ट्याविच्छिन्नमुत्पनिःश्वासा । निवृत्तरोमया
भविष्यत्यम् । अथवैकदेशसंविभागतया शयनीयस्य सूचयति मामालिङ्गेति ।
४८ यावच्छयिष्ये ।]
राजा- (स्वप्नायते) हा वासवदत्ते ।
वासवदत्ता- (सहस्रोत्थाय) हं अय्यउत्तो, ण ह्म पदुमावदी । किं णु
५१ खु दिट्ठाम्हि । महन्तो खु अय्यजोअन्धराअणस्स पडिण्णाहारो मम
दंसणेण णिप्फळो संवुत्तो ॥ [हम् आर्यपुत्रः, न सखु पद्मावती । किं
उ एतु दृष्टास्मि । महान् एतवार्ययौगन्धरायणस्य प्रतिशभायो मम
५४ दर्शनेन निष्फलः संवृत्तः ।]

राजा— हा अघन्तिराजपुत्रि !

वासवदत्ता— दिट्ठिआ सिविणाअदि खु अय्यउत्तो । ण एत्थ
५७ कोचि जणो । जाव मुहुत्तअं चिट्ठिअ दिट्ठि हिअअं च तोसेमि ॥
[दिट्ठया स्वप्नायते खत्वार्यपुत्रः । नात्र कश्चिज्जनः । यावन्मुहूर्तं
स्मित्वा दृष्टिं हृदयं च तोषयामि ।]

६० राजा— हा प्रिये ! हा प्रियशिष्ये ! देहि मे प्रतिषचनम् ।

वासवदत्ता— आळयामि भट्टा ! आळयामि ॥ [आळयामि भर्तः ।
आळयामि ।]

६३ राजा— किं कुपितासि ।

वासवदत्ता— ण हि ण हि, दुक्खिदम्मि ॥ [न हि न हि, दुःखितास्मि ।]

राजा— यद्यकुपिता, किमर्थं नालंकृतासि ।

६६ वासवदत्ता— इदो वरं किं ॥ [इतः परं किम् ।]

राजा— किं विरचिकां स्मरसि ।

वासवदत्ता— (सरोपम्) आ अयेहि, इहापि विरचिआ ॥ [आ

६९ अयेहि, इहापि विरचिका ।]

राजा— तेन हि विरचिकार्थं भवती प्रसादयामि । (हस्तौ प्रसारयति)

वासवदत्ता— चिरं ठिदम्मि । को वि मं पेक्खे । ता गमिस्सं ।

७२ अहय, सय्यापळम्बिअं अय्यउत्तस्स हत्थं सअणीए आरोविअ

गमिस्सं । (तथा कृत्वा निष्क्रान्ता) ॥ [चिरं स्थितास्मि । कोऽपि मां

पश्येत् । तद् गमिष्यामि । अथवा, शय्याप्रलम्बितमार्यपुत्रस्य हस्तं

७५ शयनीय आरोप्य गमिष्यामि ।]

राजा— (सहनोत्थाय) वासवदत्ते ! तिष्ठ तिष्ठ । हा धिक् ।

निष्कामन् संप्रमेणाहं द्वारपक्षेण ताडितः ।

• ततो व्यक्तं न जानामि भूतार्थोऽयं मनोरथः ॥ ७ ॥

(मविश्य)

विदूषकः—अइ पडिबुद्धो अत्तमवं ॥ [अयि प्रतिबुद्धोऽनमगन् ।]

राजा—वयस्य ! प्रियमावेदये, घरते खलु वामवदत्ता ।

१ विदूषकः—अविहा वासवदत्ता । कहिं वामवदत्ता । चिरा तु उयरदा वासवदत्ता ॥ [अविधा वासवदत्ता । कुत्र वासवदत्ता । निगत् पत्नूपरता वाणवदत्ता ।]

६ राजा—वयस्य मा मैयं,

शय्यायामवसुप्तं मां बोधयित्वा सखे गता ।

• दग्धेति ब्रुयता पूर्वं वञ्चितोऽस्मि रुमण्वता ॥ ८ ॥

विदूषकः—अविहा अमम्भावणीअं एदं । आ ! उदअण्हाणसङ्कित्त-
णेण तत्तहोदिं चिन्तअन्तेण सा सिविणे दिट्ठा भवे ॥ [अविधा

१ असम्भावनीयमेतद् । आः ! उदकस्नानसङ्कीर्तनेन तनभवतीं चिन्तयता सा म्वग्रे दृष्टा भवेत् ।]

राजा—यदि तावदयं स्वप्नो घन्यमप्रतिबोधनम् ।

अथायं विभ्रमो या स्वाद् विभ्रमो ह्यस्तु मे चिरम् ॥ ९ ॥

विदूषकः—भो ! वअस्स ! एदस्सि णअरे अवन्तिउसुन्दरी णाम
जक्खिरणी पडिबसदि । सा तुए दिट्ठा भवे ॥ [भोः ! वयस्य !

३ एतस्मिन् नगरेऽवन्तिउसुन्दरी नाम यक्षिणी प्रतिवसति । सा त्वया
दृष्टा भवेत् ।]

राजा—न न,

स्वप्नस्यान्ते विबुद्धेन नेत्रविप्रोपिताक्षनम् ।

चारित्रमपि रश्नन्त्या दृष्टं दीर्घालकं मुरम् ॥ १० ॥

अपि च वयस्य ! पश्य पश्य,

योऽयं संव्रसया देव्या तया बाहुर्निपीडितः ।

स्वप्नेऽप्युत्पन्नसंस्पर्शो रोमहर्षं न मुञ्चति ॥ ११ ॥ . .

१ असम्भावणीअं एदं ण ।

- विदूषकः—मा दाणि भवं अणत्यं चिन्तिअ । एदु एदु भवं । चउ-
स्तायं पविसामो ॥ [मेदानीं भवाननयं चिन्तयित्वा । एत्वेउ
३ भवान् । चतुःशालं प्रविशायः ।]

(प्रविश्य)

- कान्जुसीयः—जयस्वार्यपुत्रः । अस्माकं महाराजो दर्शको भवन्त-
६ माह ' एष खलु भयतोऽभात्यो रुमण्वान् महता बलसमुद्भयेतो-
पचातः खल्वारुणिमभिघातयितुम् । तथा हस्त्यश्वरथपदातीनि
मामकानि विज्रयाङ्गानि संनद्धानि । तदुत्तिष्ठतु भवान् । अपि च,
मिभ्रास्ते रिपवो भयद्गुणरताः पौराः समाश्वासिताः
पाप्मी यापि भवत्प्रयाणसमये तस्या विधानं कृतम् ।
यद्यन् साध्यमरिप्रमाथजननं तत्तन्मयानुष्ठितं
तीर्णा चापि वलैर्नदी त्रिपयगा वत्साश्च हस्ते तव ॥ १२ ॥'

- राजा—(उवाच) घाटम् । अयमिदानीम्,
उपेत्य नागेन्द्रतुरंगतीर्णे तमारुणि दारुणकर्मदक्षम् ।
विफीर्णबाणोपतरङ्गभङ्गे महार्णवाभे युधि नाशयामि ॥ १३ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

अथ षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कान्जुसीयः)

- कान्जुसीयः—क इह भोः ! काञ्चनतोरणद्वारमशून्यं कुस्ते ।

(प्रविश्य)

- प्रतीहारी—अव्य ! अहं विजया । किं करीअदु ॥ [आर्य ! अहं
विजया । किं क्रियताम् ।]

प्रतीहारी-अय्य ! इमं निवेदेमि । एसो भट्टा सुयामुनप्पासादादं
ओदरइ । ता इह एव्व निवेदइस्सं ॥ [आर्य ! इयं निवेदयामि
३३ एष भर्ता सुयामुनप्पासादादवतरति । तदिहैव निवेदयिष्यामि ।]
कान्जुकीयः-भवति ! तथा ।

(उभौ निष्क्रान्तौ)

मिश्रविष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च)

राजा-

श्रुतिमुखनिनदे ! कथं नु देव्याः

स्तनयुगले जघनस्थले च सुप्ता ।

विहगगणरजोविकीर्णदण्डा

प्रतिभयमध्युपितास्वरण्यवासम् ॥ १ ॥

अपि च, अस्मिन्घासि घोषयति ! या तपस्विन्या न स्मरति,

श्रोणीसमुद्रहनपार्श्वनिपीडितानि

खेदस्तनान्तरसुखान्युपगूढितानि ।

उद्विद्य मां च विरहे परिदेवितानि

वाद्यान्तरेषु कथितानि च सस्मितानि ॥ २ ॥

विदूषकः-अष्टं दाणि भवं अद्रिमत्तं सन्तप्पिअ ॥ [अलनिदानीं
भवानतिमार्गं संतप्य ।]

१ राजा-ययस्स ! मा मैवं,

चिरप्रभुतः कामो मे धीणया प्रतियोधितः ।

तां नु देवी न पदयामि यस्या घोषयती प्रिया ॥ ३ ॥

यसन्तक ! शिल्पिजनसङ्घाग्रास्रथयोगां घोषयती कृत्वा दीप्तिमानय ।

विदूषकः-जे भवं आणवेदि । (वीणां गृहीत्वा निष्क्रान्तः)

३ [यद् मन्त्रानाज्ञापयति ।]

(प्रविश्य)

प्रतीहारी-जेटु मट्टा । एसो सु महासेणस्स सआसादो रत्थमसगोत्तो

६ कञ्चुर्दओ देवीए अङ्गारवदीए पेसिदा अय्या वसुन्धरा नाम
वासवदत्ताधत्ती अ पडिहारं उवट्ठिदा ॥ [जयतु मर्ता । एष एह
महासेनस्य सकाशाद् रैभ्यसगोनः कान्त्रुकीयो देव्याङ्गारवत्या प्रेषितार्या

९ वसुन्धरा नाम वासवदत्ताधानी च प्रतिहारमुपस्थितौ !]

राजा-तेन हि पद्मावती तावदाहूयताम् ।

प्रतीहारी-जं मट्टा आणवेदि । (निष्क्रान्ता) [यद् मर्ताज्ञापयति ।]

१२ राजा-किं नु एल्लु शीघ्रमिदानीमयं वृत्तान्तो महासेनेन विदितः ।

(ततः प्रविशति पद्मावती प्रतीहारी च)

प्रतीहारी-एदु एदु भट्टिदारिआ ॥ [एत्येतु मर्तृदारिका ।]

१५ पद्मावती-जेटु अय्यउत्तो ॥ [जयत्वार्यपुत्रः ।]

राजा-पद्मावति ! किं श्रुतं महासेनस्य सकाशाद् रैभ्यसगोत्रः
कान्त्रुकीयः प्राप्तः, तत्रभवत्या चाङ्गारवत्या प्रेषितार्या वसुन्धरा

१८ नाम वासवदत्ताधानी च, प्रतिहारमुपस्थिताविति ।

पद्मावती-अय्यउत्त ! पिअ मे वादिकुल्लस्स कुसल्लयुत्तन्तं सोढुं ॥

[आर्यपुत्र । मियं मे शातिकुल्लस्य कुशलवृत्तान्तं श्रोतुम् ।]

२१ राजा-अनुरूपमेतद् भवत्यामिदितं ' वासवदत्तास्वजनो मे स्वजन'
इति । पद्मावति ! आस्यताम् । किमिदानीं नास्यते ।

पद्मावती-अय्यउत्त ! किं मए सह उवविट्ठो एदं जणं पेक्खिस्सदि ।

२४ [आर्यपुत्र ! किं मया सहोपविष्ट एतं जनं द्रक्ष्यति ।]

राजा-कोऽत्र दोषः ।

पद्मावती-अय्यउत्तस्स अयरो परिग्गहो त्ति उदासीणं विज. होदि ॥

२७ [आर्यपुत्रस्यापरः परिग्रह इत्युदासीनमिव भवति ।]

राजा-कलत्रदर्शनाहं जने कलत्रदर्शनान् परिहरतीति बहुदोषमुत्पा-
दयति । तस्मादास्यताम् ।

३० पद्मावती-जं अप्यउत्तो आणवेदि । (उपविश्य) अप्यउत्त !
तादो वा अम्बा वा किं पुं सु भणिस्सदि त्ति आविग्गा विज
संवुत्ता ॥ [यदार्थपुत्र आज्ञापयति । आर्थपुत्र ! तातो वाम्बा वा

३३ किं तु ललु भणिप्पवीत्ताविमेव संवुत्ता ।]

राजा-पद्मावति ! ध्यमेतत् ।

किं घश्यतीति हृदयं परिशङ्कितं मे

कन्या मयाप्यपहृता न च रक्षिता सा ।

भाग्यैश्चलैर्महद्वाप्यै गुणोपघातं

पुत्रः पितुर्जनितरोप इवास्मि भीतः ॥ ४ ॥

पद्मावती-णें किं सक्कं रक्खिअहुं पत्तकाले ॥ [ननु किं शक्यं रक्षितं
प्राप्तकाले ।]

३ प्रतीहारी-एसो कञ्चुईओ घत्ती अ पढिहारं उवट्टिदा ॥ [एष
कान्चुकीभो घात्री च प्रतिहारमुखविधौ ।]

राजा-शीघ्रं प्रवेदयताम् ।

६ प्रतीहारी-जं भट्टा आणवेदि । (निष्क्रान्ता) [यद् भर्ताज्ञापयति ।]

(ततः प्रविशति कान्चुकीयो घात्री प्रतिहारी च)

कान्चुकीयः-भोः !

संवन्विराज्यमिदमेत महान् प्रहर्षः

स्मृत्वा पुनर्नृपमुतानिधनं विपादः ।

किं नाम देव ! भवता न कृतं यदि स्वाद्

राज्यं परंपहृतं कुशलं च देव्याः ॥ ५ ॥

१.. महद्वातगुणोपपातः ।

२. य किं ललु etc.

प्रतीहारी-एसो भट्टा, उवसप्पट्टु अय्यो ॥ [एष भर्ता, उपसर्पत्वार्यः ।]

कान्बुकीय- (उपेत्य) जयत्वार्यपुत्रः ।

३ धानी-जेदु भट्टा ॥ [जयतु भर्ता ।]

राजा- (सन्हुमानम्) आर्ये !

पृथिन्यां राजवंश्यानामुदयास्तमयप्रभुः ।

अपि राजा स कुशली मया काङ्क्षितयान्ववः ॥ ६ ॥

कान्बुकीयः-अथ किम् । कुशली महासेनः । इहापि सर्वगतं कुशलं पृच्छति ।

३ राजा- (आसनाहुताय) किमाज्ञापयति महासेनः ।

कान्बुकीयः-सदृशमेतद् वैदेहीपुत्रस्य । नन्यासनस्थेनैव भवता श्रोतव्यो महासेनस्य संदेशः ।

६ राजा-पदाज्ञापयति महासेनः । (उपविशति)

कान्बुकीयः-दिष्टया परैरपहृतं राज्यं पुनः प्रत्यानीतमिति । कुतः,

कातरा येऽप्यशक्तं वा नोत्साहस्तेषु जायते ।

प्रायेण हि नरेन्द्रभी. सोत्साहैरेव भुज्यते ॥ ७ ॥

राजा-आर्य ! सर्वमेतन्महासेनस्य प्रभाषः । कुतः,

अहमयजितः पूर्वं तावत् मुतेः सह लालितो

दृढमपहृता कन्या भूयो मया न च रक्षिता ।

निधनमपि च श्रुत्या तस्यास्तथैव मयि स्वता

ननु यदुचितान् यत्सान् प्राप्तुं नृपोऽत्र हि कारणम् ॥ ८ ॥

कान्बुकीयः-एष महासेनस्य संदेशः । देव्याः संदेशमिहात्रभवती कथयिष्यति ।

३ राजा-हा अन्ध !

स्वयं ४

पोढशान्तःपुरज्येष्ठा पुण्या नगरदेवता ।

मम प्रवासदुःखार्ता माता कुशलिनी ननु ॥ ९ ॥

धात्री-अरोआ भट्टिणी भट्टारं सन्वगदं कुशलं पुच्छदि ॥

[अरोआ भट्टिनी भट्टारं सर्वगतं कुशलं पृच्छति ।]

३ राजा-सर्वगतं कुशलमिति । अम्ब ! ईदृशं कुशलम् ।

धात्री-मा दाणिं भट्टा अदिमत्तं सन्तप्पिटुं ॥ [मेदानीं भट्टादि-
मात्रं संतप्नुम् ।]

६ कान्बुकीयः-धारयत्यार्यपुत्रः । उपरताप्यनुपरता महासेनपुत्री एव-
मनुकल्प्यमानार्यपुत्रेण । अथवा,

कः कं शक्तो रक्षितुं मृत्युकाले रज्जुच्छेदे के घटं धारयन्ति ।

एवं लोकारतुल्यधर्मो जनानां काले काले छिद्यते रूढते च ॥ १० ॥

राजा-आर्य ! मा मैवं,

महासेनस्य दुहिता शिष्या देवी च मे मिया ।

कथं सा न मया शक्या स्मर्तुं देहान्तरेष्वपि ॥ ११ ॥

धात्री-आह भट्टिणी 'उवरदा वासवदत्ता । मम वा महासेनस्त वा
जादिसा गोपाळअपाळआ, तादिसो एव्व तुमं पुटमं एव्व अभि-

३ प्पेदो जामादुअत्ति । एदण्णिमित्तं उज्जइणि आणीदो । अणग्गिस-
स्सिअं वीणाअवदेसेण दिण्णा अत्तणो चवळदाए अणिव्वुत्त-

वियाहमङ्गलो एव्व गदो । अह अ अम्हेहिं तव अ वासवदत्ताए अ
६ पढिकिदिं चित्तफळआए आळिहिअ विचाहो णिव्वुत्तो । एसा
चित्तफळआ तव सआसं पेसिदा । एदं पेस्सिअ णिव्वुदो होहि' ॥

[आह भट्टिनी 'उपरता वासवदत्ता । मम वा महासेनस्य वा यादव्यौ
९ गोपालदत्तारो, तादृश एव एवं प्रथमनेवामित्रेनो जामातेति ।
एतन्निमित्तमुपनिनीयानीतः । अनमिषाधिकं वीणाप्यवदेसेन दत्ता ।

आत्मनश्चपलतयानिर्वृत्तविवाहमङ्गल एव गतः । अथ चानाम्ना तव च
 १२ वातउदत्तायाश्च प्रतिकृतिं चित्रफलकायामालिख्य विवाहो निर्वृत्त ।
 एषा चित्रफलका तत्र सकाश प्रेषिता । ता दृष्ट्वा निर्वृत्तो भर']
 राजा-अहो अतिस्निग्धमनुरूपं चामिहितं तत्रभवत्या ।

धाक्यमेतत् प्रियतरं राज्यलाभशतादपि ।

अपराद्वेष्यपि स्नेहो यदस्मासु न विस्मृतः ॥ १२ ॥

पद्मावती-अप्यउत्त । चित्तगदं गुरुअणं पेक्खिअ अभिवादेहुं
 इच्छामि ॥ [आर्यपुत्र । चित्रगतं गुरुजनं दृष्ट्वा मिवादयितुमिच्छामि]

३ धात्री-पेक्खणदु पेक्खणदु भट्टिदारिआ । (चित्रफलका दर्शयति)
 [पश्यतु पश्यतु भर्तृदारिका ।]

पद्मावती-(दृष्ट्वा आत्मगतम्) हं अदिसदिसी खु इअं अय्याए

६ आरन्तिआए । (प्रकाशम्) अप्यउत्त ! सदिसी खु इअं
 अय्याए ॥ [हम् अतिसदृशी एत्वियमार्याया आवन्तिक्कायाः ।
 आर्यपुत्र । सदृशी एत्वियमार्यायाः ।]

९ राजा-न सदृशी । सैवेति मन्ये । भोः ! कष्टम्,

अस्य स्निग्धस्य वर्णस्य विपत्तिर्दारुणा कथम् ।

इदं च मुरमाधुर्यं कथं दूषितमग्निना ॥ १३ ॥

पद्मावती-अप्यउत्तरस्स पडिक्किदि पेक्खिअ जानामि इअं अय्याए

सदिसी ण वेत्ति ॥ [आर्यपुत्रस्य प्रतिकृतिं दृष्ट्वा जानामीयमार्यया

३ सदृशी न वेत्ति ।]

धात्री-पेक्खणदु पेक्खणदु भट्टिदारिआ ॥ [पश्यतु पश्यतु भर्तृदारिका ।]

पद्मावती-(दृष्ट्वा) अप्यउत्तरस्स पडिक्किदीए सदिसदाए जानामि

६ इअं अय्याए सदिसि त्ति ॥ [आर्यपुत्रस्य प्रतिकृत्याः सदृशतया

जानामीयमार्यया सदृशीति ।]

राजा-देवि ! चित्रदर्शनात् प्रभृति प्रहृष्टोद्विग्नमित्र त्वां पदयामि ।

१ किमिदम् ।

पद्मावती-अप्युत्त ! इमा ए पठिकिदी ए सदीसी इह एव पठिव-
सदि ॥ [आर्यपुत्र ! अस्याः प्रतिकृत्याः सदृशीहैव प्रतिवर्तति ।]

१२ राजा-किं वासवदत्तायाः ।

पद्मावती- आम् ॥ [आम् ।]

राजा-तेन हि शीघ्रमानीयताम् ।

१५ पद्मावती-अप्युत्त ! मम कण्णामावे केनापि बम्हणेण मम भङ्गि-
अत्ति ण्णासो णिक्खित्तो । पोसिदभत्तुआ परपुरुसदंसणं परिहरदि ।
ता अप्यं मए सह आअदं पेक्खिअ जाणादु अप्युत्तो ॥ [आर्य-

१८ पुत्र ! मम कन्यामावे केनापि ब्राह्मणेन मम भगिनिकेति न्यायो
निश्चितः । प्रोषितभर्तृका परपुरुषदर्शनं परिहरति । तदार्यो मया सहागता
दृष्ट्वा जानात्आर्यपुत्रः ।]

राजा-

यदि विप्रस्य भगिनी व्यक्तमन्या भविष्यति ।

परस्परगता लोके दृश्यते रूपतुल्यता ॥ १४ ॥

(प्रविश्य)

प्रतीहारी-जेदु भट्टा । एसो उज्जइणीओ बम्हणो, भट्टिणीए हत्थे
१ मम भङ्गिअत्ति ण्णासो णिक्खित्तो, तं पठिग्गहिदुं पठिहारं
उयट्ठिदो ॥ [जयतु भर्ता । एष उज्जयिनीयो ब्राह्मणः, भट्टिन्या हस्ते
मम भगिनिकेति न्यायो निश्चितः, तं प्रतिग्रहीतुं प्रतीहारमुपस्थितः ।]

५ राजा-पद्मावति ! किं नु स ब्राह्मणः ।

पद्मावती-द्वेदुर्व्व ॥ [भवितव्यम् ।]

राजा-श्रीमं प्रवेदयतामभ्यन्तरसमुदाचारेण स ब्राह्मणः ।

१ प्रतीहारी-जं भट्टा आणवेदि । (निजान्ता) ॥ [यद् भर्ताज्ञापयति ।]

राजा—पद्मावति ! त्वमपि तामानय ।

पद्मावती—जं अय्यउत्तो आणवेदि । (निष्क्रान्ता) ॥ [यदर्यपुत्र

१२ आशापयति ।]

(ततः प्रविशति यौगन्धरायणः प्रतीहारी च)

यौगन्धरायण.— भो । (आत्मगतम्)

प्रच्छाद्य राजमहिषीं नृपतेर्हितार्थं

कामं मया कृतमिदं हितमित्यवेक्ष्य ।

सिद्धेऽपि नाम मम कर्मणि पार्थिवोऽसौ

किं पश्यतीति हृदयं परिक्षिप्तं मे ॥ १५ ॥

प्रतीहारी—एसो भट्टा । उपसत्पट्टु अय्यो ॥ [एए भर्ता । उप-
सर्पत्यार्यः ।]

१ यौगन्धरायण—(उपसृत्य) जयतु भवान् , जयतु ।

राजा—श्रुतपूर्वं इयं स्वरः । भो ब्राह्मण ! किं भवतः स्वसा
पद्मावत्या हस्ते न्यास इति निक्षिप्ता ।

६ यौगन्धरायणः—अथ किम् ।

राजा—तेन हि त्वर्यतां त्वर्यतामस्य भगिनिका ।

प्रतीहारी—जं भट्टा आणवेदि । (निष्क्रान्ता) ॥ [यद् भर्ताशापयति ।]

७ (ततः प्रविशति पद्मावती आवन्तिका प्रतीहारी च)

पद्मावती—एट्टु एट्टु अय्या । पिअं दे निवेदेमि ॥ [एत्वेरगार्या ।
प्रिय ते निवेदयामि ।]

१२ आवन्तिका— किम् ॥ [किं किम् ।]

पद्मावती—भादा दे आअदो ॥ [भ्राता ते आगतः ।]

आवन्तिका—दिट्ठिआ इदाणि पि सुमरदि ॥ [दिष्टप्रेदानीमपि

१५ स्मरति ।]

पद्मावती—(उपसृत्य) जेट्टु अय्यउत्तो । एसो नासो ॥ [जय-

स्वार्थपुत्रः । एष न्यातः ।]

१८ राजा-निर्यातय पद्मावति ! अथवा साक्षिमन्यासो निर्यातयितव्यः । इहात्रभवान् रैभ्यः, अत्रभवती चाधिकरणं भविष्यतः । पद्मावती-अय्य ! णीअदां दाणिं अय्या ॥ [आर्य ! नीयतानि-

२१ दानंमार्या ।]

धात्री- (आवन्तिकां निर्वर्ण्य) अम्मो ! भट्टिदारिआ यासवदत्ता ॥ [अम्मो ! भट्टिदारिका यासवदत्ता ।]

२४ राजा-कथं महासेनपुत्री । देयि ! प्रविश त्वमभ्यन्तरं पद्मावत्या सह ।

यौगन्धरायणः- न खलु न खलु प्रवेष्टव्यम् । मम भगिनी खल्वेपा ।

२७ राजा-किं भवानाह । महासेनपुत्री खल्वेपा ।

यौगन्धरायणः-भो राजन् ।

भारतानां कुले जातो विनीतो ह्यानवाञ्छुचिः ।

तन्नाहंसि बलादतुं राजधर्मस्य देशिकः ॥ १६ ॥

राजा-भवतु, पदयामस्तावद् रूपसादृश्यम् । संक्षिप्यतां यवनिका ।

यौगन्धरायणः-जयतु स्वामी ।

३ यासवदत्ता-जेदु अप्यउत्तो ॥ [जयस्वार्थपुत्रः ।]

राजा-अये ! असौ यौगन्धरायणः, इयं महासेनपुत्री ।

किं नु सत्यमिदं स्वप्नः सा भूयो दृश्यते मया ।

धनयाप्येषमेवाहं दृष्ट्वा वञ्चितस्तदा ॥ १७ ॥

यौगन्धरायणः-स्वामिन् ! देव्यपनयेन कृतापराधः स्वल्पहम् ।

तन् क्षन्तुमर्हति स्वामी । (इति पादयोः पतति)

३ राजा- (उःषात्प) यौगन्धरायणो भवान् गतु ।

मिष्योन्मादंश्च मुदंश्च शस्त्रदंष्ट्रं मन्थितैः ।

भवत्यनैः सन्तु वयं मज्जमानाः समुदृताः ॥ १८ ॥

१ अपवा is dropped in some Mss.

योगन्धरायणः- स्वामिभाग्यानामनुगन्तारो वयम् ।

पञ्चावती- अम्महे अय्या खु इअं । अय्ये ! सहीजनसमुदाआरेण

३ अजाणन्तीए अदिक्खन्वो समुदाआरो । ता सीसेण पसादेमि ।

[अहो आर्या रत्नियम् । आर्ये ! सहीजनसमुदाचारेणाजानन्त्या-
तिक्रान्तः समुदाचारः, तच्छीर्षेण प्रसादयामि ।]

६ यासवदत्ता- (पञ्चावतीमुखाप्य) उट्ठेहि उट्ठेहि अबिह्वे ! उट्ठेहि !
अरिथिसअं णाम सरीरं अवरद्धइ ॥ [उत्तिष्ठोत्तिष्ठाविधवे ! उत्तिष्ठ ।
अर्थित्वं नाम शरीरमपराध्यति ।]

९ पञ्चावती- अनुगगहिदम्हि ॥ [अनुगृहीतास्मि ।]

राजा-वयस्य योगन्धरायण । देव्यपनये का कृता ते युद्धिः ।

योगन्धरायणः-कौशान्द्रीमात्रं परिपालयामीति ।

१२ राजा-अथ पञ्चावत्या हरते किं न्यासकारणम् ।

योगन्धरायणः-पुष्पकभद्रादिभिरादेशिकैरादिष्टा स्वामिनो देवी
भविष्यतीति ।

१५ राजा-इदमपि रुमण्वता ज्ञातम् ।

योगन्धरायणः- स्वामिन् ! सर्वैरेव ज्ञातम् ।

राजा-अहो शठः एतलु रुमण्वान् । ।

१८ योगन्धरायणः-स्वामिन् ! देव्याः कुशलनिवेदनार्थमद्यैव प्रति-
निवेततामत्रभवान् रैभ्योऽग्रभवती च ।

राजा-न, न । सर्व एव वयं यास्यामो देव्या पञ्चावत्या सह ।

२१ योगन्धरायणः- यदाज्ञापयति स्वामी ।

(भरतवाक्यम्)

इमां सागरपर्यन्तां हिमवद्विन्ध्यकुण्डलाम् ।

महीमेकातपत्राङ्गां राजसिंहः प्रशस्तु नः ॥ १९ ॥

(निष्प्रान्ताः सर्वे)

पष्ठोऽङ्कः ।

इति स्वावसावदत्तमवसितम् ।

पद्यानां सूचिः ।

सनाहारे मुल्यः	I. 14.	पृथिव्यां राज०	VI. 6.
अनेन परिहा०	IV. 6.	प्रच्छाद्य राजम०	VI. 15.
अस्य स्निग्धस्य	VI. 13.	प्रद्वेषो बहुमानो	I. 7.
अहमवजितः	VI. 8.	बहुतोऽप्युपदे०	V. 6.
इमो सागर०	VI. 19.	भारतानां कुले	VI. 16.
इयं बाला नवो०	IV. 9.	भिद्यास्ते	V. 12.
उदयनवेन्दु०	I. 1.	भृत्यैर्मगध०	I. 2.
उपेत्य नागेन्द्रतुरङ्ग०	V. 13.	मधुमदकला	IV. 3.
अज्जवायतां च वि०	IV. 2.	महासेनस्य दुहिता	VI. 11.
अज्जवायतां द्वि	V. 3.	मिथ्योन्मादेष	VI. 18.
कस्यार्थः कलशेन	I. 8.	यदि तावदयं	V. 9.
कः कं शक्तो	VI. 10.	यदि विप्रस्य	VI. 14.
कातरा येऽप्यशक्ता	VI. 7.	योऽयं संश्रुतया	V. 11.
कामेनोऽजयिनीं	IV. 1.	रूपभ्रिया समु०	V. 2.
कार्यं नैवार्थैः	I. 9.	वाक्यमेतत् प्रियतरं	VI. 12.
किं वक्ष्यतीति हृदयं	VI. 4.	विस्मये	I. 12.
किं नु सत्यमिदं	VI. 17.	शय्या नावतता	V. 4.
खगा वासोपेतः	I. 16.	शय्यायामधुमुत्तं	V. 8.
गुणानां वा वि०	IV. 10.	शरच्छशाङ्कगौरेण	IV. 8.
धिरप्रसुप्तः कामो	VI. 3.	धुनिमुत्पतिनदे	VI. 1.
सौम्योदकानि	I. 6.	ओणीसमुद्गह०	VI. 2.
दुःखं त्यक्तुं	IV. 7.	श्लाघ्यामवन्तिनृपतेः	V. 1.
धीरस्याश्रमसं०	I. 3.	पोडशान्तःपुर०	VI. 9.
निष्कामन् संश्र०	V. 7.	संबन्धिराज्यं	VI. 5.
नैवेदानीं तादृशा	I. 13.	सविश्रमो ह्ययं	I. 15.
पद्मावती नर०	I. 11.	सुखमर्थो भवेद्	I. 10.
पद्मावती बहु०	IV. 5.	स्मराम्यवन्त्याधि०	V. 5.
परिहरतु भवान्	I. 5.	स्वप्नस्यान्ते	V. 10.
पूर्वं स्वयंभूमि०	I. 4.		

प्रतिज्ञायौगन्धरायणस्य कथावस्तु ।

अथ कदाचिन्मृगयान्वसनी वत्सराजो वेणुवध्नागवर्नं प्रयातः सन् प्रयोतेन तत्रोदन्यस्तां वनगजप्रच्छादितशरीरं कपटहस्तिनं परमार्थैर्गजं मत्वा वीणयेनं वशीकर्तुं यावदारभते तावत् सहसा कपटहस्त्यधिष्ठातृभिः प्रयोतस्य योदैः स परिशयं बहुमहारनिपातिताश्वस्त्रालं मोहं गतः कर्कशामिर्लताभिः प्राकृत इव शरीरयन्त्रणात् प्रघर्षितः । ततो वत्सराजेन प्रथमं कुन्तप्रहार-जनितमोहः सालंकायनो नाम प्रयोतस्यमात्स्यः शरीरयन्त्रणादुन्मुच्येनं स्वक-चायनमारोप्यौघविनीं नीत्वा प्रयोताय समर्पितवान् । प्रयोतश्च स्वकन्दां वासवदत्ता गान्धर्वासक्तां ज्ञात्वा वत्सराजादुपहीतं घोषयतीं नाम वीणारत्नं तस्यै दत्ता तमन्तःपुरेऽवकरोध । तत्र चान्योन्यदर्शनेन समुत्पन्नामिलापौ वासवदत्तावत्सराजौ प्रच्छन्नं गान्धर्वेण विधिना निर्वृत्तविज्ञहौ सुरममुमयन्तौ स्थितौ । अथ यौगन्धरायणः स्वस्वामिनः परकृतच्छलनं चारमुत्प्राप्युत्वा तत्र च वन्धनेऽपि स्वामिनमवन्तिराजतनयाविवशीकृतद्वन्द्वं ज्ञात्वा विपण्णः स्वस्वामिनो घोषवत्याश्च वासवदत्तया सह प्रत्यानयनं प्रतिवञ्चे । ततः स उन्मत्तसदृशं वेपं धृत्वा गुहाकारैः स्वपुरुषैः सान्तःपुरां सर्वाभ्युज्जयिनीं ग्वापयाम्भभूय । अथ च काले सर्वान् स्वपुरुषान् मुद्राय सप्ताक्ष दत्ततनया-नुशेयेन स्वामिनि वासवदत्ताद्वितीये फरेणुं भद्रवतीमधिरुक्षोऽग्नयिन्या निष्क्रान्ते शत्रुभिर्युष्मन् एव गृहीतो यौगन्धरायणः । गुणानुरागिणा प्रयोतेन तु पूर्वाभिप्रेतजामातुल्यमप्रीतेन सरकृत्य कोशार्ग्वी प्रेषितः ।

पात्राणि ।

पुरुषाः—

यौगन्धरायणः—उदन्यनस्य भन्नी । उन्मत्तकश्चायमेव ।

अभयकः—तद्वेष उदमनस्य भन्नी कमण्डान् ।

विदूषकः—उदन्यनस्य नममुहद् चसन्तकः ।

ब्राह्मणः—प्रच्छन्नो यौगन्धरायणस्य पुरुषः ।

हंसकः—उदयनसमीपवर्ती कश्चिदुपाध्यायः ।

रात्रसेवकः—योगन्धरायणस्य पुरुषो वासवदत्तागृहे प्रच्छन्नो हस्तिपकः ।

सालकः—योगन्धरायणस्य पुरुषः ।

निमुण्डकः—योगन्धरायणगृहे प्रतीहारः ।

महासेनः—अरन्तिराजो वासवदत्ताननकः प्रद्योतो नाम ।

भरतरोहकः—महासेनमन्त्री ।

बादरायणः—महासेनस्य काञ्चुकीयः ।

भटः—वासवदत्ताया भृत्यः ।

साधारणौ—भरतरोहकस्य पुरुषौ ।

स्त्रियः—

देवी—अङ्गारवती नाम महासेनस्य महिषी ।

विजया—योगन्धरायणगृहे प्रतीहारी ।

॥ श्रीः ॥

मासनाटकचक्रे

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः ।)

सूत्रधारः—पातु घासवदत्तायो महासेनोऽतिवीर्यवान् ।

यत्सराजस्तु नाम्ना सशक्तियौगन्धरायणः ॥ १ ॥

(परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवत्येक्य) आर्ये ! इतस्तथायत् ।

(प्रविश्य)

१ नटी—अव्य ! इअम्हि । [आर्य ! इयमस्मि ।]

सूत्रधार—आर्ये ! गीयतां तावत् किञ्चिद् वस्तु । ततस्तथ गीत-
प्रसादिते रङ्गे ध्ययमपि प्रकरणमारभामहे । आर्ये ! किमिवं

२ चिन्त्यते । ननु गीयते ।

नटी—अज्ज माए सिविणे ङ्खादिबुद्धरस अस्मत्थं विअ दिट्ठं । ता
इच्छामि अद्येण फुसळयिञ्जाणणिमित्तं कच्चि पुरुसं पेसिटुं ।

१ [अथ मया हस्त्ये शातिदुग्धस्याहाराण्यमिव दृष्टम् । तदिच्छाम्यर्थेण
बुध्दयिज्ञाननिमित्तं कश्चित् पुरुषं प्रेषयितुम् ।]

सूत्रधारः—पाठम् ।

पुरुषं प्रेषयिष्यामि व्यक्तमात्महिते क्षमम् ।

(नेपथ्ये)

साठक ! मज्जस्सयम् ।

सूत्रधारः—पुरुषं प्रेषयत्येष यथा यौगन्धरायणः ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तौ ।)

स्थापना ।

३ (ततः प्रविशति यौगन्धरायणः खलकेन सह ।)

यौगन्धरायणः—खलक ! सज्जस्त्वम् ।

खलकः—अय्य ! अह इ । [आर्य अथ किम् ।]

४ यौगन्धरायणः—महान् खल्वध्वा गन्तव्यः ।

खलकः—महत्तरेण सिणेहेण अय्यं उवचिह्वामि । [महत्तरेण स्नेहेनार्यमुपतिष्ठे ।]

५ यौगन्धरायणः—हन्त यास्यति बलवान्, यस्य सौहार्दम् । कुतः

स्निग्धेष्वसज्जं कर्म यद् दुष्करं स्याद्

यो वा विज्ञाता सत्कृतानां गुणानाम् ।

श्रीतं सामर्थ्यं यस्य तस्य क्रमेण

दैवप्रामाण्याद् भ्रश्यते वर्धते वा ॥ ३ ॥

अथ वेणुवनात् त्रिषु नागवर्नं चः प्रयाता स्वामी प्रागेव सम्भावयितव्यः ।

६ खलकः—अय्य ! लेहो खु मं ओवज्झंइ, जहिं आअत्तं कय्यसरीरं ।

[आर्य ! लेहः खलु मामपवहति, यस्मिन् आपत्तं कार्यधरीरम् ।]

यौगन्धरायणः—विलये !

७ (प्रविश्य)

विजया—अय्य इअम्हि । [आर्य ! इयमस्मि ।]

यौगन्धरायणः—विजये ! त्वर्यतां लेखः प्रतिसद्य च ।

८ विजया—अय्य ! तह । (निष्क्रान्ता ।) [आर्य ! तथा ।]

यौगन्धरायणः—अथ दृष्टपूर्वस्त्वयिप पन्थाः ।

खलकः—णहि, सुदमुखो । [नहि, श्रुतपूर्वः ।]

९ यौगन्धरायणः—एतदपि मेघाविलक्षणम् । भोः ! वनगजप्रच्छादित-
शरीरं नीलहस्तिनमुपन्यस्य प्रद्योतः स्वामिनं लब्धयितुकाम इति

१ अतीतं. २ वेणुवनाश्रितेषु गहनेषु. ३ ओवज्झइ.

प्रवृत्तिरूपगता नः । अपीदानीं स्वामिनो युद्धवृत्तिक्रमो न स्यात् ।
 ११ अहो तु खलु वत्सराजमीरुत्वं प्रद्योतस्य । व्यक्तीकृतमसामर्थ्यमक्षौ-
 हिण्याः । कुतः,

व्यक्तं बलं बहु च तस्य न चैककार्यं ॥

संस्यातवीरपुरुषं च न चानुरक्तम् ।

व्याजं ततः समभिनन्दति युद्धकाले

सर्वं हि सैन्यमनुरागमृते कलत्रम् ॥ ४ ॥

(प्रविश्य)

विजया-लेहो खु अमं । पदिसरा सन्वयवहूजणहत्यादो तुयारी-
 १ सदित्ति भट्टिमादा आह । [लेहः सस्वप्नम् । प्रतिसरा सर्ववधू-
 जनहस्तात् रयंत इति भर्तृमाता आह ।]

योगन्धरायणः-विजये ! विशाप्यतां तत्रभयस्यै-सर्ववधूजनहस्त-

६ प्रयुक्ता वा एका वा प्रतिसरा दीयतामिति ।

विजया-अप्य ! तह । (निष्क्रान्ता ।) [आर्य ! तथा ।]

(प्रविश्य)

१ निर्मुण्डकः-सुहं अप्यारस । [सुप्तमार्यस्य ।]

योगन्धरायणः-कथं निर्मुण्डकः ।

निर्मुण्डकः-अप्य ! एसो भट्टिपादमूल्यादो ओमट्टिहओ हंसओ

१२ आओ । [आर्य । एष भर्तृपादमूल्यादौपस्थितिको हंसकः आगतः ।]

योगन्धरायणः-कथं हंसक एकः प्राप्त इति । सालक ! विश्रम्य-
 तामिदानीं मुहूर्तम् । त्वरिततरं वा यास्यसि सविश्रमो वा ।

१५ सालकः-अप्य ! तह । (निष्क्रान्तः ।) [आर्य ! तथा ।]

योगन्धरायणः-निर्मुण्डक ! प्रवेश्यतां हंसकः ।

निर्मुण्डकः-अप्य ! तह । (निष्क्रान्तः ।) [आर्य ! तथा ।]

१ अनुरागमृते. २. त्वरितं.

१८ यौगन्धरायणः—स्वामिनाविरहितपूर्वो हंसक एकः प्रात इति
सावित्रमिव मे मनः । कुतः,
यथा नरस्याकुलवान्धवस्य गत्वान्प्रदेशं गृहमागतस्य ।
तथा हि मे सम्प्रति बुद्धिशङ्का श्रोष्यामि किन्तु प्रियमप्रियं वा ॥५॥

(ततः प्रविशति हंसको निर्मुण्डकश्च ।)

निर्मुण्डकः—एदु एदु अय्यो । [एतत्स्वार्थः ।]

१ हंसकः—कहिं कहिं अय्यो । [कुत्र कुत्रार्थः ।]

निर्मुण्डकः—एसो अय्यो चिट्ठइ, सबसप्पदु णं । (निष्क्रान्तः ।)
[एष आर्यस्तिष्ठति उपसर्पस्त्वेनम् ।]

२ हंसकः—(उपसृत्य) सुहं अय्यस्स । [मुखमार्गस्य ।]

यौगन्धरायणः—हंसक ! न खलु गतः स्वामी नागवनम् ।

हंसकः—अय्य ! हिल्लो एव्व गहो भट्टा । [आर्य ! क्व एव गतो
१ भर्ता ।]

यौगन्धरायणः—इन्त निष्फलमनुप्रेषणम् । छलिताः स्मः । अपाछि
प्रत्याशा, अथवा अथैव प्राणा मोक्तव्याः ।

१२ हंसकः—घरदि तु दाव भट्टा । [धरते खलु दावद् भर्ता ।]

यौगन्धरायणः—धरते दावदित्यनूर्जिता विपत्तिरभिहिता । गृहीतेन
स्वामिना भवितव्यं नेतु ।

१५ हंसकः—सुदुट्ठु अय्येण विञ्जादं । गहीदो भट्टा । [सुधु आर्येण
विज्ञातम् । गृहीतो भर्ता ।]

यौगन्धरायणः—कथं गृहीतः स्वामी । इन्त भोः ! महान् खलु भारः

१८ प्रद्योतस्य भाग्यैर्निस्तीर्णः । अद्यापश्नुति वत्सराजसचिवानां
प्रतिष्ठितमसामर्थ्यमयशश्च । इदानीमनुत्पन्नकार्यपण्डितो स्मण्वान्
क गतः । इदानीमन्धारेहणीयं क गतम् । कुतः,

१ (उगम्य ।)

स्निग्धं च सौहृदहृतं च कुलोद्भूतं च
 व्यायामयोग्यपुरुषं च गुणार्जितं च ।
 क्रीतं परैर्गहनदुर्गतया प्रनष्टं

युद्धे समस्तमतिभारतया विपन्नम् ॥ ६ ॥

हसकः—जइ समग्गजोहवळपरिवारो भवे भट्टा, ण एसो दोसो भवे । [यदि समग्रयोधबलपरिवारो भवेद् भर्ता, नैष दोषो भवेत् ।]

३ यौगन्धरायणः—कथमसमग्रयोधबलपरिवारो नाम स्वामी ।

हंसकः—सुणादु अय्यो । [शृणोत्स्वार्थः ।]

यौगन्धरायणः—अध्यश्रान्तो भवान् । आस्यताम् ।

६ हसकः—अय्य ! तह । (उपविश्य) सुणादु अय्यो । सावसेसप-
 च्चूसाए रअणीए बाहणसुहाए वेळाए बाळुआतित्थेण णइ णम्मदं
 तरिअ वेणुवणे कळत्तं आवासिअ छत्तमत्तपरिच्छदेण गजजूहविम-

७ इजोग्गेण धळेण मग्गमदअणीए वीहीए णाअवणं पआदो भट्टा ।
 [स्वार्थ ! तथा । शृणोत्स्वार्थः । सारथेयप्रत्युपाया रत्न्या बाहनसुरायामा
 वेलाया बाळुकातीर्थेन नदीं नर्मदा तीर्त्वा वेणुवने कलत्रमावाप्त्य छन-

१२ मायपरिच्छदेन गजयूथविमर्दयोग्येन बलेन मार्गमदन्या वीथ्या नागबन्धं
 प्रयातो भर्ता ।]

यौगन्धरायणः—ततस्ततः ।

१५ हंसकः—तदो इसुम्मेवमत्तोत्थिदे सुय्ये एत्तिअमत्ताणि विअ जो
 अणाणि गच्छिअ कोसमत्तेण विअ मदअंधीरपव्वदं अणासादिअ
 तहाअपह्कुकिरत्तं अद्धणिम्मिदसिब्बकम्मं विअ विसमदंसणं दिट्ठं

१८ णो णाअजूहं । [तत इयुक्षेपमात्रोत्थिते सूर्ये एतावन्मात्राणीव योजनानि
 गत्या श्रोत्रामात्रेणैव मदगन्धीरपर्वतमनासाद्य तटाक्षपद्भोक्षितमर्धनिर्मित-
 शिलाकमेन विषमदर्शनं दृष्ट्वा नो नागभूयम् ।]

१ मिअमदकण्ठीए मग्गमदगन्धिए.

२१ यौगन्धरायणः—ततस्ततः ।

हंसकः—तदो णिञ्ज्ञाअन्तीसु सेणासु समुप्पण्णसङ्कापिण्डिंदे तस्मिं जूहे इमस्स अणत्थस्स उप्पादओ कोच्चि पदादी भट्टारं एव्व दव

२४ द्विदो । [ततो निप्पायन्तीपु सेनासु समुत्पन्नशङ्कापिण्डिते तस्मिन् यूयेऽस्यानर्थस्योत्पादकः कश्चित् पदातिः मर्तारमेवोपस्थितः ।]

यौगन्धरायणः—तिष्ठ । इतः क्रोशमात्रे मल्लिकासालप्रच्छादितशरीरो

२७ नखदन्तवर्जमेकनीलो हस्ती मया दृश्यत इत्युक्तवान् ननु ।

हंसकः—कहं परिण्णादं खु एदं अन्येण । जागत्ति खु समुप्पणो अअं दोसो । [कथं—परिश्रुतं खल्वेतदर्थेण । जाग्रति खल्वं समुत्प-

३० न्नोऽयं दोषः ।]

यौगन्धरायणः—हंसक ! जाग्रतोऽपि बलवत्तरः कृतान्तः । ततस्ततः ।

हंसकः—तदो सुवण्णसदप्पदाणेण तं गिसंसं पडिपूजिअ भट्टिणा

३३ उत्तं—अत्थि एसो चक्रवट्टी हत्थी णीलकुबळअतणू णाम हत्थिसि-

क्खाए पठिदो । ता अप्पमत्ता होह तुम्हे इमस्मिं जूहे । गअं तं

अहं वीणादुदीओ आणेमि त्ति । [ततः सुवर्णशतप्रदानेन तं नृशंभं

३६ प्रतिपूज्य भर्त्रोक्तम्—अस्त्येष चक्रवर्ती हस्ती नीलकुबलयतनुर्नाम हस्ति-

शिक्षाया पठितः । तद् अप्रमत्ता भवत यूयमस्मिन् यूये । गर्जं तमहं

वीणाद्वितीय आनयामीति ।]

३९ यौगन्धरायणः—अथ कथमुपेक्षितस्तदानीं स्वामी रुमण्वता ।

हंसकः—णहि णहि । पसादिअ भट्टा अमच्चवेण विण्णाविदो—णहु

दे एळावणादीणं वि दिसागआणं गहणं ण सम्भावणीअं । अविदु

४२ दुरारक्खदाए आसण्णदोसाणि विसअन्तराणि । तहि णिञ्जज्जो

णिरमिज्जणो पञ्चन्तवासी जणो । ता पदादिमत्ताहिद्विदं इमं जूहं

करिअ सव्व एव्व गच्छामो, ण एकाइणा सामिणा गन्तव्वं त्ति ।

- ४५ [नहि नहि । प्रसाद्य भर्तामात्येन विशापितः— न रल्ल ते ऐरावतादी-
नामपि दिग्यजाना ग्रहणं न सम्भायनीयम् । अपितु दुरारक्षतयासन्नदोषाणि
विप्रयान्तराणि । तत्र निर्लज्जो निरमिजनः प्रयन्तरासी जनः ।
४६ तत् पदातिमात्राधिष्ठितमिदं यूयं कृत्वा सर्व एव गच्छामः, नैकाकिना
स्वामिना गन्तव्यमीति ।]

योगन्धरायणः—अपि महाजनसमक्षमेवमुक्तः स्वामी रुमण्यता ।

- ५१ एवमप्यवकथ्यां स्वामिभक्तिमिच्छामि । ततस्ततः ।

हंसकः—तदो अन्तर्जीविद्विनिर्दिष्टेण सगृहेण पिषारिअ अमर्धं
णील्लयल्लाहआदो हस्तिणो ओदरिअ सुन्दरपाटलं णाम अस्सं

- ५४ आल्लुहिअ अणद्धागए सुप्पे विसदिमत्तेहि पदादिहि सह
पआदो मट्टा । [तत आत्मजीवितनिर्दिष्टेन शपथेन निषार्थमात्य
नील्लयल्लाहआद् हस्तिनोऽवतीर्य सुन्दरपाटलं नामाश्वमाश्वानर्थागते

- ५७ सूर्ये विद्यतिमात्रैः पदातिभिः सह प्रयाते भर्ता ।]

योगन्धरायणः—विजयाय । हा धिक्, स्नेहात् पूर्ववृत्तान्तो नावे-
क्षितः । ततस्ततः ।

- ६० हसकः—तदो दिठ्ठं विअ अद्धाणं गच्छिअ साळल्लुक्कत्तच्छाआए
सवण्णणहणील्लाए परुम्भासिदेहि असरीरणिणिक्किरत्तेहि विअ
दन्तजुअलेहि सूडदो भणुसदमत्तेण विअ दिट्ठो सो दिव्यवारणप-

- ६१ डिच्छन्दो । [ततो द्विगुणमिवाध्वानं गत्वा सार्वभृश्चक्षयाया सावर्ण्य-
नष्टनीलतया प्रोद्धासिताभ्यामशरीरविनिश्चिताभ्यामिव दन्तदुग्धालम्बा सूचितो
धनुःशतमानेनेन दृष्टः स दिव्यवारणप्रतिच्छन्दः ।]

- ६६ योगन्धरायणः—हंसक ! अस्मत्परिताप इत्युच्यताम् । ततस्ततः ।

हंसकः—तदो भट्टिणा ओदरिअ अस्सादो आअमिअ देयदाणं
पणामं फरिअ गहीदा वीणा । तदो पिट्ठदो एक्किदणिअओ विअ

- ६९ मदन्तो कण्ठीरवो समुत्पण्णो । [ततो भर्तावतीर्याश्वादागम्य देवताना

प्रणामं कृत्वा गृहीता वीणा । ततः पृथक् एककृतनिश्चय इव महान्
कण्ठीरवः समुत्पन्नः ।]

७२ यौगन्धरायणः—कण्ठीरव इति । ततस्ततः ।

हंसकः—तदो कण्ठीरवपरिज्ञानमिति परिबुद्धा अ वञ्चं ।
महामत्तोत्तराजहीआहिद्विदो पच्चुग्गदो सो किदअहत्थी [ततः

७५ कण्ठीरवपरिज्ञानमिति परिबुद्धाश्च वयम् । महामात्रोत्तराजधीयाधिष्ठितः
प्रत्युद्गतः स कृतकहस्ती ।]

यौगन्धरायणः—ततस्ततः ।

७८ हंसकः—तदो णामगोत्तरगहणेण समस्तासिअ कुल्लवुत्तज्जणं सन्वहा
पञ्जोदप्पओओ एसो, अणुगच्छह मं, अहं दाणिं परस्स उवण्णासे
विसमारम्भं परक्कमेण समीकरोमि त्ति भणिअ भट्टा पविट्ठो एव्वं

८१ परबलं । [ततो नामगोत्रग्रहणेन समाश्वास्य कुलपुत्रजनं सर्वथा प्रयोज-
प्रयोग एषः, अनुगच्छत माम्, अहमिदानीं विपमारम्भं परस्योपन्यासं
पराक्रमेण समीकरोमीति भणित्वा भर्ता प्रविष्ट एव तत् परबलम् ।]

८४ यौगन्धरायणः—प्रविष्ट इति । अथवा ननु स्थाने,

श्रीलितो वञ्चनां प्राप्य मानी सत्त्वमुपाभितः ।

शूरश्रैकायनस्यश्च किमन्यत् प्रतिपद्यते ॥ ७ ॥

ततस्ततः ।

हंसकः—तदो कील्लअमाणो विअ अत्तच्छन्दाणुवत्तिणा सुन्दर-

१ पाटलेण अस्सेण अत्ताभिप्पाआदो वि अहिअं पहरन्तो अदिबहु-
कदाए परवळस्स अदिप्पञ्जमाणयाआमो विसण्णणट्टसन्वपरि-
जणो मए एक्काइणा, णहि णहि, भट्टिणा एव्व रक्खिअमाणो

६ अणुवद्धविबसजुद्धपरिस्तन्तो बहुप्पहारणिपडिअतुरओ तम्माअ-
माणसुख्यदारुणाए वेळ्ळाए मोहं गदो भट्टा । [ततः श्रीहस्तिवात्म-
च्छन्दानुवर्तिना सुन्दरपाटलेनाश्वेनात्माभिप्रायादप्यधिकं प्रहरन् अति-

९ बहुकृतया परबलस्यातिप्रयुज्यमानव्यायामो विपश्चनश्च सर्वपरिजनो
मपैकाकिना, नहि नहि, मैव रक्षमाणोऽनुवददिवसयुद्धपरिधान्तो
बहुप्रहारनिपतिततुरगसाम्यत्सूर्यदाहनायां वेलयां मोहं गतो भर्ता ।]

१२ योगन्धरायणः— कथं मोहमुपगतः स्वामी । ततस्ततः ।

हंसकः—तदो जहाससि सण्णिहिदगहणुष्पाडिदाहि अविण्णाअमाण-
जादीहि कक्कसाहि छदाहि पाकिदो विअ सरीरअन्तणादो पहरि-

१५ सिदो भट्टा । [ततो ययाशक्ति सन्निहितगहनोत्ताटिताभिरविशयमान-
जातिभिः कर्कशाभिर्दंताभिः प्राकृत इव शरीरयन्त्रणात् प्रघर्षितो भर्ता ।]

योगन्धरायणः—कथं प्रघर्षितः स्वामी ।

पीनांसस्य चिरुष्टपर्वमहतो नागेन्द्रहस्ताकृते-

आपास्फालिकरस्य दूरभरणाद् धाणाधिकारोपिणः ।

विप्राभ्यर्चयितुः धमेषु सुहृदां सत्कर्तुरालिङ्गनै-

न्यस्तं तस्य भुजद्वयस्य बलयस्थानान्तरे बन्धनम् ॥ ८ ॥

अथ कस्यां वेलयां प्रत्यागतप्राणः स्वामी ।

हंसकः—अय्य ! अवसिदायळेवेसु पावेसु । [आर्य ! अवसिताय-

३ छेपेषु पापेषु ।]

योगन्धरायणः— दिष्टया शरीरं घर्षितं, न तेजः । ततस्ततः ।

हंसकः—ततो पञ्चाअदप्पाणं दाणि भट्टारं पेक्खिअ अणेण मम

५ भादा हदो अणेण मम पिदा अणेण मम सुदो मम वज्रस्तो त्ति

अञ्जहा भट्टिणो परक्कमं वण्णअन्ता सब्बदो अभिदुद्धा दे पावा ।

[ततः प्रत्यागतप्राणमिदानीं भर्तारं प्रेक्षानेन मम भ्राता हतोऽनेन

९ मम पितानेन मम सुतो मम वयस्य इति अन्यथा मर्तुः पराक्रमं

वर्णयन्तः सर्पतोऽभिद्रुतास्ते पापाः ।]

योगन्धरायणः—ततस्ततः ।

- १२ हंसकः—अण्णं च दाणि अच्चरिअं । अब्बोब्बाणुणएण तहिं
एक्को ववसितो अकय्यं कत्तुं । सो दक्खिणाहिमुहं परिवत्तिअ
भट्टारं समरवाआमसंखोहिदाणि निरुवआरं संखिविअ केसाणि
१५ पीडिअ करेण करवाळं पहारवेगं उप्पादइदुकामो आघावन्तो-
[अन्यच्चेदानीमाश्चर्यम् । अन्योन्यानुनयेन तत्रैको व्यवसितोऽकार्यं
कर्तुम् । स दक्षिणामिमुखं परिवर्त्य भर्तारं समरव्यायामसंखोभिताद्
१८ निरुवचारं संखिप्य केशान् पीडयित्वा करेण करवाळं प्रहारवेगमुत्पा-
दयितुकाम आघावन्-]

यौगन्धरायणः—हंसक ! वृत्तान्तं तावदाधोरय, यावदहमुच्छ्वसामि

- २१ हंसकः—तदो लुहिळपडळपिच्छिळाए भूमीए सो निसंसओ सएण
वेएण ओघट्टिदचळणो पडिहदारम्भो हदो पडिदो ।
[ततो रुधिरपटलपिच्छिलाया भूमौ स नृशंसः स्वेन वेगेनावघट्टितचरणः
२४ प्रतिहतारम्भो हतः पतितः ।]

यौगन्धरायणः—पतितः पाप एयः । भोः ।

परचक्रैरनाक्रान्ता धर्मसङ्करवर्जिता ।

भूमिर्भर्तारमापन्नं रक्षिता परिरक्षति ॥ ९ ॥

- हंसकः—तदो भट्टिणा पुढमं कुन्तप्पहारजणिदमोहो साळङ्काअणो
णाम पज्जोदरस अमच्चो 'मा खु मा खु साहसं'ति भणिअ वं
३ देसं उपडिदो । [ततो भर्ता प्रथमं कुन्तप्रहारजनितमोहः शालङ्कामनो
नाम प्रयोतस्यामात्यो 'मा खलु मा खलु साहसमि'ति भणित्वा वं
देशमुपरिपतः ।]

यौगन्धरायणः—ततस्ततः ।

- ६ हंसकः—तदो तक्काळदुळ्ळहं पणामं करिअ सरीरअन्तणादो तेण
भोइदो भट्टा [ततस्तत्कालदुर्लभं प्रणामं कृत्वा शरीरयन्त्रणात् तेन
भोचितो भर्ता ।]

१ अच्चाहिदं, २ तावदवधारय,

- ९ योगन्धरायणः—विमुक्तः स्वामी । साधु भोः शालङ्कायन ! साधु ।
 अवस्था रालु नाम शत्रुमपि सुहृत्त्वे कल्पयति । हंसक ! व्यसनात्
 किञ्चिदुच्छ्रयसितमिव मे मनः । अथ किं प्रतिपन्नं तेन साधुना ।
 ११ हंसकः—तदो तेण अन्येण अणेअं सोवआरं सन्तिवअणं भणिअ
 गाढबहुप्पहारदाए असमत्थो चाहणासणत्ति रान्धसअणं आरोविअ
 चञ्जइणि एव्व पीढो भट्ठा । [ततस्तेनावेगानेकं सोपचारं शान्तिपचनं
 १५ भणित्वा गाढबहुप्पहारतयासमर्थो बाहनासन इति स्कन्धशयनमारोप्यो-
 ण्जयिनीमेव नीतो मर्ता ।]

योगन्धरायणः—नीतः स्वामी । एष सोऽनर्थः ,

एतत् तन्न्यङ्गमरमाक्रमेण सोऽस्तिमनोरथः ।

प्रयोत्तस्य मनसित्वात् स्वामी दुःखेषु वर्तते ॥ १० ॥

अथ,

कथमगणितपूर्वं द्रक्ष्यते तं नरेन्द्रः

कथमपुरुषपाक्यं श्रोष्यते सिद्धवान्यः ।

कथमपिपयबन्धं धारयिष्यत्यमर्षं

प्रणिपतति निरुद्धः सत्कृतो धर्षितो वा ॥ ११ ॥

(प्रविश्य)

प्रतीहारी—अय्य ! एसा पडिसरा । [आर्य ! इयं प्रतिष्ठ ।]

३ योगन्धरायणः—

एताति तान्यपतितानि काळे भाग्यश्यान्निष्फलमुद्यतानि ।

तुरङ्गमस्येप रणे निवृत्ते नीराजनाकौतुकमङ्गलानि ॥ १२ ॥

प्रतीहारी—अय्य ! इसा पडिसरा । [आर्य ! एसा प्रतिष्ठ ।]

योगन्धरायणः—विजये ! स्थाप्यताम् ।

३ प्रतीहारी—किं चि भट्टिमादरं णिवेदेमि । [निमित्ति मर्तुमातर निवे-
 दयामि ।]

यौगन्धरायणः—विजये ! एवमेतत् ।

६ प्रतीहारी—किं एदं । [किमेतत् ।]

७ यौगन्धरायणः—इदम् ।

प्रतीहारी—भणादु भणादु अय्यो भणादु । [भणतु भणत्वार्थो भणतु ।]

८ यौगन्धरायणः—अथवा नैतच्छक्यं परिहर्तुम् । निवेदयिष्याम्यत्र-

भवत्यै । विजये ! स्थिरीक्रियतामात्मा । (कर्णे) एवमिव ।

प्रतीहारी—है ।

१० यौगन्धरायणः—विजया खल्वसि ।

प्रतीहारी—एसा गच्छामि मन्दभाआ । [एसा गच्छामि मन्दभागा ।]

यौगन्धरायणः—विजये ! न खलु त्वयात्रभवत्यै गृहीतः स्वामीति

१५ सहसा निवेदयितव्यम् । स्नेहदुर्वलं मातृहृदयं रक्ष्यम्

प्रतीहारी—कहं दाणि णिवेदेमि । [कथमिदानीं निवेदयामि ।]

यौगन्धरायणः—शृणु ।

पूर्वं सावद् युद्धसम्बद्धदोषाः प्रस्तोतव्या भावनाः संशयानाम् ।

सन्दिग्धेष्वर्थे चिन्त्यमाने पिनाशे रुढे शोके कार्यतरुणं निवेद्यम् ॥ १३ ॥

प्रतीहारी—घत्तिस्सं । (निष्क्रान्ता ।) [ग्रहीष्यामि ।]

यौगन्धरायणः—हंसक ! त्वमिदानीं स्वामिना किं न गतः ।

१६ हंसकः—अय्य ! वयसिदो खु अहं अत्ताणं अणुग्गहिहुं साळक्काभ-

णेण णिठत्तो-गच्छ इमं वुत्तन्तं कोसम्बीए णिवेदेहि ति । [आर्य ।

भवसितः खल्वहमात्मानमनुग्रहीतुं सालङ्कायनेन नियुक्तः—गच्छेनं

६ वृत्तान्तं कौशाम्या निवेदयेति ।]

यौगन्धरायणः—किन्तु खल्विदानीं निरोशमनुसारं कर्तुंकामः, उताहो

स्निग्धपुरुषसन्निकर्षं परिहरति ।

९ हंसकः—अह इं । [अय किम् ।]

१ हं. २ निरागम.

योगन्धरायणः—स स्वर्कं विस्मयादात्मानमाविष्करोति, उत सर्वात्म-
सिद्धौ रमणीयं भवति । अथ मामन्तरेण स्वामी न किञ्चिदाह ।

१२ हंसकः—अप्य ! अत्यि, पदविखणीकरअन्तो भट्टारं अन्तज्जब्बाव-
गाढाए दिट्ठीए बहुकं सददुत्तुक्कामेण विअ म्हि भट्टिणा उत्तो—गच्छ
जोअन्ध—(इत्यर्थेनेति तिष्ठति ।) [आर्य ! अस्मि, प्रदक्षिणीकुर्वन्

१५ भर्तारमन्तर्जलावगाढया दृष्ट्वा बहुकं सन्देष्टुकामेनेवास्मि भर्तारोक्तः—
गच्छ योगन्ध—]

योगन्धरायणः—स्वैरमभिधीयतां, स्वामिवाक्यमेतत् ।

१८ हंसकः—जोअन्धराअणं पेक्खेहि त्ति । [योगन्धरायणं प्रेक्षस्वेति ।]
योगन्धरायणः—मा तावत् । सर्वसच्चिदमण्डलमतिक्रम्यैको योगन्ध-
रायणो द्रष्टव्य इत्याह ।

२१ हंसकः—अहं हं । [अयं किम् ।]

योगन्धरायणः—तेन हि अनर्हप्रतिक्रियमनिर्विष्टभर्तुपिण्डमनुपकृत-
राजसत्कारं यदि खलु मां द्रष्टव्यं मन्यते स्वामी ।

२४ हंसकः—आहं । [आहम् ।]

योगन्धरायणः—पुरुषान्तरितं मां द्रक्ष्यति स्वामी,

रिपुनृपनगरे वा बन्धने वा घने वा

समुपगतविनाशः प्रेत्य वा तुल्यनिष्ठम् ।

जितमिति कृतबुद्धिं यञ्चयित्वा नृपं तं

पुनरधिगतराज्यः पार्श्वतः श्लाघनीयम् ॥ १४ ॥

(नेपथ्ये)

हा हा भट्टा ! [हा हा भर्तः ।]

३ योगन्धरायणः—

एष शोकप्रतीकारो यथाशक्ति निवेद्यते ।
एतन् स्त्रीभिरसामर्थ्यं मन्त्रिणामनुवर्ण्यते ॥ १५ ॥

(प्रविश्य)

- प्रतीहारी—अय्य ! भट्टिमादा । [आर्य ! भर्तृमाता ।]
- ३ यौगन्धरायणः—किं किम् ।
प्रतीहारी—आह ।
यौगन्धरायणः— किमिति ।
- ६ प्रतीहारी—एवंविहस्स सुहिज्जणेण परिगहीदस्स वच्छराअस्स अअं
वुत्तन्तो । किं सक्कं कत्तुं अन्तरेण विहाणं । ता सम्माणिअ सुहिज्जणं
समत्थिअदु । जो खु दाणि सङ्कटेसु वा ण विसीददि, विसमागदो
९ वा ण पय्यवचिदुदि, वच्चिदो वा ण णिव्वेदं गच्छदि, पडिघादेसु
का पाणा ण समुज्झदि, सो खु बुद्धिमन्तो पुच्छिज्जइ पढमं एव्व मे
वच्छस्स वअस्सो पच्चा अमच्चो आणेदु मे पुत्तअं पुत्तओ त्ति ।
- १२ [एवंविधस्य सुहृज्जनेन परिगृहीतस्य वत्सराजस्यार्यं वृत्तान्तः । किं
शक्यं कर्तुमन्तरेण विधानम् । तत् सम्मान्य सुहृज्जनं समर्प्यताम् । यः
खल्विदानीं सङ्कटेषु वा न विधीदति, विषमगतो वा न पर्यवतिष्ठते,
१५ वञ्चितो वा न निर्वेदं गच्छति, प्रतिघातेषु वा प्राणान् न समुज्जति, स
खलु बुद्धिमान् पृच्छयते । प्रथममेव मे वत्सस्य वयस्यः पश्चादमात्य
आनयतु मे पुत्रकं पुत्रक इति ।]
- १८ यौगन्धरायणः—अहो तु खल्वत्रभवत्या राजवंशाश्रितं धीरवाक्यमभि-
हितम् । अत्रभवत्याः सम्भावनां पूजयामि । विजये ! आपस्तावत् ।
प्रतीहारी—अय्य ! तह । (निष्क्रम्य प्रविश्य) इमा आवो । [आर्य !
२१ तथा । इमा आपः ।]
यौगन्धरायणः—आनय । (आचम्य) विजये ! किमाह तत्रभवती ।
प्रतीहारी—आणेदु मे पुत्तअं पुत्तओ त्ति । [आनयतु मे पुत्रकं
२४ पुत्रक इति]

यौगन्धरायणः—हंसक ! किमाह स्वामी ।

हसकः—जौगन्धरायणं पेक्खेहि त्ति । [यौगन्धरायणं प्रेक्षस्वेति ।]

२७ यौगन्धरायणः—विजये !

येदि शत्रुबल्यस्तो राहुणा चन्द्रमा इव ।

मोक्षयामि न राजानं नास्मि यौगन्धरायणः ॥ १६ ॥

प्रतीहारी—अय्य ! तह । (निष्क्रान्ता ।) [आर्य ! तथा ।]

(प्रविश्य)

३ निर्मुण्डक—अय्य ! अच्छरिअं णिवुत्तं । भट्टिणो सन्तिणिमित्तं
उयट्ठिअभोजणं बम्हणनणं पेक्खिअ केण वि किळ उम्मत्तवेसधा-
रिणा बम्हणेण वेधं हसिअ उत्तं—सेरं सेरं अण्हन्तु भवन्तो,

५ अउभुदअं रु इमस्स राअउळस्स भयिस्सदि त्ति । तदो वअण-
समआळं एव्व अदंसणं गदो । [आर्य ! आश्चर्यं निर्वृत्तम् । मर्तुः
शान्तिनिमित्तमुपस्थितभोजनं ब्राह्मणजनं प्रेक्ष्य केनापि क्षिण्णमन्त्रवेप-

७ धारिणा ब्राह्मणेनोच्च हसित्वोक्त—स्वैर स्वैरमभन्तु भवन्तः, अन्युदयः
एवमेव राजकुलस्य भविष्यतीति । ततो वचनसमकालमेवावर्णनं गतः ।]

यौगन्धरायणः—अपि सत्यम् ।

१२ (ततः प्रविशति ब्राह्मणः ।)

ब्राह्मणः—इमेऽत्रभवता परिगृहीता आत्मप्रयोजनोत्सृष्टाः परिच्छद-
विशेषाः । एभिः प्रच्छादितशरीरो भगवान् द्वैपायनः प्राप्तः ।

१५ यौगन्धरायणः—एवं, द्वैपायनः प्राप्तः ।

ब्राह्मणः—वाढम् ।

यौगन्धरायणः—तेन हि पश्यामस्तावत् ।

१८ ब्राह्मणः—पश्यतु भवान् ।

१ यदि शत्रुबल्यस्त राहुणा चन्द्रमिव । which should be यदि
शत्रुबल्यस्त त चन्द्रमिव राहुणा ॥ २ उवहसिअ.

यौगन्धरायणः—कथमन्यद् रूपमिव मे संवृत्तम् । हन्त भोः !
गतोऽस्मि स्वामिसत्रिकर्पमेव । इदानीं ममोपदेशार्थमिवोत्सृष्टः ।

उन्मत्तसदृशो वेधो धारितस्तेन साधुना ।

भोचयिष्यति राजानं मां च प्रच्छादयिष्यति ॥ १७ ॥

(प्रविश्य)

प्रतीहारी—अय्य ! भट्टिमादा आह—इच्छामि पुत्तञ्जं पेक्खिदुं
१ त्ति । [आर्य ! भट्टिमाताह—इच्छामि मे पुत्तकं पेक्खितुमिति ।]

यौगन्धरायणः—अयमयमागच्छामि । आर्य ! शान्तिगृहे मां
प्रतीक्षस्व ।

६ ब्राह्मणः—घाढम् । (निष्क्रान्तः ।)

यौगन्धरायणः—हंसक ! विश्रम्यतामिदानीम् ।

हंसकः—अय्य ! तह । (निष्क्रान्तः ।) [आर्य ! तथा ।]

यौगन्धरायणः—विज्ञये ! गच्छामस्तः ।

प्रतीहारी—अय्य ! तह । [आर्य ! तथा ।]

यौगन्धरायणः—भोः !

फाष्टादग्निर्जायते मध्यमानाद्

भूमिस्तोयं स्रन्यमाना ददाति ।

सोत्माद्धानां नास्त्यसाध्यं नराणां

भार्गवरूपाः सर्वयत्नाः फलन्ति ॥ १८ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कान्जुकीयः ।)

- ३ कान्जुकीयः—आभीरक ! आभीरक ! गच्छ महासेनपचनात्
प्रतीहाररक्षकं ब्रूहि—एष काशिराजोपाध्याय आर्यजैवन्तिरय
दौत्येन प्राप्तः । अस्य सामान्यदूतसत्कारं पृष्ठतः कृत्वा सुप्तमिव
६ निवेदयताम् । यथा चातिथिसत्कारं जानीयात् तथा प्रयतितव्यम्
इति । भोः । एवं नामाहन्यहनि गोत्रानुकूलेभ्यो राजकुलेभ्यः
कन्याप्रदानं प्रति दूतसम्प्रेषणा वर्तते । न तल्लु महासेनः
९ कञ्चिदपि प्रत्याचष्टे, न चाप्यनुगृहीते ! किन्तु रत्नियदम् । अथवा
वैधमत्र कन्याप्रदानेऽधिकृतम् । कुतः,
व्यक्तं न तावत् समुपैति तस्य दूतो यधूत्वे विहिता हि यस्य ।
ततो नरेन्द्रेषु गुणान् नरेन्द्रो न वेत्ति जानन्नपि तत्प्रतीक्षः ॥१॥
अये संलीयमानान्तःपुरचरः सनाथीभवत्ययं दैवः । अये अयं
महासेनः य एषः,

दूर्वाङ्कुरस्तिमितनीलमणिप्ररोहैः

मीताङ्गदैः परिगतेः परिणीवितौंसः ।

अस्माद् घनात् कनकतालवनैकदेशा-

त्रिर्धावितैः शरवणादिव कार्सिकेयः ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

विष्कम्भकः ।

- ३ (ततः प्रविशति राजा सपरिवारः ।)

राजा—

मम हयसुरभिर्त्रं मार्गरेणुं नरेन्द्रा

मुकुटतटविलम्भ भृत्यभूता यदग्नि ।

न च मम परितोपो यन्न मां वत्सराजः

प्रणमति गुणशाली कुञ्जरक्षानदत्तः ॥ ३ ॥

वादरायण !

(प्रविश्य) कान्तुकीयः—जयतु महासेनः ।

३ राजा—निवेशितो जैवन्तिः ।

कान्तुकीयः—निवेशितोऽनुरूपतश्च सत्कृतः ।

राजा—न्याय्यं कृतं राजचंद्रयगुणाभिलाषिणा । समागतानां युक्तः

६ पूजया प्रतिग्रहः । अयं सर्वोऽपि कन्याप्रदानं प्रतिपृष्टश्चेत्
परच्छन्देन तिष्ठति । (कान्तुकीयमवलोक्य) वादरायण !
धत्तुकाममिव त्वां लक्ष्ये ।

९ कान्तुकीयः—न खलु किञ्चित् । कन्याप्रदानं प्रति समुत्पन्नोऽभिमर्शः ।

राजा—अलमलं परिहृत्य । सर्वसाधारणो ह्येष विधिः । अभिधीयताम् ।

कान्तुकीयः—महासेन ! एषा मे विवक्षा—एवं नामाहन्यहनि

१२ गोत्रानुकूलेभ्यो राजकुलेभ्यः कन्याप्रदानं प्रति दूतसम्प्रेषणा
वर्तते । न च महासेनः कश्चिदपि प्रत्याचष्टे, न चाप्यनुगृहीते ।
किन्तु खल्विदमिति ।

१५ राजा—वादरायण ! एषमेतत् । अतिलोभाद् वरगुणानामवि-
स्नेहाच्च वासवदत्तायां न शक्नोमि निश्चयं गन्तुम् ।

कुलं तावच्छ्लाघ्यं प्रथममभिकाङ्क्षे हि मनसा

ततः सानुकोशं मृदुरपि गुणो ह्येष बलवान् ।

ततो रूपे कान्तिं न खलु गुणतः स्त्रीजनभयात्

ततो वीर्योदमं न हि न परिपाल्या युवतयः ॥ ४ ॥

कान्तुकीयः—महासेनं वर्जयित्वा न हीदानीमेते गुणा कचिदेकथा
दृश्यन्ते ।

३ राजा-अतः खलु चिन्त्यते ।

कन्याया वरसम्पत्तिः पितुः (प्रायः) प्रयत्नतः ।

भाग्येषु शेषमायत्तं दृष्टपूर्वं न चान्यथा ॥ ५ ॥

दुहितुः प्रदानकाले तु खशीला हि मातरः । तस्माद् देवी तावदा-
हूयताम् ।

४ षाण्डुनीयः-यदाज्ञापयति महासेनः । (निष्क्रान्तः ।)

राजा-भोः । काशिराजदूतसम्प्रेषणेन वत्सराजप्रहणार्थं गतं
शालङ्कायनं प्रति गता मे बुद्धिः । किन्तु खल्वद्यापि वृत्तान्तं न

५ प्रेषयति स द्राक्ष्यः ।

कामं या तस्य सा लीला तत्रैवानुगतं मनः ।

ये त्वस्य सचिषाः सर्वे यत्नमास्थाय ते स्थिताः ॥ ६ ॥

(ततः प्रविशति देवी सपरिवारः ।)

देवी-जेदु महासेनो । [जयतु महासेनः ।]

३ राजा-आस्यताम् ।

देवी-जं महासेनो आणवेदि । (उपविशति ।) [यन्महासेन
आज्ञापयति ।]

६ राजा-वासवदत्ता क ।

देवी-उत्तराए वेदालिआए सआसे वीणं सिक्खिरदुं णारदीअं
गभा आसी । [उत्तराया वेतालिक्याः सकाशे वीणां शिधितु

९ नारदीया गतासीत् ।]

राजा-कयमुत्पन्नोऽस्या गान्धर्वोऽमिलापः ।

देवी-केण वि किञ्च तग्घादेण कञ्चणमाळं वीणाजोगं करजन्ति

१२ पेक्खिरअ सिक्खिरदुवामा आसी । [चेनापि निलोद्धातेन वाञ्छनगाला
वीणायोग्या ब्रूयती प्रेक्ष्य शिधितुकामासीत् ।]

राजा-सुदृशं माल्यस्य ।

१५ देवी-महासेणं वि किं वि विण्णविदुकामा म्हि । [महासेनमपि किमपि विज्ञापयितुकामास्मि ।]

राजा-किमिति ।

१८ देवी-आअय्यं इच्छामि त्ति । [आचार्यमिच्छामीति ।]

राजा-उपस्थितविवाहकालायाः किमिदानीमाचार्येण । पतिरेवैनां शिक्षयिष्यति ।

२१ देवी-हं एसो दाणि मे दारिआए कालो । [हम एष इदानीं मे दारिकायाः कालः ।]

राजा-भोः ! नित्यं प्रदीयतामित्यस्मानुपरुध्य किमिदानीं सन्तप्यसे ।

२४ देवी-अभिप्पेदं मे पदाणं । विओओ मं सन्तावेदि । अह कस्स उण दिण्णा । [अभिषेकं मे प्रदानम् । वियोगो मां सन्तापयति । अथ कस्मै पुनर्दत्ता ।]

२७ राजा-न तावन्निश्चयो गम्यते ।

देवी-इदाणि पि ण दाव । [इदानीमपि न तावत् ।]

राजा-

अदत्तेत्यागता लज्जा दत्तेति व्यथितं मनः ।

धर्मस्नेहान्तरे न्यस्ता दुःखिताः खलु मातरः ॥ ७ ॥

सर्वथा श्वशुरपरिचरणसमर्थे धयसि धर्तते यासवदत्ता । एष चापरः

काशिराजोपाध्याय आर्यजैषन्तिरस्य दौत्येन प्राप्तो विलोभयति मां

१ चारित्रेण । (आत्मगतम्) न किञ्चिदाह । अश्रुपूर्वा व्याकुला कथं निश्चयं गमिष्यति । भवतु, निवेदयाम्यस्यै । (प्रकाशम्) श्रूयन्तेऽस्म-
त्सम्बन्धप्रयोजनायागता राजानः ।

६ देवी-किं दाणि वित्थरेण । जहि दइअ ण सन्तप्पामो, तहि दीअदु । [किमिदानीं विधरेण । यत्र दत्ता न सन्तप्यामहे, तत्र दीयताम् ।]

पद्मा-अहो महान् खलु लीलामिहितो दुःखविस्तर इदानीं पश्चादु-

- ९ पालम्भनं श्रोतुम् । तस्माद् देवी तावन्निश्चयं गच्छतु । श्रूयताम्,
अस्मत्सन्धद्वो मागधः काशिराजो वाङ्मः सौराष्ट्रो मैथिल शूरसेन ।
एते नानार्थैर्लोभयन्ते गुणैर्मां कस्ते वैतेषां पात्रनां याति राजा ॥८॥

(प्रविश्य)

कान्जुकीयः—यत्सराजः ।

१ राजा—किं यत्सराजः ।

कान्जुकीयः—प्रसीदतु प्रसीदतु महासेनः । प्रियवचननिवेदनत्वरया
क्रमविशेषो नावेक्षितः ।

२ राजा—प्रियवचनमिति ।

देवी—(उवाच) जेदु महासेनो । [जपतु महासेनः ।]

राजा—(सहर्षम्) प्रियवचनपरिहार्या हि देवी । आस्यताम् ।

९ देवी—जं महासेनो आपणवेदि । (उपविशति ।) [यद् महासेन
आज्ञापयति ।]

राजा—वत्तिष्ठोत्तिष्ठ, स्वैरमभिधीयताम् ।

१२ कान्जुकीयः—(उवाच) तत्रभवतामात्येन शालङ्कायनेन गृहीतो
यत्सराजः ।

राजा—(सहर्षम्) किमाह भवान् ।

१५ कान्जुकीयः—तत्रभवतामात्येन शालङ्कायनेन गृहीतो यत्सराजः ।
राजा—उदयनः ।

कान्जुकीयः—अथ किम् ।

१८ राजा—शतानीकस्य पुत्रः ।

कान्जुकीयः—दृढम् ।

राजा—सहस्रानीकस्य नप्ता ।

२१ कान्जुकीयः—स एव ।

राजा—कौशाम्बीया ।

काञ्चुकीयः—सुख्यत्तम् ।

२४ राजा—रान्धर्ववित्तकः ।

काञ्चुकीयः—एवं ब्रुवन्ति ।

राजा—वत्सराजो ननु ।

२७ काञ्चुकीयः—अथ किं, वत्सराजः ।

राजा—अथ किमुपरतो यौगन्धरायणः ।

काञ्चुकीयः—न खलु कौशान्यां किल ।

३० राजा—यद्येवं, न गृहीतो वत्सराजः ।

काञ्चुकीयः—श्रद्धत्तां महासेनः ।

राजा—

न श्रद्धाम्युदयनमहणं त्योक्तं

व्यावर्तनं करतलेरिव मन्दरस्य ।

यस्याह्वेषु रिपयः कथयन्ति शौर्यं

यौगन्धरायणमत्तानि च नः खनन्ति ॥ ९ ॥

काञ्चुकीयः—प्रसीदतु महासेनः । वृद्धोऽस्मि ब्राह्मणः खल्वहम् ।

न महासेनसमीपेऽनृतमभिहितपूर्वम् ।

३ राजा—आ अस्त्येतन् । अथ कः प्रियदूतः शालङ्कायनेन प्रेषितः ।

काञ्चुकीयः—न पुरुषः । जघातिशययुक्तेन सररथेन वत्सराजमभवः

कृत्वा स्वयमेवामात्यः प्राप्तः ।

६ राजा—एवं प्राप्तः । हन्त भोः ! अथ विगुक्तसन्नाहो नुरां विभ्राम्य-

त्वशौहिणी । अद्यप्रभृति प्रच्छन्नकृतदूतसम्प्रेषणा अशङ्कताः

स्यास्यन्ति राजानः । एष समासः—अद्यास्मि महासेनः ।

९ देवी—किं अमघेण आणीदो । [किममात्येनानीतः ।]

राजा—अथ किम् ।

देवी—एदण्णिमित्तं कस्य वि ण दिस्सामो यासवदत्तं । [एतस्मिन्ति

१२ कस्मा अति न दिस्सामो यासवदत्तम् ।]

राजा-युद्धावजितशत्रुः सत्त्वेप मम । वादरायण ! शालङ्कायनः क ।
कान्वुकीयः-आहितो भद्रद्वारे ।

१५ राजा-गच्छ । भरतरोहकं ब्रूहि—कुमारविधिविशिष्टेन सत्कारेण
वत्सराजमग्रतः कृत्वा प्रवेश्यताममात्य इति ।
कान्वुकीयः-यदाज्ञापयति महासेनः ।

१८ राजा-एहि तावत् ।

कान्वुकीयः-अयमस्मि ।

राजा-वत्सराजदर्शने कश्चिनोत्सारयितव्यः ।

शत्रुं पश्यन्तु मे पौराः श्रुतपूर्वं स्वकर्मभिः ।

सिंहमन्तर्गतामर्पं यद्धार्यमिव संयतम् ॥ १० ॥

कान्वुकीयः-यदाज्ञापयति महासेनः । (निष्क्रान्तः ।)

देवी-बहूणि अध्मुदआणि इमस्मि राअउळ्ळे अणुभूदाणि । ण सु

१ अहं ईदिसं पीदिजोग्गं महासेणस्त सुमरामि । [बह्वोऽभ्युदया अस्मिन्
राजकुलेऽनुभूताः । न सत्त्वहमीदृशं प्रीतियोग्यं महासेनस्य स्मरामि ।]

राजा-अहमप्येतादृशं प्रीतिविशेषं न श्रुतपूर्वं स्मरामि, यथा गृहीतो

६ वत्सराज इति ।

देवी-वच्छराओ णं । वत्सराओ ननु ।]

राजा-अथ किम् ।

९ देवी-बहूणि सम्बन्धप्पओअणागदाणि राअउळ्ळे सुदाणि ।

एदिणा ण पेसिदपुरुवो पुरुसो । [बहूनि सम्बन्धप्रयोननागतानि
राजकुलानि श्रुतानि । एतेन न प्रेषितपूर्वं पुरुषः ।]

१२ राजा-देवि ! महासेनश्चदमपि न गणयति, किं सम्बन्धमभिलपति ।

देवी-ण गणेदि । किं बालो अपण्हिदो वा । [न गणयति । किं बालः
अपण्हितो वा ।]

१५ राजा-शालः, न त्वपण्डितः ।

देवी-किण्णु हु एणं उत्सेअअदि । [किन्नु सत्त्वेनमुत्सेअयति ।]

राजा-उत्सेअयत्येनं प्रकाशराजर्षिनामधेयो वेदाक्षरसमवायप्रविष्टो

१८ भारतो वंशः । दर्पयत्येनं दायाद्यागतो गान्धर्वो वेदः । विभ्रमयत्येनं

ययस्तद्वजं रूपम् । विस्त्रम्भयत्येनं कथमप्युत्पन्नोऽस्य पौरानुरागः ।

देवी-अभिलसणीया परगुणा । कस्त वामदाए दोसो संबुद्धो ।

१९ [अभिलसणीया परगुणाः । कस्य वामतया दोषः संबुद्धः ।]

राजा-देवि ! किमिदानीमस्याने विस्मितासि । पश्य,

अग्निः कश्चः इयोत्सृष्टो दहत् कालन्व्येन मेदिनीम् ।

अस्य मे शासनं दीप्तं विपयान्तेऽवसीदति ॥ ११ ॥

(प्रविश्य)

कान्बुकीयः- जयतु महासेनः । यथाज्ञाप्रयुक्तसत्कारं प्रविष्टः

१ शालङ्कायनः । स तु विहापयति-इदं भरतकुलोपमुक्तं वत्सराजकुले

द्रष्टव्यं घोषवती नाम वीणारत्नम् । महासेनः प्रतिप्राद्वयितव्य

इति । (वीणां दर्शयति ।)

१ राजा-प्रतिगृहीतं जयमङ्गलम् । (वीणां गृहीत्वा) इयं सा घोषवती

नाम । वैपा,

ध्रुतिमुखमधुरा स्वभावरक्ता करजमुखोल्लिखितामपृष्टतन्त्री ।

ऋषियचनगतेषु मन्त्रविद्या गजहृदयानि बलाद्बन्धनीकरोति ॥ १२ ॥

मोः । समरावजितानां रत्नानामिष्टसम्भोगः प्रीतिमुत्पादयति ।

अयंशास्त्रगुणप्राप्ती ज्येष्ठो गोपालकः सुतः ।

गान्धर्वद्वेष्टी व्यायामशाली चाप्यनुपालकः ॥ १३ ॥

क तु सत्त्वियं मुन्यस्ता भवेन् । देवि ! वासवदत्ता वीणामुपक्रान्ता

न्तु ।

१ प्रतिष्ठितः, देवान्ययसमवायप्रविष्टो,

३ देवी-आम ।

राजा-तेन हि इयमस्यै प्रदीयताम् ।

देवी-वीणाप्पदाणेण भूओ वि उम्मात्ता विअ चिट्ठदि । [वीणा-

६ प्रदानेन भूयोऽप्युन्मचेव विप्रति ।]

राजा-क्रीडतु क्रीडतु । नैतत् सुलभं चक्षुरकुले । वादरायण ! क्व सा ।

कान्तुवीयः-अमात्येन सहोपविष्टा ।

९ राजा-अथ यत्सेप्पधिकृतः ।

कान्तुवीयः-अहितविनयत्वात् पादयोरङ्गे तस्य बहुप्रहारत्वाच्च
रुक्म्यवाक्षेन शयनीयेन मध्यमगृहे प्रवेशितः ।

१२ राजा-हा धिग्, बहुप्रहारः । एष इदानीं निरुपस्कृतस्य तेजसो
दोषः । नृशंसः सत्यमिन् काल उपेक्षितवान् । वादरायण !
गच्छ । भरतरोहणं ब्रूहि-क्रियतामस्य व्रणप्रतिकर्मेति ।

१५ कान्तुवीयः-यदाज्ञापयति महासेनः ।

राजा-अथवा एहि तावत् ।

कान्तुवीयः-अयमस्मि ।

१८ राजा-अस्य सर्वदर्शनमयिमुक्तस्तत्कारमवगन्तव्यम् । आकारसूचिता
अस्य प्रीतयो विज्ञेयाः । अतिक्रान्तविग्रहाश्रिताः कथा न कथयित-
व्याः । क्षुतादिप्रयोगेऽप्याशिपोऽभिधेयाः । कालसंवादिना स्तवेनार्क्यः ।

२१ कान्तुवीयः-यदाज्ञापयति महासेनः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु
महासेनः । पथ्येव कुतव्रणप्रतिकर्मा यत्सराजः । अकालस्त्राघ-
दिदानीं द्वितीयस्य प्रतिकर्मण इति । मध्याह्नमारोहति दिवाकरः ।

२४ राजा-अथ कस्मिन् प्रदेशे वीरमानी ।

कान्तुवीयः-मयूरयष्टिमुखे ।

राजा-हा धिग्, अनाश्रयणीयः सत्त्वयं देशः । आवपप्राति-

२७ पूल्यार्यं मणिभूमिकायां प्रवेशयेत्याज्ञापय ।

वाञ्जुकीयः—यदाज्ञापयति महासेनः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) यदाहं
महासेनेन, सर्वमनुष्ठितम् । अमात्यस्तु भरतरोहको महासेनं

३० द्रष्टुमिच्छति ।

राजा—व्यक्तं न रोचते तस्मै वत्सराजसत्क्रिया । अस्त्यैव नीतेः

३१ परिश्रमः । अहमेवैनमनुनयामि ।

३३ देवी—किं सम्बन्धो णिच्छिदो । [किं सम्बन्धो निश्चितः ।]

राजा—न तावन्निश्चयो गम्यते ।

देवी—अलं दाणि तुवरिअ । थाळा मे दारिआ । [अलनिदानीं

३५ त्वरित्वा । थाळा मे दारिका ।]

राजा—यदभिरुचितं भवत्यै । प्रविशत्यभ्यन्तरम् ।

देवी—जं महासेणो आणवेदि । (निष्क्रान्ता उपरिवारा ।)

३९ [यन्महासेन आज्ञापयति ।]

राजा—(विचिन्त्य)

पूर्वं तावद् घैरगस्यावलेपादानीतेस्मिन् स्यात् तु मध्यस्थता मे
युद्धहिष्टं संशयस्थं विपन्नं ध्रुत्वा त्वेनं संशयं चिन्तयामि ॥ १४ ॥

(निष्क्रान्ती ।)

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति डिण्डिक्वेपो विदूषकः ।)

३ विदूषकः—(निरूप्य) भो । देवउळपीठिआए मम मोदअमळ्ळअं
णिक्किअविअ दक्किअणामासआणि गणिअ वन्निअ पडिणिवुत्तो
दाणि मोदअमळ्ळअं ण पेक्खामि । (विचिन्त्य) आ एकमोद-

५ अपरितोसिदो ण दाय ओळ्ळगो मं अणुसरदि । उयदाए पाआरस्स
अगई कुम्भुराणं । अस्सदभत्तदाए अब्बोदणीअं पडिआणं । आहु

- अपि ण खाआमि । भोदु ओग्गारदस्स दाव अह । ही ही बुद्धो
 ९ विअ सूअरवत्थी सुद्धवाद एअ उग्गिरामि । अहव ओहिदक्का-
 अणीए केरअ मम केरअ त्ति करिअ सिवेण पढिहत्थीविद भवे ।
 (निरुप्य) जदि वि एसो बम्भआरी बहुकेहि रुवेहि अविणअ
 १२ करेदि । भोदु पेक्खिस्स दाव अह । भो । एद खु मम मोदअम-
 ळ्ळअ सिवस्स पादमूले चिट्ठह । जाय ण गह्णामि । देहि भट्टा !
 देहि मे मोदअमऴ्ळअ । भट्टा ! तुय वि मम चोरो सि । अणिहा
 १५ अळिहिद रुमम मोदअमऴ्ळअ सदायतिमिरेण सुट्ठु ण पेस्सामि ।
 भोदु पमज्जिस्स दाव अह । ही ही साहु ले चित्तअर । भाय !
 साहु । जुत्तळेहदाए यण्णाण जह जह पमज्जामि, तह तह उज्जळ
 १८ वर होइ । भोदु, उदएण पमज्जिस्स । कहि णु हु उवअ । इव सोइण
 सुद्धतट्ठाअ । अह विअ सिओ नि दाव पदस्सि मोदअमऴ्ळए
 णिरासो होहु । [भो । देवकुलपीठिकाया मम मोदकमळक निडिप्प
 २१ दक्षिणामायकान् गणयित्वा नदप्या प्रतिनिवृत्त इदानीं मोदकमळक न
 प्रेक्षे । आ एकमोदकपरितोषितो न तावदवल्लो मामनुसरति । उद्यतया
 प्राकारस्यागति कुक्कुराणाम् । अश्वतमक्ततयालोभनीय पयिकानाम् ।
 २४ अथवा अप्येन खादामि । भवतु उद्धरिष्यामि तावदहम् ही ही बुद्ध
 इय सूकरास्ति सुद्धवातमेवोद्गिरामि । अथवा लोहितशल्यायन्या
 सम्मपि मम सग्रधीति कृत्वा शिवेन प्रतिहस्तीकृत भवेत् । यद्यप्येय
 २७ मदाचारी बहुके रुमेरयिाय करोति । भवतु प्रेक्षिष्ये तावदहम् । भो ।
 एय सल्ल मम मोदकमळक शिवस्स पादमूले तिष्ठति । यायद् एन
 गह्णामि । देहि भर्त । देहि मे मोदकमळकम् । मर्त । त्वमपि मम
 ३० चोरोऽसि । अविधा आलिखित सट्ठु मम मोदकमळक सन्तापतिमिरेण
 सुट्ठु न प्रेक्षे । भवतु प्रमार्जिष्यामि तावदहम् । ही ही साधु रे विप्रवर !
 भाव ! साधु । युक्तलेखतया वर्णाना यथा यथा प्रमार्मि, तथा तपो-

३३ उज्ज्वलतरं भवति । भवतु, उदकेन प्रमार्जिष्यामि । कुत्र नु खलूदकम् ।
इदं शोभनं शुद्धतटाकम् । अहमिव शिष्योऽपि तावद् एतस्मिन् मोदक-
मण्डके निराशो भवतु ।]

३६ (नेपथ्ये)

मोदआ ! मोदआ ! हहह । [मोदकाः ! मोदकाः ! हहह ।]

विदूषकः—अधिहा एसो उम्मत्तओ मम मोदकमञ्ज्जअं गहणिअ

३९ हसमाणो फेणायमाणमल्लिनवरिसारच्छोदअं विअ इदो एव्वा-

हायइ । चिट्ठ चिट्ठ उम्मत्तअ ! चिट्ठ । इमिणा दण्डअट्ठेण सीसं दे

भिन्दामि । [अविषा एए उम्मत्तओ मम मोदकमण्डकं गृहीत्वा हसमानः

४२ फेणायमाणमल्लिनवर्षारप्योदकमिवेत एवाधावति । तिष्ठ तिष्ठोम्मत्तक ! तिष्ठ ।

अनेन दण्डकायेन शीपे ते भिनधि ।]

(ततः प्रविशत्युम्मत्तकः ।)

४५ उम्मत्तकः—मोदआ ! मोदआ ! हहह । [मोदकाः ! मोदकाः ! हहह ।]

विदूषकः—भो उम्मत्तअ ! आणेहि मम मोदकमञ्ज्जअं । [भो

उम्मत्तक ! आनय मम मोदकमण्डकम् ।]

४८ उम्मत्तकः—किं मोदआ । कहिं मोदआ । कश्य मोदआ । किं इमे

मोदआ उज्जान्ति, आदु पिणज्जान्ति, उदाहो खज्जन्ति । [किं

मोदकाः । कुत्र मोदकाः । कस्य मोदकाः । किमिमे मोदका उम्हयन्ते,

५१ अथवा पिण्डयन्ते उताहो तादयन्ते ।]

विदूषकः—ण खज्जन्ति ण खज्जन्ति ण उज्जन्ति अ । [न तादये

न तादयन्ते नोदयन्ते च ।]

५४ उम्मत्तकः—एसा खु मम रसणा खाइदुक्कामा लिङ्गाणि करेदि । [एसा

एतु मम रसना ग्यादितुक्कामा लिङ्गानि करोति ।]

विदूषकः—भो उम्मत्तअ । आणेहि मम मोदकमञ्ज्जअं । मा परकेरए

५७ सिणेहं करिअ ओयज्जेहि । [भो उम्मत्तक ! आनय मम मोदक-

मण्डकम् । मा परकीये स्नेहं कृत्वा अववप्यस्व ।]

उमत्तक - के के म वज्जन्ति । मोदका सु मं रक्षन्ति ।
 नेवच्छविसेसमण्डिता पीदि उवदेदु उवट्ठिआ ।
 आअगिहे दिण्णमुळ्ळिआ काळवसेण मुहुत्तदुच्चला ॥ १ ॥
 [के के मा वज्जन्ति । मोदका एल्ल मा रक्षन्ति ।

नेपथ्यविशेषमण्डिता प्रीतिमुपदातमुपस्थिता ।

राजगृहे दत्तमूल्या कालशेन मुहूर्तदुर्वला ॥]

विदूषक - भो उम्मत्तअ । आणेहि मम मोदअमळ्ळअ । इमिणा ।
 पच्चएण उवज्जाअडल गन्तव्व । [भो उमत्तक । आनय मम
 १ मोदअमळ्ळकम् । अनेन प्रत्ययेनोपाध्यायकुल गन्तव्यम् ।]

उमत्तक - भए वि इमिणा पच्चएण जोअणसद् गन्तव्वं ।
 [मयाप्यनेन प्रत्ययेन योजनशत गन्तव्यम् ।]

१ विदूषक - किं एळावणे तुज । [किमैरागणस्त्वम् ।]

उमत्तक - आम एळावणे अह । ण तु दाव देवळाजो म आशण
 आल्लुहदि । शुद्ध च मया पादपाशिएहि इन्दे वज्जन्ति । धाराणि

१ अळेहि विज्जुम्मईहि कशाहि ताल्लिअ वाउन्नामेण परिभ्रमन्तेण
 भिन्दीअदि मेहवन्धण । [आम ऐरावणोऽहम् । न एतु तावद्

देवराजो मामासनमारोहति । श्रुत च मया पादपाशिकैरिन्द्रो बद्ध
 ११ इति । धारानिगलै विद्युमयीभि कशाभिस्ताडयित्वा बातोद्ग्रामेण

परिभ्रमता भिद्यते मेघवन्धनम् ।]

विदूषक - भो उम्मत्तअ । ण तुव मम दइस्सिस्सि, विळ्विस्स दाव
 १५ अह । [भो उम्मत्तक ! न त्व मम दास्यसि, विलपिष्यामि तावदहम् ।]

उमत्तक - विळ्व विळ्व विक्रोस वा विळ्व । [विलप विलप
 विक्रोश वा विलप ।]

१८ विदूषक - अव्वम्माण्ण भो । अव्वम्माण्ण । [अवदहण्य भो !
 अत्रक्षण्यम् ।]

उन्मत्तकः—अहं पि विळविस्सं । इन्दे वज्जे भो । इन्दे वज्जे भो ॥

२१ [अहमपि विलपिष्यामि । इन्द्रो बद्धो भोः । इन्द्रो बद्धो भोः ॥]

विदूषकः—अब्बम्मणं भो ! अब्बम्मणं । [अब्रह्मण्यं भोः ।
अब्रह्मण्यम् ।]

२४

(नेपथ्ये)

मा भाआहि मा भाआहि वम्हणावस । मा भाआहि । [मा
विभीहि मा विभीहि ब्राह्मणोपासक ! मा विभीहि ।]

२७ विदूषकः—(सहर्षम्) आअवे चन्दे समाअदाणि सव्वणक्खत्ताणि ।
अर्घं वम्हणभायं । ईहामत्तएण समणएण अभअं दीअदि ।
[आगते चन्दे समागतानि सर्वनृक्षत्राणि । अर्घं ब्राह्मणभावः । ईहा-

३० माप्रकेण भ्रमणकेनाभयं दीयते ।]

(ततः प्रविशति भ्रमणकः ।)

भ्रमणकः—मा भाआहि मा भाआहि वम्हणावस । मा भाआहि ।
३३ के के इह, किं कथं, विळवन्दि । [मा विभीहि मा विभीहि
ब्राह्मणोपासक ! मा विभीहि । के के इह, किं कायं, विलपन्ति ।]

विदूषकः—अविहा पडिहारक्खअउत्ति खु समणओ अणुहोदि ।

३६ भो समणअ ! भअवं । एसो उम्मत्तओ मम मोदअमळ्ळअं
गह्णिअ ण देदि [अविधा प्रतिहारक्खअउत्ति खलु भ्रमणकोऽनु-
भवति । भोः भ्रमणक ! भगवन् ! एष उन्मत्तको मम मोदकमलकं

३९ गृहीत्वा न ददाति ।]

भ्रमणकः—मोदअं पेक्खामि दाय । [मोदकं प्रेक्षे तावत् ।]

उन्मत्तकः—पेक्खदु पेक्खदु भ्रमणअ ! भवं । [प्रेक्षतां प्रेक्षतां

४२ भ्रमणक ! भवान् ।]

भ्रमणकः—थु थु । [थु थु ।]

विदूषकः—हृदि उम्मत्तअस्म हत्ये ईहामत्तएण समणएण धुधूकिदा

४५ अपण्णास्स मम मोदआ दिट्ठपुरावा एव्व संवुत्ता । [हा बिम्ब

उन्मत्तस्य हस्ते ईहामात्रकेण श्रमणकेन शुयूकता अध्वस्य मम मोदका दृष्टपूर्वा एव संवृताः ।]

- ४८ श्रमणकः—भो उन्मत्तआउस ! णीआदेहि णीआदेहि एदाणि मोदआणि कत्थूलिकाफेणपण्डराणि बहुपिट्टसमिद्धकोमळाणि णिट्ठाणिआ सुरा विअ मधुराणि । मा दे स्वाइदाणि खर्भं
५१ दृष्ट्वादन्ति । [भो उन्मत्तकोपासक ! निर्यातय निर्यातय एताणि मोदकानि कत्थूलिकाफेणपण्डराणि बहुपिट्टसमिद्धकोमळानि निष्ठागताः सुरा इय मधुराणि । मा ले दादितानि सयमुत्पादयन्तु ।]

- ५४ विदूषकः—अविहा मोदआणि स्ति करिअ कण्डिळळड्डुआ मे पडि-
च्छिदा । [अविषा मोदका इति कृत्वा कण्डिललड्डुका मे प्रतीष्टाः ।]
श्रमणकः—उन्मत्तआउस ! णीआदेहि णीआदेहि । जदि ण
५७ णीआदेसि, तुवं सचेमि । [उन्मत्तकोपासक ! निर्यातय निर्यातय । यदि न निर्यातयसि, त्वां शपामि ।]

- उन्मत्तकः—पशीदहु पशीदहु श्रमणअ ! भअवं । मा खु मा खु मं
६० शविदुं गहण गहण । [प्रसीदतु प्रसीदतु श्रमणक ! भगवन् ! माणसु माणसु मा शप्पुम् । गहण गहण ।]

- श्रमणकः—अन्हणाउस ! पेक्ख पेक्ख मम एवभावं । [ब्राह्मणो-
६३ पासक ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व मम प्रभावम् ।]

- विदूषकः—एसो उन्मत्तओ एदेण ईहामत्तएण समणएण उज्झिदं
सापं पेक्खअ मोदअमळ्ळअं भीदमीदं अग्गङ्गुळिआए पसारि-
६६ दाए ठाविअ चिट्ठइ । भो उन्मत्तअ ! आणेहि मम मोदअमळ्ळअं ।
[एष उन्मत्तक एतेनेहामात्रकेण श्रमणकेन उज्झितं शापं प्रेक्ष्य मोदक-
मल्लकं सीतमीतमागङ्गुल्यां प्रसारितव्यां स्थापयित्वा तिष्ठति । भो
६९ उन्मत्तक ! आनय मम मोदकमल्लकम् ।]

अमग्नः—एदु एदु भवं । एदेहि मोदएहि मं सोत्थि वाअइस्ससि ।
[एतु एतु भवान् । एतैमोदकैमो स्वस्ति वाचयिष्मसि ।]

७२ विदूषकः—ही ही ममकेरण्हिं सोत्थि वाएमि । मए वि कोडुम्बिअत्त
हत्थादो पडिग्गहगहीदाणि । ताणि भवदो वि उवाअणं भविस्सदि ।
सो वि समिद्धो होदु । एसो उम्मत्तओ अग्गिगिहं अहिमुहो

७५ गच्छइ । द्दिदो मज्झहणे । पुब्बहणे वि दाव अअं देसो सुब्बो
भविस्सदि । आप अहं पि इमाणि दक्खिणामासआणि मग्गगेहे
णिक्खिअ गच्छामि । एकरस शाडिआए कय्यं अयरस्स मुळ्ळेग ।

७८ [ही ही मदीयेः स्वस्ति वाचयामि । मयापि कौटुम्बिकस्य हस्तात् प्रति-
ग्रहगृहीतानि । तानि भवतोऽप्युपायनं भविष्यति । सोऽपि समृद्धो
भवतु । एष उन्मत्तकोऽग्निगृहमभिमुखो गच्छति । स्थितो मन्दाहः ।

८१ पूर्वाह्णेऽपि तावदयं देशः शून्यो भविष्यति । तावदहमपीमान्
दक्षिणामापवान् मार्गगेहे निक्षिप्य गच्छामि । एकस्य शादिकस्य
कार्यमपरस्य मूल्येन ।]

८४ (सर्वे अग्निगृहं प्रविशन्ति ।)

यौगन्धरायणः—यसन्तक ! शून्यमिदमग्निगृहम् ।

विदूषकः—आम भो ! सुब्बं सु इदं । [आम भो ! शून्यं खल्विदम् ।]

८७ यौगन्धरायणः—तेन हि परिष्वजेतां भवन्तौ ।

उभौ—ग्राहम् । (परिष्वजेते)

यौगन्धरायणः—भवतु भवतु । तुल्यपरिश्रमौ भवन्तौ । आस्तां

९० भवान् भवानप्यास्ताम् ।

उभौ—ग्राहम् ।

(सर्वे उपविष्टाः ।)

९३ यौगन्धरायणः—यसन्तक ! अपि दृष्टस्त्वया स्वामी ।

विदूषकः—आम भो ! द्दिदो तत्तमवं । [आम भो ! दृष्टस्त्वमवान् ।]

योगन्धरायणः—हन्त भोः अतिक्रान्तयोगक्षेमा रात्रिः । दिवस इदानीं प्रतिपाल्यते ।

अहः समुत्तीर्य निशा प्रतीक्ष्यते शुभे प्रभाते दिवसोऽनुचिन्त्यते । अनागतार्थान्यशुभानि पश्यतां गतं गतं कालमवेक्ष्य निर्घृतिः ॥२॥

रुमण्वान्-सम्यग् भयानाह । तुल्येऽपि कालविशेषे निरीय बहु-
दोषा घन्यनेषु । कुतः,

व्यवहारेष्वसाध्यानां लोके वा प्रतिरज्यताम् ।

प्रभाते दृष्टदोषाणां वैरिणां रजनी भयम् ॥ ३ ॥

योगन्धरायणः—यसन्तक ! स्वामिना सह कथितं ननु ।

विदूषकः—आम भो ! चिरं एष्व अ म्हि तत्तद्दोषा ओषज्जो । अज

३ चवदसीं ण्हाअमाणो पडिवाल्लिदो अ । [आम भोः ! चिरमेव
चास्मि तत्रमगतावमदः । अद्य चतुर्दशी स्नायमानः प्रतिपालितश्च ।]

योगन्धरायणः—स्नातः स्वामी ।

६ विदूषकः— ण्हादो अत्तभयं । [स्नातोऽग्रमवान् ।]

योगन्धरायणः—कृतं देवकार्यम् ।

विदूषकः—आ भो ! पणाममत्तेण पूइदा देवदा । [आम भोः !

९ पणाममानेण पूजिता देवताः ।]

योगन्धरायणः—एतामपि बहुमतामवस्थां प्राप्तः स्वामी । कुतः,

स्नातस्य यस्य समुपस्थितदेवतस्य

पुण्याहघोषविरमे पटहा नदन्ति ।

तस्यैव कालविमवात् तिथिपूजनेषु

दैवप्रणामचलिता निगलः स्वनन्ति ॥ ४ ॥

रुमण्वान्-भवत इदानीं प्रयत्न उचितं तिथिसत्कारमानेभ्यति
स्वामिनः ।

- १ यौगन्धरायणः—वसन्तक ! गच्छ भूयः स्वामिनं पश्य । विज्ञाप्यतां च स्वामी—या सा प्रयाणं प्रतीह प्रस्तुता कथा, तस्याः श्वः प्रयोगकाल इति । कुतः, स्थानावगाहयवसशय्याभागेष्वाश्रयेषूप-
 ६ न्यस्तौपधिभ्याजो नलागिरिर्मन्त्रौपधिनियमसंभृतः पुराणैर्कर्म-
 व्यामोहितः । अनुकूलमास्तमोक्तव्यः सज्जितो धूपः । रोपप्रति-
 फूलोऽस्य सज्जितः प्रतिगजमदः । शालासन्निभमल्पसाधनं
 ९ गृहमादीपयितुमभिचासित्वाद्धारणानाम् । गजपतिचित्तोद्भ्रमणार्थं
 देवकुलेषु स्थापिताः शङ्खदुन्दुभयः । तेन नादेन सर्वसाधनपरि-
 गतशरीरेणाघश्यं श्वः प्रद्योतेन स्वामी शरणमुपगन्तव्यः । ततः
 १२ स्वामिना शत्रोरनुमतेर्नैव बन्धनान्निष्क्रम्य सहव्यापत्रां घोषवतीं
 हस्तगतां कृत्वा नलागिरिः स्वाधीनः कर्तव्यः । ततो व्यवस्थिता-
 सनसलदानीं स्वामी नलागिरौ,

सेनामिर्मनसानुपद्वजधनं कृत्वा जवे धारणं

सिद्धानामसमाप्त एव विरुते त्यक्त्वा सविन्ध्यं यतम् ।

एकाद्वे व्यसने धने स्वनगरे गत्वा त्रिवर्णां दशां

येनैव द्विरदच्छलेन नियतस्तेनैव निर्याह्यते ॥ ५ ॥

इति ।

कमण्डान्—वसन्तक ! किमिदानीं चिन्त्यते ।

- १ विदूषकः—एवं चिन्तेमि महन्तो खु भवदो पयत्तो विवज्जित्सिदि-
 त्ति । [एवं चिन्तयामि महान् खलु भवतः प्रयत्नो विपरस्पर इति ।]

उभौ—न खलु वयं विज्ञातारः ।

- ६ विदूषकः—अहं पुढमं पञ्चा भवन्तो । [अहं प्रथमं पश्चाद् भवन्तो ।]

यौगन्धरायणः—अथ किंकृता कार्यविपत्तिः ।

विदूषकः—यच्छराअस्स अण्णकव्यदाए । [वत्सराजस्यान्यकार्यतया ।]

९ यौगन्धरायणः—कथमिव ।

विदूषकः—सुणह भवन्तो । [शृणुतां भवन्तो]

उभौ—अवहितौ स्वः ।

१२ विदूषकः—जा सा काळद्वयी अदिक्कन्दा, तर्हि तत्तहोदी वासंवदत्ता
णाम राअदारिआ घत्तीदुदीआ कण्णआवंसणं णिहोसं त्ति करिअ
अवणीदकञ्चुआए सिबिआए ओघट्टिदण्णाळीपस्सुदसळिळ-

१५ विसमं राअमगां परिहरिअ जं तं बन्धणदुवारस्स अग्गाओ
भअवदीए अक्खिणीए ट्ठाणं, तस्सि देवकप्प्यं कत्तुं गआ आसी ।
[या सा काळद्वयी अतिक्रान्ता, तस्यां तत्रभवती वासवदत्ता नाम राजदारिका

१८ धामीद्वितीया कन्यकादर्शनं निर्दोषमिति कृत्वापनीतकञ्चुकायां शिबिकायामव-
घटितप्रणालीप्रस्तुतसलिलविषमं राजमार्गं परिहृत्य यत्तद् बन्धनद्वारस्याप्रतो
भगवत्या यक्षिण्याः स्थानं, तस्मिन् देवकार्यं कर्तुं गतासीत् ।]

२१ यौगन्धरायणः—ततस्ततः ।

विदूषकः—तदो तत्तभवं तं दिअसं अअन्तरबन्धणपरिरक्खअं
सियेअं णाम राअदासं अणुमाणिअ बन्धणदुवारं णिक्कन्तो ।

२४ [ततस्तत्रभवान् तं दिवसप्रभ्यन्तरबन्धनपरिरक्षकं शिवकं नाम राज-
दासमनुमान्य बन्धनद्वारे निष्क्रान्तः ।]

उभौ—ततस्ततः ।

२७ विदूषकः—तदो पुरुसक्खन्धपरिवट्टणट्टिआए सिबिआए पकामं विट्ठा
सा राअदारिआ । [ततः पुरुषस्कन्धपरिवर्तनस्थितायां शिबिकायां
प्रकामं दृष्टा सा राजदारिका ।]

३० यौगन्धरायणः—ततस्ततः ।

विदूषकः—किं उदो तदो त्ति । बन्धणं दाणिं पमदवणं सम्भायिअ
पउत्तो राअळीळं कत्तुं । [किं तत्कृत इति । बन्धनमिदानीं प्रमदवनं

३३ संभाव्य प्रवृत्तो रागलीलां कर्तुम् ।]

१ भअवदीए अवन्तिमुन्दरीए.

यौगन्धरायणः—न खलु तां प्रति समुत्पन्नामिलापः स्वामी ।

विदूषकः—भो ! सङ्घचारिणो अणत्थ त्ति ईदिसं एव्व । [भोः !

३६ सङ्घचारिणोऽनर्था इतीदृशमेव ।]

यौगन्धरायणः—सखे ! रुमण्वन् ! स्थिरीक्रियतामात्मा । अनेनैव
वेपेण जरा गन्तव्या ।

३९ विदूषकः—भो ! अहं च एदेण उत्तो—भणेहि जोअन्धराअणत्स
जहसमत्यिदा समत्यणा ण रोअदे मे । समाणे गमणे पज्जोदस्स
अयमाणविसेसो चिन्तीअदि । मा कामत्पधाण त्ति मं अवमण्णेहि ।

४२ अयमाणस्स अवजिदि अण्णेसामि त्ति । [भोः ! अहं चैतेनोक्तः—
भण यौगन्धरायणाय ययासमर्थिता समर्थना न रोचते मे । समाने
गमने प्रयोतस्यावमानविशेषश्चिन्त्यते । मा कामप्रधान इति मामवम-

४५ न्यस्व । अवमानस्यापचितिमन्विष्यामीति ।]

यौगन्धरायणः—अहो शत्रुजनापहास्यमभिधानम् । अहो निरपप्रपत्ता
खलु बुद्धेः । अहो सुहृज्जनसन्तापकारणम् । अवदेशकाले ललितं

४८ कामयते स्वामी । कुतः,

शक्ता दर्पयितुं स्वहस्तरचिता भूमिः कटप्रच्छदा

पर्याप्नो निगल्स्वनश्ररणयोः कन्दर्पमालम्बितुम् ।

कः श्रुत्वा न भवेद्वि मन्मथपटुः प्रत्यश्रुतो बन्धने

रक्षार्थं परिगण्यमानपुरुषै राजेति शब्दापनम् ॥ ६ ॥

विदूषकः—भो ! दंसिदो सिणेहो । णिव्विहं पुरुसआरं । साहु
उज्झिअ णं गच्छामो । [भोः ! दर्शितः स्नेहः । निर्विष्टः पुरुषकारः ।

३ साधून्जित्वैनं गच्छामः ।]

यौगन्धरायणः—यसन्तको भवान् ननु । यसन्तक ! मा मयम् ।

परित्यजाम सन्तप्तं दुःखेन मदनेन च ।

सुहृज्जनमुपाश्रित्य यः कालं नावबुध्यते ॥ ७ ॥

विदूषकः-एवम् एव जरं गमिस्तामो । [एवमेव जरा गमिष्यामः ।]

योगन्धरायणः-तन्ननु श्लाघ्यम् ।

३ विदूषकः-सिद्धाघणीओ भवे, जदि ओओ जानादि । [श्लाघनीय भवेद्, यदि लोभो जानाति ।]

योगन्धरायणः-न नः कार्यं लोकेन, स्वामिप्रियार्थोऽयमारम्भः ।

४ विदूषकः-सो चि दाव न जानादि । [सोऽपि तावन्न जानाति ।]

योगन्धरायणः-काले ज्ञास्यति ।

विदूषकः-कदमो दाणि सो काओ । [कतम इदानीं स कालः ।]

५ योगन्धरायणः-यदेयमारम्भसिद्धिः ।

विदूषकः-तदो ताविसो भवं बन्धनाद्दो राआणं अन्तेउरादो राज-
दारिअं वमे गिम्यादेहु । [तत्रज्ञादयो भवान् बन्धनाशब्दानमन्तः-

१२ पुण्णान्दारिकासुमे निर्यातयतु ।]

वमणान्-इह भजता द्रष्टव्यम् ।

योगन्धरायणः-उभयमिति । धाढम् । इयं द्वितीया प्रतिज्ञा--

सुमद्रामिष गाण्डीवी नागः पद्मलतामिव ।

यदि वां न हरेद् राजा नास्मि यौगन्धरायणः ॥ ८ ॥

अपि च,

यदि तां चैव तं चैव तां चैवायतलोचनाम् ।

नाहरामि नृपं चैव नास्मि यौगन्धरायणः ॥ ९ ॥

(कणं दत्त्वा) अये शब्द इय । ज्ञायतां शब्दः ।

विदूषकः-ओ ! तद् । (निःश्रम्य प्रविश्य) ओ ! पण्डित्तादिवस-

३ विरसम्भेण अविरलं सञ्चरन्तो जणो दीमइ । किं दाणि करुह ।

[भोस्तथा । ओ. ! परिवृत्तदिवसविरसम्भेणाविरलं सञ्चरन् जने
दृश्यते । किमिदानीं कुर्यः ।]

६ वमणान्-तेन हि चतुर्द्वारमग्निगृहं, मिथतां न सह्यातः ।

यौगन्धरायणः—न न । अमित्रो नः सङ्घातः । भिद्यतामरि-
सङ्घातः । स्वकार्यमनुष्ठीयताम् ।

९ उभौ—तद् । [तथा] (निष्क्रान्तौ ।)

उन्मत्तकः—ही ही चन्द्रं गिळदि व्याहू । मुञ्च मुञ्च चन्द्रं । यदि प
मुञ्चेशि, मुहं दे पाद्विअ मुञ्चावइस्सं । एसे एसे दुट्ठअरसे परिभ्भे

१२ आअच्छदि । एसे एसे चउप्पहवीहिआअं । जाव णं आलुहिअ
वळि भक्खिस्सं । एसे एसे दाळअभट्टा ! मं ताळेह । मा सु मा सु
मं ताळेह । किं भणासि-अन्हाणं किं पि णवेहि ति । दक्ख

१५ दक्खह दाळअभट्टा ! एसे दाळअभट्टा ! पुणो वि मं ताळेह इट्ठि-
अहि । मा सु मा सु ताळेह । तेण हि अहं पि तुम्हे ताळेमि ।
[ही ही चन्द्रं गिरति राहुः । मुञ्च मुञ्च चन्द्रम् । यदि न मुञ्चसि, मुनं

१८ ते पाद्विस्त्वा मोक्षमिष्यामि । एष एष दुष्टाश्चः परिभ्रष्ट आगच्छति ।
एष एष चतुष्पथीयिकायाम् । यावदेनमादृश बलि मध्यमिष्यामि ।
एते एते दारकमर्तारः ! मा ताडयथ । मा खलु मा खलु मां ताडयथ ।

२१ किं भगव-अत्माकं किमपि नृत्येति । पश्यत पश्यत दारकमर्तारः !
एते दारकमर्तारः ! पुनरपि मा ताडयथ यष्टिभिः । मा खलु मा खलु
ताडयत । तेन ब्रह्मपि मुष्मान् ताडयामि ।]

(निष्क्रान्तः ।)

एतीयोऽङ्कः ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति मटः ।)

३ मटः—को काटो अहं भट्टिदारिआए चासवदत्ताए उदए कीळिदुका-
माए भदवदीपरिचारअं गत्तसेवअं ण पेक्कामि । माय पुप्फदन्तअ !
गत्तसेवअं ण पेक्कामि । किं भणासि- एसो गत्तसेवओ कण्ठिळमु-
६ ण्ठिगिणीए गेहं पयिसिअ सुरं पियदि ति । गच्छदु भावो । (परिभ्रम्य)

- [क इदानीमेयोऽत्र राजमार्गे गात्रसेवक ! गात्रसेवक ! इति मा
शब्दापयति । पानागाराभिष्मन्तो दृष्टोऽस्मि मम श्वशुरेण मुच्छेन ।
६ अमृतमल्लकेन घृतमरिचलवणरूपितो मांसलण्डो मुखे प्रक्षितश्च । सुग
रज्यति पीता यदि । श्वश्रून्नु दण्डोद्यता भवति ।

घन्याः सुरभिर्मत्ता घन्याः सुरभिरनुलिप्ताः ।

घन्याः सुरभिः स्नाता घन्याः सुरभिः संज्ञापिताः ॥ १ ॥

- अघन्या आरमन. पुत्रदाराणां कष्टं पिष्टं शृण्वन्तो ये मद्रा नराः
सुसमृद्धाः सुरातटाकं न योजयन्ति । ततो जाने यमलोके वा नरकोऽ
३ स्ति नास्ति च ।]

- मद्रः— (उपसृत्य) भो गत्तसेवक ! को कालो तुमं अण्णेसामि ।
मद्विदारिआए वासवदत्ताए उदए किलिदुकामाए भद्रवदी ण
६ दिस्सदि । तुमं दाव मत्तो एत्थ आहिण्हसि ।

[भो गात्रसेवक ! कः कालस्त्वामन्विष्यामि । भर्तृदारिकाया वासव-
दत्ताया उदके मीढितुकामाया भद्रवती न दृश्यते । एवं तावन्मत्तोऽ-
प्राहिण्हसे ।]

- ९ गात्रसेवकः—जुवज्जइ । सा अ णं मत्ता, सो पुरुसो वि मत्तो,
अहं वि मत्तो, तुमं वि मत्तो, सच्चं मत्तसमं होइ ।

- [युज्यते । सा च ननु मत्ता, स पुरुषोऽपि मत्तोऽहमपि मत्तः, त्वमपि
१२ मत्तः, सर्वं मत्तसमं भवति ।]

मद्रः—सच्चं दाव चिट्ठु । राजज्जे मद्रपीठिअं णणिक्कमिअ कुदो
अजं आहिण्हदि त्ति ।

- १५ [सर्वं तावत् तिष्ठतु । राजकुले मद्रपीठिकां ननिष्क्रम्य कुदोऽयमा-
दिण्हत इति ।]

गात्रसेवकः—इदो आहिण्हामि, एत्थ पिगामि, एदेण पिगामि, मा

- १८ संरम्भेण । किं करीअदु ।

१ मद्रपीठिआ ण मिद्धमदि । कुदो अर्थं पिबदिच्चि.

[इत आहिण्डे, अत पिनामि, एतेन पिनामि, मा संरम्भेन । किं कियताम् ।]

२१ मट.-हिज्जउ असम्बन्धप्पजावो । सिग्घं भद्दवदि पवेसेहि ।

[मत्तवसम्बन्धप्रलापः । शीघ्रं मद्रवतीं प्रवेशय ।]

गानसेवकः- पविसदु पविसदु भद्दवदी । अंघो मए भद्दवदीए

२४ अद्दुसं आढत्तं । [प्रविशतु प्रविशतु मद्रवती । भद्दो मया मद्रवत्या अद्दुसमाहिताम् ।]

मटः-समागविणीदाए भद्दवदीए अद्दुसेण किं कप्पं । गच्छ,

२७ सिग्घं भद्दवदि पवेसेहि । [स्वमागविनीताया मद्रवत्या अद्दुसेन किं कार्यम् । गच्छ, शीघ्रं मद्रवतीं प्रवेशय ।]

गानसेवकः-पविसदु पविसदु भद्दवदी । अंघो मए भद्दवदीए

३० तुरप्पमाळा आढत्ता । [प्रविशतु प्रविशतु मद्रवती । भद्दो मया मद्रवत्याः क्षुप्पमालाहिता ।]

मटः- पुक्कयन्धिआए भद्दवदीए तुरप्पमाळाए किं कप्पं । सिग्घं

३३ भद्दवदि पवेसेहि । [पुक्कयन्ध्याया मद्रवत्याः क्षुप्पमालया किं कार्यम् । शीघ्रं मद्रवतीं प्रवेशय ।]

गानसेवकः-पविसदु पविसदु भद्दवदी । अंघो मए भद्दवदीए

३६ घण्टा आढत्ता । [प्रविशतु प्रविशतु मद्रवती । भद्दो मया मद्रवत्या घण्टाहिता ।]

मटः-उदए कीळिटुकामाए भद्दवदीए घण्टाए किं कप्पं । सिग्घं

३९ भद्दवदि पवेसेहि । [उदके कीळिटुकामाया मद्रवत्या घण्टया किं कार्यम् । शीघ्रं मद्रवतीं प्रवेशय ।]

गानसेवकः-पविसदु पविसदु भद्दवदी । अंघो मए भद्दवदीए

४२ कसिअं आढत्तं । [प्रविशतु प्रविशतु मद्रवती । भद्दो मया मद्रवत्याः कसिका आहिता ।]

भटः—कसिएण किं कय्यं । सिग्धं भद्ददि पवेसेहि । [कसिएण

४५ किं कार्यम् । दीर्घं भद्रवतीं प्रवेशय ।]

गात्रसेवकः—पविसदु पविसदु भद्ददी । अंधो । [प्रविशतु प्रविशतु
भद्रवती । अद्घो ।]

४८ भटः—किं अंधो । [किम् अद्घो ।]

गात्रसेवकः—अंधो मए । [अद्घो मया ।]

भटः—किं तुए । [किं त्वया ।]

५१ गात्रसेवकः—अंधो भद् । [अद्घो भद्र ।]

भटः—किं भद्दि । [किं भद्रेति ।]

गात्रसेवकः—अंधो भद्ददी । [अद्घो भद्रवती ।]

५४ भटः—किं भद्ददी । [किं भद्रवती ।]

गात्रसेवकः—भद्ददी पि आद्धत्ता । [भद्रवत्यप्याहिता ।]

भटः—ण तुवं एत्थ अवरज्जो । कण्हिअमुण्हिअकिणी खु अवरज्जा,

५७ जा राजवाहणं गण्हिअ सुरं देदि । [न त्वमन्नापरद्धः कण्डिल-
द्योदकी खल्यपरद्धा, या राजवाहनं गृहीत्वा सुरं ददाति ।]

गात्रसेवकः—अंधो मए उत्तं-मा मूळविद्धि विणासेहि चि ।

६० [अद्घो मयोक्तम्—मा मूलवृद्धिं विनाशयेति ।]

भटः—हं सदो विअ । [हं शब्द इव ।]

गात्रसेवकः—अंधो जाणामि जाणामि, कण्हिअमुण्हिअकिणीए गेहं

६१ भिन्दिअ भद्ददी पट्याअदि । [अद्घो जानामि जानामि, कण्डिल-
द्योदिकया गेहं मित्वा भद्रवतीं पलायते ।]

भटः—किं भणासि (आकाशे) एसो भट्टा यच्छराओ वासवदत्तं

६६ गण्हिअ णिग्गदो चि । [किं भणसि—एष भर्ता वत्सराजो वासव-
दत्तां गृहीत्वा निगंत इति ।]

गात्रसेवकः—(सहपम्)अविद्यमन्तु स्वामिनः ।

६९ मट. — पिब पिब । अज्ज वि तुमं मत्तो आहिण्ढेहि । [पिब पिब ।
अत्रापि एवं मत्त आहिण्ढस्व ।]

गायसेवकः—आः को मत्तः, कस्य वा मदः, वयं सत्त्वार्ययौगन्ध-
७२ रायणेन स्वेपु स्वेपु स्थानेषु स्थापिताश्चारुपुरुषाः । यावदहमपि
सुहृज्जनस्य संज्ञां करोमि । एते ते सुहृदो निरोधमुक्ता इव कृष्ण-
सर्पा इतस्ततो निर्धावन्ति । ओ भोः सुहृदः ! शृण्वन्तु शृण्वन्तु

७५ भवन्तः—

नवं शरायं सलिलैः सुपूर्णं सुसंस्कृतं दर्भकृतोत्तरीयम् ।
तत्तस्य मा भून्नरकं स गच्छेद् यो भर्तृपिण्डस्य कृते न युज्येत् ॥ २ ॥
क्व नु सत्त्वार्ययौगन्धरायणः । (विलोक्य) अये अयमन्नभवान्
आर्ययौगन्धरायणः । य एषः,

निशितविमलपद्मः संहृतोन्मत्तवेषः

कनकरचितचर्मव्यभवामाग्रहस्तः ।

धिरचितबहुचीरः पाण्डराचक्षुषट्

सतडिदिव पयोदः किञ्चिदुद्गीर्णचन्द्रः ॥ ३ ॥

अहो महत् प्रवृत्तं युद्धम् ।

हत्या गजान् सगजिनः सहयांश्च यौधा-

नक्षौहिणीमतिविगाहा बलान्मुहूर्तम् ।

भागेन्द्रदन्तमुसलाहतममबाहु-

भ्रष्टायुधोऽपि ननिवृत्तपदोऽभियातः ॥ ४ ॥

हा धिग्, ग्रहणमुपगतः सत्त्वार्ययौगन्धरायणः । यावदहमप्यार्य-
यौगन्धरायणस्य प्रत्यन्तरीभविष्यामि । (निष्क्रान्तः ।)

१ अहो प्रतिमयमिदं युद्धम् । अहो महत्प्रतिभयं प्रवृत्तमिदं युद्धम्.

- ३ भटः— किं णु सु एदं । पाआरतोरणवज्जं सव्वं कोसम्बी सु इदं ।
होदु, इमं वुत्तन्तं अमच्चरस णिवेदेमि । [किन्नु रत्त्वेतत् । प्राज्ञ-
रतोरणवज्जं सर्वं कौशाम्बी खत्विदम् । भवत्तिमं वृत्तान्तममात्मा
६ निवेदयामि ।]

(निष्क्रान्तः ।)

प्रवेशकः ।

९ (ततः प्रविशतः साधारणौ ।)

उभौ— उत्सरह उत्सरह अय्या ! उत्सरह । [उत्सरतोत्सरताम् !
उत्सरत ।]

१२ प्रथमः—अंघो कण्ठस्स दीअमाणस्स ण उच्चं विरमदि । [अहो
कण्ठस्य दीर्यमाणस्य नोबं विरमति ।]

द्वितीयः—अंघो भट्टिदारिआए वासवदत्ताए अबणअणघिअमदाए

१५ विरुयन्तरस मे यअणं कोट्ठिअ ण सुणादि । अंघो किं भणह—किण्णि-
मित्तं उत्सारणा यत्तदि त्ति । गहीदो अय्यजोअन्धराअणो । किं
भणह—कहं गहीदु त्ति । सुणन्तु अय्या । अय्यजोअन्धराअणेन

१८ असिदुदीएण अक्खोहिणीए अग्गवेगो मुहुत्तअं धारिदो । विजय-
सुन्दरस हत्थिणो दम्भस्तथोदिदो असी विअण्णो । असिदोसेण
गहीदो, ण पुरुसदोसेण । [अहो भर्तृदारिकाया वासवदत्ताय

२१ अपनपनविभ्रमतया विरुवतो मे यचनं कश्चिअ शृणोति । अहो किं
भणय—किन्निमित्तमुत्सारणा वर्तत इति । गृहीत आर्ययौगन्धरायणः । किं
भणत—कथं गृहीत इति । शृण्वन्त्वार्याः । आर्ययौगन्धरायणेनासिद्विदीपे-

२४ नाधोहिण्या अपवेगो मुहूर्तं धारितः । विजयमुन्दरस्य हस्तिनो दन्तान्-
चोदितोऽसिर्विषयः । असिदोयेन गृहीतो, न पुरुषदोयेन ।]

प्रथमः—अंघो अप्पमत्ता होह तुम्हे । पाआरतोरणवज्जं सव्वं

२७ कोसम्बी सु इअं । [अहो अपमत्ता भवत यूयम् । प्राज्ञ-
तोरणवज्जं सर्वं कौशाम्बी रत्त्वियम् ।]

उमौ-ओदरदु ओदुरदु अय्यो ओदरदु ।

३० [अरतरत्नवतरत्वार्योऽधतरतु ।]

(ततः प्रविशति यौगन्धरायणः वदद्वाहुः फट्क्वशक्नेनानीयमानः ।)

यौगन्धरायणः-अयमहमवतरामि ।

रिपुगतमपनीय यत्सरजं ग्रहणमुपेत्य रणे स्वशस्त्रदोषात् ।

अयमहमपनीतमर्तृदुःखो जितमिति राजकुले सुखं विशामि ॥ ५ ॥

भोः ! सुखं खलु निष्फलजाणां कान्तारप्रवेशः, रमणीयतरः खलु

प्राप्तमनोरथानां विनिपातः, अपञ्चात्तापकरः खलु सञ्चितधर्माणां

१ मृत्युः । मया हि,

वैरं भयं परिभयं च समं विहाय

कृत्वा नयैश्च यिनयैश्च शरैश्च कर्म ।

शत्रोः श्रियं च सुहृदामयशश्च हित्वा

प्राप्तो जयश्च नृपतिश्च महोश्च शब्दः ॥ ६ ॥

उमौ-उत्सरह उत्सरह अय्या ! उत्सरह । [उत्तरतोत्तरतार्पाः !

उत्तरत ।]

यौगन्धरायणः-मदर्शनाभिलाषी जनो न कश्चिदुत्सारयितव्यः ।

पश्यन्तु मां नरपतेः पुरुषाः ससत्त्वा

राजानुरागनियमेन विपद्यमानम् ।

ये प्रार्थयन्ति च मनोभिरमात्यशब्दं

तेषां स्थिरीभवतु नश्यतु वामिलापः ॥ ७ ॥

उमौ-उत्सरह उत्सरह । किं तुम्हेहि ण दिट्ठपुरुषो अय्यजो-

अन्धराअणो ! [उत्तरतोत्तरत । किं युष्माभिर्न दृष्टपूर्वं आर्यदीग-

१ न्यरायणः ।]

यौगन्धरायणः-दृष्टः पूर्वं, न त्वेवम् । मम हि,

उन्मत्तच्छत्रवेपस्य रथ्यासु परिधावतः ।

अवगीतमिदं रूपं कर्म सम्प्रति दृश्यते ॥ ८ ॥

(प्रविश्य)

भट्टः—अप्य ! पित्रं दे प्रिवेदेमि । गृहीदो किल वच्छराओ ।

३ [आर्य ! प्रियं ते निवेदयामि । गृहीतः किल वत्सराजः ।]

यौगन्धरायणः— नैतदस्ति ।

चिरमरिनगरे निरोधमुक्तः स किल यजान्युपलभ्य भद्रवत्सा ।

ग्रहणमुपगमिष्यति प्रयातो निमिषितमात्रगतेषु योजनेषु ॥ ९ ॥

भट्ट ! कथं गृहीत इति श्रुतम् ।

भट्टः—अणुसारिअ णव्वागिरिणा गृहीदो किल । [अनुसार्य नव-

३ गिरिणा गृहीतः किल ।]

यौगन्धरायणः—अस्ति वाहनसामर्थ्यम् । असमायुक्तस्तु सः ।

गजस्याधोरणायुक्तो जघो भवति शिक्षया ।

विमुक्तं वत्सराजेन कथं वाहयिष्यति ॥ १० ॥

भट्टः—अप्य ! अमघो आह—आवहागारे चिट्ठु किल अप्यो ।

पुरुसगुत्तो अजं देसो त्ति । [आर्य ! अमात्य आह—आयुषागारे

३ तिष्ठतु किलार्यः । पुरुषगुत्तोयं देस इति ।]

यौगन्धरायणः—अहो हास्यमभिधानम् ।

अग्निं बद्ध्वा वत्सराजाभिधानं यस्मिन् काले सचंतो रक्षितव्यम्

तस्मिन् काले सुप्तमासीदमात्यैर्नीति रत्ने भाजने को निरोधः ॥ ११ ॥

(परिक्रम्य)

भट्टः—इदं आवहागारं । पविसट्ठु अप्यो । [इदमायुषागारम् ।

३ प्रविशतवार्यः ।]

(प्रविश्य) भट्टः—अमघो आह—अवणीअदु वन्धनं त्ति ।

[अमात्य आह—अवनीयतां वन्धनमिति ।]

६ भरतरोहकः—(उपविश्य) भोः ! यौगन्धरायण इत्यशरीराण्यक्षराणि श्रूयन्ते । दिष्टया भवान् दृश्यते ।

यौगन्धरायणः—दिष्टया भवान् दृश्यत इति । पश्यतु भवान् माम्,

एवं रुधिरदिग्धाङ्गं वैरं नियममास्थितम् ।

गुरोरवजितं हत्वा शान्तं द्रौणिमिव स्थितम् ॥ १५ ॥

भरतरोहकः—अहो छलेनागतगजारम्भस्यात्मसंस्मावना ।

यौगन्धरायणः—किं छलेनेति । तत् पुनरिदानीं युक्तम् ।

या सा मल्लिकसालवृक्षरचिता नागाश्रिता वञ्चना

वदः सेवितवान् हि नो नरपतिर्बाहूपधानां क्षितिम् ।

राज्ञो धारणनिमहे परिचयाद् वीणाश्रिता वञ्चना

पूर्वं प्रस्तुतमेव यामि भवता नैवापराधो मम ॥ १६ ॥

भरतरोहकः—भो यौगन्धरायण ! यदग्निसाक्षिकं महासेनस्य दुहिते

शिष्यां प्रतिगृह्य अदत्तापनयनं कृतं, युक्त्यं भीस्तत्करप्रवृत्तिः ।

१ यौगन्धरायणः—मा मा भवानेवम् । विवाहः खल्वेष स्यामिनः ।

भारतानां कुले जातो वत्सानामूर्जितः पतिः ।

अकृत्वा दारनिर्देशमुपदेशं करिष्यति ॥ १७ ॥

भरतरोहकः—अद्यापि महासेनेन प्रयुक्तसत्कारो वत्सराजः । तदिदानीं किं नावेक्षते ।

३ यौगन्धरायणः—मा मा भवानेवम् ।

यदस्य चाक्षां कुरुते नटागिरिः स शिक्षितानां वचनेषु तिष्ठति ।

ततो विमुक्तः स्वशरीररक्षणे यशः प्रदातुं मुह्यद्वां च जीवितम् ॥ १८ ॥

भरतरोहकः—यद्येवं, नटागिरिमहणार्थं विमुक्तश्चेद्, न पुनर्बद्धस्ते रथामी ।

३ यौगन्धरायणः—नेति पश्यत्युपक्रोशमयात् ।

भरतरोहकः—अपरोक्षराज्यव्यवहारो भवानिति ब्रवीति । समराय-
जितेषु शत्रुषु किमाह शास्त्रम् ।

६ यौगन्धरायणः—चघः ।

भरतरोहक—चघार्हो वत्सराजश्चेत् किमस्मामिः स सत्कृतः ।

यौगन्धरायण,—एतदवेक्ष्य खलु यदस्य शरीरं नापहतम् ।

९ भरतरोहकः—एतदपि सम्भाव्यं मन्यते स्वामी ।

यौगन्धरायणः—कः संशयः ।

द्वस्तप्राप्तो हि धो राजा रक्षितस्तेन साधुना ।

न ह्यनारुह्य नागेन्द्रं वैजयन्ती निपाल्यते ॥ १९ ॥

भरतरोहक.—भवतु भवतु । महासेनस्य प्रतिकूलं कृत्वा कौशान्दी
प्रति का कृता ते बुद्धिः ।

१ यौगन्धरायण.—अहो हास्यमभिधानम् ।

भवतां चाप्रतो यातः श्लेषकार्येषु का कथा ।

समूलं वृक्षमुत्पादय शाखाश्छेत्तुं कुतः श्रमः ॥ २० ॥

(प्रविश्य)

काञ्चुकीयः—(कर्णे) एवमिष ।

१ भरतरोहकः—प्रकाशमुच्यताम् ।

काञ्चुकीयः—

कारणैर्वहुभिर्युक्तैः कामं नापकृतं त्वया ।

गुणेषु न तु मे द्वेषो भृङ्गारः प्रतिगृह्यताम् ॥ २१ ॥ इति ।

यौगन्धरायणः—हा धिक् ।

गृहा न निर्मान्ति मया प्रदीपितास्तथैव तावद्दद्यानि मन्त्रिणाम् ।

इयं तु पूजा मम दण्डधारिणः कृतापराधस्य हि सत्कृतिर्वधः ॥ २२ ॥

(नेपथ्ये हाहाकारः क्रियते ।)

भरतरोहकः—अये,

को नु खल्वेप सहसा प्रासादाप्राद् विनिःसृतः ।

श्येनपक्षाभिभूयानां कुररीणामिव ध्वनिः ॥ २३ ॥

भोः ! ज्ञायतां शब्दः ।

कान्वुकीयः—यदाज्ञापयत्यार्यः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) एषा तत्रभव-

१ त्पद्मारवती शोकाभिभूतहृदया प्रासादाच्छरीरं विमोक्तुकामा
महासेनेनाभिहिता यथा-क्षत्रधर्मेणोद्दिष्टस्ते दुहितुर्विवाहः ।

किमिदानीं हर्षकाले सन्तप्यसे । तच्चित्रफलकस्योर्वत्सराज-

६ वासवदत्तयोर्विवाहोऽनुष्ठीयताम् इति । तत्र हि,

स्त्रीजनेनाद्य सहसा ग्रहर्षव्याकुलकमा ।

क्रियते मङ्गलाकीर्णा सथाप्ता कौतुकक्रिया ॥ २४ ॥

यौगन्धरायणः—एवं सम्बन्धं मन्यते महासेनः । तेन ज्ञानीयतां

भृङ्गारः ।

१ कान्वुकीयः—गृह्यताम् । (उपनयति ।)

भरतरोहकः—भो यौगन्धरायण ! किं ते मूयः प्रियमुपहरति
महासेनः ।

६ यौगन्धरायणः—यदि मे महासेनः प्रसन्नः, किमतः परमिच्छामि ।

(भरतवाक्यम्)

भवन्त्यरजसो गावः परश्वक्रं प्रशाम्यतु ।

इमामपि महौ कृत्स्नां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ २५ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

चतुर्थोऽङ्कः ।

प्रतिज्ञानाटिकावसिता ।

श्लोकानुक्रमणी ।

अग्निं यदा वास०	IV. 11.	अयं नाराधं	IV. 2.
अग्निः कक्ष इवो०	II. 11.	न गदधाम्युदय०	II. 9.
अदत्तेत्यागता	II. 7.	निक्षिप्तविमल०	IV. 8.
अर्थशास्त्रगुण०	II. 13.	परचमैरना०	I. 9.
अवसितनिज०	IV. 13.	परिखजाम	III. 7.
अस्मत्सम्पद्धौ	II. 8.	पश्यन्तु मां नर०	IV. 7.
अदः समुत्तीर्य	III. 2.	पातु पासवदत्ता०	I. 1.
उन्मत्तसदृशो	I. 17.	पीनांसस्य विकृ०	I. 8.
पुतद् तन्मयद्रुम०	I. 10.	पुरुष प्रेय०	I. 2.
पुतानि वान्याप०	I. 12.	पूर्वं तावद् युद्ध०	I. 13.
एव रुधिर०	IV. 15.	पूर्वं तावद् वैर०	II. 14.
एष शोकप्रती०	I. 15.	भवतां चामतो	IV. 20.
कथमगणित०	I. 11.	भवन्त्वरजसो	IV. 25.
कन्याया वर०	II. 5.	भारतानां कुले	IV. 17.
कामं वा तस्य	II. 6.	मद्राक्षयैः परि०	IV. 12.
कारणैर्वबुभि.	IV. 21.	मन्त्रित्वे यज्ञितो	IV. 14.
काष्ठादग्निर्जाय०	I. 18.	मम हयसुर०	II. 8.
कुलं तावच्छ्लाघ्यं	II. 4.	यथा नरस्याकु०	I. 5.
को नु खवेप	IV. 23.	यस्य चाज्ञां	IV. 18.
गृहा न निर्वान्ति	IV. 22.	यदि तां चैव	III. 9.
चिरमस्मिन्गरे	IV. 9.	यदि शत्रुबल०	I. 16.
नेवच्छत्रिसेस०	III. 1.	या सा मल्लिक०	IV. 16.
दूयाङ्कुरस्तिमि०	II. 2.	रिपुगतमपनीय	IV. 5.
घण्टा सुरादि	IV. 1.	रिपुनृपनगरे	I. 14.
		वैरं मय परि०	IV. 6.
		व्यक्तं न तावद्	II. 1.

ਸਾਧ ਸਥਾ	I.	4.	ਏਕਾਦਸ਼ੀ ਸਥਾ	III.
ਸਾਧ ਸਥਾ.	III.	5.	ਏਕਾਦਸ਼ੀ.	IV.
ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	I.	6.	ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	II.
ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	III.	7.	ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	I.
ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	II.	8.	ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	I.
ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	II.	9.	ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	IV.
ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	III.	10.	ਸਾਧ ਸਥਾ ਸਥਾ	IV.

अविमारकस्य कथावस्तु ।

चण्डभार्गवस्य नामात्यन्तकोपनस्य महर्षेः संवत्सरावधिशापात् सपुनरारः
 भषावत्वमवाप्तः सौवीरराजः कुन्तिमोजनगरे प्रच्छन्नं निवसति स्म । तस्या-
 रमजो विष्णुसेनोऽविरूपधारिणोऽसुरस्य मारणादविमारक इति लब्धापरनामा
 कदाचित् स्वमातुलस्य कुन्तिमोजस्य दुहितरं कुरङ्गीमुद्यानगतामञ्जनगिरि-
 संज्ञस्य मदान्धगजस्य संरम्भात् परित्रातवान् । ततःप्रभृति प्रवृद्धानुरागयो-
 रनयोः कुरङ्गयविमारकयोर्पटनाय कुरङ्गया धाम्नी कदाचिद् रात्रावेनं सुगूढं
 कुरङ्गया अन्तःपुरं प्रावेशयत् । तत्र चासावविच्छिन्नसुप्तसंभोगेन तया सह कालं
 यापयामास । एवं सजरसरेऽतिश्रान्ते विरिततृप्तान्तेन कुन्तिमोजेन सुखे
 कन्यापुरे, अविभ्रेन निर्गत्य कतिपयदिवसप्रोषितो स मद्नेनान्तर्दह्यमानो जीवितं
 धारयितुमसमर्थो दयामौ पतितोऽप्यात्मानमविकलशरीरममिवीक्ष्य मरुप्र-
 पातार्थं कञ्चिच्छैलमाकरोह । अनान्तरे तस्मिन्नेव शैलशिखरे कोऽपि विद्याधरा
 म्रियतमया सह विश्रमिषुमवतीर्णः प्रणिधानतो विरिततद्बृत्तान्तो दयमानोऽस्मा
 अद्गुलीपकमदात् यद् दक्षिणाद्गुल्या घृतं धर्तारं तत्स्पृष्टं तत्स्पृष्टं चान्तर्हितान
 करोत् । वामाद्गुल्या घृतं तु पुनः प्रकृतिस्थान् । ततस्तद् दक्षिणाद्गुल्या धारयन्
 स्वयस्येन विद्रूपकेण सह कन्यापुर पुनः प्रविश्य तया सार्धं स्वैरं चिरं रममाण
 आसीत् । कुन्तिमोजस्तु जामातृत्वेन चिरममिलयितस्याविमारकस्य प्रवृत्तिम-
 लभमानो भागिनेयान्तरं काशिराजपुत्रं जयनर्माणं दारिका कुरङ्गीं दातुमैच्छत् ।
 अथ कालेन सौवीरराजं स्वनगर एव प्रच्छन्नं प्रतिवशन्तं ज्ञात्वा गूढपुरुषैरेन-
 मन्विष्योपलभ्य च यावत् तद्बृत्तान्तं तस्मादेव शृणोति तावत् तत्रागतो
 देवर्षिर्नारदः । तेन च कथितं यया कुमारोऽविमारकः कुन्तिमोजस्य शोदयाग
 काशिराजमहिष्या सुदर्शनायामग्रेकल्पजः । तया च स्वभगिन्यै सौवीरराज-
 महिष्यै सुचेतनायै मृतपुत्रायै प्रसूतिकाल एव समर्पितः । सोऽयमविमार्कोऽ-
 मुना विद्याधरेण प्रीत्यान्तर्धानकार्यमाश्रमद्गुलीयकं दत्तं धारयन् कन्यापुरं
 गविश्य कुरङ्गया यथेष्टममिरममाणः सुखमास्व इति । अथ अविमारकः कन्या-
 पुरं निर्गत्य देवर्षिं नारदममिवाद्य मातुलेन स्वपितृभ्यां च गङ्गातटेऽष्टौ-
 भैरमिनन्दिदम् ।

पात्राणि ।

पुरुषाः—

राजा—कुरङ्गपाः पिता कुन्तिभोजः ।

कौञ्जायनः—
भूतिकः— } कुन्तिभोजस्यामात्यौ ।

भट्टः—कुन्तिभोजस्य प्रतिहारो वयसेननामा ।

अविमारकः—सौवीरराजसूनुः ।

विदूषकः—अविमारकस्य वयस्यः संतुष्टनामा ।

सौवीरराजः—अविमारकस्य पिता ।

नारदः—देवर्षिः ।

विद्याधरः—अविमारकस्याङ्गुलीयकप्रदाता ।

स्त्रियः—

देवी—कुन्तिभोजस्य महिषी ।

कुरङ्गी—कुन्तिभोजदुहिता ।

मुद्गन्ता—अविमारकस्य वननी क्षत्रियसमहिषी ।

प्रतिहारी—कुन्तिभोजस्य द्वारपालिका ।

चेटी—कुरङ्गपाः किङ्करी चन्द्रिकास्या ।

धाम्नी—कुरङ्गपा तयमाता वयदा नाम ।

मल्लिका—

भामाबिका— } कुरङ्गपाः परिजनः ।

विलसिनी—

वसुनिभा—

हरिनिभा— } देव्याश्चेत्यौ ।

सौदामिनी—विद्याधरस्य प्रियतमा ।

श्रीगणेशाय नमः ।
महाकविश्रीभासप्रणीतम्
अविमारकम् ।

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः ।)

सूत्रधारः—

उत्थितां सानुकम्पं सलिलनिधिजलादेकदंष्ट्राप्रस्ता-

माक्रान्तामाजिमध्ये निहतदितिसुतामेकपादावधूताम् ।

सन्मुक्तां प्रीतिपूर्वं स्वभुजवशगतामेकचक्राभिगुप्तां

श्रीमान् नारायणस्ते प्रदिशतु वसुधामुच्छिर्वैकातपत्राम् ॥ १ ॥

(नेपथ्याभिमुखमवलीक्य) आर्ये ! इतस्तावत् ।

(प्रविश्य)

३ नटी— अय्य ! इअन्हि । [आर्य ! इयमस्मि ।]

सूत्रधारः— आर्ये ! तत्र वदनजनितकौतूहलेन स्मितेन निवेदित इया-
न्तर्गतो भावः । ननु किञ्चिद् घत्सुक्तामासि ।

६ नटी— को एत्थ विन्हओ अय्यो भावञ्जो स्ति । [कोऽत्र विहन्य
आर्यो भावश्च इति ।]

सूत्रधारः— तेन हि स्वैरमभिधीयताम् ।

९ नटी— इच्छेमि अय्येण सह उय्याणं गन्तुं । अत्थि मे तहिं इत्थि-
आकरणीअं णिअमकरयं । [इच्छाम्यार्येण सहोद्यानं गन्तुम् । अस्ति
मे तत्र स्त्रीवरणीय नियमकार्यम् ।]

१२

(नेपथ्ये)

भूतिक ! त्वमप्युद्यानं गच्छ कुरङ्गीरक्षणार्थम् । यद्भावस्यो
हाजनगिरिः ।

१५ सूत्रधारः— आर्ये ! ननु भवत्या श्रुतम्-उद्यानं गता राजपुत्रीति ।
तस्मात् सन्प्रति सर्वतः परिगुमानि भवन्त्युद्यानानि । प्रतिनिवृत्तायां
राजसुतायां स्वैरं गमिष्यावः ।

१८ नदी— जं अय्यो आणवेदि । [वदार्थं आह्वययति ।]

(निष्क्रान्तौ)

स्थापना ।

(ततः प्रविशति राज्ञा सपरिवारः)

राजा—

इष्टा मत्वा द्विजवराश्च मयि प्रसन्नाः

प्रहापिता भयरसं समदा नरेन्द्राः ।

एवंविधस्य च न मेऽस्ति मनःप्रहर्षः

कन्यापितुर्हि सततं बहु चिन्तनीयम् ॥ २ ॥

फेतुमति ! गच्छ देवीमानय ।

प्रतिहारी— जं भट्टा आणवेदि । [यद् भर्ताशययति ।] (निष्क्रान्ता)

३ (ततः प्रविशति सपरिवारा देवी)

देवी— जेटु महाराजो । [वयु महाराजः ।]

राजा— देवि ! नित्यप्रमन्नमपि ते मुरमद्यातिप्रसन्नमिव । किहूरो

६ ऽयं प्रहर्षः ।

देवी— णं महाराजेण कहिदं—कुरङ्गीणिमिच्चं दूदो आअदत्ति । ता
अदरेण जामादुलं पेक्कामि च्चि । [ननु महाराजेन कथितं—कुरङ्गी-

९ मिमिच्चं दूत आगम इति । तदक्षरेण जामातरं प्रेश इति ।]

राजा—तादृशमप्यस्ति । न तु तावन् क्रियते निश्चयः । एणुपविग ।

देवी—जं महाराजो आणवेदि । [यद् महाराज आह्वययति ।]

राजा-देवि ! विवाहा नाम बहुधाः परीक्ष्य कर्तव्या भवन्ति । कुतः,

जामातृसम्पत्तिमचिन्तयित्वा

पित्रा तु दत्ता स्वमनोभिलाषात् ।

कुलद्वयं हन्ति मदेन नारी

कूलद्वयं क्षुब्धजला नदीव ॥ ३ ॥

अये शब्द इव । बहुभिः कारणैर्भवितव्यम् । अयं हि,

बहुत्याद् दूरसंस्थोऽपि समीप इव वर्तते ।

सत्सु हेतुसहस्रेषु कुरङ्ग-यां गङ्गते मतिः ॥ ४ ॥

देवी-हं उप्याणं गता मे दुहिता । [हम् उत्थान गता मे दुहिता ।]

राजा-कोऽत्र ।

३

(प्रविश्य)

भटः-जयतु महाराजः । एष आर्यकौञ्जायनो निवेदयितुमागतः ।

राजा-क्षीघ्रं प्रवेदयताम् ।

६

भटः-यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति कौञ्जायनः ।)

कौञ्जायनः-(सगिर्वेदम्) भोः । कष्टममात्यत्वं नाम । कुतः,

प्रसिद्धौ कार्याणां प्रवदति जनः पार्थिववर्लं

विपत्तौ त्रिस्पष्टं सचिवमतिदोषं जनयति ।

अमात्या इत्युक्ताः श्रुतिमुखमुदारं नृपतिभिः

सुसूक्ष्मं दण्डयन्ते मतिबलविदग्धाः कुपुरुषाः ॥ ५ ॥

जयसेन ! कस्मिन् प्रदेशे वर्तते स्वामी । किं व्ररीषि--उपस्थान-

गृह इति । अतस्त्वशङ्कनीयेयं भूमिः । (परिश्रम्य स्रग्भ्रमम्)

३ प्रसीदतु स्वामी ।

राजा-अलमलं स्रग्भ्रमेण । स्वैरमुपविश्य फण्यतां वृत्तान्तः ।

कौञ्जायनः—शृणोतु स्वामी । ननु स्वामिनाहमुक्तः—स्वामिदारिकाया

६ सह गच्छोद्यानम् इति ।

राजा—एवमुक्तम् । पुनः किम् ।

कौञ्जायनः—ततो गत्वोद्यानं यथासुखमाक्रीड्य निवर्तमानायां राज्ञः

९ सुतायां दासीदासहसितकथितश्रवणवृंहितमदस्त्रधनमदजलार्द्रदुर्दि-
नाननो निहतपतितसादिपुरुषः क्षितिरजोवगुण्ठिताव्यक्तमीम-
मूर्तिर्मूर्तिमानिव पवनो दृष्टादृष्टलघुप्रचारः स्वामिसचिवानां वक्तव्यं

१२ जनयितुकाम इवैकपुरुषविशेषं प्रकाशयितुमिच्छन्निव मदन्धसं
देशमभ्युपगतो हस्ती ।

राजा—तिष्ठतु विस्तरः । ननु कुशलिनी कुरङ्गी ।

१५ कौञ्जायनः—कथमकुशलिनी भवति विद्यमानेषु स्वामिभाग्येषु ।

राजा—दिष्टया । यथेष्टमिदानीं ब्रूहि ।

कौञ्जायनः—ततः प्रदृतेषु प्राकृतजनेषु हाहाकारमात्रप्रतीकारेषु

१८ स्त्रीषु समाश्रितनिहतेषु सुपुरुषेषु उद्यानगतानां सर्वोपकरणानां परी-
क्षणाय मुहूर्तव्याक्षिप्ते मयि च नीतिगुप्ते सहस्रैश्च स्वामिदारिकाया
यानमेव प्राप्तः स हस्ती ।

२१ देवी—हं इदो वरं किण्णुस्तु भविस्सदि । [हम् इतः परं किन्तुल्लभ-
भविष्यति ।]

राजा—अथ केन सनाधीकृता कुरङ्गी ।

२४ कौञ्जायनः—अथ कश्चिद् दर्शनी— (इत्यर्थोक्ते तिष्ठति)

राजा—यथेष्टमिदानीं ब्रूहि । निष्परिहारा व्यापदः ।

कौञ्जायनः—अथ कश्चिद् दर्शनीयोऽप्यविस्मितस्तरुणोऽप्यनदृक्कारः

२७ शूरोऽपि दाक्षिण्ययान् मुकुमारोपि बलवान् स्वामिदारिकायां
हस्तिनाभिभूयमानायां तत्कालदुर्लभमभयं प्रदाय निर्विशङ्कः समा-
सादितयासं द्विपवरम् ।

जयसेन ! कस्मिन् प्रदेशे वर्तते स्वामी । किं ब्रवीषि-उपस्थानश्रु
इति । अतस्त्वशङ्कनीयेयं भूमिः । यावन् प्रविशामि । (प्रविश्य)
३ अये अयं महाराजो देव्या सहास्ते । (उगम्य) जयतु महाराजः ।
राजा-देवि ! त्वमभ्यन्तरं प्रविद्यान्नासय कुरङ्गीम् । अहमप्यनुप-
मागमिष्यामि ।

६ देवी-जं महाराजो आणवेदि । [यन्महाराज आह्वयति ।]
(निष्क्रान्ता)

राजा-को वृत्तान्तस्तस्य परार्थमनवेक्षितशरीरस्य ।

९ भूतिकः-भृणोतु स्वामी । स मुहूर्तमनादरमत्वरितं सल्ललिं
प्रियवयस्येनेव तेन हस्तिना प्रक्रीड्य निवर्तनानुवर्तनगतिविशेषै-
र्विमोह्य लज्जित इव तेन कर्मणामहाजनप्रशंसामसहमानः समव-
१२ नतशिरस्कः स्वैरं स्वमेवापासं गतः ।

राजा-भोः ! प्रीतोऽस्मि । अयं हि मे द्वितीयो लाभः ।

भूतिकः-अथ तदनन्तरमुपलभ्य हस्तिनीमिसं गजवरं सङ्ग्रा-
१५ ह्येमां गजशालां प्रवेद्याहं तस्य पुरुषस्य प्रवृत्तिमन्वयं च ज्ञातुं
मन्यापदेशेन गन्वानस्मि ।

राजा-अथ किं कृतो निश्चयः । श्रुतमस्माभिरन्त्यज इति ।

१८ भूतिकः-शान्तं शान्तं पापम् । नायं तादृशः । केनापि कारणे-
नात्मानमन्वयं चाच्छादयति ।

राजा-अथ किं भवता परीक्षितम् ।

२१ भूतिकः-किमत्र परीक्षितव्यम् ।

देवं रूपं ब्रह्मजं तस्य बान्धवं

ध्वात्रं तैजः नौकुमार्यं धलं च ।

यस्यैव सान् मृत्यमभ्यान्त्यजत्वं

व्यथोऽस्माकं शास्त्रमार्गेषु रोदः ॥ ७ ॥

राजा—किमस्त्यस्य कलत्रम् ।

भूतिकः—सर्वमस्ति । कलत्रं स्वयमनिषिद्धः ।

३ राजा—यद्यपि स्त्रीदर्शनं परिहृतं, किमर्थं तस्य पिता न परीक्षितः ।

भूतिकः—दृष्टस्तत्रभवान् सत्पुत्रसम्पन्नः । स हि,

व्यायामस्थिरविपुलोद्धितायतांसो

व्याधातप्रचितकिणोल्लङ्घनप्रकोष्ठः ।

प्रच्छन्नोऽप्यनुकृतिलक्ष्यराजभावो

मेघान्तर्गतखिवत् प्रभानुमेयः ॥ ८ ॥

राजा—अलमेतावता प्रसङ्गेन । पुनरप्येषा परीक्षा क्रियताम् ।

भूतिकः—यदाज्ञापयति स्वामी ।

२ राजा—अधेदानीं काशिराजदूतं प्रति किं कर्तव्यम् ।

भूतिक—स्यामिन् ! दूतशतान्यागतान्यागमिष्यन्ति च ।

न तत्र कर्तव्यमिहास्ति लोके

कन्यापितृत्वं बहुयन्द्नीयम् ।

सर्वे नरेन्द्रा हि नरेन्द्रकन्यां

महाः पतारामिव तर्कयन्ति ॥ ९ ॥

राजा—कोऽभिप्रायः ।

भूतिकः—सर्वत्र दाक्षिण्यं न कर्तव्यम् । गुणबाहुल्यं तदात्ममायति

३ चावेक्ष्य त्वरतां दीर्घसूत्रतां च परित्यज्य देशकालाविरोधेन साध-
यितव्यं कार्यमित्यर्थः ।

राजा—युक्तमभिहितं भूतिकेन । कौजायन ! किमर्थं तूष्णीं भूतः ।

६ कौजायनः—स्यामिन् ! बहुप्यपि क्षत्रियेषु पूर्वसम्यन्धविशेषौ सौवीर-
राजकाशिराजौ स्यामिनो भगिनीपतित्वे तुल्यौ अस्मत्सम्यन्ध-
योग्याविति स्यामिना चिन्तितौ । तत्र पूर्वमेव सौवीरराजेन पुत्रस्य

९ कारणाद् दूतः प्रेषितः । स चात्माभिरतित्राला कन्धेलपदेशमुक्त्वा
मुपूजितो विसर्जितः । इदानीं तु काशिराजेन पुत्रस्य कारणाद्
दूतः प्रेषितः । तत्र बल्यवर्लचिन्तायां स्वामी प्रमाणम् ।

१२ राजा-सम्यगुक्तं कौञ्जायनेन । भूतिक ! सर्वराजमण्डलमोह
द्वयोः स्थापितयोः कं प्रति विशेषः ।

भूतिक:-न भृत्यदूपणीया राजानः, स्वामिनो हि स्वाम्यममात्यानान् ।

१५ राजा-अलमुपचारेण । बृहि को निश्चयः ।

भूतिक:-इदानीं तु न प्रत्याख्यातव्यम् । स्वामिन् ! सौवीरराज-
काशिराजौ स्वामिनो भगिनीपतित्वे तुल्यौ । अथ देव्या भ्रातेवि

१८ सौवीरेन्द्रो गुणाधिकः ।

राजा-न खलु भयानसमत्सङ्कल्पानभिवाद्कः ।

भूतिक:-उभययानुगृहीतोऽस्मि ।

२१ राजा-भोः । किन्तुखलु सौवीरेन्द्रेण पुनर्न दूतसम्पातः क्रियते ।

भूतिक:-तत्रास्ति मे कश्चिन् सन्देहः । मुष्टु परीक्ष्य यस्यामीति
नोक्तयानस्मि ।

२४ राजा-ननु कुशली तत्रभवान् ।

भूतिक:-वदन्ति चारपुरुषाः-

न दृश्यते तत्रभवान् सपुत्रः

कार्याण्यमात्याः किञ्च वर्तयन्ति ।

न विद्यते कारणमत्र किञ्चि-

न्न लभ्यते राजकुलप्रवेशः ॥ १० ॥

राजा-भोः ! किन्तुराज्यं भवेदेतन् ।

कामाहतः कुनतिभिः सचिर्गृहीतो

रोगानुरः स्वजनरागमवेशते या ।

शतो द्विर्घृतमुपेत्य करोति शान्तिं

को वा भवेन्नरपतेर्गृहरोघहेतुः ॥ ११ ॥

शीघ्रं परीक्ष्यतामेव वृत्तान्तः ।

भूतिकः—यदाज्ञापयति स्वामी ।

राजा—कौञ्जायन ! किमिदानीं काशिराजदूतं प्रति कर्तव्यम् ।

कौञ्जायन—एवं गते काशिराजदूतः पूजयितव्यः । बहुमुरा
निग्राहा यथेष्टं साध्यन्ते ।

राजा—अहो कार्यमेवापेक्षते बुद्धिरस्मान्मानां, न स्नेहम् ।

(नेपथ्ये)

जयतु स्वामी, जयतु महाराजः । दश नाळिराः पूर्णाः ।

भूतिकः—स्वामिन् ! शेषमभ्यन्तरे चिन्तयिष्यामः । अतिनाम्ति
रत्नानवेला । स्वामिदारिका चाश्वासयितव्या । महादेवी च चिरं
प्रतीक्षते । महाजनोऽप्यस्मिन्नुपग्रये स्वामिनं द्रष्टुमिच्छति ।

राजा—अहो महन्द्रारो राज्यं नाम । कुतः,

धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिवमतिगतिः प्रेक्षितव्या स्वबुद्ध्या
प्रच्छाद्यौ रागरोषौ मृदुपरुषगुणौ कालयोगेन कार्यौ ।

ज्ञेयं लोकानुवृत्तं परचरनयनेर्मण्डलं प्रेक्षितव्यं

रदन्यो यत्नादिहात्मा रणशिरसि पुनः सोऽपि नावेक्षितव्यः ॥ १२ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति विदूषकः)

- ३ विदूषकः—भो ! ण जाणन्ति अवत्याविसेसं इत्सरपुत्ता णाम । अहो
तत्तभयं अविमारजो इसिसावेण कुळपरिचमंसं अन्तःकुळप्पदासं
अत्तणो पिण्णाणं गुरुजणं च अचिन्तअन्तो जदा हत्तिवम्भमनादि-
६ असे कुन्तिमोअदुद्धिआ कुरङ्गी दिट्ठा, वदप्पहुदि अण्णादिसो विज
संबुत्तो । ही ही किं बहुणा, मए वि सह गोट्टि णेच्छदि, सब्बजायं
चिन्तअन्तो अहिरमदि । सखो खु लोअप्पवादो 'सहुआरिणे
९ अगत्य' ति । को एत्थ सम्यन्वो । सा राजदारिआ सत्तं
अन्तज ति । अहं पि दाव धम्हणपरियादं परिहरन्तो धम्हण-
कुलेसु परिचभमिअ पच्छण्णो तत्तहोदो आवासं एव्व गच्छामि ।
१२ [भोः ! न जानन्त्यवस्थापितोपनीश्वरपुत्रा नाम । अतस्मानमवान् अवि-
मारकः ऋषिप्रापेन कुक्षपरिश्रमनन्यजकुक्षप्रवासमात्मनो विशानं सुखनं
वाचिन्तवन् यदा हस्तिवम्भमदिवसे कुन्तिमोअदुद्धिता कुरङ्गी दृष्टा,
१२ तदाप्रभृत्पन्दाहय इव संवृत्तः । ही ही किं बहुना, मयापि सह गो-
ट्टेच्छति, सर्वकालं चिन्तयन्नमिरनते । सन्धः खलु लोकप्रवादः 'सहुचरि-
णोऽनर्था' इति । कोऽत्र सम्यन्धः । सा राजदारिका स्वयमन्य-
१८ इति । अहमपि तावद् ब्राह्मणपरियादं परिहरन् ब्राह्मणकुलेषु परिचर्य
पच्छन्नस्त्रमन्त्र आरम्भेय गच्छामि ।]

(ततः प्रविशति चेटा)

- २१ चेटा—एदस्मि अवत्यापरिचमहे राजजळे अवहुकव्यदाए पज्जं
पेक्किअहुं पिमाअम्हि । (परिश्रम्यान्नेत्य) आयि एसो अप्पन-
नुत्तो गच्छड । होट्ट, एदेण सह हमन्ती सुहुत्तअं पिळेवेदं पि
२४ णोदेमि । (तस्मिन्नेवमेव) हव्या कोनुदि ! किं जद्धो धम्हणो ।

१. अन्तवति (पुच्छति !) .

किं भणसि-ण छभामि त्ति । [एतस्मिन्नवस्थापरिभ्रष्टे राजकुलेन-
हुत्वायं नगरं प्रेषितुं निर्गतास्मि । अयि एष आर्यसन्तुष्टो गच्छति ।

२७ भगव, एतेन सह हसन्ती मुहूर्तकं निर्देद विनोदयामि । हण ! कौमुदिके !
किं लब्धो ब्राह्मणः । किं भणसि-न लभ इति ।]

विदूषकः-चन्द्रिण ! किं एदं । [चन्द्रिके ! निमेतत् ।]

२८ चेटी-अय्य ! कच्चि वम्हणं अण्णेसामि । [आर्य ! कच्चिद् ब्राह्मण-
मन्विष्यामि ।]

विदूषकः-वम्हणेण किं कय्यं । [ब्राह्मणेन किं कार्यम् ।]

२९ चेटी-किमण्णं, भोअणत्थं णिमन्तेहुं । [निमन्यद्, भोजनार्थं
निमन्नयितुम् ।]

विदूषकः-भोदि ! अहं को, समणओ । [भवति ! अहं कः,

३० धमणकः ।]

चेटी-तुयं किळ अवेदिओ । [त्वं तिलावेदिकः ।]

विदूषकः-किस्स अहं अवेदिओ । सुणाहि दाव । अत्थि रामाअणं

३१ णाम णट्टसत्थं । तस्सि पच्च सुत्थोआ असम्पुण्णे संयच्छरे मए
पठिदा । [वस्मादहमवैदिकः । शृणु तावत् । अस्ति रामायणं नाम
नाट्यशास्त्रम् । तस्मिन् पञ्च श्लोका असम्पूर्णं सवत्सरे मया पठिताः ।]

४२ चेटी-जाणामि जाणामि । अय्यस्स कुत्थोइदो ईदिसो मेधाविभावो ।
[जानामि जानामि । आर्यस्य कुत्रेचित ईदृशो मेधाविभावः ।]

विदूषकः-ण केवलं सुत्थोआ एव, तेसं अत्थो वि सुणिओ ।

४५ अण्णं च । अपरो विसेसो, वम्हणो दुल्लहो अक्खरञ्जो
अत्थञ्जो अ । [न केवलं श्लोका एव, तेषामर्थोऽपि ज्ञातः । अन्यच्च ।
अपरो विशेषः, ब्राह्मणो दुर्लभोऽक्षरज्ञोऽर्थज्ञश्च ।]

४८ चेटी-तेण हि भणाहि किं णाम एदं अक्खरं । (नाममुद्रिका दर्शयति)
[तेन हि भण किं नामैतदक्षरम् ।]

विदूषकः—(आत्मगतम्) अज्ञानमाणो किं भणित्सं । (विचारं)

५१ भोदु दिदुं । एवं दाव भणित्सं । (प्रसाद्यम्) भोदि ! एदं
अक्खरं मम पुत्थए णत्थि । [अज्ञानानः किं भणिष्यामि । भवतु
दृष्टम् । एवं तावद् भणिष्यामि । भवति ! एतदक्षरं मम पुस्तके नास्ति ।]

५४ चेटी—जदि ण जाणासि, अदक्खिणं भुञ्जेहि । [यदि न जानाति,
अदक्षिणं भुङ्क्ष्व ।]

विदूषकः—भोदु भोदु । [भवतु भवतु ।]

५७ चेटी—पेक्खामि दाव अय्यस्स अङ्गुलीअअं । [पश्यामि तावदायं-
स्याङ्गुलीयकम् ।]

विदूषकः—पेक्ख पेक्ख ममकेरअं वंसणीअं । [पश्य पश्य मरीचं

६० दर्शनीयम् ।]

चेटी—(गृहीत्वा) एसो भट्ठिदारओ इदो एव्व आअच्छदि । [एष
भट्टदारक इत एवागच्छति ।]

६१ विदूषकः—(परावृत्त्यावलोक्य) कहिं कहिं तत्तमयं । [कुत्र कुत्र
तत्रभवान्]

चेटी—यिल्लोभिदो मुद्धवम्हणो । इमं जणसमूहं पविसिअ चउप्प-

६६ हमगो यच्चिअ गमित्सं । (निष्प्रयन्ता) [विलोभिदो मुग्धप्राज्ञाः ।
इमं जनसमूहं प्रविश्य चतुष्पथमार्गे वञ्चयित्वा गणिष्यामि ।]

विदूषकः—(सर्वतो विन्येक्य) चन्दिए ! चन्दिए ! कहिं कहिं चन्दि-

६९ आ । हा यच्चिदो म्हि । गण्डभेददासीए सीअं जाणन्तो पि अत्तओ
भोअणविस्सम्भेण छाळिदो म्हि । (परिक्रम्य) भोअणं पि अत्तिअं
चिन्तेमि । (अग्रतो विलोक्य) हन्त एसा घावइ । चिट्ठ चिट्ठ अ-

७२ धम्मिट्ठदासि ! चिट्ठ । किं घावइ एव्व । जाव अहं पि घावामि ।
(कावति ।) मम पादा सिधिणे हत्थिणा आसादिअमाणस्स विअ
तहिं तहिं एव्व पहन्ति । हन्त कुम्भदासीए बुत्तन्तं तत्तदोदो

- ७५ निवेदयस्व [चन्दिने ! चन्दिने ! कुत्र कुत्र चन्द्रिका । हा वञ्चितोऽस्मि । गण्डमेददास्याः शीतं ज्ञानमप्यामनो भोजनविलम्बेन च्छलि तोऽस्मि । भोजनमप्यनीकं चिन्तयामि । हर्लेषा घावति । तिष्ठ तिष्ठ
७८ अघमिदं दायि । तिष्ठ । किं घायत्येव । यावदहमपि घायामि । मम पादौ स्वप्ने हस्तिनासाग्रमानस्येव तत्र तत्रैव पतत । हन्त कुम्भदाम्ना वृत्तान्तं तत्रमयते निवेदयिष्यामि ।]

८१

(निष्क्रान्त)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशत्युपविष्टोऽभिमारकः ।)

अभिमारकः—

अद्यापि हस्तिनरशीनरशीतलाङ्गी
वालं भयाकुलमिलोलनिपादनेनाम् ।
स्वप्नेषु नित्यमुपलभ्य पुनरिषोषे
जातिस्मरं प्रथमजातिमिव स्मरामि ॥ १ ॥

अहो बलमनङ्गस्य । कुत ,
दृष्टिसदाप्रभृति नेच्छति रूपमन्यद्
सुद्विं प्रहृष्यति विधीदति च स्मरन्ती ।
पाण्डुत्वमेति वदनं तनुतां शरीरं
शोकं व्रजामि दिग्गसेषु निजासु मोहम् ॥ २ ॥

अथवा अयुत्तमधृतित्वं पुरुषाणाम् । सङ्कल्पमानो हि विजृम्भते
मदनं । तस्मादहमिदानीं न सङ्कल्पयामि । (स्मृत्या) अहो तस्या
३ रूपसम्पद् , रूपानुत्पत्तं यौवनं, यौवनसदृशं सौकुमार्यम् ।
अत्र हि,

प्रतिच्छन्दं धात्रा युवतिवपुषां किन्तु रचितं

गता या स्त्रीरूपं कथमपि च ताराधिररुचिः ।

विहाय श्रीः कृष्णं जलशयनमुग्रं वृत्तमवा

धृतान्यस्त्रीरूपं क्षितिपतिगृहे वा निवसति ॥ ३ ॥

कथमहं पुनरारब्धश्चिन्तयितुम् । किमिदानीं करिष्ये । मन्त्र

तावदस्मदिच्छया न प्रवर्तते । इह हि,

प्रतिपिष्टं प्रयत्नेन क्षणमात्रं न वीज्यते ।

चिराभ्यस्तपयं याति शास्त्रं दुर्गुणितं यथा-॥ ४ ॥

अथवा न शक्यं मनो जेतुम् । चिन्तयिष्याम्येनाम् । शो

सर्षपां स्त्रीगुणानामेकत्र समवायः । (चिन्तामिभूत उगविद्यति)

३ (ततः प्रविशति चामी गलिनिज्ञा च ।)

चामी- (उगिगर्भम्) अहो सङ्कटदं कथ्यस्त । जइ एयं करीअदि,
राअउळं वूसिअं होइ । जदि ण करीअदि, अपत्तं सा विवज्जइ ।

६ मए अणेएहि उवाएहि विआरिदं च । मम पि सा अज्ज ति
पच्छादेदि । अएय किं ताए पच्छादिदं । सा उदप्पहुदि मुनना-
वण्णअं णेच्छदि, आहारं णाभिज्जत्तदि, ण रमदि गोटीअणेण,

९ दिग्घं णित्तसदि, अत्तन्वद्धं कहेदि, कहिदं ण जानादि, गूढं
हमदि, विविचे रोदिदि, रोअं अवदिस्सदि, वणुआ होदि,
पण्डुभायं गच्छदि । एकं पि तहि अरुळरिअं । एयंविसेहि

१२ अवत्थायित्सेसेहि अत्तगो अज्जाए मएण कुळनाणेण आळमावेण
अ एकत्ता पि किञ्चि ण मन्तेदि । [अहो सङ्कटं करंस्स ।
येणं किन्ते, उअहुळं दूयितं मज्जति । यदि न त्रिन्तेअत्तं हा

१५ चिन्तये । मननेअएगैविचारितं च । ननानि आजाति मच्छाअत्ति ।
अयनं किं वया मच्छादितम् । सा तवामन्ति मुननाननंके नेच्छति,

१ 'अभारतं पि'.

आहार नाभिलषति, न रमते गोष्ठीबनेन, दीर्घं निश्वासति, असम्बद्ध
 १८ कथयति, कथितं न जानाति, गूढं हसति, विविक्ते रोदिति, रोगमपदिशति,
 तन्वी भवति, पाण्डुभाव गच्छति । एकमपि तन्नाश्रयम् । एवविधैरप्यस्या
 विशेषैरात्मनो लज्जया मयेन कुलमानेन बालभावेन च एवमपि अपि
 २१ किञ्चिन्न मन्यते ।]

नलिनिफा-किस्स ण मन्तेदि । मम सत्त्वं कहेदि । [यस्मात्त
 मन्यते । मम सर्वं कथयति ।]

२४ धानी-हृत्वा ! जानामि दे अभिप्पाजं, अघट्यं जाणिअ सन्नहा
 इमं एदेण जोजेहि त्ति । [हला । जानामि तैऽभिप्रायम्, अवस्था
 क्वात्पा सर्वपेमाभेतेन योजयेति ।]

२७ नलिनिफा-किंणुसु ईदिसो तादिसेहि गुणधिसेसेहि अङ्कुलीणो
 भवे । [किन्तुसत्त्वीदृशस्तादृशैर्गुणविशेषैरकुलीनो भवेत् ।]

धानी-तर्हि च सन्देहो । सुदं च मए भट्ठिणीए समीपे अमयेहि

२९ किञ्च भणिदं-ण सो तादिसो दुक्कसुल्लजो त्ति । अत्ताणं केण वि
 कारणेण पच्छादेदि त्ति । [तत्र च सन्देहः । श्रुतं च मया भट्टिन्याः
 समीपेऽमात्यैः किल भणितं-न स तादृशः दुष्कुलज इति । आत्मान

३३ केनापि कारणेन प्रवृत्तादयतीति ।]

नलिनिफा-कोणुसु भवे । [कोनुसुल्ल भवेत् ।]

धानी-जदि सो सन्देहो णत्थि, को अण्णो अविरित्तगुणो जामा-

३६ दुल्लो भयो । [यदि स सन्देहो नास्ति, कोऽन्योऽतिरिक्तगुणो जामाता
 भवेत् ।]

(नेपथ्ये)

यदि च विभयरूपज्ञानसत्त्वादयं स्यु-

नै तु कुलविकलानां वर्तते वृत्तशुद्धिः ।

धुनगिह कुलमस्य श्रोष्यसि प्राप्तकाले

त्यन्य कुलगतशङ्कां साध्यतां स्वन्तमेव ॥ ५ ॥

पात्री-हृद्या ! केन नु भगिदं । [हृद्य ! केन छु नमिदं ।]

नमिदिद्य-मन्य को वि प दिन्सदि । [अत्र कोऽपि न हृन्ते ।]

३ पात्री-पहिष्टोमहृत् ने मरीरं । असंसजं द्रव्येन भगिदं । नृं
पुन जागामि प एसो केवत्रो मायुत्तत्ति । [ग्रहष्टोमहृत् ने मरीरं ।
अमयन दैवेन भगिदम् । अहं पुनजांनानि नैव केवत्रो मायुत्त इति ।]

६ नमिदिद्या-आदो तन्म कुत्तसन्देहो । अन्धानं वजनं करोदि प
करोदि चि चिन्तेमि । (विविच्य) घणो नु सो जगो दमं पं
उन्मादेदि । किं बहुणा, म्रमं दामदेयो वि महिदारिजाम् स्वं

९ पेक्किनम किञ्चिन्निदि । नेन भो वि किञ्चिस्सिदि चि तथेति ।
[गदन्नस्य कुत्तसन्देहः । अन्नाहं वचनं करोति न करोतीति चिन्तयति ।
पयः गच्छ स वन गन्नेवमुन्मादयति । किं बहुना, स्वं वन

१२ देशोऽपि मरुगारिजाना रूपं प्रेक्ष्य हिंस्यते । तेन सोऽपि किञ्चिन्न इति
तर्कयामि ।]

पात्री-हृद्या ! एसो तन्म आवासो, जं तदा हस्तिस्सन्ममदिज्जे

१५ कोदुहृत्तेन आअदन्द् । [हृद्य ! एष तस्पाकतः, पं द्या
हस्तिस्सन्ममदिक्ते कोदुहृत्तेनागते न्वः ।]

नमिदिद्या-हृद्या ! अहो दम्भनीलं छिदोचहारं च दुषासुदं ।

१८ हृद्या ! एहि पविस्सामो । [हृद्य ! अहो दम्भनीलं छिदोचहारं च
आसुगम् । हृद्य ! एहि प्रविशामः ।]

पात्री-हृद्या ! कहिं महिदारओ । किं भग्नासि-वजस्मादि धनदि

२१ चि । (परिगन्तव्येन) अजं अन्धानं महिदारओ एधो एव किं
वि चिन्मज्जन्तो चिट्ट । [हृद्य ! कुप मरुगारकः । किं महि-
वजुःमाते वरति इति । अन्तस्माहं मरुगारक एव एव विनी

२४ चिन्तयन्तिइति ।]

अविमारकः-भविष्यति वां दर्शनेन ।

९ धात्री-अय्य ! किं चिन्तीअदि । [आर्य ! किं चिन्त्यते ।]

अविमारकः- भवति ! शास्त्रं चिन्त्यते ।

धात्री-किं नाम एदं रमणीअं सत्यं विवित्थे चिन्तीअदि । [किं

१२ नामेतद् रमणीयं शास्त्रं विवित्थे चिन्त्यते ।]

अविमारकः-भवति ! योगशास्त्रं चिन्त्यते ।

धात्री-(सस्मितम्) षड्विंशहिदं मङ्गल्यअणं । जोअसत्यं एव

१५ होदु । [प्रतिगृहीतं मङ्गल्यचनम् । योगशास्त्रमेव भवतु ।]

अविमारकः- (आत्मगतम्) कोनुगल्लु वाक्यार्थः । अन्यदप्यनि-
लापवशादन्यथा सङ्कल्पयामि । (प्रकाशम्) किमभिप्रेतं भवत्याः ।

१८ धात्री-जोअं इच्छन्तीओ आअदम्ह । अणुमदो अय्येण जोओ त्ति
णं णिट्ठिदं कय्यं अम्हाअं राअउळे विवित्थे अवओसे । तहिं पि
फो यि जणो अहिअदरं जोअं चिन्तअन्तो अच्छदि । तेण सह

२१ तहिं एव अय्येण मुट्ठु जोअविहाणं चिन्तीअदु त्ति । [योगनि-
च्छिन्यावागते स्वः । अनुमन आर्येण योसा इति ननु निश्चितं कार्यमस्माकं
राजकुले विवित्थे अवकाशे । तत्रापि कोऽपि जनोऽधिकतरं दोषे

२४ चिन्तयन्नास्ति । तेन सह तत्रैवार्थेण मुट्ठु योगविधानं चिन्त्यतानिति ।]

अविमारकः-कथमद्यापि मायदोषाणि मे भाग्यानि । (आत्मनादुरात्मनः)

भवति ! पुनर्दत्ता इव मे प्राणाः । फुत्तः,

तस्या भयाकुलितदृष्टिविषं मनोशं

मौम्यप्रकारमतितीक्ष्णमवेक्ष्य यकप्रम् ।

उन्मादमभ्युपगतोऽस्मि चिरं मयत्यो-

यांक्याभूतेन पुनरप्यप्युतः मसंहः ॥ ७ ॥

अविमारकः— हन्त गम्यतां सम्प्रति । प्रतीक्ष्यतामर्धरात्रम् ।

उमे—जं भट्टिदारखो आणवेदि (निष्कान्ते) [यद् भट्टिदारक
६ आशापयति ।]

(ततः प्रविशति विदूषकः ।)

- विदूषकः—अहो णअरस्स सोहा संपदि । अत्थं आसादिदो
१ भअवं सुय्यो दीसइ इहिपिण्डपण्डरेसु पासादेसु अग्गापणा-
ळिन्देसु पसारिअगुळमहुरसङ्गदो विअ । गणिआजणो
णाअरिअजणो अ अण्णोणविसेसमण्डिदा अत्ताणं दंसइवु-
१२ कामा तेसु तेसु पासादेसु सविम्ममं सञ्चरन्ति । अहं तु तादि-
साणि पेक्खिअ उम्मादिअमाणस्स तत्तहोदो रत्तिसहाओ होमि ति
णअरदो णिग्गदो म्हि । सो वि दाव अम्हाअं अधण्णदाए केण वि
१५ अणत्थसञ्चिन्तणेण अण्णादिसो विअ संवुत्तो । एदं तत्तहोदो
आवासगिहं । अज णअरापणाळिन्दे सुणामि तत्तहोदो गिहादो
णिग्गदा राअदारिआए धत्ती सही अ त्ति । किण्णु एत्थ कय्यं ।
१८ अहव हत्थिहत्थचञ्चल्लाणि पुरुसभग्गाणि होन्ति । अहव गच्छदु
अणत्थो अम्हाअं । अवत्थासदिसं राअउळं पविसामि । (प्रविश्य)
ही ही एसो अत्तभवं कामुअजणवण्णएण अणुळित्तो विअ पण्डु-
२१ भावेण इदो एव आअच्छदि । अहव सव्वं अळङ्कारो होदि
सुरुवाणं । (उपेत्य) जेदु भवं । [अहो नगरस्स शोभा सम्प्रति ।
अस्तमासादितो भगवान् सूर्यो दृश्यते दधिपिण्डपण्डरेसु प्रासादेसु-
२४ प्रापगाळिन्देसु प्रसारितगुटमधुरसङ्गत इव । गणिकाजनो नागरिकजन
श्चान्योन्यविशेषमण्डितावात्मानं दर्शयितुकामौ तेषु तेषु प्रासादेषु सविभ्रमं
संचरतः । अहं नु तादृशानि प्रेक्ष्योन्माद्यतस्तत्रभवतो रात्रिसहायो
२७ भवामीति नगराभिर्गर्तोऽस्मि । सोऽपि तावदरमाक्रमयन्त्यया केनाप्यनर्थ-
संचिन्तनेनान्धादृश इव सवृत्तः । एतत् तत्रभवत आवासगृहम् ।

अयं नगरपालिन्दे शृणोमि तत्रभवतो गृहाभिर्गता राजदारिकाया
 ३० धात्री सखी चेति । किन्तुत्वत्तु कार्यम् । अथवा हस्तिदस्तचञ्चलाति
 पुरुषभाग्यानि भवन्ति । अथवा गच्छत्वनर्थोऽस्माकम् । अवस्थातदं
 राजकुलं प्रविशामि । ही ही एषोऽत्रभवान् कामुकजनवर्णकेनानुलिप्त इव
 ३३ पाण्डुभावेनेत एवागच्छति । अथवा सर्वमलङ्कारो भवति सुरूपाणाम् ।
 जयतु भवान् ।]

अविमारकः— वयस्य ! अतिविलम्बितमिव भवता नगरे ।

३६ विदूषकः—तुमं दाव आमन्तणविप्पलब्धो विअ वम्हणो अहोरत्तं
 चिन्तेसि । अहं पि दाव दिअसे णअरं परिव्वमसिअ अल्लभोआ
 पाअडगणिआ विअ रत्तिं परसदो सइदुं आअच्छामि । [एवं
 ३९ तावदामन्तणविप्पलब्ध इव ब्राह्मणोऽहोरात्रं चिन्तयसि । अहमपि तावद्
 दिवसे नगरं परिभ्रम्यालब्धभोगा प्राकृतगणिकेव रात्रौ पार्श्वतः
 शयितुमागच्छामि ।]

४२ अविमारकः—सखे ! भियं ते कथयिष्यामि ।

विदूषकः—किं समत्तो अम्हाअं इसिसावो । [किं समातोऽस्माकम्-
 पिशापः ।]

४५ अविमारकः—भूर्ख ! अवश्यं भवितव्येऽर्थे कः प्रहर्षः ।

विदूषकः—किं पुण अण्णं । [किं पुनरन्यत् ।]

अविमारकः— किं न दृष्टा कुरङ्गया धात्री नलितिका च ।

४८ विदूषकः—आम भो ! दिट्ठाओ तत्तहोदीओ । किं आणीदं । [आम
 भोः । दृष्टे तत्रभवत्यौ । किमानीतम् ।]

अविमारकः— अस्मच्छोकौपधमानीतम् ।

५१ विदूषकः—पेक्खामि दाव । [पश्यामि तावत् ।]

अविमारकः—काले द्रक्ष्यसि । अयं तावच्छ्रूयताम् ।

विदूषकः—भणानु भणानु भवं । [भणतु भणतु भवान् ।]

५४ अविमारकः- किं बहुना । तत्रभवती ध्रुवीति अथैव प्रवेष्टव्यं कन्या-
पुरमिति ।

विदूषकः- (विहस्य) केण सु उवाएण अत्थमन्तरं पविसिअ जीव

५७ ग्राहणं पत्तुकामोऽसि । अमञ्चा णाम विसमसीळा कुन्तिभो-
अस्स । [केन स्वदूषायेनाभ्यन्तरं प्रविश्य जीवग्रहणं प्राप्नुकामोऽसि ।
अमात्या नाम विपमशीलाः कुन्तिभोजस्य ।]

६० अविमारकः- कथं भवतापि शङ्कुनीयम् । पश्य,

भग्ना भयैकेन पराः ससैन्या

अद्यापि गन्धेन न संश्रयन्ते ।

किं मानुपैः सोऽप्यसुरेश्वरो मे

हतो मुजाभ्यामयिरूपघाती ॥ ९ ॥

विदूषकः- जाणामि जाणामि भयदो अमाणुसाणि कम्मणि ।

सव्वहा सङ्कुणीओ रत्तिच्छण्णो परगिहप्पवेसो । [जानामि]

३ जानामि भवतोऽमानुषाणि कर्माणि । सर्वथा शङ्कुनीयो रत्तिच्छण्ण
परगृहप्रवेशः ।]

अविमारकः- एष समासः । सर्वथा प्रवेष्टव्यं कुन्तिभोजस्य कन्या-

६ पुरम् । तदनुमन्तुमर्हति महाब्राह्मणः ।

विदूषकः- क्वहं मं वडिअ गच्छसि । अहं भवन्तं सव्वक्काळं न

मुञ्चामि । अब्बोसन्तो वि एको इच्छिदव्वो । [कथं मानुसित्वा]

९ गच्छसि । अहं भवन्तं सर्वकालं न मुञ्चामि । आक्रोशप्रत्येक
पष्टव्यः ।]

अविमारकः- न जानाति भवान् शास्त्रमार्गम् ।

एकः परगृहं गच्छेद् द्वितीयेन तु मन्त्रयेत् ।

यदुमिः समरं कुर्यादित्ययं शास्त्रनिर्णयः ॥ १० ॥

तस्मादेकेनैव मया प्रवेष्टव्यं कुन्तिभोजस्य कन्यापुरम् । न ते वयं
शङ्कनीयाः । पश्यतु भवान्,

मितगुणमिह कुन्तिभोजसैन्यं

नृपभवनं विभवैः सुखं प्रवेष्टुम् ।

ययमपि च भुजायुधप्रधानाः

किमिह सखे ! भवतापि शङ्कनीयाः ॥ ११ ॥

विदूषकः— जह् एवं किन्तो णिषओ, संपदि णअरं पयिसासो । तर्हि

मम अरिथ मिन्नो । तस्स आवासे कालं पडिवाळम्ह । [यद्येवं

३ कृतो निश्चयः, संप्रति नगरं प्रविश्यामः । तत्र ममास्ति मित्रम् । तस्मा-
वासे कालं प्रतिपालयामः ।]

अविमारकः— सम्यग् भवानाह । साम्प्रतमभ्यन्तरं प्रविश्य कृता-

६ ह्वितो महाराजेनाभ्यनुज्ञातो वासगृहे शयनसंविधानं प्रविश्याज्ञातो
नगरं प्रविश्य भनतो मित्रगृहे कालं प्रतिपालयामि ।

(प्रविश्य)

९ वेदी—जेहु भट्टिदारओ । आवुत्तं ह्माणोदअं । [जयतु भर्तृदारकः ।
आवृत्तं क्षानोदम् ।]

अविमारकः—अयमयमागच्छामि । गच्छाम्यतः ।

१२ वेदी—जं भट्टिदारओ आणवेदि । (निष्क्रान्ता) [यद् भर्तृदारक
आशापयति ।]

अविमारकः—चयस्य ! अस्तमितो भगवान् दिवाकरः । सम्प्रति हि-

पूर्वां ह्यु काष्ठा तिमिरानुल्लिप्ता

सन्ध्यारणा भाति च पश्चिमाशा ।

द्विधा विमत्तान्तरमन्तरिक्षं

यात्यर्धनारीश्वररूपशोभाय् ॥ १२ ॥

विदूषकः— सुट्ठु भवं भणादि । अदिक्कन्दो दिअसो । आरुटो पओसो । [सुण्डु भवान् भणति । अतिश्रान्तो दिवसः । आरुढः ३ प्रदोषः ।]

अविमारकः—अहो विचित्रस्वभावता जगतः । कुतः,
 व्यामृष्टसूर्यतिलको चिततोडुमालो
 नष्टातपो मृदुमनोहरशीतवातः ।
 संलीनकामुकजनः प्रविकीर्णशूरो
 वैपान्तरं रचयतीव मनुष्यलोकः ॥ १३ ॥
 (निष्क्रान्तौ)

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कुरङ्गी चेटयौ च)

१ कुरङ्गी—हल्ला ! किं सेण भणिअं । [हल्ला ! किं तेन भणितम् ।]
 चेट्टी—भट्टिदारिए ! केण । [भर्तृदारिके । केन ।]

कुरङ्गी—(स्वगतम्) हं मिन्दामि सु मन्दभाआ । (प्रकाशम्)

६ कण्णेउरचेडेण । [हं भिनचि राखु मन्दभागा । कन्यापुरचेटेन ।]
 मागधिका—दिट्ठो मए कण्णेउरचेडो । भणिदं च । ण किञ्चि आह ।
 [दृष्टो मया कन्यापुरचेटः । भणितं च । न किञ्चिदाह ।]

९ कुरङ्गी—हन्त भट्टिणीए णिवेदेमि—कण्णेउरचेडो मम सुअपज्जरे
 ण करेदि त्ति । [हन्त भट्टिने निवेदयामि—कन्यापुरचेडो मम शुद्धपञ्चर
 न करोतीति ।]

१२ मागधिका—णं णिट्ठिदो सुअपज्जरो भट्टिदारिए । [ननु निश्चितः
 शुद्धपञ्चरो भर्तृदारिकायाः ।]

कुरङ्गी-वाचाडे । किं अण्णो वि अत्थि । [वाचाटे ! किमनोऽ
१५ प्यसि ।]

मागधिका-भोठच्च । [भवितव्यम् ।]

कुरङ्गी-हृत्वा । का वेत्ता । [हत्वा । का वत्ता ।]

१८ मागधिका ओगाहो पओसो । [अग्गाढ प्रणेप ।]

कुरङ्गी-तेण हि पासाद आलुहामो । [तेन हि प्रासादमारोहाम ।]

मागधिका-विट्ठासिणि । अग्गदो जाहि । विरएहि सअणासणाणि ।

२१ [विगसिनि । अग्रतो याहि । विरचय गयनासनानि ।]

विलासिनी-सुत्ता खु तुय । को काटो विरइत्ताणि सअणासणाणि ।

[सुत्ता पल्लवम् । क काले विरचितानि गयनासनानि ।]

२४ मागधिका हृत्वा । जानामि दे अजसत्तण । दिवसरइदाणि

भणासि रइदाणि त्ति । [हत्वा । जानामि तेऽल्लसयम् । दिवस

रचितानि भणन्ति रचितानीति ।]

२७ विलासिनी-हृत्वा । मा एव्व भणाहि । भट्टिदारिअ अन्तरेण

अण्णादिसाणि होन्ति । [हत्वा । मैव भण । मर्तृदारिकामन्तरेणा वा

दृष्टानि मयन्ति ।]

३० मागधिका-हृत्वा । गहुअ जानामि । हत्वा । गत्वा जानानि ।]

(सर्वा परिक्रमन्ति ।)

मागधिका-एसो पासादो । [एष प्रासाद ।]

३३ कुरङ्गी-अग्गदो जाहि । (आरोहण नाग्यति ।) [अग्रतो याहि ।]

मागधिका-साहु विट्ठासिणि । साहु । अत्तणो णामसदिस विद ।

एदरिस सिळादळे रइद सअण । [साधु विलासिनि । साधु ।

३६ आत्मनो नामसदृश कृतम् । एतस्मिन् शिलातले रचित शयनम् ।]

विलासिनी-अध्वन्तरमण्डवे सु रइद सअण । मागधिए । पेक्ख

पेक्ख मे अजसत्तण । [अध्वन्तरमण्डपे पल्लव रचित शयनम् । मागधिके ।

४२ पश्य पश्य मेऽल्लसत्तम् ।]

मागधिका-अदिपण्डिता खु संवुत्ता । एवं पण्डितचेहवुत्तं भत्तारं
 ज्ञमेहि । [अतिपण्डिता खलु संवुत्ता । एवं पण्डितचेहवुत्तं भत्तारं
 ४५ लभस्व ।]

कुरङ्गी-हृत्वा ! इमस्सि सिद्धादळे मुहुत्तअं उवविसामि । [हला !
 अस्मिन् शिष्यातळे मुहुत्तकमुपविशामि ।]

४८ मागधिका-जं भट्टिदारिआए रुद्धं । होडु । [यद् भर्तृदारिकाए
 रुचितम् । भवतु ।]

(सर्वा उपविशन्ति)

५१ मागधिका-भट्टिदारिए ! कहेमि यक्खाणं । [भर्तृदारिके । कथयानि
 व्याख्यानम् ।]

कुरङ्गी-हृत्वा ! जाणामि दे असम्बद्धप्पब्बावं । [हला ! ज्ञानानि
 ५४ तेषां संबद्धप्रलापम् ।]

मागधिका-भट्टिदारिए ! अभिणवा खु कहा । [भर्तृदारिके !
 अभिनवा खलु कथा ।]

५७ कुरङ्गी-याचेमि, मा णिच्चन्धिअ, मुहुत्तअं सआमि । [याचे, मा
 निर्वप्य, मुहुत्तकं दाये ।]

विलासिनी-सुहं सइदु भट्टिदारिआ । मे कहेहि । [सुहं शैर्ज
 ६० भर्तृदारिका । मम कथन ।]

कुरङ्गी-(आत्मगतम्) किणुखु भवे । [किणुखु भवेत् ।]

मागधिका-हृत्वा ! सुणाहि भट्टिदारिअ अन्तरेण । हला । भू

६३ भर्तृदारिकामन्तरेण ।]

कुरङ्गी-हं विदिदं रहस्सं । परिचभट्टिम्हि । [हं विदितं रहस्यम् ।
 परिभ्रष्टारिम् ।]

६६ विन्नायिनी-हृत्वा ! कहिं तुए सुदं । [हला ! कुत्र त्वया श्रुतम् ।]
 मागधिका-भट्टिणीपरिचारिआए वसुमिच्चाए कहिदं [भट्टिनी-
 परिचारिकया वसुमित्रया कथितम् ।]

६९ विलासिनी—सअं णाम भट्टिणीए कहिदं होदि । [स्वयं नाम भट्टिन्या कथितं भवति ।]

मागधिका—अरिथ कासिराअपुत्तो जअवम्मा णाम । तस्य दिण्णा
७२ भट्टिदारिआ । तस्स अ दूदो आअदो महाराएण पूइदो । पडि-
ग्गाहिदं च वणिणआरं । [अस्ति काशिराजपुत्रो जयवर्मा नाम ।
तस्मै दत्ता भर्तृदारिका । तस्य च दूत आगतो महाराजेन पूजितः । प्रति
७५ गृहीतं च वर्णिकारम् ।]

शूरजी—(आरमगतम्) एवं अञ्जिअं । अहं अत्तणो पभवामि ।
[एतदलीकम् । अहमारमन् प्रभवामि ।]

७८ मागधिका—तहिं किळ भट्टिणीए भणिदं—वाटा खु मे दुहिआ,
ण सअजुणोमि एक्क पि दिअस अपेक्खन्ती जीविउ । जदि मे
महाराओ पसण्णो, एत्थ एत्थ जामादुओ आणीदव्यो त्ति ।
८१ [तत्र निल भट्टिन्या भणितं—बाला राहु मे दुहिता, न शक्नोम्येकमपि
दियसमपइयन्ती जीविनुम् । यदि मे महाराज प्रसन्न, अथैव जामाता
नैतय इति ।]

८४ विलासिनी—तदो तदो । [ततस्ततः ।]

मागधिका—तदो तं पि किळ अणुमदं महाराएण । अज्ज णक्खत्तं
सोमणं त्ति तेण अ दूदेण अमच्चो अय्यभूदिओ पत्थिदो । [तत-
८७ स्तदपि विलानुमतं महाराजेन । अत्र नक्षत्र शोभनमिति तेन च दूतेनामास्य
आर्यभूतिकं प्रस्यत ।]

शूरजी—(स्वगतम्) हन्त कालन्तरिदं कट्यं । [हन्त कालान्तरित

९० कार्यम् ।]

विलासिनी—पिअं भट्टिदारिआए रचजोव्वणं सफळं सवुत्तं त्ति ।

[प्रिय भर्तृदारिकाया रूपयौवनं सफलं संवृत्तमिति ।]

९३

(प्रविश्य)

नलिनिका-भणिदं हि मम मादाए-गच्छ एवं वुत्तन्तं भट्टिदारि
आए कहेहि । पिअणिवेदिअमाणाणि पिआणि पिअदणणि

९६ होन्ति । अहं अ सा वि मं पेक्खन्ती सव्वं विस्सत्थं ण भणादि ।
अहं पि काले परस्सदो पभवामि त्ति । जाव भट्टिदारिआए पिअं
णिवेदेमि । (परिक्रामति) [भणितं हि मम मात्रा-गच्छेतं वृत्तान्तं

९९ भर्तृदारिकायै कथय । प्रियनिवेद्यमानानि प्रियाणि प्रियतराणि भवन्ति ।
अथ च सापि मा पश्यन्ती सर्वं विश्वस्सं न भणति । अहमपि काले
पार्श्वतः प्रभवामीति यावद् भर्तृदारिकायै प्रियं निवेदयामि ।]

१०२ कुरङ्गी- कोणुखु अभूदपूर्वो रोओ विन्तिअमाणो मं उम्मादेदि ।
सुमणावण्णअं णेच्छदि । ण सुस्सदि गोटीए । इदं एत्थ दारुणं
मणोहरं च । (निःश्वस्य) णळिणिए ! किं एवं । [कोणुखत्वभूतपूर्वो

१०५ रोगश्चिन्त्यमानो मामुन्मादयति । सुमनावर्णकं नेच्छति । न दुष्यति
गोष्ठया । इदमत्र दारुणं मनोहरं च । नलिनिके ! किमेतत् ।]

मागधिका- भट्टिदारिए ! माअधिआ खु अहं । [भर्तृदारिके ।

१०८ मागधिका खल्वहम् ।]

विलासिनी- भट्टिदारिए ! विलासिणी खु अहं । [भर्तृदारिके ।
विलासिनी खल्वहम् ।

१११ नलिनिका- (उपगम्य) भट्टिदारिए ! अहं णळिणिआ । सोवाण-
सदेण खु भट्टिदारिआए विञ्जादं । भट्टिदारिए ! भट्टिणी भणादि ।
[भर्तृदारिके ! अहं नलिनिका । खोपानञ्जनेन खलु भर्तृदारिकाया

११४ विशातम् । भर्तृदारिके ! भट्टिनी भणति ।]

कुरङ्गी- किं त्ति । [किमिति ।]

नलिनिका- (कर्णे) एवं विअ । [एवमिव ।]

११७ कुरङ्गी- हं हीणं चारित्तं । [हं हीनं चारित्रम् ।]

नलिनिका-णं सम्भावणीओ एसो । णं सो एव सो । [ननु
सम्भावनीय एषः । ननु स एव सः ।]

१२० कुरङ्गी-णळिणिए ! संवाहेहि मं । [नलिनिके ! संवाहय माम् ।]

नलिनिका-जं भट्टिदारिआ आणवेदि । [यद् भर्तृदारिकाशपयति ।]

विलासिनी-णळिणिए ! विवाहो कदा भविसिदि । [नलिनिके !

१२३ विवाहः कदा भविष्यति ।]

(नेपथ्ये)

अद्य ।

१२६ नलिनिका-चिरं जीय ।

(नेपथ्ये)

राजपुरुषाः ! अमात्यः प्रस्थित इति कश्चिदमात्यभृत्यः कन्यापुर-

१२९ रक्षणार्थं नाभ्यागतः । तद् यथेष्टं भवतु । तावदहं श्वो राहो
निवेदयिष्यामि ।

विलासिनी-हल्ला णळिणिए ! किं भणिदं । [हल्ला नलिनिके ! किं

१३२ भणितम् ।]

नलिनिका-जदा सो भट्टिदारओ पविसदि, तदा होदि विवाहो ।

[यदा स भर्तृदारकः प्रविशति, तदा भवति विवाहः ।]

१३५ विलासिनी-अयिग्गेण पविसदु । [अविग्नेन प्रविशतु ।]

नलिनिका-एवं होदु । [एवं भवतु ।]

मागधिआ-हल्ला ! एहि चउत्साळे उपविसागो । [हल्ला ! एहि

१३८ चतुःशाले उपविशाम् ।]

विलासिनी-एवं होदु । गदप्पाओ पओसो । आरुढा जोह्वा ।

[एव भवतु । गतपायः प्रक्षेपः । आरुढा ज्योत्स्ना ।]

१४१ नलिनिका-हल्ला ! मम वि अत्थरं अत्थरेहि । [हल्ला ! ममाप्यास्त-

रमास्तुण् ।]

मागधिका-अस्थि अघआसो । सेवेहि भट्टिदारिभं, जाव णिं
१४४ छभदि । [अस्त्यवकाशः । सेवस्व भर्तृदारिकां, यावन्निद्रां लभते ।]

नलिनिका-एवं होहु । [एवं भवतु ।]

(उमे निष्कान्ते ।)

१४७ (ततः प्रविशति खड्गहस्तश्चोरवेधेण रज्जुहस्तोऽविमारकः)

अविमारकः- (सविमर्शम्) भोः । कष्टं तारुण्यं नाम । कुतः,

रागं विजृम्भयति संश्रयते प्रमादं

दोषान् न चिन्तयति साहसमभ्युपैति ।

स्वच्छन्दतो व्रजति नेच्छति नीतिमार्गं

बुद्धिं शुभां सुविदुषामवशीकरोति ॥ १ ॥

कथमात्माधीनेष्वर्थेषु मन्दीभवामि । इह हि,

नगरपरिचितोऽहं रक्षिणो ज्ञातसारा-

स्तिमिरगहनभीमं वर्तते चार्धरात्रम् ।

असिरपि सुसहायो निश्चितश्चान्तरात्मा

किमिह बहुविचारैः को मया दुष्करोऽर्थः ॥ २ ॥

अहो अर्धरात्रस्य प्रतिभयता । सम्प्रति हि,

गर्भस्था इव मोहमभ्युपगताः सर्वाः प्रजा निद्रया

प्रासादाः सुखसुप्तनीरवजना ध्यानं प्रविष्टा इव ।

प्रप्रस्ता इव सञ्चितेन तमसा स्पर्शानुमेया नगा

अन्तर्धानमिवोपयाति सकलं प्रच्छन्नरूपं जगत् ॥ ३ ॥

अथैव खलु वर्तते कालरात्रिः ।

तिमिरमिव वहन्ति मार्गनद्यः

पुलिननिभाः प्रतिभान्वि हर्म्यमात्राः ।

तमसि दश दिशो निमग्नरूपाः

ध्रुवतरणीय इवायमन्धकारः ॥ ४ ॥

(परिक्रम्य कर्णं दत्त्वा) अये गान्धर्वध्वनिरिव श्रूयते । को नु सत्त्वयं
सर्वकालसुखी पुरुषः कान्तया सह गान्धर्वमनुभवति । व्यक्तं

१ स्वयं वीणां वादयति । कुतः,

उद्यं हर्म्यं सन्निरुद्धाश्च ताल-

स्तन्त्रीनादः श्रूयते सानुनादम् ।

बाह्यस्थानं व्यक्तमेवं प्रयोक्तुं

किं सामर्थ्यं स्त्रीकराग्राङ्गुलीनाम् ॥ ५ ॥

गीतं तु पुनः क्विया । इह हि,

तानस्तु मन्दो विजदप्रवृत्तो

जातश्च नादो मुपनासिकेन ।

स्थूलोऽपि हेतुः कर्तालनादः

सञ्जायते सद्बल्यस्वनेन ॥ ६ ॥

(परिक्रम्यावलोक्य) इहह अयमपरः कः कुद्धां कान्तां प्रसादयति ।

महान् सत्त्वस्यापराधः, येनेयमस्यां वेष्टयामयि न प्रसीदति ।

१ अथना प्रसन्ना सल्लियं व्यपदेशमिच्छति । कुतः,

वाष्पोपरुद्धजङ्गद्वज्जिह्वाकण्ठं

काहं तवेत्यसकलं प्रणयाद् यदन्ती ।

सद्भावतः प्रियवशं समुपागतापि

स्त्रीभावतः प्रयदति प्रतिकूलमेव ॥ ७ ॥

कौनुरसत्त्वयं पक्षी भैरवस्वरः । आ उल्लूकः सत्त्वयम् । कथं हसित-

मनेन । उल्लूकस्वरश्चरणगीतया कान्तया परिष्वक्तः सत्त्वयं तपस्वी ।

१ सदृशं वयसः । किं परव्यापारवीक्षणम् । साधयामस्तावत् ।

(परिजग्य) को नु सत्त्वयमस्मिन् नगरापणालिन्दे सशङ्कित-

मत्तिस्निग्धं च सम्भाषते । अस्मत्सप्रज्ञाचारी सत्त्वयं तपस्वी ।

१ निमपरन्वापारेण,

सम्पीड्यते परिजनेन शनैर्वदेति
संविम्वद् भवति भूयणनिस्त्रनेन ।

सङ्गं वदत्यसुखदं मदनाभिभूतः
सङ्केतमिच्छति च नेच्छति चाभिगन्तुम् ॥ ८ ॥

(परिक्रम्य) अये ज्योत्स्ना । नैषा ज्योत्स्ना, उभयपङ्क्तिगतानां
प्रासादानां गवाक्षान्तरगता दीपप्रमैषा । इह खलु प्रयत्नादात्मा रक्षि-
३ तव्यः । अये अये तु तस्करः । एष हि,

दृढपरिकरबन्धदृष्टचित्तः
परगृहचादनिविष्टदृष्टिचेष्टः ।
द्रुतगतिरपि दीपिकायलोकी
भवति च पादनिपातनादमीरुः ॥ ९ ॥

हन्त परिहरिष्याम्येनम् । (एकान्ते स्थितः) गतो नृशंसः । यय-
मपि तावत् प्रतिष्ठामहे । (परिक्रम्य) अये रक्षिणः खल्वेते । किन्तु
३ रत्नियदानीं करिष्ये । भवतु दृष्टम् । इमां शृङ्गादकक्षां विदसमां
प्रविशामि । (विलङ्घ्य स्थित्वा)

आरक्षिणां तु विमुखं मितविक्रमाणां
मामभ्युपेत्य ह्रस्वीय ममेव खङ्गः ।
नैते तु रक्षिपुरुषा मम भारभूता
मत्कार्यसाधनपरोऽहमिह प्रविष्टः ॥ १० ॥

गता रक्षिणः । के रक्षन्ति रक्षितात्मानम् ।
अश्वद्विपुरुषपञ्चमेत्य शौर्यं
निशि विचरन्ति सरागटोभमोद्गाः ।

इह तु पुरुषकारमारमाश्री
चतुर्विधमश्व सुखं रात्रिचारः ॥ ११ ॥

- एतद् राजकुलम् । अहो स्थिरत्वमुच्छ्रितत्वं प्राकारस्य । इह सल्लु
 प्रयुज्यते पुरुषाणां कक्ष्यावन्धः । अथवा प्रविष्ट एवाहं चिन्तयितव्यः,
 ३ यदि स्थिराः कपिशिर्पकाः । इह स्थित्वा रज्जुं प्रक्षिपामि । नमः
 प्रजापतये । नमः सर्वसिद्धेभ्यः । प्रसीदन्तु बलिशम्बरमहाकालाः ।
 विजृम्भतां रात्रिः । वर्धतां निद्रा । अनुमन्यतां पद्मा । लयं गताः
 ६ सर्वविघ्ना भवन्तु । इताः परिपन्थिका भवन्तु । जयतु भगवती
 फात्यायनी । (रज्जुं क्षिप्या) हन्त यद्व कर्कटकरज्ज्या कपिशिर्पक ।
 अहो भवितव्यस्य प्रभाव । एकैव क्षेपेण मुसंसक्तां रज्जुं कार्य-
 ९ सिद्धिमिव पश्यामि । अहो बलवान् हि भगवान् प्रजापतिः । कुत ,

यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः

को वा न सिध्यति ममेति करोति कार्यम् ।

यत्नैः शुभैः पुरुषता भवतीह नृणां

दैवं विधानमनुगच्छति कार्यसिद्धिः ॥ १२ ॥

भवतु रज्जुमवलम्ब्यारोहामि । (आरुह्य दृष्ट्वा) अहो राजकुलस्य श्रीः ।

विपुलमपि मितोपमं विभागा-

त्रिविडमिवाभ्युदित क्रमोच्छ्रयेण ।

नृपमयनमिदं सहस्र्यमालं

जिगमिपतीव नमो वसुन्धरायाः ॥ १३ ॥

इह तु न स्थातव्यम् । अट्टालप्रतोलीन्द्रपथेभ्यः सर्वविघ्ना भवन्ति ।

भवतु अनर्थैव रज्ज्यावतरिष्यामि । (अवतीर्य) क नु सत्त्विकदानीं

३ रज्जुं प्रच्छादयामि । (विचिन्त्य) भवतु दृष्टम् । अस्यां हस्ति-

शालायां पाशं ठित्वा क्षिपामि । (प्रक्षिपति । परिक्रम्य)

अये तन्त्रीनादो युवतिकलगीतध्वनियुतः
अन्यतो यास्यामि ।

अये गन्धामोदो गजवरमदोद्बोधितपटुः ।
मुहूर्तं स्थित्वा यास्यामि ।

प्रभैषा दीपानामिह तु वितता रक्षिपुरुषाः
का गतिः ।

चिराद् रात्रौ शान्तं सह कमलपण्डैर्नृपगृहम् ॥१४॥
यास्यामि । एष तयोक्तो मार्गः । इयं मन्दाकिनी । असौ
दारुपर्वतकः । इयमुपस्थानसभा । अये अयं कन्यापुरप्रासादः । एष
३ तु काष्ठकर्मबहुलतया समासन्नजालत्वाच्च सुखमारोढुम् । अयया
दुरारोहश्चेत्,

कान्तासमीपमुपगम्य मनोभिलाषा-

द्धर्म्याधिरोहणमतेर्मम का विशङ्का ।

संसक्तनालगतकण्टकभीतचेता-

स्तृण्णार्दितः क इह पुष्करिणीं जहाति ॥ १५ ॥

भयत्यारोहामि । (आरुह्य) इदं तयोक्तं जालयन्त्रम् । (विषादप
प्रविश्यावलोक्य च) साधु कुन्तिभोज ! साधु । उत्प्रहसित इव
३ भपनेनानेन स्वर्गः । तथाहि,

हंसाः स्वपन्ति मणिरत्नशिलानलेषु

वेदूर्यमौक्तिकरूपाः सिक्ताप्रतानाः ।

स्तम्भाः प्रवालविहिताः किमिह प्रलापे -

मन्दीभवन्ति मणिदीपहताः प्रदीपाः ॥ १६ ॥

अलं रौद्रवेपेण । (चोरवेपमपनीय कश्चावन्धं विमुञ्चति)

नलिनिका-को गु सु वृत्तान्तो भट्टिदारकस्त । भट्टिदारिका वि
३ अवस्थादुल्लसद्दृष्टिं लभति अञ्ज उ मम पित्रो आञ्छति
सुदमत्तेण एव । [को नु सल्ल वृत्तान्तो भर्तृदारकस्य । भर्तृदारिकाप्य-
वस्थादुल्लभा निद्रा लभत अथ नु मम प्रिय आञ्छतीति श्रुतमानेनेव ।]

६ अविमारकः- (क्षुरग सहस्रोपसृत्य) भवति ! अयं मे वृत्तान्तः ।
नलिनिका- (विलोक्य सहर्षम्) साञ्जदं भट्टिदारकस्त । [स्वागतं
भर्तृदारकस्य ।]

अविमारक - (दृष्ट्वा सानन्दम्) इयमियं सा । यत्र मम,

दृष्टिर्न तृप्यति परिष्वज्जतीव साङ्गं

युद्धित्वरां व्रजति बोधयतीव सुप्ताम् ।

रागोऽभिचोदयति सादयतीव चाङ्गं

हर्षात् प्रसीवति विमुह्यति चान्तपत्न्या ॥ १७ ॥

नलिनिका- (आत्मगतम्) एसो खु भअवं कामदेवो ओघो
यिज्ज लभअपक्खं पीढेइ । (प्रकाशम्) भट्टिदारक ! अलङ्करीअदु

१ सञ्जणअलं । [एष सल्ल भगवान् कामदेव ओष इवोभयपक्षं पीडयति ।
भर्तृदारक ! अलङ्करीयता शयनतलम् ।]

अविमारक - बाढम् । (उपविशति)

१ नलिनिका-भट्टिदारक ! किं ओवोचेमि भट्टिदारिकं । [भर्तृदारक !
किमवबोधयामि भर्तृदारिकाम् ।]

अविमारकः-भद्रे ! अल्लमलं बालचापलेन । पश्य,

अहं द्विनेत्रो न सहस्रनेत्रो

मतिश्च मूढा सुचिरामिलापात् ।

कामार्णवस्याद्य तु दृष्टपारं

चेक्रिड्यतां मे सुल्लमक्षियुग्गम् ॥ १८ ॥

नलिनिका-जाणामि जाणामि भट्टिदारिअं अन्तरेण भट्टिदारअत्त
परिस्समं । [जानामि जानामि भट्टिदारिकामन्तरेण भट्टिदारअत्त
३ परिभ्रमम् ।]

अविमारकः-अद्य सफलो मे परिभ्रमः ।

कुरङ्गी-(बुद्ध्या) हव्या ! किं णिरणुक्खोसेण भणिअं । [हव्य !
४ किं निरुक्खोसेण भणितम् ।]

नलिनिका-भट्टिदारिए ! भणिदं खु मए पुढमं । [भट्टिदारिके !
भणितं खलु मया प्रथमम् ।]

५ अविमारकः-प्राप्तं खलु मया जीवितस्य फलं, येनेयमीदृशं मोहं
गता ।

कुरङ्गी-(आत्मगतम्) हं परिध्वमडुम्हि । (प्रकाशम्) हव्या !
१२ किं मए भणिदं । [हं परिभ्रष्टास्मि । हव्या ! किं मया भणितम् ।]

नलिनिका-भट्टिदारिए ! किञ्चि ण मन्तिदं । [भट्टिदारिके !
किञ्चित् मन्त्रितम् ।]

१५ अविमारकः-अयमस्या मोहविस्तरेण द्वितीयो मे मोहः ।

कुरङ्गी-णळिणिए ! चिरं खु उवविट्ठा । का वेत्ता । [नलिनिके !
चिरं खलुनविट्ठा । का वेत्ता ।]

१८ नलिनिका-संबुत्तं अद्धरत्तं । [संबुत्तोऽधरत्तः ।]

कुरङ्गी-तेण हि परिस्सन्तासि । एहि परिस्सजेहि मं । [तेन हि
परिभ्रान्तासि । एहि परिष्वजस्व माम् ।]

२१ नलिनिका-(अगवार्थ) अहं संवाहेमि । भट्टिदारअ ! परिस्सजेहि
भट्टिदारिअं । [अहं संवाहयामि । भट्टिदारक ! परिष्वजस्व
भट्टिदारिकाम् ।]

२४ अविमारकः—(सहर्षम्) बाढम् । एषमेव त्वमपि प्रियशतानि शृणु ।
 कुरङ्गी—अच्छं अदिसिणेहेण । एहि दाव । [अलमतिस्नेदेन ।
 एहि दावत् ।]

२७ नलिनिका—भट्टिदारिण ! इअम्हि । [भर्तृदारिके ! इयमस्मि ।]
 कुरङ्गी—(चलादाकृष्याविमारकमालिङ्गति) हं को दाणिं मं संवा-
 हेदि । [हं क इदानीं मा संवाहयति ।]

३० नलिनिका—(कणे) एवं विअ । [एवमिव ।]
 कुरङ्गी—(सख्यग्रमम्) हा हीणं चारित्तं । मीदम्हि । [हा हीनं
 चारिजम् । मीतास्मि ।]

३३ अविमारकः—

न त्वं प्रिये ! मम नवासि मनोभियोगात्
 किं कम्पसे पयनवेगहता लतेय ।
 भद्रे ! भयं त्यज कुरुष्व मयि प्रसादं
 किं वा प्रलप्य बहुधा श्ररणागतोऽस्मि ॥ १९ ॥
 (कुरङ्गी सलज्जं नलिनिका विलोकयति)

नलिनिका—भट्टिदारिण ! उट्टेहि उट्टेहि । भट्टिदारिआ भणारि ।
 उट्टेहि किळ । [भर्तृदारिक ! उत्तिष्ठोत्तिष्ठ । भर्तृदारिका भणमि ।

३ उत्तिष्ठ किळ ।]

अविमारकः—बाढम् । (उत्तिष्ठति)

(प्रविश्य)

४ धानि—जेदु भट्टिदारिओ । [जयतु भर्तृदारिकः ।]

अविमारकः—कथं भवती ।

नलिनिङ्का-तह । [तथा ।]

१२ (निष्क्रान्ता धात्री)

नलिनिङ्का-भट्टिदारअ ! अद्यन्तरमण्डवे खु रइदं सअणं । तहि एव
पचिसदु भट्टिदारिआए सह । [भट्टिदारक ! अद्यन्तरमण्डवे रुड

१५ रचितं शयनम् । तत्रैव प्रविशतु भट्टिदारिङ्का सह ।]

अविमारकः-स्वमप्येवं प्रियशतानि शृणु । (हस्तेन तस्या हस्तं
गृहीत्वेत्तिष्ठति ।)

१८ नलिनिङ्का-एदु एदु भट्टिदारओ । [एत्वेतु भट्टिदारकः ।]

अविमारकः-अयमयमागच्छामि ।

(तमौ परिक्रमतः)

२१ अविमारकः-(सहयम्) अनृणोऽस्मि यौवनस्य । कुतः,

नेत्रे घाष्पपरिप्लुते फरघृतौ व्यायलगमानौ स्वनौ

श्लोणी चाधिकमारिका न विशदौ पादौ द्विष्या स्तम्भिनौ ।

एतन् सप्तपदप्रमाणमिह भोः ! सम्पाद्यते योजना

यद्येपा क्षणदा भवेद् युगगतं धन्यो मदन्य कुतः ॥ २० ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

तृतीयोऽङ्कः ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति चाङ्गेरिकाहस्ता मागधिका)

३ मागधिका-अहो परिजणस्स पमादो । आमुप्योदअं पि ण किं
पासादरअणा । ण मुणीअदि गोटीजणकोट्ठाहत्थो । किं णु गु भवे ।

आ, रत्तिजागरदाए पमादप्पमुत्ता भवे । जाय भट्टिदारिअं ओगो-
६ घेनि । (परिक्रमति) [अहो परिजनस्य प्रमादः । आमुर्नोदतमं

न कृत्वा पासादरचना । न भवने गोटीजनकोट्याहत्तः । किं नु गड

भवेत् । आ, यत्रिजागस्तया प्रभातप्रमुक्ता भवेत् । याग् भर्तृदारिका
१ मनवोधयामि ।]

(ततः प्रविशति विलासिनी वीजनेन)

विलासिनी—मागधिह । चिह्न चिह्न । [मागधिने । तिष्ठ तिष्ठ ।]

१२ मागधिका—हृल्ल । मा चारेहि । भर्तृदारिआए सुमनावण्णअं मए
आणीअदि । [हल । मा चारय । भर्तृदारिकायै सुमनावण्णं
मया नीयते ।]

१५ विलासिनी—किं भर्तृदारिआए सुमनावण्णएण वा अलङ्कारेण वा ।
[किं भर्तृदारिकाया सुमनावण्णेन बालङ्कारेण वा ।]

मागधिका—अनिणीवे । मा अमङ्गल मणाहि । सद्दालङ्किदा भर्तृ

१८ दारिआ होहु [अविनीते । मा अमङ्गल मण । सत्तालङ्कृता
भर्तृदारिका भवतु ।]

विलासिनी—ण सु । आइदी एव भर्तृदारिआए अलङ्कारो ति

२१ मणामि । [न एउ । आइतिरेव भर्तृदारिकाया अलङ्कार इति मणामि ।]

मागधिका—उम्मत्तिह । णणु पुष्प नि वासीअदि । [उम्मत्तिके !
ननु पुष्पमपि वास्यते ।]

२४ विलासिनी—सदिस एद । सभावरमणीआणि मण्हिदाणि अदिर-
मणीआणि होन्ति । [वदयमेवत् । स्वभावरमणीयानि मण्हिता-
न्पतिरमणीयानि भवन्ति ।]

२७ मागधिका—हृल्ल । सुजोजिदो तु भर्तृदारिआए रुपाणुरुजो भत्ता ।
[हल । सुयोजित एतु भर्तृदारिकाया रूपानुरूपे भर्ता ।]

विलासिनी अत्र पक्खवादेण भर्तृदारिआस्स समीचे भर्तृदारिआ

३० पदुमिणिआ विअ दिस्सदि । [अल पक्षपातेन । भर्तृदारिकस्य समीचे
भर्तृदारिका पद्मिनीव दृश्यते ।]

मागधिका—सुदुल्ल मणादि । अह वि चिन्तेमि—ससरीरो भअवं

३३ कामदेवो ईदिसो भवेत्ति । [सुष्ठु भणति । अहमपि चिन्तयामि—
सशरीरो भगवान् कामदेव ईदृशो भवेदिति ।]

विलासिनी—तह एव भट्टिदारिआ भट्टिदारअं विना खणमत्तं वि ण
३६ रमदि । [तथैव भर्तृदारिका भर्तृदारकं विना क्षणमात्रमपि न रमते ।]

(ततः प्रविशति साक्षा नलिनिका)

- नलिनिका—(सशोकम्) सञ्चो खु लोअप्पवादो—बहुविघ्नानि
३९ सुहाणि त्ति । एसो खु संवच्छरो अदिक्कन्दो भट्टिदारिआए अवि-
च्छिण्णसुहसम्भोएण रदि करिअ । अम्हाअं पुण गोट्टीजणस्स
उत्तरखुस्वासो संवुत्तो । अज्ज उण महाराएण विदिदो एसो पु
४२ धुत्तन्तो त्ति सुणिअ सीददि विअ सरीरं । भट्टिदारिआ ष
ळज्जाभअमअणेहि अमिताळिअमाणा सन्दावेण मुद्धा अवअद्वे-
दणा विअ संवुत्ता । एसो खु पासादो णिग्वाविददीवो विअ मे पडि-
४५ भादि । तेण भट्टिदारएण विरहिदाए मम एकं वि हिअअप्पीदिकरं
ण जादं । भट्टिदारओ अविग्घेण णिग्गदो त्ति सुणिअ अज्ज पहादिदं
विअ मे हिअअं । सम्पदि सुरुद्धं कण्णाउरं । (परिक्रम्य) अम्हो
४८ सहीओ । हळ्य माअधिए ! किं एदं । [सत्यः खलु लोकप्रवादः—
बहुविघ्नानि सुखानीति । एष खलु संवत्सरोऽतिश्रान्तो भर्तृदारिकाया
अविच्छिन्नसुखसम्भोगेन रतिं वृत्त्या । अस्माकं पुनर्गोष्ठीजनस्योत्तरद्वे-
५१ षासः संवृत्तः । अथ पुनर्महाराजेन विदित एष खलु धृत्तान्त इति श्रुत्वा
सीदतीय शरीरम् । भर्तृदारिका च लज्जाभयमदनेरमितादयमाना
सन्तापेन मुग्धापगतचेतनेव संवृत्ता । एष खलु प्रासादो निर्वापितदीप
५४ इव मे प्रतिभाति । तेन भर्तृदारकेण विरहिताया मयैकमपि हृदयप्री-
तिकरं न जातम् । भर्तृदारकोऽविघ्नेन निर्गत इति श्रुत्वाय प्रहासितमित्र
मे हृदयम् । यस्माति सुरुद्धं वन्यपुरम् । अम्हो शङ्क्यो ! हला माग
५७ थिके ! किमेतत् ।]

मागधिका-हृत्वा । किं पृच्छसि । णं मण्डनवेला भट्टिदारिआए ।
[हला ! किं पृच्छसि । ननु मण्डनवेला भर्तृदारिकायाः ।]

६० नलिनिका-अदिक्कन्दो उच्छथो । (रोदिति) [अतिक्रान्त उत्सवः ।]
उमे-सिचिणं चिअ किं एदं । भणाहि समाणा भयामो । [स्वप्न
इव किमेतत् । भण समाणा भयामः ।]

६१ नलिनिका-सव्वहा गओ भट्टिदारओ । [सर्वथा गतो भर्तृदारकः ।]
उमे-हं ।

नलिनिका-अहं पि भट्टिदारिआए दुक्खं पेक्खिअहुं असहन्ती इह
६६ आअदम्हि । [अहमपि भर्तृदारिकाया दुःखं प्रेक्षितुमसहमानेहागता
स्मि ।]

मागधिका- ण सक्कं खु भट्टिदारिआए अवत्थादंसणं । तह वि
६९ भट्टिदारिअं अस्मासइस्सामो । [न शक्य खलु भर्तृदारिकाया
अवस्थादर्शनम् । तथापि भर्तृदारिकामाश्वासयिष्यामः ।]
उमे-एवं करेम्ह । एव कुर्मः ।]

७२ (सर्वा निष्क्रान्ताः)
प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशत्यविमारकः)

अविमारकः-(सशोकम्)

कन्यापुरात् कथमपीह विनिर्गतं मे

भाग्यावशेषमवलम्ब्य शरीरमात्रम् ।

अद्यापि तन्मम मनो न तु मामुपैति

नावेक्षते मयि तया प्रिययावरुद्धम् ॥ १ ॥

का नु खलु मवेदवस्था कुरङ्गयाः ।

ह्रीता भवेत् प्रेप्यजनप्रवादैर्भीता च राक्षा दृढसन्निरुद्धा ।

वाष्पाविला मामनवेक्षमाणा मोहं ब्रजेद् रात्रिषु किं करिष्ये ॥ २ ॥

हन्त दृष्टः प्रतीकारः । तथापि तावदस्मदपेक्षया नापेक्षित आत्मा ।
तस्मादहमपि तावत् तदर्थे प्राणान् परित्यजामि । (परिक्रम्य)

३ कतिपयदिवसप्रोषितोऽहमस्मि । अद्य तु मानसं शरीरं च दुःख-
मसह्यमिव मे प्रतिभाति । इह हि,

निर्व्याजं परिचयवर्धमानरागां

रूपाढ्याममिनवयौवनां मनोज्ञाम् ।

त्यक्त्वा तां क्षणमपि वञ्चितोऽस्मि जीवन्

कष्टोऽन्यः क इह भवेत् कृतघ्नभावः ॥ ३ ॥

सम्प्रति हि मदनेनान्तर्दह्यमानस्य क्षारीभवितुमारब्धो भगवान्
सूर्यः सहस्ररश्मिः । (सर्वतो विलोक्य) अहो प्रतिभयता निदा-

३ धस्य । सम्प्रति हि,

अत्युष्णा ज्वरितेव भास्करकैरापीतसारा मही

यक्ष्मार्ता इव पादपाः प्रमुपितच्छाया दयाग्न्याश्रयान् ।

विक्रोशन्त्यवशादिवोन्मिष्टगुहाव्यात्ताननाः पर्वता

लोकोऽयं रविपाकनष्टहृदयः संयाति मूर्छामिव ॥ ४ ॥

किमिदानीं करिष्ये । न चास्म्यहं गन्तुं समर्थः । कुतः,

लिम्पन्ति रुक्षपयनाः सिकताग्निचूर्णैः

संस्वेदयन्ति च नगाः परुषेः पलाशैः ।

दावेर्द्रवीकृतवनुः स्रवतीव भास्वा-

नादित्यपाकचलितः फलतीव लोकः ॥ ५ ॥

हा प्रिये ! हा सुन्दरि ! देहि मे प्रतिवचनम् । (मूर्छो नाटयति ।

पुनर्निःश्वस्य । ऊर्ध्वमवलोक्य) रुद्धः खलु भगवान् सूर्यः सहस्र-

३ रश्मिः । अथवा,

किमत्र चित्रं वितताः पयोदा

रन्धन्ति सूर्यं ननु वातनीताः ।

अन्तःस्थितं मे यदि वारयन्ति

कामं भवेद् विस्मयनीयमेतन् ॥ ६ ॥

किमनेन जीवन्मरणेन । विसर्जयिष्याम्यात्मानम् (लयाय परि-
क्रामति) किन्तु रज्जु करिष्ये । भवतु दृष्टम् । अस्मिन्नारण्यतटाके

३ विसर्जयिष्याम्यात्मानम् । विगधर्मः रज्जु मे मरणमार्गः । अस्मि-
मानमोहान्महापथो विस्मृतः । अन्यथा प्रयतिष्ये । (विलोक्य)
भवतु दृष्टम् । अये अदूरे दृश्यते द्वाग्निः । तस्मिन् प्राणानाहुति
६ करिष्यामि । (उपगम्य प्रणम्य च) भगवन् ! अग्ने !

इष्टं चेदेकचित्तानां यद्यग्निः साधयिष्यति ।

परत्रापि च मे फान्ता सा भवेदेककीर्तनी ॥ ७ ॥

(अग्निं प्रविश्य सकुतूहलम्) किमिदं वर्तते ।

दग्धाः स्फुलिङ्गनिकरैर्निपतन्ति वृक्षा

ज्वालाश्च मे मलयचन्दनपङ्कशीताः ।

अग्निर्दयां हि कुरुते मदनातुरेऽपि

पुत्रं पितेव च परिप्यजति प्रहृष्टः ॥ ८ ॥

भोः ! किमतः परं विस्मयनीयम् । अग्निः रज्जु मां न दहति ।

अथवा एतदप्यस्ति कारणम् । अन्यथा प्रयतिष्ये (परिक्रम्य) एष

३ रज्जु महान् पर्वतः,

असितजलदधुन्दैर्मिश्रसन्दिग्धशृङ्गो

गगनचरकुलानां विश्रमस्थानभूतः ।

सुकविमतिविचित्रो मित्रसंयोगहृद्यो

नरपतिरिव नीचो दृश्यते निष्फलाढ्यः ॥ ९ ॥

भवतु तावदस्मिञ्छैले प्राणान् परित्यजामि । मस्तप्रपातो हि सर्व-
र्थसाधकः । यावदारोहामि । (आरूढ्वावलोक्य) एतत् पानीयं
गोत्रस्थं स्नात्वोपस्पृश्य मन्त्रं जपामि । (तथा कृत्वा जपति)

(ततः प्रविशति विद्याधरः सह प्रियया)

विद्याधरः—

प्राक्सन्ध्या कुरुपूत्तरेषु गमिता स्नातः पुनर्मानसे
भूयो मन्दरकन्दरान्तरतटेष्वाभोदितं यौवनम् ।

क्रीडार्थं हिमवद्गुहासु चरिता दृष्टिश्च संलोमिता

यास्याधो मलयस्य चन्दनगान्ध्याहनिद्रासुखान् ॥ १० ॥

(आकाशयानं निरूप्य) सौदामिनि ! पश्य पश्य भगवत्या वसुन्धराया
दूरस्थां दर्शनीयामाकृतिम् । इह हि,

शैलेन्द्राः कलभोपमा जलधयः क्रीडातटाकोपमा

वृक्षाः शैबलसन्निभाः क्षितितलं प्रच्छन्ननिम्नस्थलम् ।

सीमन्ता इव निम्नगाः सुविपुलाः सौधाश्च विन्दूपमा

दृष्टं वक्रमिवामिभाति सकलं संक्षिप्तरूपं जगत् ॥ ११ ॥

भद्रे ! अपहिता भव । शीतचन्दननिलयं मलयं प्रयास्यावः ।

सौदामिनी-अप्य ! तह । [आर्य ! तथा ।]

१ (उभावाकाशयानं निरूपयतः)

सौदामिनी-अप्य ! न पारेमि अविस्तन्ता गन्तुं । [आर्य ! न
पारमाम्यविश्रान्ता गन्तुम् ।]

६ विद्याधरः—तेन हि कस्मिंश्चित् पर्वते मुहूर्तं विश्रम्य गमिष्यावः ।

सौदामिनी-अप्य ! पिअं मे । [आर्य ! प्रियं मे ।]

(उभाववतरतः)

९ विद्याधरः—सौदामिनि ! पश्य पश्य ।

जलदगहनमुञ्चतीव वेगा-

दमिपततीव मही समुद्रमुद्रा ।

जलदसमयतोयदा इवामी

भृशमभिमान्ति नगा विवृम्भमाणाः ॥ १२ ॥

भवति ! अहं पर्वतः समर्थ इवास्माकं मुहूर्तमातिथ्यं कर्तुम् ।

तस्माद् विश्रान्तौ गमिष्यावः ।

१ सौदामिनी-अप्य ! एवं फरेन्ह । [आर्य ! एवं कुर्व !]

विद्याधरः-सौदामिनि ! पुष्पितानां नगानां पङ्क्त्याग्रहणमस्माकं

धर्मः । तस्मादनृणान् वृक्षान् करिष्यावः ।

६ सौदामिनी-अप्य ! तह । [आर्य ! तथा ।]

(पुष्पापचयं नादयतः)

विद्याधरः-(अविमारकं विलोक्य) अये को नु खल्वयम् । आ ज्ञातम् ।

९ विद्याधरः खलु मन्त्रभ्रष्टः । कुतः, रूपमीदृशं हि नान्येषाम् ।

दिष्टया यदयं दृष्टः । भवत्वहमपि विस्मृतं पृच्छामि ।

अविमारकः-भवतु कृतं देवकार्यम् । प्रपतामि । (पार्श्वतो विलोक्य,

१२ विद्याधरं दृष्ट्वा) भोः ! को नु खल्वयम् । अथवा, स्वप्नोऽयं भवेत् ।

■ अहं सुप्तः । आ अन्तर्काले मनुष्याः किमपि पश्यन्ति । तदेतत्

स्यात् । तदपि समूहानां खलु । अहं तु सर्वं जानामि । भवतु

१५ पृच्छाम्येनम् । भोः ! कतरकुलान्वयो भवतालङ्क्रियते ।

विद्याधरः-श्रूयताम्- 'अहं मेघनादो नाम विद्याधरः । इयं

तावदस्मत्कुडुम्बिनी सौदामिनी नाम । अद्य भगवन्तमगस्त्यमारा-

१८ ययितुं मलयपर्वते विद्याधरैरुत्सवः प्रारब्धः । तत्र वयमपि

सङ्केतिताः । इह मुहूर्तं विश्रम्य गमिष्याव इत्यवतीर्णाः । एषोऽस्माकं

वृत्तान्तः । अद्य किमर्थमिदानीं भवान् क्षितितलं देवलोकीकरोति ।

२१ अविमारकः—(आत्मगतम्) किन्तु खलु वक्तव्यम् । वर्तमाने ममान्त-
कालेऽनृतं न वक्तव्यम् । (प्रकाशम्) भोः ! सौवीरराजपुत्रोऽ-
विमारको नाम्नास्मि ।

२४ विद्याधरः—(आत्मगतम्) एतदनृतम् । नेयमाकृतिर्मानुषी । (प्रका-
शम्) अथ किमर्थमेकाकी भवानिहागतः ।

अविमारकः—(आत्मगतम्) किन्तु खलु वक्ष्यामि । (अधोमुखस्तिष्ठति)

२७ विद्याधरः—(आत्मगतम्) भवत्वहमेव ज्ञास्यामि । (विद्यामावर्तयति)
भोः ! कष्टम् । अयं खलु भगवतोऽग्नेः पुत्र आत्मानं न जानाति,
कुन्तिभोजदुहितरं कुरङ्गीमभिलषमाणो रममाणश्च तत्र विदितं

३० सति निर्गतः, पुनः प्रवेशोपायमलभमानः प्राणपरित्यागाभिलाषी
मरुत्प्रपातं कर्तुमिहारूढः । सापि च तत्र जीवन्मरणमनुभवति ।
अहमस्यास्मिन् कार्ये सहायो भविष्यामि । (प्रकाशम्) भो
३३ अविमारक ! अच्छलं मित्रत्वं नाम । न शक्नोषि मया विदितमर्थं
प्रच्छादयितुम् ।

अविमारकः—वक्ष्यताम् ।

३६ विद्याधरः—अद्यप्रभृत्यावयोः सख्यमस्तु । सकला च भवतोऽस्मा-
भिरवस्था विदिता । प्राणपरित्यागार्थमिहारूढो भवान् ननु ।

अविमारकः—वयस्य । एवमेतत् ।

३९ विद्याधरः—भोः ! पीतोऽस्म्यनेन विस्त्रम्भेण । यदि तत्राज्ञातमेव
प्रवेष्टुं स्यादुपायः, किं करिष्यति भवान् ।

अविमारकः—(सहर्षम्) किमन्यत् । अनुप्रवेक्ष्यामि । तदर्थो हि

४२ व्याक्षेपः ।

विद्याधरः—तेन हि सखे । हृदयतामङ्गुलीयम् । (इत्यङ्गुलीयकं
दर्शयति)

४५ अविमारकः—वयस्य । किमनेन प्रयोजनम् । . . .

विद्याधरः— एतद्दङ्गुलीयकं दक्षिणाङ्गुल्या धारयन्नदृश्यो भवति,
यामेन प्रकृतिस्थः ।

४८ अविमारकः— वयस्य एतदप्यस्ति ।

विद्याधरः— अयं ते प्रत्ययं करिष्यामि । वयस्य । किं मां पश्यसि ।

अविमारकः— एवम् ।

५१ विद्याधरः— अवहितो भव ।

अविमारकः— अवहितोस्मि ।

विद्याधरः— (दक्षिणाङ्गुल्यां प्रक्षिप्य) वयस्य ! किं मां पश्यसि ।

५४ अविमारकः— वयस्य ! छायापि न दृश्यते, किं पुनः शरीरम् । एते
सल्लु लोके सुखिनो नाम ।

ये सञ्चरन्ति गगने यनितासहायाः

क्रीडन्ति पर्वततटेषु कृतोपवेशाः ।

सर्वे विदन्त्यपि च मन्त्रकृतैः प्रभावै-

रन्तर्हिताश्च विवृताश्च सुखं भ्रमन्ति ॥ १३ ॥

भवतु, प्रविष्ट एवास्म्यनेन ।

विद्याधरः— (वामाङ्गुल्यां प्रक्षिप्य) तेन हि गृह्यतामङ्गुलीयकम् ।

१ अविमारकः— (प्रतिगृह्य) अनुगृहीतोऽस्मि ।

विद्याधरः— न न, अहमेवानुगृहीतः । कुतः,

न तथा रत्नमासाद्य मुजतः परितुष्यति ।

यथा तत् तद्गताकाङ्क्षे पात्रे दत्त्वा प्रहृष्यति ॥ १४ ॥

अविमारकः— एकस्तु मे संशयः । मम शरीरे परीक्षितुमिति वक्तु-
मसदृशमिव ।

२ विद्याधरः— तेन हि प्रक्षिप दक्षिणाङ्गुल्याम् ।

अविमारकः— घादम् । (तथा करोति)

विद्याधरः— वयस्य ! गृह्यतामसिः ।

६ अविमारकः— बाढम् । (खड्गं गृहीत्वा सविस्मयम्) अहो खड्गस्य प्रभावः ।

प्रच्छन्नरूपस्त्वशनिः कथञ्चित्

खड्गीकृतः स्यात्तु तडित्कलापः ।

निर्भर्त्सयन् सूर्यकृतां प्रदीप्तिं

यनं दवाग्निः सहसाभ्युपैति ॥ १५ ॥

विद्याधरः— अहो वीर्यमग्निपुत्रस्य । अस्य खड्गस्य प्रभावं विद्याधरेष्वपि कतिचित् सहन्ते । अग्निः खलु भगवानिमं रक्षति ।

१ अविमारकः— (खड्गं दृष्ट्वा) अहो भगवतीनां विद्यानां प्रभावः ।

दिव्यं स्वभावं समुपागतोऽस्मि

स एव नामास्मि गुणैर्विशिष्टः ।

इदं यदा निर्गुणमर्त्यवृन्दै-

र्न ज्ञायते चास्ति च मे शरीरम् ॥ १६ ॥

वयस्य ! कृतमस्मत्कार्यम् । गृह्यतामसिः ।

विद्याधरः— यदिष्टं भवतः । वयस्य ! अन्तर्हितश्चान्तर्हितस्पृष्टश्च

१ सत्स्पृष्टश्चान्तर्हिता भवन्तीति निश्चयः ।

अविमारकः— सखे ! प्रीतोऽस्मि । अयमभ्युदयादभ्युदयः । सखे !

अस्मदपेक्षया विलम्बितमिति तर्कयामि । मा भूदिदानीं

६ चेलातिक्रमः ।

विद्याधरः— प्रविष्टोऽस्मि, यद्यापृष्टो भवान् ।

अविमारकः— किं बहुना भाषितेन ।

विद्यावशानां तु भवद्विधानां

कोऽस्मद्विधः स्यात् प्रतिकर्तुंकामः ।

क्रीतोऽस्म्यहं जीवितसम्प्रदानात्

प्रशाधि मां किं करवाणि मृत्युः ॥ १७ ॥

विद्याधर-जानास्यहं भवतोऽच्छलं बुद्धिम् । यदि च भवान्
स्मद्वचनमनुवर्तते,

सपत्यं मम प्रतिनिवेद्य मामिमां च

त्वं मामनुस्मर सखे । गतिरीक्ष्यतां मे ।

क्रीडारसैः प्रतिविलोभय राजपुत्रीं

कार्यान्तरेषु पुनरप्यहमस्मि पार्श्वे ॥ १८ ॥

अहो पुरुषसरो हि नाम नैच्छति विसर्जयितु मे मनः । वयस्य !
गच्छामस्तावत् ।

१ भविमारक-गच्छतु भवान् पुनर्दर्शनाय ।

विद्याधरः-ग्राहम् ।

(उद्धितो विद्याधरः सह प्रियया)

१ भविमारक-(ऊर्ध्वमग्लोक्य) एष हि तत्रभवान् मेघनादो गगना
र्णवमयनाढः । य एष ,

घातोद्भूताप्रकेशः सलिलधरदरीमृष्टदद्याद्गरागः

सम्यग्वद्वासिकक्षयः प्रिययुषतिकरसृष्टसङ्गूढमध्यः ।

घातोद्भूतोत्तरीयो मुकुटमणिगणैस्तारकाः सम्प्रमृद्नन्

धीमान् विद्याधरोऽसावुपस्तिगतिजयैः स्वीयमाणः प्रयाति ॥ १९ ॥

इयमपि विद्याधरेण प्रियमनुवर्तते । येषां,

जयशिथिलविमुक्तपार्श्वकेशी

स्ननतटवल्गनस्त्रिजसन्नमध्या ।

वियति दयितदत्तपूर्वकया

उडिधिव तोयधरेषु दृष्टनष्टा ॥ २० ॥

गतस्तत्रभवान् मेघनादः । अहमप्यद्यैव नगराभिमुखो भविष्यामि ।
यावदवतरामि । (अवतीर्य) परिश्रान्त इवास्मि । भवतु, एत-

३ रिमन् शिलातले मुहूर्तं विश्रम्य गमिष्यामि । (उगविशति ।)

(ततः प्रविशति विदूषकः ।)

विदूषकः—अहो तत्तहोदो सुगहीदणामहेअस्स सोवीरराजस्स

६ अधण्णदा, जाए चिरं अपुत्तो भविअ अत्तणो णिअमविसे-
सेण देव्वप्पसादेण अ माणुसल्लोअदुल्लभं सुपुत्तं व्वभिअ पुणे
वि तादिसो एव संवुत्तो । सव्वहा मम अ समत्तजीविदहाए

९ बन्धुजणस्स अधण्णदाए परिभट्ठो कुमारो । (परिक्रम्य) अत्र
खु तत्तहोदीए भणिदं—खेमेण गदो कुमारो त्ति । अहय को एत्थ
जाणावि अदिसुअमारो राजअमारो एआई वम्महेण अभिताळि-

१२ अमाणो परिभट्ठो कुसल्लो होवि त्ति । अहं वि कुमारं वा कुमा-
रस्स सरीरं वा पेक्खिस्सामि दाव सत्थल्लोअं परिभमिअ ।
अवि ण पेक्खामि, तत्तहोदो परत्त सहाओ होमि । परिस्सन्तो

१५ खु अहं । भोदु, एदस्सि पादपच्छाआअं मुहुत्तअं विस्समिअ
गमिरस्सं । (स्वपिति) [अहो तत्रभवतः सुगहीतनामवैयस्य
सौवीरराजस्याधन्यता, यथा चिरमपुत्रो भूत्वारमनो नियमविशेषेण

१८ दैवप्रसादेन च मानुषश्रेयसदुर्लभं सुपुत्रं लब्ध्वा पुनरपि तादृश एव
संवृत्तः । सर्वथा मम च समासजीविततया बन्धुजनस्याधन्यतया परिभट्टः
कुमारः । अद्य खलु तत्रभवत्या भणितं—खेमेण गतः कुमार इति ।

२१ अपवा कोऽत्र जानाति अतिसुकुमारो राजकुमार एकाकी मन्मथेना-
मिताडयमानः परिभट्टः कुशलो भवतीति । अहमपि कुमारं वा कुमारस्य
शरीरं वा प्रेक्षिष्ये तावत् सर्वलोकं परिभ्रम्य । यदि न प्रेक्षे, तत्रभवतः

२४ परत्र सहायो भवामि । परिश्रान्तः खल्वहम् । भवतु, एतस्या पादपच्छायायां
मुहूर्तकं विश्रम्य गमिष्यामि ।]

अविमारकः—का नु खलु सन्तुष्टस्यावस्था । सुप्तु भवेद् यदि मे
१७ निर्गमनं तेन श्रुतं, न श्रुत चेद् विपत्त्यते स ब्राह्मणः । अथवा
किं मम सर्वारम्भेस्तेन विना । स हि,

गोष्ठीषु हास्यः समरेषु यौधः

शोके गुरुः साहसिकः परेषु ।

महोत्सवो मे हृदि किं प्रलापै-

र्द्धिषा विभक्तं खलु मे शरीरम् ॥ २१ ॥

(सर्वतो विलोक्य) अये को नु खलु च्छायायामध्वगः प्रसुप्तः ।

(उपेक्ष्य) अभ्युदयो मे हृदयस्य यदृच्छयागतः । त्वरते मे मनः

१ परिप्लवृत्तमेतम् ।

विदूषकः—(बुद्ध्या) चिरं खु सुत्तमिह । जाय गच्छामि । को

विस्समो णाम विम्भट्टमणोरहाणं । (परिक्रम्याविमारकं विलोक्य)

६ कइं तत्तभवं अविमारओ । [चिरं खलु सुप्तोऽस्मि । यावद्
गच्छामि । को विध्वमो नाम विभ्रष्टमनोरथानाम् । कथं तत्रभवान्
अविमारकः ।]

९ अविमारकः—अये वयस्यः सन्तुष्टः ।

(उभौ परिप्लवृत्ते)

विदूषकः—(उच्चैर्विहस्य) भो वयस्स । कहेहि वहेहि एत्तिअं

१२ काळं किं तुए किदं । [भो वयस्य । वयस्य वयस्येतावन्तं कालं
किं तया कृतम् ।]

अविमारकः—वयस्य ! एतत् कृतम् । (अङ्गुलीयकं दक्षिणाङ्गुल्या

१५ मक्षिप्य तिरस्कृतः ।)

विदूषकः—हा हा कहिं कहिं तत्तभवं । कइं ण विस्सदि । आ

तस्सि गदाए चिन्ताए तं विअ पेक्खामि । अहय कुडीकरिस्सं ।

- १८ भो वअस्स ! सावेण साविदो सि, जदि अत्ताणं छादेसि । [हा हा क क तत्रभवान् । कथं न दृश्यते । आ तस्मिन् गतया चिन्तायामिव पश्यामि । अयवा स्फुटीकरिष्यामि । भो वयस्य ! शपेन]
- २१ शापितोऽसि, यद्यान्यान् अदयसि ।]
अविमारकः—वयस्य ! अयमस्मि ।
विदूषकः—कहिं कहिं सि । [क कासि ।]
- २४ अविमारकः—(वामाङ्गुल्यामङ्गुलीयकं प्रक्षिप्य) वयस्य ! अयमस्मि ।
विदूषकः—पुढमं सुद्धो अविमारओ, इदाणि माआविमारओ संवुत्तो । एवमं माआवित्तअ ! किस्स तुवं कण्णावरे पच्छण्णहवो
- २७ ण चरसि । [प्रथमं शुद्धोऽविमारकः, इदानीं मायाविमारकः संवृतः । एवं मायावित्तक ! कस्मात् त्वं कन्यापुरे पच्छन्नरूपो न चरसि ।]
अविमारकः—वयस्य ! इदानीं खल्वेतदुपलब्धम् ।
- ३० विदूषकः—अच्छरीअं अच्छरीअं । कुद्धो दाणि एदस्स आगमो । [आश्चर्यमाश्चर्यम् । कुत इदानीमेतत्पागमः ।]
अविमारकः—सर्वमन्तःपुरे कथयिष्यामि ।
- ३२ विदूषकः—सम्पदि बुभुक्खिदो सि । [संप्रति बुभुक्षितोऽसि ।]
अविमारकः—वैधेय ! शीघ्रमागच्छ प्रक्षेपभूमिप्रवेशाय । नैवायं हस्तो मोचयितव्यः ।
- ३६ विदूषकः—अच्छरीअं अच्छरीअं । अहं पि दाव अदिस्सो । मम सरीरं अत्थि वा णत्थि वा । उच्छिष्टं करिस्सं । थु थु । [आश्चर्यमाश्चर्यम् । अहमपि तावददृश्यः । मम शरीरमस्ति वा नास्ति वा ।]
- ३९ उच्छिष्टं करिष्यामि । थु थु ।]
अविमारकः—मूर्ख ! अलमलं विलंबिनेन । त्वरते मे मनः कान्ता-दर्शनाय । (आकर्षति)
- ४२ विदूषकः—ण मे सद्धा । [न मे श्रद्धा ।]

अविमारकः—हन्त भोजनवेलां प्रतिपालयामि ।

विदूषकः—कश्चि कालं विस्समिअ गमिस्सामो । [कंचित् कालं
४५ विधम्य गमिष्यावः ।]

अविमारकः—किं न स्मरति मां कुरङ्गी ।

विदूषकः—किण्णु खु जीघदि णग्गन्धस्समणिआ । [किं न पण्ड जीघति
४८ नमान्धभमणिका ।]

अविमारकः—वयस्य ! याचे भवन्तं, शीघ्रमागम्यताम् ।

विदूषकः—किस्स तुवं किद्वसमावुत्तो यडुओ विअ तुवरसि ।
५१ [कस्मात् एव कृतसमापत्तौ बद्ध इव स्वरसे ।]

अविमारकः—मूर्ख ! इतस्लायत् ।

विदूषकः—मा फड्ढेहि, अअं अणुघायामि । [मा कथं, अयम्
५४ नुघायामि ।]

अविमारकः—(परिजम्य) दत्तन्नगरम् ।

विदूषकः—पेक्खामि दाअ णअरस्स सोहं । [पश्यामि तायन्नगरस्य
५७ घोभाम् ।]

अविमारकः—इदं राजकुलम् ।

एतन्नरेन्द्रभवनं निशि जातशङ्को

यत् साहसं समुपलभ्य तथा प्रविष्टः ।

भूयस्तदेव दिक्से सुसहायमायो

वृन्दं सत्तामिव पटुः प्रविशाम्यशङ्कः ॥ २२ ॥

(परिजम्य) इदानीं प्रासादे स्नातयाभ्यन्तरस्थया कुरङ्गया भवित
व्यम् ।

१ विदूषकः—जहिं चा तहिं चा पविसामो । अविष्मदि भिक्खवेळा ।
यत्र वा तत्र वा प्रविशावः । अतिक्रामति मिथ्यावेला ।]

अविमारकः—एहि तावदभ्यन्तरमेव प्रविशामः । (प्रविश्य) इह हि,

पुरे गृहे वापि पुरा सुखोपितै—

र्मनस्विभिर्दुर्लभचिन्तयागतैः ।

पुनः कृतार्थैर्मुदितान्तरात्मभिः

सुखं प्रवेष्टुं सविशेषकर्मभिः ॥ २३ ॥

(निष्क्रान्तौ)

चतुर्थोऽङ्कः ।

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कुरङ्गी नलिनिका च)

- १ नलिनिका—भट्टिदारिए ! अळं सन्दावेण । कण्णावरप्पासादं
आळुहिअ दिट्ठिविओभणं करिस्सामो । [भर्तृदारिके । अळं
सन्तापेन । कन्यापुरप्पासादमारुह्य दृष्टिवित्तेभनं करिण्यावः ।]
- ६ कुरङ्गी—हव्या ! किं तुए मम हिअअं परिज्जादं । एत्थ हि
अजाणन्तेण परिजणेण मम परितोसणिनिच्चं वडळसरळ-
सज्जं जुगकदम्यणीवणिडळप्पहुदीणि मेहक्काळवळ्ळहाणि परम-
- ९ सुरहीणि आणीअमाणणि मं उम्मादअन्ति । अहं अ इने मोए
अम्हाअं राअउळमाणसे अदिपीठमहभावं करन्ति । अन्हेहि
सददव्याळिदा वि अदेसकाळज्जदाए अत्तणो अहिकज्जभावं
- १२ दंसेदि । सुअसारिआ वि वक्ख्खाणं एव कहेदुं आरद्धा ।
मम णिव्वेदभावं अजाणन्ती भूदिअसारिआ वि सब्बवोअवुत्तन्तं
कळइस्सामि त्ति आअदा । मम रोआवत्थं पुच्छिदुं आअदो
- १५ परिजणो मं णिव्वन्धिअ णिव्वेदेदि । ता इच्छामि मुहुत्तअं पासादं
अच्छिदुं । [इत्य ! किं स्वया मम हृदयं परिहृतम् । अत्र

- राजानता परिजनैः मम परितोषनिमित्तं प्रकुलसालसज्जनैर्जुनकदम्बनीप
 १८ निचुलप्रभृतीनि मेघकालशुभानि परमपुरमीष्यानीयमानानि मामुन्मा-
 दयन्ति । अथ चेमे मयूरा अस्माकं राजकुलमानसे अतिपीडनदंभाय
 कुर्वन्ति । अस्माभिः सततलालिता अप्यदेशकालकृतयात्मनोऽधिक्छभाव
 २१ दर्शयति । ह्युक्सारिकापि घ्याल्लगनमेव कथयितुमारब्धा । मम
 निन्दमायमजानन्ती भूतिकसारिकापि सर्वलोककृत्तात कथयिष्यामी
 त्यागता । मम रोगागत्या प्रणुमागत परिजनो मा निर्गन्ध निवेदयति ।
 २४ तदिच्छामि मुहूर्तकं प्रासादे आसितुम् ।]
 नलिनिका— जं भट्टिदारिआए रुइवं । होदु । [यद् मर्तुदारिकायै
 वचितम् । भवतु ।]

२७ (उमे आरोहत् ।)

- कुरङ्गी— हृष्टा । एतथ वि महन्तो अणत्थो उट्ठिदो विज्जुप्पदीय
 धारिअ वालमेहो । [ह्ला । अत्रापि महाननर्थं उरिथत् विज्जुप्पदीय
 ३० धृता मालमेघ ।]
 नलिनिका—भट्टिदारिण । अळं उक्कण्ठिदेण । पेक्ख पेक्ख णयस
 विअ परस्सुत्थ पविरलज्जणिघाददस्सणीअं गअणअळ ।
 ३१ [मर्तुदारिके । अलमुत्तण्ठितेन । पदय पदय नवसट्ठिलघरहदसूयं
 प्रविरलज्जनिपातदर्शनीय गगनतलम् ।]
 कुरङ्गी—पेक्खामि अ रमणीअं आआस । [पदयामि च रमणीय
 ३४ माकाशम् ।]

(ततः प्रविशत्यविमारको विदूषकश्च)

अविमारक—वयस्य । दृष्टा सा कुरङ्गी । यैषा,

रोगादकालागुरुचन्दनार्द्रा

विमुक्तभूया गतहावमाया ।

विभाति निर्व्याजमनोहराङ्गी

वेदश्रुतिर्हेतुविवर्जितेव ॥ १ ॥

- विदूषकः— भो ! तुडो म्हि । तुवं सु सव्वत्थोए अहं सुत्तुओ चि
अत्ताणं आअरसि । जिदो दाणि तत्तहोदीए सहावरमणीएण
३ रूपेण । चिन्तेमि भवदो विओएण इअं तणुआ जादा । एवं पि
एसा बाअच्चन्दलेहा विअ दिट्ठि वोसेदि । [भोः ! तुडोऽस्मि । तं
एलु सर्वभोकेऽहं सुरूप इयात्मानमाचरसि । जित इदानीं तत्रमवस्थाः
६ स्वभावमणीयेन रूपेण । चिन्तयामि मयनो वियोगेनेयं तनुका खादा ।
एवमप्येषा बालचन्द्रलेखेव दृष्टिं तोपयति ।]

अविमारकः—सखे ! अतिपण्डित इय, किमेतत् ।

- १ विदूषकः—भो ! णिअपरिचएण मं परिहससि । अपुव्वो जणो मम
बुद्धि अजाणन्तो अहिअदरं पसंसेदि । अहं पि तं जाणिअ एदंलि
णअरे केण वि यित्तम्भं ण करेमि । [भोः ! नित्यपरिचयेन मां
१२ परिहससि । अपूर्वो जनो मम बुद्धिमज्जनप्रधिकृतं प्रशंसति । अहमपि
तद् ज्ञात्यैतस्मिन्नगरे केनापि विलम्भं न करोमि ।]

अविमारकः— अलमौदासीन्येन । बहुजनपरिवारतया न लब्धः क्षणः

- १५ काम्तां प्रबोधयितुम् । तदिदानीं प्रासादगतामपि सत्रैव तां बोध-
यिष्यावः ।

विदूषकः—सुद्धु भवं भणादि । प्रासादं आलुहामो । [तुष्टु मवाव

- १८ भणति । प्रासादमारोहावः ।]

अविमारकः—सखे ! प्रयत्नादारोढव्यं यथा तथा न प्रवर्तते प्रासाद-
शब्दः ।

- २१ विदूषकः—भो ! ण सकं एदं । को सकदि उच्छिद्धं णकरन्तो
मुजिद्धं । अहं एत्थ चिट्ठामि । तुवं एव आलुह । [भोः ! न

शक्यमेतत् । कः शत्रोः पुच्छिष्टमकुर्वन् भोक्तुम् । अहमत्र तिष्ठामि ।

२४ त्वमेव गरोह ।]

अविमारकः—यदि विमुञ्चे, दृश्यते भवान् ।

विदूषकः—भो ! विस्सरिदं सु मय भद्रं । पुनो पुनो कहेहि । [भो !

२७ विस्मृतं गच्छ मयेतत् । पुनः पुनः कथय ।]

अविमारकः—इतस्तावत् । (आरुद्रावलोक्ष्य) सखे ! इयमस्मत्कान्ता
शिलातले नलिनिकया सहास्ते । यैषा,

सख्ये करे समुपवेद्य मुरां सुदीनं

कालं मनोभवसहायममृष्यमाणा ।

व्यग्रा विचिन्तयति किञ्चिदलोलदृष्टि-

र्वाप्यं निवारयितुमूर्ध्वमवेक्षमाणा ॥ २ ॥

कुरङ्गी—(स्वगतम्) किं एदेण जीवम्मरणेण । (प्रकाशम्) णळि
णिए ! गच्छ माअधिअं आणेहि उवण्हाणेण । [किमेतेन जीव

३ न्मरणेण । नलिनिके ! गच्छ मागधिकामानयोपस्नानेन ।]

नलिनिका—एआइणिं भट्टिदारिअं उज्झिअ कहं गमिस्सं । ण हु
एत्थ को वि जणो । [एकाकिनीं भर्तृदारिकामुञ्चित्वा कथं गमि

६ ण्यामि । न एत्थन कोऽपि जन ।]

(प्रविश्य)

हरिणिका—जेदु भट्टिदारिआ । भट्टिदारिए । भट्टिणी भणादि—

९ सम्पदि कीदिसी सीसवेदणत्ति । एदं वि ओसघं लिम्पेहि किञ्च ।

[अयत्तु भर्तृदारिका । भर्तृदारिके ! भट्टिनी भणति—सम्प्रति कीदृशी
शीपवेदनेति । एतद् योषधं लिम्प किञ्च ।]

१२ कुरङ्गी—णळिणिए ! गच्छ दाणि तुव । तक्केमि देवो धरिसिदुं
आरद्धो । अहं इच्छामि अहिणवेण आआसतोएण ण्हादुं । ता
तुघारेहि उवण्हाण । [नलिनिके ! गच्छेदानीं त्वम् । तर्ह्यपि देवो

१५ वर्यितुमारब्धः । अहमिच्छाम्यमिनवेनाकाशतोयेन स्नातुम् । [तत् त्व-
योपस्नानम् ।]

नलिनिका-जं भट्टिदारिआ आणवेदि । [यद् भर्तृदारिकाहापयति ।]

१८ अविमारकः-किन्नु खल्वनया व्यवसितम् ।

कुरङ्गी-हल्ला ! एहि दाव । [हल्ला ! एहि तावत् ।]

नलिनिका-भट्टिदारिए ! इअम्हि । [भर्तृदारिके ! इयमस्मि ।]

२१ कुरङ्गी-हल्ला ! णं सीदळं दे सरीरं । [हल्ला ! ननु शीतलं ते
शरीरम् ।]

नलिनिका-भट्टिदारिए ! ण आणामि । [भर्तृदारिके ! न जानामि ।]

२४ कुरङ्गी-हल्ला ! एहि परिस्सजेहि मं । [हल्ला ! एहि परिष्वज्य
माम् ।]

नलिनिका-भट्टिदारिए ! तह । (परिष्वज्यते) [भर्तृदारिके ! तथा ।]

२७ कुरङ्गी-हल्ला ! अदिसीदळं मनोहरं च दे सरीरं । [हल्ला ! अति-
शीतलं मनोहरं च ते शरीरम् ।]

नलिनिका-अणुग्गहीदम्हि । [अनुगृहीतास्मि ।]

३० कुरङ्गी-हल्ला ! सम्पदि णस्सदि विअ मे सरीरदाहो । (स्वगतम्)
हन्त किदो सहिप्पणओ । समत्तो अ अज्ज एदाए सरीरसंसग्गो ।

(प्रकाशम्) गच्छ दाणि तुवं । [हल्ला ! सम्पति नश्यतीव मे

३३ शरीरदाहः । हन्त कृतः सखीप्रणयः । समाप्तश्चाथैतस्याः शरीरसंसर्गः ।
गच्छेदानीं त्वम् ।]

नलिनिका-जं भट्टिदारिआ आणवेदि । (निष्क्रान्ता) [२६

३६ भर्तृदारिकाहापयति ।]

हगिनिका-भट्टिदारिए ! भट्टिणीए कि णिवेदेमि । [भर्तृदारिके !
भट्टिन्यै कि निवेदयामि ।]

१९ कुरङ्गी-अज विअदरोआ सोत्था होदि त्ति । [अय विगतरोगा स्वस्था भवतीति ।]

हरिणिका-कहं तुए विब्बादं त्ति पुच्छिदा किं विण्णवेमि । [कथं त्वया विज्ञातमिति पृष्टा किं विज्ञापयामि ।]

कुरङ्गी-सुदुत्तु तुए विब्बादं । एदेण ओसघविसेसेण त्ति भणेहि । [सुदुत्तु श्रया विज्ञातम् । एतेनौषधविशेषेणेति भण ।]

४५ हरिणिका-जं भट्टिदारिआ आणवेदि । (निष्क्रान्ता) [यद् भर्तुं दारिकाशापयति ।]

अविमारकः-किन्तु रत्नवनया व्यवसितम् ।

उष्णं चसिति तन्वङ्गी सर्वतः प्रेक्षते मुहुः ।

नेत्राभ्यां बाष्पपूर्णाभ्यां किन्तु कर्तुं व्यवस्थिता ॥ ३ ॥

कुरङ्गी-होवु, उत्तरीअघासेण अत्ताणं उठ्ठन्धिअ बाधादुत्तं । (उपाय तथा कुर्वती मेघस्तनित श्रुत्वा) हं परिताआहि परिता-

३ आहि मं । [भवतु, उत्तरीयवाससात्मानमुद्भव्य व्यावादयिष्यामि । ह परिनायस्व परित्रायस्व माम् ।]

अविमारकः-सखे ! न शक्यमतः परमुपेक्षितम् । (अङ्गुलीयकं वामा-

६ द्गुल्वा प्रक्षिप्य) कान्ते ! न भेतव्य न भेतव्यम् । (इति कुरङ्गीमुत्थापयति)

कुरङ्गी- (सहर्षम्) किण्णु खु सखं एदं । मूढा विअ जादा ।

१ [किन्तु रत्नं सयमेतत् । मूढेव जाता ।]

अविमारकः-कान्ते । व्यपनीयतां शङ्का । (परिष्वजते)

कुरङ्गी-अच्छरीअं एकस्सणेण णत्तादि विअ मे सरीरदाहो ।

१२ [आश्चर्यम् । एकक्षणेन नश्यतीव मे शरीरदाहः ।]

अविमारकः-अयं खल्वस्याः परिष्वङ्गः,

सततपरिचितो मनोमियोगा-

दधिकरसः प्रथमात् समागमात् ।

रणशिरसि नृपेण साहसाद्यो

विजय इवाद्य मयानुभूयते ॥ ४ ॥

- विदूषकः—कहं रोदिहुं आरद्धा । अळं अदिमन्नं सन्दावेण ।
 अहव अहं चि रोदामि । एकं पि तहिं दुळ्ळहं मम णअणादो
 ३ वप्पं ण णिग्गच्छइ । जदा मे पिदा उयरदो, तदा वि महन्तेण
 आरम्भेण रोदिहुं आरद्धो । वप्पं ण णिग्गच्छइ किं पुण अण्ण-
 सन्दावस्स । तह चि अणुस्सुओ रोदामि । [कथं रोदित्तमारब्धा ।
 ६ अलमतिमात्र सन्तापेन । अथवा अहमपि रोदिमि । एकमपि तत्र दुर्लभं
 मम नयनाद् बाष्पं न निर्गच्छति । यदा मे पितोपरतस्तदापि महदा-
 रम्भेण रोदित्तुमारब्धः । बाष्पं न निर्गच्छति । किं पुनरन्यसन्तापस्य ।
 ९ तथाप्यनुलुको रोदिमि ।]

अविमारकः—अलमुत्प्रहसितेन । अच्छलो हि स्नेहो नाम ।

न ते न बुद्धिर्मम दूषणीया

येन प्रकामं भवतास्मि हास्यः ।

प्राज्ञस्य मूर्खस्य च कार्ययोगे

समत्वमभ्येति तनुर्न बुद्धिः ॥ ५ ॥

(प्रविश्य)

- नलिनिका-हरिणिए ! हरिणिए ! कहं दुवारं रुद्धं । हद्धि दुवा-
 ३ रणिरोहेण अवअदसन्दावं अत्ताणं करिस्सदि त्ति तत्थेमि । हरि-
 णिए ! हरिणिए ! । हद्धि तं एव संवुत्तं । [हरिणिके ! हरिणिके ! ।
 कथं द्वारं रुद्धम् । हा धिग् द्वारनिरोधेनापगतसन्तापमारमानं करिष्य-
 ६ तीति तर्कयामि । हरिणिके ! हरिणिके ! । हा धिग् तदेव संवृत्तम् ।]

अविमारकः—नलिनिकाया इव स्वरः । वयस्य ! विघाटयतां द्वारम् ।

विदूषकः—जं भवं आणवेदि । (विघाट्य) एदु एदु भोदी ।

१ [यद् भवानाशापयति । एत्वेतु भवति ।]

नलिनिका—हं को दार्णि एसो पुरिसो । [ह क इदानीमेव पुरुषः ।]

विदूषकः—सुदु विज्ज्वावं तुए । अहो रामवच्चस्स यिसेसो । को

१२ अण्णो जणो मं पेक्खिअ पुरिसो त्ति भणादि । इत्थिआ खु अहं ।

[सुदु विज्ञात स्वया । अहो राजकुलस्य विशेषः । कोऽन्यो जनो मा

मेश्य पुरुष इति भणति । स्त्री रत्नत्वहम् ।]

१५ अविमारकः—नलिनिके ! प्रविशेदानीम् ।

नलिनिका—कहं भट्टिदारओ । भट्टिदारअ ! वन्दामि । भट्टिदारअ !

को एसो पुरिसो । [कथं भर्तृदारकः । भर्तृदारक । वन्दे । भर्तृदारक ।

१८ क एप पुरुष ।]

विदूषकः—अहं पुक्खरिणी णाम चेदी । [अहं पुष्करिणी नाम चेदी ।]

अविमारकः—थोऽस्माभिः सदा कथ्यते सन्तुष्ट इति, सोऽयं

२१ ब्राह्मणः ।

नलिनिका—आ दिट्ठपुरुषो णअरापणाळिन्दे अअं वम्हणो । [आ

दृष्टपूर्वो नगरापणाळिन्देऽयं ब्राह्मणः ।]

२४ विदूषकः—आम भोदि । अण्णोपवीदेण वम्हणो, चीवरेण रत्तपडो ।

अदि वत्थं अवणेमि, सम्मणओ होमि । भोदि ! किं एदं । [आम

भवति । यशोपवीतेन ब्राह्मणः, चीवरेण रक्तपटः । यदि वज्रमपनयामि

२७ भ्रमणको भवामि । भवति ! किमेवम् ।]

नलिनिका—भट्टिदारिआए उवण्हाणं । [भर्तृदारिकाया उपस्थानम् ।]

विदूषकः—किं एदिणा बुमुक्खिआए रोदन्तीए अत्तहोदीए उवण्हाणेण

३० कथ्यं । गच्छं सिग्घ भोजणं आणेदि । अहं अग्गासणीओ

होमि । [किमेतेन वुभुक्षिताया रुदन्त्या अवमवत्या उपस्तानेन
कार्यम् । गच्छ शीघ्रं भोजनमानय । अहमप्रासनीयो भवामि ।]

३३ नलिनिका— दुब्बम्हण ! एदं पि भोजनं चिन्तेसि । सत्त्वं दाव
चिट्ठदु । कहां दिअसे अणेअपुरुससम्पादे राअमगे भट्ठिदारओ
पविट्ठो । [दुर्वाक्षण ! एतदपि भोजनं चिन्तयसि । सर्वं तावत्

३६ तिष्ठतु । कथं दिवसेऽनेकपुरुषसम्पाते राजमार्गे भर्तुदारकः प्रविष्टः ।]

अविमारकः—सर्वं भवत्यै सन्तुष्टः कथयिष्यति ।

नलिनिका—विसज्जिदम्हि इमिणा बहुमाणवअणेण । होदु, इमं

३९ गहिअ चउरसाळं पविसिअ गोट्ठीजणेण सह वुत्तन्तं सुणामि ।
एहि बम्हण ! (इत्याकर्षति ।) [विसर्जितास्म्यनेन बहुमानवचनेन ।

भवतु, इमं गृहीत्वा चतुःशालं प्रविश्य गोट्ठीजनेन सह वृत्तान्तं

४२ शृणोमि । एहि ब्राह्मण ! ।]

विदूषकः—अब्बम्हणं अब्बम्हणं । [अवज्ञाप्यमवज्ञाप्यम् ।]

कुरङ्गी—हस्तो खु अअं बम्हणो । [हास्यः खल्वयं ब्राह्मणः ।]

४५ अविमारकः—वयस्य । हास्यः खलु भवान् ।

विदूषकः—को एत्थ मम अस्सद्धेअं भणादि । अहं ण हस्तो,
तत्तहोदी एव हस्ता । जा अत्तणो अवत्थं जाणिअ किं पि कर्तुं

४८ बवसिअ मेहसहं सुणिअ सत्त्वं विसुमरिअ पडिदा । [कोऽत्र
ममाभदेयं भणति । अहं न हास्यः, तत्रमवत्येव हास्या । यात्मनोऽ
वस्या शक्त्वा किमपि कर्तुं व्यवस्य मेघशब्दं श्रुत्वा सर्वं विस्मृत

५१ पतिता ।]

कुरङ्गी—हं एदं पि इमेहि दिट्ठं । [हम् एतदप्याभ्यां दृष्टम् ।]

नलिनिका—याचेमि अहं । इदो एहि बम्हण ! । [याचेऽहम् ।]

५४ इत एहि ब्राह्मण ! ।]

- विदूषकः—जइ भोजणं देसि, तदो गच्छामि अहं । इष्टं आजन्तुअ-
स्स भोजणदाणं । [यदि भोजनं ददासि, ततो गच्छाम्यहम् । इष्ट-
५७ मागन्तुकस्य भोजनदानम् ।]
नलिनिका—एहि मे सव्याभरणं देमि । [एहि मे सर्वाभरणं ददामि ।]
विदूषकः—णहि चिद्वअणेण पित्तं णस्सदि । मम हृदयगतं करेहि ।
६० [नहि घृतयन्त्रेण पित्तं नश्यति । मम हस्तगतं कुरु ।]
नलिनिका—एवं होतु । (आभरणान्यवमुच्य ददाति) [एवं भवतु ।]
विदूषकः—सुणातु होदी । [शृणोतु भवती ।]
६१ नलिनिका—मूढ ! वञ्छण ! चउस्साले उवविसिअ गोठीजणेण सह
सुणामि । [मूढ ! ब्राह्मण ! चतुःशाल उपविश्य गोठीजनेन सह
शृणोमि ।]
६२ विदूषकः—तत्तहोदी पुच्छिअ आअच्छामि । [तत्रभवती पृष्ट्वा-
गच्छामि ।]
नलिनिका—फो तुयं, मम सव्याभरणं गहिअ वञ्छहो जादो ।
इहि दाव । (विदूषकं हस्ते गृह्णाति ।) [कस्त्वं, मम सर्वाभरणं गृहीत्वा
६३ वञ्छमो जातः । एहि तावत्]
विदूषकः—भोवि ! मा मा एवं । अदिसुउमारो खु अहं । [भवति ।
मा मैवम् । अतिसुकुमारः पत्न्यहम् ।]
७२ नलिनिका—जाणामि जाणामि दे सुउमारत्तणं । जइ सुउमारो, सिग्घं
एहि । [जानामि जानामि ते सुकुमारस्यम् । यदि सुकुमारः, सीधमेहि ।]
विदूषकः—भोदि ! अअं आअच्छामि । [भवति ! अयमागच्छामि ।]
७५ (निष्क्रान्तौ ।)
अविमारकः—प्रिये ! पइय पइय परमदर्शनीयान् प्रावृट्कालवल्लभान्
कालमेघान् । इमे हि,
जलदसमयघोषणाहम्बरानेकरूपक्रियाजम्बका वज्रभृद्गृष्टयो
भगणयवनिकास्तटित्पन्नगीवासपत्नीकभूता नभोमार्गच्छुपाः ।

मदनशरनिशानशैलाः प्ररुष्टाङ्गनासन्धिपाला गिरिस्तापनाम्भोघटाः
उदधिसलिलभैक्षहारा रवीन्द्रगला देवयन्त्रप्रपा भान्ति नीलाम्बुदाः ॥६॥

कुरङ्गी-अप्युत्त ! दस्सणीआ दाणिं संवुत्ता । [आर्यपुत्र ! दर्शनी-
या इदानीं संवुत्ताः ।]

३ अविमारकः- अहो विपुलता विरलता घाराणाम् । तथाहि,

व्योमार्णवोर्मिसदृशा निनदन्ति मेघा

मेघप्ररोहसदृशाः प्रपतन्ति धाराः ।

रक्षोङ्गनाध्रुकुटिबन्त तडितः स्फुरन्ति

प्राप्तोऽप्रयौवनघनस्तनमर्दकालः ॥ ७ ॥

कुरङ्गी-अप्युत्त ! आरद्धो सम्पदि वरिसिधुं देवो । [आर्यपुत्र ।
आरब्धः सम्प्रति वर्षितु देवः ।]

३ अविमारकः-प्रिये ! एहि अभ्यन्तरमेव प्रविशावः ।

कुरङ्गी-(सहर्षम्) जं अप्युत्तो आणवेदि ! [यद् आर्यपुत्र
आशापयति ।]

६ (निष्क्रान्ती ।)

पञ्चमोऽङ्कः ।

अथ षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति धात्री ।)

३ धात्री-अहो अणवत्या किदन्तस्स, जं राअदारिआ पढमं महाए
एण सोवीरराएण तं विहूणुसेणं उद्दिस्सिअ वरिदा । अज्ज अवि-
दिअसम्भवेण माणुसब्बोअदुब्बभाकिदिगुणविसेसेण केण वि
संओओ जादो । अहअ दाणि कात्तिराअपुत्तो जअवम्मा णाम
६ भट्टिणीए सुदस्सणाए सह अमच्चेण भूदिएण आणीदो सम्पदि

राजउलं पविट्टो । सअं किळ काशिराजो जण्णवागारेण ण
आअदो । किण्णु सु एद भविस्सदि । [अहो अन्नपस्या कृतान्तस्य,

१ यद् राजदारिका प्रथमं महाराजेन सौवीरगजेन तं विष्णुसेनमुद्दिश्य वृत्ता ।
अद्याविदितसम्भवेन मानुपलोकदुर्लभाकृतिगुणविशेषेण केनापि संयोगो
जातः । अथ चेदानीं काशिराजपुत्रो जयवर्मा नाम भट्टिन्या सुदर्शनया

१२ सङ्ग्रामात्प्रेन भूतिकेनानीतः सप्रति राजकुलं प्रविष्टः । स्वयं किल काशिराजो
पञ्चापापरेण नागतः । किन्तु सत्त्वेतद् भविष्यति ।]

(सतः प्रविशति वसुमित्रा ।)

१५ वसुमित्रा— अहो विसमसीढ्या सबच्छरिआ णाम अत्तणो णक्खत्त-
विसेस एव्व चिन्तअन्ति, कम्मगोरवं ण जाणन्ति । अज्ज पविट्टो
कुमारो, अज्ज एव त्रिआहो णिउत्तो । (परिक्रम्य) किण्णु सु जअ-

१८ दा इअं किं वि चिन्तअन्ती अप्पसण्णा विअ चरसआ दीसइ ।
जअदे ! भट्टिणी भणादि—आअच्छेहिं ति । [अहो विषमशीला,
सावत्सरिका नामात्मनो नक्षत्रविशेषमेव चिन्तयन्ति, कर्मगौरवं न

२१ जानन्ति । अत्र प्रविष्टः कुमारोऽद्यैव विवाहो नियुक्तः । किं तु सद्यः
जयदेवः किमपि चिन्तयन्त्यप्रसङ्गेनोरसुका दृश्यते । जयदे ! भट्टिनी
भणति—आगच्छेति ।]

२४ धानी— हृदया ! जानासि किं णिमित्तं ति । [हला ! जानासि किं
निमित्तमित ।]

वसुमित्रा— किं अण्ण, एदस्सि कच्छे कत्तव्यं चिन्नेदुं । [किम-

२७ न्यत्, एतस्मिन् कार्ये कर्तव्यं चिन्तयितुम् ।]

धानी—सम्पदि भट्टिणीए को अभिप्पाओ । [सप्रति भट्टिन्याः
कोऽभिप्रायः ।]

२९ वसुमित्रा— अत्तणो वंसज्जादस्स विहण्णुसेणस्म अवत्थ अजाणिअ
णेच्छवि जअवम्मणो दारिअं दादुं । किन्तु—महाराजो सौवीरस-

अउत्तं अजाणन्तो अज्ज किळ अहिअसन्दावो जादो । [आत्मनो
३३ वंशजातस्य विष्णुसेनस्यावस्थामज्ञात्वा नेच्छति जयवर्मणे दारिकां दातुम् ।
किन्तु महाराजः सौवीरराजपुत्रमजानन्नय किलाधिकसन्तापो
जातः ।]

३६

(प्रविश्य)

नलिनिका- अज्ज किदसङ्केदा विअ अम्हाअं सव्वसङ्कहा ।
(परिक्रम्यावलोक्य) किण्णु हु एसा मम मादा वसुमित्राए सह
४१ किं वि चिन्तेदि । इमं उपसत्पिअ असुहवुत्तन्तं सुणामि ।
[अथ कृतसकेतानीवास्माकं सर्वसंकटानि । किं नु खल्वेषां मम माता
वसुमित्रया सह किमपि चिन्तयति । इमानुपसर्प्यासुलवृत्तान्तं शृणोमि ।]
४२ वसुमित्रा-हल्ला णळिणिए ! एहि दाव । तुमं कञ्चुइसहवासेण
राअडळवुत्तन्तं जाणासि । [हल्ला नलिनिके ! एहि तावत् । त्वं
कञ्चुकिसहवासेन राजकुलवृत्तान्तं जानासि ।]

४५ नलिनिका-अभिणवो वुत्तन्तो । णं तं णिवेदिवं आअदन्दि ।
[अभिनवो वृत्तान्तः । ननु तं निवेदयितुमागतास्मि ।]
वसुमित्रा-भणाहि जादे । । [भण आते । ।]

४८ नलिनिका-पेसिदो खु सोवीरराअस्स अमखेहि दूदो-अम्हाअं
सामी तुम्हाणं णअरे सपुत्तदारकळत्तो पच्छण्णो पडियसदि चि
अम्हाअं गूढपुरसेहि वुत्तन्तो आणिअहु सामिणेत्ति । [प्रेषितः
५१ खलु सौवीरराजस्यामात्यैर्दत्तः-अस्माकं स्वामी युष्माकं नगरे सपुत्र-
दारकलत्रः प्रच्छन्नः प्रतिवसतीत्यस्माकं गूढपुरपैर्वृत्तान्तो शक्यता
स्वामिनेति ।]

५४ उमे-कहं पच्छण्णवेसो वत्तदिस्ति । तदो तदो । [कथं प्रच्छन्नवेशो
वर्तत इति । तत्तत्तत्तः ।]

नलिनिका—तदो एवं सव्यं सुणिअ तस्स लेहस्स अवसाणं
 ५७ पेक्किराअ अय्यभूदिण्ण सह गओ किळ महाराओ वं अण्णेसिदुं ।
 [तत एतत् एवं श्रुत्वा तस्य लेखस्वावसानं प्रेक्ष्यार्पभूतिकेन सह
 गतः किल महाराजस्तमन्वेपितुम् ।]

६० घात्री—किण्णु खु भवे । [किन्तु लल्ल भवेत् ।]
 वसुमिना—णट्टिणिए ! तुवं दाघ अब्भन्तरं पघिस । [नलि-
 निके । त्व तावदभ्यन्तरं प्रविश ।]

६३ नलिनिका—जं अय्या भणादि । (निष्क्रान्ता) [यदार्था भणति ।]
 वसुमिना—एहि दाघ यजं भट्टिणीं पेक्कामो । [एहि तापत् ।
 आया भट्टिनीं पदयाव ।]

६६ घात्री—एवं करेम्ह । [एव कुर्वे ।]
 (निष्क्रान्ते ।)

प्रवेशक ।

६९ (ततः प्रविशति कुन्तिभोजः सौवीरराजभूतिकाभ्याम्)
 कुन्तिभोजः—वयस्य !

किं प्रेक्षसे मम मुखं चिरकालदृष्टो
 गाढं परिष्वज सखे ! स्मर बालभावम् ।
 प्रीत्या भवन्तमनिमेषमवेक्षितुं मे
 स्नेहाग्रवीकृत इवाद्य वयस्यभावः ॥ १ ॥

सौवीरराज — यदिष्टं भवतः ।

(उभौ परिष्वजेते)

३ कुन्तिभोजः—

चिन्ताकुलस्थं व्रजसीव बुद्धि-
 र्वाक्यं च बाष्पाहवगद्गदं च ।

नेत्रे सवाप्ते मुखमप्रसन्नं

किं हर्षकाले क्रियते विकारः ॥ २ ॥

सौवीरराजः— न खल्वहमप्रदृष्टो भवत्सङ्गमेन । किन्तु बलवान् पुत्र-
स्नेहो नाम ।

यो मे पुत्रगतः शोको हृदयस्यो विजृम्भते ।

सोऽथ लब्ध्वा सहायं त्वां वाष्परूपेण निर्गतः ॥ ३ ॥

कुन्तिभोजः— कथं पुत्रगतः शोक इति ।

भूतिकः— विदितमस्तु स्वामिना । न दृश्यते किलास्मिन् संवत्सरे

३ कुमारः ।

सौवीरराजः— बलवान् पुत्रस्नेहो नाम । पश्यतु भवान्

अनुपमबलवीर्यरूपधन्तं

सुतमविमारकमथ चिन्तयामि ।

तथ चरणरजोश्चिताप्रकेशे

यदि स भवेदिह को नु मद्विशिष्टः ॥ ४ ॥

भूतिकः— (आत्मगतम्) महान् खल्वयं सन्तापो धर्धत एव हि
कुमारमन्तरेण । विलोपयाम्येनम् । (प्रकाशम्) कथं स्वामिनोऽभ्या-

३ गता व्यापत् ।

कुन्तिभोजः— अहमप्यनेन व्याख्येपेण विस्मृतवानेतत् प्रष्टुम् ।

सौवीरराजः— श्रूयताम् । अथवा भूतिकस्तु विजानाति । अप्यस्मन्तु-

६ स्वाच्छ्रोतुमिच्छति ।

कुन्तिभोजः— वयमवहिताः स्मः ।

सौवीरराजः— अपि क्षायते बण्डमार्गवो नामात्यन्तरोपी ब्रह्मर्षिः ।

९ कुन्तिभोजः— श्रूयते तत्रमवांस्तपोनिधिः ।

सौवीरराजः—सोऽस्मद्विषयमभ्यागतः । कान्तारे तस्य शिष्यो
व्याघ्रेणामिभूय मारितः ।

१२ कुन्तिभोजः—ततस्त्वतः ।

सौवीरराजः—ततोऽहमपि तस्मिन् काले मृगयावशाद् यदृच्छयैव तं
देशमभ्युपगतः ।

११ कुन्तिभोजः—ततस्ततः ।

सौवीरराजः—अथ मां दृष्ट्वा विजृम्भमाणरोषभ्रुकुटीपुटविपरीकृत-
घदनः प्रलम्बजटाभारः शिष्ये स न्यस्तकरः क्रुद्धो दहन्निष क्रोधा-

१८ मिता मद्बचनमश्रोतुकामः संरम्भस्प्रलितयचनो मां बहुधा
क्षेप्तुमारब्धः ।

कुन्तिभोजः—ततस्ततः ।

१९ सौवीरराजः—ततोऽहमपि भवितव्यस्यार्यस्य प्राबल्येनाधृतिः 'धृत्तान्तं
न ब्रवीमि, निष्कारणं क्षिपसि' इति संकुद्वयानस्मि ।

न भापसे धृत्तमुपैपि रोषं

निष्कारणं प्रक्षिपसि प्रकामम् ।

आभाजनं त्वं तपसां प्रकोपाद्

ब्रह्मर्षिरूपेण भवाच्छ्रवपाकः ॥ ५ ॥

कुन्तिभोजः—असदृशमुक्तं भवता ।

सौवीरराजः—ततस्तच्छ्रुत्वैवाव्यधारावसित्तो भगवान् हुताशन इव

३ प्रज्वलितनेत्रो बहुशः शिरः कम्पयन् 'कथं कथम्' इत्युक्त्वा मां
क्षेप्तुमारब्धवान् ।

यस्माद् ब्रह्मर्षिमुख्योऽहं श्रपाक इति भाषितः ।

तस्मात् सपुत्रदारस्त्वं श्रपाकत्वमवाप्स्यसि ॥ ६ ॥

इति ।

कुन्तिमोजः—अहो अल्पमूलत्वं महतां चानर्यस्य ।

भूतिकः—सभाग्यं सौवीरराजकुलम् । कुतः,

ब्रह्मर्षिणा प्ररुष्टेन श्वाकृत्वं तदा कृतम् ।

तस्मात् तेनैव रूपेण न सर्वं भस्मसात् कृतम् ॥ ७ ॥

कुन्तिमोजः—युक्तमभिहितं भवता । ततस्ततः ।

सौवीरराजः—ततस्तच्छापप्रक्षुब्धमनसा मया सुचिरमतुनीयमानः

शनैः शनैः प्रकृतिस्थो भूत्वानुग्रहं कृतवान्—

यावत् प्रच्छन्नरूपेण तावत् संवत्सरं व्रजेः ।

ततः संवत्सरे पूर्णे मुक्तशापो भविष्यसि ॥ ८ ॥

इति । एवमुक्त्वा प्रसन्नचित्तेन एहि भोः काश्यप । इत्याहूय,
स तमनुगतो व्याघ्रेण मारितो वट्टः । चरितं च मया संवत्सरं

१ श्वाकृत्तम् । अद्यास्मि शापान्मुक्तः ।

कुन्तिमोजः—अहो व्यापदः प्रवृत्तिर्निवृत्तिश्च । दिष्टया भवान्
वर्धते ।

६ भूतिकः—अयमु स्वामी ।

कुन्तिमोजः—ननु विष्णुसेनमाता सपरिवारमन्तःपुरं प्रविष्टा ।

भूतिकः—तत्रभवती प्रविश्याभ्यन्तरं चिरकालप्रसुप्तं प्रणयमुद्रो-

९ धयति ।

कुन्तिमोजः—अयेदानीं विष्णुसेनः कथमविमारको जातः ।

भूतिकः—शृणोतु स्वामी—अस्ति धूमकेतुर्नामासुरः । सर्व-

१२ लोकमारणाय परिभ्रमन् स कदाचित् सौवीरराष्ट्रमुत्सादयितुं
प्रवृत्तः ।

कुन्तिमोजः—अपूर्वा खलु कथा । ततस्ततः ।

१५ भूतिक-सतः स्वदेशे सर्वप्रजानामातिं दृष्ट्वा तस्य राक्षसस्य च
प्रतिक्रियामनवेक्षमाणः स्वामी छेशमुपगतः ।

कुन्तिभोज - ततस्ततः ।

१८ भूतिक - ततस्तत् सर्वं बुद्ध्वा कुमारो विष्णुसेन-क्षितिरेणु-
परुपगान् प्रलम्बमानकारुपक्षः शिशुमिस्तुल्यवयोभि-प्रकीड-
मानो दैवयोगात् प्रमत्तेषु रक्षिपुरुषेषु सहसैव तं देशमभ्युपगतो

२१ यत्रासौ राक्षसः ।

कुन्तिभोज-अहो आश्चर्यमाश्चर्यम् । ततस्ततः ।

भूतिक-ततः स राक्षसः प्रीत्या सुसम्पन्नमिवाहारं कुमारमभि-

२४ समीक्ष्य स्वकर्म कर्तुमारब्धः ।

कुन्तिभोज - अहो नृशंसता राक्षसस्य । ततस्ततः ।

भूतिक - अथ कुमारेण किञ्चित् प्रहस्य,

प्रपतदशनिना यथा गिरीन्द्रो

दधदहनेन यथा घनप्रदेशः ।

युधि ललितमनायुषेन तेन

क्षितिपसुतेन तदा हतः स नीचः ॥ ९ ॥

कुन्तिभोज - प्रथममेव हस्तिसम्भ्रमे मयोक्तं—दैवादुत्पादितोऽयं
केवलो भानुपो न भयतीति ।

१ सौरीरराज - भवान् सहस्रनेत्रश्चरैः कथं चिन्तयत्यविमारक
प्रति ।

भूतिक - स्वामिन् ।

गम्यास्तु देशाः सुपरीक्षिता मे

न दृश्यते कापि चरैः कुमारः ।

१८ कुन्तिभोजः—(अम्यर्च्य) भगवन् ! अस्मद्गृहं परिपूतं भयदव-
तरणेन ।

सौवीरराजः—इदानीं मुक्तशापोऽस्मि देवर्षिदर्शनेन ।

२१ नारदः—नाहं साम्प्रतं युष्मद्दर्शनार्थमेवागतोऽत्र । अविगारकदर्श-
नेन सम्भूतं दुःखं भवतोऽहं व्यावतीर्णोऽस्मि ।

उभौ—यथेवं विमुक्तसन्तापौ स्वः ।

२४ नारद—भूतिक ! सुदर्शनामानय ।

भूतिकः—यथाज्ञापयति भगवान् । (निष्क्रम्य सुदर्शनया सार्धं प्रविष्टः)
सुदर्शना—अवभाजदो देवरिसी । [अम्यगतो देवर्षिः ।]

२७ भूतिकः—एवम् ।

सुदर्शना—सन्नाहो दाणि मे पुत्रअस्स विवाहो संवुत्तो । (उपगम्य)
भअयं वन्दामि । [सनाय इदानीं मे पुत्रअस्स विवाहः संवुत्तः ।]

३० भगवन् ! वन्दे ।]

नारदः—

एवमेव महाभागे ! नित्यं प्रीतिमवाप्नुहि ।

कुन्तिभोजश्च भूपालो नित्यं स्यात् प्रीतिपीडितः ॥ १२ ॥

सुदर्शना—अणुगृहीदन्हि । [अनुगृहीताग्निः ।]

नारद—इदानीं पृच्छतां भवन्तौ प्रष्टव्यम् ।

३ उभौ—अनुगृहीतौ स्वः ।

कुन्तिभोजः—भगवन् ! किं जीवति सौवीरराजपुत्रः ।

नारदः—वाढम् ।

६ सौवीरराजः—केन कारणेन न दृश्यते ।

नारदः—विवाहव्याधेपात् ।

सौवीरराजः—कथं निर्विष्टः कुमारः ।

९ कुन्तिभोजः—अथ कस्मिन् प्रदेशे ।

नारदः—नगरे वैरन्त्ये ।

कुन्तिभोजः—वैरन्त्यं नाम नगरमप्यस्तीति । भवतु कस्य जामातृत्वं-

१२ मुपगतः ।

नारदः—कुन्तिभोजस्य ।

कुन्तिभोजः—कः सः ।

१५ नारदः—

पिता कुरङ्गया भूपालो वैरन्त्यनगरेश्वरः ।

दुर्योधनस्य तनयः कुन्तिभोजो भवान् ननु ॥ १३ ॥

कुन्तिभोजः—किं बहुभिः प्रभैः । मत्सुतायां कुरङ्गयां निर्विद्व
इत्युच्यते भगवता ।

३ नारदः—एवमेतत् ।

कुन्तिभोजः—लज्जित इवास्मि । केन दत्ता, कथं वा, कथं चारं
प्रविष्टः कन्यापुरम् ।

६ नारदः—

दत्ता सा विधिना पूर्वं दृष्टा सा गजसम्भ्रमे ।

पूर्वं पौरुषमाश्रित्य प्रविष्टो मायया पुनः ॥ १४ ॥

कुन्तिभोजः—भयत्वेवं तावन्निष्प्रतिषेधनमृषिबचनम् । भगवन् !
इदानीं किं प्राप्तकालं कुमारस्य कुरङ्गयाञ्च । विवाहः पूर्वमारब्धव्यः ।

३ नारदः—निष्ठितो विवाहो ननु गान्धर्वः स्वसमय एव इदानीम् ।

कुन्तिभोजः—अग्निसाक्षिकमिच्छामि ।

नारदः—नित्यमग्निसाक्ष्येय । तथापि स्वजनपरितोषणार्थमभ्यन्तर-

६ समयमात्रमुपाध्यायेन कारयित्वा शीघ्रमानीयतामिह कुमारः सह
भार्यया ।

कुन्तिभोजः—भगवन् । एष गच्छामि ।

- ९ नारदः-तिष्ठतु भवान् । भूतिक । गच्छ त्वम् ।
 भूतिकः-यदाज्ञापयति भगवान् । (निष्क्रान्तः ।)
 कुन्तिभोजः-भगवन् ! विज्ञाप्यमस्ति ।
- १२ नारदः-इतस्तावत् । स्वैरमभिधीयताम् ।
 कुन्तिभोजः-भगवन् सुदर्शनायाः पुत्राय जयवर्मणे कुरङ्गी दास्या-
 मीति मयानीता सा पूर्वं सनाथा । किं कर्तव्यमिदानीम्, अमि-
- १५ धीयताम् ।
 नारदः-एवं करोमि । मुहूर्तमेकान्ते तिष्ठ ।
 कुन्तिभोजः-तथास्तु । (तथा करोति ।)
- १८ नारदः-सुदर्शने ! इतस्तावत् ।
 सुदर्शना-भयं ! इहग्निह । [भगवन् । इयमग्निः ।]
 नारदः-ननु ध्रुतमस्मद्वचनम् ।
- २१ सुदर्शना-सुदं सोवीरराजउत्तस्त गुणसङ्कीर्तनं । [ध्रुत सोवीर-
 राजपुत्रस्य गुणसङ्कीर्तनम् ।]
 नारदः-मा मैवम् । भवत्या विस्मृतोऽमिदेवादुत्पन्नोऽप्रजस्ते पुत्रः ।
- २४ सुदर्शना-हं, एवं पि भयं जाणादि । [इहम्, एतदपि भगवान्
 जानाति ।]
 नारदः-ममैवाज्ञां कुरुष्व तावत् ।
- २७ सुदर्शना-एव करोमि । भयं भणादु । [एवं करोमि । भगवान्
 मणतु ।]
 नारदः-तवायं पुत्रोऽग्रेरुत्पन्नः । त्वद्गिन्याः सुचेतनायाः
- ३० प्रसवसमकाल एव तत्सुतः स्वर्गं गतः । तवायं पुत्रस्त्य-
 द्गिन्यै त्वया दत्तः । सोवीरराजश्चासावत्यन्तसन्तुष्टः प्रीति-
 सदृशीः क्रियाः कृत्वा विष्णुसेन इति संज्ञामकरोत् । अमानुष-
- ३३ स्वरूपबलवीर्यपराक्रमेणानेन वर्धमानेन यस्मादविरूपधारी मा-

- रितोऽसुरः, तस्मादविमारक इति विष्णुसेनं लोको ब्रवीति ।
 ततः सोऽपि ब्रह्मशापपरिभ्रष्टो हस्तिसम्भ्रमदिवसे कुरङ्गी दृष्ट्वा
 ३६ समुत्पन्नामित्यपः परेण पौरुषेण सङ्गम्य कुरङ्गया दर्शन-
 शङ्कितैः कन्यापुररक्षिभिः परीक्ष्यमाणोऽग्निना भगवता प्रच्छादितो
 निर्गतः । तेन निर्वेदेनाग्निं प्रविष्टः पित्रा भगवतामिना श्रीला
 ३९ परिष्वज्यपानो न दहत्यग्निरिति मरुत्प्रपातार्थं कञ्चित् पर्वतमारुहः ।
 सुदर्शना-अहो अच्चाहिवं । [अहो अत्याहितम् ।]
 नारदः-तत्र केनापि विद्याधरेण तद्रूपदर्शनमात्रप्रहृष्टेन श्रीत्वान्
 ४२ ध्यानकार्यमात्रमङ्गुलीयकं दत्तं, यद् दक्षिणाङ्गुल्या धारयन्तदप्यो
 भवति, वामेन प्रकृतिस्थञ्च ।
 सुदर्शना-अच्छरीरं अच्छरीरं । [आश्चर्यमाश्चर्यम् ।]
 ४५ नारदः-ततस्तद् दक्षिणाङ्गुल्या धारयन् सन्तुष्टनामधेयेन ब्राह्मणेन
 सह कुन्तिभोजस्य कन्यापुरं स्वगृहवत् प्रविश्य कुरङ्गया यथेष्टम-
 भिरममाणः सुखमास्ते । एष वृत्तान्तः । किमिदानीं कर्तव्यम् ।
 ४८ सुदर्शना-अणन्तरं अन्याए वञ्चिताए चळदी विअ मे हिअअं,
 फोदूहळेण तुस्सदि । भअवं ! एसु विअसेसु कुरङ्गी जअयम्मणो
 भण्यत्ति पुच्छदि । अज्जप्पहुदि तस्स वन्दणीआ संवृत्ता । [अन-
 ५१ न्तरमार्यमा वञ्चितया चळतीव मे हृदयं, कौतूहलेन तुष्यति । भगवन्
 एष दिवसेषु कुरङ्गी जयवर्मणो भाव्येति पृच्छते । अथ प्रभृति तस्य
 वन्दनीया संवृत्ता ।]
 ५४ नारदः-अमिजनयुक्त्रमेवामिहितं भवत्या । कथमिदानीं जयेष्टपत्नी
 कनीयसे दीयते । सुदर्शने । अमिधीयतां काशिराजाय जयवर्मणः
 कुरङ्गी वयसाधिकेति । नन्वस्ति कुरङ्गयाः कनीयसी सुमित्रा
 ५७ नाम । सा जयवर्मणो भार्या भविष्यति ।

१ समुत्पन्नमित्यपः ।

सुदर्शना-पट्टिगद्दिदं इसिवअणं । [प्रतिगृहीतमृगिवचनम् ।]

नारदः- गच्छ कुन्तिभोजमनुवर्तस्व ।

६० सुदर्शना-जं भअवं आणवेदि । [यद् भगवानाज्ञापयति ।]

(ततः प्रविशति वरनेयेणाविमारकः कुरङ्गी भूतिकश्च)

अविमारकः- भोः ! छलित इयास्यनेन वृत्तान्तेन ।

दृष्ट्वा तदानीं गजमन्ध्रमे मां

मद्विभ्रमं ये परिकीर्तयन्ति ।

ते किन्तु वृत्तान्तमिमं विदित्वा

चारित्र्यदोषं मयि पातयन्ति ॥ १५ ॥

(परिक्रम्य दृष्ट्वा) अये अयं खलु भगवान् नारदः । य एषः,

शापे प्रसादेषु च सत्कयुद्धि-

र्वेदेषु गीतेषु च रत्नकण्ठः ।

सिन्ध्वेषु वैराग्युपपाद्य यत्ना-

व्रष्टानि कार्याणि शमीकरोति ॥ १६ ॥

कुन्तिभोजः- इत इतः पुमार । अभिवाद्यस्वात्मकुलदेवतं देवर्षिम् ।

अविमारकः- भगवन् ! अभिवादये ।

१ नारदः- स्वस्ति भवते सपत्नीकाय ।

अविमारकः- अनुगृहीतोऽस्मि । मातुल ! अभिवादये ।

कुन्तिभोज - एहोहि वत्स !

क्षमया जय विप्रेन्द्रान् दयया जय संभ्रितान् ।

तत्त्वबुद्धया जयात्मानं तेजसा जय पार्थिवान् ॥ १७ ॥

अविमारकः- अनुगृहीतोऽस्मि ।

कुन्तिभोजः- वत्स ! इत इतः पितरमभिवादयस्व ।

३ अविमारकः- भोस्ताव । अभिवादये ।

शौवीरराजः- एहोहि वत्स !

विरचितवरवेपदर्शनीयो

गुरुजनवन्दनमिश्रशुभ्रवक्त्रः ।

वयमिव भव हर्षवाप्पनेत्र-

स्त्वमिह भवत्तनयं समीक्षमाणः ॥ १८ ॥

पुत्र ! अभिवादयस्व मातुलम् ।

अविमारकः- मातुल ! अभिवादये ।

१ कुन्तिभोजः- एहोहि वत्स !

यज्ञैः शुभैर्हरिसमो भव नित्ययुक्तैः

सत्यैर्दृढैर्दृशरथप्रतिमो भव त्वम् ।

नित्योर्पितैः पितृसमो भव सम्प्रदानैः

स्वेनात्मना सुसदृशेन पराक्रमेण ॥ १९ ॥

शौवीरराजः- पुत्र ! सुदर्शनामभिवादयस्व ।

कुन्तिभोजः-अयुक्तमिव सुचेतनामनभिवाद्य सुदर्शनामभिवादयितुम् ।

१ नारदः- अस्ति कारणम् । अभिवाद्यतां सुदर्शना ।

उभौ- एवं क्रियताम् ।

अविमारकः- भवति ! अभिवादये ।

१ सुदर्शना- पुत्र ! चिरं जीव एदाए सह । (परिष्वज्य) चिरेन

दिष्टो सि । अज्ज मए अणुमूदो पुत्तसम्पत्तिरसो । [५१ !

चिरं जीवेतथा सह । चिरेण दृष्टोऽसि । अय मयानुमूतः ५२-

१ संपत्तिरसः ।] (रोदिति)

कुन्तिभोजः-

इमां तु घाप्पार्द्रकुतूहलाक्षीं

सम्प्रसूयद्दुग्धपयोदयुष्माम् ।

१. ह्येषिते (!)

अवेक्षितां मातरमप्रकाश्य

धात्रीत्वमेवैति सुचेतना मे ॥ २० ॥

नारदः- अलमतिस्नेहेन । प्रविशतु कन्यापुरं सुचेतना सुचेतना
सुदर्शना सुदर्शना च समार्येण पुत्रेण ।

१ कुन्तिभोजः- यदाज्ञापयति भगवान् ।

सुदर्शना- जं भञ्ज्यं आणवेदि । [यद् भगवानाज्ञापयति ।]

नारदः- अचिरेण सौदीरराजो विसृज्यतां स्वदेशगमनाय ।

६ जयवर्मणे सुमित्रां प्रदीयतां काशिराज्ञे । स्वमपि सन्निहितो भव ।

कुन्तिभोजः- अनुगृहीतोऽस्मि ।

नारदः- कुन्तिभोजः ! किमन्यत् ते प्रियमुपहरामि ।

१ कुन्तिभोजः- भगवान् यदि मे प्रसन्नः, किमतः परमहमिच्छामि ।

गोब्राह्मणानां हितमस्तु नित्यं

सर्वप्रजानां सुखमस्तु लोके ।

नारदः- सौदीरराज ! किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ।

सौदीरराजः- यदि मे भगवान् प्रसन्नः, किमतः परमहमिच्छामि ।

इमामुदीर्णार्णवनीलवस्त्रां

नरेश्वरो नः पृथिवीं प्रशस्तु ॥ २१ ॥

(भरतवाक्यम्)

भवन्त्यरजसो गावः परचक्रं प्रशान्यतु ।

इमामपि महीं कृत्स्नां राजसिंहः प्रशस्तु नः ॥ २२ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

पष्ठोऽङ्कः ।

श्लोकानुक्रमणी ।

अत्युष्ण ज्वरि	IV.	4	गोष्ठीषु हास्यः	IV.	21
अद्यापि हस्ति	II.	1	चिन्ताकुलत्वं	VI.	2
अनुपमबल	VI.	4	छन्ना भवन्ति	I.	6
अबहुपुरुष	III.	11	जलदगाहन	IV.	12
अये सन्त्रीनादौ	III.	14	जलदसमय	V.	6
असितजलद	IV.	9	जवशिथिल	IV.	20
अहं द्विनेत्रौ	III.	18	जामातृसंपत्ति	I.	3
भारक्षिणी तु	III.	10	तस्या भयाकु	II.	7
हमां तु बाष्पा	VI.	20	तानस्तु मन्दो	III.	6
इष्टं चेदेकधि	IV.	7	तिमिरमिव	III.	4
इष्टा मखा हि	I.	2	दग्धाः स्फुलि	IV.	8
उत्थं ह्यर्थं स	III.	5	दत्ता सा वि	VI.	14
उत्क्षिप्तां सानु	I.	1	द्विष्यं स्वभावं	IV.	16
उरः स्तनतटा	II.	6	दृढपरिहरव	III.	9
उष्णं श्रुति	V.	3	दृष्टिर्न सृज्यति	III.	17
एकः परगृहं	II.	10	दृष्टिस्तदा प्रभृ	II.	2
एतच्छ्रेष्ठम	IV.	22	दृष्ट्वा तदानीं	VI.	15
एवमेव महा	VI.	12	देवं रूपे महा	I.	7
कन्यापुरात् क	IV.	1	घर्मः प्रागेव	I.	12
कागतावमीष	III.	15	नगरपरिवि	III.	2
कामाहतः कु	I.	11	न तत्र कर्तव्य	I.	9
किं प्रेक्ष्ये मम	VI.	1	न तथा वनमा	IV.	14
किमत्र चित्रं	IV.	6	न ते न बुद्धिर्मे	V.	5
क्षमया जय	VI.	17	न त्वं प्रिये मम	III.	10
गन्धास्तु देताः	VI.	10	न दृश्यते तत्र	I.	10
गर्भस्था इव	III.	3	न भ.पये दृष्ट	VI.	5
गोमःकृगानां	VI.	21	निष्पाजं परि	IV.	3

नेत्रे वाष्पपरि	III. 20	यो मे पुत्रगतः	VI. 3
पिता कुरङ्गया	VI. 13	रागं विजृम्भ	III. 1
पुरे गृहे चापि	IV. 23	रोगादकाङ्क्षागुरु	V. 1
पूर्वा तु काष्ठा	II. 12	लिम्पन्ति रुक्ष	IV. 5
प्रच्छन्नरूप	IV. 15	घातोद्घुताप्रवेशः	IV. 19
प्रतिच्छन्दं धात्रा	II. 8	विद्यावशानां तु	IV. 17
प्रतिपिहं प्रयत्नेन	II. 4	विपुलमपि मि	III. 18
प्रपदशतिना	VI. 9	विरचितनरवेश	VI. 18
प्रसिद्धौ कार्या	I. 5	वेदैः पितामहस	IV. 11
प्रसन्नमध्या कु	IV. 10	व्याष्टसूर्यतिलको	II. 18
बहुत्वाद् दूर	I. 4	व्यायामस्थिरवि	I. 8
वाष्पोपकृद्	III. 7	व्योमाणंबोर्नि	V. 7
प्रक्षर्पिणा प्र	VI. 7	क्षाये प्रसावेपु	VI. 16
ममा मयेकेन	II. 9	शैलेन्द्राः कल	IV. 11
भवन्वरजसो	VI. 22	श्रुत्वा तु राज्ञो	II. 8
मितगुणमिह	II. 11	सत्ये मम प्रति	IV. 18
यज्ञे शुभैर्ह	VI. 19	सततपरिचितो	V. 4
यत्ने कृते च	III. 12	सम्पीडयते परि	III. 8
यदि च विभव	II. 5	सम्ये करे समु	V. 2
यस्माद् प्रक्ष	VI. 6	हंताः स्वपन्ति	III. 16
यावत् प्रच्छन्न	VI. 8	हीता भवेत् मे	IV. 2
ये सम्भरन्ति	IV. 18		

चारुदत्तस्य कथावस्तु ।

चारुदत्तो नाम कश्चित् सार्यवाहपुत्रो विप्र उदयशयोऽर्थिषु गलितविभव-
 [सर्वस्य ठञ्जिन्या श्रेष्ठिचत्वरे निवसति स्म । तस्मिन् दृढमनुरक्ता वसन्त
 सेना नाम गणिका । अथ कदाचिद्राजवीप्या गच्छन्ती सा विटद्वितीयेन राज
 द्यालेन शकारेणानुगम्यमाना सभ्रान्ता प्रदोषान्धकारपूरितगम्भीराया रप्याया
 दैवाचारुदत्तस्य भजनं प्राप्ता तस्माद् गृहाद् दीपं गृहीत्वा निष्क्रामन्ती चारु-
 दत्तचेटी रदनिका दृष्ट्वा पटान्तेन दीप निर्वाप्याभ्यन्तरं प्रविष्टा । अथ विटेन
 मोत्साहितो राजदयालो वसन्तसेनानुद्धया रदनिका यावद् धलादाप्रधुमारभवे
 स्म तावच्चारुदत्तनयस्यो मैत्रेयो दीपं गृहीत्वा तत्र प्रातः । स च तेन
 प्रर्षिता चेटी दृष्ट्वा भृशमेनं निर्भर्त्सयामास । अथ शकारो भवनगता वसन्त-
 सेना खया श्वो निर्वातयित्वा इति चारुदत्तं संदिश्य निष्क्रान्तः । वसन्तसेना
 तु परिचारिकाभ्रान्त्या चारुदत्तेनाभ्यन्तरप्रवेशनायापितं सुमनोवासितं प्रावारक
 गृहीत्वा विषधितमदना संवृत्ता । अनुपदमेव विदूषकरदनिकाप्रवेशाच्चारुदत्तः
 स प्रमादं जातवान् । वसन्तसेनाप्यभयमेनं ययाचे । तस्य हस्ते च स्वीयान्
 सुवर्णलङ्कारान् निक्षिप्यार्थमैत्रेयेणानुगता स्वभजनं प्रतिनिवृत्ते ।

ततोऽन्येषुश्चारुदत्तस्यवाहको धूतोपजीवी धूतरभयाद् वसन्तसेनाभजनं
 प्रविष्टः शरणागतस्तथाभयदानेन विश्वसितश्चारुदत्तगुणान् प्रशंस । अनन्तर
 तस्याश्वेष्टः कर्णपूर आत्मनः परिस्पन्दं वर्णयितुमारब्धः । अनेन हि मोचितः
 कोऽपि वराकः प्रजावको हस्तिहस्तसंमर्दात् । ततोऽस्य पराक्रमेण तुष्टश्चारुदत्त
 एनमारमनः प्राक्षारकं दत्तवान् । ततोऽस्य गुणानुरागित्यमौदार्यं च चिन्तयन्ती
 वसन्तसेना दृढमुत्कण्ठिताभूत् ।

अथ कदाचिद्वसन्तसेनाचेष्ट्या मदनिवायाः कामुकः सज्जलसो नाम काम-
 श्रुजिष्या कर्तुं प्रयुक्तस्तस्या निष्क्रयाय रात्रौ चारुदत्तगृहे सन्धिं कृत्वा वसन्त-
 सेनया निश्चितं मुग्धमाण्डमपबह्वार । तच्च गृहीत्वा वसन्तसेनागृहं प्राप्ता
 मदनिवाये साहसं स्वीयं निवेदयामास । मित्यन्तरितया वसन्तसेनयाऽपि श्रुतं

तद्रहस्यम् । अनान्तरे चारुदत्तसकाशाख्यातो विदूषकः “ सुवर्णभाण्डं तद् दत्तं
हारितं ” इत्युपदिश्य तन्मूल्यत्वेन चारुदत्तपत्न्या समर्पिता रत्नावली तस्मै
प्रादात् । सञ्जलकोऽपि मदनिकावचनानुरोधेन ‘ आर्यचारुदत्तप्रेषितनिदं ’
इति वदंस्तस्या आर्पयत् । तथा तु साहसं कृत्यानीतमिदं सुवर्णभाण्डनितं
प्रत्याख्यातः । अन्ते तु प्रेम्णो विनृम्भितमेतदिति प्रीता मदनिकां स्वप्रेम
रणैरलंकृत्य सञ्जलकाय प्रदाय प्रवहणे साधारोप्य व्यसजयत् । स्वयं च चारु-
दत्तमभिसर्तुमुद्यताऽभवत् ।

पात्राणि ।

पुरुषाः—

नायकः— दरिद्रसार्थवाहपुत्रः चारुदत्तः ।

विदूषकः— (मैत्रेयः) चारुदत्तस्य मित्रम् ।

शकारः— राजश्यालः संस्थानकः ।

विटः

संवाहकः

चेटः— (मृच्छकटिके कर्णपूरकः) वसन्तसेनायाः मित्रः ।

सञ्जलकः— (मृच्छकटिके शयिलकः) मदनिकाकामुकः ।

स्त्रियः—

गणिका— वसन्तसेना ।

प्रादण्णी— चारुदत्तस्य पत्नी ।

रदनिका— चारुदनगृहे चेटी ।

मदनिका— वसन्तसेनायाः सखी चेटी च ।

श्रीगणेशाय नमः ।

भासनाटकचक्रे

चारुदत्तम्

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः ।)

- सूत्रधार किण्णु खु अज्ज पच्चूस एण्व गेहादो णिक्खन्तस्स
३ बुभुक्खाए पुक्खरपत्तपडिदज्जविन्दू विअ चच्चव्याअन्ति विअ
मे अक्खीणि । (परिक्रम्य) जाव गेह गच्छिअ जाणामि किण्णु हु
सविधा विहिदा ण वेत्ति । (परिक्रम्य) एद अम्हाण गेह । जाय
६ पत्तिस्सामि । (प्रविश्यावलोक्य) जह लोहीपरिवट्टणकालसारा भूमी,
णेउव्वभामणसुगन्धो विअ गन्धो, सुणिमित्त विअ परिव्वमन्तो
वडियस्सअजणो, किण्णु रु सविधा विहिदा । आहु बुभुक्खाए
९ ओदणमअ विअ जीवलोअ पेक्खामि । जाव अय्य सहावेमि ।
अय्ये । इदो दाव । [किन्तु सत्वय प्रत्युप एव गेहाभिज्जन्तस्स
बुभुक्षया पुक्खरपत्तपतितजलविद् इव चच्चलायेते इव मेऽक्षिणी ।
१२ यावद् गेह गत्वा जानामि किन्तु सत्तु संविधा विहिदा न वेत्ति ।
एतदस्माक गेहम् । यावत् प्रविशामि । यथा लोहीपरिवर्तनकालसारा
भूमि, स्नेहोद्भावनसुगन्ध इव गन्ध, सुणिमित्तमिव परिभ्रमन् करि
१५ वस्यकजन, किन्तु सत्तु संविधा विहिदा । अथवा बुभुक्षयौदनमयमिव
जालोक पद्यामि । यावदार्यो शब्दापयामि । आर्ये ! इतस्त्वावत् ।]
नटी-अय्य । इअम्हि । अय्य । दिट्ठिआ खु सि आअदो । [आर्य ।
१८ इयमस्मि । आर्य । दिट्ठ्या सत्वस्सागत ।]
सूत्रधार-अय्ये । किं अत्थि अम्हाण गेहे को वि पादरासो ।
[आर्ये । तिमस्सस्माक गेहे कोऽपि प्रातराश ।]

२१ नदी-अस्थि । [अस्ति ।]

सूत्रधारः-चिरं जीव । एवं सोभणाणि भोजणाणि दत्तिं आ होहि ।
[चिरं जीव । एवं शोभनानि भोजनानि दात्री भव ।]

२४ नदी-अय्य ! तुवं एव पट्टिवाळन्ती चिह्नामि । [आर्य ! त्वमेव
प्रतिपालयन्ती तिष्ठामि ।]

सूत्रधारः-अय्ये ! किं अस्थि अब्भस्थिदं । [आर्ये ! किमस्त्यग्न-
२७ धितम् ।]

नदी-अस्थि । [अस्ति ।]

सूत्रधारः-एवं देवा तुमं अस्सासअन्तु । अय्ये ! किं किं । [एवं

३० देवास्त्वामाश्वासयन्तु । आर्ये ! किं किम् ।]

नदी-धिदं गुळं दहिं तण्डुळा अ अस्थि । [धृतं गुडो दधि तडु-
ळाश्चास्ति ।]

३१ सूत्रधारः-एवं सव्यं अम्हाणं गेहे अस्थि । [एतत् सर्वमस्माकं
गेहेऽस्ति ।]

नदी-णहि णहि । अन्तळायणे । [नहि नहि । अन्तरायणे ।]

३६ सूत्रधारः- (सरोपम्) आः अणय्ये ! एवं दे आसा छिन्दी-
अदु । अभायं च गमिस्ससि । अहं चण्डप्पघादळण्डुओ विअ

वरण्डी पव्यदादो दूरं आरोविअ पाडिदो म्हि । [आः अनार्ये !

३९ एवं ते आशा छियताम् । अभायं च गमिष्यसि । अहं चण्डप्रताप-
लण्डित इव वरण्डः पर्वताद् दूरमारोप्य पातितोऽस्मि ।]

नदी-मा भाआहि मा भाआहि । मुहुत्तअं पट्टिवाळेदु अय्यो ।

४२ सव्यं सज्जं भविस्सदि । लद्धं णाम एदं । अज्ज मम उववासम्म
अय्यो सहायो होदु । [मा विभीदि मा विभीदि । मुहूर्तकं प्रति-
पालयत्वार्यः । सर्वे सज्जं भविष्यति । लब्धं नामैतत् । अथ मनोर-

४५ यासत्सार्यः सहायो भवतु ।]

सूत्रधारः—किण्णामहेओ अय्याए उववासो । [विज्जामवेय आर्याया उपवासः ।]

४८ नदी—अभिरुववदी णाम । [अभिरूपपतिर्नाम ।]

सूत्रधारः—किं अण्णजादीए । [किमन्यजात्याम् ।]

नदी—आम । [आम ।]

५१ सूत्रधारः—सब्बं दाव चिट्ठु । को णु दाणि अय्याए उववासस्स उववेसिओ । [सर्वं तावत् तिष्ठतु । को त्विदानीमार्याया उपवासस्सो-पदेशिकः ।]

५४ नदी—इमिणा पट्ठिपस्सएण चुण्णगोट्टेण ! [अनेन वरिवसकेन चूर्ण-गोष्ठेन !]

सूत्रधारः—साहु चुण्णगोट्ट ! साहु । [साधु चूर्णगोष्ठ ! साधु ।]

५७ नदी—जइ अय्यस्स अणुग्गहो, तदो इच्छेअं अम्हारिसज्जजोग्गं कस्सि वम्हणं निमन्तेहुं । [यद्यार्यस्यानुग्रहः, तत् इच्छेयमस्माद्व्राजन-योग्य कश्चिद् ब्राह्मण निमन्त्रयितुम् ।]

६० सूत्रधारः—धम्मिट्ठो खु णिओओ । तेण पादरासो वि मे भवि-स्सदि । जइ एव्वं, पविसहु अय्या । अहं वि अम्हारिसज्जजोग्गं कस्सि वम्हणं अण्णेसामि । [धर्मिष्ठः सत्तु नियोगः । तेन प्रातरा

६१ शोऽपि मे भविष्यति । यत्रैवं प्रविशद्वार्या । अहमप्यस्माद्व्राजनयोग्य कश्चिद् ब्राह्मणमन्विष्यामि ।]

नदी—जं अय्यो आणवेदि । (निज्जान्तः) [यदार्य आशापयति ।]

६६ सूत्रधारः—कहि णु खु दरिद्वम्हणं लभेअं । (विलोक्य) एसो अय्य पोरुदत्तस्स यअस्सो अय्यमेत्तेओ णाम वम्हणो इदो एव्व आअ-च्छदि । जाव उवणिमन्तेसि । (परिक्रम्य) अय्य ! णिमन्तिदो सि ।

६९ आमन्तणस्स मा दरिद्वं न्ति मं अवमण्णेहि । सम्पण्ण अण्हिदव्वं भविस्सदि । धिदं गुळं दहि तण्डुल्य अ सब्बं अत्थि । अयि अ

दक्षिणामासआणि भविस्सन्ति । [कुत्र नु खलु दरिद्रब्राह्मणं लभेय ।

- ७२ एष आर्यचारुदत्तस्य वयस्य आर्यमैत्रेयो नाम ब्राह्मण इत एवा-
गच्छति । यावदुपनिमन्त्रयामि । आर्य ! निमन्त्रितोऽसि । आमन्त्रणस्य
मा दरिद्र इति मामवमन्यस्व । सम्पन्नमशितव्यं भविष्यति । पूर्णं
७५ गुहो दधि तण्डुलश्च सर्वमस्ति । अपि च दक्षिणामापका भविष्यन्ति ।]

(नेपथ्ये)

अण्णं अण्णं णिमन्तेदु दाव भवं । अरित्तओ दाव अहं । [अन्य

- ७८ मन्यं निमन्त्रयतु तावद् भवान् । अरिक्तकस्तावदहम् ।]

सूत्रधारः—

धिदग्गुद्धदहिसुसमिद्धं धूविअसूवोपदंससम्भिण्णं ।

सरकारदत्तमिद्धं भूञ्जीअदु भत्तमय्येण ॥ १ ॥

[धृतगुहदधिसुसमृद्धं धूपितसूपोपदंशसम्भिजम् ।

सरकारदत्तमिद्धं भुज्यता भक्तमार्येण ॥ १ ॥]

(निष्क्रान्तः ।)

स्थापना ।

(ततः प्रविशति विदूषकः ।)

- ३ विदूषकः—अण्णं अण्णं णिमन्तेदु दाव भवं । अरित्तओ दाव अहं ।
णं भणामि अहं अरित्तओ त्ति । किं भणासि—सम्पण्णं असणं
अण्हदव्वं भविस्सदि त्ति । अहं पुण जाणामि । अहिअमहुरस्स
६ अम्वरस्स अजोग्गदाए अट्ठि ण भक्खीअदि त्ति । किं दाणि मं
उळ्ळ्याळ्ळिअ उळ्ळ्याळ्ळिअ भणासि । भणामि चावुदो त्ति । किं
भणासि—दक्षिणामासआणि भविस्सदि त्ति । एसो वाआ पञ्चा-
९ चक्खिदो हिअएण अणुवन्धीअमाणो गच्छीअदि । अहो अञ्जा-

- हिदं । अहं वि णाम परस्स आमन्तआणि त्ति तम्केमि । जो अहं
 तत्तहोदो चारुदत्तस्स गेहे अहोरत्तपय्यत्तसिद्धेहि णाणाविधेहि
 १२ हिङ्गुविद्धेहि ओग्गारणसुगन्धेहि भूक्खेवमत्तपडिच्छिदेहि अन्त-
 रन्तरपाणीएहि असणप्पआरेहि चित्तअरो मिअ बहुमज्झएहि
 परिवुदो आअण्ठमत्तं अण्हअ चच्चरवुसहो विअ मोदअत्त-
 १५ जएहि रोमन्थाअमाणो दिवसं खेवेमि, मो गव्व दाणि अहं
 तत्तहोदो चारुदत्तस्स इरिददाए समं पारावदेहि साहारणवुत्ति
 उयजीअन्तो अण्णहिं चरिअ चरिअ तत्त आरासं गव्व
 १८ गच्छामि । अण्णं च अच्छरिअ । मम सदरं अवत्थायिसेसं
 जाणादि । अप्पेणावि तुत्तसेदि । बहुअं वि ओदणभरं भरिस्सदि
 दीअमाणं । ण आएदि अदीअमाणं, ण पच्छाचिक्खदि । ण तु
 २१ अहं एरिसेण ण सन्तुट्ठो । ता सट्ठीकिददेरक्खप्पस्स तत्तहोदो
 चारुदत्तस्स कारणादो गहीदो सुमणो अन्तच्छिक्खरासो अ ।
 जाव से पम्भपरिवत्ती होमि । (परिकम्पावलोक्य) एसो तत्तभवं
 २४ चारुदत्तो पभादचन्दो विअ सकरुणप्पिअदंसणो जहाविभवेण
 गिहदेवदाणि अजअन्तो इदो एव्व आअच्छदि । जाव णं
 उयसप्पामि । (निष्क्रान्तः) [अन्यमन्य निमन्यतु तावद् भवान् ।
 २७ अरिक्तकस्तावद्वहम् । ननु मणाम्यहमरिक्तक इति । किं भणसि—
 सम्पन्नमशनमशितव्यं भविष्यतीति । अहं पुनर्जानामि । अधिकमधुरस्य
 आप्नस्य भोग्यतया अस्मि न मक्ष्यत इति । किमिदानीं मासुल्लो-
 ३० छन्त्य भणसि । भणामि व्यापृत इति । किं भणसि—दक्षिणामायका
 भविष्यतीति । एष वाचा प्रत्याख्यातो हृदयेनानुबध्यमानो गम्यते ।
 अहो अत्याहितम् । अहमपि नाम परस्यामन्त्रणानीति तर्कयामि । योऽह
 ३३ तत्रभवत्चारुदत्तस्य गेहेऽहोरात्रपर्याप्तसिद्धेर्नानाविधैर्हिङ्गुविद्धैरुद्ग-
 निभिः भुक्षेपमात्रप्रतीटैरन्तरान्तरपानीयैरथनप्रकारैश्चिन्तय इव बहुमदकैः

- परिवृत - आकण्ठमात्रमशित्वा चत्वरवृषम- इव मोदकलाये
 ३६ रोमन्यायमानो दिवसं क्षिपामि, स एवेदानीमहं तत्रभवतश्चारुदत्तस्य
 दरिद्रितया समं पारावतैः साधारणवृत्तिमुपजीवन् अन्यत्र चरित्वा
 चरित्वा तस्यावासमेव गच्छामि । अन्यच्चाश्चर्यम् । भमोदरमवस्थावित्तोप-
 ३९ जानाति । अल्पेनापि तुष्यति । बहुकमप्योदनभरं मरिष्यति वीयमानम् ।
 न याचते अदीयमानं, न प्रत्याच्छे । न शस्त्रहमीदृशेन न सन्तुष्टः ।
 तत् पशूकृतदेवकार्यस्य तत्रभवतश्चारुदत्तस्य कारणाद् गृहीतानि सुभनसो-
 ४२ ऽन्तरीयवासश्च । यावदस्य धार्मपरिवर्ती भवामि । एष तत्रमर्षाश्चारुदत्तः
 प्रभातचन्द्र इव सकलप्रियदर्शनो यथाविभवेन गृहदैवतान्यर्चयन् इव
 एवागच्छति । यावदेनमुपसर्पामि ।]

- ४५ (ततः प्रविशति बलिमुपहरन्नायको विदूषकश्चाङ्गेरिकहस्ता चेटी च ।)
 नायकः—(दीर्घं निःश्वस्य) ओः ! दारिद्र्यं खलु नाम मनस्विनः
 पुरुषस्य सोच्छ्र्वासं मरणम् । कुतः,

यासां धलिर्भवति मद्गृहदेहलीनां

हंसैश्च सारसगणैश्च विभक्तपुष्पः ।

तास्वेव पूर्वधलिरुदयवाङ्कुरासु

वीजाब्जलिः पतति कीटमुखावलीढः ॥ २ ॥

- विदूषकः—अलं दाणि भयं अदिमत्तं सन्तप्पिदुं । पुरुसजोव्वणाणि
 विअ गिहजोव्वणाणि खु दसाविसेसं अणुहोन्ति । आसमुदभाज-
 ३ विपण्णविभवस्स बहुलपक्खचन्द्रस्स जोण्हापरिक्खओ विअ
 भवदो एव्व रमणीओ अजं दरिदभावो । [अलमिदानीं भवान-
 तिमात्रं सन्तप्नुम् । पुरुषयौवनानीव गृहयौवनानि खलु दशावितोष-
 ६ मनुभवन्ति । आसमुद्रयानविपन्नविभवस्य बहुलपक्षचन्द्रस्य ज्योत्स्ना-
 परिश्रय इव भवत एव रमणीयोऽयं दरिद्रिभावः ।]

नायक - न सत्त्वर्हं नष्टा श्रियमनुशोचामि । गुणरसज्ञस्य तु
१ पुरुषस्य व्यसनं दारुणतरं मा प्रतिभाति । कुत ,

मुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते
यथान्धकारादिव दीपदर्शनम् ।

सुरात्तु यो याति दशा दरिद्रता
स्थित शरीरेण मृतः स जीवति ॥ ३ ॥

विदूषक - भो घञस्स ! समुद्रपट्टणसारभूदो ताविसो अत्यसञ्चओ
कहिं गओ । [भो वयस्य ! समुद्रपत्तनसारभूतस्तावदशोऽर्थसञ्चय
१ क गत ।]

नायक - (नि श्वस्य) वयस्य ! यत्र गतानि मे भागधेयानि ।
पश्य,

क्षीणा ममार्था प्रणयिक्रियासु
विमानित नैव पर स्मरामि ।
एतत्तु मे प्रत्ययदत्तमूल्य
सत्त्वं सत्ये ! न क्षयमभ्युपेति ॥ ४ ॥

(चिन्ता नाटयति ।)

विदूषक - किं भय अत्यविभव चिन्तेदि । [किं भवानर्थविभव
१ चिन्तयति ।]

नायक -

सत्यं न मे धनविनाशगता विचिन्ता
भाग्यक्रमेण हि धनानि पुनर्भवन्ति ।
एतत्तु मा दहति नष्टधनश्रियो मे
यत् सौहृदानि सुजने शिथिलीभवन्ति

अपि च,

दारिद्र्यान् पुरुषस्य बान्धवलनो वाक्ये न सन्तिष्ठते

सत्त्वं हास्यमुपैति शीलशशिनः कान्तिः परिम्लायते ।

निर्वैरा विमुखीभवन्ति सुहृदः स्फीता भवन्त्यापदः

पापं कर्म च यत् परैरपि कृतं तत्तस्य सम्भाव्यते ॥ ६ ॥

विदूषकः—एदे दाणि दासीएपुत्ता अत्यवावारा गोपदारजा

विअ मसअमीदा गिहादो गिग्गच्छन्ति । धणविणासदुक्कम्म

१ एण चिन्तिअमाणस्स वसन्ते वुद्धस्स सरत्थम्बस्स विअ अहु-

इकुरा उदभमन्ति । ता अलं भवदो सन्दावेण । [एत इदानीं दम्भः

पुत्रा अर्थव्यापाय गोपदारका इव मरकटनीटा गृहाद् निर्गच्छन्ति ।

२ धनविनाशदुःखस्य पुनश्चिन्त्यमानस्य वसन्ते वृद्धस्य शरत्समयेऽ-

इकुरा इकुरा उदभमन्ति । तदलं भवतः सन्तापेन ।]

नायकः—ययस्य । किमर्थं सन्तापं करिष्ये । किञ्चाहं एदि-

१ यस्य मम,

विमयानुवशा भार्या समदुःखमुखो भवान् ।

सत्त्वं च न परिभ्रष्टं यद् दृष्टिषु दुर्लभम् ॥ ७ ॥

(ततः प्रविशति गणिका सम्प्रान्ता विदेन चक्षरेण चानुगम्यमाना ।)

चक्षरः—चिट्ठ चिट्ठ थशअशेणिए ! चिट्ठ,

किं याशिं धायशिं पधायशिं पक्खअज्जन्ती

शाहु प्पशीद् ण मग्गीअशिं चिट्ठ दाय ।

कामेग शम्पदि दि टज्जइ मे शय्थीळं

अद्दाअमअपडिदे विअ चम्मगण्ठे ॥ ८ ॥

१ [चिट्ठ.चिट्ठ वयन्तसेने ! चिट्ठ,

: किं यासि घावसि प्रधावसि प्रस्त्रलन्ती

साधु प्रसीद न मार्यसे तिष्ठ तावत् ।

कामेन सम्प्रति हि दह्यते मे शरीर-

मङ्गारमध्यपतितमिव चर्मलण्डम् ॥ ८ ॥]

विटः-यसन्तसेने !

किं त्वं भयेन परिघर्तितसौकुमार्या

नृत्तोपदेशविशदौ चरणौ क्षिपन्ती ।

सद्विभ्रचञ्चलकटाक्षनिविष्टदृष्टि-

व्याप्राप्तुसारचकिता हरिणीव यासि ॥ ९ ॥

शकारः-भावे ! एषा गच्छद् यश्चक्षुःशोषिता,

दुवेहि अन्धेहि अणुबन्धअन्ती जहा शिगाळी विअ कुक्कुळेहि ।

शणूपुळा मेहळणादहासा शवेष्टणं मे हळअं हळन्ती ॥ १० ॥

[भाव ! एषा गच्छति यसन्तसेना,

ह्याम्यामायाम्यामनुबध्यमाना यथा शृगालीव कुक्कुराम्याम् ।

सन्पूरा मेरलानादहासा सवेष्टनं मे हृदयं हरन्ती ॥ १० ॥]

विटः-यसन्तसेने !

किं त्वं पदात् पदशतानि निवेशयन्ती

नागीव यासि पतनेन्द्रभयाभिभूता ।

वेगादहं प्रचलितः पवनोपमेयः

किं त्वां ग्रहीतुमथवा न हि मेऽस्ति शक्तिः ॥ ११ ॥

गणिका-(समन्तादवलोक्य) पळळवअ ! पळळवअ ! परहुदिए !

परहुदिए ! महुअरअ ! महुअरअ ! सारिए ! सारिए ! हद्धि,

१ णट्टो मे परिजणो । एत्थ सअं एव अप्पा रक्सिदन्वो । [पळवक !

पल्लवक ! परभृतिके ! परभृतिके ! मधुकरक ! मधुकरक ! शारिके ! शारिके !
हा धिक्, नष्टो मे परिजनः । अत्र स्वयमेवात्मा रक्षितव्यः ।]

६ शकारः—विळ्व विळ्व णाप ! विळ्व पञ्चलं वा, परहुदिअं
या, महुअरं वा, शाळिलं वा, शर्व्वं यशस्त्रमाशं वा । के के
तुमं परित्तअसि ।

किं वाशुदेवे शयपट्टणेशे

कुन्तीशुदे वा जणमेजप वा ।

अहं तुमं गण्हिअ केशहस्त्ये

दुःशाशणे शीदमिवाह्वामि ॥ १२ ॥

[विलप विलप शान्ते ! विलप पल्लवं वा, परभृतिकां वा, मधुकरं
वा, शारिकां वा, सर्व्वं वसन्तमासं वा । कः कस्त्वा परिभ्रास्यते ।

किं वाशुदेवः शयपत्तनेशः कुन्तीसुतो वा जनमेजयो वा ।
अहं त्वा गृहीत्वा केशहस्ते दुःशासनः सीतामिवाह्वामि ॥ १२ ॥]

विटः—वसन्तसेने ! सर्व्वत्र भयानमिहाह्वदयं मां कुरु । पश्य,

परिधिततिमिरा मे शीलदोषेण रात्रि-

र्धहुलतिमिरकालास्तीर्णपूर्वा विघट्टाः ।

युयतिजनसमक्षं काममेतन्न वाच्यं

विपणिषु हस्तशेषा रक्षिणः साक्षिणो मे ॥ १३ ॥

गणिका—हं इदार्णि संसइदा संवुत्ता, जो अप्पगुणार्णि सअं एव्व
मन्तेदि । कर्ह एदे अकप्प्यं ण करिस्सन्दि । [अहम् इदानीं संघ-

३ पिता संवृत्ता, य आत्मगुणान् स्वयमेव मन्त्रयते । कथमेतेऽकार्ये न
करिष्यन्ति ।]

विटः—भवति । क्रियतामस्माकमेतन्नं नयप्रमहः (परिमहः) । पश्य,

जनयति सलु रोपं प्रथयो सिद्धमानः

किमिध च रुपितानां दुष्करं मद्भिधानाम् ।

अनुनयति समर्थं सल्लदीर्घः करोयं

युवतिवधघृणाया मा शरीरं च रक्ष ॥ १४ ॥

गणिका-अणुणओ वि सु से भाएदि । [अनुनयोऽपि सत्वस्व भावयति ।]

१ शकार-वशश्चशेणिए । शुद्धं भावे भणावि । बहुमण्णिअदि सु दाव बल्लिअजणनुल्लहे अणुणए । पेक्ख वासु ।

अशि यत्तु तिकखे शिहिगीयमेअए

रिवेमि शीशं तव माळए हवा ।

अलं तु अम्हाल्लिशकाणि लोशिश

मडे सु जो होइ ण नाम जीवइ ॥ १५ ॥

[यत्तन्तसेने । सुपु भावो भवति । बहुमान्यते सलु तावद् बल्यजनदु-
ल्लभोऽनुनय । पदय वासु ।

अवि, सलु तीक्ष्ण शिखिग्रीवमेवक क्षिपामि शीर्षं तव मारयेयवा ।

अल सस्मादशकान् रोपयित्वा मृतं सलु यो भवति न नाम जीवति ॥ १५ ॥]

गणिका-अप्य । कुल्लठत्तजणस्स सीळपरितोसोवजीविणी गणिआ

सु अह । [आर्य ! कुलपुत्रजनश्च शीलपरितोषोपजीविनी गणिका

१ सत्यहम् ।]

विट.-अतः सलु प्रार्थ्यसे ।

गणिका-अप्य । इमादो जणादो किं इच्छीअदि सरीरं वा आदु

६ अल्लह्कारो वा । [आर्य ! अस्माज्जातं किमिष्यते शरीरं बाधवाल्लह्कारो वा ।]

विट.-न पुष्पभोक्षणमर्हति लता । कृतमल्लह्कारेण ।

- ९ गणिका—अहं खु दाणि अत्ताणं ण सन्दावेअं । [अहं खल्विदानीमात्मानं न सन्तापयेयम् ।]
- १२ शकारः—यशस्त्रशेणिए ! अहं भट्टिपुत्ते कामइदब्बे ! [वसन्तसेने अहं भर्तृपुत्रः कामयितव्यः]
- १३ गणिका—सन्तो सि । [शान्तोऽसि ।]
- १५ शकारः—शुणाहि भावे ! शुणाहि ! एसा वशस्त्रशेणिआ मं शन्तो सि त्ति भणादि । [भूण भाव ! भूण । एसा वसन्तसेना मां शान्तोऽसीति भणति ।]
- १८ विटः—(आत्मगतम्) आकुष्टमात्मानं न जानाति मूर्खः । ध्वंस इत्युक्ते भ्रान्त इत्यवगच्छति । अपि च,
 अभिनयति वचांसि सर्वगात्रैः
 किमपि किमप्यनवेक्षितार्थमाह ।
 अनुचितगतिरप्रगल्भवाक्यः
 पुरुषमयस्य पशोर्नवावतारः ॥ १६ ॥
 (प्रकाशम्) वसन्तसेने ! किमिदं मत्सन्निधौ वेशवासविरुद्धमभिहितम् । पश्य,
 तरुणजनसहायश्चिन्त्यतां वेशवासो
 विगणय गणिका त्वं मार्गजाता लतेव ।
 बहसि हि धनहार्यं पण्यभूतं शरीरं
 सममुपचर भद्रे ! सुप्रियं चाप्रियं च ॥ १७ ॥
 गणिका—एसो मे अभिनिवेशो अभिजणेण तुळीअदि । [एष मेऽभिनिवेशोऽभिजनेन तोल्यते ।]
 शकारः—भावे ! एसा अन्धआळपूळिदगम्मीळा छच्छा दीशइ ! मा खु णाए एत्थ मंशइदब्बा । आ कामदेवाणुआणप्पहुदि णअण-

- मत्तशत्युत्तं दरिद्रशत्यवाहपुत्तं चालुदत्तवहुत्तं कामेदि एशा । इदं
 ६ तदश गेहदश पक्षतदुवात्तं । [भाव ! एषान्धकारपूरितगम्भीरा रथ्या
 दृश्यते । मा सङ्गु शाता अत्र अशयितया । आ कामदेवानुवानात्
 प्रभृति नयनमाश्रयस्थुल दरिद्रसार्यवाहपुत्र चालुदत्तवहुत्तं कामयत
 ९ एषा । इदं तस्य गृहस्य पञ्चद्वारम् ।]

- गणिका—(सहपंमात्मगतम्) एवं तस्स गेहं । दिद्विआ द्वाणि अमि-
 त्तज्जणपिरोद्देण पिअजणसमीपं टवणीदम्हि । भोदु, एवं दान
 १२ करिरसं । (अपसरति ।) [एतत् तस्य गेहम् । दिद्वयेदानीमपिअजन-
 निरोधेन प्रियजनसमीपमुपनीतास्मि । भनतु, एव तावत् करिष्यामि ।]
 शकार—(निलोक्य) भावे ! णट्टा णाए णट्टा । [भाव ! नट्टा
 १५ शाता नट्टा ।]

- विटः—कथं नट्टा । अन्विष्यतामन्विष्यताम् ।
 शकार—भावे ! ण दिदशदि । [भाव ! नं दृश्यते ।]
 १८ विटः—इन्त वञ्चिताः स्मः । वसन्तसेने ! उपलब्धेदानीमसि ।

काम प्रदोषतिमिरेण न दृश्यसे त्वं
 सौदामनीव जलदोदरसन्निरुद्धा ।
 त्वा सूचयिष्यति हि वायुनशोपनीतो
 गन्धश्च शब्दमुखराणि च भूषणानि ॥ १८ ॥
 (गणिका मालामपनीव भूषणानि चोत्तारयति ।)

विट—अहो धलयाश्चायमन्धकारः । सम्प्रति हि,
 लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाजनं नम ।
 असत्पुरुषसेवेय दृष्टिर्निष्फल्ता गता ॥ १९ ॥

अपि च,

सुलभशरणमाश्रयो भयानां वनगहन तिमिरं च तुल्यमेव ।
 उभयमपि हि रक्षतेऽन्धकारो जनयति यश्च भयानि यश्च मीतः ॥ २० ॥

तथाहि—

आलोकविशाला मे सहसा तिमिरप्रवेशसञ्छन्ना ।

उन्मीलितापि दृष्टिर्निमीलितेवान्धकारेण ॥ २१ ॥

गणिका—अम्महे मित्तिपरिणामसूइदं पक्खदुवाळं । असम्भो-

अमब्बिणदाए इह अहिअं अन्धआरो । ता इह एव्व चिट्ठिस्सं ।

१ (स्थिता ।) [अहो मित्तिपरिणामसूचितं पक्षद्वारम् । असम्भोगमलि-

नतयेद्वाधिकमन्धकारः । तद् इहैव स्थास्यामि ।]

नायकः—मैत्रेय ! गच्छ, चतुष्पथे बलिमुपहर मातृभ्यः ।

६ विदूषकः—ण मे सद्धा, अण्णो गच्छदु । [न मे अद्धा, अन्यो

गच्छतु ।]

नायकः—किमर्थम् ।

९ विदूषकः—मम बुद्धी आदंसमण्डलगआ विअ छाआ वामेसु

दक्खिणा दक्खिणेसु वामा होइ । [मम बुद्धिरादर्शमण्डलगतेव

च्छाया वामेषु दक्षिणा दक्षिणेषु वामा भवति ।]

१२ नायकः—मूर्ख ! यथापिभवेनार्च्यताम् । भक्त्या तुज्यन्ति दैवतानि ।

तद् गम्यताम् ।

विदूषकः—एआई अहं कहां गमिस्सं । [एकाक्यहं कथं गमिष्यामि ।]

१५ नायकः—रदनिके ! अनुगच्छात्रभवन्तम् ।

रदनिका—जं भट्टा आणवेदि । [यद् भर्ताज्ञापयति ।]

विदूषकः—भोदि ! दीवं अहं णइस्सं । [भवति ! दीपमहं नेष्यामि ।]

१८ नायकः—यथा भवान् मन्यते तथास्तु ।

विदूषकः—(दीपं गृहीत्वा) भो रदणिण ! अवाबुद पक्खदुवाळं ।

[भो रदनिके ! अपावृणु पक्षद्वारम् ।]

१२२ रदनिका—तह । (नाट्येन द्वारमपावृणोति) [तथा ।]

(गणिका वज्रान्तेन दीप निर्वापयति ।)

विदूष-अविहा ! अविहा ! ! [अविहा ! अविहा ! !]

२४ नायक-ययस्य ! किमेतत् ।

विदूष-अरापुदपस्तरदुवारपिण्डीकीदप्पविट्ठेण राअमग्गसड्कि
एणेण चादेण सहसा णिग्गच्छन्तस्स मम हत्थे णिवापुदो दीपो ।

२७ [अपावृत्तपल्लवारपिण्डीवृत्तप्रविष्टेन राजमार्गसङ्कीर्णं वातेन गृह्णा निर्गच्छतो
मम हस्ते निर्वापितो दीप ।]

नायक-मूर्ख ! धिक् त्वाम् ।

३० विदूष-अप्पं खु मे अवरद्धं । रदणिण ! गच्छ, चउप्पट्ठे मं पडि-
वाळेहि । जान अहं यि अम्मन्तरचउत्सागादो दीरं गणिहअ
आअच्छामि । (निप्पान्त ।) [अल्प रज्जु मेऽपराद्धम् । रदनिके !

३३ गच्छ, चतुप्पमे मा प्रतिपाळथ । यावदहमप्यभ्यन्तरचतुष्पशाहाद् दीप
गृहीरनागच्छामि ।]

चेटी-अप्य ! तद्द । (परिनामति) । [आर्य ! तथा ।]

३६ गणिका-दिट्ठिआ मम पवेसणित्तं अयावुदं पक्खरदुवाळं ।
अठ चारित्तभएण । जान पविसामि । (अभ्यन्तर प्रविश्य तिष्ठति ।)
[दिष्टया मम प्रवेशनिमित्तमपावृत पल्लवारम् । अल चारिमभयेन ।

३९ शान्तं प्रविशामि ।]

निट-(विलोक्यारमगतम्) भयनाभिर्गत्य काचिदियमागच्छति ।
भवतु, अनया वराक वञ्चयामि । (प्रकाशम्) सुरमिस्तानधूपाजु

४२ निद्र इय गन्ध ।

शकार-आम भावे । शुणामि गन्धं शरणेहिं । अन्धआळपूळि-
देहिं णाशापुडेहिं शुट्ठु ण पेम्पामि । [आम भाव ! शृणोमि गन्ध

४५ श्रवणाभ्याम् । अन्धकारपूरिताभ्या नाशापुटाभ्या मुहु न पश्यामि ।]

विट-विस्स तिष्ठ । क यास्यसि । (चेटीं गृह्णाति ।)

तथाहि—

आलोकविशाल मे सहसा तिमिरप्रवेशसञ्छन्ना ।

उन्मीलितापि हृष्टिर्निमीलितेवान्धकारेण ॥ २१ ॥

गणिका-अम्महे मित्तिपरिणामसूइदं पक्खदुवाळं । असम्भो-
अमब्बिणदाए इह अहिअं अन्धआरो । सा इह एव्व चिट्ठिस्सं ।

१ (स्थिता ।) [अहो मित्तिपरिणामसूचितं पञ्चद्वारम् । असम्भोगमलि-
नतयेहाधिकमन्धकारः । सद् इहैव स्थास्यामि ।]

नायकः-मैत्रेय ! गच्छ, चतुष्पये बलिमुपहर मातृभ्यः ।

१ विदूषकः-ण मे सद्धा, अण्णो गच्छदु । [न मे भद्रा, अन्यो
गच्छतु ।]

नायकः-किमर्थम् ।

१ विदूषकः-मम बुद्धी आदंसमण्डळगआ विअ छाओ बामेसु
दक्खिणा दक्खिणेसु बामा होइ । [मम बुद्धिरादर्शमण्डलगतेव
ञ्छाया बामेषु दक्षिणा दक्षिणेषु बामा भवति ।]

११ नायकः-मूर्ख ! यथाविभवेनार्च्यताम् । भक्त्या तुष्यन्ति दैवतानि ।
तद् गम्यताम् ।

विदूषकः-एआई अहं कहं गमिस्सं । [एकाक्यहं कथं गमिष्यामि ।]

१५ नायकः-रदनिके । अनुगच्छात्रभवन्तम् ।

रदनिका-जं भट्टा आणवेदि । [यद् भर्ताज्ञापयति ।]

विदूषकः-भोदि ! दीवं अहं णइस्सं । [भवति ! दीपमहं नेष्यामि ।]

१८ नायकः-यया भवान् मन्यते तथास्तु ।

विदूषकः-(दीपं गृहीत्वा) भो रदणिण ! अवावुद पक्खदुवाळं ।
[भो रदनिके ! अपावृणु पञ्चद्वारम् ।]

१२२ रदनिका-तह । (नाट्येन द्वारमपावृणोति) [तथा ।]

(गणिका वस्त्रान्तेन दीपं निर्वापयति ।)

विदूषकः—अविहा ! अविहा ! ! [अविहा ! अविहा ! !]

२४ नायकः—धनस्य ! किमेतत् ।

विदूषकः—अवाबुदपक्खदुचारपिण्डीकीदप्पविट्ठेण राअमग्गसङ्कि-
ण्णेण धादेण सहसा णिग्गच्छन्तस्स मम हस्से णिवाबुदो दीपो ।

२७ [अपाबुतपक्षरापिण्डीकृतप्रविष्टेन राजमार्गसङ्कीर्णेत बातेन सहसा निर्गच्छतो
मम हस्ते निर्वापितो दीपः ।]

नायकः—मूर्ख ! धिक् त्वाम् ।

१० विदूषकः—अप्पं खु मे अवरद्धं । रदणिए ! गच्छ, चउप्पहे मं पडि-
याळेहि । जाअ अहं वि अच्चन्तरचउत्साअदो दीवं गणिहअ
आअच्छामि । (निष्क्रान्तः ।) [अहं एषु मेऽपराधम् । रदनिके !

३३ गच्छ, चतुप्पये मा प्रतिपालय । मावदहमप्यभ्यन्तरचतुदशालाद् दीपं
गृहीतमागच्छामि ।]

चेटी—अद्य ! तद् । (परिक्रामति) । [आर्य ! तथा ।]

३६ गणिका—दिट्ठिआ मम पवेसणिमित्तं अवाबुदं पक्खदुबालं ।
अलं चारित्तभएण । जाअ पविसामि । (अभ्यन्तर प्रविश्य तिष्ठति ।)
[दिष्टया मम प्रवेशनिमित्तमपायुतं पक्षधारम् । अलं चारित्रभयेन ।

३९ यावत् प्रविशामि ।]

विटः—(विलोक्यात्मगतम्) भवनाग्निर्गत्य काचिदियमागच्छति ।
भवतु, अनया घराकं वञ्छयामि । (प्रकाशम्) सुरमिरत्नानधूपावु-

४२ विद्व इय गन्धः ।

राकारः—आम भावे । शुणामि गन्धं शयणेहिं । अन्धआळपूळि-
देहिं णाअपुडेहिं शुट्ठु ण पेक्खामि । [आम माव ! शृणोमि गन्धं

४५ श्रवणाम्याम् । अन्धमरूपरिताम्या नासपुटाम्या सुदु न पस्यामि ।]

विटः—तिष्ठ तिष्ठ । क यास्यसि । (चेटीं गृह्णाति ।)

(चेटी समयं भूमौ पतिता ।)

४८ शकारः— गण्ह भावे ! गण्ह । [गृहाण भाव ! गृहाण !]

विटः—

एषा हि वयसो दर्पात् कुलपुत्रावमानिनी ।

केशेषु कुसुमन्यासैः सेवितव्येषु धर्षिता ॥ २२ ॥

जकारः—भावे ! किं गहीदा । [भाव ! किं गृहीता ।]

विटः—अथ किम् । एषा गन्धानुसारेण गृहीता ।

३ शकारः—दाशीए पुत्तीए शीशं दाव छिन्दिअ पञ्चा माळइदशं ।

[दास्याः पुण्याः शीर्षं तावन्छित्त्वा पञ्चान्मरयिष्यामि ।]

विटः— गृह्यतां तावत् ।

६ शकारः— (चेटी गृहीत्वा)

यशा हि वाशू शिळशि ग्गहीदा केशेषु बालेशु शिळोलुहेषु ।

कूजाहि कन्दाहि ल्याहि वात्तं महेश्शळं शङ्कळभिदशळं वा ॥ २३ ॥

[एषा हि वासूः शिरसि गृहीता केशेषु बालेषु शिरोरुहेषु ।

कूज क्रन्द लप वार्तं महेश्वरं शङ्करमीश्वर वा ॥ २३ ॥]

(चेटीं बलादाकर्षति ।)

चेटी—किं अयमिस्सेहि ववसिदं । [किमार्यमिश्रेण्ववसितम् ।

३ शकारः—भावे ! जाणामि श्लयोगेण ण होइ वशश्चशेणिआ ॥

[भाव ! जानामि स्वरयोगेन न भवति वसन्तसेना ।]

विटः—न मोक्तव्या । वसन्तसेनैवैषा ।

एषा रङ्गप्रवेशेन कलानां चैव शिक्षया ।

स्वरान्तरेण दक्षा हि व्याहर्तुं सन्न मुच्यताम् ॥ २४ ॥

(प्रविश्य)

विदूषकः— (दीपं गृहीत्वा) रात्रमग्गसङ्किण्णेण सीअसुउमारेण

३ वादेण पदे पदे विक्खोहिअमाणजणिअतरङ्गतेळ्ळपुण्णभाअणं दीपं

कहं वि रक्खिअ गण्हिअ आअदो मिह । [राजमार्गसङ्कीर्णत
शीतसुकुमारेण वातेन पदे पदे विशोभ्यमाणजनिततरङ्गतैलपूर्णभाजनं दीपं

६ कथमपि रक्षित्वा गृहीत्वागतोऽस्मि ।]

चेटी—(शकारं पादेन ताडयन्ती रक्षित्वा) अय्य ! मेत्तेअ ! अयं
परिभयो आदु अचळेयो । [आर्य ! मैनेय ! अयं परिभनोऽथवा-

९ गलेपः ।]

विदूषकः—मा दाव, मा दाव । (सप्तर्षं विटं शकारं च दृष्ट्वा शङ्कित-
स्तिष्ठति ।) [मा तावद्, मा तावत् ।]

१२ विटः—अथे आर्यचारुदत्तस्य वयस्यो मैत्रेयः खल्वयम् । नेयमपि
वसन्तसेना । महाव्राह्मण ! अन्यशङ्कया खल्विदमस्माभिरनुष्ठितं,
न दर्पात् । पश्यतु भवान्,

अकामा हियतेऽस्माभिः काचित् स्वाधीनयौवना ।

सा भ्रष्टा शङ्कया तस्याः प्राप्तेयं शीलवञ्चना ॥ २५ ॥

शकारः—अविहा दलिद्वन्त्थवाहपुत्तइश चालुदत्तवहुअइश चेटी
खु इअं, ण होइ वशञ्चणेणिआ । शाहु, वशञ्चणेणिए । शाहु !

१ अन्धआळं फळिअ अन्तळा घडिचदे भावे, अहके दाव चञ्चिदे
कूडकावडशीळए । शौवहा दुक्खडे कडे । [अविहा दलिद्वन्त्थवाह-
पुत्तस्य चारुदत्तपुत्रस्य चेटी रक्षित्वा, न भवति वसन्तसेना । शाहु

६ वसन्तसेने ! साधु । अन्धकारं हृत्वागता वञ्चितो भावः । अहं तावद्
वञ्चितः । कूटप्रदर्शने । सर्वथा दुष्करं कृतम् ।]

विदूषकः—मा दाव । ण जुत्तमिदं । [मा तावत् । न युक्तमिदम् ।]

९ विटः—मो महाव्राह्मण ! अयमनुनयसर्वस्वमञ्जलिः ।

विदूषकः—भोदु, भोदु । अणवरद्धो भवं । अणुणीदो अहं एव
एथ अणवरद्धो । [भगवु, भगवु । अनपरादो भवान् । अनुनीतोऽहमे-

१२ वानावरादः ।

शकारः—भावे ! दिदं खु भाआशि तं दळिहशत्थवाहपुत्तं
 चालुदत्तवडुअं । [माव ! इदं खलु विमेपि तं दळिदसार्थवाहपुत्रं
 १५ चारुदत्तवडुकम् ।]

विटः—सत्यं मीतोऽस्मि ।

शकारः—किदश भावे ! किदश । [कस्माद् भाव ! कस्मात् ।]

१८ विटः—तस्य गुणेभ्यः । पश्यतु भवान्,
 स मद्विधानां प्रणयैः कृशीकृतो
 न तस्य कश्चिद् विभवैरमण्डितः ।
 निदाघसंशुष्क इव हृदो महान्
 नृणां तु तृष्णामपनीय शुष्यति ॥ २६ ॥
 महाब्राह्मण ! अयमर्थः सार्थवाहपुत्रस्य न कथयितव्यः ।
 (निष्क्रान्तो विटः ।)

शकारः—माळिश ! वडुअ ! माळिश ! भणेहि तं दळिहशत्थवाह-
 १ पुत्तं चालुदत्तवडुअं मम वअणेण-व्यअशाळे अण्ठाणे शवट्टेण
 शीशेण अणुवन्दिअ भणादि-णाडअइत्थिआ वशञ्चशेणिआ णाम
 गणिआदारिआ शुवण्णवण्णा दुवेहि अम्मेहि वळक्कारेण णीअमाणा
 ६ महन्तेण शुवण्णालङ्कारेण तव गेहं पविट्ठा । शा शुवे णिय्याअइ-
 दव्वा ! मा दाव तव अ मम अ दालुणो खोहो होदि त्ति । वडुअ !
 माळिश ! इदं च भणाहि—मा दाशीएपुत्त ! धारावदगळप्पविट्ठं
 ९ विअ मूलकन्दं शीशकवाळं मडमडाइदशं । मा खु कवाडशम्पुडप्प-
 विट्ठं विअ पक्ककवित्थं शीशं दे चुण्णचुण्णं मडमडाइदशं त्ति ।
 [मारिप ! वडुक ! मारिप ! भण तं दळिदसार्थवाहपुत्रं चारुदत्तवडुकं
 १२ मम वत्तनेन—राजदयालः सस्थानकः सपट्टेन शीर्षेणानुबन्ध भणति—
 नाटकस्त्री वसन्तसेना नाम गणिकादारिका सुवर्णवर्णा द्वाभ्यामावाभ्या
 वलात्कारेण नीयमाना महता सुवर्णालङ्कारेण तव गेहं प्रविष्टा । ए

- १५ श्वो नियांतयितया । मा तावत् तव च मम च दाहण क्षोभो
भनतीति । वडुक ! मारिण । इदं च मण-मा दास्या. पुत्र । पारा
वतगल्प्रविष्टमिव मूलसन्द शीर्षकपाल मडमडायिष्यामि । मा सउ
१८ कपाटसम्पुटप्रविष्टमिव पक्कपित्त शीर्षं ते चूर्णचूर्णं मडमडायिष्यामि
इति ।]

विदूषक-भो । तह । (शकार दीपेनोद्वेजयति) । [मो. । तथा ।]

- २१ शकार- (सधंतो विलोक्य) कहिं भावे । गदे भावे ! अविहा
भावे ! । [क भाव । गतो भाव. । अविहा भाव ।]

(निष्क्रान्त. शकार.)

- २४ विदूषक-किदं देवकय्यं त्ति तत्तहोदो णिवेदइस्सामो । भोदि !
अयणीअदु दे हिअअमण्णु । अअं युत्तन्तो अअभन्तरं ण पेसि-
इअनो । [कृत देवकार्यमिति तत्रभरतो निवेदयिष्याव । मरति ।
२७ अपनीयता ते हृदयमन्यु । अय वृत्तान्तोऽभ्यन्तरं न प्रेषयिताय ।]
चेदी-अय्य ! रदणिआ रु अहं । [आर्यं । रदनिका सखहम् ।]
विदूषक-एहि गच्छामो । [एहि गच्छाव. ।]

- ३० (उभौ परिक्रामत.)

नायक-भद्रे । कृतं देवकार्यम् ।

गणिका-(आरमगतम्) परिजणत्ति मं सहावेदि । भोदु, रक्खि-

- ३३ दन्दि । [परिजन इति मा शब्दापयति । भनतु, रक्खितास्मि ।]

नायक-भारुतामिलापी प्रदोष । तद् गृह्यता प्रानारकम् ।

गणिका-(प्रानारक गृहीत्वा सहपंम्) अणुदासीणं जोव्वणं से पड-

- ३६ वासगन्धो सूणदि । [अनुदासीन यौवनमस्य पटत्रासगम्य सूत्रयति ।]

नायक-रदनिके ! प्रवेदयतामभ्यन्तरचतु शालम् ।

गणिका-(आत्मगतम्) अमाइणी अहं अअभन्तरप्पवेसरस ।

- ३९ [अभागिन्यहमभ्यन्तरप्रवेशस्य ।]

नायकः—किमिदानीं न प्रविशसि ।

गणिका—इदाणि अहं किं भणिस्सं । [इदानीन्तह किं भणिष्यामि ।]

४२ नायकः—रदनिके किं विलम्बसे ।

(रदनिकाविदूषकावुपसृत्य)

चेदी—भट्टिदारअ ! इअ म्हि । [भर्तृदारक ! इयमस्मि ।]

४५ नायकः—इयमिदानीं का ।

अविज्ञातप्रयुक्तेन धर्पिता मम दाससा ।

संवृता शरदभ्रेण चन्द्रलेखेव शोभते ॥ २७ ॥

गणिका—(आत्मगतम्) दीवाळोअसूइदरुवो सो एव्व दाणि एसो, जस्स किदे अहं णिस्सासमत्तव्विखदं सरीरं उव्वहामि ।

३ [दीपालोकसूचितरूपः स एवेदानीन्तः, यस्य कृतेऽहं निःश्वासमात्र-रक्षितं शरीरमुद्धहामि ।]

विदूषकः—भो चारुदत्त ! राअसाळो सण्ठाणो सवट्ठेण सीसेण

६ अणुवन्दिअ विण्णवेदि-णाडअइत्थिआ वसन्तसेणिआ णाम गणि-आदारिआ अम्हेहि वळक्कारेण णीअमाणा महन्तेण सुवण्णाळक्कारेण तुम्हाणं गेहं पविट्ठा । सा सुवे णिय्याअइदव्वत्ति । [भोः चारुदत्त !

९ राजश्यालः संस्नानः सपट्टेन शीर्षेणानुबन्ध्य विज्ञापयति—नाटकक्री वसन्तसेना नाम गणिकादारिकास्माभिर्ब्रह्मत्कारेण नीयमाना महता सुवर्णालङ्कारेण युष्माकं गेहं प्रविष्टा । सा श्रो निर्वर्तयितव्येति ।]

१२ गणिका—हं वळक्कारेण णीअमाणत्ति णं भणादि । भोदु, अअं पत्त-वाळो । (प्रकाशम्) अय्य ! सरणागदम्हि । [हं ब्रह्मत्कारेण नीय-मानेति ननु भणति । भवतु, अयं प्राप्तकालः । आर्य ! शरणागतास्मि ।]

१५ नायकः—न भेतव्यम् । न भेतव्यम् । किं वसन्तसेनैष ।

विदूषकः—अविहा वसन्तसेणा । (अपवार्य) भो चारुदत्त ! वसन्तसेणा खु इअं, जा भवदा कामदेवाणुआणप्पहुदि णअण

१८ मत्तसंस्थुदा सण्णिहिदमणोभवेण हिअएण उव्वहीअदि । ता पेक्खदु इअं । [अविहा वसन्तसेना । भोः चारुदत्त ! वसन्तसेना एत्थियं, या मवता कामदेवानुयानप्रभृति नयनमानसंस्तुता सन्निहित-

२१ मनोभवेन हृदयेनोदुष्यते । तत् पश्यत्विमाम् ।]

नायकः—वयस्य ! पश्याम्येनां,

यत्र मे पतितः कामः क्षीणे विभवसञ्चये ।

रोपः कुपुरुपस्येव स्वाह्गोप्पेयावसीदति ॥ २८ ॥

गणिका—अदिण्णभूमिप्पवेसपधरिसणेण अवरद्धा अहं अय्यं सीसेण पसादेमि । [अदत्तभूमिप्रवेशप्रधर्पणेनापराद्धाहमार्यं क्षीयेण प्रसादयामि ।]

२ नायकः—यद्येवमहमपि तावदविज्ञातप्रयुक्तेन प्रेक्ष्यसमुदाचारेण सापराधो भवतीं प्रसादयामि ।

विदूषकः—भो ! विवहन्ता इव सअडिअं दुब्बियणीदवलीवहा

६ अण्णोण्णं सङ्किञ्जेसन्ति । अहं दाणि कं पसादेमि । भोदु, दाणि रदणिअं पसादेमि । रदणिए ! पसीददु, पसीददु होदी । [भोः ! विवहन्ताविव चाकटिका दुर्विनीतवलीवर्दावन्योन्यं क्लेशयतः । अह-

७ मिदानीं कं प्रसादयामि । भवतु, दशनीं रदनिकां प्रसादयामि । रदनिके ! पसीददु, प्रसीदतु मवती ।]

नायकः—भवति ! परवानस्मि । किमनुसिष्ठति स्नेहः ।

१२ गणिका—(आत्मगतम्) महुरं खु इच्छिदस्वं । अदक्खित्तं खु पढम-
दंसणे जइच्छागदए इह वसिदुं । ता एवं करिस्सं । (प्रशङ्कम्)
जइ मे अय्यो पसण्णो, अअं मे अब्बङ्कारो इह एव्व चिट्ठदु ।

१५ अब्बङ्कारणिमित्तं पापा मं अणुसरन्ति । अहं पि अय्येण रक्खित्ता मेहं गन्तुमिच्छामि । [मधुर एत्वेष्टव्यम् । अदक्षिणं एतु प्रथमदर्शने यदञ्जागतयेह यस्तुम् । तदेवं करिष्यामि । यदि मे आर्यः प्रसन्नः,

१८ अय मेऽलङ्कार इहैव तिष्ठतु । अलङ्कारनिमित्तं पापा मामनुसरन्ति ।
अहमप्यार्येण रक्षित्ता मेहं गन्तुमिच्छामि ।]

नायकः—अन्वर्यमुपदिशति । मैत्रेय ! गृह्यताम् ।

२१ विदूषकः—ण मे सद्धा । [न मे श्रद्धा ।]

नायकः—मूर्ख ! गृह्यताम् ।

विदूषकः—जं भवं आणवेदि । आणेदु भोदी । [यद् भवानाज्ञ-
२४ पयति । आनयतु भवती ।]

(गणिका विमुच्यालङ्कारं प्रयच्छति ।)

विदूषकः—(गृहीत्वा) रदणिए ! गण्ह एदं सुवण्णालङ्कारं तुवं ।
२७ सट्ठीए सत्तमीए अ धारेहि । अहं अट्ठमीए अणद्धाप धारइस्सं ।
[रदनिके ! गृहाणेतं सुवण्णालङ्कारं त्वम् । पश्यथां सत्तम्यां च धारय ।
अहमष्टम्यामनध्याये धारयिष्यामि ।]

३० चेटी—(विहस्य) सत्थं वक्खाणअन्तस्स भट्ठिपुत्तस्स तदाणि
अवसरो होदि । आणेदु अय्यो । (गृहीत्वा निष्क्रान्ता ।)
[शालं ध्याचक्षाणस्य भर्तृपुत्रस्य तदानीमवसरो भवति । आनयत्वार्थः ।]

३३ नायकः—कोऽत्र भोः ! दीपिका तावत् ।
विदूषकः—भोः ! दीविआ गणिका विअ णिस्सिणेहा संवुत्ता ।
[भोः ! दीपिका गणिकेव निःस्नेहा संवृत्ता ।]

३६ नायकः—कृतं दीपिकया । (विलोक्य) उदितो भगवान् सर्वजन-
सामान्यप्रदीपश्चन्द्रः । अतः ग्लु,

उदयति हि शशाङ्कः क्षिप्रस्वर्जुरपाण्डु—

र्युवतिजनसहायो राजमार्गप्रदीपः !

तिमिरनिचयमध्ये रश्मयो यस्य गौरा

हतजल इव पङ्के क्षीरधाराः पतन्ति ॥ २९ ॥

भवति ! राजमार्गे निष्क्रमणः क्रियताम् । सखे ! अनुगच्छात्र-
भवतीम् ।

३ विदूषकः—जं भवं आणवेदि । एदु एदु भोदी । [यद् भवानाज्ञापयति ।
एत्वेतु भवती ।] (निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति गणिना चेटी च ।)

३ गणिका-तदो तदो । [ततस्ततः ।]

चेटी-अम्महे ण किञ्चि मए भणिदं । किं तदो तदो त्ति । [अम्महे न किञ्चिन्मया भणितम् । किं ततस्तत इति ।]

६ गणिना-हजे । किं मए मन्तिदं । [हजे । किं मया मन्तितम् ।]

चेटी-अज्जुए ! सिणेहो पुच्छदि, ण पुरोभाइता । किं चिन्तीअदि । [अज्जुए ! स्नेहः पृच्छति, न पुरोभागिता । किं चिन्त्यते ।]

९ गणिका-हजे ! तुमं दाय किं त्ति तक्केसि । [हजे ! एव तावत् किमिति तर्कयति ।]

चेटी-अप्पओअणदाए गणिआभायस्स अज्जुआ कं पि कामेवि त्ति

१२ तक्केमि । [अप्रयोजनतया गणिनाभायस्साज्जुआ कमपि कामयत इति तर्कयामि ।]

गणिका-सुट्ठु तुए किदं । अवञ्चिवा दे विट्ठी । ईदिसवण्णएयेय ।

१५ [सुट्ठु त्वया कृतम् । अवञ्चिता ते दृष्टिः । ईदृशवर्णैः ।]

चेटी-अणळंकिदं पि अज्जुअं मण्हवं विअ पेक्कामि । कामो हि भअवं अणयणीदो ऊसुवो तरणजणस्स । [अनलङ्कृतामध्यगुका

१८ मण्हितामिव पदयामि । कामो हि भगवानमरणीत उत्तराक्षरजनस्य ।

गणिना-हदासे ! उक्कण्ठिद्वये का दे रदी । [हताशो ! उत्कण्ठितये

२१ का ते रतिः ।]

चेटी-अज्जुए ! इच्छामि पुच्छिदुं बहुमाणो विअ रमणीओ कोवि राअहुमारो । [अज्जुए ! इच्छामि पृष्टुं बहुमान इव रमणीय, कश्चिद्

२४ राजकुमारः ।]

१. पुरोभाइदाए.

- गणिका-रमिदुं इच्छामि, ण सेविदुं । [रन्तुमिच्छामि, न सेवितुम् ।]
 चेटी-किण्णु खु विज्जाविसेसरमणीओ कोच्चि वम्हणदारओ ।
 २७ [किन्तु खलु विद्याविशेषरमणीयः कश्चिद् ब्राह्मणदारकः ।]
 गणिका-अत्थि अदिबहुमहो विस्संभो । पूअणीओ खु सो जणो ।
 [अस्त्यतिबहुमतो विस्वम्भः । पूजनोयः खलु स जनः ।]
 ३० चेटी-किण्णु हु वणिजदारओ कोच्चि आगन्तुओ । [किन्तु खलु
 वणिजदारकः कश्चिदागन्तुकः ।]
 गणिका-उम्मत्तिए ! आसाच्छेदं उक्कण्ठन्ता का सहेवि । [उन्म-
 ३३ त्तिके ! आशाच्छेदशुकण्ठमाना का सहते ।]
 चेटी-किं ण सक्कं सोदुं । को अम्हाणं मनोरहाजत्तो । [किं न
 शक्यं श्रोतुम् । कोऽस्माकं मनोरथायुक्तः ।]
 ३६ गणिका-किं तुवं कामदेवानुयाणे ण आअदा सि । [किं त्वं काम-
 देवानुयाने नागतासि ।]
 चेटी-णं आअदम्हि [नन्वागतस्मि ।]
 ३९ गणिका-केण उदासीणं मन्तेसि । [केनोदासीनं मन्त्रयसे ।]
 चेटी-भणादु, भणादु अज्जुआ, भणादु । [भणतु, भणत्वज्जुका,
 भणतु ।]
 ४२ गणिका-हज्जे ! सुणाहि दाव । अत्थि सत्थवाहपुत्तो चारुदत्तो
 णाम । [हज्जे ! शृणु तावत् । अस्ति सारथवाहपुत्रश्चारुदत्तो नाम ।]
 चेटी-जेण सरणागदा तुवं रक्खिदा । [येन शरणागता त्वं रक्षिता ।]
 ४५ गणिका-सो एव्व । [स एव ।]
 चेटी-हद्धि, दरिहो क्खु सो । [हा धिक्, दरिद्रः खलु सः ।]
 गणिका-अदो क्खु कामीअदि । अदिदरिद्रपुरुससत्ता गणिआ
 ४८ अयअणीआ होइ । [अतः खलु काम्यते । अतिदरिद्रपुरुषसत्ता
 गणिकाभवचनीया भवति ।]

चेटी-अज्जुए ! उद्धूतपुष्पं सहआरं महुअराओ उवासन्ति ।

५१ [अज्जुए ! उद्धूतपुष्पं सहकारं मज्झया उपासते ।]

गणिफा-हत्ते ! एयं. उवासन्ति । दे महुअरा त्ति पुन्नीअन्ति ।

[हत्ते ! एयम्, उपासते । ते मधुकरा इति पृच्छन्ते ।]

५४ चेटी-किं, विहवमन्ददाए वेसवासप्पसङ्गनादरो हुवरं त्ति जडं ण आअच्छे । [किं, विमरमन्दतया वेसवासप्पसङ्गनादरो हुन्मिति यदि नागच्छेत् ।]

५७ गणिफा-ण अहं तं कामेमि । [नन्वहं तं कामये ।]

चेटी-जइ एसओ बहमानो, किं णाभिसरीअदि । [यथेतावान् बहमानः, किं नामिस्त्रियते ।]

६० गणिफा-ण हु ण गच्छामि । किन्तु सहसा अभिसरिदो पच्युअआर-
हुल्लभदाए पुणो मे हुल्लभो भवे त्ति विळम्बेमि । [न एतद् न गच्छामि । किन्तु सहसामिषत्. प्रत्युपकारदुर्लभतया पुनर्मे दुर्लभो भवेदिति विलम्बे ।]

चेटी-हं, किं एतण्णिमित्तं तहिं एव्व सो अलङ्कारो ठारिदो । [हं, किमेतन्निमित्तं तत्रैव सोऽलङ्कारः स्थापितः ।]

६६ गणिफा-ईदिसं एव्व । [ईदृशमेव ।]

(ततः प्रविशन्त्यपटीक्षेपेण सयाहकः ।)

सयाहकः-अय्ये ! सरणागदो म्हि । आये ! शरणागतोऽस्मि ।]

६९ गणिफा-अट्ठं अय्यस्स सम्भमेण । [अलभ्यार्यस्य सम्भ्रमेण ।]

चेटी-हं, को दाणि एसो । [हं, क इदानीमेव ।]

गणिफा-उन्मत्तिए ! किं सरणाअदो पुच्छीअदि । [उन्मत्तिके !

७२ किं शरणागतः पृच्छयते ।]

चेटी-अवि णाम साहसिओ भवे । [अपि नाम साहसिको भवेत् ।]

गणिफा-उन्मत्तिए ! गुणवन्तो रक्खिद्व्यो होदि । [उन्मत्तिके !

७५ गुणवान् रक्षितयो भवति ।]

संवाहकः—अय्ये ! णं भएण उवआरो विस्सरिदो, ण परिभवेण ।

पेक्खदु अय्या, मीदाहवा पघरिसिदाहवा आवण्णाहवा सुत्तभच्चा-

७८ रिच्चवच्चणाहवा अवराहेदुं समत्था होन्ति । [आर्ये ! ननु भयेनोपचारो विस्मृतः, न परिभवेन । पश्यत्वार्था, मीता अथवा प्रधर्षिता अथवा आपन्ना अथवा सुलभचारित्रवच्चना वा अपराधयितुं समर्था भवन्ति ।]

८१ गणिका—भोदु, भोदु । विस्सत्थो भोदु अय्यो । गणिआ खु अहं । [भवतु, भवतु । विश्वस्तो भवत्वार्यः । गणिका सत्त्वहम् ।]

संवाहकः—अभिजणेण, ण सीळेण । [अभिजनेन, न सीलेन ।]

८४ गणिका—हजे ! एवं विअ । [हजे ! एवमिव ।]

चेटी—अज्जुआ अय्यं पुच्छदि, कुदो अय्यस्स भअं ति । [अज्जुकार्यं पृच्छति, कुत आर्यस्य भयमिति ।]

८७ संवाहकः—अय्ये ! धणिआदो । [आर्ये ! धनिकात् ।]

गणिका—जइ एवं, आसणं देदु अय्यस्स । [यद्येवम्, आसनं दीयतामार्यस्य ।]

९० चेटी—तह । (आसनं ददाति ।) [तथा ।]

गणिका—उयविसदु अय्यो । [उपविशत्वार्यः ।]

संवाहकः—(स्वगतम्) पूआविसेसेण जानामि कय्यं ति । (उप-

९३ विशति ।) [पूजाविशेषेण जानामि कार्यमिति ।]

गणिका—हजे ! एवं विअ । [हजे ! एवमिव ।]

चेटी—अज्जुए ! तह । अय्य ! राअमग्गे विस्सत्थसम्पादं अय्यं कादुं

९६ इच्छदि अज्जुआ । कस्स किं कत्तव्वं । [अज्जुके ! तथा । आर्य !

राजमार्गे विश्वस्तसम्पातमार्यं कर्तुमिच्छत्यज्जुक्ता । कस्य किं कर्तव्यम् ।]

संवाहकः—सुणादु अय्या । [शृणोत्वार्था ।]

९९ गणिका—अवहिदम्हि । [अवहितास्मि ।]

संवाहकः—पाडळिपुत्तं मे जम्मभूमी । पकिदीए वणिजओ अहं ।

तदो भाअवेअपरिवुत्तदाए दसाए संवाहअवुत्ति उवजीयामि ।

१०२ [पाटलिपुत्र मे जन्ममूमिः । प्रक्रया वणिगहम् । ततो भागवेअपरिवुत्त-
तया दसया संवाहअवुत्तिमुपजीयामि ।]

गणिका—संवाहओ अय्यो । सुउमारा कव्व सिक्खिदा अय्येण ।

१०५ [संवाहक आर्यः । सुउमारा कव्व सिक्खितार्येण ।]

संवाहक—कव्वेत्ति सिक्खिदा । आजीविअं दाणि संयुत्तम् ।

[कव्वेत्ति सिक्खिता । आजीविकेदानीं संयुक्ता ।]

१०८ गणिका—णिउवेदमूअअं निअ वअणं अव्यस्म । तदो तदो ।

[निउदमूअमिअ वचनमार्यस्य । ततस्ततः ।]

संवाहक—अज्जुए । मो दाणि अहं आअन्तुआणं सुणिअ पुरुस

१११ विसेसरोदूहलेण आअदो म्हि इमं उज्जअणि । [भन्तुके । स

इदानीमहमागन्तुजाना आरा पुरुषविशेषमौदूहलेनागतोऽस्मीमामुज्जय-
नीम् ।]

११४ गणिका—तदो तदो । [ततस्ततः ।]

संवाहक—तदो इह आअदमत्त एव्व कोत्तिच सत्थवाहपुत्तो समासा-

दिदो । [तत इदमगममान एव कश्चिन् साथेवाहपुत्रः समासादितः ।]

११७ गणिका—केरिसो । [वीहयः ।]

संवाहक—आअदिमन्तो अयिअमन्तो अणुच्छित्तो अज्जिओ अज्जिइ-

दाए अणिम्वओ चउरो महुरो दसरो सदक्खिअओ अमिमदो

१२० आइदो तुटो होदि । दय्य ण विकयेदि । अप्पं वि सुमरदि,

पहुअं वि अउइअं विमुमरदि । अज्जुए ! किं बहुणा, तस्म

कुय्यनुत्तस्स गुणाणं चउम्माअं पि मुदिग्गेण वि गिम्हदिअहेण

१२३ यणिगुं ण सक्कं किं बहुणा, अक्खिअवदाए परफेरअं निअ

अत्तणो सरीरं धारेदि । [आरुणिमान् अविभ्रमन् अनुत्थितो ललितो

ललिततयाविस्मयश्चतुरो मधुरो दयः सदाक्षिण्योऽभिमत आचितस्तुटो

१२६ भवति । दत्त्वा न विक्रयते । अल्पमपि स्मरति, बहुकमप्यपहृतं
विस्मरति । अञ्जुके ! किं बहुना, तस्य कुन्तपुत्रस्य गुणानां चतुर्भाग-
मपि सुदीर्घेणापि ग्रीष्मादिवसेन वर्णयितुं न शक्यम् । किं बहुना,
१२९ दक्षिणतया परकीयमिवात्मनः शरीरं धारयति ।]

गणिका—(अपवार्य) हञ्जे ! को णु खु सो अय्यचारुदत्तस्स गुणानं
अणुकरेदि । [हञ्जे ! को नु खल्ल स आर्यचारुदत्तस्य गुणाना-

१३२ मनुकरोति ।]

चेटि—मम पि कोदूहलं सोदुं । को णु हु उज्जअणि अत्तणो गुणेहि
मण्डेदि । [ममापि कौतूहलं श्रोतुम् । को नु खल्लजयनीमात्मनो गुणै-

१३५ मण्डयति ।]

गणिका—तदो तदो । [ततस्ततः ।]

संवाहकः—तदो तस्स गुणविक्रिणिदसरीरो विस्सरिदकळत्तो उष-

१३८ जीविओ संवुत्तो । [ततस्तस्य गुणविक्रीतशरीरो विस्मृतकलन
उपजीवी सवृत्तः ।]

गणिका—किं सो दरिदो । [किं स दरिद्रः ।]

१४१ संवाहकः—कहं अणाचिक्खिदे अय्या जाणादि । [कथमनाप्यात
आर्या जानाति ।]

गणिका—एअरिस्स दुब्बल्लहो गुणविभवो त्ति । तदो तदो । [एक-

१४४ स्मिन् दुर्लभो गुणविभव इति । ततस्ततः ।]

चेटि—को णाम सो अय्यो । [को नाम स आर्यः ।]

संवाहकः—अय्यचारुदत्तो णाम । [आर्यचारुदत्तो नाम ।]

१४७ गणिका—जुज्जइ । तदो तदो । [युज्यते । ततस्ततः ।]

संवाहकः—तदो सो विभवमन्ददाए अस्साहीणपरिजणो विसज्जि-
अकुडुम्बमरणो चारित्तमत्तावसेसो सत्यवाहकुळे पडिवसदि ।

१५० अहं पि तेण अय्येण अन्मणुज्ज्वादो-अण्णं उवचिट्ठु त्ति । कहं

- अण्ण परिस मणुसरअण ळभेअ ति, ँह च तस्स कोमञ्ज-
 १५३ अणीअ करिस्स ति जादणिअेदो दद्वसरीररक्षणत्थ जूहोवजीवी
 सवुत्तो । [तत स विमवमदतयास्वाधीनपरिजनो विवर्जितमुद्वग्ग
 भरणआरिणमात्रावशेष सार्येबाहुकुले प्रतिवसति । अहमपि तेनार्येणाभ्यनु
 १५६ शातोऽप्यमुपतिष्ठतामिति । कथमयमीदृश मनुष्यरत्न लभेयेति,
 कथ च तस्य कोमल उलितमधुरशरीरस्पर्शकृत्वायं मे हस्त साधारणशरीर
 समर्पेन शोचनीय करिष्यामीति जातनिर्वेदो दग्धशरीररक्षणार्थं यूतो
 १५९ पजीरी सवृत्त ।]

(गणिका सहर्षं नाभ्य चेटीमवलोकयति ।)

चेटी- तदो तदो । [ततस्तत ।]

- १६२ सपाहक -तदो अहूणि दिणाणि मए पराइदेण पुरसेण कदाइ अह
 पि दहसु सुवण्णेसु पराइदो म्हि । [ततो बहूनि दिनानि मया
 पराजितेन पुरुषेण कदाचिदहमपि दशसु सुवर्णेषु पराजितोऽस्मि ।
 १६५ गणिका-तदो तदो । [ततस्तत ।]
 सपाहक -तदो अज्ज वेसमग्गे अहच्छोवणदो समासादिदो म्हि ।
 तस्स भएण इह पविट्ठो । एव अय्या जाणाहु । [ततोऽथ
 १६८ वेदामागं यदच्छोपनत समासादितोऽस्मि । तस्य भवेनेह प्रविष्ट ।
 एवमार्या जानातु ।]

- गणिका- (आत्मगतम्) अहो अच्छाहिद । एव तु मण्णे वासपाद
 १७१ पविणासेण पक्किण्णो आहिण्डन्ति त्ति । (प्रकाशम्) एव गदे
 अत्तकेरओ अय्यो । इत्था ! एहि त जण विसज्जेहि । [अहो
 अत्याहितम् । एव गल्ल म ये वासपादपविनाशेन पक्षिण आहिण्डन्त
 १७४ इति । एव गत आत्मीय आर्य । हला ! एहि त जन विसर्जय ।]
 चेटी-तह । (निनात्ता ।) [तथा ।]

गणिका-ण खु अय्येण अत्थणिमित्ता चिन्ता कादव्वा । अय्यचारु-

१७७ दत्तो एव देदि त्ति अय्यो जाणादु । [न खत्वार्येणार्यनिमित्ता चिन्ता
कर्तव्या । आर्यचारुदत्त एव ददातीत्यार्यो जानातु ।]

(प्रविश्य) चेटी-अज्जुए ! विसज्जिदो सो जणो, परितुट्ठो गदो

१८० अ । [अज्जुके ! विसर्जितः स जनः, परितुष्टो गतश्च ।]

संवाहकः-अणुग्गहिदो म्हि । [अनुगृहीनोऽस्मि ।]

गणिका-गच्छदु अय्यो सुहिज्जणदंसणेण पीदिं णिव्वत्तेदुं ।

१८३ [गच्छत्वार्थः सुहृज्जनदर्शनेन प्रीतिं निर्वर्तयितुम् ।]

संवाहकः-अज्ज एव कदाइ णिव्वेदेण पव्वजेअं । जइ इअं परिअणे

सइक्कन्ता कळा भवे, तदो अय्याए अणुग्गहिदो भवेअं । [अत्रैव

१८६ कदाचिन्निर्वेदेन प्रप्रजेयम् । यदीयं परिजने सङ्क्रान्ता कला भवेत्,
तत आर्ययानुगृहीतो भवेयम् ।]

गणिका-जरस्स किदे इअं कळा सिक्खिदा, सो एव्व अय्येण

१८९ उयचिट्ठिदव्वो भविरस्सदि । [यस्य कृते इयं कला शिक्षिता, स
एषार्येणोपस्थातव्यो भविष्यति ।]

संवाहकः-(स्वगतम्) णिउणं खु पञ्चाचक्खिदो म्हि । को हि णाम

१९२ अप्पणा किदं पच्चुअआरेण विणासेदि । (प्रकाशम्) अय्ये !
गच्छामि दाव अहं । [निपुणं सत्तु प्रत्याग्यानोऽस्मि । को हि

नामात्मना कृतं प्रत्युपकारेण विनाशयति । आर्ये ! गच्छामि तावदहम् ।]

१९५ गणिका-गच्छदु अय्यो पुणो दंसणाअ । [गच्छत्वार्थः पुनर्दर्श-
नाय ।]

संवाहकः-अय्ये ! तह । (निष्क्रान्तः ।) [आर्ये ! तथा ।]

१९८ गणिका-हं, सदो विअ । [हं, शब्द इव ।]

(प्रविश्य)

चेटः-विच्छित्तिए ! विच्छित्तिए ! कहिं कहिं अज्जुआ । [विच्छि-

२०१ त्तिके ! विच्छित्तिके ! पुन कुक्कग्गुहा ।]

गणिका—हज्जे ! कि एदं । [हज्जे । निमेतत् ।]

चेट—हं, विप्पज्झो म्हि, वादाअणणिस्सामिदपुव्वकाआए ओण
२०४ मिअपओहराए कण्णरुरस्स परिप्पन्दो अज्जुआए जेण ण दिट्ठो ।

[ह, विप्रलब्धोऽस्मि, वातायननिष्कामितपूर्वकायवायनमितपयोधरया
कर्णपूरस्य परिस्पन्दोऽज्जुकया येन त इष्ट ।]

२०७ गणिका—ल्लुजणस्स सुत्तहो विन्हओ । कि दे उस्सेअस्स कारणम् ।
[ल्लुजणस्य सुलभो विस्मय । किं ते उत्सेकस्य कारणम् ।]

चेट—सुणातु अज्जुआ—एसो उग्गवेगेण ओगाहणणिच्चत्तिदेण
२१० पस्सुवमदगन्धं राअमग्ग करन्तेण मङ्गलहस्तिणा भद्दकोदण
अणेअपुरुससङ्कुल्लेसु राअमग्गेसु उत्तरिअपडविराअदाए अहि-
अप्पस्सणीओ कोधि पव्यइदो समासादिदो । [शृणोत्वन्तुका-

२१३ एष उपवेगेनायगाहननिवर्तितेन प्रसृतमदगन्धं राजमार्गं कुर्वता मङ्ग-
लहस्तिना भद्रकपोतकेनानेकपुरुषसङ्कुल्लेषु राजमार्गेषूत्तरीयपटविरागत-
याधिकलक्षणीय पश्चित् प्रयजित समासादित ।]

२१६ गणिका—हं, तदो तदो । [ह, ततस्तत् ।]

चेट—तदो मय हस्तिहस्तामिदतादिअमाणो दन्तन्तरपरिवत्तमाणो
हस्तिहत्थपडिदचरणो तदो हा हा विपाडिदो हा हा हवो त्ति जणवादे

२१९ सवुत्ते तदो दिण्णकरप्पहारेण परिवत्तिद हस्ति करिअ मोइदो सो
परिव्याजो । [ततो मया हस्तिहस्तामर्दताङ्गमानो दन्तांतरपरिवर्त-

मानो हस्तिहस्तपतितचरण ततो हा हा विपाटितो हा हा हत इति
२२२ जनवादे सवुत्ते ततो दत्तप्पहारेण परिवर्तित हस्तिन कृत्वा मोचित
स परिमाण् ।]

गणिका—पिअ मे । तदो तदो । [पित मे । ततस्तत् ।]

२२५ चेट—तदो सव्वो जणो भणादि—अहो चेडस्स कम्म त्ति । ण
उण कोधि कि पि इच्छइ दाउ । तदो अज्जुए । केण वि कुत्तवुत्तेण

- उद्दण्डाणि आभरणट्टाणाणि विव्रोह्य अङ्गुष्ठेणाणिअ वि उण
 २२८ अळद्धं पेक्खिअ दब्बं उवाळमिअ दिग्घं णिस्ससिअ एत्तओ मे
 विभवो त्ति करिअ परिजणहत्थे अअं पावरओ पेसिदो । [ततः
 सर्वो जनो भणति— अहो चेट्थस्स कमेति । न पुनः कश्चित् किमपीच्छति
 २३१ दातुम् । ततोऽञ्जुके ! केनापि कुलपुत्रेणोचितान्याभरणस्थानानि
 विलोक्य अङ्गुष्ठेनानीयापि पुनरलब्धं प्रेक्ष्य दैवमुपालभ्य दीर्घं निःश्वस्यै-
 तावान् मे विभव इति कृत्वा परिजनहस्तेऽयं प्रावारकः प्रेषितः ।]
 २३४ गणिका—को णु खु अट्ठ्यचारुदत्तस्स गुणाणि^१ अणुकरेदि । [को नु
 सत्त्वार्थचारुदत्तस्स गुणाननुकरोति ।]
 चेटी—अञ्जुण ! मम वि कोदूहळं अत्थि । को णु खु एसो ।
 २३७ [अञ्जुके ! ममापि कौतूहलमस्ति । को नु सत्त्वपः ।]
 गणिका—केण वि साहुणा पुरुसेण होदब्बं । [केनापि साधुना
 पुरुषेण भवितव्यम् ।]
 २४० चेटी—साहु पुच्छीअदु दाव । [साधु पृच्छयतः तावत् ।]
 गणिका—हञ्जे ! एकपुरुसपक्खयादिदा सव्वगुणाणि^२ हन्ति । [हञ्जे !
 एकपुरुषपक्षपातिता सर्वगुणान् हन्ति ।]
 २४३ चेटी—भइ ! से णाम तुवं जाणासि । [भद्र ! अस्य नाम त्वं
 जानासि ।]
 चेट्ठः—ण हु जाणामि । [न सत्तु जानामि ।]
 २४६ गणिका—अदिळ्हु तुण किदं । [अतिलघु त्वया कृतम् ।]
 चेटी—जइ पवं, इह तुण को त्ति^३ मन्तिदं । [यद्येवम्, इह त्वया
 क इति मन्त्रितम् ।]
 २४९ चेट्ठः—अहं एत्तअं तु जाणामि—भइओ अविम्हओ त्ति । [अह-
 मेतावत् तु जानामि— भद्रकोऽविरमय इति ।]

गणिका-एहि दाव तं पेक्खामो । [एहि तावत् तं पश्यामः ।]

२५२ चेटः-पेक्खदु पेक्खदु अज्जुआ । एसो गच्छइ । [पश्यतु पश्य-
त्वञ्जुआ । एष गच्छति ।]

गणिका-(प्रासादाद् विलोक्य) हञ्जे ! एसो हि सो अय्यचारुदत्तो
२५५ एव्व अण्णोववीदमत्तपावरओ गच्छइ । ता जाव धूरं गओ ण
भविस्सदि एसो, पेक्खम्ह दाव णं । [हञ्जे ! एष हि स आर्यचारुदत्त
एव यशोपवीतमाश्रमावारको गच्छति । तद् यावद् दूर गतो न
२५८ भविष्यत्येष, पश्यामस्तारवेणम् ।]

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति नायको विदूषकश्च ।)

३ नायक.-वयस्य ! धीणा नामासमुद्रोत्थितं रत्नम् । कुतः,

उत्कण्ठितस्य हृदयानुगता सखीव

सङ्कीर्णदोषरहिता विषयेषु गोष्ठी ।

१

श्रीहारसेषु मदनव्यसनेषु कान्ता

स्त्रीणां तु कान्तरतिविघ्नकरी सपत्नी ॥ १ ॥

विदूषक.-भो वयस्स । को काळो किदपरिपोषणदाए णिस्सम्पादा

राअमग्गा । कुक्कुरा वि ओसुत्ता । वअं णिदं ण लभामो । अण्णं

२ च दाणि अच्छरीअं । इमं हदवीणं ण रमामि । अहिअदिदत्थाणे

विच्छिण्णतन्निआ होदु । [भो वयस्य । कः कालः कुनपरिपोषणतया

निःसम्पाता राजमार्गाः । कुक्कुरा अप्यवसुताः । वयं निद्रा न

६ लभामहे । अन्यच्चेदानीमाश्चर्यम् । इमा हतवीणा न रमे । अधिकदद

स्थाने विच्छिन्नतन्त्रीका भवतु ।]

नायकः—वयस्य ! भावशावलेन बहुशः खल्वद्य मधुरं गीतम् । न
१ च भवान् रमते ।

विदूषकः—अदो एव्व एदं अहं ण रमामि । मधुरं पि बहु खादिअं
अज्झिण्णं होइ । [अत एवेतामहं न रमे । मधुरमपि बहु खादितम्-
१२ जीर्णं भवति ।]

नायकः— सर्वथा सुव्यक्तं गीतम् । कुतः,
रक्तं च तारमधुरं च समं स्फुटं च
भाषार्पितं च न च साभिनयप्रयोगम् ।

किं वा प्रशस्य विविधैर्बहु तत्तदुक्त्वा
मित्यन्तरं यदि भवेद् युयतीति विद्याम् ॥ २ ॥

विदूषकः— कामं पसंसेदु भवं । मम खु दाव गाअन्तो मणुस्सो
इत्थिआ वि पठन्ती उमअं आदरं ण देदि । गाअन्तो दाव
३ मणुस्सो रत्तसुमणावेद्धिदो विअ पुरोहिदो विठं ण सोहइ । इत्थिआ
वि पठन्ती छिण्णणासिआ विअ घेणुआ अदिविरूवा होइ । [कामं
प्रयत्नतु भवान् । मम खलु तावद् गायन् मनुष्यः स्न्यपि पठन्तु-
५ भयमादर न ददाति । गायस्तावन्ननुष्यो रक्तसुमनोवेष्टित इव पुरोहितो
वदं न शोभते । स्न्यपि पठन्ती छिन्ननासिकेव घेनुरतिविरूपा
भवति ।]

१ नायकः— सखे ! उपाहूढोऽर्धरात्रः । स्थिरतिमिरा राजमार्गाः ।
निस्सम्पातपुरुषत्वात् प्रसुप्तेष्वोज्ज्वली प्रतिभाति । कुतः,
असौ हि दत्त्वा विमिरावकाशमस्यं गतो ह्यष्टमपञ्चचन्द्रः ।
तोयाशगाढस्य वनद्विपस्य विपाणकोटीव निमज्जमाना ॥ ३ ॥

विदूषकः—सुट्ठु भवं भणादि । अन्तद्विअमाणचन्द्रद्वयावआसो
ओदरदी विअ पासादादो अन्धआरो [सुट्ठु भवान् भवति ।
१ अन्तर्धानचन्द्रलब्धावकाशोऽवतरतीव प्रासादादन्धवारः ।]

नायकः— (परिक्रम्य) इदमस्मदीयं गृहम् । वर्धमानवक ! वर्धमानवक !

विदूषकः— वद्धमाणवअ ! वद्धमाणवअ ! दुवारं अवाबुद । [वर्ध-
मानवक ! वर्धमानवक ! द्वारमपावृणु ।]

(प्रविश्य)

चेष्टः— अम्मो अय्यमेत्तेओ । [अम्मो आर्यमैत्रेयः ।]

९ नायकः— वर्धमानवक !

चेष्टः— अम्मो भट्टिदारओ । भट्टिदारअ ! वन्दामि । [अम्मो भर्तृदा-
रकः । भर्तृदारक ! वन्दे ।]

१२ नायकः— पादोदकमानय ।

चेष्टः— (परिक्रम्य) इदं पादोदकं । (नायकस्य पादौ प्रक्षालयति ।)
[इदं पादोदकम् ।]

१५ विदूषकः— बद्धमाणवअ ! मम वि पादं पक्खाल्लेहि । [वर्धमानवक !
ममापि पादं प्रक्षालय ।]

चेष्टः— सुहोदेसु पादेसु भूमीए पळोट्टिदक्यं । उदकं विणासेहि ।

१८ अहव आणेहि । पक्खाल्लइस्सं । (नाट्येन विदूषकस्य पादौ प्रक्षालयति ।) [सुधीतयोः पादयोर्भूम्या प्रलोडितन्यम् । उदकं विनाशय ।
अथनानय । प्रक्षालयिष्यामि ।]

२१ विदूषकः— ण केवळं दासीएप्पुत्तेण पावा धोदा, मुहं वि धोदं ।
[न केवलं दास्याः पुत्रेण पादौ धोतौ, मुत्तमपि धोतम् ।]

नायकः— ययस्य !

इयं हि निद्रा नयनावलम्बिनी ललाटदेशादुपसर्षतीव माम् ।

अटश्यमाना चपला जरेव या मनुष्यवीर्यं परिभूय वर्धते ॥ ४ ॥

मैत्रेय ! सुष्यताम् ।

(निष्क्रान्तचेष्टः ।)

३ (प्रविश्यामरणसमुद्रहस्ता)

चेटी— अयमेतैश्च ! उद्वेहि उद्वेहि ! [आर्यमैत्रेय ! उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।]

विदूषकः— भोदि ! किं एदं । [भवति ! किमेतत् ।]

६ चेटी— इअं सुवण्णभण्डं सट्ठीए सत्तमीए परिवेदामि । अट्ठमी खु अज्ज । [इदं सुवर्णभाण्डं पट्यां सप्तम्यां परिवर्तयामि । अष्टमी खल्वद्य ।]

९ नायकः— इदं तद् वसन्तसेनायाः स्वकम् ।

चेटी— आम । भणादु भणादु भट्टिदारओ, गण्हदु त्ति । [आम । भणतु भणतु भर्तृदारकः गृह्णात्विति ।]

१२ नायकः— मैत्रेय ! गृह्यताम् ।

विदूषकः— किं णिमित्तं अअं अलङ्कारो अवभन्तरचउत्साअं ण प्पवेसीअदि । [किञ्चिन्नेतमयमलङ्कारोऽभ्यन्तरचतुःशालं न प्रवेक्ष्यते ।]

१५ नायकः— मूर्ख ! बाह्यजनधारितमलङ्कारं गृह्यजनो न द्रक्ष्यति ।

विदूषकः— का गई ! आणेहि गण्हामि चोरेहि गण्हअमाजं । [का गतिः । आनय गृह्णामि चोरैर्गृह्यमाणम् ।]

१८ (चेटी दत्त्वा निष्क्रान्ता ।)

विदूषकः— भो ! किंणिमित्तं सो पावरओ तस्स गणिआपरिआर-
अस्स दिण्णो । [भो ! किञ्चिन्नेतं स प्रावारकस्तस्मै गणिकापरिचा-

२१ रक्षाय दत्तः ।]

नायकः— सानुक्कोशतया ।

विदूषकः— इह वि साणुक्कोसदा ! [इहानि सानुक्कोशता ।]

२४ नायकः— वयस्य ! मा मेवम् ।

विदूषकः— अहं भरिदगइओ विअ भूमीए पओट्टामि । [अहं भरि-
तगदंम इव भूम्यां प्रउट्टामि ।]

२७ नायकः—निद्रा मां बाधते । तूष्णीं भव ।

विदूषकः—सअदु भवं मुह्यप्पबोद्धाअ । जाव अहं पि सुविरसं ।
[शेता भवान् सुप्पप्रगोषाय । यावदहमपि स्वप्स्यामि ।]

३० (द्वावपि स्वपितः ।)

(ततः प्रविशति सञ्जलकः ।)

सञ्जलकः—एष भोः ।

कृत्या शरीरपरिणाहसुप्पप्रवेशं

शिक्षाउलेन च वलेन च कर्ममार्गम् ।

गच्छामि भूमिपरिसर्पणघृष्टपार्श्वी

निर्मुच्यमान इव जीर्णतनुर्मुजङ्गः ॥ ५ ॥

भोः । वृक्षयाटिकापक्षद्वारे सन्धिं छित्वा प्रविष्टोऽस्मि । यावदि-
दानीं चतुःशालमुपसर्पामि । (सन्निर्वेदं विचिन्त्य) भोः

कामं नीचमिदं धदन्तु विबुधाः सुप्तेषु यद्वर्तते

विभ्रस्तेषु हि चञ्चनापरिभयः शौर्यं न कार्कश्यता ।

स्वाधीना वचनीयतापि तु वरं वद्धो न सेवाञ्जलि-

मार्गश्चैव नरेन्द्रसौप्तिकवधे पूर्वं कृतो द्रौणिना ॥ ६ ॥

(विचिन्त्य)

लुब्धोऽर्थवान् साधुजनावमानी यणिक् स्ववृत्तायतिकर्कशश्च ।

यस्तस्य गेहं यदि नाम लप्स्ये भवामि दुःखोपहतो न चित्ते ॥ ७ ॥

यद्वा तद्वा भवतु । किं वा न कारयति मन्मथः । यावदारभे कर्म । भोः !

देशः को नु जलावसेकशिथिलदृष्टेदादशब्दो भवेद्

भिचीनां क नु दर्शितान्तरसुप्तं सन्धिः करालो भवेत् ।

क्षारधीणतया चलेष्टकृशं हर्म्यं क जीर्णं भवेत्

कुत्र स्त्रीजनदर्शनं च न भवेत् स्वन्तश्च यत्नो भवेत् ॥ ८ ॥

- (परिक्रम्य) इयं वास्तुविभागक्रिया । सोपस्नेहसया गृहविशिष्ट
 इयायं भवनविन्यासः । इह तावत् प्रवेशावकाशं करिष्ये । भोः !
 ३ कीदृश इदानीं सन्धिच्छेदः कर्तव्यः स्यात् ।
 सिंहाक्रान्तं पूर्णचन्द्रं श्वास्थं चन्द्रार्धं वा व्याव्रवक्त्रं त्रिकोणम् ।
 सन्धिच्छेदः पीठिका वा गजास्यमस्मत्पद्या विरिमतास्ते कथं स्युः ॥ ९ ॥
 भवतु, सिंहाक्रान्तमेव च्छेदयिष्ये ।
 विदूषकः—भो ! जागर्ति सु भवं, णहि । [भोः ! जागर्ति खलु
 ५ भवान्, नहि ।]
 नायकः— किमर्थम् ।
 विदूषकः—अहं सु दाय कत्तव्वकरत्थीकिदसङ्केदो विअ सफ्फिअस-
 ६ मणओ णिइं ण लभामि । धामं खु मे अक्खि फन्देवि । चोरो
 सन्धि छिन्ददी विअ पेक्खामि । जइ ईदिसी अयत्था अत्थाणं,
 जादीए दरिदो एव्व होमि । [अहं खलु तावत् कर्तव्यकरस्त्रीकृतसङ्केत
 ९ इव शाक्यभ्रमणजो निद्रा न लभे । धामं खलु मेऽक्षि स्पन्दते ।
 चोरः सन्धि छिनत्तीव पद्यामि । यदीदृश्यवस्थार्यानां, जाल्हा दरिद
 एव भवामि ।]
 १२ नायकः—मूर्ख ! धिक् त्वाम् । दारिद्र्यमभिलपसि ।
 सज्जलकः—अथ केनेदानीं सन्धिच्छेदमार्गः सूचयितव्यः स्यात् ।
 नन्विदं दिवा ब्रह्मसूत्रं रात्रौ कर्मसूत्रं भविष्यति ।
 अद्यास्य भित्तिषु मया निशि पाटितासु
 छेदात् समासु सरुदर्पितकाकलीषु ।
 काल्यं विपादविमुखः प्रतिवेशवर्गो
 दोषांश्च मे यदतु कर्मसु कौशलं च ॥ १० ॥
 नमः खरपटाय । नमो रात्रिगोचरेभ्यो देवेभ्यः । (तथा करोति ।)

हन्त अवसितं कर्म । प्रविशामस्तावत् । (प्रविश्य) अये ! ज्वलति

३ दीपः । अपसरामि तावत् । धिक्, सज्जलकः सत्वहम् ।

मार्जारः घुघने वृकोऽपसरणे श्वेनो गृहालोकने

निद्रा सुप्तमनुष्यवीर्यतुलने संसर्पणे पन्नराः ।

माया वर्णशरीरभेदकरणे वाग् देशभाषान्तरे

दीपो रात्रिषु सङ्कटे च तिमिरं वायुः स्थले नौर्जले ॥ ११ ॥

(सर्वतो विज्ञेय्य) आगन्तुकत्वाद्यदिदत्तसमृद्धिविस्तारः केवलं भयन-

प्रत्ययाविह प्रविष्टोऽस्मि । न चेदानीं कश्चित् परिच्छेदविशेषं

३ पश्यामि । किन्तु सलु दरिद्र एवायम् । उताहो अयं संयमन-

निरर्थकं द्रष्टव्यं धारयति । अथवा, अभिजातोऽयं भयनयिन्यासः ।

उपमुत्तग्रनष्टविभवेनानेन भवितव्यम् ।

तथा विभयमन्दोऽपि जन्मभूमिव्यपेक्षया ।

गृहं विप्रयकालेऽपि नीलस्नेहेन रक्षति ॥ १२ ॥

भवतु पश्यामस्तावत् । अथवा, न सलु मे तुल्यावधः कुलपुत्रः

पीडयितव्यः । गच्छामि तावत् ।

३ विदूषकः—भो ! गण्ड एद्ं सुरण्णभण्डअं । [भो ! गृहाणैतत्

सुवर्णभाण्डम् ।]

सज्जलकः—कथं सुवर्णभाण्डमित्याह । किं मां दृष्ट्वाभिभाषते ।

६ आहोस्वित् सत्त्वलावचात् स्वप्नायते । भवतु पश्यामस्तावत् ।

(दृष्ट्वा) भूतार्थं सुप्त एवायम् । तथाहि,

निःश्वासोऽस्य न शङ्कितो न विषमस्तुल्यान्तरं जायते

गात्रं सन्धिषु दीर्घतामुपगतं शय्याप्रमाणाधिकम् ।

दृष्टिर्गाढनिमीलिता न चपलं पद्मान्तरं जायते

दीपं चैत्र न मर्षयेदमिमुखः स्याद्वक्षमुप्तो यदि ॥ १३ ॥

क नु खलु तत् । अये जर्जरप्रावरणेकदेशे दीपप्रभाव्यत्तीकृतरूपं
दृश्यते । सुपरिगृहीतमनेन । अयमत्र प्राप्तकालः । इमे मया गृहीताः
३ शलभाः । दीपनिर्वापणार्थमेकं सुञ्चामि । (अमरकरण्डकादेकं
मुञ्चति ।) अये एष दीपं निर्वाप्य पतति ।

विदूषकः—अविहा णिव्वाविदो दीवो दाणिं । मुसिदो म्हि । भो
६ चारुदत्त ! गण्ह एदं सुवण्णाळङ्कारं । अहं खु भीदीए उप्पहप्पयुत्तो
विअ वणिजो णिहं ण लभामि । मम बम्हत्तणेण साविदो सि,
जइ ण गण्हसि । [अविहा निर्वापितो दीप इदानीम् । मुपितोऽस्मि ।
९ भोश्चारुदत्त ! गृहाणेमं सुवर्णालङ्कारम् । अहं खलु भीत्योत्पथप्रवृत्त
इव वणिग् निद्रा न लभे । मम ब्रह्मत्वेन शापितोऽसि, यदि न
गृह्णासि ।]

१२ सञ्जलकः—किमत्र शपथपरिग्रहेण । एष प्रतिगृह्णामि । (गृह्णाति ।)
विदूषकः—(दत्त्वा) अहं विक्रिणिदभण्डओ विअ वणिजओ सुहं
सइरसं । [अहं विक्रीतभाण्डक इव वणिक् सुखं शयिष्ये ।]

१५ सञ्जलकः—सुखं स्वपिहि महाब्राह्मण ! । (विचिन्त्य) भोः !
ब्राह्मणेन विश्वासाद् दीयमानं मया हर्तव्यमासीत् ।

धिगस्तु खलु दारिद्र्यमनिर्वेदं च यौवनम् ।

यदिदं दारुणं कर्म निन्दामि च करोमि च ॥ १४ ॥

(नेपथ्ये पटहशब्दः क्रियते ।)

सञ्जलकः—(कर्णं दत्त्वा) अये प्रभातसमयः संवृत्तः । अपसरामि
३ तावत् ।

(निष्क्रान्तः सञ्जलकः ।)

(प्रविश्य)

६ चेटी—(साकन्दम्) अय्यमेत्तेअ ! अम्हाणं रुक्खवाडिआपक्ख-
दुवाळे सन्धि छिन्दिअ चोरो पविट्ठो । [आर्यमैत्रेय ! अस्माकं

वृक्षवाटिकापक्षद्वारे सन्धि छित्वा चोरः प्रविष्टः ।]

९ विदूषकः— (सहसोत्थाय) किं भणादि होदी । [किं भणति भवती ।]

(चेटी रुक्मनाडिअत्ति पठति ।)

विदूषकः—चोरं छिन्दिअ सन्धी पविट्ठो । [चोर छित्वा सन्धिः प्रविष्टः ।]

११ चेटी—हृदाम ! सन्धि छिन्दिअ चोरो पविट्ठो । [हताश ! सन्धि छित्वा चोरः प्रविष्टः ।]

विदूषकः—आअच्छ णं दंसेहि । [आगच्छ ननु दर्शय ।]

१५ चेटी— (परिश्रम्य) एदं । [एतत् ।]

विदूषकः—अविहा दासीएवुत्तेण कुम्भुरेण पवेसो विदो । भोदि ! आअच्छ, चारुदत्तस्स पिअं णिवेदेमि ।

१८ (उभायुपगम्य)

भो चारुदत्त ! पिअं दे णिवेदेमि ।

[अविहा दास्या पुनेण कुम्भुरेण प्रवेशः कृतः । भणति ! आगच्छ

२१ चारुदत्तस्य प्रिय निवेदयामि । मोक्षारुदत्त ! प्रियं ते निवेदयामि ।]

नायकः—(बुद्ध्वा) किं मे प्रियम् । ननु यसन्तसेना प्राप्ता ।

विदूषकः—ण तु यसन्तसेणा, यसन्तसेणो पत्तो । [न एह्य यसन्त-

२४ सेना, यसन्तसेन. प्राप्त. ।]

नायकः—रदनिके ! किमेतत् ।

चेटी—भट्टिदारअ ! अम्हाणं रुक्मनाडिआपक्खदुवारे सन्धि

२७ छिन्दिअ चोरो पविट्ठो । [भर्तृदारक ! अस्माकं वृक्षवाटिकापक्षद्वारे सन्धि छित्वा चोरः प्रविष्टः ।]

नायकः—किं चोरः प्रविष्टः ।

३० विदूषकः—भो यअस्स ! सव्वहा तुवं भणासि, मुक्खरो मेत्तेओ अपण्णिट्ठो मेत्तेओ त्ति । णं मए सोमणं किदं तं सुवण्णभण्डअं तव हत्थे समप्पअन्तेण । [भो वयस्य ! सर्वथा त्वं भणसि, भूर्गो

३३ मैत्रेयोऽपण्डितो मैत्रेय इति । ननु मया शोभनं कृतं तत् सुवर्णभाण्डकं तव हस्ते समर्पयता ।]

नायकः—किं भवता दत्तम् ।

३६ विदूषकः—अहहं । [अयं किम् ।]

नायकः—कस्यां वेलायाम् ।

विदूषकः—अद्धरत्ते । [अर्धरात्रे ।]

३९ नायकः—किमर्धरात्रे । वाढं दत्तम् ।

विदूषकः—भो चारुदत्त ! जं वेळं पडिबुद्धो आसि, तरिस वेळां खु विण्णं । [भोश्चारुदत्त ! यस्यां वेलाया प्रतिबुद्ध आसीः, तस्यां

४२ वेलाया खलु दत्तम् ।]

नायकः—हन्त इतं सुवर्णभाण्डकम् ।

विदूषकः—दाणिं मे हत्थे पडिच्छिदु अत्तभयं । [इदानीं मम हस्ते

४५ प्रयच्छस्व न भवान् ।]

नायकः—(आत्मगतम्)

कः श्रद्धास्यति भूतार्थं सर्वो मां तुल्यिष्यति ।

शङ्कनीया हि दोषेषु निष्प्रभावा वरिद्रता ॥ १५ ॥

(प्रविश्य)

ब्राह्मणी—रदणिए ! रदणिए ! आअच्छ । णहि सुणादि । कवाडसदं

१ दाव करिस्सं । (तथा करोति ।) [रदनिके ! रदनिके ! आगच्छ ।

नहि शृणोति । कवाटशब्दं तावत् करिष्यामि ।]

चेटी—हं, कवाडसदो विअ । भट्टिदारिआ मं सहावेदि । (परिक्रम्य)

६ भट्टिदारिए ! इअ म्हि । [हं, कवाटशब्द इव । भर्तृदारिका मां

शब्दापयति । भर्तृदारिके ! इयमासि ।]

ब्राह्मणी—ण परिक्रसदो ण चावादिदो अय्यउत्तो अय्यमेत्तेओ वा ।

९ [न परिक्रतो न व्यापादित आर्यपुत्र आर्यमैत्रेयो वा ।]

चेटी- कुसली भट्टिदारओ अज्यमेत्तेओ अ । लो तस्स जणस्स
अज्झारो चोरेण गहीदो । [कुसली भट्टिदारओ आर्यमेत्तेअथ ।

१२ यस्तस्य जनम्यालङ्कारश्चोरेण गहीतः ।]

ब्राह्मणी- किं भणासि चोरेण गहीदं चि । [किं भणसि चोरेण गहीत
इति ।]

१५ चेटी- अहं इं । [अयं किं ।]

ब्राह्मणी- किंणु सु तस्स जणस्स दादव्वं भवित्सदि । अहं एदं
दद्वस्सं । (कर्णो स्पृष्ट्वा) हद्धि ताळीपत्तं सु एदं । सो दाणि परि-

१८ अओ मं विच्छयेदि । किं दाणि करिस्सं । (विचिन्त्य) भोदु,
विट्ठं । मम क्ख्वादिक्ख्वाओ लद्धा सदसहस्समुक्खा मुत्तावली ।
तं पि अज्यउत्तो सोहीत्ताए पडिच्छदि । भोदु, एवं दाव

२१ करिस्सं । (निष्क्रान्ता) [निन्नु खलु तस्मै जनाय दातव्यं भविष्यति ।
अथैतद् दास्यामि । हा धिक् ताळीपत्तं सत्त्वेतत् । स इदानीं परिचयो
मा विद्वन्प्रयति । विमिदानीं करिष्यामि । भयतु, दृष्टम् । मम शक्तिकुण्ड

२४ लब्धा दातव्यसमूह्या मुक्तावली । तामप्यार्यपुनः शीघ्रतया प्रतीच्छति ।
भवतु, एवं तावत् करिष्यामि ।]

विदूषकः- इमस्स अज्यवारुप्पादिदस्स अवराहस्स किदे भयन्तं

२७ सीसेण पसादेमि । दाणि मे हत्थे पडिच्छदु अत्तमयं । [अज्यज्य-
वारोत्पादितस्यापराधस्य कृते भयन्तं शीघ्रेण प्रतादयामि । इदानीं मे हस्ते
प्रपच्छत्यप्रभवान् ।]

३० नायकः- किं भवानिदानीं मां दायते ।

मर्यास्तावदविश्वासी शीलजो मम नित्यशः ।

किं पुनः स कलाजीवी वञ्चनापण्डितो जनः ॥ १६ ॥

विदूषकः- मण्णे मए मन्दभग्गेण कुम्भीलस्स हत्थे दिण्णं ।
(विपण्णसित्यति ।) [मन्ये मया मन्दभाग्येन कुम्भीलस्य हस्ते दत्तम् ।]

३ (प्रविश्य)

ब्राह्मणी- रदणिप ! अय्यमेत्तेअं सदावेहि । [रदनिके ! आर्यमैत्रेयं शब्दापय ।]

६ चेटी- अय्यमेत्तेअ ! भट्टिदारिआ तुमं सदावेदि । [आर्यमैत्रेय ! भर्तृदारिका त्वा शब्दापयति ।]

विदूषकः- भोदि ! किं मं । [भवति ! किं माम् ।]

९ चेटी- आम । [आम ।]

विदूषकः- एस आअच्छामि । (उपसर्पति ।) [एष आगच्छामि ।]

ब्राह्मणी- अय्यमेत्तेअ ! इमं पडिगगहं पडिगण्ह । [आर्यमैत्रेय !

१२ इमं प्रतिग्रहं प्रतिग्रहाण ।]

विदूषकः- अवस्थायिरुद्धो खु अअं पदाणविभवो । कुदो एदस्स आगमो । [अवस्थायिरुद्धः एतस्य प्रदानविभवः । कुत एतस्या-

१५ गमः ।]

ब्राह्मणी- णं सट्ठि उववसामि । सव्वसारविभवेण वम्हणेण सोरिध धाअइदव्वं ति एसो इमस्स आगमो । [ननु पट्टीमुपवसामि ।

१८ सर्वसारविभवेन ब्राह्मणेन स्वस्ति वाचयितव्यमित्येपोऽस्यागमः ।]

विदूषकः- अट्ठमी खु अज्ज । [अष्टमी एतस्य ।]

ब्राह्मणी- प्रमादादो अदिक्कमो फिदो । अज्ज पूआ णिव्वत्तीअदि ।

२१ [प्रमादाद् अतिक्रमः कृतः । अथ पूजा निर्वर्त्यते ।]

विदूषकः- अणणुसुवदाए पदाणस्स अणुकोसो विअ पडिभादि । (जनान्तिकम्) रदणिप ! किं करिस्सं । [अनुरूपतया

२४ प्रदानस्यानुक्रीड इव प्रतिभाति । रदनिके ! किं करिष्यामि ।]

चेटी- (अपवायं) किणु खु तरस्स जणस्स दादव्वं भविस्सदि ति एदण्णिमित्तं भट्टिदारओ सन्तप्पदि ति भट्टिदारिआ तव हत्थे

२७ दइअ अय्यउत्तं अणिरिणं करिस्सामि ति एवं करेदि । ता गण्ह

एवं । [किन्तु गल्लु तस्मै वनाय दातव्यं मविष्यतीत्येतन्निमित्तं भर्तृदारः
सतप्यन् इति भर्तृदारिका तत्र हस्ते दत्तार्पणमनूय करिष्यामीत्येवं

२० करोति । तद् गृह्णीतम् ।]

ब्राह्मणी—उद्भ्रमस्तन्मयदाय मुक्तावलीय तत्र अ दुःखहृदाय उवआरो
विस्तरिदो । गण्ड एव । (ददामि ।) [उदकमुन्मत्तया मुक्ता-

२१ यस्यास्तत्र च दुर्लभमनोपचारो विस्मृतः । गृह्णीतम् ।]

विदूषकः—(गृहीत्वा) सञ्चं दाय चिह्नु । रोदिदी विअ होदीए
विह्ति । [सन् तात् निश्चु । रोदितीव मन्या दधिः ।]

२२ ब्राह्मणी—देवद्वलधूमेण रोदाविदा । [देवद्वलधूमेण रोदिता ।]

विदूषकः—साविशसि तत्तद्दोदा चारुदत्तेण, जइ अळिअं भणासि ।
[शापितासि तममन्या चारुदत्तेन, यत्रगीकं भणसि ।]

२३ ब्राह्मणी—हृदि । (निष्क्रान्ता ।) [हा विह् ।]

विदूषकः—एसा थाआए दुक्खं रक्खिअ अस्सुदि सूइअ गजा ।
(उगम्य) भो ! इव । [एसा थाआ दुक्खं रक्खिआऽधुभिः सूचयित्वा

४२ गता । भोः ! इदम् ।]

नायकः—हिमेतत् ।

विदूषकः—सरिसकुल्लदारसङ्गहस्स फळं । [सहस्रकुल्लदारसङ्ग्रहम्
४५ फलम् ।]

नायकः—किं ब्राह्मणी मामनुकम्पते ।

विदूषकः—एवं विअ । [एवमिव ।]

४८ नायकः—धिगाप्मानम् । अद्य हतोऽस्मि ।

मयि द्रव्यक्षयक्षीणे स्त्रीद्रव्येणानुकम्पितः ।

अर्थतः पुरुषो नारी या नारी मार्यतः पुमान् ॥ १७ ॥

विदूषकः—तत्तद्दोदी हिअएण तुमं याचेदि । अहं सीसेण याचेमि ।

गण्ड एव । [तममनी हृदयेन सा याचते । अहं सीसेण याचे ।

३ गृह्णीतम् ।]

नायकः—तथा । (गृहीत्वा) वयस्य ! इमां मुक्तावलीं गृहीत्वा
वसन्तसेनायाः सकाशं गच्छ ।

अर्थेषु काममुपलभ्य मनोरथो मे
स्त्रीणां धनेष्वनुचितं प्रणयं करोति ।

माने च कार्यकरणे च विलम्बमानो

धिगू भोः ! कुलं च पुरुषस्य दरिद्रतां च ॥ १८ ॥

विदूषकः—अहो अल्पमुल्लसस्स सुवृण्णभण्डास्स किदे सदसहस्स-
मुल्ला मुक्तावली पीआदइदव्वा । [अहो अल्पमूल्यस्य सुवर्ण-

३ भाण्डकस्य कृते शतसहस्रमूल्या मुक्तावली निपातयितव्या ।]

नायकः—वयस्य ! मा मैवम् ।

यं समालक्ष्य विश्वासं न्यासोऽस्मासु कृतस्तथा ।

तस्यैतन्महतो मूल्यं प्रत्ययस्य प्रदीयताम् ॥ १९ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

तृतीयोऽङ्कः ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति शेरकण्ठा वसन्तसेना, चित्रफलयानादाय

वर्तिकापरण्डहस्ता चेदी च ।)

३ गणिका—हज्जे ! पेक्खसि सरिसो तस्स जणस्स । [हजे ! पश्यसि
सदसस्तस्य जनस्य ।]

चेदी—अज्जुए ! तास्सि हत्थिविमदकोलाहले बहुमाणपट्यतयाए

६ विट्ठिए दूरदो दिट्ठो सो भट्ठिदारओ ईदिसो एव्व । [अज्जुके !
तस्मिन् हस्तिविमर्दकोलाहले बहुमानपर्यस्तया दृष्ट्या दूरतो दृष्टः स
भट्टन्दारक ईदृश एव ।]

९ गणिका—तुम दाउ दक्यो वेसवासजणो छि जणवाद पूरअन्ती अछिअ भणासि । [त्व तावद् दशो वेशवासजन इति जनवाद पूरयन्त्यलीक भणसि ।]

१२ चेटी—किं एद् वेसवासजणो सव्यो दकिरणो होइ छि । पेकरहु अज्जुआ, चम्पआरामे पिचुमन्दा जाअन्ति । अदिसरिस छि मम हिअअ अहिरमदि । परमत्यदो एउअ पससीअदि, ण कामदेयो ।

१५ [किमेतद् वेशवासजन सर्वो दक्षिणो भवतीति । पश्यरज्जुका, चम्पआरामे पिचुमन्दा जायते । अतिसदृश इति मम हृदयमभिरमते । परमाधत एव प्रशस्यते, ननु कामदेव ।]

१८ गणिका—हज्जे । सहीजणेण अवहसणीअत्तण अत्तणो परिहरामि । [हज्जे । सखीजननापहसनीयत्वमात्मन परिहरामि ।]

चेटी—एद् जुज्जइ । सहीजणसपत्तिओ गणिआजणो णाम । [एतद्

२१ युज्यते । सखीजनसपत्नीको गणिकाजनो नाम ।]

(तत प्रविशत्याभरणहस्ताऽपरा चेटी ।)

चेटी—सुह अज्जुआए । [सुखमज्जुकाया ।]

२४ गणिका—हज्जे । साअद दे । [हज्जे । स्वागत ते ।]

चेटी—अज्जुए । अत्ता आणवेदि—इद द्वार पविट्ट पोक्खर वयान्तिद पव्वण । ता तुअरमाणमण्डणा गहीदावउण्डणा आअ

२७ च्छट्टु छि । इह अज्जुआ अज्जुआरेहु अज्जुआ । [अज्जुआ । अग्नाशापयति—इद द्वार प्रविष्ट पोक्खरमुपावर्तित प्ररक्षणम् । तत् स्वरमाणमण्डना गृहीतावगुण्डनागच्छति । इहाज्जुआमण्डनो—

३० त्यज्जुका ।]

गणिका—कि अग्यचारुदत्तो मण्डइरिसिदि । [किमार्यचावदत्तो मण्डयिष्यति ।]

३३ चेटी-णहि, जेण अळङ्कारो पेसिदो सो राअसाओ सण्ठाणो ।

[न हि, येनालङ्कारः प्रेषितः स राजस्थालः संखानः ।]

गणिका-अवेहि अविणीदे । [अपेक्षविनीते ।]

३६ चेटी-पसीददु पसीददु अज्जुआ । सन्देसं सु अहं मन्तेमि ।

(पादयोः पतति ।) [प्रसीदतु प्रसीदत्वज्जुका । सन्देसं खल्वहं मन्त्रये ।]

गणिका-उट्टेहि उट्टेहि । कुसन्देसं असूआमि, ण तुवं । [उत्तिष्ठो-

३९ तिष्ठ । कुसन्देसमसूयामि, न त्वाम् ।]

चेटी-किं अहं अत्तं मणामि । [किमहमम्भा मणामि ।]

गणिका-भणेहि अत्तं--जदा अट्यचारुदत्तो अमिसारइदव्यो

४२ तदा मण्डेमि त्ति । [मगाग्वां- यदार्यचारुदत्तोऽमिसारयितव्य-

स्तदा मण्डयामीति ।]

चेटी-तह । (निष्क्रान्ता ।) [तथा ।]

४५ (ततः प्रविशति सज्जलकः ।)

सज्जलकः-

कृत्या निशायां वचनीयदोषं निद्रां च हित्वा तिमिरं भयं च ।

स एव सूर्योदयमन्दवीर्यः शनैर्दिवाचन्द्र इवास्मि मीतः ॥ १ ॥

दिष्टया कर्मान्ते प्रभातम् । यावदिदानीं वसन्तसेनायाः परिचारि-

काया मदनिकाया निष्क्रयार्थं मयेदं कृतम् । (परिक्रम्य) इदं

३ यमन्तसेनाया गृहम् । यावत् प्रविशामि । (प्रविश्य) किन्तु

तत्त्वभ्यन्तरस्या मदनिका । अथवा, पूर्वाहे गणिकानामभ्यन्तरे

सान्निध्यम् । अतस्तत्रैव तथा भवितव्यम् । यावच्छब्दापयामि ।

६ मदनिके ! मदनिके ! !

चेटी-(आकर्ष्य) सज्जलअस्स विअ सरो । चावुदा अज्जुआ । ता

उवसप्पिस्सं । (उरगम्य) इअम्हि । [सज्जलकस्येन स्वरः । व्यावृत्त-

९ गुणः । तदुपगमयिष्यामि । इयमस्मि ।]

सगजलकः— इतस्तावत् ।

चेटी—किं तुवं सङ्घिद्वर्णो विअ । [किं त्वं सङ्घितवर्ण इव ।]

१२ सगजलकः—न खलु, किञ्चित् कथयितुकामः ।

गणिका—हज्जे ! इमं चित्तफलञ्च सअणीए ठावेहि । (विलोक्य)

कहिं गआ हदासा । अहए अदूरगआए होदव्वं । जाय णं

१५ पेक्खिस्सं । (परिक्रम्यावलोक्य) अम्मो इअं सा अविसिणिञ्जाए

दिट्ठीए केण वि मणुरसेण पिचन्ती विअ सह मन्तअन्ती चिट्ठइ ।

तक्केमिं एसो जो कोवि कएण मं याचेदि । [हजे ! इदं चित्रफलकं

१८ शयनीये स्थापय । कुत्र गता हताशा । अथवा अदूरगतया भवित-

व्यम् । यावदेनां प्रेक्षित्वे । अम्मो इयं साऽतिस्निग्धया दृष्टया केनापि

मनुष्येण पिचन्तीव सह मन्त्रयमाणा तिष्ठति । तर्कशाम्येण यः प्रोऽपि,

२१ प्रयेण मां याचते ।]

सगजलकः—श्रूयतां रहस्यम् ।

गणिका—अजुत्तं पररहस्सं सोदुं, अहं गमिस्सं । [अजुक्तं पररहस्यं

२४ श्रोतुम्, अहं गमिष्यामि ।]

सगजलकः—अपि यसन्तसेना (इत्यर्थे) ।

गणिका—अहं अहिइदा पदाअं कहाअं । होतु, सुणिस्सं दाथ

२७ भविस्सदि । (पुनः प्रतिनिवृत्त्य स्थिता ।) [अहमधिकृतेतरयां कथा-

याम् । भवतु, श्रोष्यामि तावद् भविष्यति ।]

सगजलकः—किं दास्यसि त्वां निष्कृयेण ।

१० गणिका—सो एव्व एसो । होदु, सुणिस्सं । [स एवैवः । भवतु,

श्रोष्यामि ।]

चेटी—सज्जजअ ! मम पदानं पुढमं एव अज्जुआम उत्तं । [सज्ज-

१३ लक ! मम प्रदानं प्रथममेवाज्जुक्तयोक्तम् ।]

सगजलकः—तेन हीमस्यै प्रयच्छ, एवं वक्तव्या च -

अयं तव शरीरस्य प्रमाणादिव निर्मितः ।

अप्रकाश्यो ह्यलङ्कारो मत्तनेहाद् धार्यतामिति ॥ २ ॥

चेटी—पेक्खामि दाव । [पदयामि तावत् ।]

सञ्जलकः—गृह्यताम् । (दर्शयति ।)

३ चेटी—दिट्ठपुखो विअ अअं अळङ्कारो । [दृष्टपूर्वं इवायमलङ्कारः ।]

गणिका—ममकेरओ विअ अअं अळङ्कारो । [मदीय इवायमलङ्कारः ।]

चेटी—भणाहि भणाहि । को इमस्स आअमो । [भण भण ।]

६ कोऽस्यागमः ।]

सञ्जलकः—त्वत्तनेहात् साहसं कृतम् ।

उभे—हं, साहसिओ । [हं, साहसिकः ।]

९ चेटी—(आत्मगतम्) आ, अञ्जुआए खु इमस्स आइदी कम्मदारुणदाए उब्बेअणीआ संवुत्ता । (प्रकाशम्) इद्धि मम किदे उभअं संसइदं संवुत्तं—तव शरीरं चारित्तं च । [आ,

१२ अञ्जुआयाः एत्वस्याकृतिः कर्मदारुणतयोद्रेजनीया संवृत्ता । हा धिग् मम कृते उभयं संशयितं संवृत्तं—तव शरीरं चारित्रं च ।]

सञ्जलकः—उन्मत्तिके ! साहसे खलु श्रीर्वसति ।

१५ चेटी—अपण्डितो खु सि । को हि णाम जीविदेण शरीरं विककीणि-
स्सदि । अह कस्स गेहे इअं विस्सासवञ्चना किदा । [अपण्डितः
एत्वसि । को हि नाम जीवितेन शरीरं विक्रेष्यति । अथ कस्य गेहे

१८ इयं विश्वासवञ्चना कृता ।]

सञ्जलकः—यथा प्रभाते मया श्रुतं—श्रेष्ठिचत्वरे प्रतियसति
सार्यवाहपुत्रश्चारुदत्तो नाम ।

२१ उभे—हुम् ।

सञ्जलकः—अयि,

विपादसस्तसर्वाङ्गी सम्भ्रमोत्फुल्ललोचना ।

मृगीव शरविद्धाङ्गी कम्पसे चानुकम्पसे ॥ ३ ॥

चेटी—सचं भणाहि । सत्यवाहकुले साहसं करन्तेण तुए कोधिं
कुल्लवुत्तो सत्येण अत्थि परिक्रमदो वावादिदो वा । [सत्य भण ।

३ सार्यपाहकुले साहसं कुर्वता त्वया कश्चित् फुल्लपुनः शस्त्रेणास्ति परिश्रुतो
व्यापादितो वा ।]

गणिका—सुदुह, मए वि पुच्छिदञ्जं एदाए पुच्छिदं । [सुपु, मयापि

४ प्रपद्यमेतया पृष्टम् ।]

सज्जलकः—मदनिके ! एतावत् किं न पर्याप्तं, द्वितीयमप्यकार्यं
करिष्यामि । न रत्नवन्न शस्त्रेण कश्चित् परिक्षतो व्यापादितो वा ।

५ चेटी—सज्जलक ! सचं । [सज्जलक ! सत्यम् ।]

सज्जलकः—सत्यम् ।

चेटी—साहु सज्जलक ! पिअं मे । [साहु सज्जलक ! प्रियं मे ।]

१२ सज्जलक,—किं किं प्रियमित्याह । ईदृशं मदनिके !

त्यत्नेह्यद्वद्वदयो हि करोम्यकार्यं

सन्तुष्टपूर्वपुरुषेऽपि कुले प्रसूतः ।

रक्षामि मन्मथगृहीतमिदं शरीरं

मित्रं च मां व्यपविशत्यपरं च यासि ॥ ४ ॥

चेटी—सज्जलक ! सुणाहि । अज्जुआए अअं अळङ्कारो । (कर्णे ।)

एवं विअ । [सज्जलक ! भृणु । भञ्जुकाया अयमलङ्कारः ।

३ एवमिदं ।]

सज्जलकः—एवम् ।

अज्ञानाद् या मया पूर्वं शरणा पत्रैर्वियोजिता ।

छायार्थी श्रीष्मसन्तप्तस्तामेव पुनराश्रितः ॥ ५ ॥

गणिका—सन्तप्यदि त्ति त्वक्केमि एदेण अक्ख्यं किदं ति । [संतप्यत इति तर्कयामि एतेनाकार्यं कृतमिति ।]

३ सज्जलकः—मदनिके ! एवं गते किं कर्तव्यम् ।

चेटी—तहिं एव णिय्यादेहि, णहि मण्डइस्सदि अज्जुआ । [तत्रैव निर्यातय, नहि मण्डयिष्यज्जुका ।]

६ सज्जलकः—अथेदानीं सोऽमर्षान्मां चोर इति रक्षिपुरुषैर्माह्वयिष्यति चेदत्र किं करिष्यामि ।

चेटी—मा भाआहि मा भाआहि । कुळवुत्तो मु सो गुणाणं परितुस्सदि ।

९ [मा विभीहि मा विभीहि । कुलपुनः खलु स गुणानां परितुष्यति ।]

गणिका—साहु भदे ! अवत्तव्वासि, अळइक्कदा यिअ एदेण वअणेण । [साधु भद्रे ! अव्यक्तव्यासि, अलङ्कृतेवैतेन वचनेन ।]

१२ सज्जलकः—सर्वथा न शक्याम्यहं तत्र गन्तुम् ।

चेटी—अअं अण्णो उवाओ । [अयमन्य उपायः ।]

गणिका—एदे गुणा वेसवासस्स । [एते गुणा वेशवासस्य ।]

१५ सज्जलकः—कोऽन्य उपायः ।

चेटी—णं तव रूपञ्ज्वा अज्जुआ अवि सत्थवाहपुत्तो अ । [ननु तन रूपज्ञाऽज्जुकापि सार्यवाहपुनश्च ।]

१८ सज्जलकः—न खलु ।

चेटी—तेण हि इमं दाव अळइकारं तरस्स सत्थवाहपुत्तरस्स वअणादो अज्जुआए णिय्यादेहि । एवं च किदे तुवं रक्खिदो, सो अय्यो

२१ अ अणिच्चिण्णो भविस्सदि । अहं च पीडिदा ण भविस्सं । आहु अज्जुअं च पुणो वच्चिअ पुणो एव्य दासभावो भवे । [तेन हीनं तावदलङ्कारं तस्य सार्यवाहपुत्रस्य वचनादज्जुकावे निर्यातय । एवं च

२४ कृते रत्नं रक्षितः, स आर्यश्चानिर्दिष्टो भविष्यति । अहं च पीडिता न भविष्यामि । अथवा अज्जुकां च पुनर्नञ्चयित्वा पुनरेव दासभावो भवेत् ।]

सज्जलकः—मदनिके ! प्रीतोऽस्मि ।

२७ गणिका—भोदु, अवमन्तरं पविसिअ उवविसामि । (तथा करोति ।)

[भवत्वभ्यन्तरं प्रविश्योपविशामि ।]

चेटी—सज्जलअ ! आअच्छ, कामदेवउळे मं पढिवाळेहि । अहं

३० ओसरं जाणिअ अज्जुआए णिवेदेमि । [सज्जलक ! आगच्छ, कामदेवउळे मा प्रतिपालय । अहमस्मरं श्रुत्वाऽनुसृत्य निवेदयामि ।]

सज्जलकः—चाहम् । (निष्क्रान्तः ।)

३३ (ततः प्रविशत्युपरा चेटी ।)

चेटी—सुहं अज्जुआए । एसो सत्थचाहपुत्तस्स सआसावो कोचिच यम्हणो आमदो अज्जुअं पेकिग्गुं । [सुलमज्जुकायाः । एष

३६ सार्थेनाहपुनस्य सदाशात् कश्चिद् ब्राह्मण आगतोऽज्जुकां द्रष्टुम् ।]

गणिका—(सादरम्) गच्छ, सिग्घं पवेसेहि णं । [गच्छ, शीघ्रं प्रवेशयेनम् ।]

३९ चेटी—सह । (उपसृत्य) एदु एदु अय्यो । [तथा । प्रवेशेत्सार्थः ।]

(प्रविश्य)

विदूषकः—(सन्तो विलोक्य) अहो गणिआमाहस्स ससिसीअदा ।

४२ णाणापट्टणसमागदेहि आअमिणहि पुत्थआ चाईअन्ति । सओज-
अन्ति अ आहारप्पआराणि । वीणा वादीअन्ति । सुवण्णआरा
अलङ्कारप्पआराणि आदरेण जोजअन्ति । [अहो गणिकायादृश्य

४५ सध्रीकता । नानापट्टणसमागतैरगणिकैः पुस्तकानि वाच्यन्ते ।
संयोज्यन्ते चाहाप्रकाराः । वीणा वाच्यन्ते । सुवर्णकारा अलङ्कारप्रका-
रानादरेण योजयन्ति ।]

४८ चेटी—एसअ अज्जुआ । उवसप्पदु अय्यो । [एषानुस । उपसर्प-
त्सार्थः ।]

विदूषकः—(उपगम्य) सोत्थि होदीए । [स्वस्ति मत्रत्ये ।]

५१ गणिक्—साअदं अय्यस्स । हजे ! आसणं अय्यस्स, पादोदअं च । [स्वागतमार्यस्य । हजे ! आसनमार्यस्य, पादोदकं च ।]

विदूषकः—(आत्मगतम्) सञ्चं आणेदु चज्जिअ भोजणं । [सर्व-
५४ मानयतु वर्जयित्वा भोजनम् ।]

चेटी—जं अज्जुआ आणवेदि । (आसनं ददाति पादोदकं च ।)

उपविसदु अय्यो । [यदज्जुकाज्ञापयति । उपविद्यत्वार्यः ।]

५७ विदूषकः—(उपविश्य) पडिच्छदु आसणं भोदी । अहं किञ्चि
भणिदुं आअदो । [प्रतीच्छत्वासनं भवती । अहं किञ्चिद् भणितु-
मागतः ।]

६० गणिक्—(उपविश्य) अवहिदम्हि । [अवहितास्मि ।]

विदूषकः—केत्तिअमत्तं खु तस्स अळङ्कारस्स मुळ्ळप्पमाणं । [किञ्च-
न्मात्रं पल्लु तस्यालङ्कारस्य मूल्यप्रमाणम् ।]

६३ गणिक्—किंणिमित्तं खु अय्यो पुच्छदि । [किञ्चिमित्तं पत्वार्यः
पृच्छति ।]

विदूषकः—सुणादु भोदी । तत्तहोदो चारुदत्तस्स, गुणप्पणा-

६६ अणणिमित्तं खु तुए अळङ्कारो तहिं णिक्खित्तो । सो तेण जूदे
हारिदो । [शृणोतु भवति । तत्रभवतश्चारुदत्तस्य गुणप्रश्रयायननिमित्तं
पल्लु तस्यालङ्कारस्तस्मिन् निक्षिप्तः । ॥ तेन चूते हरितः ।]

६९ गणिक्—जूदे । जुज्जइ । तदो तदो । [चूते । मुन्यते । ततस्ततः ।]

विदूषकः—तदो तस्स अळङ्कारस्स मुळ्ळभूदं इमं मुक्तावळिं पडि-
च्छदु भोदी । [ततस्तस्यालङ्कारस्य मूल्यभूतामिमां मुक्तावलीं प्रतीच्छतु

७२ भवती ।]

गणिक्—(आत्मगतम्) धिक् खु गणिआभावं । लुद्धत्ति मं तुळ-
अदि । जइ ॥ पडिच्छे, सो एव्व दोसो भविस्सदि । (प्रकाशम्)

मदनिका— एसा अञ्जुआ । उवसप्पदु अय्यो । [एपाञ्जु ।
उपसर्पत्वार्यः ।]

३ सञ्जलकः— (उपसृत्य) सुखं भवत्यै ।

गणिका— साअदं अय्यस्स । हञ्जे ! आसणं देदु अय्यस्स ।
[स्वागतमार्यस्य । हञ्जे ! आसनं दीयतामार्याय ।]

५ सञ्जलकः— भवतु भवतु । गृहीतमासनम् । त्वरिततरमनुष्ठेयं
किञ्चित् कार्यमस्ति ।

गणिका— एयं भणादु अय्यो । [एवं, भगत्कार्यः ।]

९ सञ्जलकः— आर्यचारुदत्तेनारिम प्रेषितः—यस्तावदलङ्कारो मम हस्ते
निक्षिप्तः, स त्वसंभोगमलिनतया गृहस्थासान्निध्यान् कौडुम्बिकानां
दुरारक्षः । तद् गृह्यताम् इति ।

१२ गणिका— इमं तस्स चारुदत्तस्य देदु अय्यो । [इमं तस्मै चारु-
दत्ताय ददात्वार्यः ।]

सञ्जलकः— भवति ! न खल्वहं गच्छामि ।

१५ गणिका— अहं जानामि तस्स गेहे साहसं करिअ आणीदो अअं
अलङ्कारो । तस्स गुणाणि अणुकम्पेदु अय्यो । [अहं जानामि
तस्य गेहे साहसं कृत्वानीतोऽयमलङ्कारः । तस्य गुणाननुकम्पतामार्यः ।]

१८ सञ्जलकः— (आत्मगतम्) कथं विदितोऽस्म्यनया ।

गणिका— को एत्थ, पवहणं दाव अय्यस्स । [कोऽत्र, प्रवहणं
तावदार्यस्य ।]

२१ मदनिका— गेमिसदो विअ मुणीअदि । आअदेण पवहणेण होदव्वं
[नेमिशब्द इव श्रूयते । आगतेन प्रवहणेन भवितव्यम् ।]

गणिका— (स्वैराभरणैर्मदनिकामन्त्रित्वा) आरुदु अय्यो अय्याए

२४ सह पवहणं । [आरोहत्वार्यं आर्यया सह प्रवहणम् ।]

मदनिका— अञ्जुए ! किं एदं । [अञ्जुके । क्रमेत्तम् ।]

गणिका-मा खु मा खु एवं मन्तिअ । अय्या खु सि दार्णि संयुत्ता ।
 २७ गणह्दु अय्यो । (मदनिका गृहीत्वा सज्जलकाय प्रयच्छति ।)
 [मा खलु मा खल्वेव मन्त्रयित्वा । आर्या खल्वसीदानीं सृत्ता ।
 गृह्णात्वार्यं ।]

सज्जलकः—(आत्मगतम्) भोः ! कदा खल्वस्याः प्रतिकर्तव्यं भवि-
 प्यति । अथवा, शान्तं शान्तं पापम् ।

नरः प्रत्युपकारार्थी विपत्तौ लभते फलम् ।

द्विपतामेव कालोऽस्तु योऽस्या भवतु तस्य वा ॥ ७ ॥

(तथा सह निष्क्रान्तः सज्जलकः ।)

गणिका-चतुरिण । [चतुरिके ।]

३ (प्रविश्य)

चेटी-अञ्जुए ! इअम्हि । [अञ्जुके ! इयमस्मि ।]

गणिका-हञ्जे । पेक्ख जागरन्तीए मए सिथिणो दिट्ठो एवं । [इजे !

६ पइय जाग्रन्त्या मया स्वप्नो दृष्टः एवम् ।]

चेटी-पिअं मे, अमुदंकणाढअं संयुत्तं । [प्रिय मे, अमृताङ्कनाटकं
 संयुक्तम् ।]

९ गणिका-एहि इमं अञ्जुकारं गण्हिअ अय्यचास्वत्तं अभिसरि-
 स्तामो । [एहीममलकार गृहीत्वार्यचास्वत्तमभिसरिष्याव ।]

चेटी-अञ्जुए ! तह । एदं पुण अभिसारिआसहाअभूदं दुद्धिणं

१२ उण्णमिदं । [अञ्जुके ! तथा । एतत् पुनरभिचारिकासहायभूत
 दुर्दिनमुन्नमितम् ।]

गणिका-हदासे ! मा हु वड्ढावेहि । हताशे ! मा खलु वर्धय ।]

१५ चेटी-एदु एदु अञ्जुआ । [एत्वेत्वञ्जुका ।]

(निष्क्रान्ते ।)

चतुर्थोऽङ्कः ।

चारुदत्तस्य श्लोकानुक्रमणिका ।

अकामा ह्रियते	I.	25	तथा विभव	III.	12
अज्ञानाद् या	IV.	5	तरुणजन०	I.	17
अद्यास्य भित्तिषु	III.	10	त्वत्स्नेहबद्ध०	IV.	4
अभिनयति	I.	16	दारिद्र्यात् पुरुषस्य	I.	6
अयं तव शरीर	IV.	2	दुवेहि अम्हेहि	I.	10
अर्थेषु कामं	III.	18	देशः को नु जला०	III.	8
अविज्ञातप्रयुक्तेन	I.	27	धिगस्तु खलु	III.	14
अशि बखु तिवखे	I.	15	नरः प्रत्युपगमरार्थी	IV.	7
असौ हि वखा	III.	3	निःश्वासोऽस्य	III.	18
आलोकविशाला	I.	21	परिचिततिमिरा	I.	18
इयं हि निद्रा	III.	4	भवांस्तावद्	III.	16
उत्कण्ठितस्य	III.	1	मयि द्रव्यक्षयक्षीणे	III.	17
उदयति हि शशा०	I.	29	मात्रोरः प्लवने	III.	11
एषा हि वाशू	I.	23	य समालक्ष्य	III.	19
एषा रत्नप्रवेशेन	I.	24	यः कश्चिच्चकित०	IV.	6
एषा हि वयसो	I.	22	यत्र मे पतितः	I.	28
कः अद्यास्यति	III.	15	यासां बलिर्भवति	I.	2
कामं नीचमिदं	III.	5	रक्तं च तार०	III.	2
कामं प्रदोष	I.	18	लिम्पतीव तमो	I.	19
किं त्वं पदात्	I.	11	सुबोधोऽर्थवान्	III.	7
किं त्वं भयेन	I.	9	विभवानुवशा	I.	7
किं याशि धावशि	I.	8	विपादघ्नस्त०	IV.	3
किं वाशुजेवे	I.	12	सत्यं न मे	I.	5
कृत्वा निशायां	IV.	1	स भदिधानां	I.	26
कृत्वा शरीर०	III.	5	सिंहाक्रान्तं	III.	9
क्षीणा ममार्थां	I.	4	मुखं हि दुःखा०	I.	3
घिदगुलदहि	I.	1	मुलमशरण०	I.	20
जनयति खलु	I.	14			

प्रतिमायाः कथावस्तु ।

अत्र कथावस्तु प्रायः सर्वे रामायणाद् गृहीतम् । तत्र प्रथमं श्रीरामध्या-
मिपेके प्रवृत्ते सति राज्ञः कर्णे मन्यरया विमप्यभिहितम् । ततश्च विच्छिन्नोऽ-
मिपेकः । रामश्च कैकेयीपचनाद् रुक्मा निर्वासितः । ततः पुत्रशोभाद् राजा
दशरथो विपन्नः । अथ मातुल्यहनिषासात् प्रतिनिवृत्तो भरतः प्रतिमा-
गृहे पितामहादिप्रतिमामिः सह स्थापितो दशरथस्य प्रतिमा दृष्ट्वा निन्दित-
पीतृयापत्तिः कैकेयीं निर्भर्त्सयाचक्रे । स्वयं च सुमन्नसहितो रामं द्रष्टुमरण्ये
गत्वा तस्मात् तत्पातुके गृहीतमामिपेकजलं तयोरेवावर्जयितुमभ्यनुज्ञामादाय
नगरं प्रत्यागतम् । तत्र चारण्यसंसमनुभवति रामे मायाभिभूणा रावणेन
सीतापहृता । तामभ्यवपत्तुमागतो जटायुर्हतो रावणेन । सुमन्ननिवेदित-
सीतापहारो भरतो रामसाहाय्यार्थं लङ्कां गन्तुं विनिश्चिकाय । ततो वानर-
सहायो लङ्केश्वरं निहत्य सीतामादाय रामः पुनरप्याश्रमं प्राप्त इति उदन्त-
मुपलभ्य मातृभिः सह सप्रकृतिको भरतस्तत्रैव रामं प्रत्युद्गतः । तदनन्तरं
भरतात् प्रतिगृहीतराज्यो रामो राज्येऽभिषिपिषे ।

पात्राणि ।

पुरुषाः—

राजा—दशरथः कोसलाधिपः ।

रामः

लक्ष्मणः

भरतः

शत्रुघ्नः

} —दशरथस्य पुत्राः ।

सुमन्नः—दशरथस्य सारथिः ।

रावणः—राक्षसाधिपः परिव्राजकवेपः ।

कान्युक्तीयः

सूतः

देवकुलिकः—प्रतिमाग्रहरक्षकः ।

भटः

सुधाकारः

वृद्धतापसी

तापसः

नन्दिलकः

स्त्रियः—

सीता—रामस्य पत्नी ।

कौसल्या
सुमित्रा
कैकेयी } —राममातरः ।

अवदातिका—चेटी सीतायाः ।

विजया—प्रतीहारी ।

नन्दिनिका—चेटी ।

तापसी

भासनाटकचक्रे प्रतिमा ।

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः ।)

सूत्रधारः ।

सीतामयः पातु सुमन्त्रतुष्ट
सुमीरयमः सहस्रक्षमणश्च ।
यो रात्रणार्थप्रतिमन्त्रं देव्या
विभीषणात्मा भरतोऽनुसर्गम् ॥ १ ॥
(नेपथ्यामिमुलमवगेक्ष्य ।)

आर्ये, इतस्तावत् ।

१

(प्रविश्य ।)

नटी-अप्य इअम्हि । [आर्य, इयमस्मि ।]

सूत्रधार-आर्ये, इदमेवेवानीं शरत्कालमधिकृत्य गीयतां चान् ।

६

नटी-अप्य, तद् । (गायति ।) [आर्य, तथा ।]

सूत्रधार-अस्मिन् हि काले

धरति पुलिनेषु हसी काशाशुकरासिनी सुसङ्गृह्य ।

(नेपथ्ये)

अप्य, अप्य । [आर्य, आर्य ।]

१

(आकर्ण्य ।)

सूत्रधार-भनतु विज्ञातम्

मुदिता नरेन्द्रभवने त्वरिता प्रविहाररक्षीय ॥ २ ॥

(निष्क्रान्ता ।)

स्थापना ।

३

(प्रविश्य ।)

प्रतिहारी-अय्य को इह कञ्चुईआणं संणिहिदो । [आर्य क इह काञ्चुकीयानां संनिहितः ।]

६

(प्रविश्य ।)

काञ्चुकीयः-भवति, अयमस्मि । किं क्रियताम् ।

प्रतिहारी-अय्य ! महाराओ देवासुरसङ्ग्रामेसु अप्पडिहदमारहो

९ दसरहो आणवेदि-सिग्घं भट्टिदारअस्स रामस्स रज्जप्पहावस-
ओअकारआ अहिसेअसम्भारा आणीअन्तु त्ति । [आर्य,
महाराजो देवासुरसङ्ग्रामेष्वाप्रतिहतमहारथो दशरथ आश्लेषयति ।]

१२ शीघ्रं भर्तृदारकस्य रामस्य राज्यप्रभावसयोगकारका अभिपेक्षसमारा
आनीयन्तामिति ।]

काञ्चुकीयः-भवति, यद्यदाज्ञप्तं महाराजेन, तत् सर्वमुपस्थापितम् ।

१५ पश्य ।

छत्रं सव्यजनं सनन्दिपटहं भद्रासनं कल्पितं

न्यस्ता हेममयाः सदर्भकुसुमास्तीर्थाम्बुपूर्णा घटाः ।

युक्तः पुण्यरथश्च मन्त्रिसहिताः पौराः समभ्यागताः

सर्वस्यास्य हि मङ्गलं स भगवान् वेद्यां वसिष्ठः स्थितः ॥ ३ ॥

प्रतिहारी-जइ एव्वं, सोहणं किदं । [यद्येवं, शोभनं दृश्यम् ।]

काञ्चुकीयः-हन्त भोः

इदानीं भूमिपालेन कृतकृत्याः कृताः प्रजाः ।

रामाभिधानं मेदिन्यां शशाङ्कमभिपिञ्चता ॥ ४ ॥

प्रतिहारी-तुवरदु तुवरदु दाणि अय्यो । [त्वस्तां त्वस्तामिदानी-
मार्यः ।]

३ काञ्चुकीयः-भवति ! इदं त्वर्यते ।

(निष्क्रान्तः ।)

प्रतिहारी-(परिश्रम्यात्रलेन्य) अय्य ! सभवअ ! संभवअ ! गच्छ
तुयं पि महाराअवअणेण अय्यपुरोहिदं जहोपआरेण तुवारेहि ।

६ (अन्यतो गत्वा ।) सारसिए ! सारसिए ! सङ्गीदयाळं गच्छिअ
नाट्टईआण विण्णवेहि-काळसयादिणा णाट्टेण सञ्जा होह त्ति ।
जाय अहं यि सव्वं किदं त्ति महाराअस्स णिवेदेमि । (निष्क्रान्तः ।)

९ [आर्य ! समरक ! समरक ! गच्छ, त्वमपि महाराजवचनेनार्पपुरोहितं
ययौपचारेण ररय । सारसिके ! सारसिके ! सङ्गीतशाला गत्वा नाटकीयानां
शिक्षापथ-कारसत्रादिना नाट्येन सञ्जा भवत्येति । यावद्दहमपि सर्वं
१२ कृतमिति महाराजाय निवेदयामि ।]

(ततः प्रविशत्यवदातिका बल्कल गृहीत्या ।)

अवदातिका-अहो अट्ठाहिदं । परिहासेण वि इमं बल्कळं उवण-
१५ अन्तीए मम एत्तिअं भभं आसी, किं पुण लोभेण परधणं
हरन्तस्स । हसिदु विअ इच्छामि । ण खु एआदणीए हसिदव्वं ।
[अहो अत्याहितम् । परिहासेनापीम बल्कलमुपनयन्त्या ममैतावद्
१८ भयमासीत्, किं पुनर्लोभेन पापतः हरतः । हसितुमिच्छामि ।
न तत्त्वेकाग्रित्वा हसितं यम् ।]

(ततः प्रविशति सीता सपरिवारा)

२१ सीता-हजे, ओदादिआ परिसङ्किदवण्णा विअ दिस्सइ । किं णु हु
विअ एद । [हज्ये, अवदातिका परिसङ्कितवर्णेव दृश्यते । किन्तु
तस्मिन्नेतन् ।]

२४ चेटी-भट्टिणि ! सुल्लावराहो परिअणो णाम । अवरज्ज्ञा भवि-
स्सदि । [भट्टिनि ! सुलभापराधः परिजनो नाम । अपराधा
भविष्यति ।]

२७ सीता-णहि णहि । हसिदुं विअ इच्छदि । [नहि नहि, हसिदु-
मिषेच्छति ।]

अवदातिका-(उपसृत्य ।) जेदु भट्टिणी ! भट्टिणि ण खु अहं
३० अवरज्झा । [जयतु भट्टिणी ! भट्टिणि न खल्वहमपराद्धा ।]

सीता-का तुमं पुच्छदि । ओदादिण ! किं एवं वामहत्थपरिगहिदं ।
[का त्वां पृच्छति । अवदातिके ! किमेतद् वामहस्तपरिगृहीतम् ।]

३३ अवदातिका-भट्टिणि ! इदं वक्कळं । [भट्टिणि ! इदं वक्कळम् ।]
सीता-वक्कळं किसस आणीदं । [वक्कळं कस्मादानीतम् ।]

अवदातिका-सुणादु भट्टिणी । जेवच्छपालिणी अट्ठरेवा णिवु-
३६ त्तरङ्गप्पओअणं असोअरुक्खस्स एकं किसळअं अग्हेहि जाइदा
आमि । य अ ताए दिण्णं । तदो अरिहदि अवराहो त्ति इदं
गहिदं । [शृणोतु भट्टिणी । नेपथ्यपालिन्यार्येवा निवृत्तरङ्गप्रयोजनम-
३९ शोकवृत्तस्यैकं किञ्चल्यमस्मान्निर्वावितासीत् । न च तथा दत्तम् ।
ततोऽर्हत्पराराध इतीदं गृहीतम् ।]

सीता-पावअं किदं । गच्छ, णिय्यादेहि । [पापकं कृतम् । गच्छ,
४२' निर्यातय ।]

अवदातिका-भट्टिणि ! परिहासणिमित्तं खु मए एवं आणीदं ।
[भट्टिणि ! परिहासनिमित्तं खलु मयैतदानीतम् ।]

४५ सीता-उम्मत्तिण ! एवं दोसो बहदइ । गच्छ णिय्यादेहि, णिय्या-
देहि । [उन्मत्तिके ! एवं दोषो वर्धते । गच्छ, निर्यातय, निर्यातय ।]

अवदातिका-जं भट्टिणी आणवेदि । (प्रस्थातुमिच्छति ।) [यद्
४८ भट्टिन्याज्ञापयति ।]

सीता-हल्ल ! एहि दाव । [हल्ल ! एहि तावत् ।]

अवदातिका-भट्टिणि ! इअग्गिह । [भट्टिणि ! इयमस्मि ।]

५१ सीता-हृत्वा ! किं णुं हुं मम वि दाव सोहृदि । [हला ! किन्तु सख
ममापि तावच्च शोभते ।

अवदाति ॥-भट्टिणी ! सखसोवणीअं सुरुवं णाम । अलङ्करोदु
५४ भट्टिणी [भट्टिनि । सर्वशोभनीयं सुरुपं नाम । अलङ्करोतु भट्टिनी ।]
सीता-आणेहि दाव । (गृहीत्वात्पटम् ।) हला ! पेक्ख, किं दाणिं
सोहृदि । [आनय तावत् । हला ! पदय, किमिदानीं शोभते ।]

५७ अवदाति ॥-तव सु सोहृदि णाम । सोवणिजं विअ वल्ल
सवुत्तं । [तव सख शोभते नाम । सौवर्णिनमिव वल्लं सवृत्तम् ।]
सीता-हृजे ! तुव किञ्चि ण भणासि । [हजे ! त्वं किञ्चित् भणसि ।]
६० चेटी-णत्थि वाआए पओअणं । इमे पहरिसिदा सणूरहा मन्तेन्ति ।
(पुरस्कृतं दर्शयति ।) [नास्ति मात्ता प्रयोजनम् । इमानि प्रहयितानि
तनूरहाणि मनयन्ते ।]

६१ सीता-हृजे आदंसअ दाव आणेहि ! [हजे ! आदर्शं ताम-
दानय ।]

चेटी-जं भट्टिणी आणवेदि । (निष्क्रम्य प्रतिव्य ।) भट्टिणि । अजं

६६ आदंसओ । [यद् भट्टिन्याशपयति । भट्टिनि । अगमादर्श ।]
सीता-(चेटीमुखं विलोक्य) चिट्ठु दाव आदंसओ । सुवं किं
यि वल्लकामा मिअ । [तिष्ठतु तापदादर्श । त्वं किमपि वक्तुकामेव ।]

६९ चेटी-भट्टिणि, एव मए सुद । अय्यवाळाई कञ्चुई भणावि
अहिसेओ अहिसेओ त्ति । [भट्टिनि । एव मया श्रुतम् । आर्य-
वालाकि कञ्चुई भणवि-अभिप्रेतोऽभिप्रेक इति ।]

७२

(प्रविश्यामस)

चेटी-भट्टिणि ! विअक्खाणिजं विअक्खाणिअ । [भट्टिनि,
प्रियाख्यानिकं प्रियाख्यानिकम् ।]

७५ सीता-किं किं पढिच्छिअ मन्तेसि । [किं किं प्रतीक्ष्य मनपसे ।]

चेटी-भट्टिदारओ किळ अहिसिस्त्रीअदि । [भर्तृदारकः किलामि-
पिच्यते ।]

७८ सीता-अवि तादो कुसळी । [अपि तातः कुसळी ।]

चेटी-महाराएण एळ्व अहिसिस्त्रीअदि । [महाराजेनैवाभिधिच्यते ।]

सीता-जइ एथं, दुदीअं मे पिअं सुदं । विसाळदरं उच्छङ्गं
८१ करेहि । [यद्येवं, द्वितीयं मे प्रिमं भुतम् । विशालतरमुत्सङ्गं कुरु ।]

चेटी-भट्टिणि ! तह । (तथा करोति ।) [भट्टिनि ! तथा ।]

(सीता आभरणान्यवमुच्य ददाति ।)

८४ चेटी-भट्टिणि ! पटहसदो विअ । [भट्टिनि ! पटहशब्द इव ।]

सीता-सो एळ्व । [स एव ।]

चेटी-एकपदे ओघट्टीअ तुह्णीओ पटहसदो संवुत्तो । [एकपदे

८७ अवघट्ट्य तूष्णीकः पटहशब्दः सयुक्तः ।]

सीता-को णु खु उग्घादो अहिसेअस्स । अहव बहुवुत्तन्ताणि
राअउळ्ळाणि णाम । [को नु खल्लातोऽभिपेक्षस्य । अथवा बहुवृत्तान्तानि

९० राजकुलानि नाम ।]

चेटी-भट्टिणि, एवं मए सुदं-भट्टिदारअं अहिसिस्त्रिअ महा-
राओ घणं गमिस्सदि त्ति । [भट्टिनि ! एवं मया भुतं-भर्तृदारक

९३ मभिधिच्य महाराजो वन गमिष्यतीति ।]

सीता-जइ एळ्वं, ण सो अहिसेओदओ, सुदोदअं णाम ।
[यद्येवं, न तदभिपेक्षोदकं, सुखोदकं नाम ।]

९६ (ततः प्रविशति रामः ।)

रामः-हन्त भोः !

आरब्धे पटहे स्थिते गुरुजने भद्रासने लङ्घिते

स्कन्धोच्चारणनम्यमानवदनप्रच्योतितोये घटे ।

राक्षाहूय विसर्जिते मयि जनो धैर्येण मे चिस्मितः

स्वः पुत्रः कुरुते पितुर्यदि वधः कस्तत्र मो ! विमयः ॥५॥

विश्रम्यतामिदानीं पुत्रेति स्वयं राक्षा विसर्जितस्यापनीतमारो-
च्छयसितमिव मे मनः । दिवथा स एवास्मि रामः महाराज एष

१ महाराजः । यावदिदानीं मैथिलीं पश्यामि ।

भवदातिका-भट्टिणि ! भट्टिदारओ खु आजच्छइ । णावणीइं
वक्कळं । [भट्टिनि ! भट्टिदारकः सत्त्वागच्छति । नापनीत वक्कलम् ।]

६ रामः-मैथिलि । किमास्यते ।

सीता-हं अय्यउत्तो । जेडु अय्यउत्तो । [हं आर्यपुनः । जपत्वार्य-
पुत्रः ।]

९ रामः-मैथिलि । आस्यताम् । (उपविशति ।)

सीता-जं अय्यउत्तो आणवेदि । (उपविशति ।) [यद् आर्यपुन
आशययति ।]

१२ भवदातिका-भट्टिणि । सो एडव भट्टिदारअस्स वेसो । अळ्ळिअं विअ
एवं भवे । [भट्टिनि ! स एव भट्टिदारकस्य वेषः । अलीकमिदं तद् भवेत् ।]

सीता-तादिसो जणो अळ्ळिअं ण मन्तेदि । अहय बहुबुत्तन्ताणि

१५ राअडव्वाणि णाम । [तादृशो जनोऽलीक न मन्यते । अथवा बहु-
बुत्तान्तानि रामकृतानि नाम ।]

रामः-मैथिलि ! किमिदं कथ्यते ।

१८ सीता-ण खु किञ्चि । इअं दारिआ भणादि-अहिसेओ अहिसेओ
त्ति । [न लल्ल भित्ति । इयं दारिका भणति-अभिषेकोऽभिषेक
इति ।]

२१ रामः-अवगच्छामि ते कौतूहलम् । असत्यमिषेकः । श्रूयताम् ।
अशारिम महाराजेनोपाध्यायाभात्यप्रकृतिजनसमक्षमेकप्रकारसंक्षिप्तं

कोसलराज्यं कृत्वा बाल्याभ्यस्तमङ्कमारोप्य मातृगोत्रं सिग्धमाभाष्य

२४ पुत्र ! राम ! प्रतिगृह्यतां राज्यमित्युक्तः ।

सीता—तदानीं अय्यउत्तेण किं भणिदं । [तदानीमार्यपुत्रेण किं भणितम् ।]

२७ रामः—मैथिलि ! त्वं तावत् किं तर्कयसि ।

सीता—तक्केमि अय्यउत्तेण अभणिअ किञ्चि दिग्धं णिस्ससिअ महाराअस्स पादमूलेसु पडिअं त्ति । [तर्कपार्यपुत्रेणाभणित्वा

३० किञ्चिद् दीर्यं निःश्वस्य महाराजस्य पादमूलयोः पतितमिति ।]

रामः—सुष्ठु तर्कितम् । अल्पं तुल्यशीलानि द्वन्द्वानि सृज्यन्ते । तत्र हि पादयोरस्मि पतितः ।

समं बाष्पेण पतता तस्योपरि ममाप्यधः ।

पितुर्मे ह्रेदितौ पादौ ममापि ह्रेदितं शिरः ॥ ६ ॥

सीता—तदो तदो । [तवस्ततः ।]

रामः—ततोऽप्रतिगृह्यमाणेभ्यनुनयेषु आसन्नजरादोषैः स्वैः प्राणैरस्मि

३३ क्षापितः ।

सीता—तदो तदो । [तवस्ततः ।]

रामः—ततस्तदानीं,

शत्रुघ्नलक्ष्मणगृहीतघटेऽभिषेके

छत्रे स्वयं नृपतिना रुदता गृहीते ।

सम्भ्रान्तया किमपि मन्थरया च कर्णे

राज्ञः शनैरभिहितं च न चास्मि राजा ॥ ७ ॥

सीता—पिअं मे । महाराओ एव्व महाराओ, अय्यउत्तो एव्व अय्यउत्तो । [प्रियं मे । महाराज एव महाराजः, आर्यपुत्र

३६ एवार्यपुत्रः ।]

राम - मैथिलि, किमर्थं निमुच्चारङ्कारासि ।

सीता - न सु दाम, आनन्दामि । [न तावद्, आनन्दामि ।]

६ राम - न सखु । प्रत्ययावतारितैर्भूषणैर्भणितव्यम् । तथाहि—

कर्णौ त्वरापहतभूषणमुग्रपाशौ

सस्रसिताभरणगौरतली च हस्तौ ।

एतानि चाभरणभारतानि गात्रे

स्थानानि नैव समतामुपयान्ति सायन् ॥ ८ ॥

सीता- पारेदि अप्यउत्तो अत्रिअ पि सच्च पिअ मन्तेदु ।

[पारययार्यपुत्रोऽलीकमपि सत्यमिव भवति ।]

७ राम - तेन हि अलङ्कृतताम् । अहमादर्शं धारयिष्ये । (तथा
इया निषण्य ।) तिष्ठ ।

आदर्शं चल्कलानीच किमेते सूर्यरश्मय ।

हसितेन परिज्ञात प्रीडेय नियमरपृष्टा ॥ ९ ॥

अनवातिषे, किमेतत् ।

अवदातिका-भट्टा । किण्णु हु सोहदि ण सोहदित्ति कोदूहलेण

८ आयङ्गा । [भर्त्ता । किनु सखु शोभते न शोभत इति कोदूहलेनावदानि ।]

राम - मैथिलि ! किमिदम् । इक्ष्वाकूणा वृद्धालङ्कारस्त्वया वार्यते ।

अस्त्यस्माकं प्रीति । आनय ।

९ सीता- मा सु मा सु अप्यउत्तो अमङ्गल भणादु । [मा सखु मा

सत्वार्यपुत्रोऽमङ्गल भणतु ।]

राम - मैथिलि, किमर्थं वारयसि ।

१० सीता- उज्झिदाहिसेअस्स अप्यउत्तस्स अमङ्गल विअ मे पडिआदि ।

[उज्झिताभिषेकस्थार्यपुनश्चामङ्गलमिव मे प्रतिपाति ।]

रामः—

मा स्वयं मन्युमुत्पाद्य परिहासे विशेषतः ।
शरीरार्धेन मे पूर्वमावद्धा हि यदा त्वया ॥ १० ॥
(नेपथ्ये)

हा हा महाराजः ।

३ सीता— अद्यउत्त ! किं एदं । [आर्यपुन, किमेतत् ।]

रामः— (आकर्ण्य ।)

नारीणां पुरुषाणां च निर्मर्यादो यदा ध्वनिः ।
सुव्यक्तं प्रभवामीति मूले दैवेन ताडितम् ॥ ११ ॥

तूर्णं ज्ञायतां शब्दः ।

(प्रविश्य)

३ काञ्चुकीयः— परित्रायतां परित्रायतां कुमारः ।

रामः— आर्य ! कः परित्रातव्यः ।

काञ्चुकीयः— महाराजः ।

६ रामः— महाराज इति । आर्य ! ननु वक्तव्यम्, एकशरीरसंक्षिप्ता
पृथिवी रक्षितव्येति । अथ कुत उत्पन्नोऽयं दोषः ।

काञ्चुकीयः— स्वजनात् ।

९ रामः— स्वजनादिति । हन्त नास्ति प्रतीकारः ।

शरीरेऽरिः प्रहरति हृदये स्वजनस्तथा ।
कस्य स्वजनशब्दो मे लज्जामुत्पादयिष्यति ॥ १२ ॥

काञ्चुकीयः— तत्रभवत्याः कैकेय्याः ।

रामः— किमम्बायाः । तेन हि उदकेण गुणेनात्र भवितव्यम् ।

३ काञ्चुकीयः— कथमिव ।

रामः— भूयतां,

यस्याः शक्रसमो भर्ता मया पुत्रवती च या ।

फले कश्मिन् स्पृहा तस्या येनाकार्यं करिष्यति ॥ १३ ॥

कान्वुकीयः—कुमार ! अलमुपहृतासु स्त्रीबुद्धिषु स्वमार्जवमुपनिक्षे-
प्नुम् । तस्या एव रसलु यचनाद् भवदमिषेको निवृत्तः ।

३ रामः—आर्य, गुणाः खल्वत्र ।

कान्वुकीय—कथमिध ।

रामः—भूयतां,

वनगमननिवृत्तिः पार्थिवस्यैव ताव-

न्मम पितृपरवत्ता बालभावः स एव ।

नयनृपतिविमर्शो नास्ति शङ्का प्रजाना-

मथ च न परिभोगेर्बञ्चिता भ्रातरो मे ॥ १४ ॥

कान्वुकीयः—अथ च तयानाहूतोपसृतया भरतोऽमिषिच्यतां राज्यं
इत्युक्तम् । अत्राप्यल्लोभः ।

३ रामः—आर्य । भवान् रत्नरत्नमत्पक्षपातादेव नार्थगवेक्षते । हुतः,

शुल्के विपणितं राज्यं पुत्रार्थे यदि याच्यते ।

तस्या लोभोऽत्र नास्माकं भ्रातृराज्यापहारिणाम् ॥ १५ ॥

कान्वुकीयः—अथ-

रामः—अतः परं न मातुः परिवादं श्रोतुमिच्छामि । महाराजस्य

३ वृत्तान्तस्त्वनन्दमिधीयताम् ।

कान्वुकीयः—ततस्तदानीं,

शोकादवचनाद् राज्ञा हस्तेनैव विसर्जितः ।

किमप्यभिमतं मन्ये मोहं च नृपतिर्गतः ॥ १६ ॥

रामः—कथं मोहमुपगतः ।

(नेपथ्ये)

३ कथं कथं मोहमुपगत इति ।

यदि न सहसे राज्ञो मोहं धनुः स्पृश मा दयाम्
 रामः—(आकर्ष्य पुरतो विलेक्य ।)

अश्रोत्र्यः क्षोभितः केन लक्ष्मणो धैर्यसागरः ।
 येन रूपेण पश्यामि शताकीर्णमिवाग्रतः ॥ १७ ॥

(ततः प्रविशति धनुर्बाणपाणिर्लक्ष्मणः ।)

लक्ष्मणः—(सक्नोषम् ।) कथं कथं मोहमुपगत इति ।

यदि न सहसे राज्ञो मोहं धनुः स्पृश मा दयां
 स्वजननिभृतः सर्वोऽप्येवं मृदुः परिभूयते ।
 अथ न रुचितं मुञ्च त्वं मामहं कृतनिश्चयो
 युधतिरहितं लोकं कर्तुं यतश्छलिता वयम् ॥ १८ ॥

सीता—अप्यउत्त ! रोदिदव्ये काले सोमितिणा धनू गहीदं
 अपुव्यो खु से आआसो । [आर्यपुत्र ! रोदितव्ये काले सौमित्रिणा

३ धनुर्गृहीतम् । अपूर्वः खल्वस्यापाठः ।]

रामः—सुमित्रामातः ! किमिदम् ।

लक्ष्मणः—कथं कथं किमिदं नाम ।

क्रमप्राप्ते हृते राज्ये भुवि शोच्यासने नृपे ।

इदानीमपि सन्देहः किं क्षमा निर्मनस्विता ॥ १९ ॥

रामः—सुमित्रामातः ! अस्मद्राज्यभ्रंशो भवत उद्योगं जनयति । आः,
 अपण्डितः खलु भवान् ।

; भरतो वा भवेद् राजा वयं वा ननु तत् समम् ।

यदि तेऽस्ति धनुःश्लाघा स राजा परिपाल्यताम् ॥ २० ॥

लक्ष्मणः—न शक्नोमि रोषं धारयितुम् । भवतु भवतु । गच्छामस्ता-
यत् (प्रस्थितः ।)

३ रामः—

त्रैलोक्यं दग्धुकामेव ललाटपुटसंस्थिता ।

भुकुटिलक्ष्मणस्यैषा नियतीव व्यवस्थिता ॥ २१ ॥

सुमित्रामातः ! इतस्तावत् ।

लक्ष्मणः—आर्य ! अयमस्मि ।

३ रामः—भवतः स्वैर्यमुत्पादयता मयैवमभिहितम् । उच्यतामिदानीम् ।

वाते धनुर्नमयि सत्यमवेक्षमाणे

मुञ्चानि मातरि शरं स्वधन हरन्त्याम् ।

वोपेषु बाह्यमनुजं भरतं हनानि

किं रोपणाय रुचिरं त्रिषु पातकेषु ॥ २२ ॥

लक्ष्मणः—(सक्राप्पम् ।) हा धिक् । अस्मानविज्ञायोपालभसे ।

यत्कृते महति क्लेशे राज्ये मे न मनोरथः ।

चर्पाणि किल यस्तव्यं चतुर्दश बने त्वया ॥ २३ ॥

रामः—अत्र मोहमुपगतस्तवभवान् । हन्त निवेदितमप्रसुत्यम् ।

मैथिलि !

मङ्गलार्थेऽनया दत्ताम् वलकलास्तावदानय ।

करोम्यन्यैर्नृवैर्धर्मं नैवाप्तं नोपपादितम् ॥ २४ ॥

सीता—गृह्णतु अय्यउत्ते । [गृह्णात्वार्थपुनः ।]

रामः—मैथिलि ! किं व्यवसितम् ।

३ सीता—णं सदधम्मआरिणी वस्तु अहं । [ननु सदधम्मआरिणी
एवमहम् ।]

रामः—मयैवाकिना किल गन्तव्यम् ।

६ सीता-अदो ए खु अणुगच्छामि । [अतो नु खल्वनुगच्छामि ।]

रामः-वने खलु वस्तन्यम् ।

सीता-तं खु मे पासादो । [तत् खलु मे प्रासादः ।]

७ रामः-श्वश्रूश्वशुरशुश्रूषापि च ते निर्वर्तयितव्या ।

सीता-णं उद्दिसिअ देवदानं पणामो करीअदि । [एनामुद्दिश्य देवतानां प्रणामः क्रियते ।]

१२ रामः-लक्ष्मण ! धार्यतामियम् ।

लक्ष्मणः-आर्य नोत्सहे श्वाघनीये काले वारयितुमग्रभवतीम् । कुतः,

अनुचरति शशाङ्कं राहुदोपेऽपि तारा

पतति च घनवृक्षे याति भूमिं लता च ।

त्यजति न च करेणुः पङ्कलग्नं गजेन्द्रं

व्रजतु चरतु धर्मं भर्तृनाथा हि नार्यः ॥ २५ ॥

(प्रविश्य)

चेटी-जेदु भट्टिणी । णेवच्छपाळिणी अय्यरेवा पणमिअ विण्ण-

३ वेदि-ओदादिआए सङ्गीदसाळादो अच्छिन्दिअ वक्कळा

आणीदा । इमा अवरा अणुहुदा वक्कळा । णिठवत्तीअदु दाव

किळ पओअणं त्ति । [जयतु भट्टिनी । नेपथ्यपालिन्यायेरेवा प्रणम्य

६ विशापयति-अवदातिकया सङ्गीतशालाया आच्छिद्य दल्कल

आनीताः । इमेऽपरा अननुभूता दल्कलाः । निर्वर्त्यता तावत् किल

प्रयोजनमिति ।]

९ रामः-भद्रे ! आनय, संतुष्टेया । वयमर्थिनः ।

चेटी-गह्वदु भट्टा (तथा कृत्वा निष्क्रान्ता ।) [गृह्णातु भर्ता ।]

(रामो गृहीत्वा परिषत्ते ।)

१२ लक्ष्मणः-प्रसीदत्वार्यः ।

निर्योगाद् भूषणान्माल्यात् सर्वेभ्योऽर्घं प्रदाय मे ।

चीरमेकाकिना बद्ध चीरे खलसि मत्सरी ॥ २६ ॥

राम - मैथिलि । वार्यतामयम् ।

सीता - सोमिन्ने । णिउत्तीअदु विज्ज । [सौमिने । निधर्त्तता किल ।]

१ लक्ष्मण - आर्ये ।

गुरोर्मे पादशुश्रूषा त्वमेका कर्तुमिच्छसि ।

तवैव दक्षिण पादो मम सन्व्यो भविष्यति ॥ २७ ॥

सीता - दीअदु सु अण्यउत्तो । सन्तप्पदि सोमिन्नी । [दयता एउत्तापपुन । सतप्पते सौमिनि ।]

१ राम - सौमिने । श्रूयताम् । चल्फलानि नाम,

तप सङ्ग्रामरूपं नियमद्विरुद्धाङ्कुश ।

खलीनमिन्द्रियाश्वाना गृह्यता धर्मसारथि ॥ २८ ॥

लक्ष्मण - अनुगृहीतोऽस्मि । (गृहीता परिधत्त ।)

राम श्रुतवृत्तान्तै पारै स्मिरुद्धो राजमार्ग । उत्सार्यतामुत्सा-

१ र्यता तावत् ।

लक्ष्मण - आर्ये । अहमप्रतो यास्यामि । उत्सार्यतामुत्सार्यताम् ।

राम - मैथिलि । अपनीयतामयगुण्ठनम् ।

६ सीता - ज अण्यउत्तो आणवेदि । (अपनयति ।) [यदायपुन आशापयति ।]

राम - भो भो पौरा । शृण्वन्तु शृण्वन्तु भवन्त ।

स्वैर हि पश्यन्तु कल्पमेतद् बाष्पाकुलाक्षैर्वदनैर्भवन्त ।

निर्दोषदया हि भवन्ति नार्यो यज्ञे विवाहे व्यसने वने च ॥ २९ ॥

(प्रविश्य)

काञ्चुकीय - कुमार । न खलु न खलु गन्तव्यम् । एष हि महाराज ,

श्रुत्वा ते वनगमनं बधूसहायं
 सौभ्रात्रव्यवसितलक्ष्मणानुयात्रम् ।
 उत्थाय क्षितितलरेणुरूपिताङ्गः
 कान्तारद्विरद इवोपयाति जीर्णः ॥ ३० ॥

लक्ष्मणः—आर्ये !

चीरमात्रोत्तरीयाणां किं दृश्यं वनवासिनाम् ।

रामः—

गतेष्वस्मासु राजा न शिरःस्थानानि पश्यतु ॥ ३१ ॥

(इति निष्क्रमन्ताः सर्वे ।)

प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कान्जुकीयः ।)

१ कान्जुकीयः—भो भोः प्रतिहारव्यापृताः ! स्वेपु स्वेपु स्थानेष्वप्रमत्ता
 भवन्तु भवन्तः ।

(प्रविश्य)

२ प्रतिहारी—अय्य किं एदं । [आर्ये ! क्रिमेतत् ।]

कान्जुकीयः—एष हि महाराजः मत्पयचनरक्षणपरं राममरण्यं
 गच्छन्तमुपाधर्नयितुमशक्तः पुत्रविरहशोकामिता दग्धहृदय उन्मत्त

३ इव बहु प्रलपन् समुद्रगृहके शयानः,

मेरुश्चलन्निव युगअयमन्निकर्षे

शोषं व्रजन्निव महोदधिरप्रमेयः ।

सूर्यः पतन्निव च मण्डलमात्रलक्ष्यः

शोकाद्भृशं क्षिणिलदेहमतिर्नरेन्द्रः ॥ १ ॥

प्रतिहारी—हा हा एवंगओ महाराओ । [हा हा एवंगतो महारावः ।]

काञ्चुकीयः—भवति ! गच्छ ।

३ प्रतिहारी—अय्य ! तह । (निष्क्रान्ताः ।) [आर्य ! तथा ।]

काञ्चुकीयः—(सर्वतो विलोक्य ।) अहो तु खलु रामनिर्गमनदिग्द्वारभ्य शून्यैवेयमयोध्या संलक्ष्यते । कुतः,

नगरेन्द्रा ययस्ताभिलाषविमुखाः सास्त्रेक्षणा याजिनो

हेपाशून्यमुखाः सवृद्धयनितायालाश्च पीरा जनाः ।

त्यक्ताहारकथाः सुदीनयदनाः क्रन्दन्त लघेर्दिशा

रामो याति यया सदारसहजस्तामेव पश्यन्त्यमी ॥ २ ॥

यावदहमपि महाराजस्य समीपवत्ता भविष्यामि । (परिक्रम्यावलोक्य)

अये ! अयं महाराजो महादेव्या सुमित्रया च मुहुःसहमपि पुत्र-

१ विरहसमुद्भवं शोकं निगृह्णात्मानमेव संस्थापयन्तीभ्यामन्वास्थमान-
स्तिष्ठति । कष्टा स्तन्यवस्था वर्तते । एष एष महाराजः,

पतत्युत्थाय चोत्थाय हा हेत्युच्चैर्लपन् मुहुः ।

विशं पश्यति तामेव यया यातो रघूद्वहः ॥ ३ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

मिश्रविष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति ययानिर्दिष्टो राजा देव्यौ च ।)

राजा—

हा वत्स ! राम ! जगतां नयनाभिराम !

हा वत्स ! लक्ष्मण ! सुलक्षणसर्वगात्र ! ।

हा साध्वि ! मैथिलि ! पतिस्थितचित्तपृत्ते !

हा हा गताः किल धनं वत मे तनूजाः ॥ ४ ॥

चित्रमिदं भोः ! यद् भ्रातृस्नेहात् पितरि विमुच्यतेहमपि तावद्-
क्ष्मणं द्रष्टुमिच्छामि । वधु वैदेहि ।

रामेणापि परित्यक्तो लक्ष्मणेन च गर्हितः ।

अयशोभाजनं लोके परित्यक्तस्त्वयाप्यहम् ॥ ५ ॥

पुत्र राम ! वत्स लक्ष्मण ! वधु वैदेहि । प्रयच्छत मे प्रतिवचनं
पुत्रकाः ! शून्यमिदं भोः । न मे कश्चित् प्रतिवचनं प्रयच्छति ।

३ कौसल्यामातः कासि ।

सत्यसन्ध ! जितक्रोध ! विमत्सर ! जगत्त्रिय ! ।

गुरुश्रुपणे युक्त । प्रतिवाक्य प्रयच्छ मे ॥ ६ ॥

हा कासौ सर्वजनहृदयनयनाभिरामो रामः, कासौ मयि गुर्वनु-
वृत्तिः । कासौ शोकातेष्वनुकम्पा । कासौ तृणवदगणितराज्यैश्वर्यः ।

३ पुत्र ! राम ! वृद्धं पितरं मां परित्यज्य विमत्सम्बन्धेन धमण ते
कृत्यम् हा धिक् । कष्टं भोः !

सूर्य इव गतो रामः सूर्यं दिवस इव लक्ष्मणोऽनुगतः ।

सूर्यदिवसावसाने छायेव न दृश्यते सीता ॥ ७ ॥

(ऊर्ध्वमवलोक्य ।) भोः कृतान्तहतक !

अनपत्या वयं रामः पुत्रोऽन्यस्य महीपतेः ।

यने व्याघ्री च कंकेयी त्वया किं न कृतं त्रयम् ॥ ८ ॥

कौसल्या- (स्फुरितम्) अञ्जं दाणि महाराओ अदिमत्तं सन्तपिअ
परयसं अत्ताणं काहुं । णं सा ते अ कुमारो महाराअस्स सम-

३ आवसाणे पेक्खिअद्व्या भविस्सन्ति । [अल्पमिदानीं महाराजोऽ-
तिमात्रं सन्तप्य परवशमात्मानं कर्तुम् । ननु सा तौ च कुमारौ महा-
राजस्य समदावसाने प्रेक्षितव्या भविष्यन्ति ।]

६ रामा-का त्वं भोः ।

कौसल्या-असिणिद्वपुत्तप्पसविणी खु अहं । [अस्मिन्धपुत्रप्रसविनी रत्त्वहम् ।]

१ राजा-किं किं सर्वजनद्वयनयनाभिरामस्य रामस्य जननी त्वमसि कौसल्या ।

कौसल्या-महाराज ! सा एव मन्दभाङ्गी खु अहं । [महाराज !

१२ सेव मन्दभागिनी रत्त्वहम् ।]

राजा-कौसल्ये सारथती रत्त्वसि । तया हि रत्तु रामो गर्भे धृतः ।

अहं हि दुःरमत्यन्तमसह्यं ज्वलनोपमम् ।

नैव सोढुं न सहर्तुं शक्नोमि मुपितेन्द्रियः ॥ ९ ॥

(सुमित्रा विलोक्य ।) इयमपरा का ।

कौसल्या-महाराज ! घच्छळकखण- । (इत्यर्थे) [महाराज !

३ वत्सलक्ष्मण- ।]

राजा-(सहस्रोत्थाय-) कासौ कासौ लक्ष्मणः । न दृश्यते । ओः कष्टम् ।

६ (देव्यौ वत्सभ्रममुत्थाय रावानमवलम्बेते ।)

कौसल्या-महाराज ! घच्छळकखणत्त जणणी सुमित्तत्ति वत्तुं मए उवक्कन्दं । [महाराज ! वत्सलक्ष्मणस्य जननी सुमितेति वक्तुं

९ मयोपक्रान्तम् ।]

राजा-अयि सुमित्रे !

तथैव पुत्रः सत्पुत्रो येन नक्तन्दिवं वने ।

रामो रघुकुलश्रेष्ठश्चाययेवानुगम्यते ॥ १० ॥

(प्रविश्य)

काञ्चुकीय.-जयतु महाराजः । एष खलु तत्रमग्राह सुगन्धः

३ प्राप्तः ।

राजा—(सहस्रोत्थाय सहर्षम् ।) अपि रामेण ।

काञ्चुकीयः—न खलु, रथेन ।

६ राजा—कथं कथं रथेन केवलेन । (इति मूर्च्छितः पतति ।)
देव्यौ—महाराज ! समस्तसिद्धिं समस्तसिद्धिं । (गात्राणि
परामशतः ।) [महाराज ! समाश्वसिद्धिं समाश्वसिद्धिं ।]

९ काञ्चुकीयः—भोः । कष्टम् । ईदृग्विधाः पुरुषविशेषा ईदृशीमापदं
प्राप्नुवन्तीति विधिरनतिक्रमणीयः । महाराज ! समाश्वसिद्धिं
समाश्वसिद्धिं ।

१२ राजा—(किञ्चित् समाश्वस्य ।) बालाके ! सुमन्त्र एक एव ननु
प्राप्तः ।

काञ्चुकीयः—महाराज ! अथ किम् ।

१५ राजा—कष्टं भोः !

शून्यः प्राप्तो यदि रथो भग्नो मम मनोरथः ।

नूनं दशरथं नेतुं कालेन प्रेषितो रथः ॥ ११ ॥

तेन हि शीघ्रं प्रवेदयताम् ।

काञ्चुकीयः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

३ राजा—

धन्याः खलु यने वातास्तटाकपरिवर्तिनः ।

विचरन्तं वने रामं ये स्मृशन्ति ययामुखम् ॥ १२ ॥

(ततः प्रविशति सुमन्त्रः ।)

सुमन्त्रः—(सर्वतो विलोक्य सशोकम् ।)

एते भृत्याः स्वानि कर्माणि हित्वा स्नेहाद् रामे जातवाष्पाकुलाक्षाः ।

चिन्तादीनाः शोकसंदग्धदेहा विक्रोशन्तं पार्ष्विं गर्हयन्ति ॥ १३ ॥

(उषेत् ।) जयतु महाराजः ।

६ राजा—भ्रातः ! सुमन्त्र !

क मे ज्येष्ठो रामः—

नहि नहि युक्तमभिहितं मया ।

क ते ज्येष्ठो रामः प्रियसुत ! सुतः सा क दुहिता

निदेहानां भर्तुर्निरतिशयभक्तिर्गुरुजने ।

क वा सौमित्रिर्मां हतपितृकमासन्नमरणं

किमप्याहुः किं ते सकलजनशोकार्णवकरम् ॥ १४ ॥

सुमन्त्रः— महाराज ! मा मैवममङ्गलवचनानि भाषिष्ठाः । अचिरा-
देव तान् द्रक्ष्यसि ।

३ राजा—सत्यमयुक्तमभिहितं मया । नायं तपस्विनामुचितः प्रभः ।
तत् कथ्यताम् । अपि तपस्विनां तपो वर्धने । अप्यरण्यानि
स्वाधीनानि विचरन्ती वेदेही न परिसिचते ।

६ सुमित्रा—सुमन्त्र ! बहुवक्त्रालङ्कितसरीरा षाला च अषालचरित्ता
भर्तुणो सहधम्मचारिणि अग्ने महाराजं च किञ्चि णालयदि ।
[सुमन्त्र ! बहुवक्त्रालङ्कितसरीरा षालाप्यबालचारिणा भर्तुः सहधर्म-

९ चारिणी अस्मान् महाराज च किञ्चिन्नालयति ।]

सुमन्त्र—सर्व एव महाराजम् ।

राजा—न न । श्रोत्ररसायनैर्मम हृदयातुरौषधैस्तेषां नामधेयैरेव

१२ भाषय ।

सुमन्त्रः—यदाज्ञापयति महाराजः । आयुष्मान् रामः ।

राजा—राम इति । अयं रामः । तन्नामश्रवणात् स्पृष्ट इव मे

१५ प्रतिभाति । ततस्ततः ।

सुमन्त्रः—आयुष्मान् लक्ष्मणः ।

राजा—अयं लक्ष्मणः । ततस्ततः ।

१८ सुमन्त्रः—आयुष्मती सीता जनकराजपुत्री ।

राजा-इयं वैदेही । रामो लक्ष्मणो वैदेहीत्यमत्रमः ।

सुमन्त्रः-अथ कः कमः ।

२१ राजा-रामो वैदेही लक्ष्मण इत्यभिधीयताम् ।

रामलक्ष्मणयोर्मध्ये तिष्ठत्वत्रापि मेधिली ।

बहुदोषाण्यरण्यानि सनाथेषा अधिष्यति ॥ १५ ॥

सुमन्त्रः-यदाज्ञापयती महाराजः । आयुष्मान् रामः ।

राजा-अयं रामः ।

३ सुमन्त्रः-आयुष्मती जनकराजपुत्री ।

राजा-इयं वैदेही ।

सुमन्त्रः-आयुष्मान् लक्ष्मणः ।

६ राजा-अयं लक्ष्मणः । राम । वैदेहि । लक्ष्मण । परिष्वजध्वं मां पुत्रकाः । ।

सकृत् स्पृशामि वा रामं सकृन् पश्यामि वा पुनः ।

गतायुरमृतेनेष जीवामीति मतिर्मम ॥ १६ ॥

सुमन्त्रः-शृङ्गिबेरपुरे रथादयतीर्यायोध्याभिमुखाः स्थित्वा सर्वे एव महाराजं शिरसा प्रणम्य विज्ञापयितुमारब्धाः ।

कमप्यर्थं चिरं ध्यात्वा वक्तुं प्रस्फुरिताधराः ।

याष्पस्तम्भितकण्ठत्वादनुक्त्यैव वनं गताः ॥ १७ ॥

राजा-कथमनुक्त्यैव वनं गताः । (इति द्विगुणं मोहमुपगतः ।)

सुमन्त्रः- (ससम्भ्रमम्) बाल्यके ! उच्यताममात्येभ्यः—

३ अप्रतीकारायां दशायां वर्तते महाराज इति ।

काञ्चुकीयः- तथा । (निष्प्रान्तः ।)

देव्यो-महाराज । समस्ससिद्धि समस्ससिद्धि । [महाराज !

६ समाश्वासहि समाश्वासिहि ।]

राजा- (किञ्चित् समाश्वास्य ।)

अङ्गं मे स्पृश कौसल्ये ! न त्वां पश्यामि चक्षुषा ।

रामं प्रति गता बुद्धिरद्यापि न निवर्तते ॥ १८ ॥

पुत्र ! राम ! यत् खलु मया सन्ततं चिन्तितं,

राज्ये त्वामभिषिच्य सन्नरपतेर्लम्भात् कृतार्थाः प्रजाः

कृत्वा त्वत्सहजान् समानविमवान् कुर्वात्मनः सन्ततम् ।

इत्यादिदय च ते सपोषनमितो गन्तव्यमित्येतया

कैकेय्या हि तदभ्यथा कृतमहो नि.शेषमेकक्षणे ॥ १९ ॥

सुमन्त्र ! उच्यतां कैकेय्याः-

गतो रामः प्रियं तेऽस्तु त्यक्तोऽहमपि जीवितैः ।

क्षिप्रमानीयतां पुत्रः पापं सफलमस्तिगति ॥ २० ॥

सुमन्त्र -यदाज्ञापयति महाराजः ।

राजा-(ऊर्ध्वमग्लोक्य ।) अये रामकथाश्रवणसन्दग्धहृदयं मामा-
३ ष्वासमितुमागताः पितरः । कोऽत्र ।

(प्रविश्य)

कान्चुगीयः-जयतु महाराजः ।

६ राजा-आपस्तानत् ।

कान्चुगीय -यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्प्रभ्य प्रविश्य ।) जयतु
महाराजः । इमा आपः ।

राजा-(आचम्यावलोक्य ।)

अयमनरपतेः सत्ता दिलीपो रघुरयमत्रभवानज- पिता मे ।

किमभिगमनकारणं भवद्भिः सह यस्यने समयो ममापि तत्र ॥२१॥

राम ! वैदेहि ! लक्ष्मण ! अहमितः पितृणां सकाशं गच्छामि ।

हे पितरः ! अयमयमागच्छामि । (मूर्च्छया परामृष्टः ।)

-३ (काञ्चुकीयो यवनिकास्तरणं करोति ।)

सर्वे-हा हा महाराओ । [हा हा महाराजः ।]

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति मुधाकारः ।)

३ मुधाकारः—(सम्मार्जनादीनि कृत्वा ।) भोदु, दाणि किं एत्थ कय्यं
अय्यसम्भयअस्स आणत्तं । जाय मुदुत्तं मुविस्सं । (स्वपिति ।)
[भवतु, इदानीं कृतमत्र कार्यमार्यसंभवकस्याशतम् । यावन्मुहूर्तं
६ स्वप्स्यामि ।]

(प्रविश्य)

मटा—(चेटमुपगम्य ताडयित्वा ।) अङ्घो दासीएपुत्त ! किं दाणि
९ कम्मं ण करेसि । (ताडयति ।) [अङ्घो दास्याः पुनः ! किमिदानीं कर्म
न करोषि ।]
मुधाकारः—(बुद्ध्वा ।) ताळेहि मं ताळेहि मं [ताडय मां ताडय
१२ माम् ।]

मटा—ताडिदे तुयं किं करिस्ससि । [ताडिते त्वं किं करिष्यसि ।]
मुधाकारः—अहण्णस्स मम कत्तवीअस्स विअ बाहुसहस्सं णत्थि ।
१५ [अपन्यस्य मम कर्तवीर्यस्येव बाहुसहस्रं नास्ति ।]

मटा—बाहुसहस्सेण किं कय्यं । [बाहुसहसेण किं कार्यम् ।]

मुधाकारः—तुव्वं ह्णिस्सं । [त्वां हनिष्यामि ।]

१८ मटा—एहि दासीएपुत्त ! मुदे मुच्चिस्सं । (पुनरपि ताडयति ।)
[एहि दास्याः पुनः ! मृते मोक्ष्यामि ।]

मुधाकारः—(रुदित्वा ।) सर्वं दाणि मटा ! मे अवराहं जाणिदुम् ।

२१ [शक्यमिदानीं भर्ताः । मेऽपराधं शतम् ।]

भट्टः—णत्थि किळ अवराहो णत्थि । णं मए सन्दिट्ठो भट्टिदारअस्स रामस्स रत्ताविब्भट्ठकिदसन्दावेण सगं गदस्स भट्टिणो दसरहस्स

२४ पडिमाणेहं देट्ठुं अज्ज कोसळ्ळापुरोएहि सव्वेहि अन्तेठरेहि इह आअन्तव्वं त्ति । एत्थ दाणि तुए किं किदं । [नास्ति निलापराधो नास्ति । ननु मया सन्दिट्ठो भर्तृदारकस्य रामस्य राज्यविभ्रष्टकृत-

२७ सन्तापेन स्वर्गं गतस्य भर्तृदशरथस्य प्रतिमागेहं द्रष्टुमत्र कोसल्यापुरोगैः सर्वैरन्तःपुरैरिहागन्तव्यमिति । भवेदानीं त्वया किं कृतम् ।]

सुधाकारः—पेक्खट्ठु भट्टा । अवणीदकपोदसन्दाणअं दाथ गढ्भगिहं ।

३० सोहवण्णअदत्तचन्दणपञ्चाङ्गुळा भित्तीओ । ओसत्तमळ्ळ-
दामसोहीणि दुधाराणि । पइण्णा घालुआ । एत्थ दाणि मए किं
ण किदं । [पश्यतु भर्ता । अपनीतकपोतसन्दानकं तावद् गर्भग्रहम् ।

३३ सोधवण्णकदत्तचन्दनपञ्चाङ्गुळा भित्तय. । अवसत्तमाल्यदामशोभीनि
द्वाराणि । प्रकीर्णां घालुकाः । भवेदानीं मया किं न कृतम् ।]

भट्टः—जह् एयं, विस्सत्थो गच्छ । जाव अहं यि सव्वं किदं त्ति

३६ अमच्छस्स णिवेदेमि । [यत्रैवं, विश्वस्तो गच्छ । यावद्दहमपि सर्वं
कृतमिन्यमात्याय निवेदयामि ।]

(निष्क्रान्तौ ।)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति भरतो रथेन सूतश्च ।)

भरतः—(सायेगम् ।) सूत ! चिरं मातुलपरिचर्यादविज्ञातवृत्ता-

४२ न्तोऽस्मि । श्रुतं मया दृढमकल्यशरीरो महाराज इति । तदुच्यताम्
पिसुं के वधाविः

सूतः—

हृदयपरितापः एषु महान्

भरतः— किमाहुस्तं वैयाः

सूतः—

न खलु मिपजस्तत्र निपुणाः ।

भरतः— किमाहारं मुङ्क्ते शयनमपि

सूतः—

भूमौ निरशनः

भरतः— किमाशा स्याद्

सूतः—

दैवं

भरतः—

स्फुरति हृदयं बाहय रथम् ॥ १ ॥

सूतः— यदाज्ञापयत्यायुष्मान् । (रथं बाहयति ।)

भरतः— (रथवेगं निरूप्य) अहो नु खलु रथवेगः । एते ते

द्रुमा धावन्तीषु द्रुतरथगतिक्षीणविषया

नदीषोद्बृत्ताभ्युर्निपतति मही नेमिविवरे ।

अरव्यत्तिर्नष्टा स्थितमिव जघाच्चक्रवल्यं

रजश्चाभ्योद्धूतं पतति पुरतो नानुपतति ॥ २ ॥

सूतः— आयुष्मान् । सोपस्नेह्यया वृक्षाणामभितः खल्वयोध्यया

भयितव्यम् ।

१ भरतः—अहो नु खलु खजनदर्शनोत्सुकस्य त्वरता मे मनसः ।

सम्प्रति हि,

पतितमिव शिरः पितुः पादयोः

स्निह्यतेवारिम राज्ञा समुत्थापितः

त्वरितमुपगता इय भ्रातरः

हृदयन्तीषु मामश्रुभिर्मातरः ।

सदृश इति महानिति व्यापतश्चेति

भृत्यैरिवाहं स्तुतः सेवया

परिदृशितमिवात्मनस्तत्र पश्यामि

वेपं च भाषां च सौमित्रिणा ॥ ३ ॥

सूतः—(आत्मगतम्) भोः ! कष्टम्, यदयमविज्ञाय महाराजविनाश-
मुदके निष्कलामाशां परिवहन्नयोध्यां प्रवेक्ष्यति कुमारः । जान-

३ द्विरप्यस्माभिर्न निवेद्यते । कुतः,

पितुः प्राणपरित्यागं मातुरैश्वर्यलुब्धताम् ।

उपेष्टभ्रातुः प्रयासं च त्रीन् दोषान् कोऽभिधास्यति ॥ ३ ॥

(प्रविश्य)

भटः—जयतु कुमारः ।

३ भरतः—भद्र ! किं शत्रुघ्नो मामभिगतः ।

भटः—अभिगतः खलु वर्तते कुमारः । उपाध्यायास्तु भवन्तमाहुः ।

भरतः—किमिति किमिति ।

४ भटः—एकनाडिकायशेषः कृत्तिकादिपथः । तस्मात् प्रतिपन्नयामेव
रोहिण्यामयोध्यां प्रवेक्ष्यति कुमारः ।

भरतः—शाढमेवम् । न मया गुरुवचनमतिक्रान्तपूर्वम् । गच्छ त्वम् ।

५ भटः—यदाज्ञापयति कुमारः । (निष्क्रान्तः ।)

भरतः—अथ कस्मिन् प्रदेशे विश्रमिष्ये । भवतु, दृष्टम् । एतस्मिन्
युक्षान्तरादिपृष्ठे देयगुले मुहूर्तं विश्रमिष्ये । तदुभयं भविष्यति

१२ दैवतपूजा विश्रमश्च । अथ च उपोषयिष्य प्रवेष्टव्यानि नगराणीति
सत्समुदाचारः । तस्मात् स्थाप्यतां रथः ।

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान् । (रथं स्थापयति ।)

१५ भरतः—(रथादवतीर्थं) सूत ! एकान्ते विश्रामयाम्भान् ।

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान् । (निष्क्रान्तः ।)

भरतः—(निश्चिद् गत्वाबलोक्य) साधुमुक्तपुष्पलाजाविप्लुता बल्य

१८ दत्तचन्दनपद्माङ्गुलाभित्तयः, अवसक्तमाल्यदामशोभीति द्वाराणि,
प्रकीर्णां घालुकाः । किन्तु खलु पार्वणोऽयं विशेषः, अथवा
आह्निकमास्तिक्यम् । कस्य नु खलु दैवतस्य स्थानं भविष्यति ।

- २१ नेह किञ्चित् प्रहरणं ध्वजो वा वहिश्चिह्नं दृश्यते । भवतु, प्रविश्य
ज्ञास्ये । (प्रविश्यावलोक्य ।) अहो क्रियामाधुर्यं पापाणानाम् । अहो
भावगतिराकृतीनाम् । दैवतोद्दिष्टानामपि मानुषविश्वासतासां
२४ प्रतिमानाम् । किन्तु खलु चतुर्दैवतोऽयं स्तोमः । अथवा यानि
तानि भवन्तु । अस्ति तावन्मे मनसि प्रहर्षः ।

कामं दैवतमित्येव युक्तं नमयितुं शिरः ।

वार्यस्तु प्रणामः स्यादमन्त्रार्चितदैवतः ॥ ५ ॥

(प्रविश्य)

- देवकुलिकः—भोः ! नैत्यकावसाने प्राणिधर्ममनुतिष्ठति मयि को नु
३ खल्वयमासां प्रतिमानामल्पान्तराकृतिरिव प्रतिमागृहं प्रविष्टः ।
भवतु, प्रविश्य ज्ञास्ये । (प्रविशति ।)

भरतः—नमोस्तु ।

- ६ देवकुलिकः— न खलु न खलु प्रणामः कार्यः ।

भरतः— मा तावद् भोः !

यत्कथं किञ्चिदस्मात्तु विशिष्टः प्रतिपाल्यते ।

किङ्कृतः प्रतिषेधोऽयं नियमप्रभविष्णुता ॥ ६ ॥

- देवकुलिकः— न खल्वेतैः कारणैः प्रतिषेधयामि भवन्तम् । किन्तु
दैवतशङ्कया ब्राह्मणजनस्य प्रणामं परिहरामि । क्षत्रिया ह्यत्र भवन्तः ।
३ भरतः—एवम् । क्षत्रिया ह्यत्र भवन्तः । अयं के नामात्र भवन्तः ।

देवकुलिकः— इक्ष्वाकवः ।

भरतः—(सहर्षम्) इक्ष्वाकव इति । एते तेऽयोध्याभर्तारः ।

एते ते दैवतानामसुरपुरवधे गच्छन्त्यमिसरी—

मेते ते शकलोके सपुरजनपदा यान्ति स्वसुहृदैः ।

एते ते प्राप्नुयन्तः स्वभुजबलजितां कृत्स्नां वसुमती-

मेते ते मृत्युना ये चिरमनवसितादृच्छन्द्ं मृगयता ॥७॥

भोः ! यदृच्छया खलु मया महन् फलमासादितम् । अभिधीयतां कस्तावदत्र भवान् ।

३ देवकुलिकः—अयं खलु तावत् सन्निहितसर्वस्वस्य विभ्रजितो यज्ञस्य प्रवर्तयिता प्रज्वलितधर्मप्रदीपो दिलीपः ।

भरतः—नमोस्तु धर्मपरायणाय । अभिधीयतां कस्तावदत्र भवान् ।

४ देवकुलिकः—अयं खलु तावत् संवेशनोत्थापनयोरनेकप्राक्षणजन-सहस्रप्रयुक्तपुण्याद्दशब्दरवो रघुः ।

भरतः—अहो बलवान् मृत्युरेतामपि रक्षामतिक्रान्तः । नमोस्तु

५ प्राक्षणजनावेदितराज्यफलाय । अभिधीयतां कस्तावदत्र भवान् ।

देवकुलिकः—अयं खलु तावत् प्रियाविद्योगनिर्वेदपरित्यक्तराज्यभारो नित्याभ्युद्यमानप्रशातरजा भजः ।

१२ भरतः—नमोऽस्तु शत्रुघनीयपञ्चात्तापाय । (दशरथस्य प्रतिनामव-
लोक्यन् पर्याकुलो भूत्वा ।) भोः ! बहुमानव्याक्षिप्तेन मत्तसा
सुव्यक्तं नावधारितम् । अभिधीयतां कस्तावदत्र भवान् ।

१५ देवकुलिकः—अयं दिलीपः ।

भरतः—पितृपितामहो महाराजस्य । तवस्ततः ।

देवकुलिकः—अत्र भवान् रघुः ।

१८ भरतः—पितामहो महाराजस्य । तवस्ततः ।

देवकुलिकः—अत्र भवानजः ।

भरतः—पिता तातस्य । किमिति किमिति ।

१९ देवकुलिकः—अयं दिलीपः, अयं रघुः, अयमजः ।

भरतः—भवन्तं किञ्चित् पृच्छामि । धरमाणानामपि प्रतिमाः
स्थाप्यन्ते ।

२४ देवकुलिकः—न खलु अतिक्रान्तानामेव ।

भरतः—तेन ह्यपृच्छे भवन्तम् ।

देवकुलिकः—तिष्ठ ।

येन प्राणाश्च राज्यं च स्त्रीशुल्कार्थं विसर्जिताः ।

इमां दशरथस्य त्वं प्रतिमां किं न पृच्छसे ॥ ८ ॥

भरतः—हा तात ! । (मूर्छितः पतति । पुनः प्रत्यागत्य ।)

हृदय भय सक्कमं यत्कृते शङ्कसे त्वं

शृणु पितृनिधनं तद् गच्छ धैर्यं च तावत् ।

स्पृशति तु यवि नीचो मामयं शुल्कशब्द-

स्त्वथ च भवति सत्यं तत्र देहो विशोध्यः ॥ ९ ॥

आर्य ! ।

देवकुलिकः—आर्येति इक्ष्वाकुकुलालापः सत्ययम् । कश्चित्

१ कैकेयीपुत्रो भरतो भवान् ननु ।

भरतः—अथ किमथ किम् । दशरथपुत्रो भरतोऽस्मि न कैकेय्याः ।

देवकुलिकः—तेन ह्यापृच्छे भवन्तम् ।

६ भरतः—तिष्ठ । शेषमभिधीयताम् ।

देवकुलिकः—का गतिः । श्रूयताम् । उपरतस्तत्रभवान् दशरथः ।

सीतालक्ष्मणसहायस्य रामस्य वनगमनप्रयोजनं न जाने ।

९ भरतः—कथं कथम्, आर्योऽपि वनं गतः । (द्विगुणं मोहमुपगतः ।)

देवकुलिकः—कुमार ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

भरतः—(समाश्रम्य ।)

अयोध्यामटवीभूतां मित्रा भ्रात्रा च वर्जिताम् ।

पिपासातर्तोऽनुधायामि क्षीणतोयां नदीमिव ॥ १० ॥

आर्य ! विस्तरश्रवणं मे मनसः स्पर्धयमुत्पादयति । तत् सर्वमन-
यशेषमभिधीयताम् ।

३ देवकुलिकः—श्रूयतां, तत्रभवता राज्ञाभिपिच्यमाने तत्रभवति रामे
भवतो जनन्याभिहितं किल ।

भरतः—तिष्ठ ।

तं स्मृत्वा शुल्कदोषं भवतु मम सुतो राजेत्यभिहितं
 तद्वैर्येणाश्वसत्या ब्रज सुत ! वनमित्यार्योऽप्यभिहितः ।
 तं दृष्ट्वा चन्द्रचीरं निधनमसदृशं राजा ननु गतः
 पात्यन्ते धिक्प्रलापा ननु मयि सदृशाः शेषाः प्रकृतिभिः ॥ ११ ॥
 (मोहमुपगत. ।)

(नेपथ्ये)

३ उत्तरह्र आग्या ! उत्तरह्र ! [उत्तरतार्याः ! उत्तरत ।]
 देवकुलिकः—(विलोक्य ।) अये,
 काले सख्यागता देव्यः पुत्रे मोहमुपागते ।
 हस्तस्पर्शो हि मातृणामजलस्य जलाञ्जलिः ॥ १२ ॥
 (ततः प्रविशन्ति देव्यः सुमन्त्रश्च ।)

सुमन्त्र.—इत इतो भवत्यः ।

इदं गृहं तत् प्रतिमानृपस्य न. समुच्छ्रयो यस्य स हर्म्यदुर्लभः ।
 अयन्निर्तारप्रतिहारिकागतैर्विना प्रणाम पथिकैरुपास्यते ॥ १३ ॥
 (प्रविश्यावलोक्य ।) भवत्यः । न सल्लु न सल्लु प्रवेष्टव्यम् ।
 अयं हि पतितः कोऽपि वयस्य इव पार्थिवः ।

देवकुलिक—

परशङ्कामलं कर्तुं गृह्यतां भरतो ह्ययम् ॥ १४ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

देव्य.—(सहसोपगम्य ।) हा जाद ! भरद ! ! [हा जात ! भरत !]

३ भरतः—(किञ्चित् समाश्रय्य ।) आर्य ! ।

सुमन्त्र.—जयतु महा—(इत्यर्चोक्ते सविषादम् ।) अहो स्वर-
 सादृश्यम् । मन्ये प्रतिमास्यो महाराजो व्याहरतीति ।

६ भरतः—अथ मातृणामिदानीं कायस्था ।

देव्यः—जाद ! एसा णो अवत्था । (अवगुण्ठनमपनयन्ति ।) [जात !
एषा नोऽवत्था ।]

१ सुमन्त्रः—भवत्यः ! निगृह्यतामुत्कण्ठा ।

१. भरतः— (सुमन्त्रं विलोक्य ।) सर्वसमुदाचारसन्निकर्षस्तु मां सूच-
यति । कश्चित् तात ! सुमन्त्रो भवान् ननु ।

१२ सुमन्त्रः—कुमार ! अथ किम् । सुमन्त्रोऽस्मि ।

अन्वास्यमानश्चिरजीवदोषैः कृतघ्नभावेन विडम्ब्यमानः ।

अहं हि तस्मिन् नृपतौ विपन्ने जीवामि शून्यस्य रयस्य सूतः ॥ १५ ॥

१५ भरतः—हा तात ! (उत्थाय ।) तात ! अभिवादनक्रममुपदेष्टुमि-
च्छामि मातृणाम् ।

सुमन्त्रः—बाढम् । इयं तत्रभवतो रामस्य जननी देवी कौसल्या ।

१८ भरतः—अम्ब ! अनपराद्धोऽहमभिवादये ।

कौसल्या—जाद ! णिस्सन्दावो होहि । [जात ! निःसंतापो भव ।]

१. भरतः—(आत्मगतम् ।) आक्रुष्ट इवास्म्यनेन । (प्रकाशम् ।) अनु-

२१ गृहीतोऽस्मि । ततस्ततः ।

सुमन्त्रः—इयं तत्रभवतो लक्ष्मणस्य जननी देवी सुमित्रा ।

भरतः—अम्ब ! लक्ष्मणेनातिसन्धितोऽहमभिवादये ।

२४ सुमित्रा—जाद ! जसोभाई होहि । [जात ! वशोभागी भव ।]

भरतः—अम्ब ! इदं प्रयतिष्ये । अनुगृहीतोऽस्मि । ततस्ततः ।

सुमन्त्रः—इयं ते जननी ।

२७ भरतः—(सरोपमुत्थाय ।) आः पापे !

मम मातुश्च मातुश्च मध्यस्था त्वं न शोभसे ।

गङ्गायमुनयोर्मध्ये कुनदीव प्रवेशिता ॥ १६ ॥

केकेयी—जाद ! किं मए किदं । [जात ! किं मया कृतम् ।]

भरतः—किं कृतमिति वदसि ।

वयमयशसा चीरेणार्णो नृपो गृहमृत्युना

प्रततरुदितैः वृत्तनायोध्या मृगैः सह लक्ष्मणः ।

दयिततनयाः शोकेनाम्नाः स्नुषाध्वपरिश्रमै-

र्धिमिति वचसा चोप्रेणात्मा त्वया ननु योजिताः ॥ १७ ॥

कौसल्या-जाद ! सख्यसमुदाचारमज्झत्यो किं ण वन्दसि मादरं ।

[जात ! सर्वसमुदाचारमभ्यस्यः किं न वन्दसे मातरम् ।]

भरत.-मातरमिति । अम्य ! त्वमेव मे माता । अम्य ! अभिवाद्ये ।

कौसल्या-णहि णहि ! इअं दे जणणी । [नहि नहि । इय ते जननी ।]

भरतः-आसीत् पुरा । न रिवदानीम् । पश्यतु भवती,

त्यक्त्या स्नेहं शीलसङ्क्रान्तदोषैः

पुत्रास्तावन्नम्यपुत्राः क्रियन्ते ।

लोकेऽपूर्वं स्थापयाम्येव धर्मं

भर्तृद्रोहादस्तु माताप्यमाता ॥ १८ ॥

कैकेयी-जाद ! महाराजस्स सच्चयअणं रक्खन्तीए मए तह उत्तं ।

[जात ! महाराजस्य सत्यवचनं रक्षन्त्या मया तथोक्तम् ।]

भरतः-किमिति किमिति ।

कैकेयी-पुत्तओ मे राजा होदु त्ति । [पुत्रको मे राजा भवत्विति ।]

भरतः-अथ स इदानीमार्योऽपि भयत्या कः ।

पितुर्मे नौरसः पुत्रो न क्रमेणामिपिच्यते ।

दयिता भ्रातरो न स्युः प्रकृतीनां न रोचते ॥ १९ ॥

कैकेयी-जाद ! सुक्कळुद्धा णणु पुच्छिदव्वा । [जात ! सुक्कळुद्धा

ननु प्रष्टव्या ।]

भरतः-

वल्ललैह्वतराज्यश्रीः पदातिः सह भार्यया ।

पनरासं त्वयाक्षतः शुल्केऽप्येतदुदाहृतम् ॥ २० ॥

कैकेयी-जाद ! देसकाले णिवेदेमि । [जात ! देशकाले निवेदयामि ।]

भरतः—

अयशसि यदि लोभः कीर्तयित्वा किमस्मान्

किमु नृपफलतर्पः किं नरेन्द्रो न दद्यात् ।

अथ तु नृपतिमातेत्येष शब्दस्तवेष्टो

यदसु भवति ! सत्यं किं ववार्यो न पुत्रः ॥ २१ ॥

कष्टं कृतं भयत्या

त्वया राज्येपिण्या नृपतिरसुमिर्नैव गणितः

सुतं ज्येष्ठं च त्वं व्रज वनमिति प्रेषितवती ।

न शीर्णं यद् दृष्ट्वा जनकतनयां चत्कलवती—

महो धात्रा सृष्टं भवति हृदयं वञ्चकठिनम् ॥ २२ ॥

सुमित्रः—कुमार ! एतौ वसिष्ठवामदेवौ सह प्रकृतिमिरमियेकं

पुरस्कृत्य भवन्तं प्रत्युद्गतौ विज्ञापयतः ।

गोपहीना यथा गावो विलयं यान्त्यपालिताः ।

एवं नृपतिहीना हि विलयं यान्ति वै प्रजाः ॥ २३ ॥

भरतः—अनुगच्छन्तु मां प्रकृतयः ।

सुमित्रः—अभिपेकं विसृज्य क भवान् यास्यति ।

३ भरतः—अभिपेकमिति । इहात्रभवत्यै प्रदीयताम् ।

सुमित्रः—क भवान् यास्यति ।

भरतः—

तत्र यास्यामि यत्रासौ वर्तते लक्ष्मणप्रियः ।

नायोध्या तं विनायोध्या सायोध्या यत्र राघवः ॥ २४ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

तृतीयोऽङ्कः

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशतश्चेत्यौ ।)

विजया-हृत्वा नन्दिनिम् । भणेहि भणेहि । अज्ज कोसल्ल्या-

३ पुरोगेहि सल्लेहि अन्तेपुरेहि पडिमाणेहं दट्ठुं गदेहि तदिं किळ
भट्टिदारओ भरदो दिट्ठो । अहं च मन्दभाआ दुवारे ट्टिवा ।
[हत्वा नन्दिनिके ! भग भग । अथ कोसल्यापुरोगैः सर्वैरन्तःपुरैः

६ प्रतिमाणेहं द्रष्टुं गतस्तत्र किळ भर्तृदारओ भरतो दृष्टः । अहं च मन्द-
भाआ द्वारे स्थिता ।]

नन्दिनि-॥-हृत्वा ! दिट्ठो अग्गेहि कोवूहलेण भट्टिदारओ भरदो ।

९ [इत्थं ! दृष्टोऽस्माभिः कोवूहलेन भर्तृदारओ भरतः ।]

विजया-भट्टिणी कुमारेण किं गणिशा । [भट्टिनी कुमारेण किं
भणिता ।]

१२ नन्दिनि-॥ किं भणिदं । ओळोह्वं वि णेच्छवि कुमारो । [किं
भणितम् । अवलोकिषुमपि नेच्छति कुमारः ।]

विजया-अहो अघाहिदम् । रज्जुलुद्धाय भट्टिदारअस्स रामस्स

१५ रज्जविट्ठभट्ठं फरन्तीए अत्तणो वेह्वं आदिहं । ओओ वि
विणासं गमिओ । णिणिषणा ह्रु भट्टिणी । पापअं किदं । [अहो
अन्याहितम् । राज्यलुब्धया भर्तृदारकस्य रामस्य राज्यविभ्रष्टं कुर्व-

१८ स्वारमनो वैध यन्मादिष्टम् । लोरोऽपि विनासं गमितः । निर्धूणा राख
भट्टिनी । पापकं कृतम् ।]

नन्दिनि-॥-हृत्वा ! सुणाहि । पद्दीदि आणीदं अमिसेअं विस-

२१ जिअ रामतवोवणं गदो कुमारो । [हत्वा ! शृणु । प्रकृतिमिरानीत-
मभिप्रेतं प्रियञ्च रामतपोन्नं गतः कुमारः ।]

विजया- (सविषादम्) इहं । एवं गदो कुमारो । नन्दिनि-॥ एहि,

२४ अम्हे भट्टिणि पेक्खामो । [इम् । एवं गतः कुमारः । नन्दिनिके !
एद्धावां भट्टिणीं पट्ठावः ।]

(निष्क्रान्ते ।)

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति भरतो रथेन सुमन्त्रः सूतश्च ।)

भरतः—

स्वर्गं गते नरपतौ सुकृतानुयात्रे
पौराश्रुपातसलिलानुगम्यमानः ।
द्रष्टुं प्रयाम्यकृपणेषु तपोवनेषु
रामामिधानमपरं जगतः शशाङ्कम् ॥ १ ॥

सुमन्त्रः— एष एष आयुष्मान् भरतः,

दैत्येन्द्रमानमथनस्य नृपस्य पुत्रो
यज्ञोपयुक्तविभवस्य नृपस्य पौत्रः ।
भ्राता पितुः प्रियकरस्य जगत्प्रियस्य
रामस्य रामसदृशेन पथा प्रयाति ॥ २ ॥

भरतः—भोलात ।

सुमन्त्रः—कुमार, अथमस्मि ।

- ३ भरतः—क तत्रभवान् ममार्यो रामः । कासौ महाराजस्य प्रतिनिधिः ।
क मन्निर्दर्शनं भारवताम् । कामौ प्रयादेशो राज्यलुब्धायाः
कैकेय्याः । क तत् पात्रं यशसः । कासौ नरपतेः पुत्रः । कासौ
६ सत्यमनुव्रतः ।

मम मातुः प्रियं कर्तुं येन न्यक्ष्मीर्विसर्जिता ।

तमहं द्रष्टुमिच्छामि देवतं परमं मम ॥ ३ ॥

सुमन्त्रः—कुमार ! एतस्मिन्नाश्रमपदे ।

अत्र रामश्च सीता च लक्ष्मणश्च महायशः ।

सत्यं शीलं च भक्तिश्च येषु विप्रद्वयत् स्थिता ॥ ४ ॥

भरतः—तेन हि स्थाप्यतां रथः ।

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान् । (तथा कथेति)

३ भरतः—(रथादवतीर्य ।) सूत ! एकान्ते विश्रामयाश्वान् ।

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान् । (निष्क्रान्तः ।)

भरतः—भोस्तात ! निवेद्यतां निवेद्यताम् ।

६ सुमन्त्रः—कुमार ! किमिति निवेद्यते ।

भरतः—राज्यलुब्धायाः कैकेय्याः पुत्रो भरतः प्राप्त इति ।

सुमन्त्रः—कुमार ! अलं गुरुजनापवादमिधातुम् ।

९ भरतः—सुप्तु, न न्याप्यं परदोषमभिधातुम् । तेन उच्यता-
मिक्ष्याकुकुलन्यङ्गभूतो भरतो दर्शनमभिलपसीति ।

सुमन्त्रः—कुमार ! नाहमेवं वक्तुं समर्थः । अथ पुनर्भरतः प्राप्त इति

१२ ब्रूयाम् ।

भरतः—न न । नाम कैवल्यमभिधीयमानमकृतप्रायश्चित्तमिदं मे
प्रतिभाति । किं ब्रह्मज्ञानमपि परेण निवेदनं क्रियते । तस्मात्

१५ तिष्ठतु तातः । अहमेव निवेदयिष्ये । भो भोः । निवेद्यतां निवेद्यतां
तत्रभवते पितृवचनकराय राघवाय—

निर्घृणश्च वृत्तज्ञश्च प्रारुतः प्रियसाहसः ।

भक्तिमानागतः कश्चित् कथं तिष्ठतु यातिवति ॥ ५ ॥

(ततः प्रविशति रामः सितालक्ष्मणभ्याम् ।)

रामः—(आकर्ण्य सहप्रेम् ।) सौमित्रे ! किं शृणोषि । अयि विदेह-

३ राजपुत्रि ! त्वमपि शृणोषि ।

कस्यासौ सदृशतरः स्वरः पितुर्मे
 गाम्भीर्यात् परिभवतीव मेघनादम् ।
 यः कुर्वन् मम हृदयस्य बन्धुशङ्कां
 सानेहः श्रुतिपथमिष्टतः प्रविष्टः ॥ ६ ॥

लक्ष्मणः—आर्य ! ममापि खल्वेष स्वरसंयोगो बन्धुजनबहुमानमा-
 वहति । एष हि,

घनः स्पष्टो धीरः समदृष्टमस्निग्धमधुरः
 कलः कण्ठे वक्षस्मनुपहतसञ्चाररमसः ।
 यथास्थानं प्राप्य स्फुटकरणनानाश्रतया
 चतुर्णां घर्णानामभयमिव दातुं व्यवसितः ॥ ७ ॥

रामः—सर्वथा नायमयान्धवस्य स्वरसंयोगः । हृदयतीव्रमे हृदयम् ।
 वास लक्ष्मण ! हृदयतां तावन् ।

१ लक्ष्मणः—यदाज्ञापयत्यार्यः । (परिक्रामति ।)

भरतः—अये कथं न कञ्चित् प्रतिवचनं प्रयच्छति । किन्तु खलु
 विज्ञातोऽस्मि कैकेय्याः पुत्रो भरतः प्राप्त इति ।

६ लक्ष्मणः—(विलोक्य) अये अयमार्यो रामः । न न । रूपसादृश्यम् ।

मुरमनुपमं त्वार्यस्याभं शशाङ्कमनोहरं
 मम पितृसमं पीनं वक्षः मुरारिशरक्षतम् ।
 श्रुतिपरिवृतस्नेजोराशिर्जगत्प्रियदर्शनो
 नरपतिरयं देवेन्द्रो वा स्वयं मधुसूदनः ॥ ८ ॥

(मुन्नन् दृष्ट्वा ।) अये वातः ।

मुन्नन्—अये कुमारो लक्ष्मणः ।

२ भरतः—एवं, गुरुयम् । आर्य, अभिषादये ।

लक्ष्मणः—एषेहि । आयुष्मान् भव । (मुन्नन् वीक्ष्य ।) वात !
 कोऽप्रभवान् ।

६ सुमन्त्रः—कुमार !

रघोश्चतुर्थोऽयमजात् तृतीयः पितुः प्रकाशस्य तव द्वितीयः ।

यस्यानुजस्य स्वकुलस्य केतोस्तस्यानुजोऽयं भरतः कुमारः ॥ ९ ॥

लक्ष्मणः—एहोहीद्वानुकुमार ! स्वस्यायुष्मान् भय ।

असुरसमरदर्शैर्दयसंघृष्टचापै—

रूपमपल्लवीर्यैः स्यैः कुलैस्तुल्यवीर्यैः ।

रघुरिव स नरेन्द्रो यज्ञविश्रान्तकोशो

भव जगति गुणानां भाजन आजितानाम् ॥ १० ॥

भरत—अनुगृहीतोऽस्मि ।

लक्ष्मणः—कुमार ! इह तिष्ठ । त्वदागमनमार्याय निवेदयामि ।

३ भरतः—आर्य ! अचिरमिदानीमभिवादयितुमिच्छामि । शीघ्रं निवेद्यताम् ।

लक्ष्मणः—बाढम् । (उपेत्य ।) जयत्वार्यः । आर्य !

अयं ते दयितो भ्राता भरतो भ्रातृपत्सलः ।

संकान्तं यत्र ते रूपमादर्श इव तिष्ठति ॥ ११ ॥

रामः—वत्स लक्ष्मण ! किमेवं भरतः प्राप्तः ।

लक्ष्मणः—आर्य ! अथ किम् ।

३ रामः—मैथिलि ! भरतावलोकनार्थं विशालीक्रियतां ते चक्षुः ।
सीता—अप्यउक्त ! किं भरदो आअदो ! [आर्यपुनः ! किं भरतः
आगतः ।]

६ रामः—मैथिलि ! अथ किम् ।

अथ सत्यवगच्छामि पित्रा मे दुष्करं कृतम् ।

कीदृशतनयस्नेहो भ्रातृस्नेहोऽयमीदृशः ॥ १२ ॥

लक्ष्मणः—आर्य ! किं प्रविशतु कुमारः ।

रामः—वत्स लक्ष्मण ! इदमपि तावदात्माभिप्रायमनुवर्तयितुमिच्छसि ।

३ गच्छ सत्कृत्य शीघ्रं प्रवेश्यतां कुमारः ।

लक्ष्मणः—यदाज्ञापयत्यार्यः ।

रामः—अथवा तिष्ठ त्वम् ।

इयं स्वयं गच्छतु मानहेतोर्मातेव भावं तनये निवेद्य ।

तुषारपूर्णोत्पलपत्रनेत्रा हर्षास्त्रमासारमिवोत्सृजन्ती ॥ १३ ॥

सीता—जं अप्यउत्तो आणवेदि । (उरथाय परिक्रम्य भरतमवलोक्य ।)

हं तवो तं वेळं दाणि णिकन्तो अप्यउत्तो । णहि णहि । रूपसा-

३ दिस्सं । [यदर्यपुत्र आज्ञापयति । हं ततस्ता वेलामिदानीं निष्क्रान्त
आर्यपुत्रः । न हि न हि । रूपसादृश्यम् ।]

सुमन्त्रः—अये यधूः ।

६ भरतः—अये इयमन्नभवती जनकराजपुत्री ।

इदं तन् स्त्रीमयं तेजो जातं क्षेत्रोदराद्व्यात् ।

जनकस्य नृपेन्द्रस्य तपसः सन्निदर्शनम् ॥ १४ ॥

आर्ये ! अमिवादये भरतोऽहमस्मि ।

सीता— (आत्मगतम् ।) णहि रूपं एव । सरजोओ वि सो एव ।

३ (प्रकाशम् ।) यच्छ ! चिरं जीव । [नहि रूपमेव । स्वरयोगोऽपि ह
एव । वत्स ! चिरं जीव ।]

भरतः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

६ सीता—एहि यच्छ । मादुमणोरहं पूरेहि । [एहि वत्स ! आदुमनोरयं
पूरय ।]

सुमन्त्रः—प्रविशतु कुमारः ।

९ भरतः—ताव । इदानीं किं करिष्यसि ।

सुमन्त्रः—

अहं पञ्चान् प्रवेक्ष्यामि स्वर्गं याते नराधिपे ।

विदितार्थस्य रामस्य ममेतत् पूर्वदर्शनम् ॥ १५ ॥

भरतः—एषमस्तु । (राममुपगम्य) आर्य ! अभिवादये भरतोऽ-
हमस्मि ।

१ रामः—(सहर्षम्) एहोहि, इक्ष्वाकुकुमार ! स्थिति, आयुष्मान् भव ।
बल्लः प्रसारय कञ्चाटपुटप्रमाणमालिङ्ग मां सुविपुलेन भुजद्वयेन ।
सभामयाननमिदं शरदिन्दुकल्पं प्रह्लादय न्यसनदग्धमिदं शरीरम् ॥

२ भरतः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

सुमन्त्रः—(उपेत्य ।) जयत्वायुष्मान् ।

रामः—हा तात !

गत्या पूर्वं स्वमेन्वैरभिमरिसमये खं समानेर्विमाने—

र्विद्यतो यो विमर्दे स स इति बहुशः सासुराणां मुराणाम् ।

स श्रीमांस्त्यक्तदेहो दयितमपि बिना ज्ञेह्यन्तं भवन्तं

स्वर्गत्यः साम्प्रतं किं रमयति पितृभिः स्वर्नरेन्द्रनरेन्द्रः ॥ १७ ॥

सुमन्त्रः—(सतोऽम्)

नरपतिनिधनं भवत्प्रयासं भरतविपादमनाथतां कुलस्य ।

बहुयियमनुभूय दुष्प्रसहं गुण इव बह्वपराद्धमायुषा मे ॥ १८ ॥

सीता—रोदन्तं अत्यवन्तं पुणो वि रोदावीअदि तादो । [रुदन्त-
मार्गपुत्रं पुनरपि रोदयति तातः ।]

३ रामः—मैथिलि ! एष पर्ययस्थापयाम्यात्मानम् । वत्स ! लक्ष्मण !
आपस्तापत ।

लक्ष्मणः—यदाहापयत्यार्यः ।

४ भरतः—आर्य ! न खलु न्याय्यम् । क्रमेण शुभ्रपथिष्ये । अहमेव

यास्यामि । (कलशं गृहीत्वा निष्क्रम्य प्रविश्य ।) इमा आपः ।

रामः— आचम्य । मैथिलि ! विशीर्यते खलु लक्ष्मणस्य व्यापारः ।

९ सीता—अप्युत्त ! णं एदिणा पि सुत्सुसइदव्वो । [आर्यपुत्र !
नन्वेतेनापि शुभ्रपयितव्यः ।]

रामः—सुप्तु खल्विह लक्ष्मणः शुभ्रपयतु । तत्रस्थो मां भरतः

१२ शुभ्रपयतु ।

भरतः—प्रसीदत्वार्यः ।

इह स्थास्यामि देहेन तत्र स्थास्यामि कर्मणा ।

नान्नेव भवतो राज्यं कृतक्षं भविष्यति ॥ १९ ॥

रामः—वत्स ! कैकेयीमातः ! मा मैवम् ।

पितुर्नियोगादहमागतो यनं

न वत्स ! दर्शन्न भयान्न विभ्रमात् ।

कुलं च नः सत्यघनं ब्रवीमि ते

कथं भवान् नीचपथे प्रवर्तते ॥ २० ॥

सुमन्त्रः—अथेदानीममिषेकोदकं क तिष्ठतु ।

रामः—यत्र मे मात्राभिहितं, तत्रैव तावन् तिष्ठतु ।

३ भरतः—प्रसीदत्वार्यः । आर्य ! अलमिदानीं व्रणे प्रदत्तुम् ।

अपि सुगुण ! ममापि त्वत्प्रसूतिः प्रसूतिः

स खलु निभृतधीमांस्ते पिता मे पिता च ।

सुपुरुष ! पुरुषाणां मातृदोषो न दोषो

वरद ! भरतमातं पश्य तावद् यथावन् ॥ २१ ॥

सीता—अप्युत्त ! अदिकरुणं मन्तेअइ भरदो । किं दाणि अप्य-

उत्तेण चिन्तीअदि । [आर्यपुत्र ! अदिकरुणं मन्थयते भरतः ।

१ क्रिमिदानीमायं पुत्रेण चिन्त्यते ।]

रामः—मैथिलि ।

तं चिन्तयामि नृपति सुरलोकयातं
 येनायमात्मजविशिष्टगुणो न दृष्टः ।
 ईदृग्विधं गुणनिधिं समवाप्य लोकं
 धिग् भो ! विधेर्यदि बलं पुरुषोत्तमेषु ॥ २२ ॥

यत्स ! कैकेयीमातः ।

यत्सत्यं परितोषितोऽस्मि भवता निष्कल्मषात्मा भवां-
 त्वद्वाग्यस्य वशानुगोऽस्मि भवतः ख्यातेर्गुणैर्निर्जितः ।
 किन्त्वेतन्नृपतेर्यच्चस्तदनृतं कर्तुं न युक्तं त्वया
 किञ्चोत्पाद्य भवद्विधं भवतु ते मिथ्यामिधायी पिता ॥ २३ ॥

भरत. —

यावद् भविष्यति भवन्नियमावसानं
 तावद् भवेयमिह ते नृप ! पादमूले ।

रामः —

मेघं नृपः स्वसुकृतेरनुयातु सिद्धिं
 मे शापितो न परिरक्षसि चेत् स्वराज्यम् ॥ २४ ॥

भरतः—हन्त ! अनुत्तरमभिहितम् । भवतु समयवत्ते राज्यं परि-
 पालयामि ।

३ रामः—यत्स ! कः समयः ।

भरतः—मम हस्ते निक्षिप्तं तव राज्यं चतुर्दशवर्षान्ते प्रतिमहीतु-
 मिच्छामि ।

६ रामः—एवमस्तु ।

भरतः—आर्य ! श्रुतम् ! आर्ये श्रुतम् । ताव शुभम् ।

सर्वे—ययमपि श्रोतारः ।

१ भरतः—आर्य ! अन्यमपि वरं हर्तुमिच्छामि ।

रामः—यत्स ! किमिच्छसि । किमहं ददामि । किमहमनुष्टास्यामि ।

भरतः—

पादोपभुक्ते तव पादुके म एते प्रयच्छ प्रणताय मूर्ध्ना ।

यावद् भवानेप्यति कार्यसिद्धि तावत् भविष्याम्यनयोर्विधेयः ॥२५॥

रामः—(स्वगतम्) हन्त भोः !

सुचिरेणापि कालेन यशः किञ्चिन्मयार्जितम् ।

अचिरेणैव कालेन भरतेनाद्य सञ्चितम् ॥ २६ ॥

सीता—अप्युत्त ! णं दीयदि खु पुढमजाअणं भरदरस । [आर्य-
पुत्र ! ननु दीयते खलु प्रथमयाचनं भरताय ।]

३ रामः—तस्यास्तु । यत्स ! गृह्यताम् । (पादुके अर्पयति ।)

भरतः—अनुगृहीतोऽस्मि । (गृहीत्वा) आर्य ! अत्रामिपेकोदकमा-
वर्जयितुमिच्छामि ।

६ रामः—नात ! यदिष्टं भरतस्य तत् सयं क्रियताम् ।

सुमन्त्र—यदाक्षापयत्यायुष्मान् ।

भरतः—(आत्मगतम्) हन्त भोः,

अद्वेयः स्वजनस्य पौररुचितो लोकस्य दृष्टिक्षमः

स्वर्गस्थस्य नराधिपस्य दयितः शीलान्वितोऽहं सुतः ।

भ्रातॄणां गुणशालिनां बहुमतः कीर्तेर्महद् भाजनं

संवादिषु कथाश्रयो गुणवतां लब्धप्रियाणां प्रियः ॥ २७ ॥

रामः—यत्स कैकेयीमातः ! राज्यं नाम मुहूर्तमपि नोपेक्षणीयम् ।
तस्मादद्यैव विजयाय प्रतिनिवर्ततां कुमारः ।

३ सीता—हं अज्ज एव्व गमिस्सदि कुमारो भरदो । [हम अयैव
गमिष्यति कुमारो भरतः ।]

रामः—अल्मतिस्नेहेन । अद्यैव विजयाय प्रतिनिवर्ततां कुमारः ।

६ भरतः—आर्य ! अद्यैवाहं गमिष्यामि ।

आशावन्तः पुरे पौराः स्थास्यन्ति त्वद्दिदृक्षया ।

तेषां प्रीतिं करिष्यामि त्वत्प्रसादस्य दर्शनात् ॥ २८ ॥

सुमन्त्र-आयुष्मन् ! मयेदानीं किं कर्तव्यम् ।

राम-सात ! महाराजवत् परिपाल्यता कुमारः ।

३ सुमन्त्र-यदि जीवामि, सायत् प्रयतिष्ये ।

रामः-वत्स कैकेयीमातः ! आरुह्यतां ममाग्रतो रथः ।

भरत-यदाहापयत्यार्यः । (रथमारोहत. ।)

४ राम-मैथिलि ! इतस्तावत् । वत्स लक्ष्मण ! इतस्तावत् ।

आश्रमपदद्वारमात्रमपि भरतस्यानुयात्र भविष्यामः ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

चतुर्थोऽङ्कः ।

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति सीता तापसी च ।)

३ सीता-अप्ये । उवहारसुमणाङ्गणो सम्मज्जिदो अस्समो । अस्सम-
पदविभवेण अणुट्ठिओ देवसमुदाचारो । ता जाय अय्यउत्तो ण
आअच्छदि दाव इमाणं याळरुन्खाणं उदअप्पदाणेण अणुक्को-

४ सइत्सं । [आर्ये । उपाहारसुमनआकीर्णे संमार्जित आश्रमः ।
आश्रमपदविभवेनानुष्ठितो देवसमुदाचारः । तद् यावदार्यपुत्रो नाग-
च्छति, तावदिमान् बालवृक्षानुदकप्रदानेनानुक्कोशयिष्यामि ।]

५ तापसी-अविग्धं से होहुं । [अविघ्नमस्य भवतु ।]

राम- (सशोकम् ।)

त्यक्त्वा तां गुरुणा मया च रहितां रम्यामयोध्यां पुरी-

मुचम्यापि ममामिपेकमखिलं मत्सन्निधावागतः ।

रक्षार्थं भरतः पुनर्गुणनिधिस्त्रैव सम्प्रेषितः

कष्टं भो नृपतेर्धुरं सुमहतीमेकः समुत्कर्षति ॥ १ ॥

(विमृश्य) ईदृशमेवैतत् । यावदिदानीमीदृशशोकविनोदनार्थमव-

स्थाकुटुम्बिनी मैथिलीं पश्यामि । तत् क नु खलु गता वैदेही ।

३ (परिक्रम्यावलोक्य) अये इमानि खलु प्रत्यमामिपिक्तानि वृक्ष-

मूलानि अदूरगतां मैथिलीं सूचयन्ति । तथाहि,

भ्रमति मलिलं वृक्षावर्ते सफेनमवस्थितं

वृषितपतिना नैते छिष्टं पिबन्ति जलं खगाः ।

स्थलमभिपतन्त्यार्द्राः कीटा बिले जलपूरिते

नवबलयिनो वृक्षा मूले जलक्षयरेखया ॥ २ ॥

(विलोक्य ।) अये इयं वैदेही । भोः । कष्टम् ।

योऽस्याः करः धाम्यति दर्पणेऽपि

स नैति खेदं कलशं वहन्त्याः ।

कष्टं घनं क्षीजनसौकुमार्यं

समं लतामिः कठिनीफरोति ॥ ३ ॥

(उपेत्य) मैथिलि ! अपि तपो घघते ।

सीता-हं अप्यउत्तो । जेदु अप्यउत्तो । [इम् आर्यपुत्रः । अय-

३ स्वार्थपुत्रः ।]

रामः-मैथिलि ! यदि ते नास्ति घर्मविघ्नः, आस्यताम् ।

सीता-जं अप्यउत्तो आणवेदि । (उपविशति ।) [यदार्थपुत्र

६ आशापयति ।]

रामः-मैथिलि ! प्रतिवचनार्थिनीमिव त्वां पश्यामि । किमिदम् ।

सीता-सोऽसुण्णहिअअस्स विअ अय्यउत्तस्स मुहराओ । किं

१ एदं । [शोः अन्यद्वयस्यैवार्थपुनस्य मन्त्राग. । किमेतत् ।]

रामः-मैथिलि ! स्थाने खलु कृता चिन्ता ।

कृतान्तशल्याभिहते शरीरे तथैव तावद्द्वयव्रणो मे ।

नानाफलाः शोकशराभिघातास्तत्रैव तत्रैव पुन पतन्ति ॥ ४ ॥

सीता-अय्यउत्तस्स को विअ सम्दावो । [आर्यपुनस्य क इव सन्ताप. ।]

३ रामः-श्वस्तत्र भयतस्तातस्यानुसंधत्सरश्चाद्विविधि. । कल्पविशेषेण निवपत्तक्रियामिच्छन्ति पितरः । तत् कथं निर्वर्तयिष्यामीत्येतच्चि न्यते । अथवा ।

गच्छन्ति तुष्टिं खलु येन केन त एव जानन्ति हि तां दशां मे ।

इच्छामि पूजां च तथापि कर्तुं तातस्य रामस्य च सानुरूपाम् ॥५॥

सीता-अय्यउत्त ! णिब्बत्तइरिसदि सखं भरदो रिद्धीए, अवस्था-

पुरुषं फल्लोदण्ण वि अय्यउत्ती । एदं तादस्स बहुमदअरं भवि

३ स्सदि । [आर्यपुन ! निर्वर्तयिष्यति आद्व भरत षड्रथा, अवस्था-
नुत्पन्नं फल्लोदकेनाप्यार्यपुन. । एतत् तातस्य बहुमततर भविष्यति ।]

राम.-मैथिलि !

फलानि दृष्ट्वा दर्भेषु खहस्तरचितानि न. ।

स्मारितो यनयासं च तातस्तत्रापि रोदिति ॥ ६ ॥

(ततः प्रविशति परिव्राजकवेपो रावण. ।)

रावण.-एष भो. !

नियतमनियतात्मा रूपमेतद् गृहीत्वा

स्वरवधवृत्तवेरं राघवं बद्धयित्वा ।

स्वरपदपरिहीणां हन्यधाराभिवाह

जनकनृपसुता ता हर्तुंकाम. प्रयामि ॥ ७ ॥

- (परिक्रम्याधौ विलोक्य) इदं रामस्याश्रमपदद्वारम् । (यादवतरामि)
 (अवतरति ।) यावद्दहमप्यतिथिसमुदाचारमनुष्ठास्यामि । अहम्
 ३ तिथिः । कोऽत्र भोः ! ।
 रामः—(श्रुत्वा ।) स्वागतमतिथये !
 रावणः—साधु विशेषितं खलु रूपं स्वरेण ।
 ६ रामः—(विलोक्य) । अये भगवान् । भगवन् । अमिवादये ।
 रावणः—स्वस्ति ।
 रामः—भगवन् ! एतदासनमास्यताम् ।
 ९ रावणः—(आरमगतम् ।) कथमाहृत इवास्म्यनेन । (प्रकाशम्)
 बाढम् । ((उपविशति ।))
 रामः—मैथिलि ! पाद्यमानय भगवते ।
 १२ सीता—जं अय्यउत्तो आणवेदि । (निष्क्रम्य प्रविश्य ।) इमा आधो ।
 [यदर्यपुत्र आशापयति । इमा आपः ।]
 रामः—शुश्रूषय भगवन्तम् ।
 १५ सीता—जं अय्यउत्तो आणवेदि । [यदर्यपुत्र आशापयति ।]
 रावणः—(माशमक्षगनपर्याकुलो भूत्वा) भवतु, भवतु,
 इयमेका पृथिव्यां हि मानुषीणामरुन्धती ।
 यस्या भर्तेति नारीभिः सत्कृतः कथ्यते भवान् ॥ ८ ॥
 रामः—तेन हि आनय, अहमेव शुश्रूषयिष्ये ।
 रावण -अयि छायां परिहृत्य शरीरं न लङ्घयामि । वाचानुपृत्तिः
 १ खल्यतिथिमत्कारः । पूजितोऽस्मि । आस्यताम् ।
 रामः—बाढम् । (उपविशति ।)
 रावणः—(आरमगतम् ।) यावद्दहमपि ब्राह्मणसमुदाचारमनुष्ठास्यामि ।
 ६ (प्रकाशम्) भोः ! काश्यपगोत्रोऽस्मि । साहोपाह्नं वेदमधीये
 मानवीयं धर्मशास्त्रं, माहेश्वरं योगशास्त्रं, पार्हस्पत्यमर्षशास्त्रं, मेघा
 तिथेर्न्यायशास्त्रं, प्राचेतसं श्राद्धकल्पं च ।

९ रामः—कथं कथं श्राद्धकल्पमिति ।

रावणः—सर्वाः श्रुतीरतिक्रम्य श्राद्धकल्पे स्पृहा दर्शिता । किमेतत् ।

रामः—भगवन् ! भ्रष्टायां पितृमत्तायामागम इदानीमेव ।

१२ रावणः—अलं परिहृत्य । पृच्छतु भवन् ।

रामः—भगवन् ! नियमनक्रियाकाले केन पितृस्तर्पयामि ।

रावणः—सर्वं श्रद्धया दत्तं श्राद्धम् ।

१५ रामः—भगवन् ! अनादरतः परित्यक्तं भवति । विशेषार्थं पृच्छामि ।

रावणः—श्रूयताम् । विरूढेषु दर्भाः, ओषधीषु तिलाः, कलायं शाकेषु, मत्स्येषु महाशकरः, पक्षिषु यार्ध्राणसः, पशुषु गौः खड्गो वा, इत्येते

१८ मानुषाणां विहिता ।

रामः—भगवन् ! याज्ञवल्केनावगतमन्यदप्यस्तीति ।

रावणः—अस्ति प्रभावसम्पाद्यम् ।

२१ रामः—भगवन् ! एष एव मे निश्चयः ।

उभयम्यास्ति सान्निध्यं यद्येतत् साधयिष्यति ।

धनुर्वा तपसि धान्ते श्रान्ते धनुषि वा तपः ॥ ९ ॥

रावण—सन्ति । हिमवति प्रतिवसन्ति ।

रामः—हिमवतीति । ततस्ततः ।

३ रावणः—हिमवतः सप्तमे शृङ्गे प्रत्यक्षस्थानुशिरःपतितगङ्गाम्बु-
पायिनो वैदूर्यश्यामपृष्ठाः पवनसमजवाः काञ्चनपार्था नाम मृगाः,
यैर्वैतानसबालखिल्यनेमिशीयादयो महर्षयश्चिन्तितमात्रोपस्थित-

६ विपन्नेः श्राद्धान्यमिचर्धयन्ति ।

तैस्तर्पिताः सुतफलं पितरो लभन्ते

दत्त्वा जरां समुपयान्ति हि दीप्यमानाः ।

तुल्यं सुरैः समुपयान्ति विमानवास-

मावर्तिमिश्च विषयेर्न बलाद्भियन्ते ॥ १० ॥

रामः- मैथिलि !

आपृच्छ पुत्रकृतकान् हरिणान् दुर्माश्व
विन्ध्यं वनं तव सखीर्दयिता लताश्च ॥
वत्स्यामि तेषु हिमवद्भिरिकाननेषु
दीप्तैरिवौषधिवनैरुपरञ्जितेषु ॥ ११ ॥

सीता-जं अव्यवृत्तो आणवेदि । [यदार्ण्यपुत्र आशययति ।]

रावणः-कौसल्यामातः ! अलमतिमनोरथेन । न ते मानुषैर्दृश्यन्ते ।

रामः-भगवन् ! किं हिमवति प्रतिवसन्ति ।

रावणः-अथ किम् ।

रामः-तेन हि पश्यतु भवान् ।

सौवर्णान् वा भृगांस्तान् मे हिमवान् दर्शयिष्यति ।

भिन्नो मद्वाणवेगेन क्रौञ्चत्वं वा गमिष्यति ॥ १२ ॥

रावणः-(स्वगतम् ।) अहो असह्यः खल्वस्याबलेपः ।

रामः-(दिशो विलोक्य ।) अये विद्युत्सम्पात इव दृश्यते ।

रावणः-(प्रकाशम् ।) कौसल्यामातः ! इहस्थमेव भवन्तं पूजयति
हिमवान् । एष काञ्चनपार्श्वः ।

रामः-भगवतो वृद्धिरेषा ।

सीता-दिदृक्षा अव्यवृत्तो बहूदृष्टः । [दिष्टार्ण्यपुत्रो वर्धते ।]

रामः-न न,

तातस्यैतानि भाग्यानि यदि स्वयमिहागतः ।

अर्हत्येष हि पूजायां लक्ष्मणं ब्रूहि मैथिलि ॥ १३ ॥

सीता-अव्यवृत्त ! णं तित्यअत्तादो उवायत्तमाणं कुळवदि पच्चु-
ग्गच्छेदित्ति सन्दिट्ठो सोमित्ती । [आर्यपुत्र । ननु सीर्यपात्रात्

उपायर्त्तमानं कुलपतिं प्रत्युद्वेष्टेति सन्दिष्टः सौमित्रिः ।]

रामः—तेन हि अहमेव यास्यामि ।

सीता—अय्यउत्त ! अहं किं करिस्सं । [आर्यपुत्र ! अहं किं करिष्यामि ।]

रामः—शुभ्रूपयस्व भगवन्तम् ।

सीता—जं अय्यउत्तो आणवेदि । [यदर्यपुत्र आशपयति ।]

९ (निष्क्रान्तौ रामः ।)

रावणः—अये, अयमर्घ्यमादायोपसर्पति राघवः । एष इदानीं पूजा-
मनवेक्ष्य घाघन्तं मृगं दृष्ट्वा घनुरारोपयति राघवः ।

अहो बलमहो वीर्यमहो सत्त्वमहो जवः ।

राम इत्यश्वरैरल्पैः स्थाने व्याप्तमिदं जगत् ॥ १४ ॥

एष मृगः । एफष्टुतातिक्रान्तशरविषयो घनगहनं प्रविष्टः ।

सीता—(आत्मगतम् ।) अय्यउत्तविरहिदाए भअं मे एत्थ उप्पज्जइ ।

१ [आर्यपुत्रविरहिताया मयं मेऽश्रोत्यते ।]

रावणः—(आत्मगतम् ।)

माययापहृते रामे सीतामेकां तपोयनात् ।

हरामि रुदतीं बालाममन्त्रोक्तमिवाहुतिम् ॥ १५ ॥

सीता—जाय उड्ढजं पयिसामि । (गन्तुमीहते) [शवदुष्टजं प्रविशामि ।]

रावणः—(स्वरूप गृहीत्वा ।) सीते ! तिष्ठ तिष्ठ ।

१ सीता—(समयम् ।) हं को दाणि अअं । [ह क इदानीमयम् ।]

रावणः—किं न जानीये ।

युद्धे येन सुराः सदानवगणाः शक्रदयो निर्जिता

दृष्ट्वा शूर्पणखाविरूपकरणं श्रुत्वा हतौ भावरो ।

दर्पाद् दुर्मतिमप्रमेयवलिनं रामं विलोभ्य च्छले-

स त्वां हर्तुमना विशालनयने ! प्राप्तोऽस्म्यहं रावणः ॥ १६ ॥

सीता—हं व्यावणो णाम । (प्रतिष्ठे ।) [ह रावणो नाम ।]

रावणः—आः, रावणस्य चक्षुर्विषयमागता क यास्यसि ।

३ सीता—अप्यउत्त ! परित्ताआहि परित्ताआहि । सोमिच्ची ! परित्ता-
आहि परित्ताआहि मं । [आर्यपुत्र ! परित्रायस्व परित्रायस्व ।
सौमित्रे ! परित्रायस्व परित्रायस्व माम् ।]

६ रावणः—सीते ! श्रूयतां मत्पराक्रमः ।

भग्नः शक्रः कम्पितो वित्तनाथः कृष्टः सोमो मर्दितः सूर्यपुत्रः ।
धिगू भोः स्वर्गं मीतदेवैर्निविष्टं धन्या भूमिर्वर्तते यत्र सीता ॥ १७ ॥

सीता—अप्यउत्त ! परित्ताआहि परित्ताआहि । सोमिच्ची !
परित्ताआहि परित्ताआहि मं । [आर्यपुत्र ! परित्रायस्व परित्रायस्व ।

३ सौमित्रे ! परित्रायस्व परित्रायस्व माम् ।]

रावणः—

रामं वा शरणमुपेहि लक्ष्मणं वा

स्वर्गस्थं दशरथमेव वा नरेन्द्रम् ।

किं वा स्यात् कुपुरुषसंश्रितैर्वचोभि-

र्न व्याघ्रं मृगशिशवः प्रधर्षयन्ति ॥ १८ ॥

सीता—अप्यउत्त ! परित्ताआहि परित्ताआहि । सोमिच्ची !

परित्ताआहि परित्ताआहि मं । [आर्यपुत्र ! परित्रायस्व परि-

३ त्रायस्व । सौमित्रे ! परित्रायस्व परित्रायस्व माम् ।]

रावणः—

विलपसि किमिदं विशालनेत्रे

विगणय मां च यया तवार्यपुत्रम् ।

विपुलपल्युतो ममैव योद्धुं

समुत्तमोऽप्यसमर्थ एव रामः ॥ १९ ॥

सीता—(सरोपं) सत्तो सि । [शतोऽसि ।]

रावणः—हृहृह ! अहो पतिव्रतायास्तेजः ।

योऽहमुत्पतितो वेगात्त दग्धः सूर्यरदिममिः ।

अस्याः परिमितैर्दग्धः शत्रोऽसीत्येमिरक्षरैः ॥ २० ॥

सीता-अप्यउत्त ! परिताआहि परिताआहि । [आर्षणम् !
परिश्रायस्य परिश्रायस्य ।]

३ रावणः-(सीतां दृष्ट्वा ।) भो भो जनस्थानवासिनस्तपस्विनः !
शृण्वन्तु शृण्वन्तु भवन्तः ।

बलावेष वशमीवः सीतामादाय गच्छति ।

क्षात्रघर्मे यदि क्षिप्रः कुर्याद् रामः पराक्रमम् ॥ २१ ॥

सीता-अप्यउत्त ! परिताआहि परिताआहि । [आर्षणम् ! परि-
श्रायस्य परिश्रायस्य ।]

३ रावणः-(परिक्रामन् विलोक्य ।) अये स्वपक्षपथनोत्क्षेपक्षुमितवन-
पण्डक्षण्डचञ्चुरभिघायत्येष जटायुः । आः विष्टेदानीम् ।

मद्भुजाकृष्टनिक्षिप्तकृत्तपक्षक्षतच्युतैः ।

रुर्विरारद्रङ्गाग्रं त्वां नयामि यमसादनम् ॥ २२ ॥

(निष्क्रान्तौ ।)

पञ्चमोऽङ्कः ।

अथ षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशते वृद्धतापसौ ।)

३ उभौ-परिश्रायतां परिश्रायतां भवन्तः !

प्रथमः-

इयं हि नीलोत्पलदामवर्चसा मृणालशुक्रोज्ज्वलदंष्ट्रहासिना ।

निशाचरेन्द्रेण निशार्घचारिणा मृगीव सीता परिभूय नीयते ॥ १ ॥

द्वितीयः-एषा खलु तत्रभवती वेदेही

विचेष्टमानेव भुजङ्गमाङ्गना
विधूयमानेव च पुष्पिता लता ।
प्रसह्य पापेन दशाननेन सा
तपोवनात् सिद्धिरिवापनीयते ॥ २ ॥

१. उभौ-परित्रायतां परित्रायतां भवन्तः । ।

प्रथमः- (ऊर्ध्वमवलोक्य ।) अये वचनसमकाल एव दशरथस्या-

२ नृण्यं कर्तुं मयि स्थिते क्व यास्यसीति रावणमाहूयान्तरिक्षमुत्पतितो
जटायुः ।

द्वितीयः-एष रोषादुद्धृत्तनयनः प्रतिनिवृत्तो रावणः ।

३ प्रथमः-एष रावणः ।

द्वितीयः-एष जटायुः ।

उभौ-हन्तैतदन्तरिक्षे प्रवृत्तं युद्धम् ।

४ प्रथमः-काश्यप ! काश्यप ! पश्य क्रव्यादीश्वरस्य सामर्थ्यम् ।

पक्षाभ्यां परिभूय वीर्यविषयं द्वन्द्वं प्रविष्यूहते

तुण्डाभ्यां सुनिघृष्टतीक्ष्णमचलः संवेष्टनं चेष्टते ।

तीक्ष्णैरायसकण्ठकैरिव नखैर्भीमान्तरं यक्षसो

यस्त्रामैरिव दार्यमाणयिषमाच्छेद्यच्छिला पाटयते ॥३॥

द्वितीयः-हन्त संक्रुद्धेन रावणेनासिना क्रव्यादीश्वरः स दक्षिणांस-
देशे हतः ।

५ उभौ-हा धिक् ! पतितोऽत्रभवान् जटायुः,

प्रथमः- भोः कष्टम् । एष खलु तत्रभवान् जटायुः,

कृत्वा स्वदीर्यसदृशं परमं प्रयत्नं

श्रीहामयूरमिव शत्रुमचिन्तयित्वा

दीप्तं निशाचरपतेरवधूय तेजो

नागेन्द्रभगवन्वृक्ष इवायसन्नः ॥ ४ ॥

उभौ-स्वर्ग्योऽयमस्तु ।

प्रथमः-फाश्यप ! आगम्यताम् । इमं वृत्तान्तं तत्रभवते राघवाय

३ निवेदयिष्यामः ।

द्वितीयः-बाढम् । प्रथमः कल्पः ।

(निष्क्रान्तौ ।)

५ विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति कान्जुकीयः ।)

कान्जुकीयः- क इह भोः ! काञ्चनतोरणद्वारमग्न्यं कुरुते ।

(प्रविश्य)

प्रतिहारी-अय्य ! अहं विजया ! किं करीअडु । [आर्य ! अहं विजया । किं क्रियताम् ।]

१२ कान्जुकीयः- विजये ! निवेद्यतां निवेद्यतां भरतकुमाराय-एष स्वच्छ रामदर्शनार्थं जनस्थानं प्रस्थितः प्रतिनिवृत्तस्तत्रभवान् इति ।

प्रतिहारी-अय्य ! अवि किदत्थो तादसुमन्तो आअदो । [आर्य !

१५ अपि कृतार्यस्तातसुमन्त्र आगतः ।]

कान्जुकीयः-भवति । न जाने ।

हृदयस्थितशोकामिशोषिताननमागतम् ।

हृदयैवाकुलमासीभ्ये सुमन्त्रमधुना मनः ॥ ५ ॥

प्रतिहारी-अय्य ! यदं सुणिअ पय्यावळं विअ मे हिअअं । [आर्य ! एतच्छ्रुत्वा पर्याकुलमिव मे हृदयम् ।]

३ कान्जुकीयः-भवति ! किमिदानीं स्थिता । शीघ्रं निवेद्यताम् ।

प्रतिहारी-अय्य ! इजं निवेदेमि । (निष्क्रान्तः ।) [आर्य ! इयं निवेदयामि ।]

६ कान्जुकीयः-(विलोक्य ।) अये ! अयमत्रभवान् भरतकुमारः सुमन्त्रागमनजनितकुतूहलहृदयश्चीरबल्कलपसनश्चित्रजटापुञ्जपिञ्जरितोत्तमाङ्ग इव एवामिबर्तते । य एषः,

प्रख्यातसद्गुणगणः प्रतिपक्षकाल—

स्तिग्मांशुवंशतिलकस्त्रिदशेन्द्रकल्पः ।

आज्ञावशादखिलभूपरिरक्षणस्थः

श्रीमानुदारकलमेमसमानयानः ॥ ६ ॥

(ततः प्रविशति भरतः प्रतिहारी च ।)

भरतः—विजये ! एवम् , उपगस्तत्रभवान् सुमन्त्रः ।

गत्वा तु पूर्वमयमार्यनिरीक्षणार्थं

लब्धप्रसादशपये मयि सन्निवृत्ते ।

दृष्ट्वा किमागत इहात्रभवान् सुमन्त्रो

रामं प्रजानयनबुद्धिमनोमिरामम् ॥ ७ ॥

काञ्चुकीयः—(उगम्य ।) जयतु कुमारः ।

भरतः—अथ कस्मिन् प्रदेशे वर्तते तत्रभवान् सुमन्त्रः ।

१ काञ्चुकीयः—असौ काञ्चनतोरणद्वारे ।

भरतः—तेन हि शीघ्रं प्रवेक्ष्यताम् ।

काञ्चुकीयः—यदाज्ञापयति कुमारः । (निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति सुमन्त्रः प्रतिहारी च ।)

सुमन्त्रः—(सद्योक्तम्) कष्टं भोः ! कष्टम् ।

नरपतिनिधनं मयानुभूतं नृपतिमुत्तम्यसतनं मयैव दृष्टम् ।

श्रुत इह स च मैथिलीप्रणाशो गुण इव बहूपराद्धमायुषा मे ॥ ८ ॥

प्रतिहारी—(सुमन्त्रमुद्दिश्य ।) एदु एदु अय्यो । एसो भट्टा । उप-

सप्पदु अय्यो । [एतेत्यार्यः । एष भर्ता । उपसर्त्यार्यः ।]

१ सुमन्त्रः—(उगम्य ।) जयतु कुमारः ।

भरतः—ताव ! अपि दृष्टस्त्वया लोकाविष्कृतपितृमेहः । अपि दृष्टं

द्विधाभूतमरुन्धतीचारित्रम् । अपि दृष्टं त्वया निष्कारणावहित-

६ यनवासं सौधात्रम् ।

(सुमत्र सचिन्तस्त्रिप्रति ।)

प्रतिहारी-भट्टिदारओ सु अच्य पुच्छदि । [मर्तुदारक खल्वाये

९. पृच्छति ।]

सुमत्र - भवति किं माम् ।

मरत - (स्वगतम् ।) अतिमहान् खल्वायास । सन्तापाद् भ्रष्ट-

१२ हृदय । (प्रकाशम् ।) अपि मार्गात् प्रतिनिवृत्तस्त्रभवान् ।

सुमत्र - कुमार ! त्वन्नियोगाद् रामदर्शनार्थं जनस्थानं प्रस्थितं
कथमहमन्तरं प्रतिनिरर्तिष्ये ।

१५ मरत - किन्तु खलु कोपेन वा लज्जया चात्मानं न दर्शयन्ति ।

सुमत्र - कुमार !

इतः कोपो निनीतानां लज्जा वा कृतचेतसाम् ।

मया दृष्टं तु तच्छून्यं तैर्निहीनं तपोयनम् ॥ ९ ॥

मरत - अथ कं गता इति श्रुत्वा ।

सुमत्र - अस्ति किल किष्किन्धा नाम वनौकसा निवास । तत्र

१ गता इति श्रुत्वा ।

मरत - हन्त ! अविज्ञातपुरुषनिशेषां खलु वानरा । तु रिक्ता
प्रतिपसन्ति ।

६ सुमत्र - कुमार ! तिर्यग्योनयोऽभ्युपकृतमवगच्छन्ति ।

मरत - धात ! कथमिव ।

सुमत्र -

मुग्धीरो भ्रक्षितो राज्याद् भ्रात्रा ज्येष्ठेन वालिना ।

इतदारो वसञ्छैरे तुल्यदुःखेन मोक्षितः ॥ १० ॥

मरत - तात ! कथं तुल्यदुःखेन नाम ।

सुमत्र - (आत्मगतम् ।) हन्त सर्वगुक्तमेव मया । (प्रकाशम् ।) कुमार !

३ न खलु किञ्चित् । ऐश्वर्यभ्रशतुल्यता समामिमेता ।

भरतः—वाव ! किं गूहसे स्वर्गं गतेन महाराजपादमूलेन शपितः
स्याः, यदि सत्यं न ब्रूयाः ।

६ सुमन्त्रः—का गतिः । श्रूयतां,

वैरं मुनिजनस्वार्थे रक्षसा महता कृतम् ।

सीता मायामुपाश्रित्य रावणेन ततो हृता ॥ ११ ॥

भरतः—कथं हृतेति । (मोहनप्रगतः ।)

सुमन्त्रः—समाश्रयसिद्धिं समाश्रयसिद्धिं ।

१ भरतः—(पुनः समाश्रयः ।) भोः । कष्टम् ।

पित्रा च धान्यवज्जनेन च विप्रयुक्तो

दुःखं महत् समनुभूय वनप्रदेशे ।

भार्यावियोगमुपलभ्य पुनर्ममार्यो

जीमूतचन्द्र इव खे प्रभया विवृक्तः ॥ १२ ॥

भो ! किमिदानीं करिष्ये । भवतु, कष्टम् । अनुगच्छतु मां वावः ।

सुमन्त्रः—यदाज्ञापयति कुमारः ।

६ (उभौ परिक्रान्तः ।)

सुमन्त्रः—कुमार ! न खलु न खलु गन्तव्यम् । देवीनां चतुर्दशल-
मिदम् ।

१ भरतः—अत्रैव मे कार्यम् । भोः ! क इह प्रतिहारे ।

(प्रविश्य ।)

प्रतिहारी—जेदु भट्टिदारओ । विजया सु अहं । [जयतु मर्तु-

१२ दारकः । विजया खल्वहम् ।]

भरतः—विजये ! ममागमनं निवेद्यात्रभवत्यै ।

प्रतिहार्ये—कदमाए भट्टिणीए निवेदेमि । [कदनस्यै महिन्यै निवे-

१५ दपामि ।]

भरतः—या मां राजानमिच्छति ।

प्रतिहारी- (आत्मगतम् ।) हं किं णु खु भवे । (प्रशङ्कम् ।) भट्टा !
१८ तद् । (निष्क्रान्ता ।) [ह किन्तु रज्जु भवेत् ! भर्तः । तथा ।]

(ततः प्रविशति कैकेयी प्रतिहारी च ।)

कैकेयी-विजय ! म पेक्सिद्रुं भरदो आअदो । [विजये ! मा
२१ प्रेषितु भरत आगत ।]

प्रतिहारी-भट्टिणि ! तद् । भट्टिदारजस्त रामस्त सआसादो
तादसुमन्तो आअदो । तेण सह भट्टिदारओ भरदो भट्टिणि
२४ पेक्सिद्रुं इच्छदि किल । [भट्टिनि ! तथा । भर्तृदारकस्य रामस्य
सकाशात् तातसुमन्त आगत । तेन सह भर्तृदारको मरतो भट्टिनीं
प्रेक्षितुमिच्छति किल ।]

२७ कैकेयी- (स्वगतम् ।) केण रु उग्घावेण मं उवाळम्भस्सिदि भरदो ।
[केन एल्लद्धातेन मामुपालप्यते मरत ।]

प्रतिहारी-भट्टिणि ! किं पविसदु भट्टिदारओ । [भट्टिनि ! किं
३० प्रविशतु भर्तृदारक ।]

कैकेयी-गच्छ । पवेसेहि णं । [गच्छ । प्रवेशयेनम् ।]
प्रतिहारी-भट्टिणि ! तद् । (परिक्रम्योपसृत्य) जेदु भट्टिदारओ ।
३ पविसदु किल । [भट्टिनि ! तथा ! जयतु भर्तृदारक । प्रविशतु
किल ।]

भरत-विजये ! किं निवेदितम् ।

४ प्रतिहारी-आम ।

भरतः- तेन हि प्रविशावः ।

(प्रविशतः ।)

५ कैकेयी-जाद । विअआ मन्तेदि-रामस्त सआसादो सुमन्तो
आअदोत्ति । [जात ! विजया मन्त्रयते-रामस्य सकाशात् सुमन्त
आगत इति ।]

४२ भरतः— अतः परं प्रियं निवेदयाम्यत्रभवत्यै ।

कैकेयी—जाद ! अबि कोसब्ब्या सुमित्रा अ सदावइद्व्या ।

[जात ! अपि कोसल्या सुमित्रा च शब्दापयितव्ये ।]

४५ भरतः—न खलु ताभ्यां श्रोतव्यम् ।

कैकेयी— (आत्मगतम् ।) हं किं णु हु भवे । (प्रकाशम् ।) भणाहि

जाद ! । [हं किन्तु खलु भवेत् । मग जात ! ।]

४८ भरतः— श्रूयतां,

यः स्वराज्यं परित्यज्य त्यग्नियोगाद् वनं गतः ।

तस्य भार्या हृता सीता पर्याप्तस्ते मनोरथः ॥ १३ ॥

कैकेयी—हं ।

भरतः—

हन्त भोः ! सत्वयुक्तानामिद्व्याकूणां मनस्विनाम् ।

वधूप्रघर्षणं प्राप्तं प्राप्याग्रभवतीं वधूम् ॥ १४ ॥

कैकेयी—(आत्मगतम् ।) भोदु, दाणि काळो कहेवं । (प्रकाशम् ।)

जाद ! तुवं ण आणासि महाराजस्स सावं । [भवतु, इदानीं कालः

१ कथयितुम् । जात ! त्वं न जानासि महाराजस्य शापम् ।]

भरतः—किं शप्तो महाराजः ।

कैकेयी—सुमन्त ! आअक्ख वित्थरेण । [सुमन्त्र ! आचस्व

६ विस्तरेण ।]

सुमन्त्रः—यदाज्ञापयति भवती ! कुमार ! श्रूयताम्—पुरा मृगायां

गतेन महाराजेन कस्मिंश्चिन् सरसि कलशं पूरयमाणो धनगज-

१ घृंहितानुकारिशब्दसमुत्पन्नवनगजशङ्कया शब्दवेधिना शरेणः विपन्न-

चक्षुषो महर्षेश्चक्षुर्भूतो मुनितनयो हिंसितः ।

भरतः—हिंसित इति । शान्तं पापं शान्तं पापम् । ततस्ततः ।

१२ सुमन्त्रः—ततस्तमेवंगतं दृष्ट्वा,

तेनोर्कं रुदितस्यान्ते मुनिना सत्यमापिणा ।

यथाहं भोस्त्वमप्येवं पुत्रशोकाद् विपत्स्यसे ॥ १५ ॥

इति ।

भरत -नन्विदं कष्टं नाम ।

३ कैकेयी-जाद ! एदण्णिमित्तं अवराहे मं गिक्खिअविअ पुत्तओ रामो वणं पेसिदो, ण हु रज्जव्योहेण । अपरिहरणीओ महरिसि-साओ पुत्तविप्पवासं विणा ण होइ । [जात ! एतन्निमित्तमपराधे

४ मा निक्षिप्य पुत्रो रामो वनं प्रेषितः, न राज्ञः राजपत्नीमेव । अपरि-हरणीयो महर्षिशापः पुनर्विप्रवासं विना न भवति ।]

भरत -अथ तुल्ये पुत्रविप्रवासे कथमहमरण्यं न प्रेषितः ।

५ कैकेयी-जाद ! मातुलकुले वत्तमाणस्स पइदीहूदो दे विप्पवासो । [जात ! मातुलकुले वर्तमानस्य प्रहृतीभूतस्ते विप्रवासाः ।]

भरत -अथ चतुर्दश वर्षाणि किं कारणमवेक्षितानि ।

१२ कैकेयी-जाद ! चउदस दिअस त्ति वत्तुकामाए पय्याउल्लहिअआए चउदस वरिसाणि त्ति उत्तं । [जात ! चतुर्दश दिवसा इति वक्र-कामया पर्याकुलहृदयया चतुर्दश वर्षाणीत्युक्तम् ।]

१५ भरतः-अस्ति पाण्डित्यं सम्यग् विचारयितुम् । अयं विदितमेतद् गुरुजनस्य ।

कुमन् -कुमार ! वसिष्ठगमदेवप्रभृतीनामनुमतं विदितं च ।

१८ भरतः-हन्त त्रैलोक्यसाक्षिणः सत्वेते । दिष्टयानपराद्वाग्रभवती । अन्व । यद् भ्रातृस्नेहात् समुत्पन्नान्युना मया दूषिताग्रभवती, तत् सर्वं मर्पयितव्यम् । गन्व । अभिवादये ।

२२ कैकेयी-जाद ! का नाम माद्रा पुत्तअस्स अवराहं ण मरिसेदि । उट्टेहि उट्टेहि । को एत्थ दोसो । [जात ! का नाम माता पुत्रक-स्यापराधं न मर्पयति । उच्छिद्योच्छिद्य । कोऽयं दोषः ।]

२४ भरतः— अनुगृहीतोऽस्मि । आपृच्छाम्यत्रभवतीम् । अथैवाहमार्यस्य
साहाय्यार्थं कृत्स्नं राजमण्डलमुद्योजयामि । अयमिदानीं,
वेलामिमां मत्तगजान्धकारां करोमि सैन्योघनिवेशनद्वाम् ।
धलेस्तरद्विश्च नयामि तुल्यं ग्लानिं समुद्रं सह रावणेन ॥ १६ ॥
अये शब्द इव । तूर्णं ज्ञायतां शब्दः ।

(प्रविश्य ।)

१ प्रतिहारी—जेदु कुमारो । इयं युत्तन्तं सुणिअ जेदुभट्टिणी मोहं
गता । [जयतु कुमारः । इमं वृत्तान्तं श्रुत्वा ज्येष्ठभट्टिनी मोहं गता ।]
कैकेयी—हं !

६ भरतः—कथं मोहमुपगतान्वा ।

कैकेयी—एहि जाद ! अप्यं अस्तासइरसामो । [एहि ! जात !
आर्यामाश्वासयिष्यावः ।]

९ भरतः—यदाज्ञापयत्यन्वा ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

पष्ठोऽङ्कः ।

अथ सप्तमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति तापसः ।)

३ तापसः—नन्दिलक ! नन्दिलक !

(प्रविश्य)

नन्दिलकः—अप्य ! अजं म्हि [आर्य ! अयमस्मि ।]

६ तापसः—नन्दिलक ! कुलपतिर्विज्ञापयति—एष खलु स्वदारापह-
रिणं त्रैलोक्यविद्रायणं राधणं नाशयित्वा राक्षसगणविरुद्धयुत्तं गुण-
गणविभूषणं विभीषणमभिपिच्य देवदेवर्षिसिद्धविमलचारित्रां तत्र

९ भयतीं सीतामादाय ऋक्षराक्षसयानरमुख्यैः परिप्लुतः सम्प्राप्तस्तत्र

भवान् शरद्विमलगागनचन्द्रामिरामो रामः । तदद्यास्मिन्नाश्रमपदेऽ-
स्मद्विभवेन यत् सङ्कल्पयितव्यं तत् सर्वं सञ्जीक्रियतामिति ।

१२ नन्दिलकः—अद्य ! सच्चं सञ्जीकिदं । किन्तु— [आर्य ! सर्वं सञ्जी-
कृतम् । किन्तु—]

तापसः—किमेतत् ।

१५ नन्दिलकः—एत्थ विमीसणकेरआ रक्खसा । तेसं भक्खणणिमित्तं
फुल्लबदी पमाणं । [अथ विमीपणसम्बन्धिजो राक्षसाः । तेषां मद्यण-
निमित्तं फुलपतिः प्रमाणम् ।]

१८ तापसः—किमर्थम् ।

नन्दिलकः—ते खु खज्जन्ति । [ते एष्य एादन्ति ।]

तापसः—अलमलं सन्ध्रमेण । विमीपणविषेयाः खलु राक्षसाः ।

२१ नन्दिलकः—णमो रक्खससज्जणाअ । (निष्क्रान्तः ।) [नमो राक्षस
सज्जनाय ।]

तापसः— (विलोक्य ।) अये अयमत्रभवान् राघवः । य एष

जय नरवर । जेयः स्याद् द्वितीयस्तयारि-

स्तव भवतु विषेया भूमिरेकातपत्रा ।

इति मुनिमिरनेकैः स्तूयमानः प्रसन्नैः

क्षितितलमयतीर्थो मानवेन्द्रो विमानात् ॥ १ ॥

जयतु भवान् जयतु । (निष्क्रान्तः ।)

मिश्रविष्कम्भकः ।

३ (ततः प्रविशति रामः ।)

रामः—भोः !

समुदितवल्लीर्यं रावणं नाशयित्वा

जगति गुणसमप्रां प्राप्य सीतां विशुद्धाम् ।

यत्नमपि गुरुणामन्तशः पूरयित्वा

मुनिजनवनवासं प्राप्तवानस्मि भूयः ॥ २ ॥

‘तापसीनाममिवन्दनार्थमभ्यन्तरं प्रविष्टा चिरायते खलु मैथिली ।
(विलोक्य ।) अये इयं वैदेही,

सखीति सीतेति च जानकीति यथावयः स्निग्धतरं स्तुपेति ।

तपस्विदारैर्जनकेन्द्रपुत्री सम्भाष्यमाणा समुपैति मन्दम् ॥ ३ ॥

(ततः प्रविशति सीता तापसी च ।)

तापसी—हृत्वा ! एसो दे कुडुम्बिओ । उपसप्प णं । ण सक्कं तुमं

३ एआइणि पेक्खिदुं । [हला ! एप ते कुडुम्बिकः । उपसर्वेणम् । न
शक्यं त्वामेकाकिनीं प्रेक्षितुम् ।]

सीता—हं । अज्ज वि अविस्ससणीअं बिअ मे पडिभादि । (उपसृत्य ।)

६ जेटु अप्पउत्तो । [हम् ! अद्याप्यविश्वसनीयमिव मे प्रतिभाति ।
जयंत्यार्यपुनः ।]

रामः—मैथिलि ! अपि जानासि, पूर्वाधिष्ठानमस्माकं जनस्थान-

९ मासीत् । अप्यत्र ज्ञायन्ते पुत्रकृतका वृक्षाः ।

सीता—जाणामि जाणामि । ओओइअपत्ता उल्लोअइद्ववा दाणि
संवुत्ता । [जानामि जानामि । अवलोकितपत्रका उल्लोकयितव्या

१२ इदानीं संवृत्ताः ।]

रामः—एवमेतत् । निम्नस्थलोत्पादको हि कालः । मैथिलि ! अप्यु-
पलभ्यतेऽस्य सप्तपर्णस्याधस्ताच्छुद्धवाससं भरतं दृष्ट्वा परित्रस्तं

१५ मृगयूयमासीत् ।

सीता—अप्यउत्त ! दिदं खु सुमरामि । [आर्यपुन ! ददं रत्न
स्मरामि ।]

१८ रामः—अयं तु नस्तपसः साक्षिभूतो महाकच्छः । अत्रास्माभिरा-
सीनैस्तातस्य निवपनक्रियां चिन्तयद्भिः काञ्चनपार्थो नाम मृगो
दृष्टः ।

२१ सीता-हं अय्यवत्त ! मा खु मा खु एवं भणितुं । (भीता वेपते ।)

[हम् आर्यपुत्र । मा गल मा खल्वेव मणितुम् ।]

रामः-अलमलं सम्भ्रमेण । अतिक्रान्तः खल्वेव कालः । (दिशे

२४ विलोक्य ।) अये वृत्तो नु,

रेणुः समुत्पतति लोध्रसमानगौरः

सम्प्रावृणोति च दिशः पवनावधूतः ।

शङ्खध्वनिश्च पटहरजनघीरनादैः

सम्मूर्च्छितो वनमिदं नगरीकरोति ॥ ४ ॥

(प्रविश्य)

लक्ष्मणः-जयत्यार्यः । आर्य ।

अयं सैन्येन महता त्वदर्शनसमुत्सुकः ।

मातृभिः सह सम्प्राप्तो भरतो भ्रातृवत्सलः ॥ ५ ॥

रामः-यत्स लक्ष्मण ! किमेवं भरतः प्राप्तः ।

लक्ष्मणः-आर्य ! अथ किम् ।

३ रामः-मेधिलि ! श्वश्रूजनपुरोगं भरतमवलोकयितुं विशालीक्रियतां
ते चक्षुः ।

सीता-अय्यवत्त ! इच्छिदब्बे काले भरदो आअदो । [आर्यपुत्र !

६ पय्ये काले भरत आगतः ।]

(ततः प्रविशति भरतः समावृत्तः ।)

भरतः-

सैस्तेः प्रवृद्धविषयेर्विषमेर्निमुक्तं

मेघैर्निमुक्तममलं शरदीय सोमम् ।

आर्यासहायमहमद्य गुरुं दिदृक्षुः

प्राप्तोस्मि तुष्टहृदयः स्वजनानुवदः ॥ ६ ॥

रामः—अम्बाः ! अमिवादये ।

सर्वाः—जाद ! चिरं जीव । दिष्टिआ बहूदामो अवसिदपडिणं

३ नुमं कुसळिणं सह बहूए ऐक्खिअ । [जात ! चिरं जीव । दिष्टया
वर्धामहे अवसितप्रतिशं त्वां कुसळिनं सह वध्वा प्रेक्ष्य ।]

रामः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

६ लक्ष्मणः—अम्बाः ! अमिवादये ।

सर्वाः—जाद ! चिरं जीव । [जात ! चिरं जीव ।]

लक्ष्मणः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

९ सीता—अय्या ! षन्दामि । [आर्याः ! वन्दे ।]

सर्वाः—वच्छे ! चिरमङ्गला होहि । [वत्से ! चिरमङ्गला भव ।]

सीता—अणुग्गाहिदम्हि । [अनुगृहीतास्मि ।]

१२ भरतः—आर्य ! अभिवादये भरतोऽहमस्मि ।

रामः—एहोहि वत्स ! इक्ष्वाकुकुमार ! स्वस्ति, आयुष्मान् भव ।

वक्षः प्रसारय क्वाटपुटप्रमाण-

मालिङ्ग मां सुविपुलेन भुजद्वयेन ।

सन्नामयाननमिदं शरदिन्दुकल्पं

प्रल्हादय व्यसनदग्धमिदं शरीरम् ॥ ७ ॥

भरतः—अनुगृहीतोऽस्मि । आर्य ! अभिवादये भरतोऽहमस्मि ।

सीता—अप्यउत्तेण चिरसञ्चारी होहि । [आर्यपुत्रेण चिरसञ्चारी

३ भव ।]

भरतः—अनुगृहीतोऽस्मि । आर्य ! अभिवादये ।

लक्ष्मणः—एहोहि वत्स । दीर्घायुर्भव । परिप्यजस्य गाढम् ।

६ (आलिङ्गति ।)

भरतः—अनुगृहीतोऽस्मि । आर्य प्रतिगृह्यतां राज्यभारः ।

रामः—वत्स ! कथमिव ।

- १ केकेयी-जाद ! चिराहिद्वसिदो खु एसो मणोरहो । [जात !
चिराभिलाषतः खल्वेष मनोरथः ।]

(ततः प्रविशति शत्रुघ्नः ।)

१२ शत्रुघ्नः—

विविधैर्व्यसनैः छिष्टमच्छिष्टगुणतेजसम् ।

द्रष्टुं मे त्वरते बुद्धी रायणान्तकरं गुरुम् ॥ ८ ॥

(उपगम्य ।) आर्य ! शत्रुघ्नोऽहमभिवादये ।

रामः—एहोहि घत्स ! स्वस्ति, आयुष्मान् भव ।

३ शत्रुघ्नः—अनुगृहीतोऽस्मि । आर्ये अभिवादये ।

सीता—वच्छ ! चिर जीव । [वत्त ! चिर जीव ।]

शत्रुघ्नः—अनुगृहीतोऽस्मि । आर्य ! अभिवादये ।

६ लक्ष्मणः—स्वस्ति, आयुष्मान् भव ।

शत्रुघ्नः—अनुगृहीतोऽस्मि । आर्य ! एतौ वसिष्ठयामदेवौ सह

प्रकृतिभिरभिषेकं पुरस्कृत्य त्वद्दर्शनमभिलषतः ।

तीर्थोदकेन मुनिभिः स्वयमाहूतेन

नानानदीनदगतेन तव प्रसादान् ।

इच्छन्ति ते मुनिगणाः प्रथमाभिषिक्तं

द्रष्टुं गुरोः सलिलसिक्तमिवारविन्दम् ॥ ९ ॥

केकेयी—गच्छ जाद ! अभिषेहेहि अभिसेजं । [गच्छ जात !
अभिलषामिषेकम् ।]

३ रामः—यदाहापयत्यम्ना । (निष्क्रान्तः ।)

(नेपथ्ये)

जयतु भवान् । जयतु स्वामी । जयतु महाराजः । जयतु देवः ।

६ जयतु भद्रमुरः । जयत्वार्यः । जयतु रायणान्तकः ।

केकेयी—एदे पुरोहिदा करचुइणो पुत्तजस्स मे विजअणोसं बड्ढ-

अन्तो आसीद्दि पूजयन्ति । [एते पुरोहिताः कञ्चुकिनः पुत्रस्य
 ९ मे विजयघोषं वर्धयन्त आशीर्भिः पूजयन्ति ।]
 सुमित्रा-पडदीओ परिचारआ सज्जणा अ पुत्तअस्स मे विजअं
 बड्ढअन्ति । [प्रकृतयः परिचारकाः सज्जनाश्च पुत्रस्य मे विजयं
 १२ वर्धयन्ति ।]

(नेपथ्ये)

भो भो जनस्थानवासिनस्तपस्विनः ! शृण्वन्तु शृण्वन्तु भवन्तः ।

हृत्वा रिपुप्रभवमप्रतिमं तमौघं

सूर्योऽन्धकारमिव शौर्यमयैर्मयूखैः ।

सीतामवाप्य सफलाशुभवर्जनीयां

रामो महीं जयति सर्वजनामिरामः ॥ १० ॥

कैकेयी-अम्महे, पुत्तस्स मे विजअघोसणा बड्ढइ । [अम्महे पुत्रस्य
 मे विजयघोषणा वर्धते ।]

३ (ततः प्रविशति कृताभिषेको रामः सपरिवारः ।)

रामः-(विलोक्याकाशे ।) भोस्तान् !

स्वर्गेऽपि तुष्टिमुपगच्छ विमुञ्च दैन्यं

कर्म त्वयाभिलषितं मयि यत् तदेतन् ।

राजा-किलास्मि भुवि सत्कृतभारवाही

धर्मेण लोकपरिरक्षणमभ्युपेतम् ॥ ११ ॥

मरतः-

अधिगतनृपशब्दं धार्यमाणातपत्रं

विक्रमिमतकृन्मौलिं तीर्थनोयाभिषिक्तम् ।

गुरुमधिगतलीलं वन्द्यमानं जनौघे—

नवगग्निमिवार्यं पश्यतो मे न हृत्तिः ॥ १२ ॥

राशुप्र.-एतदार्याभिषेकेण कुलं मे नष्टकल्मषम् ।

पुनः प्रकाशतां याति मोमस्येयोदये जगन् ॥ १३ ॥

रामः—वत्स लक्ष्मण ! अधिगतराज्योऽहमस्मि ।

लक्ष्मणः— दिष्टया भवान् वर्धते ।

३ (प्रविश्य)

कान्तुवीर्यः— जयतु महाराजः । एष रघु तत्रभवान् विभीषणो
विज्ञापयति, सुग्रीवनीलमैन्दजाम्यवद्वनूमत्प्रमुखाश्चातुगच्छन्तो

६ विज्ञापयन्ति—दिष्टया भवान् वर्धत इति ।

रामः— महायानां प्रसादाद् वर्धत इति कथ्यताम् ।

कान्तुवीर्यः— यदाज्ञापयति महाराजः ।

९ कैकेयी— घण्टा सु म्हि । इदं अवमुदञ्जं अओज्झाञ्जं पेक्किदुं
इच्छामि । [घन्टा सत्यस्मि । इममभ्युदयमयोष्याया प्रेक्षितुमिच्छामि ।]

१२ रामः—द्रक्ष्यति भवती । (विलोक्य ।) अथे प्रभामिर्वनमिदमसिलं
सूर्ययत् प्रतिभाति । (विभाव ।) आ ज्ञातम् । सम्प्राप्तं पुष्पकं
दिवि राजस्य विमानम् । कृतसमयमिदं स्मृतमाग्रमुपगच्छतीति ।

२५ तत् सर्वैरारुह्यताम् ।

(सर्व आरोहन्ति ।)

रामः— अद्यैव यास्यामि पुरीमयोध्यां

सम्पन्नविमित्रैरनुगम्यमानः ।

लक्ष्मणः— अद्यैव पश्यन्तु च नागरास्तां

चन्द्रं सनक्षत्रमिषोदयस्थम् ॥ १४ ॥

(भरतवाक्यम् ।)

यथा रामश्च जानम्या बन्धुमिश्च समागतः ।

तथा लक्ष्म्या समायुक्तो राजा भूमिं प्रशान्तु नः ॥ १५ ॥

(निःश्रान्ताः सर्वे ।)

सप्तमोऽङ्कः ।

प्रतिमानाटकं समाप्तम् ।

श्लोकानुक्रमणिका ।

अक्षोभ्यः क्षोभितः	I.	17	इयमेका पृथिव्यां	V.	1
अङ्गं मे स्पृश	II.	18	इह स्यास्यामि	IV.	19
अत्र रामश्च सीता	IV.	4	उभयस्यास्ति	V.	9
अथ खल्वव०	IV.	12	पुतदारांभि०	VII.	13
अद्यैव यास्यामि	VII.	14	एते ते देवताना०	III.	7
अधिगत नृप०	VII.	12	एते भृत्याः स्वानि	II.	13
अमपत्या अयं	II.	8	कमप्यर्थं धिरं	II.	17
अनुचरति शशाङ्कं	I.	25	द्रुमा धावन्तीव	III.	2
अन्वाह्यमान०	III.	15	कर्णौ स्वरापहृत०	I.	8
अपि सुगुण तवापि	IV.	21	कस्यासौ सदृश०	IV.	6
अयं ते दयितो	IV.	11	कामं देवत०	III.	5
अयं तेभ्येन	VII.	5	काले खल्वगता	III.	12
अयं हि पतितः	III.	14	कुतः कोधो	VI.	9
अयममरपतेः	II.	21	कृतान्तशक्याभि०	V.	4
अयच्छति पदि	III.	21	कृत्वा स्ववीर्यं०	VI.	4
अयोध्यामदवी०	III.	19	क्रमप्राप्ते हते	I.	15
असुरसमर०	IV.	10	क ते ज्येष्ठो	II.	14
अहं पश्चात्	IV.	16	गच्छन्ति तुष्टिं	V.	5
अहं हि दुःख०	II.	9	गतो रामः श्रियं	II.	20
अहो यलमहो	V.	14	गत्वा तु पूर्व०	VI.	7
आदर्शं यलकला०	I.	9	गत्वा पूर्वं स्व०	IV.	17
आपृच्छ सुप्रकृत०	V.	11	गुरोर्मे पाद०	I.	27
आरब्धे पटेहे	I.	5	गोपहीना यथा,	III.	23
आशावन्तः	IV.	28	घनः स्पष्टो धीरः	IV.	7
इदं गृहं तत्	III.	13	चरति पुलिनेषु	I.	2
इदं तत् स्त्रीमयं	IV.	14	धीरमात्रोत्तरी०	I.	31
इदानीं भूमि०	I.	4	छत्रं सम्पन्नं	I.	3
इयं स्वयं गच्छतु	IV.	13	जय नरवर	VII.	1
इयं हि नीलोत्पल०	VI.	1	तं चिन्तयामि	IV.	23

तं स्मृत्वा शुल्क	III.	11	पितुर्नियोगा०	IV.	20
तत्र यास्यामि	III.	24	पितुर्मे को व्याधिः	III.	I
तपःसद्ग्राम०	I.	28	पितुर्मे नौरसः	III.	19
तथैव पुत्रः	II.	10	पित्रा च बान्धव०	VI.	12
सातस्यैतानि	V.	13	प्रत्यातसद्गुण०	VI.	6
साने धनुर्नम०	I.	22	फलानि दृष्ट्वा	V.	6
सीयोंदकेन	VII.	8	बलादेष दत्तामीवः	V.	21
तेनोक्तं रुदित०	VI.	15	ममः शक्रः	V.	17
सैस्तर्पिताः सुत०	V.	10	भरतो वा भवेद्	I.	20
सैस्तेः प्रवृद्ध०	VII.	8	अनति सलिलं	V.	2
त्यक्त्वा तां गुरुणा	V.	1	मङ्गलार्थेऽनया	I.	24
त्यक्त्वा स्नेहं	III.	18	मद्भुजाकुह०	V.	22
प्रेलोक्यं दग्धु	I.	21	मम मातुः प्रियं	IV.	3
तथा राजपिप्या	III.	22	मम मातुश्च	III.	16
दैत्येन्द्रमान०	IV.	2	माययापहृते	V.	15
रघोभतुषों	IV.	9	मा स्वयं मन्तु०	I.	10
धन्याः सल्लु धने	II.	12	मुखमनुपमं	IV.	8
नरपतिनिधनं भव०	IV.	18	मेरुश्चलस्त्रिष	II.	1
नरपतिनिधनं मया०	VI.	8	यः स्वराज्यं	VI.	13
मालेन्द्रा यवसा०	II.	2	वत्कुले महति	I.	23
मारीणां पुरुषाणां	I.	11	वत्सत्यं परि०	IV.	23
नियतमनियतारमा	V.	7	यथा रामश्च	VII.	15
निघ्नंश्च कृतघ्न०	IV.	5	यदि न सहसे	I.	18
निर्वागाद् भूषणा०	I.	26	यस्याः शक्रममो	I.	13
पक्षाभ्यां परिभूय०	VI.	3	यावद् भविष्यति	IV.	24
पतत्युध्याय	II.	3	युदे येन सुराः	V.	16
पतितमिव शिरः	III.	3	येन प्राणाश्च	III.	3
पादोपभुक्ते	IV.	25	योऽस्याः कः	V.	3
पितुः प्राणपरि०	III.	4	योऽहमुत्पतितो	V.	3

राज्ये त्वामभिषिच्य	II.	19	अद्वेयः स्वमेवस्य	IV.	27
रामं वा शरणं०	V.	18	श्रुन्ता ते वनगमनं	I.	30
रामलङ्घनयो०	II.	15	सकृद स्पृशामि	II.	16
रामेणापि परि०	II.	5	सखीति सीतेति	VII.	2
रेणुः समुत्पतति	VII.	4	सन्यसन्ध जित०	II.	6
रघुकुट्यं किञ्चि०	III.	7	समं बाष्पेण	I.	8
वक्षः प्रसारय	IV.	16	समुदितबल०	VII.	2
वक्षः प्रसारय	VII.	7	सीताभवः पातु	I.	1
वनगमन०	I.	14	सुग्रीवो भगितो	V.	10
वयमयशसा	III.	17	सुखिरेणादि	IV.	26
वस्त्रकलैर्हृत०	III.	20	सूर्य इव गतो	II.	7
विचेष्टमानेव	VI.	2	सौवर्णान् वा मृगान्	V.	12
विलपसि किमिदं	V.	19	स्वर्गं गते नर०	IV.	1
विविधैर्भ्यंसनैः	VII.	8	स्वर्गेऽपि नृपि०	VII.	11
वेळामिमां	VI.	16	स्वैरं हि पश्यन्तु	I.	29
वैरं मुनिजन०	VI.	11	हत्या रिपुप्रभव०	VII.	10
शत्रुलङ्घन०	I.	7	हस्त भो- सारव०	VI.	14
शरीरेऽरिः	I.	12	हा वरस राम	II.	4
शुद्धे विपणितं	I.	15	हृदय भव	III.	9
शून्यः प्राप्तो यदि	II.	11	हृदयस्थित०	VI.	5
शोकादवचनाद्	I.	16			

अभिषेकस्य कथावस्तु ।

अत्र किष्किन्धा—सुन्दर मुद्रकाण्डगत रामचरित सर्वं प्रपञ्चितम् , अन्ते च
देवैर्दशरथानुप्रत्या रामो राज्येऽभिषिक्तः ।

पात्राणि ।

पुरुषा.—

राम —दशरथस्य ज्येष्ठ पुत्रः ।

लक्ष्मण.—रामानुजः ।

सुग्रीव.—षपीश्वरः ।

नील.—सुग्रीवनिधेयो वानरः ।

शिभीपण.—लङ्केश्वरस्य भ्राता ।

वाली—किष्किन्धाधिपतिः ।

अह्नद —वालिपुत्रः ।

रावण —लङ्केश्वरः ।

हनूमान्—वानरमुख्यः ।

बलाध्यक्ष —वानरसेनापतिः ।

विद्युन्मिह —राक्षसः ।

शङ्खुकर्णः—लङ्केश्वरस्य वार्ताहरः ।

अक्षः
इन्द्रजित् } —लङ्केश्वरस्य पुत्रौ ।

शुकसारणौ—प्रायारूपचारिणौ राक्षसौ ।

मिलमुत्त.—सुग्रीवस्य वार्ताहरः ।

ककुम —वानरेश्वरस्य भृत्यः ।

काञ्चुकीय.—राक्षसेश्वरस्य भृत्यः ।

काञ्चुकीय.—वानरेश्वरस्य भृत्यः ।

प्रथमः
 द्वितीयः } —विद्याधराः ।
 तृतीयः }

अग्निः

वरुणः

स्त्रियः—

सीता—रामपत्नी ।

तारा—बालिपत्नी ।

राक्षसः

॥ श्रीः ॥

भासनाटकचक्रे

अभिषेकनाटकम् ।

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

यो गाधिपुत्रमसविज्ञकराभिहन्ता

युद्धे विराघसरदूषणीर्यहन्ता ।

दर्पोद्यतोल्बणकग्रन्धकपीन्द्रहन्ता

पायात् स यो निशिचरेन्द्रकुलामिहन्ता ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । (परिक्रम्यावलोक्य) अये किन्तु खलु
मयि विज्ञापनव्यये शब्द इव श्रूयते ! अह्न ! पश्यामि ।

३ (नेपथ्ये)

सुप्रीय ! इत इतः ।

(प्रविश्य)

६ पारिपाश्विकः—भाय ।

कुतो नु खल्वेष समुत्थितो ध्वनिः

प्रवर्तते श्रोत्रविदारणो महान् ।

प्रचण्डवातोद्धतभीमगामिनां

यलाह्वानामिव खेऽभिगर्जताम् ॥ २ ॥

सूत्रधारः—भार्य ! किं नावगच्छसि । एष खलु सीतापहरणजनित-
सन्तापस्य रघुकुलप्रदीपस्य सर्वलोकजनयनाभिरामस्य रामस्य च,

३ दाराभिमर्शननिर्विषयीकृतस्य सर्वहर्षक्षराजस्य सुविपुलमहाग्रीवस्य
सुग्रीवस्य च परस्परोपकारकृतप्रतिज्ञयोः सर्ववानराधिपतिं हेम-
मालिनं वालिनं हन्तुं समुद्योगः प्रवर्तते । तत्र एतौ हि,

इदानीं राज्यविभ्रष्टं सुग्रीवं रामलक्ष्मणौ ।

पुनः स्थापयितुं प्राप्ताविन्द्रं हरिहरायिव ॥ ३ ॥

(निष्क्रान्तौ)

स्थापना ।

३ (ततः प्रविशति रामो, लक्ष्मणसुग्रीवौ, हनुमांश्च ।)

रामः—सुग्रीव ! इत इतः ।

मत्सायकान्निहतमिन्नविकीर्णदेहं

शत्रुं तवाद्य सहसा भुवि पातयामि ।

राजन् ! भयं त्यज ममापि समीपवर्ती

दृष्टस्त्वया च समरे निहतः स बाली ॥ ४ ॥

सुग्रीवः—देव ! अहं स्वत्वार्थस्य प्रसादाद् देवानामपि राज्यमाशङ्के,
किं पुनर्बानराणाम् । कुतः,

मुक्तो देव ! तवाद्य वालिहृदयं भेत्तुं न मे संशयः

सालान् सप्त महावने हिमगिरेः शृङ्गोपमाञ्छ्रीधर । ।

मित्र्या वेगवशात् प्रविश्य धरणीं गत्वा च नागालयं

मञ्जन् वीर ! पयोनिधौ पुनरयं सम्प्राप्तवान् सायकः ॥ ५ ॥

हनुमान्—

तव नृप ! मुखनिःसृतैर्वचोभि-

र्विगतभया हि वयं विनष्टशोकाः ।

रघुवर ! हरये जयं प्रदातुं

गिरिमभिगच्छ सनीरनीरदाभम् ॥ ६ ॥

लक्ष्मणः—आर्य ! सोपस्नेहतया वनान्तरस्यासितः खलु किष्कि-
न्धया भवितव्यम् ।

३ सुग्रीवः—सम्यगाह कुमारः ।

सम्प्राप्ता हरिवरबाहुसम्प्रगुप्ता

किष्किन्धया तव नृप ! बाहुसम्प्रगुप्ता ।

तिष्ठ त्वं नृवर ! करोम्यहं विसंशं

नादेन प्रचलमहीधरं नृलोकम् ॥ ७ ॥

रामः—भयस्तु, गच्छ ।

सुग्रीवः—यदाज्ञापयति देवः । (परिक्रम्य) भोः !

अपराधमनुद्दिश्य परित्यक्तस्त्वया विभो ! ।

युद्धे त्वत्पादशुभ्रपां सुग्रीवः कर्तुमिच्छति ॥ ८ ॥

(नेपथ्ये)

कथं कथं सुग्रीव इति ।

३ (ततः प्रविशति वाली, गृहीतवज्रया तारया सह ।)

वाली—कथं कथं सुग्रीव इति ।

तारे ! विमुञ्च मम वज्रमनिन्दिताङ्घ्रि !

प्रसूतवक्त्रनयने । किमसि प्रवृत्ता ।

सुग्रीवमद्य समरे विनिपात्यमानं

तं पश्य शोणितपरिप्लुतसर्वगात्रम् ॥ ९ ॥

तारा—पसीअउ पसीअउ महाराओ । अप्पेण कारणेण ण आग-

मिरसइ सुग्गीओ । ता अमच्चवग्गेण सह सम्मान्तिअ गन्तव्वं ।

३ [प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः । अल्पेन कारणेण नागमिष्यति सुग्रीवः ।

तदमात्यवर्गेण सह समन्वयं गन्तव्यम् ।]

वाली—आः,

शक्रो वा भवतु गतिः शशाङ्कवज्रे !
 शत्रोर्मे निशितपरश्वधः शिवो वा !
 नालं मामभिमुखमेत्य सम्प्रहर्तुं
 विष्णुर्वा विकसितपुण्डरीकनेत्रः ॥ १० ॥

तारा-पसीअउ पसीअउ महाराओ । इमस्स जणस्स अणुगहं
 दाव करेउं अरिहवि' महाराओ । [प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः ।
 अस्य जनस्यानुग्रहं तावत् कर्तुमर्हति महाराजः ।]
 वाली-श्रूयतां मत्पराक्रमः ।

तारे ! मया खलु पुरामृतमन्यनेऽपि
 गत्वा ग्रहस्य सुरदानवदैत्यसङ्घान् ।
 उत्फुल्लनेत्रमुरगेन्द्रमुदग्ररूप-
 माकृष्यमाणमथलोक्य सुविरमितास्ते ॥ ११ ॥

तारा-पसीअउ पसीअउ महाराओ । [प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः ।]

वाली-आः, मम वशानुवर्तिनी भव । प्रविश त्वमभ्यन्तरम् ।

३ तारा-एसा गच्छामि मन्दभाआ (निष्कान्ता) [एषा गच्छामि
 मन्दभागा ।]

वाली-हन्त प्रविष्टा तारा । यावदहं सुग्रीवं भग्नग्रीवं करोमि ।

४ (द्रुतमुपगम्य) सुग्रीव ! तिष्ठ तिष्ठ ।

इन्द्रो वा शरणं तेऽस्तु प्रभुर्वा मधुसूदनः ।

मच्चक्षुष्पथमासाद्य सजीवो नैव यास्यसि ॥ १२ ॥

इत इतः ।

सुग्रीवः-यदाज्ञापयति महाराजः ।

३ (उभौ नियुद्धं कुस्तः ।)

राम.-एष एष घाली,

सन्दोष्टश्चण्डसरत्तलेषो

मुष्टिं कृत्वा गाढमुद्वृत्तदंष्ट्रः ।

गर्जन् मीमं घानरो भाति मुष्टे

सवर्तामिः सन्दिधक्षुर्यधैष ॥ १३ ॥

लक्ष्मण.-सुग्रीयमपि पश्यत्वार्यः,

विकसितशतपत्ररत्ननेत्र.

कनकमयाङ्गद्वन्द्वपीनधातुः ।

हरियरमुपयाति घानरत्त्याद्

गुरुमभिभूय सता पिदाय वृत्ताय ॥ १४ ॥

घालिना ताडितः पतितः सुग्रीवः ।

हनुमान्-ह्रा ! धिक् । (उत्तमन्नम राममुपगतम्) जगत्तु मेघः ।

३ पायस्था ।

युक्तं भो ! नरपतिधर्ममास्थितेन
 युद्धे मां छलयितुमक्रमेण राम ! ।
 वीरेण व्यवगतधर्मसंशयेन
 लोकानां छलमपनेतुमुद्यतेन ॥ १७ ॥

हन्त भोः ।

भवता सौम्यरूपेण यशसो भाजनेन च ।
 छलेन मां प्रहरता प्ररुढमयशः कृतम् ॥ १८ ॥

भो राघव ! चीरवल्कलधारिणा वेषविपर्यस्तचित्तेन मम भ्रात्रा
 सह युद्धव्यग्रस्याधर्म्यः खलु प्रच्छन्नो वधः ।
 रामः—कथमधर्म्यः खलु प्रच्छन्नो वध इति ।

३ वाली—कः संशयः ।

रामः—न खल्वेतन् । पश्य,

वागुराच्छन्नमाश्रित्य मृगाणामिष्यते वधः ।
 वध्यत्याच्च मृगत्वाच्च भवाञ्छन्नेन दण्डितः ॥ १९ ॥

वाली—दण्डय इति मां भवान् मन्यते ।

रामः—कः संशयः ।

३ वाली—केन कारणेन ।

रामः—अगम्यागमनेन ।

वाली—अगम्यागमनेनेति । एषोऽस्माकं धर्मः ।

६ रामः—ननु युक्तं भोः !

भवता वानरेन्द्रेण धर्माधर्मौ विजानता ।

आत्मानं मृगमुद्दिश्य भ्रातृदारामिमर्शनम् ॥ २० ॥

वाली—भ्रातृदाराभिर्मर्शनेन तुल्यदोषयोरहमेव दण्डितो, न सुग्रीवः ।

रामः—दण्डितस्त्वं हि दण्डयत्वाद्, अदण्डयो नैव दण्डयते !

३ वाली—

सुग्रीवेणाभिमृष्टाभूद् घर्मपत्नी गुरोर्मम ।

तस्य दाराभिमर्गेन कथं दण्डयोऽग्निं राधय ॥ २१ ॥

रामः—न त्वेव हि कदाचिज्ज्येष्ठस्य यशस्यमो दाराभिमर्गनम् ।

शाली—दन्त अनुत्तरा ययम् । भयता दण्डित्वाद् विग्न-

१ पापोऽहं ननु ।

रामः—एवमस्तु ।

सुग्रीवः—हा पिक् ।

परिकरमदृशौ गजेन्द्रगामि-

स्तत्र रिपुशस्त्रपरिश्रिताङ्गौ च ।

अवनितलगतौ समीक्ष्य घाट्

हरिषर । हा पततां मेऽद्य चित्तम् ॥ २२ ॥

शाली—सुग्रीव ! अलमलं पिपादेन । ईदृशो लोकाधर्मः ।

(नेत्रध्ये)

२ हा हा महाराजो ।

शाली—सुग्रीव ! सवार्यतां सवार्यता स्त्रीजनः । एवं गतं नाहंति
मां द्रष्टुम् ।

६ सुग्रीव—यदाज्ञापयति महाराजः । हनूमान् ! एवं क्रियताम् ।

हनूमान्—यदाज्ञापयति कुमारः । (निष्कलम्)

(तत्र परिधन्यद्रुशौ हनूमाश्च)

१ हनूमान्—अहं ! इत इत ।

अहं—

भुत्वा कालत्रयं यान्तं हरिमृगगणेश्वरम् ।

समापतितसन्ताप प्रयानि दिधित्कनः ॥ २३ ॥

हनूमान् ! कुत्र महाराजः ।

हनुमान्-एष महाराजः,

शरनिर्भिज्जहृदयो विभाति धरणीतले ।

गुहशक्तिसमाक्रान्तो यथा क्रौञ्चाचलोत्तमः ॥ २४ ॥

अङ्गदः-(उपसृत्य) हा महाराज !

अतिबलमुखशायी पूर्वमासीर्हरीन्द्रः

क्षितितलपरिवर्ती क्षीणसर्वाङ्गचेष्टः ।

शरघरपरिवीतं व्यक्तमुत्सृज्य देहं

किमभिलपसि वीर स्वर्गमर्घाभिगन्तुम् ॥ २५ ॥

(इति भूमौ पतितः ।)

बाली-अङ्गद ! अलमलं विपादे । भोः सुग्रीव !

मया कृतं दोषमपास्य बुद्ध्या

त्वया हरीणामधिपेन सम्यक् ।

विमुच्य रोपं परिगृह्य धर्मं

कुलप्रवालं परिगृह्यतां नः ॥ २६ ॥

सुग्रीवः-यदाज्ञापयति महाराजः ।

बाली-भो राघव ! यस्मिन् कस्मिन् वापराचेऽनयोर्वानरचापलं

१ क्षन्तुमर्हसि ।

रामः-थाढम् ।

बाली-सुग्रीव ! प्रतिगृह्यतामस्मत्कुलधनं हेममाला ।

६ सुग्रीवः-अनुगृहीतोऽस्मि । (प्रतिगृह्णाति ।)

बाली-हनुमन् ! आपस्तावत् ।

हनुमान्-यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) इमा आपः ।

१ बाली- (आचम्य) परित्यजन्तीव मां प्राणाः । इमा गङ्गाप्रभृतयो
महानद्य एता उर्वश्यादयोऽप्सरसो मामभिगताः । एष सहस्र-

१ मयापि यन्तुम् ।

हंसप्रयुक्तो धीरवाही विमानः फालेन प्रेषितो मां नेतुमागतः ।

१२ भवतु । अयमयमागच्छामि । (स्वर्गतः ।)

सर्वे—हा हा महाराज ! ।

रामः—हन्त स्वर्गं गतो घाली । सुग्रीव ! क्रियतामस्य संस्कारः ।

१५ सुग्रीवः—यदाज्ञापयति देवः ।

रामः—लक्ष्मण ! सुग्रीवस्याभिप्रेकः कल्प्यताम् ।

लक्ष्मणः—यदाज्ञापयत्यार्यः ।

१८ (निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति ककुमः ।)

१ ककुमः—निष्ठितप्रायत्वान् कार्यस्याहारव्यापृताः सर्वे वानररूपपाः ।
तस्मादहमपि किञ्चिदाहारजातं सम्भायामि । (तदा वृषेति ।)

(प्रविश्य)

६ विष्णुतः—पेसिओ म्हि महाव्याएण सुग्रीवेण—अप्यरामस्स किदो-
वआरप्पचबुवआरणिमित्तं सव्यासु दिसासु सीदानिअअणे पेसिआ
सज्जे वागरा आअदा । तैसं दन्तिरगापहमुहस्स कुम्मारस्स अद्द-

९ दस्स पवुत्ति जाणिअ सिग्घं आअच्छत्ति । ता ऋद्धि ए ह गओ
कुमारो । (परिक्रम्याग्रतो विलोक्य) एतो अप्यकड्हो । आर जं
पुच्छामि । (उन्मूल्य) मुहं अप्यस्स । [प्रेषितोऽस्मि महापदेन

१२ सुग्रीवेण—आर्षरामस्य कृतोन्नयत्पुनश्चरनिमित्तं सर्वान् दिसान्
सीतविचरने प्रेषिताः सर्वे वानरा आगताः । तेषां दक्षिणपट्टेन

कुमारस्याङ्गदस्य प्रवृत्तिं ज्ञात्वा शीघ्रमागच्छेति । तत् क नु खलु गतः

१५ कुमारः । एष आर्यककुभः । यावदेनं पृच्छामि । सुखमार्यस्य ।]

ककुभः—अये विलमुखः । कुतो भवान् ।

विलमुखः—अय्य ! महाव्याअस्स सासणेण कुमारं अङ्गदं पेक्खिदुं

१८ आअदो म्हि । [आर्य ! महागजस्य शासनेन कुमारमङ्गदं प्रेक्षितु-
मागतोऽस्मि ।]

ककुभः—अपि कुशली आर्यरामो महाराजश्च ।

२१ विलमुखः—आम् ।

ककुभः—कोऽभिप्रायो महाराजस्य ।

(विलमुखः पेसिओ म्हि इति पूर्ववत् पठति)

२४ ककुभः—किं न जानीये निष्ठितमर्थं कार्यस्य ।

विलमुखः—किं किम् ।

ककुभः—श्रूयतां,

लब्ध्वा वृत्तान्तं रामपत्न्याः खगेन्द्राद्

आस्त्रागेन्द्रं सद्भिपेन्द्रं महेन्द्रम् ।

लङ्कामभ्येतुं वायुपुत्रेण शीघ्रं

वीर्यप्रायल्यालङ्घितः सागरोऽद्य ॥ १ ॥

तस्मादागच्छ, कुमारपादमूलमेव संश्रयावः ।

(निष्क्रान्तौ ।)

३

विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति राक्षसीगणपरिवृता सीता ।)

सीता—हृदि अदिधीरा खु म्हि मन्दभाआ । जा अय्यउत्तविरहिदा

६ रक्खसराअभवणं आणीदा अणिट्ठाणि अणरिहाणि जह्मणोरहप्प-
वुत्ताणि वअणाणि साविअमाणा जीवामि मन्दभाआ । आहु

- अप्यउत्तसाधअप्पञ्चएण कह वि अत्ताण पय्यवत्थावेमि । कि णु सु
 १ अज पज्जाळिअमाणे कम्मआरगिमण्डले उदअप्पसेओ विअ
 किञ्चि हिअअप्पसादो समुप्पण्णो । कि णु सु म अन्तरेण पसण्ण-
 हिअओ अप्यउत्तो भवे । [हा धिग् अतिधीरा सत्त्वस्मि मन्दभागा ।
 २ यार्यपुनविरहिता राक्षसराजभवनमानीतानिष्ठा-यनर्हाणि ययामनोरथ-
 प्रवृत्तानि वचनानि श्रावमाणा जीवामि मन्दभागा । अथवा आर्य
 पुनस्तापकप्रत्ययेन कथमप्यात्मान पर्यवस्थापयामि । किन्तु खल्वद्य
 ३ प्रज्ञास्वमाने कर्मकाराग्रिमण्डले उदकप्रसेक इय निश्चिद् हृदयप्रसाद-
 समुत्पन्न । किन्तु राउ मामन्तरेण प्रसन्नहृदय आर्यपुत्रो भवेत् ।]

(तत प्रविशति हनुमान् अङ्गुलीयकहस्त ।)

- ८ हनुमान्- (लङ्का प्रविश्य) अहो रावणभवनस्य विन्यास ।

कलकरचित्तचित्रतोरणाढ्या

मणिवरविट्पुमशोभितप्रदेशा ।

विमलचिह्नतसञ्चितैर्विमाने

विरियति महेन्द्रपुरीव भाति लङ्का ॥ २ ॥

अहो नु राउ,

एता प्राप्य दशग्रीवो राजलक्ष्मीमनुत्तमाम् ।

विमार्गप्रतिपन्नत्वाद् व्यापादयितुमुद्यत ॥ ३ ॥

(सर्वतो गत्वा) विचरितप्राया मया लङ्का ।

गर्भागारविनिष्कृष्टेषु बहुश शालाविमानादिषु

स्नानागारनिशाचरेन्द्रभवनप्रासादहर्म्येषु च ।

पानागारनिशान्तदेशविधरेष्वाक्रान्तवानस्म्यह

सर्वं भो । विचित न चैव नृपते पत्नी मया दृश्यते

अहो व्यर्थो मे परिश्रमः । भवतु, एतद्वर्म्माप्रमारुह्यावलोकयामि ।
(तथा कृत्वा) अये अयं प्रमदवनराशिः । इमं प्रविश्य परीक्षिष्ये ।

३ (प्रविश्यावलोक्य) अहो प्रमदवनसमृद्धिः । इह हि,

कनकरचित्तविट्टमेन्द्रनीले-

र्विकृतमहादुमपङ्क्तिचित्रदेशा ।

रुचिरतरनगा विभाति शुभ्रा

नभसि सुरेन्द्रविहारभूमिकल्पा ॥ ५ ॥

अपि च,

चित्रप्रस्तुतहेमधातुरुचिराः शैलाश्च दृष्टा मया

नानावारिचराण्डजैर्विरचिता दृष्टा मया दीर्घिकाः ।

नित्यं पुष्पफलाढ्यपादपयुता देशाश्च दृष्टा मया

सर्वं दृष्टमिदं हि रावणगृहे सीता न दृष्टा मया ॥ ६ ॥

को नु खल्वेतस्मिन् प्रदेशे सप्रभ इव दृश्यते । तत्र तावदवलोकयामि ।

(तथा कृत्वा) अये का नु खल्वियम् ।

राक्षसीभिः परिवृता विकृताभिः सुमध्यमा ।

नीलजीमूतमध्यस्था विशुद्धेखेव शोभते ॥ ७ ॥

यैषा,

असितभुजगकल्पां धारयन्त्येकवेणीं

करपरिमितमध्या कान्तसंसक्तचित्ता ।

अनशनकृशदेहा चाप्पसंसिक्तवक्त्रा

सरसिजवनमालेवावपे विप्रविद्धा ॥ ८ ॥

अये कथं दीपिकावलोकः । (विलोक्य) अये रावणः ।

मणिविरचितमौलिश्चारुताम्रायताक्षो

मदसललितगामी मत्तमातङ्गलीलः ।

युवतिजननिकाये माल्यसौ राक्षसेशो

हरिरिव हरिणीनामन्तरे चेष्टमानः ॥ ९ ॥

किमिदानीं करिष्ये । भवतु, दृष्टम् । एनमशोकपादपमारुह्य कोट-
रान्तरितो भूत्वा दृढं वृत्तान्तं ज्ञास्यामि । (तथा करोति ।)

३ (ततः प्रविशति रावणः सपरिवारः ।)

रावणः—

दिव्यास्त्रैः सुरदैत्यदानवचमूषिद्राघणं राघणं

युद्धे क्रुद्धसुरेभदन्तकुलिशव्यालीढवक्षस्यलम् ।

सीता मामविवेकिनी न रमते सत्ता च मुग्धेक्षणा

क्षुद्रे क्षत्रियतापसे ध्रुवमहो दैवस्य विज्ञक्रिया ॥ १० ॥

(ऊर्ध्वमवलोक्य) एष एष चन्द्रमाः,

रजतरचितदर्पणप्रकाशः

करनिषरेर्हृदयं ममामिपीड्य ।

उदयति गगने विजृम्भमाणः

कुमुदघनप्रियग्रान्धवः शशाङ्कः ॥ ११ ॥

(परिक्रम्य) एषा सीता पादपमूलमाश्रित्य ध्यानसंवीतहृदयानशन-
क्षामवदना स्वदेहमिय प्रवेष्टुकामा सहगूढस्तनोदरी दुर्दिनान्तर्गता

१ चन्द्रलेखेय राक्षसीगणपरिवृतोपविष्टा । येषां,

अपास्य भोगान् मां चैव श्रियं च महतीमिमाम् ।

मानुषे न्यस्तहृदया नैव वश्यत्वमागता ॥ १२ ॥

हनुमान्—हन्त भुविह्यतम् ।

इयं सा राजतनया पत्नी रामस्य मैथिली ।

सिंहदर्शनवित्रस्ता मृगीव परितप्यते ॥ १३ ॥

रावणः—(उपेत्य)

सीते ! त्यज त्वं व्रतमुग्रचर्यं

भजस्व मां भामिनि ! सर्वगात्रैः ।

अपास्य तं मानुषमद्य भद्रे !

गतायुषं कामपथान्निवृत्तम् ॥ १४ ॥

सीता-हस्तो खु रावणओ, जो वअणगदसिद्धि बि ण जाणादि ।

[हास्यः खलु रावणकः, यो वचनगतसिद्धिमपि न जानाति ।]

३ हनूमान्-(सक्रोधम्) अहो रावणस्यावलेपः ।

तौ च याहु न विज्ञाय तच्चापि सुमहद् धनुः ।

सायकं चापि रामस्य गतायुरिति भाषते ॥ १५ ॥

न शक्नोमि रोषं धारयितुम् । भवतु, अहमेवार्थरामस्य कार्यं साधयामि । अथवा,

यद्यहं रावणं हन्मि कार्यसिद्धिर्भविष्यति ।

यदि मां प्रहरेद् रक्षो महन् कार्यं विपद्यते ॥ १६ ॥

रावणः—

वरतनु ! तनुगात्रि ! कान्तनेत्रे !

कुत्रलयदामनिभां विमुच्य वेणीम् ।

बहुविधमणिरत्नभूषिताङ्गं

दगदिरसं मनसा भजस्व देवि । ॥ १७ ॥

सीता-हं विपरीओ खु धम्मो, जं जीवदि खु अअं पापरकलसो ।

[हं, विपरीतेः खलु धर्मः, यद् जीवति रात्वयं पापराक्षसः ।]

३ रावणः—ननु देवि ।

सीता-सत्तो सि । [गतोऽसि ।]

रावणः—हहह, अहो पतिव्रतायास्तेजः ।

देवाः सेन्द्रादयो भग्ना दानवाश्च मया रणे ।

सोऽहं मोहं गतोऽस्म्यद्य सीतायास्त्रिभिरक्षरैः ॥ १८ ॥

(नेपथ्ये)

जयतु देव । जयतु लङ्केश्वर । जयतु स्वामी । जयतु महाराजः ।

१ दश नाडिका पूर्णाः । अतिक्रामति स्नानवेला । इत इतो महाराजः ।

(निष्क्रान्तः उपरिवारो रावणः ।)

हनूमान्-हन्त निर्गतो रावणः, सुप्ताश्च राक्षसस्त्रियः ।

६ अयं कालो देवीमुपसर्पितुम् । (कोटरद्वारम्) जयत्यविधवा ।

प्रेषितोऽहं नरेन्द्रेण रामेण विदितात्मना ।

त्वद्गतस्नेहसन्तापबिह्वलीकृतचेतसा ॥ १९ ॥

सीता-(आत्मगतम्) को णु खु अअं, पापरक्यसो अय्यउत्तकेरओ

त्ति अत्ताणं ववदिसिअ घाणररुवेण मं वञ्चिदुकामो भवे । भोदु,

१ तुहिआ भविरसं । [को नु एत्थय, पापरक्षस आर्यपुत्रसन्धीत्या-
त्मान व्यपदिश्य वानररूपेण मा वञ्चयितुकामो भवेत् । भवतु,
तूष्णीका भविष्यामि ।]

६ हनूमान्-कथं न प्रत्येति भवती । अलमन्यशङ्कया । श्रोतुमर्हति
भवती ।

इक्ष्वाकुकुलदीपेन सन्धाय हरिणा त्यहम् ।

प्रेषितस्त्वद्विचित्यर्थं हनूमान् नाम वानरः ॥ २० ॥

सीता-(आत्मगतम्) जो वा को वा भोदु । अय्यउत्तणामसङ्कि-

त्तणेण अहं एदेण अमिभासिरस । (प्रकाशम्) भद ! को वुत्तन्तो

१ अय्यउत्तस्स । [यो वा को वा भवतु । आर्यपुत्रनामसकीर्तनेनाह-
मेतेनागिमाधिन्ने । भद्र ! को वृत्तान्त आर्यपुत्रस्य ।]

हनूमान्-भवति ! श्रूयताम्,

अनशनपरितप्तं पाण्डु स क्षामवक्त्रं
 तव वरगुणचिन्तावीतलावण्यलीलम् ।
 वहति विगतधैर्यं हीयमानं शरीरं
 मनसिजशरदग्धं वाष्पपर्याकुलाश्रम् ॥ २१ ॥

- सीता—(आत्मगतम्) हृद्धि वीर्यिआ सु न्हि मन्दभाआ एवं
 सोअन्तं अय्यउत्तं सुणिअ । अय्यउत्तस्स विरहपरिस्समो वि मे
 ३ सफलो संवुत्तो त्ति पेक्खामि, जदि सु अअं वाणरो सअं मन्तेदि ।
 अय्यउत्तस्स इमस्सि जणे अणुक्कोसं परिस्समं च सुणिअ सुहस्स
 दुक्खस्स अ अन्तरे होआअदि विअ मे हिअअं । (प्रकाशम्) भइ !
 ६ कहं तुम्हेहि अय्यउत्तस्स सङ्गमो जादो । [हा चिग् वीरिटा
 खल्वस्मि मन्दभागा एवं शोचन्तमार्यपुत्रं श्रुत्वा । आर्यपुत्रस्य विरह-
 परिश्रमोऽपि, मे सफलः संवृत्त इति पश्यामि, यदि खल्वयं वानरः
 ९ सरयं मन्त्रयते । आर्यपुत्रस्यास्मिन् जनेऽनुज्जोगं परिश्रमं च भुत्वा
 सुखस्य दुःखस्य चान्तरे दोलयत इव मे हृदयम् । मद्र ! कयं पुष्पा-
 मितार्यपुत्रस्य संगमो जातः ।]
 १२ हनूमान्—भवति ! श्रूयतां ।

हत्वा घालिनमाहवे कपियरं त्यक्कारणादम्रजं
 सुग्रीयस्य कृतं नरेन्द्रतनये ! राज्यं हरीणां तवः ।
 राक्षा त्वद्विचयाय चापि हरयः सर्वा दिशः प्रेषिता-
 स्तेषामस्म्यहमद्य गृध्रवचनात् त्वां देवि ! सम्प्राप्तवान् ॥ २२ ॥

अपि च, ईदृशमिव ।

- सीता—अहो अअरुणा कन्नु इस्सरा एव्वं सोअन्तं अय्यउत्तं फर-
 ३ अन्तो । [अहो अकरुणाः एतत्वीर्यवा एवं शोचन्तमार्यपुत्रं कुर्वन्तः ।]
 हनूमान्—भवति ! मा विषादेन । रामो हि,

प्रगृहीतमहाचापो वृतो वानरसेनया ।

समुद्धतुं दशग्रीवं लङ्कामेवाभियास्यति ॥ २३ ॥

सीता— किण्णु खु सिविणो मए दिट्ठो । भद ! अवि सच्चं । ण
आणामि । [किन्तु एतु स्वप्नो मया दृष्टः । यद्वा ! अपि सत्यम् ।

१ न जानामि ।]

हनुमान्— (स्वगतम्) भोः ! कष्टम् ।

एवं गाढं परिज्ञाय भर्तारं भर्व्वत्सला ।

न प्रत्यायति शोकार्ता यथा देहान्तरं गता ॥ २४ ॥

(प्रकाशम्) भवति ! अयमिदानीं,

समुदितवरचापबाणपाणिं पतिमिह राजसुते । तवानयामि ।

भव हि विगतसंशया मयि त्वं नरवरपार्श्वगता विनीतशोका ॥ २५ ॥

सीता—भद ! एदं मे अवत्थं सुणिअ अय्यवत्तो जह सोअपरवसो
ण होइ, तह मे वत्तन्तं भणेहि । [भद्र ! एता मेऽवस्थां श्रुत्वाऽर्च्युणो

१ यथा शोकपरवसो न भवति, तथा मे वृत्तान्तं मग ।]

हनुमान्—यदाज्ञापयति भवती ।

सीता—गच्छ, कय्यसिद्धी होडु । [गच्छ, कार्यसिद्धिर्भवतु ।]

१ हनुमान्—अनुगृहीतोऽरिम । (परिक्रम्य) कथमिदानीं ममागमनं
रावणाय निवेदयामि । भवतु, दृष्टम् ।

परभृतगणजुष्टं पद्मपण्डामिरामं

सुरुचिरतरुपण्डं तोयदामं त्रिकूटम् ।

करचरणविमर्दः काननं चूर्णयित्वा

विगतविषयदर्पं राक्षसेशं करोमि ॥ २६ ॥

(निष्क्रान्तौ)

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति शङ्कुकर्णः)

३ शङ्कुकर्णः—क इह भोः ! काञ्चनतोरणद्वारमश्न्यं कुरुते ।

(प्रविश्य)

प्रतिहारी—अद्य ! अहं विजया । किं करीअहु । [आर्य ! अहं
६ विजया । किं क्रियताम् ।]

शङ्कुकर्णः—विजये ! निवेद्यतां निवेद्यतां महाराजाय लङ्केश्वराय-
भग्नप्रायाशोकवनिकेति ! कुतः,

यस्यां न प्रियमण्डनापि महिषी देवस्य मण्डोदरी

स्नेहाल्लुम्पति पल्लवान्न च पुनर्धीजन्ति यस्यां भयात् ।

धीजन्तो मलयानिला अपि करैरस्पृष्ट्यालनुमा

सेयं शक्ररिपोरशोकवनिका भग्नेति विज्ञाप्यताम् ॥ १ ॥

प्रतिहारी—अद्य ! णिञ्चं भट्टिपादमूले वत्तमाणस्स जणस्स अदिट्ठ-
पुरुषो अअं सम्भमो । किं एदं । [आर्य ! नित्यं भर्तृपादमूले

३ वर्तमानस्य जनस्यादृष्टपूर्वोऽयं संभ्रमः । किमेतद् ।]

शङ्कुकर्णः—भवति ! अतिपाति कार्यमिदम् । शीघ्रं निवेद्यतां
निवेद्यताम् ।

६ प्रतिहारी—अद्य ! इयं णिवेदेमि । (निष्क्रान्ता) [आर्य ! इयं
निवेदयामि ।]

शङ्कुकर्णः—(पुरतो विलोक्य) अये अयं महाराजो लङ्केश्वर इव

९ एवामिवर्तते । य एषः,

अमलयमलसन्निभोमनेत्रः

धनकमयोज्ज्वलदीपिकापुरोगः ।

त्यरितमभिपतत्यसौ सरोपो

युगपरिणामसमुद्यतो यथार्कः ॥ २ ॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो रावणः ।)

रावणः—

कथं कथं भो नचवाक्यवादिच्छुणोमि शीघ्रं वद केन चाद्य ।

मुमुर्षुणा मुक्तभयेन धृष्टं वनाभिर्मर्दात् परिधरितोऽहम् ॥ ३ ॥

शङ्कुकर्णः—(उपसृत्य) जयतु महाराजः । अविदितागमनेन केनचिद्

यानरेण ससंरम्भमिमृदिताशोकवनिका ।

३ रावणः—(तावदहम्) कथं यानरेणेति । गच्छ, शीघ्रं निगृह्णानय ।

शङ्कुकर्णः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

रावणः—भयतु भयतु ।

युधि जगत्त्रयमीतिरुतोऽपि मे यदि कृतं त्रिदशैरिदमप्रियम्

अनुभयन्त्वचिरादमृताशिनः फलमतो निजशाठ्यसमुद्भवम् ॥४॥

(प्रविश्य)

शङ्कुकर्णः—जयतु महाराजः । महाराज ! महाबलः खलु स

३ यानरः । तेन खलु मृणालमुत्पादिताः सालवृक्षाः, सुष्टिना भग्नौ

दारुनर्वतकः, पाणिबलाभ्यामभिमृदितानि लतागृहाणि, नादेनैव

विसंक्षीकृताः प्रमदयनपालाः । तस्य ग्रहणसमर्थं बलमाज्ञापयितु-

५ मर्हति महाराजः ।

रावणः—तेन हि किङ्कराणां सहस्रं बलमाज्ञापय यानरग्रहणाय ।

शङ्कुकर्णः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु

१ महाराजः ।

अस्मदीयैर्महापृक्षैरस्मदीया महाबलाः ।

क्षिप्रमेव हतास्तेन किङ्करा द्रुमयोधिना ॥ ५ ॥

रावणः—कथं हता इति । तेन हि कुमारमक्षमाज्ञापय यानरग्रहणाय ।

शङ्कुकर्णः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

३ रावणः—(विचिन्त्य)

कुमारो हि कृतास्त्रश्च शूरश्च बलवानपि ।

प्रसह्य चापि गृहीयाद्वन्याद् वा तं वनौकसम् ॥ ६ ॥

(प्रविश्य)

शङ्कुकर्णः—अनन्तरीयं बलमाज्ञापयितुमर्हति महाराजः ।

३ रावणः—किमर्थम् ।

शङ्कुकर्णः—श्रोतुमर्हति महाराजः । कुमारं वानरमभिगच्छन्तं दृष्ट्वा महाराजेनानाज्ञापिता अप्यनुगताः पञ्च सेनापतयः ।

६ रावणः—ततस्ततः ।

शङ्कुकर्णः—ततस्तानभिद्रुतान् दृष्ट्वा किञ्चिद् मीत इष तोरण-
माश्रित्य काञ्चनपरिपमुद्यम्य निपातितास्तेन हरिणा पञ्च सेना-

९ पतयः ।

रावणः—ततस्ततः ।

शङ्कुकर्णः—ततः कुमारमक्षं

क्रोधान् संरक्तनेत्रं त्यरितवरहयं स्पन्दनं बाहयन्तं

प्रापृट्कालाभ्रकल्पं परमलघुतरं घाणजालान् यमन्तम् ।

तान् बाणान् निर्विधून्वन् कपिरपि सहसा तद्रथं लङ्घयित्वा

कण्ठे सद्गृह्य घृष्टं मुद्रितवरमुखो मुष्टिना निर्जघान ॥ ७ ॥

रावणः—(सरोपम्) आः, कथं कथं निर्जघानेति ।

तिष्ठ त्वमहमेवैनमासाद्य कपिजन्तुकम् ।

एष भस्मीकरोम्यमत्क्रोधानलकणैः क्षणान् ॥ ८ ॥

शङ्कुकर्णः—प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः । कुमारमक्षं निहतं श्रुत्वा

क्रोधाविष्टहृदयः कुमारैन्द्रजिदभिगतवांस्तं वनौकसम् ।

३ रावणः—तेन हि गच्छ । भूयो शायतां वृत्तान्तः ।

शङ्कुर्गः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

रावणः—कुमारो हि कृतास्त्रश्च,

अवश्यं युधि वीरणां वधो वा विजयोऽथवा ।

तथापि क्षुद्रकर्मदं मेहामीषन्मनोज्वरः ॥ ९ ॥

(प्रविश्य)

शङ्कुर्गः—जयतु महाराजः । जयतु लङ्केधरः । जयतु भद्रमुखः ।

संबृत्तं तुमुलं युद्धं कुमारस्य च तस्य च ।

ततः स वानरः क्षीघ्रं बद्धः पाशेन साम्प्रतम् ॥ १० ॥

रावणः—कोऽत्र विस्मय इन्द्रजिता आस्त्राभृगो बद्ध इति । कोऽत्र भोः ।।

१ (प्रविश्य)

राक्षसः—जयतु महाराजः ।

रावणः—गच्छ विभीषणस्तावदाहूयताम् ।

६ राक्षसः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

रावणः—त्वमपि तावद् वानरमानय ।

शङ्कुर्गः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

९ रावणः—(विचिन्त्य) भोः ! कष्टम् ।

अचिन्त्या मनसा लङ्का सहितैः सुरदानवैः ।

अभिभूय दशधीर्यं प्रविष्टः किल वानरः ॥ ११ ॥

अपि च,

जित्वा त्रैलोक्यमाजौ समुखनुसुतं यन्मया गर्वितेन

क्रान्त्वा कैलासमीशं स्वगणपरिवृतं साकमाकम्प्य देव्या ।

लब्ध्वा तस्मात् प्रसादं पुनरयमुतया नन्दितानाहतत्वाद्

दत्तं शर्तं च ताभ्यां यदि कपिविकृतिच्छब्दानां तन्मम स्यात् ॥ १२ ॥

१. मशमीपां मनोज्वरः ।—

(ततः प्रविशति विभीषणः ।)

विभीषणः—(सविमर्शम्) अहो तु खलु महाराजस्य विपरीता खलु

३ बुद्धिः संवृत्ता । कुतः,

मयोक्तो मैथिली तस्मै बहुशो दीयतामिति ।

न मे शृणोति वचनं सुहृदां शोककारणात् ॥ १३ ॥

(उपेत्य)

जयतु महाराजः ।

३ रावणः—विभीषण ! एहोहि । उपविश ।

विभीषणः—एष एष उपविशामि । (उपविशति)

रावणः—विभीषण ! निर्विण्णमिव त्वां लक्ष्ये ।

६ विभीषणः—निर्वेद एव खल्वनुक्तप्राहिणं स्वामिनमुपाश्रितस्य
भृत्यजनस्य ।

रावणः—छिद्यतामेवा कथा । त्वमपि तावद् धानरमानय ।

९ विभीषणः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति राक्षसैर्गृहीतो हनुमान् ।)

सर्वे—आः इत इतः ।

१२ हनुमान्—

नैवाहं धर्पितस्तेन नैर्ऋतेन दुरात्मना ।

स्वयं ग्रहणमापन्नो राक्षसेशदिदृक्षया ॥ १४ ॥

(उपगम्य)

भो राजन् ! अपि कुशली भवान् ।

३ रावणः—(सावशम्) विभीषण ! किमस्य तत् कर्म ।

विभीषणः—महाराज ! अतोऽप्यधिकम् ।

रावणः—कथं त्वमयमच्छसि ।

निमीपणः—प्रष्टुमर्हति महाराज. कस्त्वमिति ।

रावण—भो यानर ! कस्त्वम् । केन कारणेन धर्षितोऽस्माकमन्तःपुरं

३ प्रविष्टः ।

हनुमान्—भो. ! श्रूयताम्,

अजन्तायां समुत्पन्नो मारुतस्थौरसः सुतः ।

प्रेपितो राघवेणाहं हनुमान् नाम यानरः ॥ १५ ॥

निमीपण—महाराज । किं श्रुतम् ।

रावण—किं श्रुतेन ।

४ निमीपण—हनुमन् ! किमाह तत्रभवान् राघवः ।

हनुमन्—भोः ! श्रूयता रामशासनम् ।

रावण—कथं कथं रामशासनमित्याह । आः हन्यतामयं यानरः ।

५ निमीपणः—प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः । सर्वापराधेष्ववध्या खलु
दूता । अथवा रामस्य वचनं श्रुत्वा पश्चाद् अयेष्टं कर्तुमर्हति
महाराजः ।

६ रावण—भो यानर ! किमाह स मानुषः ।

हनुमान्—भोः ! श्रूयता,

वरदारणमुपेहि शङ्करं वा प्रविश च दुर्गतमं रसातलं वा ।

११ शरवरपरिभ्रमसर्पगात्रं यमसदनं प्रतियाप्याम्यहं त्वाम् ॥ १६ ॥

रावणः—ह ह ह ।

दिव्यास्त्रैस्त्रिदशगणा मयामिभूता

दैत्येन्द्रा मम वज्रवर्तिनः समस्ताः ।

पौलस्त्योऽप्यपहतपुष्पकोऽवसन्नो

भो ! रामः कथमभियाति मानुषो माम् ॥ १७ ॥

हनूमान्-एवंविधेन भवता किमर्थं प्रच्छन्नं तस्य दारापहरणं कृतम् ।

विभीषणः-सम्यग्ग्राह हनूमान् ।

अपास्य मायया रामं त्वया राक्षसपुङ्गव ! ।

भिक्षुवेपं समास्थाय च्छलेनापहृता हि सा ॥ १८ ॥

रावणः-विभीषण ! किं विपक्षपक्षमवलम्बसे ।

विभीषणः-

प्रसीद राजन् ! वचनं हितं मे प्रदीयतां राघवधर्मपत्नी ।

इदं कुलं राक्षसपुङ्गवेन त्वया हि नेच्छामि विपद्यमानम् ॥ १९ ॥

रावणः-विभीषण ! अलमलं भयेन ।

कथं लम्बसटः सिंहो मृगेण विनिपात्यते ।

गजो वा सुमहान् मत्तः शृगालेन निहन्यते ॥ २० ॥

हनूमान्-भो रावण ! विपद्यमानभाग्येन भवता किं युक्तं राघवमेवं वक्तुम् । मा तावद् भोः ।

नक्तश्चरापसद ! रावण ! राघवं तं

वीराग्रगण्यमतुलं त्रिदशेन्द्रकल्पम् ।

प्रक्षीणपुण्य ! भयता भुवनैकनाथं

वक्तुं किमेवमुचितं गतसार ! नीचैः ॥ २१ ॥

रावणः-कथं कथं नामाभिधत्ते । हन्यतामयं वानरः । अयया दूत-
वधः खलु वचनीयः । शङ्कुकर्णं । लाङ्गुलमादीप्य विमृश्यतामयं

१ वानरः ।

शङ्कुकर्णः-यदाशापयति महाराजः । इत इतः ।

रावणः-अथवा एहि तावन् ।

६ हनूमान्-अयमस्मि ।

रावणः-अभिधीयतां मद्वचनात् स मानुषः ।

अभिभूतो गया राम ! दारपहरणादसि ।

यदि तेऽस्ति धनुःश्लाघा दीयतां मे रणो महान् ॥ २२ ॥

हनुमान्—अचिराद् द्रक्ष्यसि,

अमिहतवरचक्रगोपुराट्टां

रघुवरकार्मुकनादनिर्जितस्त्वम् ।

हरिगणपरिपीडितैः समन्तात्

प्रमदवनैरभिसंवृतां स्वलङ्काम् ॥ २३ ॥

रणः—आः निर्वास्यतामयं धानरः ।

राक्षसाः—इत इतः ।

१ (राक्षसिः सह निष्क्रान्तो हनुमान् ।)

निमीपण—प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः । अस्ति काचिद् विवक्षा
महाराजस्य हितमन्तरेण ।

६ राणः—उच्यतां, तच्छ्रेयो वयमपि श्रोतारः ।

निमीपणः—सर्वथा राक्षसकुलस्य विनाशोऽभ्यागत इति मन्ये ।

रणः—केन कारणेन ।

९ निमीपणः—महाराजस्य विप्रतिपत्त्या ।

रणः—क्व मे विप्रतिपत्तिः ।

निमीपणः—ननु सीतापहरणमेव ।

१२ राणः—सीतापहरणेन को दोषः स्यात् ।

निमीपण—अघर्मश्च ।

रणः—धनत्रदेन सायज्ञोपमिव ते वचनम् । तद् वृद्धिः ।

१५ निमीपणः—तदेव ननु ।

रणः—निमीपण ! किं गूहसे । मम सद्यः प्राणैः शापितः स्याः,

यदि सत्यं न ब्रूयाः ।

८ निमीपणः—अमयं दातुमर्हति महाराजः ।

रावणः— दत्तमभयम् । दृच्यताम् ।

विभीषणः— बलवद्विग्रहश्च ।

२१ रावणः— (सरोपम्) कयं कयं बलवद्विग्रहो नाम ।

शत्रुपक्षमुपाश्रित्य मामयं राक्षसाद्यमः ।

क्रोधमाहारयंस्तीव्रममीरुरभिभाषते ॥ २४ ॥

कोऽत्र ।

ममानवेक्ष्य सौभ्रात्रं शत्रुपक्षमुपाश्रितम् ।

नोत्सहे पुरतो द्रष्टुं तस्मादेव निरस्यताम् ॥ २५ ॥

विभीषणः— प्रसीदतु महाराजः । अहमेव यास्यामि ।

शासितोऽहं त्वया राजन् ! प्रयामि न च दोषवान् ।

त्यक्त्वा रोपं च कामं च यया कार्यं तथा कुरु ॥ २६ ॥

(परिक्रम्य) अयमिदानीम्—

अद्यैव तं कमललोचनमुपचापं

रामं हि रावणवधाय कृतप्रतिष्ठम् ।

संश्रित्य संश्रितहितप्रथितं नृदेवं

नष्टं निशाचरकुलं पुनरुद्धरिष्ये ॥ २७ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

रावणः— एन्त निर्गतो विभीषणः । यावदहमपि नगररक्षां सम्पा-

३ दयामि । (निष्क्रान्तः ।)

तृतीयोऽङ्कः ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति वानरकाञ्चुकीयः ।)

३ काञ्चुकीय.-भो भो बलाध्यक्ष ! सन्नाहमाज्ञापय वानरवाहिनीम् ।

(प्रविश्य)

बलाध्यक्षः-आर्य ! किञ्चित्तोऽयं समुद्योगः ।

४ काञ्चुकीयः-तत्रभवता हनूमतानीतः खल्वार्यरामस्य देव्याः सीताया
वृत्तान्तः ।

बलाध्यक्ष.-किमिति किमिति ।

५ काञ्चुकीय-श्रूयतां,

लङ्कायां किञ्च पर्वते नृपसुता शोकाभिभूतां भृशं
पौलस्त्येन बिहाय धर्मसमर्थं सङ्ग्रेह्यमाना ततः ।

श्रुत्यैतद् भृशशोकतप्तमनसो रामस्य कार्यार्थिना
राज्ञा वानरवाहिनीं प्रतिभया सन्नाहमाज्ञापिता ॥ १ ॥

बलाध्यक्ष-एवम् । यदाज्ञापयति महाराजः ।

काञ्चुकीय.-यावदहमपि सन्नद्धा वानरवाहिनीति महाराजाय

६ निवेदयामि ।

(निष्क्रान्ती ।)

विष्कम्भक ।

७ (ततः प्रविशति रामो लक्ष्मणः सुग्रीवो हनुमाश्च ।)

रामः-

आक्रान्ता पृथुसानुकुञ्जगहना मेघोपमा पर्वता-

सिंहव्याघ्रगजेन्द्रपीतसलिला नद्यश्च तीर्णा मया ।

श्रान्तं पुष्पफलाढ्यपादप्रयुतं चित्रं महत् काननं

सम्प्राप्तोऽस्मि कपीन्द्रसैन्यसहितो बेलतटं साम्प्रतम् ॥ २ ॥

लक्ष्मणः—एष एष भगवान् वरुणः,

सजलजलधरेन्द्रनीलनीरो विलुलितफेनतरङ्गचास्हारः ।

समधिगतनदीसहस्रबाहुर्दरिव भाति सरित्पतिः शयानः ॥३॥

रामः—कथं कथं भोः !

रिपुमुद्धर्तुमुद्यन्तं मामयं सक्तसायकम् ।

सजीवमद्य तं कर्तुं निवारयति सागरः ॥ ४ ॥

मुप्रीवः—अये विद्यति

सजलजलदसन्निभप्रकाशः

कनकमयामलभूपणोज्ज्वलाङ्गः ।

अमिपतति कुतो नु राक्षसोऽसौ

शलभ इवाशु हुताशनं प्रवेष्टुम् ॥ ५ ॥

हनूमान्—भो भो यानरवीराः ! अप्रमत्ता भवन्तु भयन्तः ।

शैलैर्दुर्गैः सम्प्रति मुष्टियन्धैर्दन्तैर्नरैर्जानुभिरुपनादैः ।

रक्षोवधार्थं युधि यानरेन्द्रास्तिष्ठन्तु रक्षन्तु च नो नरेन्द्रम् ॥६॥

रामः—राक्षस इति । हनूमान् ! अलमलं सम्भ्रमेण ।

हनूमान्—यदाहापयति देवः ।

१ (ततः प्रविशति विभीषणः ।)

विभीषणः—भोः । प्रातोऽस्मि राघवस्य शिथिरसन्निवेशम् ।

(विचिन्त्य) अकृतदूतसम्प्रेषणमविदितागमनमभिग्रसम्यन्विनं

६ कथं नु गच्छाममयगच्छेन् तत्रभवान् राघवः । कुतः,

शुद्धस्य यस्य पुरतः महितोऽप्यशक्तः

स्थानं मुरेः सुररिपोयुधि यद्यपाणिः ।

तस्यानुजं रघुपतिः शरणागतं मां

किं वक्ष्यतीति हृदयं परिशङ्किनं मे ॥ ७ ॥

अथवा,

दृष्टधर्मोऽर्थतत्त्वोऽयं साधुः संश्रितवत्सलः ।

शङ्कनीयः कथं रामो विशुद्धमनसा मया ॥ ८ ॥

(अथोऽवलोक्य) इदं रघुकुलदृष्टमस्मि स्फुटवाचाम् । यावदवत-
रामि । (अवतीर्य) हन्त इह स्थित्वा ममागमनं देवाय निवेदयामि ।

३ हनूमान्—(ऊर्ध्वमवलोक्य) अये कथं तत्रभवान् विभीषणः ।

विभीषणः—अये हनूमान् । हनूमान् ! ममागमनं देवाय निवेदय ।

हनूमान्—वाढम् । (उपगम्य) जयतु जयतु देवः ।

राजंस्त्वत्कारणादेव भ्रात्रा निर्विषयीकृतः ।

विभीषणोऽयं धर्मात्मा क्षरणार्थमुपागतः ॥ ९ ॥

राम—कथं विभीषणः क्षरणागत इति । वत्स लक्ष्मण ! गच्छ,
सत्कृत्य प्रवेदयतां विभीषणः ।

३ लक्ष्मणः—यदाज्ञापयत्यार्यः ।

रामः—सुग्रीव वक्तुं काममिव त्वां लक्षये ।

सुग्रीवः—देव ! बहुमायादृष्टलघोचिनश्च राक्षसाः । तस्मात् सम्प्र-

४ धार्य प्रवेदयतां विभीषणः ।

हनूमान्—महाराज ! मा मेवं,

देवे यथा धर्मं भक्तास्तथा मन्ये विभीषणम् ।

भ्रात्रा विवदमानोऽपि दृष्टः पूर्वं पुरे मया ॥ १० ॥

रामः—यद्येवं, गच्छ, सत्कृत्य प्रवेदयतां विभीषणः ।

लक्ष्मणः—यदाज्ञापयत्यार्यः । (परिक्रम्य) अये विभीषणः । विभी-

३ षण । अपि कुशली भवान् ।

विभीषणः—अये कुमारो लक्ष्मणः । कुमार ! अद्य कुशली संबृत्तोऽस्मि ।

लक्ष्मणः—विभीषण ! उपसर्पावस्थावधार्यम् ।

६ विभीषणः—घाढम् ।

(उपसर्पतः ।)

लक्ष्मणः—जयत्वार्यः ।

९ विभीषणः—प्रसीदतु देवः । जयतु देवः ।

रामः—अये विभीषणः । विभीषण ! अपि कुशली भवान् ।

विभीषणः—देव ! अद्य कुशली संवृत्तोऽस्मि ।

भवन्तं पद्मपत्राक्षं शरण्यं शरणागतः ।

अद्यास्मि कुशली राजस्त्वदर्शनविकल्मषः ॥ ११ ॥

रामः—अद्यप्रभृति मद्बचनाद्भृक्केश्वरो भव ।

विभीषणः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

३ रामः—विभीषण ! त्वदागमेनादेय सिद्धमस्मत्कार्यम् । सागरतरेण खलूपार्यो नाधिगम्यते ।

विभीषणः—देव । किमत्रावगन्तव्यम् । यदि मार्गं न ददाति, समुद्रे

६ दिव्यमस्त्रं तावद् विस्त्रष्टुमर्हति देवः ।

रामः—साधु विभीषण ! साधु । भवतु, एवं तावत् करिष्ये ।
(सहस्रोत्तिष्ठन् सरोपम्)

मम शरपरिदग्धतोयपङ्क्तं हतशतमत्तयविकीर्णभूमिभागम् ।

यदि मम न ददाति मार्गमेतं प्रतिहृतवीचिरवं करोमि शीघ्रम् ॥ १२ ॥

(ततः प्रविशति वरुणः ।)

वरुणः—(ससम्भ्रमम्)

नारायणस्य नररूपमुपाश्रितस्य

कार्यार्यमभ्युपगतस्य कृतापराधः ।

देवस्य देवरिपुदेहहरान् प्रतूणं

भीतः शराच्छरणमेनमुपाश्रयामि ॥ १३ ॥

(विलोक्य) अये अयं भगवान्,

मानुर्यं रूपमास्थाय चक्रशार्ङ्गगदाधरः ।

स्ययं कारणभूतः सन् कार्यार्थी समुपागतः ॥ १४ ॥

नमो भगवते त्रैलोक्यकारणाय नारायणाय ।

लक्ष्मणः—(विलोक्य) अये को नु सत्त्वेषः ।

मणिविरचितमौलिश्चारुताम्रायताक्षो

नवकुवलयनीलो मत्तमातङ्गलीलः ।

सलिलनिचयमभ्यादुत्थितस्त्वेष शीघ्र-

मघनन्तमिव क्षुर्यस्तेजसा जीवलोकम् ॥ १५ ॥

विभीषणः—देव ! अयं सलु भगवान् वरुणः प्राप्तः ।

रामः—किं वरुणोऽयम् । भगवन् ! वरुण ! नमस्ते ।

३ वरुणः—न मे नमस्कारं कर्तुमर्हति देवेशः । अथवा,

राजपुत्र ! कुतः कोपो रोपेण किमलं तव ।

कर्तव्यं तावदस्माभिर्वद शीघ्रं नरोत्तम । ॥ १६ ॥

रामः—लङ्कागमने मार्गं दातुमर्हति भवान् ।

वरुणः—एष मार्गः । प्रयातु भवान् । (अन्तर्हितः ।)

४ रामः—कथमन्तर्हितो भगवान् वरुणः । विभीषण ! पश्य पश्य

भगवत्प्रसादाभिष्कम्पवीचिमन्तं सलिलाधिपतिम् ।

विभीषणः—देव ! साम्प्रतं द्विधाभूत इव दृश्यते जलनिधिः ।

५ रामः—हन्मान् ।

हन्मान्—जयतु देवः ।

रामः—हन्मान् ! गच्छामतः ।

६ हन्मान्—यदाज्ञापयति देवः ।

(सर्वे परिक्रामन्ति ।)

रामः—(विलोक्य सविस्मयम्) वत्स लक्ष्मण ! वयस्य विभीषण !

१२ महाराज सुग्रीव ! सखे हनुमन् ! पश्यन्तु पश्यन्तु भवन्तः ।
अहो विचित्रता सागरस्य । इह हि,

कचित् फेनोद्गारी कचिदपि च मीनाकुलजलः

कचिच्छङ्खाकीर्णः कचिदपि च नीलाम्बुदनिभः ।

कचिद् वीचीमालः कचिदपि च नक्रप्रतिभयः

कचिद् मीमावर्तः कचिदपि च निष्कम्पसलिलः ॥ १७ ॥

भगवत्प्रसादादतीतः सागरः ।

हनुमान्-देव ! इयमियं लङ्का ।

३ रामः—(चिरं विलोक्य) अहो राक्षसनगरस्य श्रीरचिराद्
विपत्त्यते ।

मम शरवरयावपातभग्ना कपिवरसैन्यतरङ्गताडितान्ता ।

उदधिजलगातेषु नौर्विपन्ना निपतति रावणकर्णधारदोषात् ॥ १८ ॥

सुग्रीव ! अस्मिन् सुवेलपर्यते क्रियतां सेनानिवेशः । (उपविशति ।)

सुग्रीवः—यदाज्ञापयति देवः । नील ! एवं क्रियताम् ।

(प्रविश्य)

नीलः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्कम्प्य प्रविश्य) जयतु देवः ।

क्रमाभिवेश्यमानासु सेनासु घृन्दपरिमहेषु परीक्ष्यमाणेषु पुस्तक-

६ प्रामाण्यात् कुतश्चिदप्यविज्ञायमानौ द्वौ वनौकसौ गृहीतौ । ययं न
जानीमः कर्तव्यम् । देवस्तस्मात् प्रमाणम् ।

रामः—शीघ्रं प्रवेशयत्वेतौ ।

९ नीलः—यदाज्ञापयति देवः । (निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति नीलो वानरैर्गृह्यमाणो वानररूपधारिणौ

सम्पुटिकाहस्तौ शुक्सारणौ च ।)

१२ वानरः—अहो भणय । के तुम्हे मणय । [अहो भगवंतं को युवं
भगतम् ।]

उमौ-भट्टा ! अम्हे अय्यकुमुदस्स सेयया । [मर्तः ! आवामार्य-

१५ कुमुदस्य सेवकौ ।]

वानराः-भट्टा ! अय्यकुमुदस्स सेवअत्ति अत्ताणं अवदिसन्ति ।

[मर्तः ! आर्यकुमुदस्य सेवकावित्यात्मानमपदिशतः ।]

१८ विभीषण.- (सावधानं शुकसारणौ विलोक्य)

स्वसेनिकौ न चाप्येतौ न चाप्येतौ वनौरुतौ ।

प्रेषितौ रावणेनेतौ राक्षसौ शुकसारणौ ॥ १९ ॥

उमौ- (आश्चर्यम्) इत्तं कुमारेण विज्ञातौ स्वः । (प्रवाद्यम्)

कार्यं ! आयां राज्ञु राक्षसराजस्य विप्रतिपत्त्या विपद्यमानं राक्षस-

३ दुलं दृष्ट्वापवदमलभमानौ आर्यसंश्रयार्थं वानररूपेण सम्प्राप्तौ ।

राम-वयस्य ! विभीषण ! कथमिष भवान् मन्यते ।

विभीषण-देव !

एतौ हि राक्षसेन्द्रस्य सम्मतौ मन्त्रिणौ नृप ! ।

प्राणान्तिकेऽपि व्यसने लङ्केशं नैव मुञ्चतः ॥ २० ॥

तस्माद् यथाहं दण्डमाज्ञापयतु देवः ।

राम-विभीषण ! मा मैवम् ।

अनयो शासनादेव न मे दृष्टिर्मविष्यति ।

क्षयो वा राक्षसेन्द्रस्य तस्मादेतौ विमोचय ॥ २१ ॥

लक्ष्मणः-यदि विमुञ्चेत्, सर्वस्वन्धामारं प्रविश्य परीक्ष्य पुनर्मो-

क्षमाज्ञापयत्वार्यः ।

३ राम-सम्यगभिहितं लक्ष्मणेन । नील ! एवं त्रियताम् ।

नील-यदाज्ञापयति देव ।

राम-अथवा एहि वानत् ।

५ उमौ-इमौ स्वः ।

रामः—अभिधीयतां मद्रचनात् स राक्षसेन्द्रः ।

मम दारापहारेण स्वयङ्म्राहितविग्रहः ।

आगतोऽहं न पश्यामि द्रष्टुकामो रणातिथिः ॥ २२ ॥

इति ।

उभौ—यदाज्ञापयति देवः । (निष्क्रान्तौ ।)

३ रामः—विभीषण ! वयमपि तावदानन्तरीयं यत्नं परीक्षिष्यामहे ।

विभीषणः—यदाज्ञापयति देवः ।

रामः—(परिक्रम्य विलोक्य) अये अस्तमितो भगवान् विवाकरः ।

४ सम्प्रति हि,

अस्ताद्रिमस्तकगतः प्रतिसंहतांशुः

सन्ध्यानुरञ्जितवपुः प्रतिभाति सूर्यः ।

रक्तोज्ज्वलांशुकवृते द्विरवस्य कुम्भे

जाम्बूनवेन रचितः पुलको यथैव ॥ २३ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

चतुर्थोऽङ्कः—।

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति राक्षसकाञ्चुकीयः)

३ राक्षसकाञ्चुकीयः—क इह भोः ! प्रवालतोरणद्वारमशून्यं कुरुते ।

(प्रविश्यान्वो राक्षसः)

राक्षसः—आर्य ! अयमस्मि । किं क्रियताम् ।

४ काञ्चुकीयः—गच्छ, महाराजस्य आसनाद् विशुज्जिह्वस्तावदा-
हूयताम् ।

राक्षसः—आर्य ! तथा । (निष्क्रान्तः ।)

९ काञ्चुकीयः—अहो तु खलु विपद्यमानाभ्युदये राक्षसकुले विपन्नसर्व-
साधनस्य निहतवीरपुरुषस्य स्वयं च प्राणसंशयं प्राप्त्येदानीमपि
प्रसन्नत्वं नोपगच्छति महाराजस्य बुद्धिः । को हि नाम,
चलत्तरङ्गाहतभीमवेलमुदीर्णनकाकुलनीलनीरम् ।
समुद्रमाक्रान्तमवेक्ष्य तस्मै दारप्रदानान्न करोति शान्तिम् ॥ १ ॥
अपि, च

प्रहस्तप्रमुखा वीराः कुम्भकर्णपुरस्तराः ।

निहता राघवेणाद्य शक्रजिह्वापि निर्गतः ॥ २ ॥

एवमपि गते,

मदनवशगतो महानयार्थं सचिववचोऽप्यनवेक्ष्य वीरमानी ।

रघुकुलवृषभस्य तस्य देवीं जनकसुतां न ददाति योद्धुकामः ॥ ३ ॥

(प्रविश्य)

विद्युज्जिह्वः—अपि सुखमार्यस्य ।

१ काञ्चुकीय—विद्युज्जिह्व । गच्छ, महाराजवचनाद् रामलक्ष्मणयोः
शिरःप्रतिरुतिरानीयताम् ।

विद्युज्जिह्व—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

६ काञ्चुकीयः—यावदहमपि महाराजस्य प्रत्यन्तरीभविष्यामि ।

(निष्क्रान्तः ।)

विष्कम्भकः ।

९ (ततः प्रविशति राक्षसीगणपरिवृता सीता)

सीता—किण्णु हु अय्यउत्तस्स आगमणेण पहव्यादियस्स हिअअस्स
अज्ज आयेओ विअ संवुत्तो । अणिट्ठाणि णिमित्ताणि अ

१२ दिस्सन्ति । एवं वि दाणि (अच्चाहिअं ?) हिअअस्स महन्तो
अब्भुदओ वड्ढुइ । सन्वहा इस्सरा सन्ति करन्तु । [किन्तु सत्त्वार्थ-

पुत्रस्त्रागमनेन प्रहादितस्य हृदयस्याद्यावेग इव संवृतः । अनिष्टानि
 १५ निमित्तानि च दृश्यन्ते । एवमर्पादानीं हृदयस्य महानन्दुदयो वर्धते ।
 सर्वपेश्वराः शान्तिं कुर्वन्तु ।]

(तवः प्रविशति रावनः ।)

१८ रावनः—मा तावद्,

एषा विहाय भवनं मन सम्प्रयाता

नारि नवानलजलोद्भवलमहस्या ।

लङ्का यदा हि समरे यशमागता मे

पौलस्त्यनाशु परिजित्य वदा गृहीता ॥ ४ ॥

भवति ! तिष्ठ तिष्ठ । न खलु न खलु गन्तव्यम् । किं ब्रवीषि—

एतत्तृज्य त्वां राममुपगच्छामीति । आः अपथ्यं स ।

बलादेव गृहीतासि वदा वैभवशालये ।

बलादेव गृहीष्ये त्वां हत्वा रावणमाहवे ॥ ५ ॥

किमनया । यावद्दहमपि सीतां विलोभयिष्ये । (भदनावेशं निरूप्य)

अहो तु सत्यतुलबलता कुनुमधन्वनः । कुतः,

निद्रां मे निद्रि विस्मरन्ति नयनान्यालोक्य सीताननं

वत्संश्लेषमुग्राधिनी वनुवरा याता वनुः पाण्डुवान् ।

सन्तापं रमणीयवस्तुविषये वध्नाति पुष्पेपुगा

कष्टं निर्वितविष्टपत्रयमुजो निर्जीयते रावनः ॥ ६ ॥

(उत्थेत्)

सीते ! त्यज त्वमरविन्दपलाशनेत्रे !

चित्तं हि मानुषगतं मन चित्तनाथे ! ।

शस्त्रेण मेऽद्य समरे विनिपात्यमानं

प्रेक्षस्व लक्ष्मणयुतं तव चित्तकान्तम् ॥ ७ ॥

सीता—हं मूढो खु सि रावणओ, जो मन्दरं हत्येण तुल्यितुकामो ।
[हं मूढः खल्वसि रावणकः, यो मन्दरं हस्तेन तुल्यितुकामः ।]

३ (प्रविश्य)

राक्षसः—जयतु महाराजः ।

एते तयोर्मानुषयोः शिरसी राजपुत्रयोः ।

युधि हत्वा कुमारेण गृहीते त्वत्प्रियार्थिना ॥ ८ ॥

रावणः—सीते ! पदय पदय तयोर्मानुषयोः शिरसी ।

सीता—हा अव्यवत्त ! ! (इति मूर्छिता पतति) [हा आर्यपुत्र ! !]

४ रावणः—

सीते ! भावं परित्यज्य मानुषेऽस्मिन् गतायुधि ।

अद्यैव त्वं विशालाक्षि ! महतीं श्रियमाप्नुहि ॥ ९ ॥

सीता—(प्रत्यभिशाय) हा अव्यवत्त ! परिमल्लनयकमलसन्निह्ये
वदने परिवृत्तनयने पेक्षन्ती अदिधीरा खु म्हि मन्दभाआ । हा

५ अव्यवत्त ! एदरिस दु.रसाअरे मं णिक्खियिअ कहिं गदो सि ।
जाय ण मरामि । किं णु खु अल्लिअं एदं भवे । भइ ! जेण असिणा
अव्यवत्तस्स असदिसं किदं, तेण मं वि मारेहि । [हा आर्यपुत्र !

६ परिमल्लनयकमलसन्निमे वदने परिवृत्तनयने पश्यन्ती अतिधीरा खल्वस्मि
मन्दभागा । हा आर्यपुत्र ! एतस्मिन् दु.रसाअरे मा निक्षिप्य कुन
गतोऽसि । यावत्त श्रिये । किन्तु खल्वलीकमेतद् भवेत् । भद्र ! येना-

७ सिनार्यपुत्रस्यासदृश कृत तेन मामपि मारय ।]

रावणः—

व्यक्तमिन्द्रजिता युद्धे हते तस्मिन् नराधमे ।

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा केन त्वं मोक्षयिष्यसे ॥ १० ॥

(नेष्ये)

रामेण रामेण ।

- राक्षसः—हा धिक् त्रैलोक्यविजयी लङ्केश्वर एतामवस्थां प्रापितो
 ३ हतकेन विधिना । महाराज ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।
 रावणः—(समाश्वस्य) इदानीमनर्थहेतुभूतया सीतया किमनया
 त्रैलोक्यविजयविफलया चपलया श्रिया च । किं भोः कृतान्तहतक !
 ६ अद्यापि भयविह्वलोऽसि ।

इदानीमपि निःस्नेहो वत्सेनेन्द्रजिता पिता ।

कष्टं फठोरहृदयो जीवत्येष दशाननः ॥ १४ ॥

(इति सन्तापात् पतति ।)

- राक्षसः—हा भो रजनीचरवीराः ! एवंगते राजन्यन्तःकक्ष्यास्थिता
 ३ रक्षिणश्चाप्रमत्ता भवन्तु भवन्तः ।

(नेपथ्ये)

- भो भो रजनीचरवीरा ! समरमुरानिरस्तप्रहस्तनिकुम्भकुम्भक-
 ६ णेन्द्रजिद्विकलदलजलधिजनितभयचकितयिमुराः ! चपलपलायन-
 मनुचितमगिरतममरसमराणि जितवतां भयताम्, अथ च विश्वलोक-
 विजयविख्यातविशद्वादुशालिनि भर्तव्यं स्थितवति लङ्केश्वरे ।

- ९ रावणः—(श्रुत्वा सामर्पम्) गच्छ, भूयो ज्ञायतां वृत्तान्तः ।

राक्षसः—यदाशापयति महाराज । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु महा-
 राजः । एष हि रामः,

धनुषि निहितबाणस्त्वामतिक्रम्य गर्वा-

द्धरिणपरिवारो हाससम्प्लुत्नेत्रः ।

रणशिरसि सुतं ते पातयित्वा तु राज-

जभिपतति हि लङ्कां सन्दिग्धधुर्ययैव ॥ १५ ॥

रावणः—(सहस्रोत्थाय सरोपम्) कासौ कासौ । (अतिमुद्यम्य)

३ सीता— चिरं जीव ।

(प्रविश्य)

राक्षसः—(ससम्भ्रमम्) रामेण रामेण ।

६ रावणः—कथं कथं रामेणेति ।

राक्षसः—प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः । अतिपातिवृत्तान्तनिवेदन-
त्वरयावत्स्यान्तरं नावेक्षितम् ।

९ रावणः—ब्रूहि ब्रूहि । किं कृतं मनुजतापसेन ।

राक्षसः—श्रोतुमर्हति महाराजः । तेन खलु,

उदीर्णसत्त्वेन महाबलेन लङ्केश्वरं त्वामभिभूय शीघ्रम् ।

सलक्ष्मणेनाद्य हि राघवेण प्रसह्य युद्धे निहतः सुतस्ते ॥ ११ ॥

रावणः—अः दुरात्मन् ! समरमीरो ।

देवाः सेन्द्रा जिता येन दैत्याश्चापि पराङ्मुखाः ।

इन्द्रजित् सोऽपि समरे मानुषेण निहन्यते ॥ १२ ॥

राक्षसः—प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः । महाराजपादमूले कुमारम-
न्तरेणानृतं नाभिधीयते ।

३ रावणः—हा वत्स ! मेघनाद ! । (इति मूर्छितः पतति ।)

राक्षसः—महाराज ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

रावणः—(प्रत्यभिधाय)

हा वत्स ! सर्वजगतां ज्वरकृन् ! कृताश्र !

हा वत्स ! वासवजिदानतवैरिचक्र ! ।

हा वत्स ! वीर ! गुरुवत्सल ! युद्धगौण्ड !

हा वत्स ! मामिह विहाय गतोऽसि कस्मान् ॥ १३ ॥

(इति मोहमुगताः ।)

- राक्षसः—हा धिक् त्रैलोक्यविजयी लङ्केश्वर एतामवस्थां प्रापितो
 ३ हतकेन विधिना । महाराज ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।
 रावणः—(समाश्वस्य) इदानीमनर्थहेतुभूतया सीतया किमनया
 त्रैलोक्यविजयविफलया चपलया श्रिया च । किं भोः कृतान्तहृतक ।
 ६ अद्यापि भयविह्वलोऽसि ।

इदानीमपि निःस्तेहो यत्सेनेन्द्रजिता यिना ।

कष्टं कठोरद्वयो जीवत्येष वृशाननः ॥ १४ ॥

(इति सन्तापात् पठति ।)

- राक्षसः—हा भो रजनीचरवीराः ! एवं गते राजन्यन्तःकक्ष्यास्थिता
 १ रक्षिणश्चाप्रमत्ता भवन्तु भवन्तः ।

(नेपथ्ये)

- भो भो रजनीचरवीराः ! समरमुरगनिरस्ताग्रहस्तनिकुम्भकुम्भक-
 ६ र्णेन्द्रजिह्विकलवलजलधिजनितभयचकितविमुक्ताः ! चपलपलायन-
 मनुचितमयिरतमसरसमराणि जितवतां भवताम्, अथ च विश्वलोक-
 विजयविरयातविशद्वाहुशालिनि भर्तुर्यत्र स्थितवति लङ्केश्वरे ।

- १ रावणः—(श्रुत्वा रामर्षम्) गच्छ, भूयो क्षायतां वृत्तान्तः ।
 राक्षसः—यदाक्षापयति महाराज । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु महा-
 राजः । एष हि रामः,

धनुषि निहितवाणस्त्वामविक्रम्य गर्वा-

द्धरिणपरिवारो हाससम्प्लुत्नेत्रः ।

रणशिरसि सुतं ते पातयित्वा तु राज-

त्रभिपतति हि लङ्कां सन्दिग्धसुर्ययैव ॥ १५ ॥

रावणः—(सहस्रोत्थाय सतेजस्र) फासौ फासौ । (अस्मिन्मुख्यम्)

वञ्जीभकुम्भतटभेदकठोरधारः

क्रोधोपहारमसिरेष विधास्यति त्वाम् ।

सम्प्रत्यवन्तनिमिषा इह मत्करस्थः

क्षुद्र ! क यास्यसि कुतापस ! तिष्ठ तिष्ठ ॥ १६ ॥

राक्षसः—महाराज ! अलमतिसाहसेन ।

सीता—अणिद्वाणि अणरुहाणि अणिमित्ताणि इदानीं करअंतस्स

३ रावणस्स अहरेण मरणं भविस्सिदि । [अनिष्टान्यनर्हाण्यनिमित्ता-
नीदानीं कुर्येते रावणास्याचिरेण मरणं भविष्यति ।]

रावणः—अस्याः कारणेन बह्वो भ्रातरः सुताः सुहृदश्च मे

६ निहताः । तस्मादमित्रविषयमस्या हृदयं भित्त्वा कृष्टान्त्रमालाल-
ङ्कृतः खड्गाशनिपातेन समनुजयुगलं सकलवानरकुलं ध्वंसयामि ।

राक्षसः—प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः । अलमलमिदानीमरियलायले-

९ पमन्तेरेणानवरतवृथाप्रयासेन । अवश्यं च स्त्रीवधो न कर्तव्यः ।

रावणः—तेन हि स्यन्दनमानय ।

राक्षसः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु महा-

१२ राजः । इदं स्यन्दनम् ।

रावणः—(रथमावृत्ता)

समावृतं सुरैरथ सीते ! द्रक्ष्यसि राघवम् ।

मम चापच्युतेस्तीक्ष्णैर्याणैराक्रान्तचेतसम् ॥ १७ ॥

(निष्क्रान्तः सपरिवारे रावणः ।)

सीता—इत्तरा ! अत्तणो कुळसदिसेण चारित्तेण जदि अहं अणु-

३ सरामि अप्यवत्तं, अप्यवत्तस्स विजओ होदु । [ईश्वराः !

आत्मनः कुलसदृशेन चारित्र्येण यवहमनुसराभ्यासं पुत्रम्, आर्यपुत्रस्य
विजयो भवतु ।]

६ (निष्क्रान्ताः ।)

पञ्चमोऽङ्कः ।

अथ पद्योऽङ्कः ।

(ततः प्रविशन्ति विद्याधरास्त्रयः ।)

३ सर्वे-एते स्मो भो ! एते स्मः ।

प्रथमः-

इदंवाकुयंशविपुलोज्ज्वलदीप्तकेतोः

द्वितीयः-

रामस्य राजणवधाय कृतोद्यमस्य ।

तृतीयः-

सङ्ग्रामदर्शनकुतूहलवद्वचित्ताः

सर्वे-

प्राप्ता धयं हिमवतः शिखरात् प्रतूर्णम् ॥ १ ॥

प्रथमः-चित्ररथ ! एते देवदेवर्षिसिद्धविद्याधरादयो निरन्तरं नमः

कृत्वा स्थिताः । तस्माद् वयमप्येतेषामेतान् गणान् परिहरन्तः

३ स्वैरमेकान्ते स्थित्वा रामरावणयोर्युद्धविशेषं पदयामः ।

उभौ-धाढम् ।

तृतीयः— एते चापि द्रष्टव्या भवद्भ्यां,
 निशितविमलखट्वाः क्रोधविस्फारिताक्षा
 विमलविकृतदंष्ट्रा नीलजीमूतकल्पाः ।
 हरिगणपतिसैन्यं हन्तुकामाः समन्ताद्
 रभसविवृतवक्त्रा राक्षसाः सम्पतन्तिः ॥ ४ ॥

प्रथमः—अहो तु खलु,
 बाणाः पात्यन्ते राक्षसैर्यानरेषु

३ द्वितीयः—
 शैला क्षिप्यन्ते वानरैर्नैर्ऋतेषु ।

तृतीयः—

६ मुष्टिप्रक्षेपैर्जानुसङ्घट्टनैश्च
 सर्वे—

मीमांशित्रं भोः ! सम्प्रमर्दः प्रवृत्तः ॥ ५ ॥

प्रथमः—रावणमपि पश्येतां भवन्तौ,
 कनकरचितदण्डां शक्तिमुल्लालयन्तं
 विमलविकृतदंष्ट्रं स्यन्दनं बाह्वयन्तम् ।
 उदयशितसरिमध्ये पूर्णविन्ध्यं शशाङ्कं
 महमिव भगणेशं राममालोक्य रष्टम् ॥ ६ ॥

द्वितीयः—राममपि पश्येतां भवन्तौ ।

सन्ध्येन चापमवलम्ब्य करेण वीर-
 मन्येन सायकवरं परिवर्तयन्तम् ।
 भूमौ स्थितं रथगतं रिपुमीश्रमाणं
 श्रौक्षं यथा गिरिवरं युधि कार्तिकेयम् ॥ ७ ॥

तृतीयः—दृष्ट्वा ।

रावणेन विमुक्त्यं शक्तिः कालान्तकोपमा ।
रामेण स्मयमानेन द्विधा छिन्ना धनुष्मता ॥ ८ ॥

प्रथमः—

शक्तिं निपातितां दृष्ट्वा क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
रामं प्रत्यैषवं वर्षमभिवर्षति रावणः ॥ ९ ॥

द्वितीयः—अहो रामस्य शोभा ।

एता रावणजीमूताद् धाणधारा विनिस्तृताः ।
विभान्ति राममासाद्य चारिधारा वृषं यथा ॥ १० ॥

तृतीयः—एष एषः,

कनकरचितचापं तीक्ष्णमुद्यम्य शीघ्रं
रणशिरसि सुघोरं धाणजालं विधून्वन् ।
रथगतमभियान्तं रावणं याति पद्भ्यां
गजपतिमिव मत्तं तीक्ष्णदंष्ट्रो मृगेन्द्रः ॥ ११ ॥

सर्वे—अये ज्वलित इव प्रभायायं देशः । किन्तु खल्विदम् ।

प्रथमः—आ युद्धसामान्यजनितशङ्केन महेन्द्रेण प्रेषितो मातलि-

१ वाहितो रथः ।

द्वितीयः—उपस्थितं मातलिं दृष्ट्वा तस्य वचनाद् रथमारुढवान्
रामः ।

२ तृतीयः— एष हि,

सुरवरजयदर्पदेशिकेऽस्मिन् दितिसुतनाशकरे रथे विभाति ।
रजनिचरविनाशकारणः संखिपुरवधाय यथा पुरा कपर्दी ॥ १२ ॥

प्रथमः—अहो महन् प्रवृत्तं युद्धम् ।

शरवरपरिपीततीव्रघाणं नरवरनैर्ऋतयोः समीक्ष्य युद्धम् ।
विरतपिबिधशस्त्रपातभेते हरिवरराक्षससैनिक्यः स्थिताश्च ॥ १३ ॥

द्वितीयः—अहो तु खलु,

चारीमिरेतौ परिवर्तमानौ रये स्थितौ वाणगणान् वमन्तौ ।

स्वरदिमजालैर्धरणि दहन्तौ सूर्याविव द्वौ नभसि भ्रमन्तौ ॥ १४ ॥

तृतीयः—रावणमपि पश्येतां भवन्तौ ।

शरैर्भीमवेगैर्हयान् मर्दयित्वा ध्वजं चापि शीघ्रं बलेनामिहत्य ।

महद् वाणवर्षं सृजन्तं नदन्तं हसन्तं नृदेवं भृशं भीषयन्तम् ॥ १५ ॥

प्रथमः—एष हि रामः,

स्थानाक्रमणयामनीकृततनुः किञ्चित् समान्धात्य वै

तीव्रं वाणमवेक्ष्य रक्तनयनो मध्याह्नसूर्यप्रभः ।

व्यक्तं मातलिना स्वयं नरपतिर्दत्तास्पदो वीर्यवान्

क्रुद्धः संहितवान् वरास्त्रमभितं पैतामहं पार्थिवः ॥ १६ ॥

द्वितीयः—एतद्वक्तं,

रघुवरभुजवेगविप्रमुक्तं ज्वलनदिवाकरयुक्तीक्ष्णधारम् ।

रजनीचरवरं निहत्य सहस्रे पुनरभिगच्छति राममेव शीघ्रम् ॥ १७ ॥

सर्वे—हन्त निपातितो रावणः ।

प्रथमः—

रावणं निहतं दृष्ट्वा पुष्पवृष्टिर्निपातिता ।

एता नदन्ति गम्भीरं भेर्यस्त्रिदिवसन्ननाम् ॥ १८ ॥

द्वितीयः—भवतु । सिद्धं देवकार्यम् ।

प्रथमः—तदागम्यताम् । वयमपि तावत् सर्वहितं रामं सम्भाव-

३ यिष्यामः ।

उभौ—बाढम् । प्रथमः कल्पः ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

६ विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशतिरामः ।)

रामः—

हत्वा रात्र्यमाहवेऽद्य तरसा मद्भागवेगार्दितं

कृत्वा चापि विभीषणं शुभमतिं लङ्केश्वरं साम्प्रतम् ।

तीर्त्वा चैवमनल्पसत्त्वचरितं दोभ्यां प्रतिज्ञार्णवं

लङ्कामभ्युपयामि बन्धुसहितः सीतां समाश्वसितुम् ॥ १९ ॥

(प्रविश्य)

लक्ष्मणः—जयत्यार्यः । आर्य ! एषा ह्यार्यस्य समीपमुपसर्पति ।

३ रामः— घत्स ! लक्ष्मण ।

अपायाश्च हि वैदेह्या उपिताया त्रिपुक्षये ।

दर्शनात् साम्प्रतं धैर्यं मन्युर्मे वारयिष्यति ॥ २० ॥

लक्ष्मणः—यदाज्ञापयत्यार्यः । (निष्क्रान्तः ।)

(प्रविश्य)

३ विभीषणः—जयतु देवः ।

एषा हि राजंस्तव धर्मपत्नी त्वद्बाहुवीर्येण विधूतदुःखा ।

लक्ष्मीः पुरा वैत्यकुलच्युतेव तव प्रसादात् समुपस्थिता सा ॥ २१ ॥

रामः—विभीषण ! तत्रैव तावत् तिष्ठतु रत्नचरावमर्शजातकल्मषा

इत्याकुलस्याङ्कभूता । राजानं दशरथं पितरमुद्दिश्य न युक्तं भो

३ लङ्काधिपते ! मां द्रष्टुम् । अपि च,

मञ्जमानमकार्येषु पुरुष विषयेषु वै ।

नियारयति यो राजन् ! स मित्रं रिपुरन्यथा ॥ २२ ॥

विभीषणः—प्रसीदतु देवः ।

रामः—नार्हति भवान्तः परं पीडयितुम् ।

३ (प्रविश्य)

लक्ष्मणः— जयत्वार्यः । आर्यस्याभिप्रायं श्रुत्वैवाभिप्रवेशाय प्रसादं प्रतिपालयत्यार्यः ।

६ रामः—लक्ष्मण ! अस्याः पतिव्रतायाश्छन्दमनुतिष्ठ ।

लक्ष्मणः—यदाज्ञापयत्यार्यः । (परिक्रम्य) भोः ! कष्टम् ।

विज्ञाय देव्याः शौचं च श्रुत्वा चार्यस्य शासनम् ।

धर्मस्नेहान्तरे न्यस्ता बुद्धिर्दोलयते मम ॥ २३ ॥

कोऽत्र ।

(प्रविश्य)

३ हनूमान्— जयतु कुमारः ।

लक्ष्मणः—हनूमान् ! यदि ते शक्तिरस्ति, एवमाज्ञापयत्यार्यः ।

हनूमान्—अत्र किं तर्कयति कुमारः ।

६ लक्ष्मणः—निष्फलो मम तर्कः । अथवा वयमार्यस्याभिप्रायमनुवर्ति-
तारः । गच्छामस्तावत् ।

हनूमान्— यदाज्ञापयति कुमारः ।

९ (निष्क्रान्ती ।)

(प्रविश्य)

लक्ष्मणः—प्रसीदत्यार्यः । आर्य ! आश्चर्यमाश्चर्यम् । एषा हार्यः,
विकसितशतपत्रदामकल्पा ज्वलनमिहाशु विमुक्तजीविताशा ।

श्रममिह तव निष्फलं च कृत्वा प्रविशति पद्मवनं यथैव हंसी ॥२४॥

रामः—आश्चर्यमाश्चर्यम् । लक्ष्मण ! निवारय निवारय ।

लक्ष्मणः—यदाज्ञापयत्यार्यः ।

(प्रविश्य)

हनूमान्—जयतु देवः ।

एषा कनकमालेय ज्वलनाद् वर्धितप्रभा ।

पायना पावकं प्राप्य निर्निकारमुपागता ॥ २५ ॥

रामः—(सविस्मयम्) किमिति किमिति ।

लक्ष्मणः—अहो, आश्चर्यम् ।

३ (प्रविश्य)

मुप्रीषः—जयतु देवः ।

को नु सत्त्वेष जीवन्तीमादाय जनकात्मजाम् ।

प्रणम्यरूपः सम्भूतो ज्वलतो हृव्यवाहनात् ॥ २६ ॥

लक्ष्मणः—अये अयमार्या पुरस्कृत्येष्ट एनामिवर्तते भगवान् विभावसुः ।

रामः—अये अयं भगवान् हुताशनः । उपसर्पामस्त्वारत् ।

३ (सर्वं उपसर्पन्ति ।)

(ततः प्रनिश्चयमिः सीता गृहीत्वा ।)

अग्निः—एष भगवान् नारायणः । जयतु देवः ।

६ रामः—भगवान् ! नमस्ते ।

अग्निः—न मे नमस्कारं कर्तुमर्हति देवेशः ।

इमां गृहीध्व राजेन्द्र ! सर्वलोकनमस्कृताम् ।

अपापामक्षतां शुद्धां जानकीं पुरुषोत्तम ! ॥ २७ ॥

अपि च,

इमां भगवतीं लक्ष्मीं जानीहि जनकात्मजाम् ।

सा भवन्तमनुप्राप्ता मानुषी तनुमास्थिता ॥ २८ ॥

रामः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

जानतापि च वैदेहाः शुचितां धूमकेतन ! ।

प्रत्ययायं हि लोकानामेवमेव मया कृतम् ॥ २९ ॥

(नेपथ्ये दिव्यगन्धर्वा गायन्ति ।)

नमो भगवते त्रैलोक्यकारणाय नारायणाय ।

ब्रह्मा ते हृदयं जगत्त्रयपते ! रुद्रश्च कोपस्तव
 नेत्रे चन्द्रदिवाकरौ सुरपते ! जिह्वा च ते भारती ।
 सत्रहोन्द्रमरुद्गणं त्रिभुवनं सृष्टं त्वयैव प्रभो !
 सीतेयं जलसम्भवालयरता विष्णुर्मवान् गृह्यताम् ॥ ३० ॥
 (पुनर्नेपथ्ये अपरे गायन्ति ।)

मग्नेयं हि जले वराहवपुषा भूमिस्त्वयैवोद्धृता
 विक्रान्तं भुवनत्रयं सुरपते ! पादत्रयेण त्यया ।
 स्वैरं रूपमुपस्थितेन भवता देव्या यथा साम्प्रतं
 हृत्वा रावणमाहवे न हि तथा देवाः समाश्वासिताः ॥ ३१ ॥
 अग्निः—भद्रमुख ! एते देवदेवर्षिसिद्धविद्याधरगन्धर्वाप्सरोगणाः
 स्वयिभर्तुर्भवन्तं वर्धयन्ति ।

३ रामः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

अग्निः—भद्रमुख ! अभिषेकार्थमित इतो भवान् ।

रामः—यदाज्ञापयसि भगवान् ।

६ (निष्क्रान्ती)
 (नेपथ्ये)

जयतु देवः । जयतु स्वामी । जयतु भद्रमुखः । जयतु महाराजः ।
 जयतु रावणान्तकः । जयत्वायुष्मान् ।

विभीषणः—एष एष महाराजः,
 तीर्त्वा प्रतिज्ञार्णवमाहवेऽद्य
 सम्प्राप्य देवीं च विधूतपापाम् ।
 देवैः समस्तैश्च कृताभिषेको
 विभाति शुभ्रे नभसीव चन्द्रः ॥ ३२ ॥

लक्ष्मणः—अहो तु खल्वार्यस्य वैष्णवं तेजः ।

यमवरुणकुबेरवासवाद्यैस्त्रिदशगणैरभिसंवृतो विभ्राति ।

दशरथवचनात् कृताभिषेकस्त्रिदशपतित्वमवाप्य वृत्रहेव ॥ ३३ ॥

(ततः प्रविशति कृताभिषेको रामः सीतया सह ।)

रामः— वरस ! लक्ष्मण !

येनाहं कृतमङ्गलप्रतिसरो भद्रासनारोपितो

ऽप्यम्शयाः प्रियमिच्छता नृपतिना मित्राभिषेकः कृतः ।

व्यक्तं दैवगतिं गतेन गुरुणा प्रत्यक्षतः साम्प्रतं

तेनैवाद्य पुनः प्रहृष्टमनसा प्राप्ताभिषेकः कृतः ॥ ३४ ॥

अग्नि— भद्रमुख ! एता हि महेन्द्रनियोगाद् भरतशत्रुघ्नपुरःसराः
प्रकृतयो भवन्तमुपस्थिताः ।

३ रामः— भगवान् ! प्रहृष्टोऽस्मि ।

अग्निः— इमे महेन्द्रावयोऽमृतभुजो भवन्तमभिषर्षयन्ति ।

राम— अनुगृहीतोऽस्मि ।

६ अग्निः— भद्रमुख ! किं ते श्रूयः प्रियमुपहरामि ।

राम— यदि मे भगवान् प्रसन्नः, किमतः परमहमिच्छामि ।

(भरतवाक्यम् ।)

भवन्त्वरजसो गावः परचक्रं प्रशाम्यतु ।

इमामपि महीं कृत्स्नां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ ३५ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

पष्ठोऽङ्कः ।

अभिषेकनाटकं समाप्तम् ।

श्लोकानुक्रमणिका ।

अचिन्त्या मनसा	III.	11	एतां प्राप्य दश	II.	3
अञ्जनायां समु	III.	15	एता रावण	VI.	10
अतिबलमुख	I.	25	एते तयोर्मानु	V.	8
अद्यैव तं कमल	III.	27	एते पादप	VI.	8
जनयोः शासना	IV.	21	एतौ हि राक्षसे	IV.	20
जनशनपरि	II.	21	एवं गार्धं परि	II.	24
अपराधमनु	I.	8	एषा कनकमा	VI.	25
अपायाश्च हि वै	VI.	20	एषा निहाय भव	V.	4
अपास्य भोगान्	II.	12	एषा हि राज्ञस्त	VI.	21
अपास्य मापया	III.	18	कथं कथं भो ! नव	III.	3
अभिभूतो मया	III.	22	कथं लम्बसटः	III.	20
अभिहतवर	III.	28	कनकरचितचार्यं	VI.	11
अमलकमल	III.	2	कनकरचितचित्र	II.	2
अवश्यं युधि भी	III.	0	कनकरचितदण्डां	VI.	6
असितभुजगा	II.	8	कनकरचितविद्रु	II.	5
अस्ताद्रिमस्तक	IV.	23	करिकरसदृशौ	I.	22
अस्मदीयैर्महा	III.	5	कुतो नु खल्वेष	I.	2
आक्रान्ताः पृथु	IV.	2	कुमारो हि ह	III.	6
इक्ष्वाकुकुल	II.	20	को नु खल्वेष जी	VI.	26
इक्ष्वाकुवंशाधि	VI.	1	कुक्षस्य यस्य पु	IV.	7
इदानीं राज्यधि	I.	8	क्रोधात् संरक्त	III.	7
इदानीमपि निः	V.	14	कचित् फेनोज्ज्वरी	IV.	17
इन्द्रो वा शरणं	I.	12	गर्भागारविनि	II.	4
इमां गृहीष्व	VI.	27	चलत्तरङ्गाहत	V.	1
इमां भगवतीं	VI.	28	चारीभिरेतौ	VI.	14
इयं सा राजत	II.	13	चित्रप्रसूतहे	II.	6
उदीर्णसत्त्वेन	V.	11	जानतापि च	VI.	29

जित्वा त्रैलोक्य	III.	12	भवता सौम्य	I.	18
तव नृप ! सुख	I.	6	भवन्त पद्मप	IV.	11
तारे ! मया खलु	I.	12	भवन्तवरजसो	VI.	35
तारे विमुञ्च मम	I.	0	मत्तेयं हि जले	VI.	31
तिष्ठ स्वमहमे	III.	8	मज्जमानमकार्षेणु	VI.	22
सीत्वा प्रतिज्ञार्णव	VI.	32	सणिविरचित	II.	9
सौ च याहू न	II.	15	सणिविरचित	IV.	15
दिश्यास्ये सुरदै	II.	10	मत्सायकाग्निहृत्	I.	4
दिश्यास्येक्षिद्वे	III.	17	मदनपसागणो	V.	3
दृष्टधर्मायैत	IV.	8	मम दारापहा	IV.	22
देवाः सेन्द्रा	V.	12	मम शरपरि	IV.	12
देवा सेन्द्रादयो	II.	18	मम शरवर	IV.	18
देवे यथा वयं	IV.	10	ममानवेक्ष्य सौ	III.	25
धनुषि निहित	V.	15	मया कृत दोष	I.	26
मत्तच्छरापसद !	III.	21	मयोक्तो मेधिली	III.	18
नारायणस्य नर	IV.	13	मानुषं रूपमा	IV.	14
निद्रा मे निशि	V.	6	मुक्तो देव !	I.	5
निहितविमल	VI.	4	यद्यहं रावणं	II.	16
नैपाह चर्चित	III.	14	यमवरुणकुबेर	VI.	33
परभृतगण	II.	26	यस्यां न प्रिय	III.	1
प्रगृहीतमहा	II.	23	युक्तं भो ! नर	I.	17
प्रसीद राजन् !	III.	19	युधि जगत्त्रय	III.	4
प्रहस्तप्रमुखा	V.	2	येनाहं कृत	VI.	34
प्रेयितोऽहं नरे	II.	19	यो नाधिपुत्र	I.	1
यलवान् वानरे	I.	15	रघुवरमुज	VI.	17
यलादेव गृही	V.	5	रजतरचित	II.	11
वाणाः पारयन्ते	VI.	5	रजनिपरशरीर	VI.	2
मद्धा से हृदय	VI.	30	राक्षसीभिः परि	II.	7
मपता वानरे	I.	20	राजस्वत्कारणा	IV.	9

राजपुत्र ! कुतः	IV.	16	शासितोऽहं त्वया	III.	26
रावणं निहतं	VI.	18	शैलैर्दुर्मैः सम्प्रति	IV.	6
रावणेन विमु	VI.	8	श्रुत्वा कालवशं	I.	23
रिपुमुद्धर्तुमुद्यन्तं	IV.	4	संवृत्तं तुमुलं	III.	10
रुधिरकलित	I.	16	सजलजलदस	IV.	5
लङ्कायां किल	IV.	1	सजलजलधरे	IV.	8
लब्ध्वा वृत्तान्तं	II.	1	सन्दोष्टश्रण्ड	I.	18
बज्रीभक्तुभतट	V.	16	समावृत्तं सुरै	V.	17
धरतनु ! तनुगान्नि ।	II.	17	समुदितवरचाप	II.	25
धरधारणमुपेहि	III.	16	सम्प्राप्ता हरिवर	I.	7
बागुराष्ट्रधमा	I.	19	सग्येन चादम	VI.	7
विकसितशत	I.	14	सीते ! त्यज त्वं	II.	14
विकसितशत ;	VI.	24	सीते ! भावं त्व	V.	7
विज्ञाय देव्याः	VI.	23	सीते भावं परि	V.	9
व्यक्तमिन्द्रजिता	V.	10	सुग्रीवेणाभिमृष्टा	I.	21
शक्तिं मिपातितां	VI.	9	सुरवरजयदर्प	VI.	12
शक्रो वा भवतु	I.	10	स्यानाक्रामण	VI.	16
शत्रुपक्षमुपा	III.	24	स्वसैनिको न	IV.	19
धारनिर्भिद्यद्	I.	24	हत्वा रावणमा	VI.	19
धारवरपरिपीत	VI.	18	हत्वा बालिनमा	II.	22
हरिर्भीमवेगे	VI.	15	हा वत्स ! सर्व	V.	13

पञ्चरात्रस्य कथावस्तु ।

यशस्यान्ते दुर्योधनो यज्ञाङ्गदक्षिणात्वेनाचार्याय द्रोणाय तदीप्सितस्य यस्य कस्याप्यर्थस्य दानं प्रतिशुश्राव । ततः पाण्डवेभ्योऽर्धराज्यसंविभागमेव स्वामीप्सितमर्थं द्रोणः दत्तवान् । ततः द्युनिच्छन्दानुवर्तिना दुर्योधनेन “यदि पञ्चरात्राम्यन्तरेऽशातवासिनां पाण्डवानां प्रवृत्तिरूपलभ्येत तर्हि तेभ्योऽर्धराज्यं दास्यामि” इत्यर्पयः समयः परिकल्पितः । अनन्तरे विराटनगरात् प्राप्तेन दूतेन महापलस्य क्रीचकशतस्य निगूढपथे निवेदिते भीमसेनादपरो न कोऽपि एतद्वक्तुं समयं इति मत्वा विराटपुरे पाण्डवप्रवृत्तिरूपलभ्यमनीयतां सम्भावयतो भीष्मस्य प्रेरणया द्रोणेनाङ्गीकृतः समयः । यशानगरमना-पराधं चापदिश्य विराटस्य गोप्रहणं कर्तुं भीष्मद्रोणदुर्योधनादयः सर्वेऽपि युद्धार्यं तन्नगरीमभिप्रतस्थिरे । तत्र बृहन्नलावेयच्छत्रात्मनार्जुनेन सर्वंऽपि कौरवाः पराजिताः समरमपास्य प्रदुद्रुवुः । ततोऽशातवेपेण निवसतः पाण्डवान् शरणा शकृन् विराटेन गोप्रहणविजयशुल्कार्यं दत्त्वा उत्तरा स्वपुत्रार्थेऽर्जुनेन प्रतिगृहीता । तत उत्तराभिन्मुखविवाहकार्यं निवेदयितुं युधिष्ठिरेण स्वपितामहाय प्रेषितो विराटपुत्र उत्तरः । इत्थं च पञ्चरात्राम्यन्तरे पाण्डवानां प्रवृत्तिरूपलभ्य यथाप्रतिशं दुर्योधनः पाण्डवेभ्योऽर्धराज्यं ददौ ।

पात्राणि ।

दुर्योधनः—कुशराजः ।

भीष्मः—दुर्योधनादीनां पितामहः ।

द्रोणः—दुर्योधनादीनां घनुराचार्यः ।

कर्णः—अङ्गेश्वरो दुर्योधनस्य सखा ।

द्युनिः—दुर्योधनस्य मातुलः ।

भटः—दुर्योधनस्य भृत्यः ।

वृद्धगोपालकः—गोकुलप्यश्वः ।

- गोमित्रकः—कश्चिद् गोपालः ।
 राजा—मत्स्यदेशाधिपतिर्विराटनामा ।
 भगवान्—ब्राह्मणव्यञ्जनो धर्मपुत्रः ।
 भीमसेनः—धर्मपुत्रस्यानुजः ।
 अर्जुनः—तथा ।
 बृहन्नला—अर्जुनः ।
 अभिमन्युः—अर्जुनस्य पुत्रः ।
 उत्तरः—विराटस्य पुत्रः ।
 सूतः—विराटस्याभिमन्योश्च साराथिः ।
 काम्बुकीयः—विराटस्य परिजनः ।
 दूतः—तथा ।
 भटः—विराटस्य शूत्यः ।
-

॥ श्रीः ॥
भासनाटकचक्रे
पञ्चरात्रम्

(नाम्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः ।)

सूत्रधारः—

द्रोणः पृथिव्यर्जुनमीमदूतो

यः कर्णधारः शकुनीश्वरस्य ।

दुर्योधनो मीप्सुपुष्टिरः स

पापाद् विराडुत्तरगोऽभिमन्युः ॥ १ ॥

(परिक्रम्य) एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये किन्तु सल्लभयि
विज्ञापनव्यग्रे शब्द इव श्रूयते । अह्म ! पदयामि ।

३

(नेपथ्ये)

अहो कुरुराजस्य यज्ञसमृद्धिः ।

सूत्रधारः—भवतु, विज्ञातम् ।

सर्वैरन्तःपुरैः सार्धं प्रीत्या प्राप्तेषु राजसु ।

यज्ञो दुर्योधनस्यैव कुरुराजस्य वर्तते ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

स्थापना ।

३

(ततः प्रविशन्ति ब्राह्मणाद्वयः ।)

सर्वे—अहो ! कुरुराजस्य यज्ञसमृद्धिः ।

प्रथमः— इह हि,

द्विजोच्छिष्टैरत्रैः प्रकुसुमितकाशा इव दिशो
 हविर्धूमैः सर्वे हृतकुसुमगन्धास्तरुणाः ।
 मृगैस्तुल्या व्याघ्रा वधनिभृतसिंहाश्च गिरयो
 नृपे दीक्षां प्राप्ते जगदपि समं दीक्षितमिव ॥ ३ ॥

द्वितीयः—सम्यग् भवानाह ।

तृप्तोऽग्निर्हविषामरोत्तममुखं कृत्वा द्विजेन्द्रा घनै-
 स्तृप्ताः पक्षिगणाश्च गोगणयुतास्ते ते नराः सर्वशः ।
 हृष्टं सम्प्रति सर्वतो जगदिदं गर्जन्तृपे सद्गुणै-
 रेवं लोकमुदास्तोह सकलं देवालयं तद्गुणैः ॥ ४ ॥

तृतीयः—इमेऽन्नमवन्तो द्विजातयः,

राक्षां वेष्टनपट्टघृष्टचरणाः श्लाघ्यप्रभूतश्रवा
 वार्द्धक्येऽप्यभिवर्धमाननियमाः स्वाप्यायशूरमुसैः ।
 विप्रा यान्ति धयःप्रकर्षशिथिला यष्टित्रिपादक्रमाः
 शिष्यस्कन्धनिवेशिताश्चितकरा जीर्णा गजेन्द्रा इव ॥ ५ ॥

सर्वे—भो भो माणवकाः ! भो भो माणवकाः ! अनवसितेऽथ-
 भूयस्ताने न रलु तावदग्निस्तृष्टव्यो भवद्भिः ।

प्रयनः—हा धिग्, दर्शितमेव तावद् बहुचापलम् ।

एषा दीक्षिकयूषा कनकमयमुजेवाभाति धमुषा
 चैतामिलौकिकामि द्विज इव वृषलं पार्श्वे न सहते ।
 नात्यर्थं प्लुष्टपृष्ठा हरितकुशतया वेदीं परियुता
 प्राग्वंशं चैष धूमो गज इव नलिनीं पुच्छां प्रविशति ॥ ६ ॥

द्वितीयः—एयमेतद्,

अग्निरग्निमयादेप भीतेर्निर्वात्यते द्विजैः ।
 पुले व्युत्क्रान्तचारित्रे क्षातिर्क्षातिभयादिव ॥ ७ ॥

तृतीयः—

शकटी च घृतापूर्णा सिच्यमानापि धारिणा ।

नारीवोपरतापत्या बालस्नेहेन दहते ॥ ८ ॥

प्रथम - सम्यग् भवानाह ।

एता चरुधरस्य धर्मशकटीं दग्धुं समभ्युद्यतो

दधे शुष्यति नीलशाद्वलतया वह्नि शनैर्वा मनः ।

घातेनाकुलित शिरसापरिगतश्चक्रं क्रमेणागतो

नेमीमण्डलमण्डलीवृतयपु सूर्योयते पावक ॥ ९ ॥

द्वितीय - इदमपरं पश्य,

घल्मीकमूलाद् दहनेन भीता

स्तत्कोटरे पञ्च सम भुजङ्गा ।

सम विपन्नस्य नरस्य देहाद्

विनि सृता पञ्च यथेन्द्रियाणि ॥ १० ॥

तृतीय - इदमपरं पश्येता भवन्तौ,

दह्यमानस्य वृक्षस्य सानिलेन मर्यासिना ।

फोटरान्तरदेहस्था खगा प्राणा इयोद्भवा ॥ ११ ॥

प्रथमः— एवमेतत् ,

शुष्केणैकेन वृक्षेण वन पुष्पितपादपम् ।

कुल चारित्रहीनेन पुरुषेणेव दहते ॥ १२ ॥

— वन सवृक्षक्षुपगुल्ममेतत्

प्रवाममाहारमिवोपसृज्य ।

कुशानुसारेण हुताशनोऽसौ

नदीमुपस्रष्टुमिवावतीर्ण ॥ १३ ॥

द्वितीयः— एष एषः,

गतो वृक्षाद् वृक्षं विततकुशचीरेण दहनः

कदल्या विपुष्टं पतति परिणामादिव फलम् ।

असौ चापे तालो मधुपटलचक्रेण महता

चिरं मूले दग्धः परशुरिव रुद्रस्य पतति ॥ १४ ॥

तृतीयः—हन्त सत्पुरुषरोष इव प्रशान्तो भगवान् हुताशनः ।

एतद्भेर्बलं नष्टमिन्धनानां परिक्षयात् ।

दानशक्तिरिवार्यस्य विभवानां परिक्षयात् ॥ १५ ॥

प्रथमः—

स्रग्भाण्डमरणीं दर्भानुपमुङ्के हुताशनः ।

व्यसनित्वान्नरः क्षीणः परिच्छदमिवात्मनः ॥ १६ ॥

द्वितीयः—

अवनतविटपो नदीपलाशः

पवनवशाच्चलितैकपर्णहस्तः ।

दधदहनधिपन्नजीविताना—

मुदकमिवैष करोति पादपानाम् ॥ १७ ॥

तृतीयः—तदागम्यताम् । ययमपि तावदुपरिष्टातः ।

उभौ—वाढम् ।

३

(सर्वे उपसृज्य)

प्रथमः—अये अयमत्रमथवा कुरुराजो दुर्योधनो मीमाद्रोणपुरःसरः

सर्वराजमण्डलेनानुगम्यमान इत एवामिवर्तते । इमे हि,

यज्ञेन भोजय महीं जय विक्रमेण

रोषं परित्यज्ज, भय खजने दयावान् ।

इत्येयमागतकथामधुरं ब्रुवन्तः

कुर्वन्ति पाण्डवपरिग्रहमेव पौराः ॥ १८ ॥

तदागम्यताम् । वयमपि तावत् कुरुराजं सम्भावयामः ।

उमो-घादम् ।

सर्वे-जयतु भवान् जयतु । (निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशतो भीष्मद्रोणौ ।)

द्रोणः-धर्ममालम्बमानेन दुर्योधनेनाहमेयानुगृहीतो नाम ।

कृतः,

अतीत्य यन्धूनवलङ्घ्य मित्रा-

ण्याचार्यमागच्छति शिष्यदोषः ।

बालं ह्यपत्यं गुरवे प्रदानु-

नैवापराधोऽस्ति पितुर्न मातुः ॥ १९ ॥

भीष्मः-यप दुर्योधनः,

अवाप्य रूप्यग्रहणात् समुच्छ्रयं

रणप्रियत्वादयशो निपीतवान् ।

निषेव्य धर्मं सुकृतस्य भाजनं

स एव रूपेण चिरस्य शोभते ॥ २० ॥

(ततः प्रविशति दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्च ।)

दुर्योधनः-

कृतभद्रो ह्यात्मा वहति परितोषं गुरुजनो

जगद् विश्वस्तं मे निजसति गुणो नष्टमयशः ।

मृतैः प्राप्यः स्वर्गो यदि कथयत्येतदनृतं

परोक्षो न स्वर्गो बहुगुणमिहैवैव फलति ॥ २१ ॥

कर्णः—गान्धारीमातः ! न्यायेनागतमर्थमविसृजता न्यायमेव
भवता कृतम् । कुतः,

; दाणाधीना क्षत्रियाणां समृद्धिः

पुत्रापेक्षी वञ्च्यते सन्निधाता ।

विप्रोत्सङ्गे वित्तमावर्ज्य सर्वं

राज्ञा देयं चापमात्रं सुतेभ्यः ॥ २२ ॥

शकुनिः—सम्यगाह गङ्गोपस्पर्शनाद् धौतकल्मषाङ्गोऽङ्गिराजः ।

कर्णः—

इक्ष्वाकुशय्यातिथयतिराम-

मान्धातुनाभागानुगाम्बरीषाः ।

एते सकोशाः पुरुषाः सराध्रा

नष्टाः शरीरैः क्रतुभिर्धरन्ते ॥ २३ ॥

सर्वे—गान्धारीमातः ! यज्ञसमाप्त्या विष्टया भवान् वर्धते ।

दुर्योधनः—अनुगृहीतोऽस्मि । भो आचार्य ! अभिवादये ।

१ द्रोणः—एहोहि पुत्र ! अयमक्रमः ।

दुर्योधनः—अथ कः क्रमः ।

द्रोणः—किं न पश्यति भवान् ,

वैषतं मानुषीभूतमेव तावन्नमस्यताम् ।

अभ्यायाचरणं मन्ये भीष्ममुत्क्रम्य वन्दितुम् ॥ २४ ॥

भीष्मः—मा मा भवानेवम् । बहुभिः कारणैरपष्टुष्टोऽहं भवतः ।

कुतः,

अहं हि मात्रा जनितो भवान् स्वयं

ममायुषं वृत्तिरपह्नवस्तथ ।

द्विजो भवान् क्षत्रियव्यंशजा वयं

गुरुर्भवान् शिष्यमहत्तरा वयं ॥ २५ ॥

द्रोणः—नोत्सहन्ते महात्मानो ह्यात्मानमपस्तोतुम् । एहि पुत्र !
अभिवाद्यस्व माम् ।

३ दुर्योधनः—आचार्य ! अभिवादये ।

द्रोणः—एहोहि पुत्र ! एवमेवावभृथस्नानेषु रोदमवाप्नुहि ।

दुर्योधनः—अनुगृहीतोऽस्मि । पितामह ! अभिवादये ।

६ भीष्मः—एहोहि पौत्र ! एवमेव ते बुद्धिप्रशमनं भवतु ।

दुर्योधनः—अनुगृहीतोऽस्मि । मातुल ! अभिवादये ।

शकुनिः—धत्स !

एवमेव ऋतून् सर्वान् समानीयात्तदक्षिणान् ।

राजसूये नृपान् जित्वा जरासन्ध इयानय ॥ २६ ॥

द्रोणः—अहो ! आशीर्वचनेऽपि शकुनिर्योगं जनयति । अहो !

प्रियविरोधः सत्त्वयं क्षत्रियकुमारः ।

दुर्योधनः—वयस्य कर्ण ! गुरुजनप्रणामावसाने प्राप्तकर्ममुपभुज्यतां
वयस्यविस्मयः ।

कर्णः—गान्धारीमातः ।

ऋतुग्रतेस्ते तनु गात्रमेतत्

सोढुं बलं शक्यसि पीडयानि ।

अन्तस्त्वनामन्त्र्य न धर्पयामि

राजर्षिषीराद् वचनाद् भयं मे ॥ २७ ॥

दुर्योधनः—एवमेव ते बुद्धिरस्तु ।

द्रोणः—पुत्र दुर्योधन ! एष महेन्द्रप्रियसखो भीष्मको नाम भवन्तं

३ सभाजयति ।

दुर्योधनः—स्वागतमार्थाय । अभिवादये ।

भीष्मः—पौत्र दुर्योधन ! एष दक्षिणापथपरिघमूतो मूरिश्रवा

६ नाम भवन्तं सभाजयिष्यति ।

दुर्योधनः—स्वागतमार्याय ।

द्रोणः—पुत्र दुर्योधन ! भवतो यज्ञं सभाजयता वासुभद्रेण

७ प्रेषितोऽभिमन्युर्भवन्तं सभाजयति ।

शकुनिः—वत्स दुर्योधन ! एष जरासन्धपुत्रः सहदेवो भवन्तमभि-
वादयति ।

१२ दुर्योधनः—एहहि वत्स ! पितृसदृशपराक्रमो भव ।

सर्वे—एतत् सर्वराजमण्डलं भवन्तं सभाजयति ।

दुर्योधनः—अनुगृहीतोऽस्मि । भोः ! किन्तु खलु समागते सर्वराज-

१५ मण्डले विराटो नागच्छति ।

शकुनिः—प्रेषितोऽस्य मया दूतः, शङ्के पथि वर्तत इति ।

दुर्योधनः—भो आचार्य ! धर्मे धनुषि, चाचार्य ! प्रतिगृह्यतां

१८ दक्षिणा ।

द्रोणः—दक्षिणेति । भवतु भवतु । व्यपश्रयिष्ये तावद्
भवन्तम् ।

२१ दुर्योधनः—कथमाचार्योऽपि व्यपश्रयिष्यते ।

भीष्मः—भोः ! किन्तु खलु प्रयोजनं, यदा—

पीतः सोमो बाल्यदत्तो नियोगा-

च्छत्रच्छाया सेव्यते ख्यातिरस्ति ।

किं सद् द्रव्यं किं फलं को विशेषः

क्षत्राचार्यो यत्र विप्रो दरिद्रः ॥ २८ ॥

दुर्योधनः—आज्ञापयतु भवान् किमिच्छति । किमनुतिष्ठामि ।

द्रोणः—पुत्र दुर्योधन ! कथयामि ।

दुर्योधनः—किमिदानीं भवता विचार्यते,

प्राणाधिकोऽस्मि भवता च कृतोपदेशः

शूरेषु यामि गणानां कृतसाहसोऽस्मि ।

स्वच्छन्दतो वद किमिच्छामि किं ददाति

हस्ते स्थिता मम गदा भवतश्च सर्वम् ॥ २९ ॥

द्रोणः—पुत्र ! ब्रवीमि खलु तावत् । याप्पवेगस्तु मां बाधते ।

सर्वे—कथमाचार्योऽपि याप्पमुत्सृजति ।

३ भीष्मः—पौत्र दुर्योधन ! अफलस्ते परिश्रमः ।

दुर्योधनः—फोऽत्र ।

(प्रविश्य)

४ मठः—जयतु महाराजः ।

दुर्योधनः—आपस्तावत् ।

मठः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु महा-

५ राजः । इमा आपः ।

दुर्योधनः—आनय । (क्लृप्तं गृहीत्वा) भो आचार्य ! अश्रुपातो-
च्छिष्टस्य क्रियतां शौचम् ।

१२ द्रोणः—भयतु भवतु । मम कार्यक्रियैव मुखोदकमस्तु ।

दुर्योधनः—हा धिग्,

यदि विमृशसि पूर्वजिह्वातां मे

यदि च समर्थयसे न दास्यतीति ।

शरशतकठिनं प्रयच्छ हस्तं

सलिलमिदं करणं प्रतिग्रहाणाम् ॥ ३० ॥

द्रोणः—हन्त लब्धो मे हृदयविश्वासः । पुत्र ! श्रूयतां,

येषां गतिः क्वापि निराश्रयाणां

संवत्सरैर्द्वादशभिर्न दृष्टा ।

त्वं पाण्डवानां कुरु संविभाग-

मेया च भिक्षा मम दक्षिणा च ॥ ३१ ॥

शकुनिः- (सोद्वेगम्) मा सावद् भोः ।

अपन्यस्तस्य शिष्यस्य विश्वस्तस्य च गौरवे ।

यदप्रस्तुतमुत्पाद्य युक्तेयं धर्मवञ्चना ॥ ३२ ॥

श्रेणः-कथं धर्मवञ्चनेति । मा सावद् भो गान्धारविषयविस्मित
शकुने ! त्वदनार्यभावात् सर्वलोकमनार्यमिति मन्यसे । हन्त भोः !

भ्रातृणां पैतृकं राज्यं दीयतामिति वञ्चना ।

किं परं याचितैर्दत्तं बलात्कारेण तेर्हन्तम् ॥ ३३ ॥

सर्वे-कथं बलात्कारेण नाम ।

भीष्मः-पौत्र दुर्योधन ! अवभृथस्नानमात्रमेव खलु वापत् ।

मित्रमुखस्य शत्रोः शकुनेर्वचनं न श्रोतव्यम् । पश्य पौत्र !

यत् पाण्डवा हुपदराजसुतासहायाः

कान्ताररेणुपरुपाः पृथिवीं भ्रमन्ति ।

यत् त्वं च तेषु विमुक्तस्त्वयि ते च धामा-

स्तत् सर्वमेव शकुनेः परुषाण्यलेपः ॥ ३४ ॥

दुर्योधनः- भवतु, एवं सायदाचार्य ! वृच्छामि ।

श्रेणः- पुत्र ! कथय ।

दुर्योधनः-

यत् पुरा ते सभामध्ये राज्ये माने च धर्षिताः ।

बलात्कारसमर्थैस्तेः किं रोषो धारितस्तदा ॥ ३५ ॥

श्रेणः-अत्रेदानीं धर्मच्छलेन कञ्चित्तो यताभयवृत्तियुधिष्ठिरः प्रष्टव्यः,

येन भीमः सभास्तम्भं तुल्यज्ञेयं धारितः ।

यद्येकस्मिन् विमुक्तः स्यान्नास्माच्छकुनिराक्षिपेत् ॥ ३६ ॥

भीष्मः—अन्यत् प्रस्तुतमन्यदापतितम् । भो आचार्य ! कार्यमत्र गुरुतरं, न कलहः ।

३ द्रोणः—मात्र कदर्यनं कार्य, कलह एव भवतु ।

भीष्मः—प्रसीदत्वाचार्यः । पश्य पौत्र !

ये दुर्वलाश्च कृपणाश्च निराश्रयाश्च
त्वत्तश्च शर्म मृगयन्ति न गर्वयन्ति ।

ज्येष्ठो भवान् प्रणयिनस्त्ययि ते कुटुम्बे
तान् धारयिष्यसि मृगैः सह वर्तयन्तु ॥ ३७ ॥

शकुनिः—धर्तयन्तु चर्तयन्तु ।

कर्णः—भो आचार्य ! अलममपेण । दुर्योधनो हि नाम,

हितमपि परुषार्थं रुष्यति श्राव्यमाणो
चरपुरुषविशेषं नेच्छति स्तूयमानम् ।

गतमिदमवसानं रक्ष्यतां शिष्यकार्यं

गज इव बहुदोषो भार्दवेनैव प्राणः ॥ ३८ ॥

द्रोणः—वत्स कर्ण ! तेजसि ब्राह्मण्यम् । काले सम्बोधितोऽस्मि ।

पपोऽहं भवच्छन्दमनुवर्ते । पुत्र दुर्योधन ! अहं तव प्रभावी

३ ननु ।

भीष्मः—एष इदानीं मार्गेणारब्धः । सान्त्वं हि नाम दुर्विनीतानां मौपधम् ।

६ दुर्योधनः—न ममैव, कुलस्यापि मे भवान् प्रभुः ।

द्रोणः—एतत् तवैव युक्तम् । तत् पुत्र !

त्वं वञ्च्यसे यदि मया न तवात्र दोष-

स्थां पीडयामि यदि वास्तु तवैव लाभः ।

भेदाः परस्परगता हि महाकुलानां

धर्माधिकारवचनेषु शमीभवन्ति ॥ ३९ ॥

दुर्योधनः—तेन हि समर्थयितुमिच्छामि ।

द्रोणः—पुत्र ! केन समर्थयितुमिच्छसि ।

भीष्मेण कर्णेन कृपेण केन किं सिन्धुराजेन जयद्रथेन ।

किं द्रौणिनाहो विदुरेण सार्धं पित्रा स्वमात्रा वेद पुत्र ! केन ॥ ४० ॥

दुर्योधनः—नहि नहि, मातुलेन ।

द्रोणः—शकुनिना । हन्त विपन्नं कार्यम् ।

१ दुर्योधनः—मातुल ! इतस्तावत् । वयस्य कर्ण ! इतस्तावत् ।

द्रोणः—भयसु, एवं तावत् करिष्ये । वत्स गान्धाराज !
इतस्तावत् ।

२ शकुनिः—अयमस्मि ।

द्रोणः—यत्स ।

क्रोधप्रायं वयो जीर्णं क्षन्तव्यं यदुच्चापलम् ।

अस्य रुशस्य वचसः परिष्वङ्गः शमीक्रिया ॥ ४१ ॥

भीष्मः—(आत्मगतम्)

एष शिष्यस्य यात्सल्याच्छकुनिं याचते गुरुः ।

एवं सान्त्वीकृतो ह्येष नैव मुञ्चति जिह्वताम् ॥ ४२ ॥

शकुनिः—(आत्मगतम्) अहो शठः खल्वाचार्यः स्वकार्यलोभान्मां
सान्त्वयति ।

३ (सर्वे परिक्रम्योपविशन्ति ।)

दुर्योधनः—मातुल ! पाण्डवानां राज्यार्थं प्रति को निश्चयः ।

शकुनिः—न दातव्यमिति मे निश्चयः ।

४ दुर्योधनः—दातव्यमिति वक्तुमर्हति मातुलः ।

शकुनिः--यदि दातव्ये राज्ये किमस्मामिः सह मन्त्रयसे । ननु सर्वमेव प्रदीयताम् ।

१ दुर्योधनः--यस्य अङ्गराज ! भवानिदानीं न किञ्चिदाह ।

कर्णः--इदानीं किममिधास्यामि,

रामेण भुक्तां परिपालितां च

सुभ्रातृतां न प्रतिपेक्ष्यामि ।

क्षमाक्षमत्वे तु भवान् प्रमाणं

सहग्रामकालेषु वयं सहायाः ॥ ४३ ॥

दुर्योधनः--मातुल ! चलवत्प्रत्यभिज्ञोऽनुपजीव्यश्च कश्चित् कुदेशश्चि-
न्त्यताम् । तत्र यसेयुः पाण्डवाः ।

२ शकुनिः--हन्त भोः ।

शून्यमित्यमिधास्यामि कः पार्याद् यत्नवत्तरः ।

ऊपरेऽपि सत्यं स्याद् यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ४४ ॥

दुर्योधनः--अथेदानीं,

गुरुकरतलमध्ये तोयमावर्जितं मे

श्रुतमिह कुलवृद्धैर्यत् प्रमाणं पृथिव्याम् ।

तदिदमपनयो वा वज्रना वा यथा वा

भयतु नृप ! जलं तत् सत्यमिच्छामि कर्तुम् ॥ ४५ ॥

शकुनिः--अनृतवचनान्मोचयितव्यो भवान् ननु ।

दुर्योधनः--अथ किम् ।

३ शकुनिः--तेन हि इतस्तावत् । (उपसृत्य) भो आचार्य ! इहात्रभवान्
कुरुराजो भवन्तं विज्ञापयति ।

द्रोणः--यत्स गान्धारराज ! अभिधीयताम् ।

॥ शकुनिः—यदि पञ्चरात्रेण पाण्डवानां प्रवृत्तिरुपनेतव्या, राज्यस्यापि प्रदास्यति किल । समानयतु भवानिदानीम् ।

द्रोणः—मा तावद् भोः !

ये कर्तुंकामैर्दृढलनं भवद्भिः

संवत्सरैर्द्वादशभिर्न दृष्टाः ।

ते पञ्चरात्रेण मयोपनेया

वरं ह्यदत्तं विशदाश्वरेण ॥ ४६ ॥

भीष्मः—पौत्र दुर्योधन ! अच्छलो घर्मः । वयमपि तावदरिमन्त्रेण प्रीताः स्मः । पश्य पौत्र !

वर्षेण वा वर्षशतेन तेषां

त्वं पाण्डवानां कुरु संविभागम् ।

तस्मान् प्रतिष्ठां कुरु वीर ! सत्यां

सत्या प्रतिष्ठा हि सदा कुरुणाम् ॥ ४७ ॥

दुर्योधनः—एष एव मे निश्चयः ।

द्रोणः—(आत्मगतम्)

अद्य मे कार्यलोभेन हनूमत्त्वं गता स्पृहा ।

लक्ष्यवित्त्वार्णवं येन नष्टा सीवा निवेदिता ॥ ४८ ॥

तन् कुतो नु रतु पाण्डवानां प्रवृत्तिरुपनेतव्या ।

(प्रविश्य)

१ मत्तः—अयतु महापुत्रः । विराटनगराद् दूतः श्रानः ।

सर्वे—शीघ्रं प्रवेदयताम् ।

मत्तः—यदाशापयय । (निष्क्रान्तः ।)

६ (प्रविश्य)

दूतः—अयतु महापुत्रः ।

सर्वे—किमागतो विराटेश्वरः ।

१ मटः—विशादेनावृतो नोपगच्छति, यत्तत्सम्यग्नि सन्निवृष्टं कीच-
कानां भ्रातृशतं,

रात्रौ छत्रेण केनापि बाहुभ्यामेव हिंसितम् ।

दृश्यते हि शरीराणामशस्त्रजनितो वधः ॥ ४९ ॥

इति ।

मीमः—कयमशस्त्रेणेति । भो आचार्य ! अभ्युपगम्यतां पद्मरात्रम् ।

२ श्रेणः—किमर्थम् ।

मीमः—

मीमसेनस्य लीलेषा मुष्यक्तं बाहुशालिनः ।

योऽस्मिन् भ्रातृशते रोषः स तस्मिन् फलितः शते ॥ ५० ॥

श्रेणः—कयं भयान् जानाति ।

मीमः—

कथं पण्डित । कुलेषु भ्रान्तानां बालचापलम् ।

नामिजानन्ति वत्सानां शृङ्गस्थानानि गोवृषाः ॥ ५१ ॥

श्रेणः—गोवृषा इति । हन्त सिद्धं कार्यम् । पुत्र दुर्योधन ! अस्तु
पद्मरात्रम् ।

३ दुर्योधनः—अयं किम् ।

श्रेणः—भो भो यत्तमनुभवितुमागतां राजानः ! शृण्वन्तु शृण्वन्तु
भवन्तः । इहात्रमयान् कुत्सजो दुर्योधनः, न, न, मातुलसहितः

४ यदि पाण्डवानां प्रवृत्तिरुपनेतव्या, राज्यस्यार्धं प्रदास्यति किञ्च ।
ननु पुत्र !

दुर्योधनः—अयं किम् ।

५ श्रेणः—एतद् द्विलिङ्गः सम्प्रधार्यताम् ।

शकुनिः— काले ज्ञास्यामि ।

द्रोणः—ननु गाङ्गेय !

१२ भीष्मः—(आत्मगतम्)

आचार्यस्य यदा हर्षो धैर्यमुत्क्रम्य सूचितः ।

शङ्के दुर्योधनेनैष वञ्च्यमानेन वचितः ॥ ५२ ॥

(प्रकाशम्) पौत्र दुर्योधन ! अस्ति मम विराटेनाप्रकाशं वैरम्,

अथ भवतो यज्ञमनुभवितुमनागत इति । तस्मात् क्रियतां तस्य

३ गोमहणम् । प्राद्वणार्जवबुद्धे !

धर्षिता रथशब्देन रोपमेप्यन्ति पाण्डवाः ।

अस्ति तेषां कृतज्ञत्वमिष्टं गोमहणे स्थितम् ॥ ५३ ॥

(प्रविश्य)

भट्टः—सज्जाः खलु रथा बाहाः प्रवेशामिमुखाय ते ।

दुर्योधनः—

एभिरेव रथैः शीघ्रं क्रियतां तस्य गोमहः ।

गदा यज्ञप्रशान्ता च पुनर्मे करमेप्यति ॥ ५४ ॥

द्रोणः—

तस्मान्मे रथमानयन्तु पुरुषाः,

शकुनिः—हस्ती ममानीयतां,

कर्णः—

भारार्थं शृशमुद्यतेरिह ह्यैयुक्तो रथः स्याप्यताम् ।

भीष्मः—

बुद्धिर्मे त्यरते विराटनगरं गन्तुं धनुस्त्वयतां

सर्वे—

मुक्त्वा चापमिदं विष्टु भवानाज्ञाविधेया ययम् ॥ ५५ ॥

द्रोणः—युत्र दुर्योधन ! आवां तव युद्धे पराक्रमं द्रष्टुमिच्छाम् ।

दुर्योधनः—यदभिरुचितं भवते ।

३ द्रोणः—यत्स गान्धारराज ! अस्मिन् गोघहणे तव खलु प्रथमरथः ।

शकुनिः—यावत् । प्रथमः कल्पः ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति वृद्धगोपालकः)

१ वृद्धगोपालकः—गावो मे अहीणवच्छा होन्तु । अविहवा अ गोव-
जुवदीओ होन्तु । गो व्याआ विळाडो एकच्छत्तप्पुहुवीपक्षी होदु ।
महाव्याअप्प विळाडइश यप्पवद्दणगोप्पदाणनिमित्तं इमत्तिं णअळो-

२ यवणवीहीए आअन्तु गोघण पळेवे च किदमङ्गळमोदआ गोवदाळआ
दाळिआ अ दाव । एप्प ज्जेष्ठं गच्छिअ अणुभविष्यम् । (विलोक्य)

किण्णु हु एपो धाअपो पुक्कल्लुकलं आलुहिअ पुक्कल्लपाराणिघट्टि-

३ अतुण्डं आदिवाहिमुहं विप्पळं विळवदि । पन्ती होदु पन्ती होदु
अम्हाणं गोघणप्प अ । जाव एप्प ज्जेष्ठं गच्छिअ गोवदाळआणं
दाळिआणं याहळामि । गोमित्तअ ! गोमित्तअ । । [गावो मेऽहीन-

४ वत्सा भवन्तु । अविधवाश्च गोपयुवतयो भवन्तु । अस्माकं राजा विराट्
एकच्छत्रप्रथिवीपतिर्मवतु । महाराजस्य विराटस्य वर्षवर्धनगोप्रदान-
निमित्तमस्या नगरोपवनवीथ्यामायान्तु गोघन सर्वे च कृतमङ्गलमोदका

५ गोपदारका दारिकाश्च तावत् । एप्प ज्यैष्ठ्यं गत्वानुमविष्यामि । किंतु
खल्वेव वायस शुष्कशृङ्गमारुह्य शुष्कशारानिघटिततुण्डमादित्यामिमुल
विस्तर निष्पति । शान्तिर्मवतु शान्तिर्मवतु अस्माकं गोघनस्य च ।

१८ यावदेषु ज्यैष्ठ्यं गत्वा गोपदारकाणां दारिकाणां व्याहरामि । गोमित्रक ! गोमित्रक !]

(प्रविश्य)

२१ गोमित्रकः—मातुल ! वन्दामि । [मातुल ! वन्दे ।]

वृद्धगोपालकः—पन्ती होदु पन्ती होदु अम्हाअं गोघणप्प अ । अल्ले गोमित्तअ ! महाअजप्प विअडदश वप्पवड्डणगोप्पदाणणिमित्तं

२४ इमप्पि णअल्लोवणवीहीए आअन्तु गोघणं पठ्ये च किदमङ्ग-
ळमोदआ गोवदाळिआ अ । अल्ले गोमित्तअ ! गोवदाळआणं
दाळिआणं पाहळ । [शान्तिर्मवतु शान्तिर्मवतु अस्माकं गोघनस्य

२७ च । अरे गोमित्रक ! महाराजस्य विराटस्य वर्षवर्धनगोप्रदाननिमित्तमस्यां
नगरोपवनवीथ्यामायान्तु गोघनं सर्वे च कृतमङ्गलमोदका गोपदारका
दारिकाश्च । अरे गोमित्रक ! गोपदारकाणां दारिकाणां

३० व्याहर ।]

गोमित्रकः—जं मादुल्लो आणवेदि । गोळस्सिणिए ! चिद्वपिण्ड !

पामिणि ! वपमदत्त ! कुम्भदत्त ! महिपदत्त ! आअच्छद्द आअच्छद्द

३१ शिग्घं । [यन्मातुल आशपयति । गोरक्षिणिके ! घृतपिण्ड !

स्वामिनि ! वृपमदत्त ! कुम्भदत्त ! महिपदत्त ! आअच्छतागच्छत

शीमम् ।

३४ (ततः प्रविशन्ति सर्वे ।)

सर्वे—मादुल्ल ! वन्दामो । [मातुल ! वन्दामहे ।]

वृद्धगोपालकः—पन्ती होदु पन्ती होदु अम्हाणं गोवदाळआणं ।

३५ महाअजप्प विअडदप्प वप्पवड्डणगोप्पदाणणिमित्तं इमप्पि णअल्लो-
वणवीहीए आअन्तु गोघणं । तत्तअं वेळं गाअन्तो णअन्तो
होम । [शान्तिर्मवतु शान्तिर्मवतु अस्माकं गोपदारकाणां दारिकाणां

४२ च । महाराजस्य विराटस्य वर्षवर्षनगोप्रदाननिमित्तभस्या नगरोपवन-
वीप्याभायात्तु शोषनम् । तावतीं चेलां गायन्तो नृत्यन्तो भवामः ।]
सर्वे—जं मादुल्यो आणवेदि । (सर्वे नृत्यन्ति ।) [यन्मातुल आशा-
४५ पयति ।]

वृद्धगोपालकः—हीही पुठ्ठु णच्चिदम्, पुठ्ठु गाइदं । जाव अहं पि
णञ्चेमि । [हीही सुष्ठु नत्ति, सुष्ठु गीत, यावदहमपि नृत्यामि ।]

४८ सर्वे—हाहा मादुल ! अदिमहन्तं केणुं चप्पदिदो । [हाहा
मातुल ! अतिमहान् रेणुरूपतितः ।]

वृद्धगोपालकः—ण हु केणुं एब्बं, पंक्खुदुन्दुमिघोपं चप्पदिदो ।

५१ [न लब्ध रेणुरेव, शङ्खदुन्दुमिघोषः उत्पतितः ।]

सर्वे—दिवाचन्द्रपभापण्डुलजोहाउगुण्ठिदो पदमण्डलु पुप्प्यो
अरिथ अ णरिथ अ । [दिवाचन्द्रप्रभापाण्डुरज्योत्स्नावगुण्ठितः

५४ द्युतमण्डलः सूर्योऽस्ति च नास्ति च ।]

गोमित्रक—हाहा मादुल ! एवे के वि मणुप्पा दहिपिण्डपण्डरेहि
छत्तेहि घोडअपअडिअं आलुहिअ पळ्ळं घोपुं विद्वन्ति चोळा ।

५७ [हाहा मातुल ! एते केऽपि मनुष्या दधिपिण्डपाण्डरैश्छन्नैर्घोटकशक-
टिकामारुह्य सर्वे घोषं विद्वन्ति चोराः ।]

वृद्धगोपालकः—हीही परपंपादा वट्टिदा । दारआ ! दाळिआ ।

६० पिग्गं पक्कणं पविपह । [हीही शरसपाता उत्पिताः । दारकाः !
दारिकाः ! शीघ्रं पक्कणं प्रविशत ।]

सर्वे—जं मादुल्यो आणवेदि । (निष्क्रान्ताः ।) [यन्मातुल आशा-

६३ पयति ।]

वृद्धगोपालकः—हाहा चिट्ठह चिट्ठह । पहरह पहरह । गह्ठह गह्ठह । इमं
मुत्तन्तं महाब्बाअविब्बाहइश णिचेदइप्पामो । [हाहा तिष्ठत तिष्ठत ।

६६ ग्रहरत ग्रहरत । ग्रहीत ग्रहीत । इमं वृत्तान्तं महाराजविशदय
निवेदयिष्यामः ।]

(निष्क्रान्तः ।)

६९

प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशति भटः)

भटः—भोभो निवेद्यतां निवेद्यतां महाराजाय विराटेधराय— एता

३ हि दस्युकर्मप्रच्छन्नचिक्रमैर्धार्तराष्ट्रैरिह्यन्ते गाव इति । तत्र हि,
द्वुतैश्च घत्सैर्व्यथितैश्च गोगणै-

र्निरीक्षणत्रस्तमुखैश्च गोघृणैः ।

कुतार्तनादाकुलितं समन्ततो

गवां कुलं शोच्यमिहाकुलाकुलम् ॥ १ ॥

इति ।

(नेपथ्ये)

३ किं धार्तराष्ट्रैरिति ।

भटः—आर्य ! अथ किम् ।

(प्रविश्य)

६ कान्बुर्कायः—सदृशमेतद् भ्रातृजनेष्वपि द्रोहिणाम् ।

सज्जैश्चापैर्वद्धगोवाङ्गुलित्रा

वर्मच्छत्राः कल्पितस्यन्दनस्थाः ।

वीर्योत्सिक्ता युद्धसज्जाः कृतास्त्रा

राशो वैरं गोषु निर्यातयन्ति ॥ २ ॥

जयसेन ! जन्मनश्चक्रियाव्यावृत्तस्य महाराजस्य त्रायदकाल-
निवेदनं मय्युमुत्पादयति । तस्मान् पुण्याद्वावसाने निवेदयिष्ये ।

३ भट्टः—आर्य ! अतिपाति कार्यमिदं, शीघ्रं निवेद्यताम् ।
काञ्चुकीयः—इदं निवेद्यते ।

(ततः प्रविशति राजा ।)

६ राजा—

मा तावद् व्यथितविकीर्णमालवत्सा
गायो मे रथरचशङ्कया द्वियन्ते ।
पीनांसश्चलघलघः संचन्दनाक्षौ
निर्लेजो मम च करः कराणि मुहृक्ते ॥ ३ ॥
जयसेन ! जयसेन !

(प्रविश्य)

३ भट्टः—जयतु जयतु महाराजः ।

राजा—अलं महाराजशब्देन । अवधूतं मे क्षत्रियत्वम् । उच्यतां
रणविस्तरः ।

६ भट्टः—न विस्तरार्हाणि विप्रियाणि । एष समासः,

‘ एकवर्णेषु गात्रेषु गवां स्पन्दनरेणुना ।
कशापातेषु दृश्यन्ते नानाधर्णाविभक्तयः ॥ ४ ॥

राजा—तेन हि,

घनुरुपनय शीघ्रं कल्प्यतां स्पन्दनो मे
मम गतिमनुयातु च्छन्दतो यस्य भक्तिः ।
रणशिरसि गवार्थे नास्ति मोघः प्रयत्नो
निघनमपि यश्च स्थान्मोक्षयित्वा तु धर्मः ॥ ५ ॥

भट्टः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

राजा—मोः । किन्तु रालु दुर्योधनस्य मामन्तरेण वैरम् । आ यज्ञ-

३ मनुभवितुमागत इति । कथमनुभवामि । कीचकानां विना-

शेन वयमुज्जीतसन्तापाः संवृत्ताः । अथवा परोक्षमपि पाण्डवानां
स्निग्ध इति । सर्वथा योद्धव्यम् । हस्तिनपुरनिवासाच्छीलज्ञो

६ भगवान् दुर्योधनस्य । अथवा,

कामं दुर्योधनस्यैष न दोषमभिधास्यति ।

अर्थित्यादपरिश्रान्तः पृच्छत्येष हि कार्यवान् ॥ ६ ॥

कोऽत्र ।

(प्रविश्य)

भटः—जयतु महाराजः ।

३ राजा—भगवांस्तावदाहूयताम् । (निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति भगवान् ।)

भगवान्—(सर्वतो विलोक्य) भोः ! किन्तु खल्विदम् ।

गजेन्द्राः कल्प्यन्ते तुरगपतयो वर्मरचिताः

रथाः सानूकर्षाः कृतपरिकरा योधपुरुषाः ।

समुद्योगं दृष्ट्वा भयमननुभूतं स्पृशति मां

न स्रत्वात्मन्यस्तं कृतमतिरहं ते नृ चपलाः ॥ ७ ॥

राजा—जयतु भगवान् जयतु । विराटो भगवन् ! अभिधादये ।

भगवान्—स्वस्ति ।

३ विराटः—भगवन् ! एतदासनमास्यताम् ।

भगवान्—(उपविश्य) भो राजन् !

उद्योगः प्रस्तुतः कस्माच्छ्रीर्न सन्तोषमिच्छति ।

धीडयिष्यति सोत्सेकान् धीडित्वान् मोक्षयिष्यति ॥ ८ ॥

राजा—भगवन् । गोपहृणादवमानितोऽस्मि ।

भगवान्—केन कारणेन ।

३ राजा—धार्तराष्ट्रैः ।

भगवान्—(आत्मगतम्) भो. कष्टम्,

एकोदकत्वं खलु नाम लोके मनस्विनां कम्पयते मनांसि ।

वैरप्रियैस्तेर्हि कृतेऽपराधे यत्सत्यमत्माभिरिषापराद्धम् ॥ ९ ॥

विराट्—भगवन् । किमिदानीं विचार्यते ।

भगवान्—न खलु किञ्चित् । तेषामुत्सुकः ।

३ राजा—अद्यप्रभृति निभृता भविष्यन्ति । यदि शक्तोऽपि युधिष्ठिरो
मर्षयति, अहं न मर्षयामि ।

भगवान्—(आत्मगतम्)

अवेदानीं पर्णशय्या च भूमौ राज्यभ्रंशो द्रौपदीधर्पणं वा ।

वैपान्यत्वं सप्रितानां निवासः सर्वं श्लाघ्यं यत्क्षमा शायते मे ॥१०॥

(प्रविश्य)

भट्—जयतु महाराजः ।

३ राजा—अथ किं चेष्टते दुर्योधनः ।

भट्.—न खलु दुर्योधन एव, पृथिव्यां राजानः सर्वे प्राप्ताः ।

द्रोणश्च भीष्मश्च जयद्रथश्च शल्योऽङ्गराजः शकुनिः कृपश्च ।

तेषां शयोत्कम्पचलत्पताकैर्भग्नैर्ध्वजैरेव ध्वयं न बाणैः ॥ ११ ॥

राजा—(उत्थाय कृताञ्जलि.) कथं तत्रभवान् गात्रेभ्योऽपि प्राप्तः ।

भगवान्—साधु धर्मितेनापि नातिक्रान्त. समुदाचारः । (आत्म

३ गतम्) भो,

किमर्थं खलु सम्प्राप्तः कुरुणां गुरुरुत्तमः ।

शङ्के तीर्णां प्रतिज्ञेति स्मारणं क्रियते मम ॥ १२ ॥

(प्रकाशम्)

राजा—कोऽत्र ।

३ भट्—(प्रविश्य)

भट्—जयतु महाराजः ।

१. अत्र द्विजाणि वाक्यानि श्रुष्टितानि ।

विराटः—सूतस्तावदाहूयताम् ।

६ भटः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

(प्रविश्य)

सूतः—जयत्वायुष्मान् ।

३ विराटः—

रथमानय शीघ्रं मे ऋष्यः प्राप्तो रणातिथिः ।

तोषयिष्ये शरैर्भीष्मं जेष्यामीत्यमनोरथः ॥ १३ ॥

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान् । आयुष्मान् !

रिपूणां सैन्यभेदेषु यस्ते परिचितो रथः ।

रथचर्यां वहिष्कृतुं तमास्यायोत्तरो गतः ॥ १४ ॥

विराटः—कथं निर्यातः कुमारः ।

भगवान्—भो राजन् ! संयार्यतां संवार्यतां कुमारः ।

अगणितगुणदोषो युद्धतीक्ष्णश्च धारुणा-

न्न च दहति न कश्चित् सन्निकृष्टो रणामिः ।

अथ च परिहरन्ते धार्तराष्ट्रा न किञ्चि-

न्न सलु परिभयात् ते युद्धदोषान् ब्रवीमि ॥ १५ ॥

राजा—तेन हि शीघ्रमन्यो रथः कल्प्यताम् ।

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान् ।

६ राजा—अथवा एहि तावत् ।

सूतः—आयुष्मान् ! अयमस्मि ।

राजा—

त्वमिदानीं कुमारस्य किं न वाहितवान् रथम् ।

अनुज्ञातोऽसि किं तेन न राज्ञां सारथिर्भवान् ॥ १६ ॥

सूतः—प्रसीदत्यायुष्मान् । रथं कल्पयित्वा तु सूतसमुदाचारेणो-
परिधतः रत्नवहम् । कुमारेण,

किन्तु तत्परिहासायं किन्तु तत्रास्ति कौशलम् ।

मामतिरुम्य सारथ्ये विनियुक्ता बृहन्नला ॥ १७ ॥

भगवान्—राजन् ! अलमलं सम्भ्रमेण ।

यदि स्वचक्रोद्धतरेणुदुर्दिनं

रथं समास्थाय गता बृहन्नला ।

परान् क्षणैर्नेमिरथैर्निवारयन्

विनापि घाणान् रथ एष जेष्यति ॥ १८ ॥

राजा—तेन हि क्षीघ्रमन्यो रथः कल्प्यताम् ।

सूतः—यदाहापयत्यायुष्मान् (निष्क्रान्तः ।)

१ (प्रविश्य)

भटः—भद्रः रत्न कुमारस्य रथः ।

राजा—कथं भद्रो नाम ।

६ भटः—श्रोतुमर्हति महाराजः ।

बहुभिः समराभिहैराच्छिन्नोऽश्वपथः परैः ।

भद्रो बाह्वेनलोभेन श्मशानाभिमुखो रथः ॥ १९ ॥

भगवान्—(आत्मगतम्) आः अत्र गच्छ गाण्डीवम् । (प्रधातम्)

भो राजन् !

निमित्तं किञ्चिदुत्पन्नं श्मशानामिमुखं रथे ।

धार्तराष्ट्राः स्थिता यत्र श्मशानं वद् मायिष्यन्ति ॥ २० ॥

राजा—भगवन् ! अकाले स्वस्थयास्यं मन्युमृन्यादयति ।

भगवान्—अलं मन्युना । कदाचिद्वृत्तं नोक्तपूर्वम् ।

१ राजा—आ अस्त्येतत् । गच्छ मया कथितां वृत्तान्तः ।

१. गहनलोभेन ।

भटः— यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

राजा—

को नु खल्वेव सहसा कम्पयन्निव मेदिनीम् ।

नदीस्रोत इवाधिद्वः क्षणात् संवर्तते ध्वनिः ॥ २१ ॥

ज्ञायतां शब्दः ।

(प्रविश्य)

३ भटः—जयतु महाराजः । श्मशानान्मुहूर्तविश्रान्ततुरगेण कुमारेण तु-
भगवान्—एष मामनुववादिनं न कुर्यात् ।

भटः—

कृता नीला नागाः शरशतनिपातेन कपिला

द्वयो वा योधो वा न वहति न कश्चिच्छरशतम् ।

शरैः स्तम्भीभूताः शरपरिकराः स्यन्दनवराः

शरैश्छन्ना मार्गाः खवति धनुरुष्मां शरनदीम् ॥ २२ ॥

भगवान्—(आत्मगतम्)

एतदक्षयतूणीत्वं येन शक्रस्य खाण्डवे ।

यावत्स्यः पतिता धारास्तावन्तः प्रेषिताः शराः ॥ २३ ॥

राजा—अथ परेष्विदानीं को वृत्तान्तः ।

भटः—अप्रत्यक्षं हि तत्र मे । प्रवृत्तिपुरुषाः कथयन्ति—

धनुर्घोषं श्रोणस्तदिदमिति बुद्ध्या प्रतिगतः

ध्यजे^१ घाणं दृष्ट्वा कृतमिति न मीप्सः प्रहरति ।

शरैर्भग्नः कर्णः किमिदमिति चान्ये नृपतयो

भयेऽप्येको बाल्यान्न भयमभिमन्युर्गणयति ॥ २४ ॥

भगवान्—कथमभिमन्युः प्राप्तः । भो राजन् !

युध्यते यदि सौमद्रस्तेजोभिर्वंशयोर्द्वयोः ।

सारथिः प्रेष्यतामन्यो विह्वलात्र बृहन्नला ॥ २५ ॥

राजा—मा मा भवानेवम् ।

मीप्यं शमशरैरभिन्नकवचं द्रोणं च मन्त्रायुधं

कृत्वा कर्णजयद्रथौ च विमुखौ शेषांश्च तांस्तान् मृपान् ।

सौमद्रं स्वशरैर्न धर्षयति किं भीतः पितुः प्रत्यायात्

संसृष्टोऽपि धयस्यभावसदृशं तुल्यं वयो रक्षति ॥ २६ ॥

मटः—एष सलु कुमारस्य रथः,

आलम्बितो भ्रमति धावति तेन मुक्तो

न प्राप्य धर्षयति नेच्छति विप्रकर्तुम् ।

आसन्नभूमिचपलः परिवर्तमानो

योग्योपदेशमिव यस्य रथः करोति ॥ २७ ॥

राजा—गच्छ । भूयो क्षायतां वृत्तान्तः ।

मटः—यदाक्षापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु महा-

३ राजः । जयतु विराटेश्वरः । प्रियं निवेदये महाराजाय । अयजितं

गोमहणम् । अपयाता धार्तराष्ट्राः ।

भगवान्—दिष्ट्या भवान् धर्षते ।

४ राजा—न न । भगवतो वृद्धिरेषा । अथ कुमार इदानीं क ।

मटः—दृष्टपरिरपन्दानां योधपुरुषाणां कर्माणि पुस्तकमारोपयति

कुमारः ।

५ राजा—अहो श्लाघनीयन्यापारः सत्वयं कुमारः ।

ताडितस्य हि योधस्य श्लाघनीयेन कर्मणा ।

अकालान्तरिता पूजा नाशयत्येव वेदनाम् ॥ २८ ॥

अथ बृहन्नलेदानीं क ।

मदः-प्रियनिवेदनार्थमभ्यन्तरं प्रविष्टा ।

३ राजा-बृहन्नला तावदाहूयताम् ।

मदः-यदाक्षापयति महाराजः ।

(ततः श्रविशति बृहन्नला ।)

६ बृहन्नला- (निरूप्य संविमर्शम्)

गाण्डीवेन मुहूर्तमाततगुणेनासीत् प्रविस्पर्धितं
बाणानां परिवर्तनेष्वविशदा मुष्टिर्न मे संहता ।

गोधास्थानगता न चास्ति पदुता स्थाने हृतं सौष्टवं
स्त्रीभाषाच्छिथिलीकृतः परिषयांदात्मा तु पञ्चान् स्मृतः ॥ २९ ॥

मया हि,

अनेन वेपेण नरेन्द्रमध्ये लज्जायमानेन धनुर्विकृष्टम् ।

यात्रा तु तावच्छरदुर्दिनेषु शीघ्रं निमग्नः क्लृपश्च रेणुः ॥ ३० ॥

भो !

जित्वापि गां विजयमप्युपलभ्य राज्ञो

नैयास्ति मे जयगतो मनसि ग्रहर्षः ।

दुःशासनं समरमूर्धनि सन्निगृह्य

यद्ध्वा यदद्य न विरटपुरं प्रविष्टः ॥ ३१ ॥

वृत्तप्रीतिदत्तालङ्कारेणालङ्कृतो ग्रीळित इवास्मि राजानं द्रष्टुम् ।

तस्माद् विराटेश्वरं पदयामि । अये ! अयमार्यो युधिष्ठिरः,

सयौवनः श्रेष्ठतपोवने रतो

नरेश्वरो ब्राह्मणवृत्तमाश्रितः ।

विमुक्तराज्योऽप्यभिवर्धितः श्रिया

त्रिदण्डधारी न च दण्डधारकः ॥ ३२ ॥

(उन्नम्य) भगवन् ! अनिवादये ।

भगवान्— स्वस्ति ।

३ बृहन्नला—जेदु भट्टा । [जयतु मर्ता ।]

राजा—

अकारण रूपमकारण कुल

महत्सु नीचेषु च कर्म शोभते ।

इव हि रूप परिभूतपूर्वक

तदेव भूयो बहुमानमागतम् ॥ ३३ ॥

बृहन्नले । परिभ्रान्तामपि भवतीं भूय परिभ्रमयिष्ये । उच्यतां
रणविस्तर ।

३ बृहन्नला— सुणातु भट्टा । [भूणोतु मर्ता ।]

राजा—ऊर्जित कर्म । सस्कृतमभिधीयताम् ।

बृहन्नला—श्रोतुमर्हति महाराज ।

६ (प्रविश्य)

भट्ट—जयतु महाराज ।

राजा—

अपूर्वं इव ते हर्षो ब्रूहि केनासि विरिमत ।

भट्ट—

अश्रद्धेयं प्रियं प्राप्तं सौमद्रो ग्रहणं गत ॥ ३४ ॥

बृहन्नला—कथं गृहीत । (आत्मगतम् ।)

तुलितजलमिदं मयाद्य सैन्य

परिगणित च रणेऽद्य मे स दृष्ट ।

सदृश इह तु तेन नास्ति कश्चित्

क इह भवेन्निरहतेषु कीचकेषु ॥ ३५ ॥

भगवान्—बृहन्नले । किमेतत् ।

बृहन्नला-भगवन् !

न जाने तस्य जेतारं बलवाञ्छितस्तु सः ।

पितॄणां भाग्यदोषेण प्राप्नुयादपि धर्षणम् ॥ ३६ ॥

राजा-कथमिदानीं गृहीतः ।

भटः—

रथमासाद्य निःशङ्कं बाहुभ्यामवतारितः ।

राजा-केन ।

भटः—

यः किलैष नरेन्द्रेण विनियुक्तो महानसे ॥ ३७ ॥

बृहन्नला-(भगवन्) एवमार्यमीमेन परिश्रुतः, न गृहीतः ।

दूरस्था दर्शनादेव ययं सन्तोषमागताः ।

पुत्रल्लेहस्तु निर्विष्टो येन सुव्यक्तकारिणा ॥ ३८ ॥

राजा-तेन सत्कृत्य प्रवेदयतामभिमन्युः ।

भगवान्-ओ राजन् ! वृष्णिपाण्डवनाथस्याभिमन्योः पूजां मया-

३ दिति लोको ज्ञास्यति । तदवधीरणमस्य न्याय्यम् ।

राजा-नावधीरणमर्हति यादवीपुत्रः । कुतः,

पुत्रो ह्येष युधिष्ठिरस्य तु वयस्तुल्यं हि नः सूनुना

सम्बन्धो द्रुपदेन नः कुल्यातो नत्ता हि तस्माद् भवेत् ।

जामातृत्वमदूरतोऽपि च भवेत् कन्यापितृत्वं हि नः

पूजार्होऽप्यतिथिर्भवेत् स्वविभवैरिष्टा हि नः पाण्डवाः ॥ ३९ ॥

भगवान्-एवमेतन् । वक्तव्यं परिहर्तव्यं च ।

राजा-अयं केनायं प्रवेशयितव्यः ।

३ भगवान्-बृहन्नलाया प्रवेशयितव्यः ।

राजा-बृहन्नले ! प्रवेदयतामभिमन्युः ।

बृहन्नल-यदाज्ञापयति महाराज. । (आत्मगतम्) धिरस्य स-
६ त्वाकाङ्क्षितोऽयं नियोगो लब्धः ।

भगवान्—(आत्मगतम्)

अद्येदानीं यातु सन्दर्शनं वा शून्ये दृष्ट्वा गाढमालिङ्गनं वा ।
स्वैरं तावद् यातुमुद्वाप्सतां वा मत्प्रत्यक्षं लज्जते ह्येष पुत्रम् ॥४०॥

राजा—पश्यतु भवान् कुमारस्य कर्म ।

नृपा भीष्मादयो भग्ना. सौमद्रो ग्रहणं गतः ।

उत्तरेणाद्य संक्षेपादर्यत पृथिवी जिता ॥ ४१ ॥

(ततः प्रविद्यति भीमसेनः ।)

भीमसेनः—

आदीपिते जतुगृहे स्वभुजावसक्ता

मद्भ्रातरश्च जननी च मयोपनीताः ।

सौभद्रमेकमवतार्य रथान्तु वालं

तं च श्रमं प्रथममद्य समं हि मन्ये ॥ ४२ ॥

इत इत. कुमारः ।

(ततः प्रविशत्यभिमन्युः ।)

अभिमन्यु — भोः । को नु खल्वेषः,

विशालवक्षास्तनिमार्जितोदरः

स्थिरोन्नतांसोरुमहान् कटीकृशः ।

इहाहतो येन भुङ्गेक्यन्त्रितो

यलाधिकेनापि न चास्मि पीडितः ॥ ४३ ॥

बृहन्नल—इत इतः कुमारः ।

अभिमन्यु—अये अयमपर. कः,

अयुज्यमानैः प्रमदाविभूषणैः

करेणुशोभाभिरिवार्पितो गजः ।

लघुश्च वेपेण महानिबौजसा

विभालुमावेपमिवाश्रितो हरः ॥ ४४ ॥

बृहन्नल्ल—(अपवार्य) इममिहानयता किमिदानीमार्येण कृतम् ।

अवलित इति तावद् दूषितः पूर्वयुद्धे

दयितसुतवियुक्ता शोचनीया सुभद्रा ।

जित इति पुनरेनं रुप्यते वासुभद्रो

भवतु बहु किमुक्त्वा दूषितो हस्तसारः ॥ ४५ ॥

भीमसेनः—अर्जुन !

बृहन्नल्ल—अथ किमथ किमर्जुनपुत्रोऽयम्

३ भीमसेनः—(अपवार्य)

ज्ञानाम्येतान् निमहादस्य दोषान्

को वा पुत्रं मर्षयेच्छत्रुहस्ते ।

इष्टापत्त्या किन्तु दुःखे हि ममा

पश्यत्वेन द्रौपदीत्याहृतोऽयम् ॥ ४६ ॥

बृहन्नल्ल—(अपवार्य) आर्य ! अभिभाषणकौतूहलं मे महत् ।

वाचाल्यत्वेनमार्यः ।

३ भीमसेनः—वाढम् । अभिमन्यो !

अभिमन्युः—अभिमन्युर्नाम ।

भीमसेनः—रुप्यत्वेन मया । त्वमेवैनमभिभाषय ।

६ बृहन्नल्ल—अभिमन्यो !

अभिमन्युः—कथं कथम् । अभिमन्युर्नामाहम् । भोः !

नीचैरप्यभिभाष्यन्ते नामभिः क्षत्रियान्वयाः ।

इहायं समुदाचारो ग्रहणं परिभूयते ॥ ४७ ॥

बृहन्नला-अमिमन्यो । सुप्तमास्ते ते जननी ।

अमिमन्युः- कथं कथम् । जननी नाम ।

किं भवान् धर्मराजो मे मीमसेनो घनञ्जयः ।

यन्मां पितृवदाक्रम्य स्त्रीगतां पृच्छसे कथाम् ॥ ४८ ॥

बृहन्नला-अमिमन्यो । अपि कुशली देवकीपुत्रः केशवः ।

अमिमन्युः-कथं तत्रभयन्तमपि नाम्ना । अथ किम्, अथ किम् ।

३ कुशली भयता संसृष्टः ।

(उभौ परस्परमलोकयतः ।)

अमिमन्युः-कथमिदानीं सायहमिष मां हस्यते ।

६ बृहन्नला-न खलु किञ्चित् ।

पार्थ पितरमुद्दिश्य मातुलं च जनार्दनम् ।

तरुणस्य वृत्ताख्यस्य युक्तो युद्धपराजयः ॥ ४९ ॥

अमिमन्युः-

अलमात्मस्तवं कर्तुं नास्माकमुचितं कुले ।

हृतेषु हि शरान् पश्य नाम नान्यद् भविष्यति ॥ ५० ॥

बृहन्नला-(आत्मगतम्) सम्यगाह कुमारः ।

सरथतुरगदृप्तनागयौधे

शरनिपुणेन न कश्चिदप्यविद्धः ।

अहमपि च परिश्रुतो भवेयं

यदि न मया परिवर्तितो रथः स्यात् ॥ ५१ ॥

(प्रकाशम्) एवं चाक्यशौण्डीर्यम् । किमर्थं तेन पदादिना गृहीतः ।

अमिमन्युः-

अशस्त्रो मामभिगतस्ततोऽस्मि ग्रहणं गतः ।

न्यस्तशस्त्रं हि वो हन्यादर्जुनं पितरं स्मरन् ॥ ५२ ॥

भीमसेनः—

धन्यः खल्वर्जुनो येन प्रत्यक्षमुभयं श्रुतम् ।

पुत्रस्य च पितुः श्लाघ्यं सद्ग्रामेषु पराक्रमः ॥ ५३ ॥

राजा—त्वय्यतां त्वय्यतामभिमन्युः ।

बृहन्नल—इत इतः कुमारः । एष महाराजः । वपसर्पतु कुमारः ।

३ अभिमन्युः—आः कस्य महाराजः ।

बृहन्नल—न न । ब्राह्मणेन सहास्ते ।

अभिमन्युः— ब्राह्मणेनेति । भगवन् ! अभिवादये ।

६ भगवान्—एहोहि वत्स !

शौण्डीर्यं धृतिविनयं दयां स्वपक्षे

माधुर्यं धनुषि जयं पराक्रमं च ।

एकस्मिन् पितरि गुणानवाप्नुहि त्वं

शेषाणां यदपि च शेषते चतुर्णाम् ॥ ५४ ॥

राजा—एहोहि पुत्र ! कथं न मामभिवादयसि । अहो वत्सिक्तः

१ खल्वयं क्षत्रियकुमारः । अहमस्य दर्पप्रशमनं करोमि । अथ केनायं

२ गृहीतः ।

भीमसेनः—महाराज । मया ।

अभिमन्युः— अशस्त्रेणेत्यभिधीयताम् ।

६ भीमसेनः— शान्तं शान्तं पापम् ।

सहजौ मे प्रहरणं भुजौ पीनांसकोमलौ ।

तावाग्रित्य प्रयुध्येयं दुर्वलैर्गृह्यते धनुः ॥ ५५ ॥

अभिमन्युः—मा तावद् भोः !

बाहुरक्षौहिणी यस्य निर्व्याजो यस्य विक्रमः ।

किं भवान् मध्यमस्तातस्तस्यैतत् सदृशं वचः ॥ ५६ ॥

भगवान्-पुत्र ! कोऽयं मध्यमो नाम ।

अमिमन्तुः-भूयताम् । नन्वनुत्तरा वयं ब्राह्मणेष्ु, साध्वन्यो
३ व्रूयात् ।

राजा-भवतु भवतु । सद्भवतात् पुत्र ! कोऽयं मध्यमो नाम ।

अमिमन्तुः-भूयताम् । येन,

तुल्यित्वा जरासन्धं कण्ठश्लिष्टेन बाहुना ।

असह्यकर्म तत् कृत्वा नीतः कृष्णोऽतदर्हताम् ॥ ५७ ॥

राजा-

न ते ह्येवैण रुज्यामि रुज्यता भवता रमे ।

किमुक्त्वा नापराद्धोऽहं कथं तिष्ठति यात्विति ॥ ५८ ॥

अमिमन्तुः-यद्यहमनुग्राहः,

पादयोः समुदाचारः क्रियतां निग्रहोचितः ।

बाहुभ्यामाहृतं मीमो बाहुभ्यामेव नेष्यति ॥ ५९ ॥

(ततः प्रविशत्युत्तरः ।)

उत्तर.-

मिथ्याप्रशंसा रज्जु नाम कष्टा येषां तु मिथ्यावचनैषु भक्तिः ।

अहं हि युद्धाश्रयमुच्च्यमानो वाचानुवर्ती हृदयेन छजे ॥ ६० ॥

(उपसृत्य) भगवन् ! अभिवादये ।

भगवान्-स्वस्ति ।

३ उत्तर.-तात ! अभिवादये ।

राजा-एतेहि पुत्र ! आयुष्मान् भव । पुत्र ! पूजिताः कृतकर्माणो
योधपुरुषाः ।

६ उत्तर.-पूजिताः । पूज्यतमस्य क्रियतां पूजा ।

राजा-पुत्र ! कस्मै ।

उत्तरः-इहात्रभवते धनञ्जयाय ।

१ राजा-कथं धनञ्जयायेति ।

उत्तरः-अथ किम् । अत्रभवता,

श्मशानाद्धनुरादाय तूणी चाक्षयसायके ।

नृपा भीष्मादयो भग्ना वयं च परिरक्षिताः ॥ ६१ ॥

बृहन्नला-प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः ।

अयं बाल्यात्तु सन्भ्रान्तो न वेत्ति प्रहरन्नपि ।

कृत्स्नं कर्म स्वयं कृत्वा परस्वेत्ययगच्छति ॥ ६२ ॥

उत्तरा-व्यपनयतु भयाञ्छङ्काम् । इदमाख्यास्यते,

प्रकोष्ठान्तरसङ्गृहं गाण्डीयव्याहृतं किणम् ।

यत्तद् द्वादशवर्षान्ते नैव याति सवर्णताम् ॥ ६३ ॥

बृहन्नला-

एतन्मे पारिहार्याणां व्यावर्तनकृतं किणम् ।

सन्निरोधविषण्णत्वाद् गोधास्थानमिहागतम् ॥ ६४ ॥

राजा-पश्यामस्तावत् ।

बृहन्नला-

रुद्रयाणावलीढाङ्गो यथहं भारतोऽर्जुनः ।

अव्यक्तं मीमसेनोऽयमयं राजा शुभिक्षिरः ॥ ६५ ॥

राजा-भो धर्मराज ! वृकोदर ! धनञ्जय ! कथं न मां विश्वसिय ।

भवतु भवतु प्राप्तकाले । बृहन्नले ! प्रविश त्वमभ्यन्तरम् ।

१ बृहन्नला-यदाक्षापयति महाराजः ।

भगवान्-अर्जुन ! न रलु न रलु प्रवेष्टव्यम् । तीर्णप्रतिक्षा ययम् ।

अर्जुनः-यदाक्षापयत्यार्यः ।

६ राजा—

शूराणां सत्यसन्धानां प्रतिज्ञां परिरक्षताम् ।

पाण्डवानां निवासेन कुलं मे नष्टकल्मषम् ॥ ६६ ॥

अभिमन्यु—इहात्रभवन्तो मे पितरः । तेन एव,

न रुष्यन्ति मया क्षिप्ता हसन्तश्च क्षिपन्ति माम् ।

दिष्ट्वा गोमहणं स्वन्तं पितरो येन दर्शिताः ॥ ६७ ॥

(भीमसेनमुद्दिश्य) भोस्तात ।

अहानानु मया पूर्वं यद् भवान् नाभिवादितः ।

सत्यं पुत्रापराधस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ६८ ॥

भीमसेन—एहोहि पुत्र । पितृसदृशपराक्रमो भव । पुत्र ! अभि-
वादयस्व पितरम् ।

१ अभिमन्यु—भोस्तात ! अभिवादये ।

अर्जुनः—एहोहि पुनः !

अयं स हृदयहादी पुत्रगात्रसमागमः ।

यत्तद् द्वादशवर्षान्ते प्रोषितः पुनरागतः ॥ ६९ ॥

पुत्र ! अभिवाद्यतां विराटेश्वरः ।

अभिमन्यु—अभिवादये ।

२ राजा—एहोहि वत्स !

यौधिष्ठिरं धैर्यमवाप्नुहि त्वं भैमं बलं नैपुणमर्जुनस्य ।

माद्रीसुतात् कान्तिमथाभिरूप्यं कीर्तिं च कृष्णस्य जगत्प्रियस्य ॥ ७० ॥

(आत्मगतम्) उत्तरासन्निकर्षस्तु मां बाधते । किमिदानीं करिष्ये ।

भवतु दृष्टम् । कोऽत्र ।

३

(प्रविश्य)

भटः—जयतु महाराजः ।

राजा—आपस्तावन् ।

६ मटः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) इमा आपः ।
राजा—अर्जुन ! गोम्रहणविजयशुल्कार्थं प्रतिगृह्यतामुत्तरा ।

भगवान्—एतदवनतं शिरः ।

९ अर्जुनः—कथं चारित्रं मे तुल्यति । भो राजन् !

इष्टमन्तःपुरं सर्वं मारुवत् पूजितं मया ।

वत्तरैषा त्वया दत्ता पुत्रार्थे प्रतिगृह्यते ॥ ७१ ॥

भगवान्—एतदुन्नतं शिरः ।

राजा—भवतु पितामहसकाशमुत्तरं प्रेषयामः । धर्मराज ! धृकोदर !

१ घनञ्जय ! इत इतो भवन्तः ।

(निष्पन्ताः सर्वे ।)

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति मटः ।)

१ मटः—भो भोः । निवेद्यतां निवेद्यतां सर्वक्षत्राचार्यपुरोगाणां क्षत्रि-
याणाम् । एष हि,

आपस्य नारायणचक्रजं भयं

चिरप्रनष्टान् परिभूय बान्धवान् ।

घनुःसहायैः कुरुभिर्न रक्षितो

दृतोऽभिमन्युः क्रियतां न्यपन्नपा ॥ १ ॥

इति ।

(ततः प्रविशतो भीष्मद्रोणौ ।)

द्रोणः—सूत ! कथय कथय ।

रणमुच्य उपनीतः केन मे शिष्यपुत्रः

क इह मम शरैस्तेदैवतैर्योद्धुकामः ।

कथय पुरुषसारं यावदस्त्रं बलं वा

बलवत् इव द्यूतांस्तत्र सम्प्रेषयामि ॥ २ ॥

भीष्म -सूत ! कथय कथय ।

भग्नापथानेष्वनभिहृदोपस्तारुण्यभावेन विलम्बमानः ।

केनैव हस्तिग्रहणोद्यतेन यूये प्रयाते कलभो गृहीतः ॥ ३ ॥

(उतः प्रविशति दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्च ।)

दुर्योधनः -सूत ! कथय कथय । केनापनीतोऽभिमन्युः । अहमेवैनं
मोक्षयामि । कुतः,

मम हि पितृमिरस्य प्रस्तुतो ज्ञातिभेद-

स्तदिह मम च दोषो यक्ष्मिः पातनीयः ।

अथ च मम स पुत्रः पाण्डवानां तु पश्चात्

सति च कुलविरोधे नापराध्यन्ति धात्रः ॥ ४ ॥

कर्णः -अतिस्निग्धमनुरूपं चाभिहितम् । गान्धारीमातः !

मा तावत् स्थलनधिया तु धात्रभावाद्

व्यापन्नः समरमुखे तव प्रियार्थम् ।

अस्माभिर्न च परिरक्षितोऽभिमन्यु-

र्गृहन्तां धनुरपनीय बल्कलानि ॥ ५ ॥

शकुनिः - बहुनाथः खलु सौमद्रः । मुक्त एवेति सम्प्रधार्यताम् ।

कुतः,

मुञ्चेदर्जुनपुत्र इत्यगतो राजा विराटः स्वयं

स्मृत्या चाद्य रणाजिरादपगतं मुञ्चेत् स दामोदरम् ।

श्रोष्योद्धूतहलात् प्रलम्बमथनाद् मीतेन मुञ्चेत वा

मीमस्त्वेनमिहानयेद् बलमहान् इत्या रिपून्निजितान् ॥ ६ ॥

द्रोणः—सूत ! कथय कथय । कथमिदानीं गृहीतः ।

पर्यस्तोऽस्य रथो हया नु चपलाश्चक्राक्षमा मेदिनी
तूणी क्षीणशरे त्वमस्य विगुणो ज्याच्छेदवन्ध्यं धनुः ।
एता दैवकृता भवन्ति रथिनां युद्धाश्रया व्यापदो
बाणैरप्यवकृष्यते खलु परैः स्वाधीनशिक्षस्तु सः ॥ ७ ॥

सूतः—आयुष्मन् ! परुषमयो धनुर्वेदः । किमायुष्मता न ह्रायते ।

न चापि दोषा भवतामिभापिताः

स चापि बाणौघमयो महारथः ।

अलतचक्रप्रतिमस्तु मे रथो

गृहीत एवापतता पदातिना ॥ ८ ॥

सर्वे—कथं पदातिनेति । अथ कीदृशः स पदातिः ।

सूतः—किमभिधास्यामि रूपं वा पराक्रमं वा ।

भीष्मः—रूपेण छियः कथ्यन्ते । पराक्रमेण तु पुरुषाः । तत् पराक्रमो-
ऽस्यामिधीयताम् ।

सूतः—आयुष्मन् !

दुर्योधनः—

किमर्थं स्तूयते कोऽपि भवता गर्विताक्षरैः ।

कथ्यतां नास्ति मे त्रासो यद्येव पवनो जवे ॥ ९ ॥

सूतः—श्रोतुमर्हति महाराजः । तेन खलु,

लङ्घयित्वा जवेनाश्वान् न्यस्त आपस्करे करः ।

प्रसारितहयमीवो निष्कम्पश्च रथः स्थितः ॥ १० ॥

भीष्मः—तेन हि न्यस्यन्तामायुधानि ।

सर्वे—किमर्थम् ।

१. अवातचक्र ।

भीष्मः—

हृतप्रवेगो यदि वा' न वा रयो
 वृकोदरस्याङ्कगतः स चिन्त्यताम् ।
 पुरा हि तेन द्रुपदात्मजां हरन्
 पदातिनैवावजितो जयद्रथः ॥ ११ ॥

श्रेणः—सम्यगाह गाङ्गेयः । बाल्योपदेशात् प्रभृत्यहं तस्य जयमव-
 गच्छामि । इष्यस्त्रशालायां हि,
 कर्णायते तेन शरे विमुक्ते
 विकम्पितं तस्य शिरो मयोक्तम् ।
 गत्वा तदा तेन च बाणतुल्य-
 भग्नमलक्षः स शरो गृहीतः ॥ १२ ॥

शकुनिः—अहो हास्यमभिधानम् ।
 तारत्यन्यो बलवौल्लोके सर्वमिष्टेषु कथ्यते ।
 जगद्व्याप्तान् भवन्तः किं सर्वे पश्यन्ति पाण्डवान् ॥ १३ ॥

भीष्मः—गान्धारराज । सर्वमनुमानात् कथ्यते ।
 वयं व्यपाश्रित्य रणे प्रयागः शस्त्राणि चापानि रथाधिरूढाः ।
 द्वावेव दोभ्यां समरे प्रयातौ हलायुधश्चैव वृकोदरश्च ॥ १४ ॥

शकुनिः—एकेनैव वयं भग्नाः सहसा साहसप्रियाः ।
 उत्तरं च तमप्येके कथयिष्यन्ति फल्गुनम् ॥ १५ ॥

श्रेणः—भो गान्धारराज ! अत्रापि तावद् भवतः सन्देहः ।
 किमुत्तरेणापि रणे विकृष्यते

निसृष्टशुष्काशनिगर्जितं धनुः ।

किमुत्तरस्यापि शरैर्हतातपः

कृतो मुहूर्तास्तमितो दिवाकरः ॥ १६ ॥

भीष्मः—गान्धारीमातः ! विस्पष्टं खलु कथ्यते । ननु जानीते भवान् ।
 वाणपुङ्खाक्षरैर्वाक्यैर्वाजिह्वापरिवर्तिभिः ।
 विकृष्टं खलु पार्येन न च श्रोत्रं प्रयच्छति ॥ १७ ॥

(प्रविश्य)

सूतः—जयत्वायुष्मान् । शान्तिकर्मानुष्ठीयताम् ।

१ भीष्मः—स्मिर्यम् ।

सूतः—

उचितं ते पुरा कर्तुं ध्वजे वाणप्रघर्षिते ।

अयं हि वाणः कस्यापि पुङ्खे नामाभिधीयते ॥ १८ ॥

भीष्मः—आनय ।

(सूत उपनपति ।)

भीष्मः—(गृहीत्वा निरीक्ष्य) वत्स ! गान्धारराज ! जराशिथिलं मे
 चक्षुः । वाच्यतामयं शरः ।

शकुनिः—(गृहीत्वानुवाच्य) अर्जुनस्य । (इति क्षिपति । द्रोणस्य
 पादयोः पतति ।)

द्रोणः—(शरं गृहीत्वा) एहोहि वत्स !

एष शिष्येण मे क्षिप्तो गाङ्गेयं वन्दितुं शरः ।

पादयोः पतितो भूमौ मां क्रमेणाभिवन्दितुम् ॥ १९ ॥

शकुनिः—

यौधः स्यादर्जुनो नाम तेनायं चोद्भूतः शरः ।

लिखितं चोत्तरेणापि प्रकाशमुपनीयताम् ॥ २० ॥

दुर्मोघनः—

तेषां राज्यप्रदानार्थममृतं कथ्यते यदि ।

राज्यसार्धं प्रदास्यामि यावद् दृष्टे युधिष्ठिरे ॥ २१ ॥

(प्रविश्य)

भट्टः—जयतु महाराजः । विराटनगराद् दूतः प्राप्तः ।

दुर्योधनः—प्रवेदयताम् ।

भट्टः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशत्युत्तरः ।)

उत्तरः—

अध्वानमल्पमतिमुक्तजवैस्तुरङ्गै-

रागच्छता पथि रथेन विलम्बितं मे ।

कौन्तेययाणनिहतैर्द्विरद्वैः समन्ताद्

दुःखेन यान्ति तुरगा विपमा हि भूमिः ॥ २२ ॥

(प्रविश्य कृताञ्जलिः) भो भो ! आचार्यपितामहपुरोगं सर्व-
राजमण्डलमभिवाद्ये ।

सर्वे—आयुष्मान् भव ।

द्रोणः—किमाह तत्रभवान् विराटेन्धरः ।

उत्तरः—नाहं तत्रभवता प्रेषितः ।

द्रोणः—अथ केन त्वं प्रेषितः ।

उत्तरः—तत्रभवता युधिष्ठिरेण ।

द्रोणः—किमाह धर्मराजः ।

उत्तरः—श्रूयताम् ,

उत्तरा मे स्तुष्या लब्धा प्रतीक्षे राजमण्डलम् ।

तत्रैव किमिहैवास्तु विवाहः ॥ प्रवर्तताम् ॥ २३ ॥

शकुनिः—तत्रैव तत्रैव ।

द्रोणः—

इत्यर्थं वयमानीताः पञ्चरात्रोऽपि वर्तते ।

धर्मेणावर्जिता भिक्षा धर्मेणैव प्रदीयताम् ॥ २४ ॥

दुर्योधनः—

बाढं दत्तं मया राज्यं पाण्डवेभ्यो यथापुरम् ।

मृतेऽपि हि नराः सर्वे सत्ये तिष्ठन्ति तिष्ठति ॥ २५ ॥

द्रोणः—

हन्त सर्वे प्रसन्नाः स्मः प्रवृद्धकुलसङ्ग्रहाः ।

इमामपि महीं कृत्स्नां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ २६ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

तृतीयोऽङ्कः ।

अवसितं पञ्चरात्रम् ।

श्लोकानुक्रमणिका ।

अकारणं रूप	II.	33	अपन्यस्तस्य	I.	32
अगणितगुण	II.	16	एकवर्णेषु गा	II.	4
अभिरमिमया	I.	7	एकेनैव वयं	III.	15
अज्ञानानु मया	II.	68	एकोदकत्वं खलु	II.	9
अतीत्य चन्धन्	I.	19	एतद्वल्लयतुणी	II.	23
अथ मे कार्यलो	I.	48	एतद्वेर्वलं	I.	15
अद्येदानीं पर्ण	II.	10	एतन्मे परिहा	II.	64
अद्येदानीं यातु	II.	40	एतां अकबरस्य	I.	9
अध्वानमवपमति	III.	22	एभिरेव रथै	I.	54
अनैव वेपेण	II.	30	एवमेव फलन्	I.	29
अपात्य नाराय	III.	1	एष शिष्यस्य	I.	42
अपूर्वं ह्य ते	II.	84	एष शिष्येण मे	III.	19
अयं बालपादु	II.	62	एषा दीर्घैक्य	I.	6
अयं स हृदय	II.	69	कथं पण्डित	I.	51
अयुज्यमानैः	II.	44	कर्णायते तेन	III.	12
अलमारमस्तवं	II.	50	कामं दुयोधन	II.	9
अवजित इति	II.	45	किं भवान् धर्म	II.	48
अवनतविटपो	I.	17	किन्तु उत्परिहा	II.	17
अवाप्य कृत्यम	I.	20	किमर्थं खलु स	II.	12
अशक्तो मामभि	II.	52	किमर्थं स्तूयते	III.	9
अहं हि मात्रा	I.	25	किमुत्तरेणापि	III.	16
आचार्यस्य यदा	I.	52	कृतमदो ह्यात्मा	I.	21
आदीपिते जतु	II.	42	कृता नीला नागाः	II.	22
आलम्बितो धम	II.	27	को नु खल्वेष	II.	21
इदवाकुशर्योति	I.	23	प्रतुजतैस्ते न	I.	27
इत्यर्थं ययमानी	III.	24	क्रोधप्रायं वयो	I.	41
इष्टमन्तःपुरं	II.	71	गजेन्द्राः कल्प्यन्ते	II.	7
उचितं ते पुरा	III.	18	गतो बृहदाद्	I.	14
उत्तरा मे स्तुपा	III.	23	गण्डीवेन मुहू	I.	29
उद्योगः प्रस्तुतः	II.	8			

गुरुकरतल मध्ये	I.	45	नृपा भीष्मादयो	II.	54
जानाम्येतान्	II.	46	पर्यस्तोऽस्य	III.	7
जित्वापि गां वि	II.	31	पादयोः समुदा	II.	59
तस्मान्मे रय	I.	55	पार्यं पितरसु	II.	49
तादितस्य द्वि यो	II.	28	पीतः सोमो बाल्य	I.	82
तुल्यित्वा जरा	II.	57	पुत्रो ह्येष सुधि	II.	39
तुलितबलमि	II.	35	प्रकोष्ठान्तरस	II.	63
तुष्टोऽभिर्हविषा	I.	4	प्राणाधिकोऽस्मि	I.	29
तेषां राज्यप्रदा	III.	21	बहुभिःसमराभि	II.	19
त्वं वञ्च्यसे यदि	I.	39	बाहं दत्तं मया	III.	25
त्वमिदानीं कुमारस्य	II.	16	बाणपुङ्गवस्यै	III.	17
दृष्टमानस्य	I.	11	बाणाधीना क्षत्रियाणां	I.	22
दूरस्था दर्शना	II.	38	बाहुरक्षोद्दिणी	II.	56
दैवतं मानुषी	I.	24	भद्रापयानेष्व	III.	3
द्रुतैश्च बालैर्गर्ग	II.	1	भीमसेनस्य स्त्री	I.	50
द्रोणः पृथिव्यर्जुन	I.	1	भीष्मेण कर्णेन	I.	40
द्रोणश्च भीष्मश्च	II.	11	भीष्मं रामशरै	II.	26
द्रिजोच्छिष्टैरक्षैः	I.	3	भ्रातृणां पैतृकं	I.	33
धनुस्वनय	II.	5	मम हि पितृभिर	III.	4
धनुर्घोषं द्रोण	II.	24	मा तावद् व्यथित	II.	3
धम्यः सत्त्वर्जुनो	II.	53	मा तावत् स्वजन	III.	5
धर्पिता रयश	I.	93	मिथ्याप्रशंसा	II.	60
न चापि दोषा	III.	8	मुखेदर्शनपुत्र	III.	6
न जाने तस्य जे	II.	36	यज्ञेन भोजय	I.	18
न ते क्षेपेण	II.	58	यत् पाण्डवा मुप	I.	34
न रूप्यति मया	II.	67	यत् पुरा ते समा	I.	35
नास्त्यन्यो बल	III.	13	यदि विमृशति	I.	30
निमित्तं किञ्चि	II.	20	यदि स्वपक्षोद्	II.	18
नीचैरप्यभिमा	II.	47			

युध्यते यदि सो	II.	25	वर्षेण वा वर्षे	I.	47
ये दुर्बलाश्च कृ	I.	37	वल्मीकमूलाद्	I.	10
येन भीमः समा	I.	36	विशालवक्षास्त	II.	43
येषां गतिः क्वापि	I.	31	शकटी च घृता	I.	8
ये कर्तुं कामै	I.	46	शुष्केणैकेन	I.	12
योधिष्ठिरं धैर्यं	II.	70	शून्यमित्यभिधा	I.	44
यौधः स्वादजं	III.	20	शूराणां सत्यस	II.	66
रणभुव उपनी	III.	2	शौण्डीर्यं प्रतिधि	II.	54
रथमानय शी	II.	18	श्मशानादनुरा	II.	61
रथमासाध	II.	37	सजैश्चापैर्वद्	II.	2
राज्ञां वेष्टन	I.	5	सयौवन श्रेष्ठ	II.	32
राशौ छत्तेन	I.	49	सरथ गुरग	II.	51
रामेण भुक्तां	I.	48	सर्वरन्तःपुरेः	I.	2
रिपूणां सैन्य	II.	14	सहजौ मे प्रहरणं	II.	55
रुद्रबाणावली	II.	62	सुग्माण्डमरणीं	I.	16
रुद्रघयित्वा जवेना	III.	10	हन्त सर्वे	III.	26
घनं सद्युक्ष	I.	18	द्वितमपि परु	I.	28
घयं व्यपाधित्य	III	14	हतप्रवेगो यदि	III.	11

मध्यमव्यायोगस्य कथावस्तु ।

अथ कदाचिद् दारपुत्रत्रयानुयातः कश्चिद् बृद्धो ब्राह्मणो हिडिम्बावने
 घटोत्कचेन मीमसेनसूनुना रुद्धोऽभूत् । ‘मन्मातुर्हिडिम्बाया उपवासनिसर्गायै
 त्रिषु पुत्रेषु त्वमेकं विसर्जय’ इति तेनोक्तो द्वितीयः पुत्रं मध्यमनामानं पितु-
 भ्रातृपरस्मै विसर्जयामास । अथ पिपासाप्रतीकारार्थमदूरवर्तिनं कमपि जलाशयं
 राक्षसानुमत्या गतश्चिरायमाणो मातुराहारकालातिक्रमशुक्रया “मो मध्यम
 क्षीममागच्छ” इति उधैरसकृत् तेनाहूतः । ततः पाण्डवमध्यमो भीम
 आत्मानमेव मध्यमनाम्नाहूयमानं मत्वा तस्मिन् देसो ग्रातः सन् बृद्धेनामयं
 भाचितः । ततो भीम आत्मानमेव राक्षसानुगामिनं प्रतिशाय ब्राह्मणपुत्रं
 मध्यम राक्षसान्मोचयामास । अथ स्वपुत्रस्य घटोत्कचस्य बलपरीक्षणेष्वप्या
 तमवोचत् “शक्त्येद् बलरकारेण मा नय” । तत्र सुद्धे पराजितमशक्नुयता
 राक्षसेन पूर्वसमयं स्मारितो मीमसेनसमनुसरन् हिडिम्बाया अन्तिकमाव-
 छाद् । तत्र हिडिम्बाया भार्योचितवसमुदाचारेण सम्भावितः । घटोत्कचोऽपि
 मातृवाक्यात्तमात्मनः पितरं विहाय समप्यवादयत् । भीमश्च तं परिष्वज्याशि-
 पाभिननन्द ।

पात्राणि ।

पुरुषाः—

बृद्धः—ब्राह्मणः कैशवदासनामा ।

मध्यमः—बृद्धस्य ज्येष्ठः पुत्रः ।

द्वितीयः—बृद्धस्य द्वितीयः पुत्रो मध्यमनामा ।

तृतीयः—बृद्धस्य कनिष्ठः पुत्रः ।

घटोत्कचः—राक्षसो हिडिम्बामीमसेनयोः सूनुः ।

मीमसेनः—मध्यमः कुन्तीपुत्रः ।

स्त्रियः—

ब्राह्मणी—बृद्धस्य भार्या ।

हिडिम्बा—राक्षसी मीमसेनस्य पत्नी ।

॥ श्रीः ॥ भासनाटकचक्रे मध्यमव्यायोगः ।

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः ।)

सूत्रधारः—

पायात्स योऽसुरवधूहृदयारसाद्.

पादो हरेः कुण्डलामलरङ्गनीलः ।

यः प्रोद्यतस्त्रिभुवनैकमणे रराज

वैभूर्यसकम् इयान्वरसागरस्य ॥ १ ॥

एवमार्येभिश्चान्विज्ञापयामि । अये किं नु ररलु मयि विज्ञापनव्यप्रे
शब्द इव श्रूयते । अङ्ग पदयामि ।

१ (नेपथ्ये)

भोस्ताव । को नु ररल्वेप ।

सूत्रधारः—भवतु, विज्ञातम् ।

भोः शब्दोच्चारणादस्य ब्राह्मणोऽयं न सशयः ।

ब्राह्मणे निर्विशिष्टकेन केनचित्पापचेतसा ॥ २ ॥

(पुनर्नेपथ्ये)

भोस्ताव ! को नु ररल्वेपः ।

१ सूत्रधार—इन्त इदं विज्ञातं । एष ररलु पाण्डवमध्यमस्यात्मजो
हिडिम्भारणिसम्भूतो राक्षसाभिरकृतवैरं ब्राह्मणजनं वित्रासयति ।
भोः कष्टम् । अत्र हि

१. °भुवनैकमणे । २. कष्ट मध्य ररलु पत्नीश्रुतपरिवृतस्य ब्राह्मणस्य

मध्य. २८

१

भ्रान्तैः सुतैः परिवृतस्तरुणैः सदारैः
 वृद्धो द्विजो निशिचरानुचरः स एषः ।
 व्याघ्रानुसारचकितो वृषभः सवेनुः
 सन्त्रस्तवत्सक इवाकुलतामुपैति ॥ ३ ॥

(निष्क्रान्ताः ।)

स्थापना ।

३ (ततः प्रविशति सुतत्रयकलत्रपरिवृतो ब्राह्मणः पृष्ठतो घटोत्कचश्च ।)

ब्राह्मणः— भोः को नु खल्वेषः ।

तरुणरधिकप्रकीर्णकेशो ध्रुकुटिपुटोज्ज्वलपिङ्गलायताक्षः ।

सतडिदिव घनः सकण्ठसूत्रो युगनिधने प्रतिमाकृतिर्हरस्य ॥४॥

प्रथमः—भोस्तात ! को नु खल्वेषः ।

महयुगलनिभाक्षः पीनविस्तीर्णवक्षाः

कनककपिलकेशः पीनकौशेयवासाः ।

तिमिरनिवहवर्णः पाण्डरोद्बृत्तदंष्ट्रो

नव इव जलाभो लीयमानेन्दुलेखः ॥ ५ ॥

द्वितीयः—क एष भोः ।

कलभदशनदंष्ट्रो लाङ्गलाकारनासः

करिवरकरबाहुनीलजीमूतवर्णः ।

हुतहुतवहदीप्तो य स्थितो भाति मीम-

क्षिपुरपुरनिहन्तुः शङ्करस्येव रोषः ॥ ६ ॥

तृतीयः—भोस्तात ! को नु खल्वयमस्मान्पीडयति ।

१. भ्रान्तैः । २. सरोपः । ३. व्याघ्रानुसारचकितो, व्याघ्रानुसारचरितो ।

यश्चापातोऽचलेन्द्राणां श्येनः सर्वपतत्रिणाम् ।

मृगेन्द्रो मृगसंधानां मृत्युः पुरुषविग्रहः ॥ ७ ॥

ब्राह्मणी—अय्य को एसो अम्हाजे सन्दावेइ । [आर्य ! क एषोऽ-
स्मान् सन्तापयति ।]

३ घटोत्कचः—भो ब्राह्मण ! तिष्ठ तिष्ठ ।

किं यासि मद्भयविनाशितधैर्यसारो

वित्रस्तदारसुतरक्षणहीनशक्ते ! ।

साक्ष्यान्वयपक्षपवनोद्धतरोपचङ्छि-

तीव्र कलत्रसहितो भुजगो यथार्तः ॥ ८ ॥

भो ब्राह्मण ! न गन्तव्यं न गन्तव्यम् ।

वृद्धः—ब्राह्मणि ! न भेतव्यम् । पुत्रकाः न भेतव्यम् । सविमर्शा

३ ह्यस्य याणी ।

घटोत्कचः—भोः ! कष्टम् ।

जानामि सर्वत्र सदा च नाम द्विजोत्तमाः पूज्यतमाः पृथिव्याम् ।

अकार्यमेतच्च गयाद्य कार्यं मातुर्नियोगादपनीयं शङ्काम् ॥ ९ ॥

वृद्धः—ब्राह्मणि ! किं न स्मरसि सत्रभवता जलविलम्बेन मुनिनोक्तं-

अनपेतराक्षसमिदं धनमप्रमादेन गन्तव्यमिति । तदेयोत्पन्नं भयम् ।

३ ब्राह्मणी—किं दाणि अय्यो मद्भयवण्णो विश्व दिस्सदि । [कि-
मिदानीमार्थो मध्यस्थवर्ण इव दृश्यते ।]

वृद्ध—किं करिष्यामि मन्दभाग्यः ।

६ ब्राह्मणी—णं विक्रयोसामो । [ननु विक्रोशामः ।]

प्रथमः—भवति कस्य वयं विक्रोशामः ।

इदं हि शून्यं तिमिरोत्करप्रभैर्नगप्रकारैरवरुद्धदिक्पथम् ।

खगैर्मृगैश्चापि समाकुलान्तरं वनं निवासाभिमतं मनस्विनाम् ॥१॥

वृद्धः—ब्राह्मणि ! न भेतव्यं, न भेतव्यम् । मनस्विजननिवास-
योग्यमिति श्रुत्वा विगत इव मे संत्रासः । शङ्के नातिदूरेण

१ पाण्डवाश्रमेण भवितव्यं । पाण्डवास्तु,

युद्धप्रियाश्च शरणागतवत्सलाश्च

दीनेषु पक्षपतिताः कृतसाहसाश्च ।

एवंविधप्रतिभयाकृतिचेष्टितानां

दृष्टं यथार्हमिह धारयितुं समर्थाः ॥ ११ ॥

प्रथमः—भोस्तात ! न तत्र पाण्डवा इति मन्ये ।

वृद्धः—कथं त्वं जानीषे ।

१ प्रथमः—श्रुतं मया तस्मादागच्छता केनचिद्ब्राह्मणेन शतकुम्भं
नाम यक्षमनुभवितुं महर्षेर्घोम्यस्याश्रमं गता इति ।

वृद्धः—हन्त हताःस्मः ।

२ प्रथमः—तात ! न तु सर्व एव । आश्रमपरिपालनार्थमिह स्थापितः
किल मध्यमः ।

वृद्धः—यद्येवं सन्निहिताः सर्वे पाण्डवाः ।

३ प्रथमः—स चाप्यस्यां वेलायां व्यायामपरिचयार्थं विप्रकृष्टदेशस्य
इति श्रूयते ।

वृद्धः—हन्त निराशाः स्मः । भवतु पुत्र व्यप्राप्रयिष्ये तावदेनम् ।

४ प्रथमः—अलमलं परिश्रमेण ।

वृद्धः—पुत्र ! निर्वेदप्रत्यर्थिनी खलु प्रार्थना । भवतु पश्यामस्तावत् ।

भो भोः पुरुष ! अस्त्यस्माकं मोक्षः ।

१. नात्रातिदूरेण । २. 'कथितं' इति विवक्षितं भाति । ३. व्यप्राप्रयिष्ये ।

१५ घटोत्कचः—मोक्षोऽस्ति समयतः ।

वृद्धः—कः समयः ।

घटोत्कचः—अस्ति मे तत्रभवती जननी । तयाहमाज्ञप्तः । पुत्र !

१८ ममोपवासनिसर्गार्यमस्मिन्वनप्रदेशे कश्चिन्मानुषः प्रतिगृह्णीतेतव्य
इति । ततो मयासादितो भवान् ।

पत्न्या चारित्रशालिन्या द्विपुत्रो मोक्षमिच्छसि ।

बलावलं परिहाय पुत्रमेकं विसर्जय ॥ १२ ॥

वृद्धः—हं भो राक्षसापसद ! किमहमब्राह्मणः ।

ब्राह्मणः श्रुतवान्वृद्धः पुत्रं शीलगुणान्वितम् ।

पुरुषादस्य दत्त्वाहं कथं निर्वृतिमाप्नुयाम् ॥ १३ ॥

घटोत्कचः—

यद्यर्थितो द्विजश्रेष्ठ ! पुत्रमेकं न मुञ्चसि ।

सकुटुम्बः क्षणेनैव विनाशमुपयास्यसि ॥ १४ ॥

वृद्धः—एष मे निश्चयः ।

कृतकृत्यं शरीरं मे परिणामेन जर्जरम् ।

राक्षसामौ सुतापेक्षी होष्यामि विधिसंस्कृतम् ॥ १५ ॥

ब्राह्मणी—अय्य ! मा मा एवं । पदिमत्तधम्मिणी पदिव्वदत्ति णाम ।

गह्ठीदफळेण एदिणा सरीरेण अय्यं कुलं च रक्खितुमिच्छामि ।

३ [आर्य, मा मैवम् । पतिमात्रधर्मिणी पतिव्रतेति नाम । गह्ठीतफलेनैवैव
शरीरेणार्ये कुलं च रक्खितुमिच्छामि ।]

घटोत्कचः—भवति । न खलु स्त्रीजनोऽस्मिमतस्तत्रभवत्या ।

६ वृद्धः—अनुगमिष्यामि भवन्तम् ।

घटोत्कचः—आः वृद्धस्त्वमपसर ।

१. परिगृह्या । २. किमहं श्रुतवान् ।

प्रथमः—भोस्तात ! ब्रवीमि खलु तावत्किञ्चित् ।

१ वृद्धः—ब्रूहि ब्रूहि शीघ्रम् ।

प्रथमः—

मम प्राणैर्गुरुप्राणानिच्छामि परिरक्षितुम् ।

रक्षणार्थं कुलस्यास्य भोक्तुमर्हति मां भवान् ॥ १६ ॥

द्वितीयः—आर्य ! मा मैवम् ।

ज्येष्ठः श्रेष्ठः कुले लोके पितॄणां च सुसंप्रियः ।

ततोऽहमेव यास्यामि गुरुवृत्तिमनुस्मरेन् ॥ १७ ॥

तृतीयः—आर्यो ! मा मैवम् ।

ज्येष्ठो भ्राता पितृसमः कथितो ब्रह्मवादिभिः ।

ततोऽहं कर्तुमस्म्यर्हो गुरुणां प्राणरक्षणम् ॥ १८ ॥

प्रथमः—वत्स ! मा मैवम् ।

आपदं हि पिता प्राप्तो ज्येष्ठपुत्रेण तौर्यते ।

ततोऽहमेव यास्यामि गुरुणां प्राणरक्षणात् ॥ १९ ॥

वृद्धः—ज्येष्ठमिष्टतमं न शक्नोमि परित्यक्तुम् ।

ब्राह्मणी—जह अय्यो ज्येष्ठमिच्छदि तह अहं पि कणिट्टमिच्छामि ।

३ [ययार्यो ज्येष्ठमिच्छति तथाहमपि कनिष्ठमिच्छामि ।]

द्वितीयः—पित्रोरनिष्टः कस्येदानीं प्रियः ।

पटोत्तचः—अहं प्रीतोऽस्मि ! शीघ्रमागच्छ ।

द्वितीयः—घन्योऽस्मि यद् गुरुप्राणाः स्वैः प्राणैः परिरक्षिताः ।

वन्धुस्नेहाद्धि महतः कायस्नेहस्तु दुर्लभः ॥ २० ॥

पटोत्तचः—अहो स्वजनवात्सल्यमस्य ब्राह्मणवटोः ।

द्वितीयः—भोस्तात ! अभिवादये ।

१. 'मनुस्मर । २. धार्यते । ३. बाह्यस्नेहस्तु ।

३ वृद्धः—एहोहि पुत्र ।

विनिमाय गुरुप्राणान् स्वैः प्राणैर्गुरुत्सल ।

अकृतात्मदुरावापं ब्रह्मलोकमवाप्नुहि ॥ २१ ॥

द्वितीय—अनुगृहीतोऽस्मि । अम्ब ! अमिवादये ।

ब्राह्मणी—जाद ! चिरं जीव । [जात ! चिर जीव ।]

३ द्वितीय—अनुगृहीतोऽस्मि । आर्य ! अमिवादये ।

प्रथमः—एहोहि यत्स ।

परिष्वजस्य गाढं मां परिष्वक्तः शुभैर्गुणैः ।

कीर्त्या त्वं परिष्वज्या भविष्यति यमुग्धरा ॥ २२ ॥

द्वितीय—अनुगृहीतोऽस्मि ।

तृतीय—आर्य ! अमिवादये ।

३ द्वितीय—स्यस्ति ।

तृतीय—अनुगृहीतोऽस्मि ।

द्वितीयः—भोः पुरुष ! किञ्चिद्ब्रवीमि ।

६ पद्योक्तव—ब्रूहि ब्रूहि शीघ्रम् ।

द्वितीय—एतस्मिन्व्यनान्तरे जलाशय इयं दृश्यते । तत्र मे प्रक्षिपत-
परलोकस्य पिपासाप्रतीकारं करिष्यामि ।

९ पद्योक्तव—दृढव्ययसायिन् ! गम्यताम् । अतिक्रामति मातुराहार-
काल । शीघ्रमागच्छ ।

द्वितीय—भोस्तात ! एष गच्छामि । (निष्क्रान्तः ।)

१२ वृद्धः—हा हा परिमुपिताः स्मो भोः ! परिमुपिताः स्मः ।

यस्त्रिशृङ्गो मम त्वासीन्मनोहो वंशपर्वत ।

स मध्यशृङ्गभङ्गेन मनस्तपति मे भृशम् ॥ २३ ॥

हा पुत्रक ! कथं गत एव ।

तरुण ! तरुणतानुरूपकान्ते !

नियमपराध्ययनप्रसक्तबुद्धे ! ।

कथमिव गजराजदन्तमग्न-

स्तरुरिव यास्यसि पुष्पितो विनाशम् ॥ २४ ॥

घटोत्कचः—चिरायते खलु ब्राह्मणबटुः । अतिक्रामति मातुराहार-
कालः । किं नु खलु करिष्ये । भवतु दष्टम् । भो ब्राह्मण ! आहूयतां

३ तव पुत्रः ।

बृद्धः—आः अतिराक्षसं खलु ते यचनम् ।

घटोत्कचः—कथं रुष्यति । मर्पयतु भवान्मर्पयतु । अयं मे प्रकृति-

६ दोषः । अथ किंनामा तव पुत्रः ।

बृद्धः—एतदपि न क्षक्यं श्रोतुम् ।

घटोत्कचः—युक्तं भोः । ब्राह्मणकुमार ! किंनामा ते भ्राता ।

९ प्रथमः—तपस्वी मध्यमः ।

घटोत्कचः—मध्यम इति सदृशमस्य । अहमेवाह्वयामि । भो मध्यम !

मध्यम ! क्षीघ्रमागच्छ ।

१२ (ततः प्रविशति भीमसेनः ।)

भीमः—कस्यायं स्वरः ।

खगशतविरुते विरौति तारं

हुमगहने दृढसंकटे धनेऽस्मिन् ।

जनयति च मनोज्वरं स्वरोऽयं

यदुसदृशो हि धनंजयस्वरस्य ॥ २५ ॥

घटोत्कचः—चिरायते खलु ब्राह्मणबटुः । अतिक्रामति मातुराहार-
कालः । किं नु खलु करिष्ये । भवतु दष्टम् । सद्यः शब्दापयामि ।

१ भो मध्यम ! क्षीघ्रमागच्छ ।

भीमः—भोः । को नु सत्त्वेतस्मिन्वनान्तरे मम व्यायामविघ्नमुत्पाद्य
मध्यम इति मां शब्दापयति । भवतु पश्यामस्तावत् । (परिक्रम्या-
६ घटोत्कच सविस्मय) अहो दर्शनीयोऽयं पुरुषः । अयं हि,

सिंहासः सिंहदंष्ट्रो मधुनिभनयनः स्निग्धगम्भीरकण्ठो

धधुध्रूः श्येननासो द्विरदपतिद्विजुर्गोविशिष्टकेशः ।

व्यूढोरा यशमभ्यो गजवृषभगतिर्लक्ष्मीनां सनाहुः

सुव्यक्तं राक्षसीजो विपुलबलमुत्तो लोकवीरस्य पुनः ॥ २६ ॥

घटोत्कचः—चिरायते सलु ब्राह्मणनदुः । उच्येः शब्दापयामि । भो भो
मध्यम ! शीघ्रमागच्छ ।

१ भीम —भोः ! प्राप्तोऽस्मि ।

घटोत्कचः—न सत्यं ब्राह्मणनदुः । अहो दर्शनीयोऽयं पुरुषः । य
एषः—

सिंहाकृतिः कनकतालसमाननाहुः

मध्ये तनुर्गुरुदपक्षविलिप्ते पक्षः ।

विष्णुर्भवेद्विकसिताम्बुजपत्रनेत्रो

नेत्रे ममादृशति वन्दुरिवागतोऽयम् ॥ २७ ॥

भो मध्यम ! त्वां सत्यं शब्दापयामि ।

भीमः—अतः सत्यं प्राप्तः ।

१ घटोत्कचः—किं अयानपि मध्यम ।

भीमः—न तावदपरः ।

मध्यमोऽहमवध्यानामुत्सिक्तानां च मध्यमः ।

मध्यमोऽहं शिवौ यद्र आतृणामपि मध्यमः ॥ २८ ॥

घटोत्कचः—मवितव्यम् ।

मीमः—अपि च,

मध्यमः पञ्चभूतानां पार्थिवानां च मध्यमः ।

भये च मध्यमो लोके सर्वकार्येषु मध्यमः ॥ २९ ॥

बुद्धः—

मध्यमस्त्विति संप्रोक्ते नूनं पाण्डवमध्यमः ।

अस्मान्मोक्षमिहायातो दर्पान्मृत्योरिवोत्थितः ॥ ३० ॥

(प्रविश्य)

मध्यमः—

अस्यामाचम्य पद्मिन्यां परलोकेषु दुर्लभम् ।

आत्मनैवात्मनो दत्तं पद्मपत्रोज्ज्वलं जलम् ॥ ३१ ॥

(उपगम्य) भोः पुरुष ! प्राप्तोऽस्मि ।

घटोत्कचः—भवानि^१ दानि खल्वसि मध्यमः । मध्यम ! इत इतः ।

३ बुद्धः—(मीमसेनमुपगम्य) भो मध्यम ! परित्रायस्व ब्राह्मणकुलम् ।

मीमः—न भेतव्यम् न भेतव्यम् । मध्यमोऽहमभिषादये ।

बुद्धः—धायुरिव दीर्घायुर्भव ।

६ मीमः—अनुगृहीतोऽस्मि । कुतो भयमार्यस्य ।

बुद्धः—श्रूयताम् । अहं खलु कुरुराजेन युधिष्ठिरेणाधिष्ठितपूर्वं
कुरुजाङ्गले यूपग्रामवास्तव्यो माठरसगोत्रश्च कल्पशाखाध्वर्युः

९ केशवदासो नाम ब्राह्मणः । तस्य ममोत्तरस्यां दिशि उद्यामकग्राम-
वासी मातुलः कौशिकसगोत्रो यज्ञबन्धुर्नोमास्ति । तस्य पुत्रोपनय-
नार्थं सकलत्रोऽस्मि प्रस्थितः ।

१२ मीमः—अरिष्टोऽस्तु पन्थाः । ततस्ततः ।

बुद्धः—ततो मामेष हि—

१. भवे । २. प्राप्तवान् इदानीं खल्वसि ।

सजलजलद्गात्र. पद्मपत्रायताक्षो

मृगपतिगतिलीलो राक्षसः प्रोषदंष्ट्रः ।

जगति विगतशङ्कस्त्यद्विधानां समक्षं

ससुतपरिजनं भो ! हन्तुकामोऽभ्युपैति ॥ ३२ ॥

मीमः—एवम् । अनेन ब्राह्मणजनस्य मार्गविघ्न. कृतः । भवतु
निग्रहिष्यामि तावदेनम् । भोः पुरुष ! तिष्ठ तिष्ठ ।

३ घटोत्कच.—एष स्थितोऽस्मि ।

मीमः—किमर्थं ब्राह्मणजनमपेराभ्यसि ।

पुत्रनक्षत्रकीर्णस्य पत्नीकान्तप्रभस्य च ।

वृद्धस्य विप्रचन्द्रस्य भवान् राहुरिवोत्थितः ॥ ३३ ॥

घटोत्कच.—अथ किम् । राहुरेव ।

मीमः—आ,

निवृत्तव्यवहारोऽयं सदारस्तनयैः सह ।

सर्वापराधेऽवध्यत्यान्मुच्यतां द्विजसत्तमः ॥ ३४ ॥

घटोत्कचः—न मुच्यते ।

मीमः—(आरमगतम्) भोः । कस्य पुत्रेणानेन भवितव्यम् ।

भ्रातृणां मम सर्वेषां कोऽयं भोः ! गुणतस्करः ।

दृष्ट्वतद्वालशौण्डीर्यं सौमद्रस्य स्मरान्यदम् ॥ ३५ ॥

(प्रकाशम्) भोः पुरुष ! मुच्यताम् ।

घटोत्कचः—न मुच्यते ।

मुच्यतामिति विस्मयं ब्रवीति यदि मे पिता ।

न मुच्यते तथा ह्येष गृहीतो मातुराज्ञया ॥ ३६ ॥

१. पर (रा) स्वसि ।

मीमः—(आत्मगतम्) कथं मातुराज्ञेति । अहो गुरुशुभ्रपुः खल्वयं तपस्वी ।

माता किल मनुष्याणां दैवतानां च दैवतम् ।

मातुराज्ञां पुरस्कृत्य वयमेतां दशां गताः ॥ ३७ ॥

(प्रकाशम्) भोः पुरुष ! प्रष्टव्यं खलु तावदस्ति ।

घटोत्कचः—ब्रूहि ब्रूहि, शीघ्रम् ।

३ मीमः—का नाम भवतो माता ।

घटोत्कचः—श्रूयतां, हिडिम्बा नाम राक्षसी,

क्षौरव्यकुलदीपेन पाण्डवेन महात्मना ।

सन्निधा या महाभागा पूर्णेन द्यौरिवेन्दुना ॥ ३८ ॥

मीमः—(सहर्षमात्मगतम्) एवं हिडिम्बायाः पुत्रोऽयम् । सदृशो ह्यस्य गर्वः ।

रूपं सत्त्वं बलं चैव पितृभिः सदृशं बहु ।

प्रजासु वीतकारुण्यं मनश्चैवास्य कीदृशम् ॥ ३९ ॥

(प्रकाशम्) भोः पुरुष ! मुच्यताम् ।

घटोत्कचः—न मुच्यते ।

३ मीमः—भो ब्राह्मण ! गृह्यतां तव पुत्रः । वयमेनमनुगमिष्वामः ।

द्वितीयः—मा मा भवानेवम् ।

त्यक्ताः प्रागेव मे प्राणाः गुरुप्राणेष्वपेक्षया ।

युवा रूपगुणोपेतो भवांस्तिष्ठतु भूतले ॥ ४० ॥

मीमः—आर्य ! मा मैवम् । क्षत्रियकुलोत्पन्नोऽहम् । पूज्यतमाः खलु ब्राह्मणाः । तस्माच्छरीरेण ब्राह्मणशरीरं विनिमातुमिच्छामि ।

६ घटोत्कचः—एवं क्षत्रियोऽयं, तेनास्य दर्पः । भवतु, इममेव हत्वा नेष्यामि । अथ केनायं वारितः ।

मीमः—मया ।

९ घटोत्कचः—किं त्वया ।

मीमः—अथ किम् ।

घटोत्कचः—तेन हि भवानेवागच्छतु ।

१२ मीमः—एवमतिवेत्तवीर्यान्नानुगच्छामि । यदि ते शक्तिरस्ति बला-
त्कारेण मां नय ।

घटोत्कचः—किं मां प्रत्यभिजानीते भवान् ।

१५ मीमः—सत्पुत्र इति जाने ।

घटोत्कचः—कथं कथं तव पुत्रोऽहम् ।

मीमः—कथं रुच्यति । मर्षयतु भवान् । सर्वाः प्रजाः क्षत्रियाणां

१८ पुत्रशब्देनाभिधीयन्ते । अत एव भयामिहितम् ।

घटोत्कचः—मीतानामायुधं गृहीतम् ।

मीमः—

शपामि सत्येन भयं न जाने ज्ञातुं तदिच्छामि भवत्समीपे ।

किंरूपमेतद्वद भद्र तस्य गुणगुणज्ञः सदृशं प्रपत्स्ये ॥ ४१ ॥

घटोत्कचः—एष ते भयमुपदिशामि । गृह्यतामायुधम् ।

मीमः—आयुधमिति, गृहीतमेतत् ।

२ घटोत्कचः—कथमिष ।

मीमः—

काञ्चनस्तम्भसदृशो रिपूणां निगृहे रतः ।

अयं तु दक्षिणो बाहुरायुधं संहर्जं मम ॥ ४२ ॥

घटोत्कचः—इदमुपपन्नं पितुर्मे मीमसेनस्य ।

मीमः—अथ कोऽयं मीमो नाम ।

१. अतिवीर्यमलं । २. सदृशं ।

विश्वकर्ता शिवः कृष्णः शक्रः शक्तिधरो यमः ।

एतेषु कथ्यतां भद्र केन ते सदृशः पिता ॥ ४३ ॥

घटोत्कचः—सर्वैः ।

मीमः—धिगनृतमेतत् ।

- ३ घटोत्कचः—कथं कथमनृतमित्याह । क्षिपसि मे गुरुम् । भवत्विमं स्थूलं वृक्षमुत्पादय प्रहरामि । (उत्पादय प्रहरति ।) कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम् । किं नु खलु करिष्ये । भवतु, दृष्टम् । एतद्विरि-
४ कूटमुत्पादय प्रहरामि ।

शैलकूटं मयाक्षितं प्राणानादाय यास्यति ।

मीमः—

रुष्टोऽपि कुब्जरो वन्यो न व्याघ्रं धर्ययेद्वने ॥ ४४ ॥

घटोत्कचः—(प्रहृत्य) कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम् । किं नु खलु करिष्ये । भवतु दृष्टम् ।

नन्वहं मीमसेनस्य पुत्रः पौत्रो नभस्वतः ।

तिष्ठेदानीं सुसन्नद्धो नियुद्धे नास्ति मत्समः ॥ ४५ ॥

(इत्युभौ नियुद्धं कुरुतः ।)

घटोत्कचः—(मीमसेनं वदन्त्या)

व्रजसि कथमिह त्वं धीर्यमुल्लङ्घ्य बाहो-

र्गेज इव दृढपाशैः पीडितो मद्भुजाभ्याम् ।

मीमः—(आत्मगतम्) कथं गृहीतोऽस्म्यनेन । भोः सुयोधन ! वर्धते ते शत्रुपक्षः । कृतरक्षो भव । (प्रकाशम्) भोः पुरुष ! अवहितो

३ भव ।

घटोत्कचः—अवहितोऽस्मि ।

मीमः—(नियुद्धवन्धमवधूय)

व्यपनय बलदर्पं दृष्टसारोऽसि वीर ।

न हि मम परिशेदो विद्यते बाहुयुद्धे ॥ ४६ ॥

षटोत्कच.—कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम् । किं नु खलु करिष्ये ।
भवतु, दृष्टम् । अस्ति मातृप्रसादलब्धो मायापाशः । तेन वध्यैनं
३ नेष्यामि । कुतः खल्वापः । भो गिरे ! आपस्तावत् । हन्त खवति ।
(आचम्य मन्त्र जपति ।) भोः पुरुष !

मायापाशेन बद्धस्त्वं वियशोऽनुगमिष्यसि ।

राजसे रज्जुभिर्वद्धः शक्रध्वज इयोत्सवे ॥ ४७ ॥

(इति मायया बध्नाति ।)

मीमः— कथं मायापाशेन बद्धोऽस्मि । किमिदानीं करिष्ये । भवतु
३ दृष्टम् । अस्ति मे महेश्वरप्रसादादलब्धो मायापाशमोक्षो मन्त्रः ।
तं जपामि । कुतः खल्वापः । भो ब्राह्मणकुमार ! आनय कमण्डलु-
गता आपः ।

६ वृद्धः—इमा आपः ।

(मीम आदायाचम्य म न जप्त्वा मायामपनयति ।)

षटोत्कच—अये पतितः पाशः । किमिदानीं करिष्ये । भवतु, दृष्टम् ।
९ भो. पुरुष ! पूर्वसमयं स्मर ।

मीमः—समयमिति । एष स्मरामि । गच्छामतः । (उभौ परिरामतः ।)

वृद्धः—पुत्रकाः किं कुर्मः । अयं गच्छति वृकोदरः ।

आक्रम्य राक्षसमिदं ज्वलदुग्ररूप-

मुमेण बाहुवल्लवीर्यगुणेन युक्तम् ।

एष प्रयाति शनकैरवधूय शीघ्र-

मासारवर्षमिव गोवृषभस्सलीलम् ॥ ४८ ॥

घटोत्कचः—इह तिष्ठ । त्वदागमनमम्बायै निवेद्यामि ।

मीमः—बाढम् । गच्छ ।

१ घटोत्कचः—(उपसृत्य) अम्ब ! अयममिवादये । चिराभिलषितो
भवत्या आहारार्थमानीतो मानुषः ।

(प्रविश्य)

६ हिडिम्बा—जाद ! चिरं जीव । [जात ! चिरं जीव ।]

घटोत्कचः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

हिडिम्बा—जाद ! कीदिसो माणुसो आणीदो । [जात, कीदृशो

९ मानुष आनीतः ।]

घटोत्कचः—भयसि रूपमात्रेण मानुषः । न वीर्येण ।

हिडिम्बा—किं ब्रह्मणो । [किं ब्राह्मणः ।]

१२ घटोत्कचः—न ब्राह्मणः ।

हिडिम्बा—आदु धेरो । [अथवा स्थविरः ।]

घटोत्कचः—न धृद्धः ।

१५ हिडिम्बा—किं बालो । [किं बालः ।]

घटोत्कचः—न बालः ।

हिडिम्बा—जइ एव्वं, पेक्खामि दाव णं । (उभौ परिक्रामतः ।) [यद्येवं

१८ पश्यामि तावदेनम् ।]

हिडिम्बा—किं एसो माणुसो आणीदो । [किमेष मानुष आनीतः ।]

घटोत्कचः—अम्ब ! कोऽयम् ।

२१ हिडिम्बा—उम्मत्तअ दब्बदं खु अम्हाअं । [उन्मत्तक दैवतं खल्वस्मा-
कम् ।

घटोत्कचः—आः कस्य दैवतम् ।

२४ हिडिम्बा—तव अ, मम अ । [तव च, मम च ।]

घटोत्कचः—कः प्रत्ययः ।

हिडिम्बा—अहं पशुओ । जेदु अप्यउत्तो । [अयं प्रत्ययः !

२७ जयत्वार्यपुत्रः ।]

मीमः—(विलोक्य) का पुनरियम् । अये देवी हिडिम्बा ।

अस्माकं भ्रष्टराज्यानां भ्रमतां गहने बने ।

जातकारुण्यया देवि ! संतापो नाशितस्त्वया ॥ ४९ ॥

हिडिम्बे ! किमिदम् ।

हिडिम्बा—(कर्णे) अप्यउत्त ! ईदिसं विअ । [भार्यपुत्र ! ईदशमिव ।]

३ मीमः—जात्या रात्रसी, न समुदाचारेण ।

हिडिम्बा—उन्मत्तज ! अमिषादेहि पिदरं । [उन्मत्तक ! अमिषादय
पितरम् ।]

४ घटोत्कचः—भोस्तात !

‘अज्ञानानु मया पूर्वं यद्भवान्नामिवादितः ।

अस्य पुत्रापराधस्य भ्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ५० ॥

अहं स भार्वराष्ट्रवनदवामिर्घटोत्कचोऽमिवादये । पुत्रचापलं क्षन्तु-
मर्हसि ।

५ मीमः—पहोहि पुत्र व्यतिक्रमकृतं क्षान्तमेव^१ । (इति परिभ्रज्य)

अयं स भार्वराष्ट्रवनदवामिः । पुत्रापेक्षीणि सल्लु पितृहृदयानि ।

पुत्र, अतियलपराक्रमो मय ।

६ घटोत्कचः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

युद्धः—एवं मीमसेनपुत्रोऽयं घटोत्कचः ।

मीमः—पुत्र ! अमिषादयात्रमयन्तं केशवदासम् ।

७ घटोत्कचः—भगवन्नमिवादये ।

१. अयं श्लोकः मुद्रितपुस्तकेषु न दृश्यते । २. क्षान्तमेव । ३. भार्वराष्ट्र-
वनदवामिपुत्रापेक्षिणि ।

वृद्धः—पितृसदृशगुणाकीर्तिर्भव ।

घटोत्कचः—अनुगृहीतोऽस्मि ।

१२ वृद्धः—भो वृकोदर ! रक्षितमस्मत्कुलं, स्वकुलमुद्धृतं च । गच्छाम-
स्तावत् ।

भीमः—

अनुग्रहात् भवतः सर्वमासीदितं शुभम् ।

आश्रमोऽदूरतोऽस्माकं तत्र विश्रम्य गम्यताम् ॥ ५१ ॥

वृद्धः—कृतमातिथ्यमनेन जीवितप्रदानेन । तस्माद्गच्छामस्तावत् ।

भीमः—गच्छतु भवान् सकुटुम्बः पुनर्दर्शनाय ।

३ वृद्धः—घाढम् । प्रथमः कल्पः । (सपुत्रत्रयकलत्रो निष्क्रान्तः केशवदासः ।)

भीमः—हिडिम्बे ! इतस्तावत् । वत्स घटोत्कच ! इतस्तावत् । तत्र-
भवन्तं केशवदासं आश्रमपदद्वारमात्रमपि संभावयिष्यामः ।

यथा नदीनां प्रभवः समुद्रो

यथाहुतीनां प्रभवो हुताशनः ।

यथेन्द्रियाणां प्रभवं मनोऽपि

तथा प्रभुर्नो भगवानुपेन्द्रः ॥ ५२ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ मध्यमव्यायोगं नाम नाटकं समाप्तम् ॥

श्लोकानुक्रमणिका ।

अनुग्रहात्	I.	51	पुत्रनक्षत्र	I.	33
अस्माकं अष्ट	I.	49	ग्रामद्वयः श्रुत	I.	13
अस्यामाचम्य	I.	31	ओद्दामदोष्वा	I.	2
अज्ञानात्	I.	50	आतृणो मम	I.	35
आक्रम्य राक्षस	I.	48	आन्त्रः सुते	I.	3
आपदं हि विता	I.	19	अभ्यमः पञ्च	I.	29
इदं हि शम्भ्यं	I.	10	अभ्यमस्त्विति	I.	30
कलमद्वान	I.	6	अप्यमोहं	I.	28
काञ्चनस्त्वग्म	I.	42	मम प्राणैर्गुरु	I.	16
किं यासि मद्	I.	8	माता किञ्च अनुष्याणां	I.	87
कृत्स्न्यं शरीरं	I.	15	मायापातेन	I.	47
कौरव्यकुल	I.	38	मुच्यतामिति	I.	86
खगशब्दिकृते	I.	25	ययानदीना	I.	51
महद्युगल	I.	5	यद्यप्येते द्विज	I.	14
जानामि सर्वत्र	I.	9	यस्मिन्मृद्गो	I.	23
ज्येष्ठः श्रेष्ठः कुले	I.	17	शुद्धप्रियाश्च	I.	11
ज्येष्ठो आता	I.	18	रूपं सारवं	I.	89
तदग्न तदग्नता	I.	24	वज्रपातो	I.	7
तदग्न रश्मिर्ह	I.	4	विनिमाय गुरु	I.	21
त्यक्ताः प्रातेष	I.	40	विश्वकर्ता शिवः	I.	48
धन्योऽस्मि यद्	I.	20	वज्रसि कथमिह	I.	46
नन्वहं भीम	I.	45	शपामि सखेन	I.	41
निवृत्तम्यवहारो	I.	34	शैलकूटं	I.	44
पान्था चारित्र	I.	12	सचलजलद	I.	32
परिष्वजस्व गार्ह	I.	22	सिंहाकृतः कनक	I.	27
पापास योऽसुर	I.	1	सिंहास्यः सिंह	I.	26

१. दूतवाक्यस्य कथावस्तु ।

सर्वशत्रियकुलसंक्षयकारकस्य कुरुपाण्डवयुद्धस्य प्राक् श्रीकृष्णेन पाण्डवायै दुर्योधनसभायां कृतं दौत्यमस्य नाटकस्य कथावस्तु ।

पात्राणि ।

काञ्चुकीपः—दुर्योधनस्य भृत्यो चादशमनः ।

दुर्योधनः—कौरवमुख्यः ।

वासुदेवः—पाण्डवदूतः श्रीकृष्णः ।

सुदर्शनः—श्रीकृष्णस्यायुधवरम् ।

धृतराष्ट्रः—दुर्योधनस्य पिता ।

॥ श्रीः ॥
भासनाटकचक्रे
दूतवाक्यम् ।

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः ।)

सूत्रधारः—

पादः पायादुपेन्द्रस्य सूर्यलोकोत्सवः स यः ।

व्याविद्धो नमुचिर्येन तनुताम्रनखेन खे ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये किं नु खलु मयि विज्ञापनव्यये
शब्द इयं श्रूयते । अङ्ग ! पश्यामि ।

(नेपथ्ये)

भो भोः प्रतिहाराधिकृताः ! महाराजो दुर्योधनः समाग्रापयति ।

सूत्रधारः— भवतु, विज्ञातम् ।

उत्पन्ने धार्तराष्ट्राणां विरोधे पाण्डवैः सह ।

मन्त्रशालां रक्षयति भृत्यो दुर्योधनाक्षया ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

स्थापना ।

(ततः प्रविशति शत्रुदूतः)

शत्रुदूतः—भो भोः प्रतिहाराधिकृताः ! महाराजो दुर्योधनः यथा-

ज्ञापयति—अथ सर्वपार्थिवैः सह मन्त्रयितुमिच्छति । महा-
हूयन्तां सर्वे राजान इति । (परिश्रम्यावलोक्य) अये अयं महाराजो
दुर्योधन इति एवामिदं वदते । य एषः,

श्यामो युवा सितदुकूलकृतोत्तरीयः

सच्छत्रचामरवरो रचिताङ्गरागः ।

श्रीमान् विभूषणमणिसुतिरजिताङ्गो

नक्षत्रमध्य इव पर्वगतः शशाङ्कः ॥ ३ ॥

(ततः प्रविशति ययानिर्दिष्टो दुर्योधनः ।)

दुर्योधनः—उद्धृतरोपमिव मे हृदयं सहर्षं

प्राप्तं रणोत्सवमिमं सहसा विचिन्त्य ।

इच्छामि पाण्डवबले बरवारणाना-

मुत्कृदत्तदन्तमुसलानि मुखानि कर्तुम् ॥ ४ ॥

काञ्चुकीयः—जयतु महाराजः । महाराजशासनात् समानीतं सर्व-
राजमण्डलम् ।

३ दुर्योधनः—सम्यक् कृतम् । प्रविश त्वमवरोधनम् ।

काञ्चुकीयः—यदाहोपयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

दुर्योधनः—आर्यो वैकर्णवर्षदेवौ ! उच्यताम्—अस्ति ममैकादशाक्षौ-

६ हिणीबलसमुदयः । अस्य कः सेनापतिर्भवितुमर्हति । किं किमाह-
तुर्भवन्तौ—महान् खल्वयमर्यः । मन्त्रयित्वा वक्तव्यमिति ।

सदृशमेतत् । तदागम्यतां मन्त्रशालामेव प्रविशामः । आचार्य

९ अभिषादये । प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् । पितामह ! अभिषा-
दये । प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् । मातुल ! अभिषादये ।

प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् । आर्यो वैकर्णवर्षदेवौ ! प्रविशतां

१२ भवन्तौ । भो भोः सर्वक्षत्रियाः ! स्वैरं प्रविशन्तु भवन्तः । वयस्य !
कर्ण ! प्रविशामस्तावत् ।

(प्रविश्य)

१५ आचार्य ! एतत् कूर्मासनम्, आस्यताम् । पितामह ! एतत् सिंहा-
सनम्, आस्यताम् । मातुल ! एतच्चर्मासनम्, आस्यताम् । आर्यो

- वैकर्णवर्षदेवौ ! आसातां भवन्तौ ! भो भोः सर्वशत्रियाः !
 १८ स्वैरमासतां भवन्तः । किमिति किमिति महाराजो नास्त्य इति ।
 अहो सेयाधर्मः । नन्वयमहमासे । वयस्य कर्ण ! त्वमप्यास्त्व ।
 (उपविश्य) आर्यो वैकर्णवर्षदेवौ ! उच्यताम्—अस्ति ममैकादश-
 २१ क्षौद्रिणीवलसमुदयः । अस्य क सेनापतिर्भवितुमर्हतीति ।
 किमाहतुर्भवन्तौ—अत्रभवान् गान्धाराजो यक्ष्यतीति । भवतु,
 मातुलेनाभिधीयताम् । किमाह मातुलः—अत्रभवति गाङ्गेये स्थिते
 २४ कोऽन्यः सेनापतिर्भवितुमर्हतीति । सम्यगाह मातुलः । भवतु
 भवतु, पितामह एव भवतु । वयमप्येतदमिलपामः ।

सेनानिनादपटहस्वनशङ्खनादे—

अण्डानिलाहृतमहोदधिनादकल्पैः ।

गाङ्गेयमूर्ध्नि पतितैरभिषेकतोयैः

सार्धं पतन्तु हृदयानि नराधिपानाम् ॥ ५ ॥

(प्रविश्य)

- कान्तुकीय—जयतु महाराजः । एष खलु पाण्डवत्कन्धाकाराव्
 १ दौत्येनागतः पुरुषोत्तमो नारायणः ।
 दुर्योधनः—मा तावद् भो बादरायण ! । किं किं कंसभृत्यो दामोदर-
 स्तत्र पुरुषोत्तमः । स गोपालकृत्स्न्य पुरुषोत्तमः । धार्हृद्रयापहृतयि-
 ६ षयकीर्तिभोगस्तत्र पुरुषोत्तमः । अहो पार्थिवासभमाश्रितस्य भृत्य-
 जनस्य समुदाचारः । सगर्वं खल्वस्य वचनम् । आ अपध्वंस ।
 कान्तुकीयः—प्रसीदतु महाराजः । संभ्रमेण समुदाचारो विस्मृतः ।
 ९ (पादयोः पतति ।)
 दुर्योधनः—संभ्रम इति । आ मनुष्याणामस्त्येव संभ्रमः । उच्छिष्टोच्छिष्टः ।
 कान्तुकीय—अनुगृहीतोऽस्मि ।
 १२ दुर्योधन—इदानीं प्रसन्नोऽस्मि । क एष दूतः प्राप्तः ।

॥ काञ्चुकीयः—दूतः प्राप्तः केशवः ।

दुर्योधनः—केशव इति । एवमेष्टव्यम् । अयमेव समुदाचारः । भो
१५ भो राजानः ! दौत्येनागतस्य केशवस्य किं युक्तम् । किमाहुर्भवन्तः—
अर्घ्यप्रदानेन पूजयितव्यः केशव इति । न मे रोचते । ग्रहणम्—
स्यान्न हितं पश्यामि ।

ग्रहणमुपगते तु वासुभद्रे

हृतनयना इव पाण्डवा भवेयुः ।

गतिमतिरहितेषु पाण्डवेषु

क्षितिरखिलापि भवेन्ममासपत्ना ॥ ६ ॥

अपि च योऽत्र केशवस्य प्रत्युत्थास्यति, स मया द्वादशसुवर्णभारेण
दण्ड्यः । तदग्रमत्ता भवतु भवन्तः । को नु खलु ममाप्रत्युत्था-

२ नस्योपायः । हन्त दृष्ट उपायः । बादरायण ! आनीयतां स
चित्रपटो ननु, यत्र द्रौपदीकेशाम्बरावकर्षणमालिखितम् ।
(अपवार्यं) तस्मिन् दृष्टिबिन्द्यासं कुर्वन् नोत्थास्यामि केशवस्य ।

६ काञ्चुकीयः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु
महाराजः । अयं स चित्रपटः ।

दुर्योधनः—ममाग्रतः प्रसारय ।

९ काञ्चुकीयः—यदाज्ञापयति महाराजः । (प्रसारयति) ।

दुर्योधनः—अहो दर्शनीयोऽयं चित्रपटः । एष दुःशासनो द्रौपदी
केशहस्ते गृहीतवान् । एषा खलु द्रौपदी,

दुःशासनपरामृष्टा सम्भ्रमोत्फुल्ललोचना ।

राहुवक्त्रान्तरगता चन्द्रलेखेव शोभते ॥ ७ ॥

एष दुरात्मा भीमः सर्वराजसमक्षमवमानितां द्रौपदीं दृष्ट्वा प्रवृद्धा-
मर्षः सभास्तम्भं तुल्यति । एष युधिष्ठिरः,

सत्यधर्मघृणायुक्तो द्यूतविभ्रष्टचेतनः ।

करोत्यपाह्नविक्षेपैः शान्तामयं मृकोदरम् ॥ ८ ॥

एष इदानीमर्जुनः,

रोषाकुलाक्षः स्फुरिताधरोष्ठ—

स्तृणाय मत्वा रिपुमण्डलं तत् ।

उत्सादयिष्यन्निध सर्वराज्ञः

शनैः समाकर्षति गाण्डिवज्याम् ॥ ९ ॥

एष युधिष्ठिरोऽर्जुनं निवारयति । एतौ नकुलसहदेयौ,

कृतपरिकरबन्धौ धर्मनिर्विशहस्तौ

परुषितमुखरागौ स्पष्टदष्टाधरोष्ठौ ।

विगतमरणशङ्कौ सत्वरं भ्रातरं मे

हरिनिध मृगपोतौ तेजसामिप्रयातौ ॥ १० ॥

एष युधिष्ठिरः कुमाराबुपेत्य निवारयति—

नीचोऽहमेव विपरीतमतिः कथं वा

रोषं परित्यजतमद्य नयानयशौ ।

धूताधिकारमवमानममृष्यमाणाः

सत्त्वाधिकेषु वचनीयपराक्रमाः स्युः ॥ ११ ॥

इति । एष गान्धारराजः,

अक्षान् क्षिपन् सकृत्तवं ग्रहसन् सगर्वं

सङ्कोचयन्निव मुदं द्विपतां स्वकीर्त्या ।

स्वैरासनो द्रुपदराजमुतां रुदन्तीं

काक्षेण पश्यति लिखत्यभिस्रं नयन्नः ॥ १२ ॥

एतावाचार्यपितामहौ तां दृष्ट्वा उन्नायमानौ पटान्त्वान्निर्दिवमुत्तौ

स्थितौ । अहो अस्य वर्णाढ्यता । अहो भावोपपन्नता । अहो युक्त-
३ लेखता । सुव्यक्तमालिखितोऽयं चित्रपटः । प्रीतोऽस्मि । कोऽत्र ।

काञ्चुकीयः—जयतु महाराजः ।

दुर्योधनः—बादरायण ! आनीयतां स विहगवाहनमात्रविस्मितो दूतः ।

६ काञ्चुकीयः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

दुर्योधनः—घयस्य कर्ण !

प्राप्तः किलाद्य वचनादिहं पाण्डवानां

दौत्येन भृत्य इव कृष्णमतिः स कृष्णः ।

श्रोतुं सखे ! त्वमपि सज्जय कर्ण ! कर्णौ

नारीमृदूनि वचनानि युधिष्ठिरस्य ॥ १३ ॥

(ततः प्रविशति वासुदेवः काञ्चुकीयश्च ।)

१ वासुदेवः—अद्य खलु धर्मराजवचनाद् धनञ्जयाकृत्रिममित्रतया
चाह्वयदर्पमनुक्तप्राहिणं सुयोधनं प्रति भयाप्यनुचितदौत्यसमयोऽ-
नुष्ठितः । अथ च,

कृष्णापराभवभुवा रिपुवाहिनीम्—

कुम्भस्थलीदलनतीक्ष्णगदाधरस्य ।

भीमस्य कोपशिखिना युधि पार्थपत्त्रि—

चण्डानिलैश्च कुरुवंशवनं विनष्टम् ॥ १४ ॥

इदं सुयोधनशिविरम् । इह हि,

आवासाः पार्थिवानां सुरपुरसदृशाः स्वच्छन्दविहिता

विस्तीर्णाः शस्त्रशाला बहुविधकरणैः शस्त्रैरुपचिताः ।

हेपन्ते मन्दुरास्थास्तुरगवर्घटा बृंहन्ति करिण

ऐश्वर्यं स्फीतमेतत् स्वजनपरिमवादासन्नविलयम् ॥ १५ ॥

भोः !

दुष्टवादी गुणद्वेषी शठः स्वजननिर्दयः ।

सुयोधनो हि मां दृष्ट्वा नैव कार्यं करिष्यति ॥ १६ ॥

भो वादरायण ! किं प्रवेष्टव्यम् ।

काञ्चुकीय.—अथ किमयं किम् । प्रवेष्टुमर्हति पद्मनाभः ।

१ वासुदेवः—(प्रविश्य) कथं कथं मां दृष्ट्वा संभ्रान्ताः सर्वक्षत्रियाः ।
अलमलं संभ्रमेण । स्वैरमासतां भवन्तः ।

२ 'दुर्योधन'—कथं कथं केशवं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः सर्वक्षत्रियाः । अल-
३ गलं संभ्रमेण । स्मरणीयं पूर्वमाश्रावितो दण्डः । नन्वहमाहता ।
वासुदेव.—भो. सुयोधन ! किमास्ते ।

दुर्योधनः—(आसनात् पतिरवा आत्मगतम्) सुन्यक्त प्राप्त एव केशवः ।

उत्साहेन मतिं कृत्वायासीनोऽस्मि समाहितः ।

केशवस्य प्रभावेन चलिषोऽन्यासनादहम् ॥ १७ ॥

अहो बहुमायोऽयं दूतः । (प्रकाशम्) भो दूत ! एतदासन-
मास्यताम् ।

१ वासुदेव.—आचार्य ! आस्यताम् । गाङ्गेयप्रमुखा राजानः ! स्वैर-
मासतां भवन्तः । ययमप्युपविशामः । (उपविश्य) अहो वशीनी-
योऽयं चित्रपटः । मा तावत् । द्रौपदीकेशधर्पणमत्रालिखितम् ।

२ अहो तु खलु,

३ सुयोधनोऽयं स्वजनावमानं पराक्रमं पश्यति बालिशत्वात् ।

को नाम लोके स्वयमात्मदोषमुद्धाटयेन्नष्टघृणः समासु ॥ १८ ॥

आः अपनीयतामेष चित्रपटः ।

दुर्योधन.—वादरायण ! अपनीयतां किल चित्रपटः ।

१ काञ्चुकीय.—यदाज्ञापयति महाराजः । (अपनयति ।)

२ दुर्योधन.—भो दूत !

धर्मात्मजो वायुसुतश्च भीमो भ्रातार्जुनो मे त्रिदशेन्द्रसूनुः ।

यमौ च तावन्धिसुतौ विनीतौ सर्वे सभृत्साः कुशलोपपन्नाः ॥१९॥

वासुदेवः—सदृशमेतद् गान्धारीपुत्रस्य । अथ किमथ किम् । कुशलिनः सर्वे । भवतो राज्ये शरीरे बाह्यभ्यन्तरे च कुशलमनामयं

३ च पृष्ट्वा विज्ञापयन्ति युधिष्ठिरादयः पाण्डवाः—

अनुभूतं महद् दुःखं संपूर्णः समयः स च ।

अस्माकमपि धर्म्यं यद् दायार्थं तद् विभज्यताम् ॥ २० ॥

इति ।

दुर्योधनः—कथं कथं दायार्थमिति ।

वने पितृव्यो मृगयाप्रसङ्गतः कृतापराधो मुनिशापमाप्तवान् ।

तदाप्रभृत्येव स दारनिस्पृहः परात्मजानां पितृतां कथं व्रजेत् ॥२१॥

वासुदेवः—पुराविदं भवन्तं पृच्छामि ।

विचित्रवीर्यो विषयी विपत्तिं क्षयेण यातः पुनरम्बिकायाम् ।

व्यासेन जातो घृतराष्ट्र एष लभेत राज्यं जनकः कथं ते ॥ २२ ॥

मा मा भवान्

एवं परस्परविरोधविवर्धनेन

शीघ्रं भवेत् कुरुकुलं नृप ! नामशेषम् ।

तत् कर्तुमर्हति भवानपकृष्य रोषं

यत् त्वां युधिष्ठिरमुखाः प्रणयाद् ब्रुवन्ति ॥ २३ ॥

दुर्योधनः—भो दूत ! न जानाति भवान् राज्यव्यवहारम् ।

राज्यं नाम नृपात्मजैः सहृदयैर्जित्वा रिपून् भुज्यते

तल्लोके न तु याच्यते न तु पुनर्दीनाय वा दीयते ।

काङ्क्षा चेन्नृपतित्वमाप्सुमचिरात् कुर्वन्तु ते साहसं

स्वेन वा प्रविशन्तु शान्तमतिमिर्जुष्टं शमायाश्रमम् ॥२४॥

वासुदेवः—भो सुयोधन ! अलं बन्धुजने परुषमभिधातुम् ।

पुण्यसञ्चयसम्प्राप्तमधिगम्य नृपश्रियम् ।

यञ्चयेद् यः सुहृद्वन्धून् स भवेद् विफलश्रमः ॥ २५ ॥

दुर्योधनः—

स्यालं तव गुरोर्भूषं कंसं प्रति न ते दया ।

कथमस्माकमेवं स्यात् तेषु नित्यापकारिषु ॥ २६ ॥

वासुदेवः—अलं तन्महोपतो ह्यातुम् ।

कृत्वा पुत्रययोगार्ता बहुशो जननीं मम ।

पृच्छं स्वपितरं यद्वा हतोऽयं मृत्युना स्वयम् ॥ २७ ॥

दुर्योधनः—सर्वथा वञ्चितस्त्वया कंसः । अलमात्मस्तवेन । न शौर्य-
मेतत् । पश्य,

जामातृनाशव्यसनामितप्ते रोपामिभूते मगधेन्द्रेऽथ ।

पलायमानस्य भयातुरस्य शौर्यं तदेतत् क गतं तवासीत् ॥ २८ ॥

वासुदेवः—भो सुयोधन ! देशकालवस्थापेक्षितं रजतुः शौर्यं नया
नुगामिनाम् । इह विप्रतु तावदस्मद्रवः परिहासः । स्वकार्य-
मनुष्ठीयताम् ।

कर्तव्यो भ्रातृषु स्नेहो विस्मर्तव्या गुणेतराः ।

सम्बन्धो बन्धुभिः श्रेयान् लोकयोरुभयोरपि ॥ २९ ॥

दुर्योधनः—

देवात्मजैर्मनुष्याणां कथं वा बन्धुता भवेत् ।

विष्टपेपणमेतावत् पर्याप्तं छिद्यतां कथा ॥ ३० ॥

वासुदेवः— (आत्मगतम्)

प्रसाद्यमानः साम्नायं न स्वभावं विमुञ्चति ।

हन्त संक्षोभयाम्येनं वचोभिः परुषाक्षरैः ॥ ३१ ॥

(प्रकाशम्) भो सुयोधन ! किं न जानीषेऽर्जुनस्य बलपराक्रमम् ।
दुर्योधनः—न जाने ।

॥ ३१ ॥ वासुदेवः—भोः ! श्रूयतां,

कैरातं वपुःस्थितः पशुपतिर्युद्धेन संतोषितो

घट्टेः स्वाण्डवमभतः सुमहती वृष्टिः शरैश्छादिता ।

देवेन्द्रार्तिकरा निघातकषचा भीताः क्षयं लीलया

नन्वेकेन तदा विराटनगरे भीष्मादयो निर्जिताः ॥ ३२ ॥

अपि च, तवापि प्रत्यक्षमपरं कथयामि ।

ननु त्वं चित्रसेनेन नीयमानो नमस्तलम् ।

विक्रोशन् घोषयात्रायां फल्गुनेनैव मोक्षितः ॥ ३३ ॥

किं बहुना,

दातुमर्हसि मद्राक्याद् राज्यार्थं धृतराष्ट्रज । ।

अन्यथा सागरान्तां गां हरिष्यन्ति हि पाण्डवाः ॥ ३४ ॥

दुर्योधनः—कथं कथम् । हरिष्यन्ति हि पाण्डवाः ।

प्रहरति यदि युद्धे मारुतो भीमरूपी

प्रहरति यदि साक्षात् पार्थरूपेण शक्रः ।

परुषचनदक्ष ! त्वद्वचोभिर्न दास्ये

तृणमपि पितृमुक्ते वीर्यगुप्ते स्वराज्ये ॥ ३५ ॥

वासुदेवः—भोः कुरुकुलकलङ्कभूत ! अयशोलुब्ध ! वयं किल तृणा-
न्तरामिभाषकाः ।

३ दुर्योधनः—भो गोपालक ! तृणान्तरामिभाष्यो भवान् ।

अवध्यां प्रमदां हत्वा हर्यं गोवृषमेव च ।

॥ ३६ ॥ महानपि मुनिर्लेज्जो वक्तुमिच्छसि साधुभिः ॥ ३६ ॥

वासुदेवः—भोः सुयोधन ! ननु क्षिपसि माम् ।

दुर्योधनः—आः, अभाष्यस्त्वम् ।

अहमवधृतपाण्डरातपत्रो द्विजवरहस्तधृतान्धुसिक्तमूर्धा ।

अवनतनृपमण्डलानुयात्रैः सह कथयामि भवद्विघ्नं भापे ॥३७॥

वासुदेवः—न व्याहरति किल मां सुयोधनः । भोः !

शठ ! बान्धवनिःस्नेह ! काक ! केकर ! पिङ्गल ! !

त्वदर्थान् कुरुवंशोऽयमचिरान्नाशमेप्स्यति ॥ ३८ ॥

भो भो राजानः ! गच्छामस्तावत् ।

दुर्योधनः—कथं यास्यति किल केशवः । दुःशासन ! दुर्मर्षेण !

१ दुर्मुर्य ! दुर्बुद्धे ! दुष्टेश्वर ! दूतसमुदाचारमतिक्रान्तः केशवो बध्य-

ताम् । कथमशक्ताः । दुःशासन ! न समर्प्यः खल्वसि ।

करितुरगनिहन्ता कंसहन्ता स कृष्णः

पशुपकुलनिवासादानुजीव्यानमिहः ।

इतभुजबलवीर्यः पार्थिवानां समक्षं

स्ववचनकृतदोषो बध्यतामेव शीघ्रम् ॥ ३९ ॥

अयमशक्तः । मातुल ! बध्यतामयं केशवः । कथं पराङ्मुखः

पतति । भवतु, अहमेव पार्श्वेर्बन्धामि । (उपवर्षति ।)

२ वासुदेवः—कथं बद्धुकामो मां किल सुयोधनः । भवतु, सुयोधनस्य

सामर्थ्यं पश्यामि । (विश्वरूपमास्थितः ।)

दुर्योधनः—भो दूत !

सृजसि यदि समन्ताद् देवमायाः स्वमायाः

प्रहरसि यदि वा त्वं दुर्निवारैः सुरसैः ।

ह्यगजवृषभाणां पातनाज्जातदर्पो

नरपतिगणमध्ये बध्यसे त्वं मयाध ॥ ४० ॥

आः तिष्ठेदानीम् । कथं न दृष्टः केशवः । अयं केशवः । अहो
 ह्रस्वत्वं केशवस्य । आः तिष्ठेदानीम् । कथं न दृष्टः केशवः ।
 ३ अयं केशवः । अहो दीर्घत्वं केशवस्य । कथं न दृष्टः केशवः । अयं
 केशवः । सर्वत्र मन्त्रशालयां केशवा भवन्ति । किमिदानीं
 करिष्ये । भवतु, दृष्टम् । भो भो राजानः ! एकेनैकः केशवो
 ४ वध्यताम् । कथं स्वयमेव पार्श्वैर्द्धाः पतन्ति राजानः । साधु भो
 जन्मक । साधु !

मत्कामुकोदरविनिःसृतबाणजालै-

र्विद्वक्षरक्षतजरञ्जितसर्वगात्रम् ।

पश्यन्तु पाण्डुतनयाः शिविरोपनीतं

त्यां घाष्परुद्धनयनाः परिनिःश्वसन्तः ॥ ४१ ॥

(निष्क्रान्तः)

वासुदेवः-भवतु, पाण्डवानां कार्यमहमेव साधयामि । भोः
 १ सुदर्शन ! इतस्तावत् ।

(ततः प्रविशति सुदर्शनः ।)

सुदर्शनः-एष भोः ।

श्रुत्वा गिरं भगवतो विपुलप्रसादा-

न्निर्घावितोऽस्मि परिवारिततोयदौघः ।

कस्मिन् खलु प्रकुपितः कमलायताक्षः

कस्याद्य मूर्धनि मया प्रविजृम्भितव्यम् ॥ ४२ ॥

कं नु खलु भगवान् नारायणः ।

अन्यक्तादिरचिन्त्यात्मा लोकसंरक्षणोद्यतः ।

एकोऽनेकवपुः श्रीमान् द्विशद्वलनिपूदनः ॥ ४३ ॥

(विलोक्य) अये अयं भगवान् हस्तिनपुरद्वारे दूतसमुदाचारेणोप-
 स्थितः ॥ कुतः, स्वल्पापः, कुतः स्वल्पापः । भगवति आकाशगङ्गे ।

आपस्तायत् । हन्त स्रवति । (आचम्योपसृत) जयतु भगवान्
नारायणः । (प्रणमति ।)

१ वासुदेव.-सुदर्शन ! अप्रतिहतपराक्रमो भव ।

सुदर्शनः.-अनुगृहीतोऽस्मि ।

वासुदेव.-दिष्टया भवान् कर्मकाले प्राप्तः ।

६ सुदर्शन.-कथं कथं कर्मकाल इति । आज्ञापयतु भगवानाज्ञापयतु ।

किं मेरुमन्दरकुलं परिवर्तयामि

संक्षोभयामि सकलं मकरालयं वा ।

नक्षत्रवंशमखिलं भुवि पातयामि

नाशक्यमस्ति मम देव ! तत्र प्रसादात् ॥ ४४ ॥

वासुदेवः.-भोः सुदर्शन ! इतस्तापत् । भोः सुयोधन !

यदि लवणजलं वा कन्दरं वा गिरीणां

ग्रहगणचरितं वा वायुमार्गं प्रयासि ।

मम भुजबलयोगप्राप्तसंजातवेगं

भवतु चपल ! चरुं कालचरुं तवाद्य ॥ ४५ ॥

सुदर्शनः.-भो. सुयोधनहतक । (इति पुनर्विचार्य) प्रसीदतु
प्रसीदतु भगवान् नारायणः ।

महीभारापनयनं कर्तुं जातस्य भूतले ।

अस्मिन्नेव गते देव ! ननु स्याद् विफलः श्रमः ॥ ४६ ॥

वासुदेव.-सुदर्शन ! रोषात् समुदाचारो नावेक्षितः । गम्यतां
स्वनिलयमेव ।

सुदर्शन.-यदाज्ञापयति भगवान् नारायणः । कथं कथं गोपालक
इति । त्रिचरणातिक्रान्तत्रिलोको नारायणः खल्वत्रभवान्

व्रजन्तु भवन्तः । यावद् गच्छामि । अये एतद् भगवदायुधवरं
६ शार्ङ्गं प्राप्तम् ।

तनुमृदुललिताङ्गं श्रीस्वभावोपपन्नं
हरिकरधृतमध्यं शत्रुसङ्गैककालः ।
कनकखचितपृष्ठं भाति कुण्डलस्य पार्श्वे
नवसलिलद्वयपार्श्वे चारुविद्युलतेषु ॥ ४७ ॥

भो भोः ! प्रशान्तरोपो भगवान् नारायणः । गम्यतां स्वनिलयमेव ।
हन्त निवृत्तः । यावद् गच्छामि । अये इयं कौमोदकी प्राप्ता ।

मणिकनकविचित्रा चित्रमालोत्तरीया
सुररिपुगणगात्रध्वंसने जाततृष्णा ।
गिरिवरतटरूपा दुर्निवारातिवीर्या
व्रजति नभसि शीघ्रं मेघवृन्दानुयात्रा ॥ ४८ ॥

हे कौमोदकि ! प्रशान्तरोपो भगवान् नारायणः । हन्त निवृत्तः ।
यावद् गच्छामि । अये अयं पाञ्चजन्यः प्राप्तः ।

पूर्णेन्दुकुन्दकुमुदोदरहारगौरो
नारायणाननसरोजकृतप्रसादः ।
यस्य स्वनं प्रलयसागरघोषतुल्यं
गर्भा निशम्य निपतन्त्यसुराङ्गनानाम् ॥ ४९ ॥

हे पाञ्चजन्य ! प्रशान्तरोपो भगवान् । गम्यताम् । हन्त निवृत्तः ।
अये नन्दकासिः प्राप्तः ।

वनिताविग्रहो युद्धे महासुरभयङ्करः ।
प्रयाति गगने शीघ्रं महोल्केव विभात्ययम् ॥ ५० ॥

हे नन्दक ! प्रशान्तरोपो भगवान् । गम्यताम् । हन्त निवृत्तः ।
यावद् गच्छामि । अये एतानि भगवदायुधवराणि ।

सोऽयं सङ्गः सरांशोरपहसिततनुः स्वैः करैर्नन्दकारयः

सेयं कौमोदकी या सुररिपुकठिनोरःस्थलक्षोददक्षा ।

सैषा शङ्गाभिधाना प्रलयधनरयज्यारवा चापरेखा

सोऽयं गम्भीरघोषः शशिकरविशदः शङ्कराद् पाञ्चजन्यः ॥५१॥

हे शङ्ग ! कौमोदकि ! पाञ्चजन्य !

दैत्यान्तकृन्नन्दक ! शत्रुबहे ! ।

प्रशान्तरोपो भगवान् मुरारिः

स्वस्थानमेवात्र हि गच्छ सायत् ॥ ५२ ॥

हन्त निवृत्ताः । यावद् गच्छामि । अये अत्युद्धतो वायुः । अति-

तपत्यादित्यः । चलिताः पर्वताः । क्षुब्धाः सागराः । पतिताः वृक्षाः ।

३ भ्रान्ता मेघाः । प्रलीना वासुकिप्रभृतयो भुजङ्गेश्वराः । किन्तु सत्य-

दम् । अये अयं भगवतो वाहनो गरुडः प्राप्तः ।

सुरासुराणां परिवेदलब्धं येनामृतं मातृविमोक्षणार्थम् ।

आच्छिन्नमासीद् द्विपतो मुरारेस्त्वामुद्वहामीति यरोऽपि वृत्तः ॥५३॥

हे काश्यपप्रियसुत ! गरुड ! प्रशान्तरोपो भगवान् देवदेवेशः ।

गम्यतां स्थनिलयमेव । हन्त निवृत्तः । यावद् गच्छामि ।

एते + + + + + + + + + +

+ + + संध्रमचलन्मकुटोत्तमाङ्गाः ।

रुष्टेऽच्युते विगतकान्तिगुणाः प्रशान्तं

श्रुत्वा श्रयन्ति सदनानि निवृत्ततापाः ॥ ५४ ॥

यावदहमपि कान्तां मेरुगुहामेव यास्यामि । (निष्क्रान्तः ।)

वासुदेवः—यावदहमपि पाण्डवशिविरमेव यास्यामि ।

३

(नेपथ्ये)

न सलु न सलु गन्तव्यम् ।

वासुदेवः—अये वृद्धराजस्वर इव । ओ राजन् ! एष स्थितोऽस्मि ।

६ (ततः प्रविशति घृतराष्ट्रः ।)

घृतराष्ट्रः—क नु खलु भगवान् नारायणः । क नु खलु भगवान्

१ पाण्डवश्रेयस्करः । क नु खलु भगवान् विप्रप्रियः । क नु खलु भगवान्

२ देवकीनन्दनः ।

मम पुत्रापराधात् तु शार्ङ्गपाणे ! तवाधुना ।

एतन्मे त्रिदशभ्यक्ष ! पादयोः पतितं शिरः ॥ ५५ ॥

वासुदेवः—हा धिक् पतितोऽन्नभवान् । उतिष्ठोत्तिष्ठ ।

घृतराष्ट्रः—अनुगृहीतोऽस्मि । भगवन् ! इदमर्घ्यं पादं च प्रति-

३ गृह्यताम् ।

वासुदेवः—सर्वं गृह्णामि । किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ।

घृतराष्ट्रः—यदि मे भगवान् प्रसन्नः, किमतःपरमिच्छामि ।

६ वासुदेवः—गच्छतु भवान् पुनर्दर्शनाय ।

घृतराष्ट्रः—यदाज्ञापयति भगवान् नारायणः । (निष्क्रान्तः ।)

(भरतवाक्यम्)

इमां सागरपर्यन्तां हिमवद्विन्ध्यकुण्डलाम् ।

महीमेकातपत्राङ्गां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ ५६ ॥

(निष्क्रान्तः सर्वे)

दूतवाक्यं समाप्तम् ।

श्लोकानुक्रमणिका ।

अक्षान् क्षिपन्	I.	12	नीवोऽहमेव	I.	11
अनुभूतं महद्	I.	20	पादः पावात्	I.	1
अवस्थां प्रमदां	I.	36	पुण्यसंचय	I.	15
अव्यक्तादि	I.	43	पूर्णमुकुन्द	I.	49
अहमयष्ट	I.	37	प्रसाधमात्रः	I.	31
भावासाः पार्ष्विनाम्	I.	15	प्रहरति यद्	I.	35
हमां सागर	I.	56	प्राप्तः किलाय	I.	13
उपदे धातैराध्याणम्	I.	2	मणिकनक	I.	48
उत्साहेन मतिम्	I.	17	मत्कार्मुकोदर	I.	41
उद्घृत्तरोप	I.	4	मम पुत्रापराधात्	I.	55
पृष्ठे × × ×	I.	54	महीभारापन्नयनम्	I.	46
एव परस्पर	I.	23	यदि छवणजलम्	I.	45
करितुरगमिहन्ता	I.	39	राज्यं वाम	I.	24
कर्तव्यो भ्रातृषु	I.	29	शेषाकुलाक्ष	I.	9
किं मेरुमन्दर	I.	44	वनिताविग्रहो	I.	50
कृतपरिकरबन्धौ	I.	10	पने विरुन्धो	I.	21
कृत्वा पुत्रवियोगार्तां	I.	27	निचिन्नवीर्यो	I.	22
कृष्णापरामव	I.	14	शठ बाधय	I.	38
कैरावं पशु	I.	32	इयामो सुबा	I.	■
महणमुपगते	I.	■	श्रुत्वा गिरं	I.	42
जामातृनाश	I.	78	सत्यधर्मपूणा	I.	8
समुद्रदुल	I.	47	सुयोधनोऽय	I.	18
यानुमर्हति	I.	34	सुरासुराणां	I.	53
दुःशासनपरा	I.	7	सृजसि यदि	I.	40
दुष्टवादी गुण	I.	16	सेनानिनात्	I.	5
देवात्मजैर्मनुष्याणां	I.	30	सोऽय सद्यः	I.	51
धर्मात्मजौ	I.	19	स्याल तव	I.	26
ननु एवं चित्र	I.	33	हे शाङ्गकौमोदकि	I.	32

दूतघटोत्कचस्य कथावस्तु ।

अथ प्रवृत्ते कुलविग्रहे बहुभिर्मिलित्वा कौरववीर्यैर्नालेऽमिमन्युर्निहतः ।
ततो श्रीकृष्णप्रेरितो घटोत्कचो दुर्योधनपक्षे दौत्येन प्राप्तः । ततो दुर्योधनेन
प्रतिसंदिष्टम्— “ मम वचनादेवं स कृष्णः वक्तव्यः— तिष्ठ त्व सह पाण्डवैः
प्रतिवचो दास्यामि ते सायकैरिति ” । अयं संदर्भोऽपूर्वः कविना स्वयमुत्प्रेक्ष्य
निबद्धः ।

पात्राणि ।

पुरुषाः—

भूतराष्ट्रः—बृद्धो दुर्योधनपिता ।

मटः—जयप्राप्तो वार्ताहरः ।

दुर्योधनः—कुरुराजः ।

दुश्शासनः—कुरुराजस्य यवीयान् भ्राता ।

शकुनिः—भ्रातुलः कुरुराजस्य ।

घटोत्कचः—दौत्येनागतो मीमपुत्रो राक्षसः ।

स्त्रियः—

गान्धारी—माता दुर्योधनस्य ।

दुःशला—स्वसा दुर्योधनस्य, जयद्रथपत्नी ।

प्रतिहारी—राक्षकुले द्वारपालिका ।

॥ श्रीः ॥
भासनाटकचक्रे
दूतघटोत्कचम् ।

(नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः ।)

सूत्रधारः—

नारायणस्त्रिभुवनैकपरायणो यः

पायादुपायशतयुक्तिकरः सुराणाम् ।

लोकत्रयाधिरतनाटकतन्त्रवस्तु-

प्रस्तापनप्रतिसमापनसूत्रधारः ॥ १ ॥

(परिक्रम्य) एवमार्यमिश्रान्विक्षापयामि । अये किं नु खलु मयि
विज्ञापनव्यग्रे शब्द इव श्रूयते । अङ्ग पश्यामि ।

३ (नेपथ्ये)

भो भो निवेद्यतां निवेद्यतां तावत् ।

सूत्रधार.—भवतु । विज्ञातम् । एष खलु संशप्तकानीकनिवाहिते^१

६ जनार्दनसहाये धनञ्जये तदनन्तरमुपगतमीप्सवधामर्षितैर्धार्तराष्ट्रैः

परिवार्य निपातितः कुमारोऽभिमन्युः । तथाहि

यान्त्यर्जुनप्रत्यमियानभीता

यतोऽर्जुनस्तां विशमीक्षमाणाः ।

नराधिपाः स्वानि निवेशनानि

सौभद्रयाणाद्वित्तनष्टसंज्ञा ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

स्थापना ।

(ततः प्रविशति भटः ।)

भटः—भो भोः ! निवेद्यतां तावत्पुत्रशतश्लाघ्यबान्धवाय विज्ञान-
विस्तारितदिनयाचारदीर्घचक्षुषे महाराजाय धृतराष्ट्राय । एष खलु

योधस्यन्दनवाजिचारणवधैर्विक्षोभ्य राज्ञां बलं

बालेनार्जुनकर्म येन समरे लीलायता दर्शितम् ।

सौमद्रः स रणे नराधिपशतैर्वेगागतैः सर्वशः

खे शक्रस्य पितामहस्य सहसैवोत्सङ्गमारोपितः ॥ ३ ॥

(ततः प्रविशति धृतराष्ट्रो गान्धारी दुःशला प्रतिहारी च ।)

धृतराष्ट्रः—कथं नु भोः !

केनैतच्छ्रुतिपथदूषणं कृतं मे

कोऽयं मे प्रियमिति विप्रियं ब्रवीसि ।

कोऽस्माकं शिशुवधपातकाङ्कितानां

वंशस्य क्षयमवघोपयत्यमीतः ॥ ४ ॥

गान्धारी—महाराज ! अस्ति चण जाणीअदि केवलं पुत्तसंखअका-
रओ कुलविग्गहो भविसिदि ति । [महाराज ! अस्ति पुनर्ज्ञायते

३ केवलं पुत्रसंखयकारकः कुलविग्रहो भविष्यतीति ।]

धृतराष्ट्रः—गान्धारि ! ज्ञायते ।

गान्धारी—महाराज कदा णु खु । [महाराज कदा ३ खलु ।]

४ धृतराष्ट्रः—गान्धारि ! शृणु

अद्याभिमन्युनिघनाज्जनितप्रकोपः

सामर्पकृष्णधृतरश्मिगुणप्रतोदः ।

पार्यः करिष्यति तदुग्रघनुःसहायः

शान्तिं गमिष्यति विनाशमवाप्य लोकः ॥ ५ ॥

गान्धारी—हा वच्छ अभिमञ्जो ! ईदिसे वि णाम पुरुसखअकारणं

- कुलविगाहे वत्तमाणे वालभावणिमञ्जणं अम्हाणं भग्गकमेण
 ३ करअंतो कहिं दाणिं पोत्तअ ! गदोसि । [हा वत्त अमिमन्यो !
 ईदोऽपि नाम पुरुषशयकारके कुलविगाहे वर्तमाने वालभावनिमञ्जन-
 मस्माकं भाग्यक्रमेण कुर्वन् कुत्रेदानीं पौरक ! गतोऽसि ।]
- ४ दुःशला-जेण दाणिं बहूए उत्तराय वैधव्यं दाइदं, सेण अत्तणो
 जुयदिजणस्स वैधव्यमादिइं । [येनेदानीं वधै उत्तरायै वैधयं दत्तं,
 तेनात्मनो युवतिजनाय वैषयमादिष्टम् ।]
- ५ धृतराष्ट्रः-अथ केनैव व्यसनार्णवस्य सेतुवन्धः कृतः ।
 भट्ट.-महाराज ! मया ।
 धृतराष्ट्रः-को भवान् ।
- १२ भट्ट.-महाराज ! ननु जयत्रातोऽस्मि ।
 धृतराष्ट्रः-जयत्रात !
 केनामिमन्युर्निहतः कस्य जीवितमप्रियम् ।
 पञ्चानां पाण्डवाम्नीनां आत्मा केनेन्धनीकृतः ॥ ६ ॥
- भट्ट.-महाराज ! बहुमिः किल पार्थिवैः समागतैर्निहतः कुमारोऽ-
 भिमन्युः । स्यात्तु जयद्रथो निमित्तभूतः ।
- ३ धृतराष्ट्रः-हन्त जयद्रथो निमित्तभूतः ।
 भट्ट.-महाराज अयं किम् ।
 धृतराष्ट्रः-हन्त जयद्रथो निहतः ।
- ४ (तच्छ्रुत्वा दुःशला रोदिति ।)
 धृतराष्ट्रः-कैषा रोदिति ।
 मवीहारी-महाराज ! भट्टिदारिजा दुःशला । [महाराज ! गर्त-
 ९ दारिजा दुःशला ।]
 धृतराष्ट्रः-वत्से अलमलं रुदितेन । पश्य,

भर्तुस्ते नूनमत्यन्तमवैधव्यं न रोचते ।

येन गाण्डीविबाणानामात्मा लक्ष्मीकृतः स्वयम् ॥ ७ ॥

दुःशला-तेण हि अणुजाणादु मं तादो, अहं वि गमिस्सं वहुए
उत्तराप सआसं । [तेन धनुजानावु मां तातः, अहमपि गमिष्यामि
वधा उत्तरायाः सकाशम् ।]

धृतराष्ट्रः-धत्से किमभिधास्यसि ।

दुःशला-ताद ! एवं च भणिस्सं-अज्जकालिअं च दे वेसग्गहणं

अहं वि उवघारइस्सामि त्ति । [तात ! एवं च भणिष्यामि-अद्य-
कालिकं च ते वेषग्रहणमहमप्युपधारयिष्यामीति ।]

गान्धारी-पुत्तिए ! मा खु मा खु अमंगलं भणाहि । जीयदि खु

दे भत्ता । [पुत्रिके ! मा खलु, मा खल्वमङ्गलं भण । जीवति खलु
ते भर्ता ।]

दुःशला-अम्य ! कुदो मे एत्तिआणि भाअघेआणि । जो जण-

इणसहाअस्स धणंजअस्स विप्पिअं करिअ कोहि नाम जीयिस्सिदि ।

[अम्य ! कुतो मे एतावन्ति भागधेयानि । यो जनार्दनसहायस्य
धनञ्जयस्य विप्रियं कृत्वा को हि नाम जीविष्यति ।]

धृतराष्ट्रः-सत्यमाह तपस्विनी दुदशला । कुतः,

कृष्णस्याष्टभुजोपधानरचिते योऽङ्गे विवृद्धधिरं

यो मत्तस्य हलायुधस्य भवति प्रीत्या द्वितीयो मदः ।

पार्यानां सुरतुल्यविक्रमवतां रणेहस्य यो भाजनं

तं हत्वा क इहोपलप्स्यति चिरं स्वैर्दुष्टैर्जीयितम् ॥८॥

जयत्रात ! अथ तदवस्थं पुत्रं दृष्ट्वा किं प्रतिपन्नं तेन गाण्डीव-
धन्यना ।

३ भटः-महाराज ! किं यार्जुनसमीपे घृत्तमेतत् ।

धृतराष्ट्रः—कथमर्जुनोऽपि नात्रासीत् ।

भटः—महाराज ! अथ किम् ।

६ धृतराष्ट्रः—कथमिदानीं वृत्तमेतत् ।

भटः—श्रूयतां—संशप्तकानीकनिवाहिते^१ जनार्दनसहाये धनंजये स
पालभावाददृष्टदोषः संप्राममवतीर्णः कुमारोऽभिमन्युः ।

७ धृतराष्ट्रः—इत्त युक्तरूपोऽस्य वधः । कोहि संनिहितशार्दूलं
गुहां धर्ययितुं शक्तः । अथ शेषाः पाण्डवाः किमनुविष्टान्ति ।

भटः—महाराज ! श्रूयताम् ।

चित्तां न तावत्स्वयमस्य देहमारोपयन्त्यर्जुनदर्शनार्थम् ।

तेषां च नामान्युपधारयन्ति यैस्त्वस्य गात्रे प्रहृतं नरेन्द्रैः ॥९॥

धृतराष्ट्रः—गान्धारि ! तदागम्यताम् । गङ्गाकूलमेव यास्यामः ।

गान्धारी—महाराज ! णं तर्हि गाहामो । [महापच ! ननु तम

१ गाहावदे ।]

धृतराष्ट्रः—गान्धारि ! शृणु ।

अद्यैव दास्यामि जलं हतेभ्यः स्वेनापराधेन तयात्मजेभ्यः ।

न त्वरिम शक्तः सलिलप्रदानैः कर्तुं नृपाणां शिषिरोपरोधम् ॥१०॥

(ततः प्रविशति दुर्योधनो दुःशासनः शकुनिश्च ।)

दुर्योधनः—वत्स दुःशासन !

यावोऽभिमन्युनिधनात् स्थिरतां विरोधः

भ्रात्रो जयः प्रचलिता रिपवो निरस्ताः ।

उन्मूलितोऽस्य च भद्रो मधुसूदनस्य

लघो मयाय सममभ्युदयेन शब्दः ॥ ११ ॥

दुःशासनः—अहो तु खलु,

१. निर्वासिते ।

रुद्धाः पाण्डुसुता जयद्रथबलेनाक्रम्य शत्रोर्वलं
सौभद्रे विनिपातिते शरशतक्षेपैर्द्वितीयेऽर्जुने ।
प्राप्तैश्च व्यसनानि भीष्मपतनादस्माभिरद्याह्वे

तीव्राः शोकशराः कृत्वाः खलु मर्नस्येषां सुतोत्सादनात् ॥१२॥

शकुनिः—

जयद्रथेनाद्य महत्कृतं रणे नृपैरसंभावितमात्मपौरुषम् ।

प्रसह्य तेषां यदनेन संयुगे समं सुतेनाप्रतिमं हृतं यशः ॥१३॥

दुर्योधनः—मातुल ! इतस्तावत् । दुश्शासन ! इतस्तावत् । तत्र-
भवन्तं तातमभिवादयिष्यामः ।

१३ शकुनिः—वत्स दुर्योधन ! मा मैवम् ।

कामं न तस्य रुचितः कुलविग्रहोऽय—

मस्मांश्चगर्हयति स प्रियपाण्डवत्वात् ।

युद्धोत्थितैर्जयमवाप्य हि तुल्यरूपं

एवं प्रहृष्टयदनेरेभिगन्तुमेनम् ॥ १४ ॥

१४ दुर्योधनः—मातुल ! मा मैवम् । यथा तथा भवतु । तत्रभवन्तं तात-
मभिवादयिष्यामः ।

१ उभौ—बाढम् । (परिक्रामति ।)

दुर्योधनः—तात ! दुर्योधनोऽहमभिवादये ।

दुश्शासनः—तात ! दुश्शासनोऽहमभिवादये ।

६ शकुनिः—शकुनिरहमभिवादये ।

सर्वे—कथमाशीर्वचनं न प्रयुज्यते ।

घृतराष्ट्रः—पुत्र ! कथमाशीर्वचनमिति ।

१. मनास्तेषां २. " शुर्वे हि गन्तुम् ।

सौभद्रे निहते बाले हृदये कृष्णपार्थयोः ।

जीविते निरपेक्षाणां क्यमाशीः प्रयुज्यते ॥ १५ ॥

दुर्योधनः—तात ! किं कृतोऽयं संभ्रमः ।

धृतराष्ट्रः—किं कृतोऽयं संभ्रम इति ।

एका कुलेऽस्मिन्यहुपुत्रनाये लब्ध्वा सुता पुत्रशताद्विशिष्टा ।

सा बान्धवानां भवतां प्रसादाद् वैधन्यमस्त्रय्यमवाप्स्यतीति ॥ १६ ॥

दुर्योधनः—तात ! किं चात्र जयद्रथस्य ।

धृतराष्ट्रः—तेन किल धरविदग्धेन रुद्धाः पाण्डवाः ।

१ दुर्योधनः—आः, तेन रुद्धाः । बहुभिः खल्वन्यैः ।

धृतराष्ट्रः—भोः ! कष्टम् ।

बहूनां समवेतानामेकस्मिन्निघृणात्मनाम् ।

बाले पुत्रे प्रहरतां कथं न पतिता भुजाः ॥ १७ ॥

दुर्योधनः— तात !

युद्धं मीप्सं छलेर्हत्वा तेषां न पतिता भुजाः ।

हृत्पारमार्कं पतिष्यन्ति तमबालपराक्रमम् ॥ १८ ॥

धृतराष्ट्रः—वत्स ! किं मीप्सस्य निपातनमभिमन्योश्च बधः समः ।

दुर्योधनः—तात ! कथं न समः ।

१ धृतराष्ट्रः—पुत्र ! श्रूयताम्,

स्वच्छन्दमृत्युर्निहतो हि मीप्सः स्वेनोपदेशेन कृतात्मवृष्टिः ।

अयं ॥ बालः कुरुवंशनाथश्छिन्नोऽर्जुनस्य प्रथमः प्रवालः ॥ १९ ॥

दुश्शासनः—तात ! बालो न बाल इति । अमिमन्युना,

धृतराष्ट्रः—किं किं दुश्शासनो व्याहरति ।

२ दुश्शासनः—अथ किम् ।

१. कथं । २. कृतात्मवृष्टिः ।

सर्वेषां नः पश्यतां युध्यतां च
व्यायामोष्णं गृह्य चापं करेण ।

सूर्येणैवाभ्यागतैरंशुजालैः

सर्वे बाणैरङ्किता भूमिपालाः ॥ २० ॥

धृतराष्ट्रः—कष्टं भोः !

१ धालेनैकेन तावद्भोः ! सौमद्रेणेदृशं कृतम् ।

पुत्रव्यसनसन्तप्तः पार्थो वः किं करिष्यति ॥ २१ ॥

दुर्योधनः—किं करिष्यति ।

धृतराष्ट्रः—तत्करिष्यति, यत्सावशेषायुषो द्रक्ष्यथ ।

२ दुर्योधनः—तात ! कस्तावदर्जुनो नाम ।

धृतराष्ट्रः—पुत्र ! अर्जुनपि न जानीषे ।

दुर्योधनः—तात ! न जाने ।

६ धृतराष्ट्रः—तेन हि अहमपि न जाने । किन्तु, अर्जुनस्य बलवीर्यज्ञाः
बहवः सन्ति । तान् पृच्छ ।

दुर्योधनः—तात ! केऽर्जुनस्य बलवीर्यज्ञा मया प्रष्टव्याः ।

९ धृतराष्ट्रः—पुत्र ! श्रूयताम् ।

शक्रं पृच्छ पुरा निवातकवचप्राणोपहारार्चितं

पृच्छास्त्रैः परितोपितं बहुविधैः कैरातरूपं हरम् ।

पृच्छामि भुजगाहुतिप्रणयिनं यस्तर्पितः स्नाण्डवे

विद्यारक्षितमद्य येन च जितस्त्वं पृच्छ चित्रांगदम् ॥ २२ ॥

दुर्योधनः—यद्येतद्वीर्यमर्जुनस्य किमस्माकं बले न सन्ति प्रतियोद्धा-
रोऽर्जुनस्य ।

३ धृतराष्ट्रः—पुत्र ! के ते ।

१. व्यायामोष्णं ।

दुर्योधनः—ननु कर्ण एव तावत् ।

धृतराष्ट्रः—अहो हास्य. सखु तपस्वी कर्णः ।

६ दुर्योधनः—केन कारणेन ।

धृतराष्ट्रः—श्रूयतां,

शक्रापनीतकचोऽर्धरथः प्रमादी

व्याजोपलब्धविफलास्त्रयलो घृणावान् ।

कर्णोऽर्जुनस्य किल यास्यति तुल्यभायं

यद्यस्त्रदानशुरयो दहनेन्द्ररुद्राः ॥ २३ ॥

शकुनिः—प्रभवति भवानस्मानववीरयितुम् ।

धृतराष्ट्रः—शकुनिरेव व्याहरति । भोः शकुने ।

त्वया हि यत्कृतं कर्म सततं द्यूतशालिना ।

तत्कुलस्यास्य वैराभिर्वालेष्वपि ॥ शाम्यति ॥ २४ ॥

दुर्योधनः—अये,

भूमिकम्पः सशब्दोऽयं कुतो नु सहस्रोत्थितः ।

उल्काभिश्च पतन्तीभि. प्रज्जालितमिवाम्बरम् ॥ २५ ॥

धृतराष्ट्रः—पुत्र ! एवं मन्ये,

सुव्यक्तं निहतं दृष्ट्वा पौत्रमायस्तचेतसः ।

उल्कारूपाः पतन्त्येते महेन्द्रस्याश्रुविन्दवः ॥ २६ ॥

दुर्योधनः—जयत्रात ! गच्छ, पाण्डवशिविरे शङ्खपटहसिहनादरयो-
न्मिश्रः किंरुतोऽयं शब्द इति ज्ञायताम् ।

३ मरुः—यदाज्ञापयति । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु महाराजः । संशत-
कानीकनिवाहितप्रतिनिवृत्तेन घनंजयेन निहतं पुत्रमङ्गुलमश्रुभिः
परिपिच्य जनार्दनावभर्त्सितेन प्रतिक्षातं किलानेन ।

६ दुर्योधनः—किमिति किमिति ।

भटः—

तस्यैव व्यवसायतुष्टहृदयैस्तद्विक्रमोत्साहिभिः—

स्तुष्टास्यैर्जितमित्यवेक्ष्य सहसा नादः ग्रहर्पात्कृतः ।

आक्रान्ता गुरुभिर्धराधरवरैः संशोभितैः पार्थिवै-

भूमिश्चागतसंभ्रमेव युवतिस्तस्मिन् क्षणे कम्पिता ॥ २७ ॥

धृतराष्ट्रः—

प्रतिज्ञासारमात्रेण कम्पितेयं यमुग्धरा ।

सुव्यक्तं धनुषि स्पृष्टे त्रैलोक्यं विचलिष्यति ॥ २८ ॥

दुर्योधनः—जयप्रात ! किमनेन प्रतिज्ञातम् ।

भटः—

येन मे निहतः पुत्रस्तुष्टि ये च हते गताः ।

अथः सूर्येऽस्तमसम्प्राप्ते निह्निष्यामि तानहम् ॥ २९ ॥

इति ।

दुर्योधनः—प्रतिज्ञान्याघाते किं प्रायश्चित्तम् ।

३ भटः—चित्तारोहणं किल गाण्डीवेन सह ।

दुर्योधनः—भानुल ! चित्तारोहणं चित्तारोहणम् । यत्स दुदशासन !

चित्तारोहणं चित्तारोहणम् । वयमपि तावत्प्रतिज्ञान्याघाते प्रयत्न-

६ मनुतिष्ठामः ।

धृतराष्ट्रः—पुत्र ! किं करिष्यसि ।

दुर्योधनः—ननु सर्वाक्षौहिणीसन्दोहेन च्छादयित्ये जयद्रथं ।

९ अपि च,

द्रोणोपदेशेन यथा त्वाहं संयोजये व्यूहमभेद्यरूपम् ।

खिन्नाशयास्ते सगजाः सयोधा अप्राप्तकामा ज्वलन् विद्रोयुः ॥३०॥

मन्ये सुरैस्त्रिदिवरक्षणजातशङ्कै-

खासात्रिमीलितमुखोऽत्रभवान् हि सृष्टः ॥ ३५ ॥

(उपसृत्य) पितामह ! अभिवादये घटोत्क (इत्यर्थोक्ते) न न
अयमक्रमः । युधिष्ठिरादयश्च मे गुरवो भवन्तमभिवादयन्ति ।

३ पश्चाद्घटोत्कचोऽहमभिवादये ।

धृतराष्ट्रः-पश्येहि पुत्र !

न ते' प्रियं दुःस्वमिदं ममापि

यद् भ्रातृनाशाद् व्यथितैस्तवात्मा ।

इत्थं च ते नानुगतोयमर्थो

मत्पुत्रदोषात्कृपणीकृतोऽस्मि ॥ ३६ ॥

घटोत्कचः-अहो कल्याणः स्वत्वन्नभवान् । कल्याणानां प्रसूतिं
पितामहमाह भगवांश्चक्रायुधः ।

१ धृतराष्ट्रः-(आसनादुत्थाय ।) किमाह्वापयति भगवांश्चक्रायुधः ।

घटोत्कचः-न न न । आसनस्थेनैव भवता श्रोतव्यो जनार्दनस्य सन्देशः ।

धृतराष्ट्रः-यदाह्वापयति भगवांश्चक्रायुधः । (उपविशति ।)

६ घटोत्कचः-पितामह ! श्रूयताम् । हा यत्स अभिमन्यो ! हा यत्स
कुरुकुलप्रदीप ! हा यत्स यदुकुलप्रवाल ! तव जननीं मातुलं च
ममपि परित्यज्य पितामहं द्रष्टुमाशया स्वर्गमभिगतोऽसि । पिता-

९ मह एकपुत्रविनाशादर्जुनस्य तावदीदृशी स्वल्पस्था, का पुन-
र्भवतो भविष्यति । ततः क्षिप्रमिदानीमात्मबलाधानं कुरुष्व । यथा
ते पुत्रशोकसमुत्थितोऽग्निर्न दहेत्प्राणमयं हविरिति ।

१. न मे (प्रियादास्वमिदं ?) ममापि २. व्यथितः ।

१२ धृतशङ्खः—

सक्तो धव्यवसायेन कृष्णेनेतदुदाहृतम् ।

पद्यामीव हि गाण्डीनी सर्वक्षत्रवधे धृतः ॥ ३७ ॥

सर्वे—अहो ह्यस्यमभिधानम् ।

पटोत्कचः—किमेतद्भास्यते ।

१ दुर्योधनः—एतद्भास्यते ।

देवैर्मन्त्रयते सार्धं स कृष्णो जातमत्सरः ।

पार्थैर्नकेन यो वेत्ति निहतं राजमण्डलम् ॥ ३८ ॥

पटोत्कचः—

हससि त्वमहं वक्ता प्रेषितश्चक्रपाणिना ।

आपितं पार्थकमेदमहो युक्तं तत्रैव तु ॥ ३९ ॥

अपि च, भवतापि श्रोतव्यो जनार्दनसन्देशः ।

दुर्योधनः—मा तावत् भोः ! क्षत्रियावमानिन् !

पृथिव्यां शासनं यस्य धार्यते सर्वपार्थिवैः ।

सन्देशः श्रोष्यतेऽप्यन्यो न राज्ञस्त्वस्य संनिधौ ॥ ४० ॥

पटोत्कचः—कथं दुर्योधनो व्याहरति । अरे दुर्योधन ! अराजा

नाम भवतां चक्रायुधः । हं भो !

मुक्ता येन यदा पुरा नृपतयः प्रभ्रष्टमानोच्छ्रयाः

येनार्धं नृपमण्डलस्य मिषतो भीष्माग्रहस्तादृतम् ।

श्रीर्यस्याभिरता नियोगस्तुमुखी श्रीवक्ष्ये शय्यागृहे

श्लाघ्यः पार्थिवपार्थिवस्तव कथं राजा न चक्रायुधः ॥ ४१ ॥

दुर्योधनः—दुर्योधन ! अलं विवादेन ।

१. वरापुरानृपतयः । २. श्रीवत्स० ।

राजा वा यदि वा राजा बली वा यदि वा बली ।

बहुनात्र किमुक्तेन किमाह भवतां प्रभुः ॥ ४२ ॥

घटोत्कचः—अथ किमथ किम् । प्रभुरेव त्रैलोक्यनाथो भगवांश्च-
क्रायुधः । विशेषतोऽस्माकं प्रभुः । अपि च,

अवसितमवगच्छ क्षत्रियाणां विनाशं

नृपशतविनिधित्वा लाघवं चास्तु भूमेः ।

न हि तनयविनाशादुद्यतोप्राप्तमुक्तेः

समरशिरसि कश्चित्फलं न स्यातिभारः ॥ ४३ ॥

शकुनिः—

यदि स्याद्वाक्यमात्रेण निर्जितेयं वसुन्धरा ।

वाक्ये वाक्ये यदि भवेत्सर्वक्षत्रवधः कृतः ॥ ४४ ॥

घटोत्कचः—शकुनिरेव व्याहरति । भोः शकुने !

अक्षान्विमुञ्च शकुने ! कुरु बाणयोग्य—

मष्टापदं समरकर्मणि युक्तरूपम् ।

न ह्यत्र दारहरणं न च राज्यतन्त्रं

प्राणाः पणोऽत्र रतिरुपैवलेख्य बाणैः ॥ ४५ ॥

दुर्योधनः—भो भोः । प्रकृतिं गतः ।

क्षिपसि वदसि रुक्मं लंघयित्वा प्रमाणं

न च गणयसि किञ्चिद्वाहरन्दीर्घहस्तः ।

यदि सलु तव दर्पो मातृपक्षोमरूपो

वयमपि सलु रौद्राः राक्षसोमस्वभावाः ॥ ४६ ॥

घटोत्कचः—शान्तं शान्तं पापम् । राक्षसेभ्योऽपि भयन्त एव क्रूरतराः ।

कृतः,

न तु जतुगृहे सुप्तान् भ्रातॄन् दहन्ति निशाचराः

शिरसि न तथा भ्रातुः पत्नीं स्पृशन्ति निशाचराः ।

न च सुतवधं संरये कर्तुं स्मरन्ति निशाचराः

विकृतवपुषोऽप्युमाचारा घृणा न तु वर्जिता ॥ ४७ ॥

दुर्योधनः—

दूतः खलु भवान् प्राप्तो न त्वं युद्धार्थमागतः ।

गृहीत्वा गच्छ सन्देशं न वयं दूतघातकाः ॥ ४८ ॥

घटोत्कचः—(एतेषु) किं दूत इति मां प्रधर्षयसि । मा तावद् भोः !

न दूतोऽहम् ।

अलं यो व्यवसायेन प्रहरध्वं समाहृताः ।

न्याच्छेदाद्दुर्बलो नाहमभिमन्युरिह स्थितः ॥ ४९ ॥

महानेप केशोरफोऽयं मे मनोरथः । अपि च,

दष्टोष्टो मुष्टिमुद्यम्य तिष्ठत्येव घटोत्कचः ।

उत्तिष्ठतु पुमान् कश्चिद्गन्तुमिच्छेद्यमालयम् ॥ ५० ॥

(सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।)

धृतराष्ट्रः— पौत्र घटोत्कच ! मर्षयतु मर्षयतु भवान् । मद्वचनाय-

३ गन्ता भय ।

घटोत्कचः— भवतु भवतु । पितामहस्य वचनाद्दूतोऽहमस्मि ।

तथापि हि न शक्नोमि रोषं धारयितुम् । किमिति विज्ञाप्यः ।

५ दुर्योधनः— आ कस्य विज्ञाप्यम् । मद्वचनादेवं स वक्तव्यः,

किं व्यर्थं धृष्ट भापसे न खलु ते पारुष्यसाध्या वयं

कोपाग्राहसि किञ्चिदेव वचनं युद्धं यदा दास्यसि ।

निर्याम्येव निरन्तरं नृपशतच्छत्रावलीमिवृत-

स्तिष्ठ त्वं सह पाण्डवैः प्रतिवचो दास्यामि ते सायकैः ॥ ५१ ॥

१. समागताः । २. पौर (वः) साध्या ।

घटोत्कचः— पितामह ! एष गच्छामि ।

घृतराष्ट्रः— पौत्र ! गच्छ, गच्छ ।

३ घटोत्कचः— भो भो राजानः ! श्रूयतां जनार्दनस्य पश्चिमः सन्देशः ।

धर्मं समाचर कुरु स्वजनव्यपेक्षां

यत्कांक्षितं मनसि सर्वमिहानुतिष्ठ ।

जात्योपदेश इव पाण्डवरूपधारी

सूर्याशुभिः सममुपैष्यति यः कृतान्तः ॥ ५२ ॥ इति ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

दूतघटोत्कचं नामोत्सृष्टिकाङ्क्षं समाप्तम् ॥

श्लोकानुक्रमणिका ।

अस्मान्निमुञ्च	I.	45	शृण्व्यां शासनं	I.	40
अद्याभिमन्यु	I.	5	प्रतिज्ञासार	I.	28
अथैव दास्यामि	I.	10	प्रयामि सौमद्र	I.	38
अपि प्रविष्ट	I.	31	बहुना समुपेतानां	I.	17
अहं वो व्यस	I.	49	बालेनैकेन	I.	21
अवसितमवगाष्ट	I.	48	अतुंस्ते नून	I.	7
एका कुलेऽस्मिन्	I.	16	सूत्रिकं वः	I.	25
कारं न तस्य	I.	14	मुक्ता येन यदा	I.	41
किं व्यर्थं बह	I.	51	यदि स्यात् वाक्य	I.	44
कृष्णस्याष्टमुजौ	I.	8	यातोऽभिमन्यु	I.	11
केनाभिमन्यु	I.	6	यान्त्यर्तुन	I.	2
केनेतत्	I.	4	येन मे निहतः	I.	29
क्षुरमेधं भरपतिम्	I.	32	यौघस्यन्दन	I.	3
क्षिपति यदति	I.	46	राजा वा यदि	I.	42
चितां न तावत्	I.	9	रक्षाः पाण्डु	I.	12
जपद्रयेनाथ	I.	13	शूरां भीष्मम्	I.	18
तस्यैव व्यवसाय	I.	27	शूरोऽप्यनातत	I.	35
त्वया हि धत्	I.	24	शक्रं पृच्छ पुरा	I.	22
दृष्टोष्टो मुष्टि	I.	50	शक्रापनीत	I.	23
दूतः खलु भवान्	I.	48	सक्रोधम्यव	I.	37
वेपैर्मन्त्रयते	I.	38	सर्पेषां न. पश्यताम्	I.	20
द्रोणोपदेशेन	I.	30	सुव्यक्त निहतम्	I.	26
धर्म समाचर	I.	52	सौमद्रे निहते	I.	15
न तु जतुगृहे	I.	47	स्वच्छन्दशत्रु	I.	19
न ते प्रियं	I.	36	हसति त्वमहं	I.	39
नारायणस्त्रिभुवनै	I.	1	हैदिम्बोऽस्मि	I.	34

कर्णमारस्य कथावस्तु ।

संदर्भेऽस्मिन् माहाणन्दने शक्राय कर्णस्य कवचकुण्डलार्पणमुपनिषद्म् ।

पात्राणि ।

पुरुषाः—

कर्णः—मङ्गेश्वरः कौरवसेनापतिः ।

शल्यः—शल्यराजः कर्णमृतः ।

मटः

शक्रः—माहाण्डपघातीन्द्रः ।

॥ श्री. ॥
भासनाटकचक्रे
कर्णभारम् ।

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूतधारः ।)

सूतधारः—

नरसृगपतिवर्ष्मोलोकैजभ्रान्तनारी—

नरवतुजसुर्षर्पव्रातपाताललोफ ।

करजकुलिशपालीमिन्नवैत्येन्द्रबक्षाः

सुपरिपुगलहन्ता श्रीधरोऽस्तु त्रिये ष० ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान्विज्ञापयामि । (परिक्रम्य, कर्णं दत्त्वा ।) अये किं नु
ललु मयि विज्ञापनव्यमे शब्द इव श्रूयते । अह्न ! पश्यामि ।

१

(नेपथ्ये)

भो भोः ! निवेद्यतां निवेद्यतां महाराजायाङ्गेश्वराय ।

सूतधारः— भवतु विज्ञातम् ।

संप्रामे तुमुले जाते कर्णाय कलिताञ्जलिः ।

निवेदयति संभ्रान्तो भृत्यो दुर्योधनाह्वया ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

प्रस्तावना ।

१

(ततः प्रविशति मटः ।)

मटः— भो भो ! निवेद्यतां निवेद्यतां महाराजायाङ्गेश्वराय युद्धकाल
उपस्थित इति ।

१. मुपर्ण० इत्यादर्शपुस्तकेषूपलभ्यते ।

करितुरगरस्थैः पार्थकेतोः पुरस्तात्

मुदितनृपतिसिद्धेः सिद्धनादः कृतोद्य ।

त्वरितमरिनिनादैर्दुस्संहालोकवीरः

समरमभिगतार्यः प्रस्थितो नागकेतुः ॥ ३ ॥

(परिक्रम्य विलोक्य) अये अयमङ्गराजः समरपरिच्छिदपरिवृतः

शल्यराजेन सह स्वभवनाभिष्कम्भ्येत एवाभिघर्तते । भोः ! किं नु

१ खलु युद्धोत्सवप्रमुखस्य दृष्टपराक्रमस्याभूतपूर्वो हृदयपरितापः ।

एष हि

अत्युग्रदीप्तिविशदः समरेऽप्रगण्यः

शौर्ये च संप्रति सशोकमुपैति धीमान् ।

प्राप्ते निदाघसमये घनराशिरुद्धः

सूर्यः स्वभावरुचिमानिव भाति कर्णः ॥ ४ ॥

यावदपसर्पामि । (निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति यस्मिन्निर्दिष्टः कर्णः शल्यश्च ।)

२ कर्णः—

मा तावन्मम शरमार्गलक्ष्मभूताः

संप्राप्ताः क्षितिपतयः सजीवशेषाः ।

कर्तव्यं रणशिरसि प्रियं कुरुष्वामि

द्रष्टव्यो यदि स भवेद्धनं तयो मे ॥ ५ ॥

शल्यराज ! यत्रासावर्जुनसत्रैव चोद्यतां मम रथः ।

१ शल्यः— यादम् । (चोदयति)

२ कर्णः— अहो नु खलु

१. दुःसहं त्येकवीरः । २. अभिगतार्यः ३. किं प्राप्ताः ।

अन्योन्यशस्त्रविनिपातनिरुत्तगात्र-
 यौधाश्वनारणरथेषु महाहवेषु
 मुद्धान्तऋप्रतिमत्रिमणिषो ममापि
 वैधुर्यमापवति चेतसि युद्धकाले ॥ ६ ॥

भोः कष्टम् ।

पूर्वं कृत्या समुत्पन्नो राघेय इति विदुतः ।
 युधिष्ठिरादयस्ते मे यवीयात्मस्तु पाण्डवाः ॥ ७ ॥

अयं स कालः क्रमलब्धगोमनो
 गुणप्रकर्षो दिशसोऽयमागतः ।
 निरर्थमस्य च मयाहि शिक्षित
 पुनश्च मातुर्वचनेन वारितः ॥ ८ ॥

भो. शल्परजः श्रूयतां ममास्त्रस्य वृत्तान्तः ।

शल्प.- ममाप्यस्ति यौतुहमेन वृत्तान्तः श्रोतुम् ।

१ कर्ण - पूर्णमेवाह जामदग्न्यस्य सभाश्च गतरानस्मि ।

शल्प - तत्तत्तत् ।

कर्ण - तत्तत् ,

विद्युहताफपिल्लुङ्गजदारूलाप-
 मुद्यत्प्रमादलयिनं परशु दधानम् ।
 दशान्तर्कं मुनिचरं शृगुरशकैतुं
 गत्वा प्रणम्य निरुदे निभृतः स्थितोऽस्मि ॥ ९ ॥

शल्प - तत्तत्तत् ।

कर्ण - ततो जामदग्निना ममाजीर्वाचनं दत्त्वा पृष्टोऽस्मि । को भवान्

३ किमर्थमिहागत इति ।

१. निरस्तमस्य । २. जामदग्न्येन ।

शल्यः— ततस्ततः ।

कर्णः— ततः भगवन् अखिलान्यस्त्राण्युपशिक्षितुमिच्छामीत्युक्त-
६ वानस्मि ।

शल्यः— ततस्ततः ।

कर्णः— ततः उक्तोऽहं भगवता ब्राह्मणेपूषदेशं करिष्यामि न क्षत्रिया-
९ णामिति ।

शल्यः— अस्ति खलु भगवतः क्षत्रियवंश्यैः पूर्ववैरम् । ततस्ततः ।

१२ कर्णः— ततो नाहं क्षत्रिय इत्यस्योपदेशं ग्रहीतुमारब्धं मया ।

शल्यः— ततस्ततः ।

कर्णः— ततः कतिपयकालातिक्रमे कदाचित्फलमूलसमित्कुशकुसुमा-
१५ हरणाय गतघता गुरुणा सहानुगतोऽस्मि ।

शल्यः— ततस्ततः ।

कर्णः— ततः स गुरुर्वनभ्रमणपरिभ्रमान्मदङ्गे निद्रावशमुपगतः ।

१८ शल्यः— ततस्ततः ।

कर्णः— ततः

कृत्ते वज्रमुखेन नाम कृमिणा दैवान्ममोरुद्वये

निद्राच्छेदभयादसह्यत गुरोर्धैर्यात्तदा वेदना ।

उत्थाय क्षतजाप्लुतः स सहसा रोषानलोदीपिसो

बुध्वा मां च शशाप कालविविधान्यस्त्राणि ते सन्त्विति ॥१०॥

शल्यः— अहो कष्टममिहितं तत्रभवता ।

कर्णः— परीक्षामहे तावदस्त्रस्य वृत्तान्तम् । (तथा कृत्वा) एतान्यस्त्राणि

३ निर्वीर्याणीव लक्ष्यन्ते । अपि च ।

इमे हि दैन्येन निमीलितेक्षणा

मुहुः स्वलन्तो विवशास्तुरङ्गमाः ।

गजाश्च सप्तच्छददानगन्धिनो

निवेदयन्तीव रणे निवर्तनम् ॥ ११ ॥

शङ्खदुन्दुभयञ्च निःशब्दाः ।

शल्यः—भोः कष्टं किं नु खल्विदम् ।

कर्णः—शल्यराज ! अलमलं विषादेन ।

हृतोऽपि लभते स्वर्गं जित्वा तु लभते यशः ।

उभे बहुमते लोके नास्ति निष्फलता रणे ॥ १२ ॥

अपि च

इमे हि युद्धेष्वनियर्तिताशा

हयाः सुपर्णेन समानवेगाः ।

श्रीमत्सु काम्बोजकुलेषु जाताः

रक्षन्तु मां यद्यपि रक्षितव्यम् ॥ १३ ॥

अक्षयोऽस्तु गोत्राङ्गणानाम् । अक्षयोऽस्तु पतिप्रतानाम् । अक्षयोऽस्तु

रणेष्वपराह्मुखानां यौधपुरुषाणाम् । अक्षयोऽस्तु मम प्राप्तकालस्य ।

१ एष भोः प्रसन्नोऽस्मि ।

समरमुखमसङ्गं पाण्डवानां प्रविश्य

प्रथितगुणगणाढ्यं धर्मराजं च बद्ध्वा ।

मम शरवरयेनैर्जुनं पातयित्वा

यनमिव हतसिंहं सुप्रवेशं करोमि ॥ १४ ॥

शल्यराज ! यावद्रथमारोहावः ।

शल्यः—ब्राह्मम् ।

३ (उभौ रथारोहणं नाटयतः ।)

कर्णः—शल्यराज ! यत्रासावर्जुनस्तत्रैव चोद्यतां मम रथः ।

(नेपथ्ये)

६ भो कर्ण ! महत्तरं भिक्षुं याचेमि । [भोः कर्ण ! महत्तरां भिक्षां याचे ।]

कर्णः—(आकर्ण्य) अये वीर्यवान् शब्दः ।

श्रीमानेष न केवलं द्विजवरो यस्मात्प्रभावो महा—

नाकर्ण्य स्वरमस्य धीरनिर्द्वं चित्रार्पिताङ्गा इव ।

उत्कर्णस्तिमिताञ्चिताक्षुबलितप्रीवार्पिताग्रानना—

स्तिष्ठन्त्यस्ववशांगयष्टि सहसा यान्तो ममैते हयाः ॥ १५ ॥

आहूयतां स विप्रः । न न ! अहमेवाङ्घ्र्यामि । भगवन्निव इतः ।

(ततः प्रविशति ब्राह्मणरूपेण शक्रः ।)

शक्रः—भो मेघाः ! सूर्येणैव निवर्त्य गच्छन्तु भवन्तः । (कर्णमुपगम्य)

१ भो कर्ण ! महत्तरं भिक्षुं याचेमि । [भोः कर्ण ! महत्तरां भिक्षां याचे ।]

कर्णः—दृढं प्रीतोऽस्मि भगवन् !

यातः कृतार्थगणनामहमद्य लोके

राजेन्द्रमौलिमणिरञ्जितपादपद्मः ।

विप्रेन्द्रपादरजसा तु पवित्रमौलिः

कर्णो भवन्तमहमेष नमस्करोमि ॥ १६ ॥

शक्रः—(आत्मगतम्) किं नु खलु मया वक्तव्यं, यदि दीर्घायुर्भवेति

वक्ष्ये दीर्घायुर्भविष्यति । यदि न वक्ष्ये मूढ इति मां परिभवति ।

३ तस्मादुभयं परिहृत्य किं नु खलु वक्ष्यामि । भवतु दृष्टम् । (प्रकाशम्)

१. धीरमधुरं ।

भो कण्ण ! सुय्ये विअ, चन्दे विअ, हिमवन्ते विअ, सागळे विअ,
चिट्ठु दे जसो । [भोः कर्ण ! सूर्य इव, चन्द्र इव, हिमगान् इव,
६ सागर इव तिष्ठन्तु ते ययः ।]

कर्णः—भगवान् ! किं न वक्तव्यं दीर्घायुर्भवेति । अथवा एतदेव
शोभनम् । कुतः—

धर्मो हि यत्तैः पुरुषेण साध्यो भुजंगजिह्वाचपला नृपश्रियः ।
तस्मात्प्रजापालनमात्रबुद्ध्या हतेषु देहेषु शुणा घरन्ते ॥ १७ ॥

भगवान् , किमिच्छसि । किमहं ददामि ।

शक्रः—महत्तरं मिक्खं यावेमि । [महत्तरा पिक्खा यावे ।]

३ कर्णः—महत्तरां मिक्खां भवते प्रदास्ये । श्रूयस्तां मद्विभवाः ।

शुणयदमृतकल्पक्षीरधारामिचर्षिं

द्विजवर ! रुचितं ते तृप्तवत्सानुयात्रम् ।

वरुणमधिकमर्थिप्रार्थनीयं पवित्रं

विहितकनकशृङ्गं गोसहस्रं ददामि ॥ १८ ॥

शक्रः—गोसहस्रं त्ति । मुहुत्तजं रिरं पिचामि । नेच्छामि कण्ण !

नेच्छामि । [गोसहस्रमिति । मुहूर्तकं क्षीरं पिचामि । नेच्छामि कर्ण !

३ नेच्छामि ।]

कर्णः—किं नेच्छति भवान् । इदमपि श्रूयताम् ।

रवितुरगसमानं साधनं राजलक्ष्म्याः

सकलनृपतिमान्यं मान्यकाम्बोजजातम् ।

सुगुणमनिलवेगं युद्धदृष्टापदानं

सपदि षट् सहस्रं पाजिनां ते ददामि ॥ १९ ॥

शक्रः—अस्स त्ति । मुहुत्तअं आलुहामि । नेच्छामि कण्ण !
नेच्छामि । [अश्व इति । मुहूर्तकमारोहामि । नेच्छामि कर्ण !

३ नेच्छामि ।]

कर्णः—किं नेच्छति भगवान् । अन्यदपि श्रूयताम् ।

मदसरित्कपोलं पट्पदैः सेव्यमानं
गिरिवरनिचयामं मेघगम्भीरघोषम् ।
सितनखदशनानां वारणानामनेकं
रिपुसमरविमर्दं वृन्दमेतद्ददामि ॥ २० ॥

शक्रः—गअ त्ति मुहुत्तअं आलुहामि । नेच्छामि कण्ण ! नेच्छामि ।
[गज इति । मुहूर्तकमारोहामि । नेच्छामि कर्ण ! नेच्छामि ।]

४ कर्णः—किं नेच्छति भवान् । अन्यदपि श्रूयताम् । अपर्याप्तं कनकं
ददामि ।

शक्रः—गह्णिअ गच्छामि । (किञ्चिद्गत्वा) नेच्छामि कण्ण ।

५ नेच्छामि । [गृहीत्वा गच्छामि । नेच्छामि कर्ण ! नेच्छामि ।]

कर्णः—तेन हि जित्वा पृथिवीं ददामि ।

शक्रः—पुहुवीए किं करिस्सम् । [पृथिव्या किं करिष्यामि ।]

६ कर्णः—तेन ह्यग्निष्टोमफलं ददामि ।

शक्रः—अग्निष्टोमफलेण किं कट्ठं । [अग्निष्टोमफलेन किं कार्यम् ।]

कर्णः—तेन हि मच्छिरो ददामि ।

७ शक्रः—अविहा अविहा । [अविहा अविहा ।]

कर्णः—न भेतव्यं न भेतव्यम् । प्रसीदतु भवान् । अन्यदपि श्रूयताम् ।

अङ्गैः सहैव जनितं मम देहरक्षा
देवासुरैरपि न भेद्यमिदं सहास्रैः ।

देयं तथापि कवचं सह कुण्डलाभ्यां

ग्रीत्या मया भगेवते रुचितं यवि स्यात् ॥ २१ ॥

शक्र — (सहर्षम् ।) देदु, देदु । [ददातु, ददातु ।]

कर्ण — (आत्मगतम्) एष एवास्व कामः । किं नु सत्त्वनेककपट-

३ धुद्धेः कृष्णस्योपायः । सोऽपि भवतु । धिगयुक्तमनुशोचितुम् ।

नास्ति संशयः । (प्रकाशम्) गृह्यताम् ।

शल्य — अङ्गराज ! न दातव्यं न दातव्यम् ।

६ कर्ण — शल्यराज ! अलमलं धारयितुम् । पश्य

शिक्षा क्षयं गच्छति कालपर्ययात्

सुनद्धमूला निपतन्ति पादपाः ।

जलं जलस्थानगतं च श्रुप्यति

हुतं च दत्तं च तथैव तिष्ठति ॥ २२ ॥

तस्मात् गृह्यताम् । (निवृत्त्य ददाति ।)

शक्र — (गृहीत्वा आत्मगतम् ।) हन्त गृहीते एते । पूर्वमेवा (हम् ?)-

१ जुनविजयाय सर्वदेवैर्यत् समर्थितं त्रिविदानीं मयानुष्ठितम् । तस्मा

दहमप्यैरावतमारुहान्जुनकर्णयोर्द्वन्द्वयुद्धं पदयायि । (निश्वासात् ।)

शल्य — ओ अङ्गराज ! यच्चित, सद्य मयाग ।

६ कर्ण — केन ।

शल्य — शक्रेण ।

कर्ण — न सद्य । शक्र, सद्य मया पश्चिमः । कृष्णः,

अनेक्यद्वाहुतिवर्षितो द्विजैः

किरीटिमान् दानप्रसंगमपूजः ।

सुरद्विपास्फालनरूपेणाकुमुदि-

र्मया कृतायः गन्तु पादशायनः ॥ २३ ॥

(प्रविश्य ब्राह्मणरूपेण)

देवदूतः—भोः कर्ण ! कवचकुण्डलप्रहणाज्जनितपञ्चात्तापेन पुरंदरे-
३ णानुगृहीतोऽसि । पाण्डवेष्वेकपुरुषवधार्थममोघमखं विमला नाम
शक्तिरियं प्रतिगृह्यताम् ।

कर्णः—धिग् , दत्तस्य न प्रतिगृह्णामि ।

६ देवदूतः—ननु ब्राह्मणवचनाद् गृह्यताम् ।

कर्णः—ब्राह्मणवचनमिति । न भयातिक्रान्तपूर्वम् । कदा लभेय ।

देवदूतः—यदा स्मरसि तदा लभस्व ।

९ कर्णः—वाढम् । अनुगृहीतोऽस्मि । प्रतिनिवर्ततां भवान् ।

देवदूतः—वाढम् । (निष्क्रान्तः ।)

कर्णः—शल्यराज ! यावद्वयमारोहावः ।

१२ शल्यः—वाढम् । (रथारोहणं नाटयतः ।)

कर्णः—अये शब्द इव श्रूयते । किं नु खल्विदम्

शङ्खध्वनिः प्रलयसागरघोषतुल्यः

कृष्णस्य वा न तु भवेत्स तु फाल्गुनस्य ।

नूनं युधिष्ठिरपराजयकोपितात्मा

पार्थः करिष्यति यथाबलमद्य युद्धम् ॥ २४ ॥

शल्यराज ! यत्रासावर्जुनस्तत्रैव चोद्यतां मम रथः ।

शल्यः—वाढम् ।

३ (भरतवाक्यम्)

सर्वत्र सम्पदः सन्तु नश्यन्तु विपदः सदा ।

राजा राजगुणोपेतो भूमिमेकः प्रशास्तु नः ॥ २५ ॥

(निष्क्रान्तौ ।)

कर्णभारमवसितम् ।

श्लोकानुक्रमणिका ।

अज्ञे. सदैव	I	21	मदसरित्कपोल	I	20
अयुप्रदीप्ति	I.	4	मा तावन्मम	I.	5
अनेक्यशाहुति	I	23	याव. कृतार्थ	I.	16
अन्योन्यदास्त्र	I	9	रवितुरगममान	I	19
अय स कालः	I.	■	विद्युद्भुता	I.	9
इमे हि वैन्येन	I.	11	शस्त्रघ्वनि प्रलय	I	24
इमे हि बुद्धे	I.	13	क्षिप्ता क्षय गच्छति	I.	22
परितुरगरथ	I	3	धीमानेन न	I.	15
कृते वज्रमुत्पेन	I	10	संग्रामे शुमुले	I	2
गुणवदमृत	I	18	समरमुत्पन्नसद्य	I.	18
घर्मो हि यत्रै	I.	17	सर्वत्र सपद.	I	25
नरमुगपति	I	1	इतोऽपि रमते	I	12
पूर्व कृतया	I	7			

ऊरुभङ्गस्य कथावस्तु ।

अत्र भीमेन गदायुदे दुर्योधनोऽस्मञ्जनं प्रतिपाद्यं वस्तु ।

पात्राणि ।

पुरुषाः—

मदाः

शलदेवः—दुर्योधनस्य गदायुदे गुरुः ।

दुर्योधनः—कुरुराजः ।

धृतराष्ट्रः—दृष्टो दुर्योधनपिता ।

दुर्जयः—दुर्योधनस्य पुत्रः ।

अश्वत्थामा—द्रोणपुत्रः ।

स्त्रियः—

गान्धारी—कुरुराजस्य माता ।

देव्यौ—कुरुराजस्य महिष्यौ ।

एतद्रणं हतगजान्नरेन्द्रयौघं
 संकीर्णलेख्यमिव चित्रपटं प्रविद्धम् ।
 युद्धे वृकोदरसुयोधनयोः प्रवृत्ते
 यौघा नरेन्द्रनिधनेकगृहं प्रविष्टाः ॥ ३ ॥

(निष्क्रान्तौ)

स्थापना

३

(ततः प्रविशति भटारक्षयः ।)

सर्वे—एते स्मो भोः ! एते स्मः ।
 प्रथमः—वैरस्यायत्तनं घलस्य निकृपं मानप्रतिष्ठागृहं
 युद्धेष्वप्सरसां स्वयंवरसभां शौर्यप्रतिष्ठां नृणाम् ।
 राक्षां पश्चिमकालवीरशयनं प्राणामिहोमक्रतुं
 संप्राप्ता रणसंज्ञमाश्रमपदं राक्षां नमःसंक्रमम् ॥ ४ ॥

द्वितीयः—सन्यग्भवानाह ।

उपलविपमा नागेन्द्राणां शरीरधराधरा
 दिशि दिशि कृता गृभावासा हतातिरथा रथाः ।
 अवनिपतयः स्वर्गं प्राप्ताः क्रियामरणे रणे
 प्रतिमुखमिमे सत्तत्कृत्वा चिरं निहताहताः ॥ ५ ॥

तृतीयः—एषमेतत् ।

करिवरकरयूपो वाणविन्यस्तदर्भो
 हतगजचयनोच्चो वैरवह्निप्रदीप्तः ।
 ध्वजविततवित्तानः सिंहनादोच्चमन्त्रः
 पतितपशुमनुप्यः संस्थितो युद्धयज्ञः ॥ ६ ॥

प्रथमः— इदमपरं पश्येतां भवन्तौ ।

एते परस्परजरेर्हृतजीवितानां

देहे रणाजिरमर्ही समुपाश्रितानाम् ।

कुर्वन्ति चात्र पिशितार्द्रमुखा विहङ्गा

राक्षां शरीरशिथिलानि विभूषणानि ॥ ७ ॥

द्वितीयः—

प्रसक्तनाराचनिपातपातितः समप्रयुद्धोद्यतकल्पितो गजः ।

विशीर्णवर्मा सशरः सकर्मुको नृपायुधागारमिवावसीदति ॥ ८ ॥

तृतीयः— इदमपरं पश्येतां भवन्तौ ।

माल्यैर्ध्वजाप्रपतितैः कृतमुण्डमाल

लम्बैकसायकजरं रथिनः त्रिपन्नम् ।

जामातरं प्रयहणादिषु बन्धुनार्यो

हृष्टाः शिवा रथमुत्ताडयतारयन्ति ॥ ९ ॥

चतुर्थः— अहो तु सल्लु निहतपतितगजतुरगनरस्धिरकलिलभूमिप्रदेशस्य

त्रिक्षिप्तवर्मचर्मातपत्रचामरतोमरशरकुन्तकचक्रवन्धादिपर्याकुलस्य

३ शक्तिप्रासपरशुभिण्डिपालशूलमुसलमुद्गरवराहवर्णकणयकपर्णशङ्ख-

त्रासिगदादिमिरायुधैरवकीर्णस्य भ्रमन्तपञ्चकस्य प्रतिभयता ।

प्रथम - इह हि,

रुधिरसरितो निस्तीर्यन्ते हृतद्विपसन्मया

नृपतिरहिते स्वस्तेः सूतेर्वहन्ति रथान् हयाः ।

पतितशिरसः पूर्वाभ्यासाद् द्रवन्ति कवचन्यकाः

पुरुपरहिता मत्ता नागा भ्रमन्ति यतस्ततः ॥ १० ॥

१. सत्ते० । २. हाटक० ।

द्वितीयः— इदमपरं पश्येतां भवन्तौ । एते,

गृध्रा मधूकमुकुलोन्नतपिङ्गलाक्षा

दैत्येन्द्रकुञ्जरनताङ्कुशतीक्ष्णतुण्डाः ।

भान्त्यम्बरे विततलम्बविकीर्णपक्षा

मांसैः प्रघालरचिता इव तालवृन्ताः ॥ ११ ॥

तृतीयः— एषा निरस्तह्यनागनरेन्द्रयौधा

व्यक्तीकृता दिनकरोप्रकरैः समन्तात् ।

नाराचकुन्तशरतोमरखङ्गकीर्णा

तारागणं पतितमुद्गद्वतीष भूमिः ॥ १२ ॥

प्रथमः—अहो ईदृश्यामप्यवस्थायामविमुक्तशोभा विराजन्ते क्षत्रियाः ।

इह हि,

स्रस्तोद्वर्तितनेत्रपद्पद्मणा ताम्रोष्ठपत्रोत्करा

भ्रूभेदाश्रितकेसरा स्वमुकुटव्याविद्धसंवर्तिका ।

वीर्यादित्यविबोधिता रणमुखे नाराचतालोलम्बता

निष्कम्पा स्थलपद्मिनीव रचिता राज्ञाममीतैर्मुखैः ॥ १३ ॥

द्वितीयः— ईदृशानामपि क्षत्रियाणां मृत्युः प्रभवतीति न शक्यं खलु

विषमस्थैः पुरुषैरात्मबलाधानं कर्तुम् ।

३ तृतीयः— मृत्युरेव प्रभवति क्षत्रियाणामिति ।

प्रथमः—कः संशयः ।

द्वितीयः— मा मा भवानेवम्

स्पृष्ट्वा खाण्डवधूमरञ्जितगुणं संशप्तकोत्सादनं

स्वर्गाक्रन्दहरं निवातकवचप्राणोपहारं धनुः ।

पार्थेनास्त्रबलान्महेश्वररणक्षेपावशिष्टैः शरैः—

दर्पोत्सिक्तवशा नृपा रणमुखे मृत्योः प्रतिग्राहिताः ॥ १४ ॥

सर्वे- अये शब्दः ।

किं मेघा निनदन्ति वज्रपतनैश्चूर्णीकृता पर्वता
निर्घातैस्तुमुलस्वनप्रतिभये किं दार्यते वा मही ।

किं मुञ्चत्यनिलावधूतचपलक्षुब्धोर्मिमालाकुलं
शब्दं मन्दरकन्दरोदरदरीः संहत्य वा सागरः ॥ १५ ॥

भवतु, पद्यामस्तावत् । (सर्वे परिक्रमन्ति ।)

प्रथमः- अये एतत्सल्लु द्रौपदीकेशधर्पणावमर्षितस्य पाण्डवमध्यमस्य

१ मीमसेनस्य भ्रातृशतवधकुट्टस्य महाराजदुर्योधनस्य च द्वैपायन
हलानुधकुण्ठविदुरप्रमुखानां कुरुयदुकुलवैयवानां प्रत्यक्षं प्रयुक्तं
गदायुद्धम् ।

६ द्वितीयः-

मीमस्योरसि चारुकाञ्चनशिलापीने प्रतिस्फालिते
मिश्रे वासवहस्तिहस्तकठिने दुर्योधनांसस्यले ।
अन्योन्यस्य भुजद्वयान्तरतटेऽप्यासज्यमानायुधे
यस्मिन्श्चण्डगदाभिघातजनितः शब्दः समुत्तिष्ठति ॥ १६ ॥

तृतीय - एष महाराजः,

शीर्षोत्कंपनवलगमानमकुट कोष्ठाभिकाक्षानन-
स्थानाकामणयामनीकृततनु प्रत्यग्रहस्तोच्छ्रयः ।
यस्यैषा रिपुशोणितार्द्रकलिला भास्यग्रहस्ते गदा
कैलासस्य गिरेरियामरचिता सोल्का महेन्द्राशनिः ॥ १७ ॥

प्रथमः- एष सप्रहाररुधिरसिक्काङ्गस्तापद्दृश्यतां पाण्डवः ।

निर्मिन्नामललाटवान्तरुधिरो भग्नांसकूटद्वयः
सान्द्रेर्निर्गच्छितप्रहाररुधिरैरार्द्राङ्कितोर स्खलः ।

१. शिष्टो० । २. क्रोधापि० ।

भीमो भाति गदामिघातरुधिरकृत्तिन्नावगाढव्रणः

शैलो मेरुरिवैष घातुसलिलासारोपदिग्धोपलः ॥ १८ ॥

द्वितीयः— भीमां गदां क्षिपति गर्जति चल्गमानः

शीघ्रं भुजं हरति तस्य कृतं भिनत्ति ।

॥ चारीं गतिं प्रचरति प्रहरत्यभीक्ष्णं

शिक्षान्वितो नरपतिर्वलवांतु भीमः ॥ १९ ॥

तृतीयः— एष घृकोदरः,

शिरसि गुरुनिखातस्रस्तरच्चारद्गात्रो

॥ धरणिधरनिकाशः संयुगेष्वप्रमेयः ।

प्रविशति गिरिराजो मेदिनीं घञ्जदग्धः

शिथिलविसृतघातुर्हेमकूटो यथाद्रिः ॥ २० ॥

प्रथमः—एष गाढप्रहारशिथिलीकृताङ्गं निपतन्तं भीमसेनं दृष्ट्वा,

एकाग्रान्गुलिधारितोन्नतमुखो व्यासः स्थितो विस्मितः

॥ द्वितीयः—

देन्यं याति युधिष्ठिरोऽत्र बिदुरो वाष्पाकुलाक्षः स्थितः ।

तृतीयः—

स्पृष्टं गाण्डिवमर्जुनेन गगनं कृष्णः समुद्धीक्षते

सर्वै-

॥ शिष्यप्रीततया हलं भ्रमयते रामो रणप्रेक्षकः ॥ २१ ॥

प्रथमः—एष महाराजः,

वीर्यालयो विविधरत्नविचित्रमौलि-

र्युक्तोऽभिमानविनयद्युतिसाहसैश्च ।

वाक्यं वदत्युपहसन्न तु मीम ! दीनं
वीरो निहन्ति समरेषु भयं त्यजेति ॥ २२ ॥

द्वितीय.—एष इदानीमपहास्यमानं मीमसेनं दृष्ट्वा स्वमूर्खमिदं
कामपि संज्ञां प्रयच्छति जनार्दनः ।

१ तृतीयः—एष संज्ञया समाश्वासितो मारुतिः,

संहृत्य ध्रुवुटीर्ललाटविषरे स्वेदं करेणाक्षिपन्
बाहुभ्यां परिगृह्य मीमवदनश्चित्राङ्गदां त्यां गदाम् ।
पुनं दीनमुदीक्ष्य सर्पगतिना लब्ध्वेष दत्तं बलं
गर्जनं सिंहवृषेक्षणं क्षितितलाद्भूय समुत्तिष्ठति ॥ २३ ॥

प्रथम.—हन्त पुनः प्रवृत्तं गदायुद्धम् । अनेन हि,

भूमौ पाणितले निपृण्य तरसा बाहू प्रमृज्याधिकं
सन्दष्टोष्ठपुटेन विक्रमवलात् क्रोधाधिकं गर्जता ।
त्यक्त्वा धर्मघृणां विहाय समयं कृष्णस्य संज्ञासमं
गांधारीतनयस्य पाण्डुतनयेनोर्वोर्ध्वमुक्ता गदा ॥ २४ ॥

सर्वे—हा धिक् पतितो महाराज ।

तृतीय. एष रुधिरपतनयोकिताङ्गं निपतन्तं कुरुराजं दृष्ट्वा खमुत्पतितो

१ भगवान् द्वैपायनः । य एष ,

मौल्यसंवृतलोचनेन हलिना नेत्रोपरोधः कृतः

दृष्ट्वा क्रोधनिमीलितं हलधरं दुर्योधनापेक्षया ।

संभ्रान्ते. करपञ्जरान्तरगतो द्वैपायनश्चापितो

मीमः कृष्णभुजाबलं बितगतिर्निर्वाह्यते पाण्डवैः ॥ २५ ॥

प्रथम.—अये अयमप्यमर्षोन्मीलितरभसलोचनो मीमसेनापक्रमण-
मुदीक्षमाणः इत एवाभिघर्तते भगवान् हलायुधः । य एष ,

चलविलुलितमौलिः क्रोधताम्रायताक्षो

भ्रमरमुखविदष्टां किञ्चिदुत्कृष्य मालाम् ।

असिततनुविलम्बितवस्त्रानुकर्पी

क्षितितलमवतीर्णः पारिवेपीव चन्द्रः ॥ २६ ॥

द्वितीयः—तदागम्यतां वयमपि तावन्महाराजस्य प्रत्यनन्तरीभवामः ।

उभौ—बाढम् । प्रथमः कल्पः ।

३ (निष्क्रान्ताः ।)

विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति बलदेवः ।)

६ बलदेवः—भो भोः पार्थिवाः ! न युक्तमिदम् ।

मम रिपुबलकालं लाङ्गलं लङ्घयित्वा

रणकृतमतिसंधिं मां च नावेक्ष्य दर्पात् ।

रणशिरसि गदां तां तेन दुर्योधनोर्वोः

कुलविनयसमृद्ध्या पातितः पातयित्वा ॥ २७ ॥

१ भो दुर्योधन ! मुहूर्तं तावदात्मा धार्यताम् ।

सौभोच्छिष्टमुखं महासुरपुरप्राकारकूटाङ्कुशं

कालिन्दीजलदेशिकं रिपुबलप्राणोपहारार्चितम् ।

हस्तोत्क्षिप्तहलं करोमि रुधिरस्वेदार्रपंकोत्तरं

भीमस्योरसि यावदद्य विपुले केदारमार्गाकुलम् ॥ २८ ॥

(नेपथ्ये)

प्रसीदतु प्रसीदतु भगवान् हलानुधः ।

३ बलदेवः—अये एवंगतोऽप्यनुगच्छति मां तपस्वी दुर्योधनः । य एषः,

श्रीमान् संयुगचन्दनेन रुधिरेणार्द्रानुलिप्तच्छवि-

भूसंसर्पणरेणुपाटलभुजो बालव्रतं ग्राहितः ।

१. प्रचलललित० ।

निर्वृत्तेऽमृतमन्यने क्षितिधरान्मुक्तः सुरैः सासुरै-

राकर्षन्निव भोगमर्णवजले श्रान्तोऽङ्घितो वासुकिः ॥ २९ ॥

(ततः प्रविशति भगोऽयुगलो दुर्योधनः ।)

दुर्योधनः-एष भोः !

भीमेन मित्वा समयव्यवस्थां गदाभिघातक्षतजर्जरोरुः ।

भूमौ भुजाभ्यां परिकृप्यमाणं ह्यं देहमर्धोपरतं वहामि ॥ ३० ॥

प्रसीदतु प्रसीदतु भगवान् हलायुधः ।

त्यत्पादयोर्निपतितं पतितस्य भूमा-

वेतच्छिरः प्रथममद्य विमुञ्च रोपम् ।

जीवन्तु ते कुट्टकुलस्य निवापमेघा

वेरं च विप्रहृकथाश्च वयं च नष्टाः ॥ ३१ ॥

बलदेवः-भोः दुर्योधन ! मुहूर्तं तावदात्मा धार्यताम् ।

दुर्योधनः-किं भवान्करिष्यति ।

३ बलदेवः-भो श्रूयताम्,

आक्षिप्तलाङ्गलमुत्तोद्धिरितैः शरीरै-

निर्दारितासहृदयान्मुसलप्रहारैः ।

दास्यामि संयुगहतान्सरथाश्चनागान्

स्वर्गानुयात्रपुरुषांस्तव पाण्डुपुत्रान् ॥ ३२ ॥

दुर्योधनः-मा मा भवानेवम् ।

प्रतिज्ञावसिते भीमे गते भ्रातृशते दिवम् ।

मयि चैव गते राम ! विप्रहः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥

बलदेवः-मत्प्रत्यक्षं वञ्चितो भवानित्युत्पन्नो मे रोपः ।

दुर्योधनः-वञ्चित इति मा भवान् मन्यते ।

३ बलदेवः-कः संशयः ।

दुर्योधनः—हन्त भोः ! दत्तमूल्या इव मे प्राणाः । कुतः

आदीप्तानलदारुणाज्जलगृहाद्बुध्यात्मनिर्वाहिणा

युद्धे वैश्रवणालयेऽचलशिलावेगप्रतिस्पालिना ।

भीमेनाद्य हिडिंबराक्षसपतिप्राणप्रतिप्राहिणा

यद्येवं समवैषि मां छलजितं भो राम ! नाहं जितः ॥ ३४ ॥

बलदेवः—भीमसेन इदानीं तव युद्धवञ्चनामुत्पाद्य स्थास्यति ।

दुर्योधनः—किं चाहं भीमसेनेन यञ्चितः ।

३ बलदेवः—अथ केन भवानेवंविधः कुतः ।

दुर्योधनः—श्रूयताम् ,

येनेन्द्रस्य स पारिजातकतरुर्मानेन तुल्यं हृतो

दिव्यं वर्षसहस्रमर्णवजले सुप्तश्च यो लीलया ।

सीत्रां भीमगदां प्रविश्य सहसा निन्योजयुद्धप्रिय-

स्तेनाहं जगतः प्रियेण हरिणा मृत्योः प्रतिप्राहितः ॥ ३५ ॥

(नेपथ्ये)

उत्सरह उत्सरह अय्या ! उत्सरह । [उत्सरतोत्सरतार्याः ।

३ उत्सरत ।]

बलदेवः—(विलोक्य) अये अयमत्रभवान् धृतराष्ट्रः गान्धारी च
दुर्जयेनादेशितमार्गोऽन्तःपुरानुबन्धः शोकामिभूतहृदयश्चकितगति-

४ रित एवामिवर्तते । य एषः,

वीर्योकरः सुतशतप्रविभक्तचक्षु—

दर्पोद्यतः कनकयूयविलम्बबाहुः ।

सृष्टो ध्रुवं त्रिदिवरक्षणजातशंकै—

देवैररावित्तिमिराञ्जलिताडिताक्षः ॥ ३६ ॥

(ततः प्रविशति धृतराष्ट्रो गान्धारी देव्यौ दुर्जयम् ।)

धृतराष्ट्रः— पुत्र कासि ।

३ गान्धारी—पुत्रअ ! कर्हिं सि । [पुत्रक ! कासि ।]

देव्यौ—महाराज ! कर्हिं सि । [महाराज ! कासि ।]

धृतराष्ट्रः—भोः ! कष्टम् ।

वञ्चनानिहतं श्रुत्वा सुतमद्याहवे मम ।

मुखमन्तर्गतास्त्राक्षमन्धमन्धतरं कृतम् ॥ ३७ ॥

गान्धारि ! किं घरसे ।

गान्धारी—जीवाविदग्धि मन्दभाजा । [जीयितास्मि मन्दभाजा ।]

३ देव्यौ—महाराज ! महाराज ! [महाराज ! महाराज !]

राजा—भोः ! कष्टम् । यन्ममापि स्त्रियो रुदन्ति ।

पूर्वं न जानामि गदामिघात-

रुजामिदानीं तु समर्थयामि ।

यन्मे प्रकाशीकृतमूर्धजानि

रणं प्रविष्टान्यवरोधनानि ॥ ३८ ॥

धृतराष्ट्रः—गान्धारि ! किं दृश्यते दुर्योधननामधेयः कुलमानी ।

गान्धारी—महाराज ! न दिस्सदि । [महाराज ! न दृश्यते ।]

३ धृतराष्ट्रः— कथं न दृश्यते । हन्त भो ! अद्यास्म्यहमन्धो योऽहम-

न्वेष्टव्ये काले पुत्रं न पश्यामि । भोः कृतान्ताहतक !

रिपुसमरधिमर्दं मानवीर्यप्रदीप्तं

सुतशतमतिधीरं वीरमुत्पाद्य मानम् ।

धरणितलविकीर्णं किं स योग्यो न भोक्तुं

सकृदपि धृतराष्ट्रः पुत्रदत्तं निवापम् ॥ ३९ ॥

१. ' मानी ' इति स्यात् ।

- गान्धारी—जाद सुयोधन ! देहि मे पडिवथणं । पुत्तसदविणास-
दुत्थिदं समस्सासेहि महाराजं । [जात सुयोधन । देहि मे प्रति-
३ वचनम् । पुत्रशतविनाशदुःखितं समाश्वासय महाराजम् ।]

बलदेवः—अये ! इयमत्रभवती गान्धारी ।

या पुत्रपौत्रवदनेष्वकुतूहलाक्षी

दुर्योधनास्तमितशोकनिपीतधैर्या ।

अस्मैररजस्त्रमधुना पतिधर्मचिह्न-

मार्द्राकृतं नयनबन्धमिदं दधाति ॥ ४० ॥

धृतराष्ट्रः—पुत्र दुर्योधन ! अष्टादशाक्षौहिणीमहाराज ! कासि ।

राजा—अद्यास्मि महाराजः ।

- ३ धृतराष्ट्रः—एहि पुत्रशतज्येष्ठ ! देहि मे प्रतिवचनम् ।

राजा—वृद्धाभि खलु प्रतिवचनम् । अनेन वृत्तान्तेन व्रीलितोऽस्मि ।

धृतराष्ट्रः—एहि पुत्र ! अमिवादयस्व माम् ।

- ४ राजा—अयमयमागच्छामि । (उद्यानं रूपयित्वा पतति) हा धिक् !

अयं मे द्वितीयः प्रहारः । कष्टं भोः ।

हृतं मे मीमसेनेन गदापातकचग्रहे ।

सममूरुद्वयेनाद्य गुरोः पादामिवन्दनम् ॥ ४१ ॥

गान्धारी—एत्थ जादा ! । [अत्र जाते !]

देव्यौ—अय्ये ! इमा म्हे । [आर्ये ! इमे स्वः ।]

- ३ गान्धारी—अण्णेसह भत्तारं । [अन्वेपेया भर्तारम् ।]

देव्यौ—गच्छाम मन्दमाआ । [गच्छावः मन्दमागे ।]

धृतराष्ट्रः—क एष भो ! मम वस्त्रान्तमाकर्षन् मार्गमादेशयति ।

- ६ दुर्जयः—ताद ! अहं दुज्जओ । [तात ! अहं दुर्जयः ।]

धृतराष्ट्रः—पौत्र दुर्जय ! पितरमन्विच्छ ।

दुर्जयः—ताद ! परिस्संतो खु अहं । [तात ! परिश्रान्तः खल्वहम् ।]

- १ धृतराष्ट्रः— गच्छ, पितुरङ्के विश्रमम्य ।
 दुर्जयः— ताद ! अहं गच्छामि । (उपसृत्य) ताद ! कर्हि सि । [तात !
 अह गच्छामि । तात कासि ।]
- १२ राजा— अयमप्यागतः । भोः ! सर्वावस्थायां हृदयसंनिहितः पुत्र-
 स्नेहो मां दहति । कुतः ,

दुःप्रानामनभिज्ञो यो ममाङ्कशयनोचितः ।

निर्जितं दुर्जयो दृष्ट्वा किन्तु मामभियास्यति ॥ ४२ ॥

- दुर्जयः— अञं महाराओ भूमीए उवविट्ठो । [अयं महाराजो भूम्या
 सुपविष्टः ।]
- ३ राजा— पुत्र किमर्थमिहारातः ।
 दुर्जयः— तुयं चिरायसि सि । [त्व चिरायसीति ।]
 राजा— अहो अस्यामवस्थायामपि पुत्रस्नेहो हृदयं दहति ।
- ६ दुर्जयः— अहं पि सु दे अङ्के उवविसामि । (अङ्कमारोहति) [अह-
 मपि एतत्ते अङ्के उपविशामि ।]
- राजा— (निरार्थ) दुर्जय ! दुर्जय ! भोः ! कष्टम् ।

हृदयप्रीतिजननो यो मे नेत्रोत्सवः स्वयम् ।

सोऽयं कालविपर्यासाद्यन्द्रो बह्वित्यमागतः ॥ ४६ ॥

- दुर्जयः— अङ्के उववेसं किण्णिमित्तं तुवं वारेसि । [अङ्क उपवेशं
 किण्णिमित्तं त्व वारयसि ।]
- ३ राजा—

त्यक्त्वा परिचितं पुत्र ! यत्र तत्र त्वयासताम् ।

अद्यप्रभृति नास्तीदं पूर्वमुक्तं तवासनम् ॥ ४४ ॥

- दुर्जयः— कहि णु ह्म महाराओ गमिरिसदि । [कुत्र नु एतद् महाराजो
 गमिष्यति ।]

३ राजा— भ्रातृशतमनुगच्छामि ।

दुर्जयः— भं पि तहि णेहि । [मामपि तत्र नय ।]

राजा— गच्छ पुत्र ! एवं वृकोदरं ब्रूहि ।

६ दुर्जयः— एहि महाराज ! अण्णेसीअसि । [एहि महाराज !
अन्विष्यसे ।]

राजा— पुत्र केन ।

९ दुर्जयः— अय्याए अय्येण सन्वेण अन्तेउरेण अ । [आर्ययायेण
सर्वेणान्तःपुरेण च ।]

राजा— गच्छ पुत्र ! नाहमागन्तुं समर्थः ।

१२ दुर्जयः— अहं तुमं णइस्सं । [अहं त्वां नेष्यामि ।]

राजा— बालस्तावदसि पुत्र ।

दुर्जयः— (परिक्रम्य) अय्या ! अअं महाराओ । [आर्याः ! अयं

१५ महाराजः ।]

देव्यौ— हा हा ! महाराओ ! [हा हा ! महाराजः ।]

धृतराष्ट्रः— कासौ महाराजः ।

१८ गान्धारी— कहिं मे पुत्तओ । [कुत्र मे पुत्रकः ।]

दुर्जयः— अअं महाराओ भूमीए उवविट्ठो [अयं महाराजो
भूम्यामुपविष्टः ।]

२१ धृतराष्ट्रः— हन्त भोः ! किमयं महाराजः ।

यः काञ्चनस्तन्मसमप्रमाणो लोके किलैको वसुधाधिपेन्द्रः ।

कृतः स मे भूमिगतस्तपस्वी द्वारेन्द्रकीलार्धसमप्रमाणः ॥४५॥

गान्धारी— जाद सुयोधन ! परिस्संतोसि । [जात सुयोधन । परि-
श्रान्तोऽसि ।]

३ राजा— अवत्याः खल्वहं पुत्रः ।

धृतराष्ट्रः— केयं भोः । ।

गांधारी-महाराज । अहममीदपुत्तप्पसविणी । [महाराज ।
६ अहममीतपुत्तप्पसविनी ।]

राजा-अद्योत्पन्नमिवात्मानमगच्छामि । भोस्तात किमिदानीं
वैकुण्ठ्येन ।

९ धृतराष्ट्र -पुत्र कथमविकृषो भविष्यामि ।

यस्य वीर्यरलोत्सिक्त सयुगाध्वरदीक्षितम् ।

पूर्वं भ्रातृशत नष्ट त्वय्येकस्मिन्हते हतम् ॥ ४६ ॥

(पतति ।)

राजा-हा धिक् । पतितोऽत्रभवान् । तात । समाश्वासयात्र-
भवतीम् ।

धृतराष्ट्र -पुत्र । किमिति समाश्वासयामि ।

राजा-अपराह्मुखो युधि हत इति । भोस्तात । शोकनिग्रहेण

६ कियता ममानुमह ।

त्वत्पादमात्रप्रणताग्रमौलिर्ज्वलन्तमप्यग्निमचिन्तयित्वा ।

येनैन मानेन सम प्रसूतस्तेनैव मानेन दिव प्रयामि ॥ ४७ ॥

धृतराष्ट्र -

धृदस्य मे जीवितनि स्पृहस्य निसर्गसमीलितलोचनस्य ।

धृतिं निगृह्यात्मनि सप्रवृत्तस्त्रीव्रत्समाक्रामति पुत्रशोक ॥ ४८ ॥

बलदेव -भो । कष्टम् ।

दुर्योधननिराशस्य नित्यास्तमितचक्षुष ।

न शक्नोम्यत्रभवत कर्तुमात्मनिवेदतम् ॥ ४९ ॥

राजा-विज्ञापयाम्यत्रभवतीम् ।

गांधारी-भणाहि जाद । । [गण जात ।]

१ कथ विकृषो ।

- राजा—नमस्कृत्य वदामि त्वां यदि पुण्यं मया कृतम् ।
अन्यस्यामपि जात्यां मे त्वमेव जननी भव ॥ ५० ॥

गान्धारी—मम मणोरहो खु तुष्ट भणितो । [मम मनोरथः खलु
स्वया भणितः ।]

- ३ राजा—मालयि ! त्वमपि शृणु ।

मित्रा मे भुक्नुदी गदानिपतितैर्व्यायुद्धकालोदितैः—

वक्षस्युत्पतितैः प्रहाररुधिरैर्हारावकाशो हतः ।

पश्येमौ व्रणकाञ्चनाङ्गदधरौ पर्याप्तशोभौ भुजौ

भर्ता ते नपराङ्मुखो युधि हतः किं क्षत्रिये रोदिपि ॥५१॥

देवी—बाला एसा सहधर्मचारिणी रोदामि । [बाला एषा सहधर्म-
चारिणी रोदिमि ।]

- ३ राजा—पौरयि ! त्वमपि शृणु ।

वेदोक्तैर्विविधैर्मलैरमिमतैरिष्टं धृता वान्धवाः

शत्रूणामुपरि स्थितं प्रियशतं न व्यंसिताः संश्रिताः ।

युद्धेऽष्टादशबाहिनीनृपतयः संतापिता निग्रहे

मानं मानिनि ! वीक्ष्य मे न हि रुदन्त्येवंविधानां स्त्रियः ॥५२॥

पौरवी—एककिदृप्पवेसणिञ्चआ ण रोदामि । [एककृतप्रवेशनिश्चया
न रोदिमि ।]

- ३ राजा—दुर्जय ! त्वमपि शृणु ।

धृतराष्ट्रः—गान्धारि ! किं नु खलु वक्ष्यति ।

गान्धारी—अहं पि तं एव्य चिन्तेमि । [अहमपि तदेव चिन्तयामि ।]

- ६ राजा—अहमिव पाण्डवाः शुभ्रपयितव्याः, सत्रमयत्याश्वांवायाः
कुन्त्या निवेशो वर्तयितव्यः । अमिमन्योर्जननी द्रौपदी चोभे मातृ-
वत्पूजयितव्ये । पश्य पुत्र !

इह तु विजयभूमौ द्रष्टुमद्योयताम्नः

सरभसमहमेको द्रोणपुत्रः स्थितोऽस्मि ॥ ५७ ॥

किमनया ममाप्यप्रतिलाभविजयश्लाघया समरश्रिया । (परिक्रम्य)

मा तावत् । मयि गुरुनिवपनव्यग्रे वस्त्रितः किल कुरुकुलतिलक-

१ भूतः कुरुराजः । क एतच्छ्रद्धास्यति । कुतः,

उद्यत्प्राञ्जलयो रथद्विपगताश्चापद्वितीयैः करै-

र्यस्यैकादशबाहिनीनृपतयस्तिष्ठन्ति वाक्योन्मुखाः ।

मीप्सो रामशरायलीढकयचस्तातश्च योद्धा रणे

व्यक्तं निर्जित एव सोऽप्यतिरयः कालेन दुर्योधनः ॥ ५८ ॥

तत् क तु खलु गतो गान्धारीपुत्रः । (परिक्रम्यावलोक्य)

अये १ अयमभिहतगजतुरगनररयप्राकारमध्यगतः समरपयोधिपाराः

२ कुरुराजः । य एषः,

मौलीनिपातचलकेशमयूखजाले-

गात्रैर्गदानिपतनक्षत्रशोणिताङ्गैः ।

मौल्यस्तमस्तकशिलातलसंनिविष्टः

सन्ध्यावगाढ इव पश्चिमकालसूर्यः ॥ ५९ ॥

(उरुहृत्य) भोः कुरुराज ! किमिदम् ।

राजा-गुरुपुत्र ! फल्गुपरितोषस्य ।

१ अश्वत्थामा-भोः कुरुराज ! सत्कारमूलमावर्जयिष्यामि ।

राजा-किं भवान् करिष्यति ।

अश्वत्थामा-श्रूयताम् ।

मुद्रोद्यतं गरुडपृष्ठनिविष्टदेह-

मंष्टार्धमीममुजमुद्यतशार्ङ्गचक्रम् ।

कृष्णं सपाण्डुतनयं युधि शस्त्रजालैः

संकीर्णलेखमिव चित्रपटं क्षिपामि ॥ ६० ॥

राजा-मा मा भवानेवम् ।

गतं घात्र्युत्संगे सकलममिपिकं नृपकुलं

गतः कर्णः स्वर्गं निपतिततनुः शन्तनुसुतः ।

गतं भ्रातृणां मे शतमभिमुखं सयुगमुखे

ययं चैवंभूताः गुरुसुत ! धनुर्मुञ्चतु भवान् ॥ ६१ ॥

अश्वत्थामा-भोः कुरुराज ।

संयुगे पाण्डुपुत्रेण गदापातकचमहे ।

सममूरुद्वयेनाद्य दर्पोऽपि भवतो हृतः ॥ ६२ ॥

राजा-मा मेवम् । मानशरीरा राजानः । मानार्थमेव मया निग्रहो
गृहीतः । पश्य गुरुपुत्र ।

यत्कृष्टा करनिग्रहाश्रितकचा धृते तदा द्रौपदी

यद्वालोऽपि हतस्तदा रणमुखे पुत्रोऽभिमन्युः पुनः ।

अक्षव्याजजिता वनं वनमृगैर्यत्पाण्डवाः संश्रिता

नन्वल्पं मयि तैः कृतं विमृश भो ! दर्पाहृतं दीक्षितैः ॥ ६३ ॥

अश्वत्थामा-सर्वथा कृतप्रतिज्ञोऽस्मि ।

भवता चात्मना चैव वीरलोकैः शपाम्यहम् ।

निशासमरमुत्पाद्य रणे घञ्यामि पाण्डवान् ॥ ६४ ॥

बलदेव.-एतद्भविष्यत्युदाहृतं गुरुपुत्रेण ।

अश्वत्थामा-हलायुधोऽत्रभवान् ।

३ धृतराष्ट्रः-हन्त ! साक्षिमती सखु वञ्चना ।

अश्वत्थामा-दुर्जय ! हतस्त्वावत् ।

१. दर्पितं ।

पितृविक्रमदायाद्ये राज्ये भुजबलार्जिते ।

विनाभिपेकं राजा त्वं विप्रोत्तैर्वचनैर्मव ॥ ६५ ॥

राजा-हन्त ! कृतं मे हृदयानुज्ञातम् । परित्यजन्तीव मे प्राणाः ।
इमेऽत्रभवन्तः शन्तनुप्रभृतयो मे पितृपितामहाः । एतत्कर्णमप्रतः

- ३ कृत्वा समुत्थितं भ्रातृशतम् । अयमप्यैरावतशिरोविपक्तः काक-
पक्षधरो महेन्द्रकरतलमवलम्ब्य क्रुद्धोऽभिभाषते मामभिमन्युः ।
वर्षद्वयादयोऽप्सरसो मामभिगताः । इमे महार्णवा मूर्तिमन्तः । एता
६ गंगाप्रभृतयो महानद्यः । एष सहस्रहंसप्रयुक्तो मां नेतुं वीरवाही
विमानः कालेन प्रेषितः । अयमयमागच्छामि । (स्वर्गं गतः ।)

(यवनिष्काशरणं करोति ।)

९ घृतराष्ट्रः—

यान्येष सज्जनधनानि तपोवनानि
पुत्रप्रणाशविफलं हि धिगस्तु राज्यम् ।

अश्वत्थामा—

यातोऽद्य सौप्तिकवधोद्यतबाणपाणिः

(भरतवाक्यम्)

बलर्देवः—भां पातु नो नरपतिः शमितारिपक्षः ॥ ६६ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

ऊरुभङ्गं नाम नाटकं समाप्तम् ॥

श्लोकानुक्रमणिका ।

आक्षिप्तलाङ्गल	I.	32	मिश्रा मे मृकुटी	I.	51
आदीप्तानल	I.	34	भीमस्योरसि	I.	16
उद्यमान्जलयः	I.	58	भीमां गदां	I.	19
उपलविपमा	I.	5	भीमेन मित्रा	I.	80
एकाग्रगुलि	I.	21	भीष्मद्रोणतटां	I.	1
एतद्गणाहव	I.	8	भूमौ पाणितले	I.	24
एते परस्पर	I.	7	मम रिपुबल	I.	27
एषा निरस्त	I.	12	मालासयुव	I.	25
करिवरकर	I.	6	माल्यैर्ध्वजाग्र	I.	9
किं मेधा निमदन्ति	I.	15	मौलीनिपात	I.	59
गतं धाम्युरतद्गो	I.	61	य काञ्चन	I.	45
गुग्गु मधूक	I.	11	पाट्टाकर	I.	63
चलविलुक्लि	I.	26	यस्य धीर्यबलो	I.	46
छलबलदलितो	I.	57	या पुत्रपौत्र	I.	40
त्यक्त्वा परिचित	I.	44	याम्येष सञ्जन	I.	66
त्यत्पादमात्र	I.	47	युद्धोद्यतं गरुड	I.	60
त्यत्पादयोः	I.	31	येनेन्द्रस्य	I.	35
दुःखानां	I.	42	रिपुसमरविमर्दं	I.	39
दुर्योधन	I.	49	रथिरसरितो	I.	10
दुर्योधने	I.	55	वन्धनानिहतं	I.	37
नमस्तस्य वदामि	I.	50	वीर्याकर युव	I.	36
निर्भिन्नाग्र	I.	18	वीर्यालयो विविध	I.	22
पितृविक्रम	I.	65	बुद्धस्य मे	I.	48
पूर्वं न जानामि	I.	38	वेदोक्तैर्विधिभिः	I.	52
प्रतिज्ञावसिते	I.	33	वैरस्यायतनं	I.	4
प्रसक्तनाराच	I.	8	शिरसि गुरु	I.	20
मवता घातमना	I.	64	शिष्टोरुध्वन	I.	17

श्रीमान् संयुग	I.	29	स्पृष्ट्वा खाण्डव	I.	14
स्वास्थ्यश्रीः	I.	53	स्फुटितकमल	I.	56
संयुगे पाण्डु	I.	62	खस्तोद्धतित	I.	18
संहृत्य भ्रुकुटी	I.	23	स्वर्गार्पमाहव	I.	2
सम्राट्कुण्डुभि	I.	54	द्वयं मे भीम	I.	31
सौमोच्छिष्ट	I.	28	इदमप्रीति	I.	48

बालचरितस्य कथावस्तु ।

बालचरिते बालस्य श्रीकृष्णस्य जन्मदिनादारभ्य कंसहननान्तं सर्वं चरितं
प्रतिपाद्यं वस्तु ।

पात्राणि ।

पुरुषाः—

नारदः—देवर्षिः ।

वसुदेवः—कृष्णस्य जनकः ।

नन्दगोपः—वसुदेवस्य मित्रं गोकुलाध्यक्षः ।

उग्रसेनः—कंसस्य पिता ।

दामोदरः }
सहार्जुनः } — मगवन्ती वसुदेवसुतौ ।

गरुडः—विष्णोर्वाहनम् ।

चक्रः }
शार्ङ्गः } — मगवत आयुधवराणि ।
शङ्खः }
नन्दकः }

राजा—मयुराधीशः कंसः ।

बाणूरः }
मुष्टिकः } — मण्डविशेषी कंससम्बन्धिनौ ।

भटः—कंसस्य भृत्यो भुवसेननामा ।

काञ्चुकीयः—कंसस्य भृत्यो बालाकिनामा ।

शापः—शापाग्निदेवता ।

उर्ध्वः—रश्मिपुरुषाः ।

कुण्डोदरः }
 शूलः } — कार्यायन्या भृत्याः ।
 नीलः }
 मनोजवः }

वृद्धगोपालकः—कश्चिद् गोपालकः ।

दामकः—कश्चिद् गोपालकः ।

अरिष्टर्षभः—असुरविशेषः ।

कालियः—यमुनाद्वीपनिवासी महानागः ।

स्त्रियः—

देवकी—कुण्डस्य जननी ।

प्रतिहारी—देवक्या द्वारपालिका ।

घात्री—मायादारिकाया उपमाता ।

सर्वाः—चण्डालयुवतयः ।

कार्त्यायनी—कंसहस्तादुत्प्लुत्याकाशस्थिता देवी ।

सर्वाः—गोप्यो घोषमुन्दर्यादयः ।

राजध्रीः—राज्याभिदेवता ।

प्रतिहारी—कंसस्य द्वारपालिका मधुकरीका ।

प्रतिहारी—कंसस्य द्वारपालिका यशोधरा ।

कौमोदकी—मगवत आयुषवरम् ।

॥ श्रीः ॥
भासनाटकचक्रे
वालचरितम् ।

(नान्यन्ते ततः प्रविशति सूतधारः ।)

सूतधारः—

शङ्खक्षीरचपुः पुरा कृतयुगे नाम्ना तु नारायण-
स्नेतायां त्रिपदार्पितत्रिभुवनो विष्णुः सुवर्णप्रभः ।

दूर्वाद्यामनिभः स रायणयवे रामो युगे द्वापरे

नित्यं योऽननसन्निभः कलियुगे यः पातु पामोदरः ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये किन्तु खलु मयि विज्ञापनव्यग्रे
शब्द इय भूयते । अङ्ग ! पश्यामि ।

१

(नेपथ्ये)

अहं गगनसञ्चारी ।

सूतधारः—भरतु, विज्ञातम् ।

पतत्यसौ पुष्पमयी च वृष्टिर्नदन्ति तूर्याणि च देवतानाम् ।

ब्रह्मं हरिं वृष्णिकुले प्रसूतमभ्यागतो नारद एव तूर्णम् ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

स्थापना

(ततः प्रविशति नारदः ।)

२ नारदः—

अहं गगनसञ्चारी त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।

ब्रह्मलोकादिह प्राप्तो नारदः कलहप्रियः ॥ ३ ॥

भोः !

क्षीणेपु देवासुरविग्रहेषु नित्यप्रशान्ते न रमेऽन्तरिक्षे ।

अहं हि वेदाध्ययनान्तरेषु तन्त्रीश्च वैराणि च घट्टयामि ॥ ४ ॥

अपि च,

भक्तिः परा मम पितामहभाषितेषु

सर्वाणि मे बहुमतानि तपोवनानि ।

सत्यं ब्रवीमि करजामहता च वीणा

वैराणि मीमकठिनाः कलहाः प्रिया मे ॥ ५ ॥

तद् भगवन्तं लोकादिमनिघनमव्ययं लोकहितार्थं कंसवधार्थं

वृष्णिकुले प्रसूतं नारायणं द्रुष्टमिहागतोऽस्मि । अये, इयमग्र-

भवती देवकी । मायया शिशुत्वमुपागतं त्रिलोकेश्वरं प्रगृह्य वसु-

देवेन सह शनैः स्वगृहान्निष्कामति । यैषा,

लोकानामभयकरं गुरुं सुराणां

दैत्यानां निघनकरं रथाङ्गपाणिम् ।

शोकार्तां शशिवदना निशि प्रशान्ता

बाहुभ्यां गिरिमिव मन्दरं वहन्ती ॥ ६ ॥

एष एष भगवान् नारायणः,

अनन्तवीर्यः कमलायताक्षः सुरेन्द्रनाथोऽसुरवीर्यहन्ता ।

त्रिलोककेतुर्जगत्तश्च^१ कर्ता भर्ता जनानां पुरुषः पुराणः ॥ ७ ॥

हन्तेतदुत्पन्नं कलहस्य मूलम् । यावदहमपि भगवन्तं नारायणं

प्रदक्षिणीकृत्य ब्रह्मलोकमेव यास्यामि । नमो भगवते त्रैलोक्य-

कारणाय ।

१. जगतां च कर्ता ।

नारायणाय नरलोकपरायणाय

लोकाननाय कमलामललोचनाय ।

रामाय रामचन्द्रोचनपातनाय

वीराय वीर्येनिलयाय नमो वराय ॥ ८ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति बालहस्ता देवकी ।)

- ३ देवकी-हृदि, पुत्रजस्त मे महानुभावत्तणं सुखदस्तन्दाणि जम्भ
समजसमुच्चूदाणि महानिमित्तानि पञ्चवक्त्रीकरजन्ती अपि कंस-
हृदयसिद्धिस्तत्तण चिन्तयन्ती सुदुष्टं पञ्चवक्त्री मन्दभाङ्गी ।
६ कर्हि णु गदो अय्यवत्तो । (परिश्रम्य अग्रतो विलोक्य) अम्मो, एसो
अय्यवत्तो हरिसिम्हजम्भुज्जणअणो इदो एव आञ्जलिदि ।
[हा विक्, पुत्रकस्य मे महानुभावत्तं सुचियिष्यन्ति जन्मसमयसमु-
९ द्भूतानि महानिमित्तानि प्रत्यक्षीकुर्यस्यपि कंसहतकृतसत्त्व चिन्तयन्ती
सुदुष्टं न प्रत्येमि मन्दभाङ्गी । कं तु गत आर्यपुत्रः । अम्मो, एष आर्य-
पुत्रो हर्षविस्मयकुलनयन इत एवागच्छति ।]

१२ (ततः प्रविशति यमुदेवः ।)

यमुदेवः- (सविमर्शम्) भो । किं तु गत्यिदम् ।

भ्रमति नभसि विद्युच्चवण्डजातानुविद्धै-

र्नजलदनिनादैर्मेदिनी सप्रकम्पा ।

इह तु जगति नूनं रक्षणार्थं प्रजाना-

मसुरसमितिहन्त्या विष्णुरथावतीर्णः ॥ ९ ॥

(विलोक्य) एषा देवकी,

१. रहसि ।

अगणितपरिखेदा याति धष्णां सुताना-

मपचयगमनार्थं सप्तमं रक्षमाणा ।

बहुगुणकृतलोभा जन्मकाले निमित्तैः

सुत इति कृतसंज्ञं कंसमृत्युं वहन्ती ॥ १० ॥

देवकी—(उपसृत्य) जेदु अप्यउत्तो । [जयत्यार्यपुत्रः ।]

बसुदेवः—देवकि ! अर्धरात्रः खलु वर्तते । प्रसुप्तो मधुरायां सर्वो
जनः । तस्माद् यावन्न कश्चित् पश्यति, तावद् बालं गृहीत्वा-
पक्रामामि ।

देवकी—कहिं अप्यउत्तो इमं णइस्सदि । [क्षार्यपुत्र इमं नेप्यति ।]

बसुदेवः—देवकि ! सत्यं ब्रवीथि । अहमपि न जाने । किन्तु,
एकच्छत्रच्छायां पृथिवीं समाज्ञापयति दुरात्मा कंसः । तत् क नु
खल्वयमायुष्मान् नेतव्यो भविष्यति । अथवा यत्र दैवं विधा-
स्यति, तत्र बालं गृहीत्वापक्रामामि ।

देवकी—अप्यउत्त ! इच्छामि दाव णं सुदिट्ठं कत्तुं । आर्यपुत्र !
इच्छामि तावदेनं सुट्ठं कर्तुम् ।]

१२ बसुदेवः—अयि अतिपुत्रवत्सले !

किं द्रष्टव्यः शशाङ्कोऽयं राहोर्वदनमण्डले ।

त्वयाप्यस्य सुदृष्टस्य कंसो मृत्युर्भविष्यति ॥ ११ ॥

देवकी—सच्चहा ण भविस्सदि । [सर्वथा न भविष्यति ।]

बसुदेवः—यद् भवत्यामिहितं, तत् सर्वदेवतैरभिहितं भवतु ।

३ आनय ।

देवकी—गह्गदु अप्यउत्तो । [गृह्णत्यार्यपुत्रः ।]

बसुदेवः—(गृहीत्वा) अहो गुरुत्वं बालस्य । साधु,

विन्ध्यमन्दरसारोऽयं बालः पद्मदलेक्षणः ।

गमं यया धृतः श्रीमानहो धैर्यं हि योषितः ॥ १२ ॥

देवकि ! प्रविश त्वमभ्यन्तरम् ।

देवकी—एसा गच्छामि मन्दमाआ । (मिथ्यान्ता) [एसा गच्छामि
१ मन्दमाआ ।]

वसुदेवः—एसा देवकी,

हृदयेनेह तत्राङ्गेर्द्धिषाभूतेव गच्छति ।

यथा नभसि तोये च चन्द्रलेखा द्विधाकृता ॥ १३ ॥

हन्त प्रविष्टा देवकी । यावदहमपि नगरद्वारं संश्रयामि । एष भोः,

प्रथमसुतयिनाशजातमन्युर्नृपतिभयाकृतितः प्रगृह्य बालम् ।

स्थरिततरमिह प्रयाशि मार्गे गिरिमिव मन्दरमुद्वहन्भुजाभ्याम् ॥ १४ ॥

(परिक्रम्य) इदं नगरद्वारम् । यावत् प्रविशामि । (प्रविश्य) अये

प्रसुप्तो मथुरया सर्वो जनः । यावदपक्रामामि । (परिक्रम्य)

१ निष्क्रान्तोऽस्मि मथुरायाः । अहो बलयांश्चायमन्धकारः । सम्प्रति
हि,

लिम्पतीय तमोऽङ्गानि वर्पतीषाजनं नभः ।

असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥ १५ ॥

अहो तमसः प्रसुत्यम् ।

अप्रकाशा इव विशो घनीभूता इव वृषाः ।

सुनिविष्टस्य लोकस्य कृतो रूपविपर्ययः ॥ १६ ॥

नाहं गन्तुं समर्थः । अये दीपिकालोकः । किन्तु सल्ल दुरात्मा कंसो

ममापक्रमणं छात्वा दीपिकामिः परिवृतो मां प्रदीप्तुमागतो भवेत् ।

१ भयत्यहमस्य दर्पप्रशमनं करोमि । (तद्व्यमुत्कोशयति । निवृत्त्यावलोक्य)

अये न कश्चिद् दृश्यते । आ,

तमसा संवृते लोके मम मार्गमपश्यतः ।

अपक्रमणहेतोस्तु कुमारेण प्रभा कृता ॥ १७ ॥

एष मार्गः । यावदपक्रामामि । अये इयं भगवती यमुना काल-
वर्षसम्पूर्णा स्थिता । अहो व्यर्थो मे परिश्रमः । किमिदानीं
३ करिष्ये । भवतु, दृष्टम् ।

इमां नदीं ग्राहमुजङ्गसङ्कुलं

महोर्मिमालं मनसापि दुस्तराम् ।

भुजप्लवेनाशु गतार्थविश्रयो

घहामि सिद्धिं यदि दैवतं स्थितम् ॥ १८ ॥

(तथा कृत्वा सविस्मयम्) इन्त द्विधा छिन्नं जलम्, इतः स्थितम्,
इतः प्रधावति । दत्तो मे भगवत्या मार्गः । यावदपक्रामामि ।
३ (अवतीर्थ) निष्क्रान्तोऽस्मि यमुनायाः । अये हुङ्कारशब्द इव
श्रूयते । व्यक्तं घोषसमीपे वर्तते मन्दभाग्यः । आ, अत्र च
समीपघोषे मम वयस्यो नन्दगोपः प्रतिवसति । स खलु मया
६ कंसाहया निगलितः कशामिहतश्च । यावत् प्रविशामि । अथवा
रात्रौ वसुदेवः प्रविष्ट इति शङ्किता गोपालका भविष्यन्ति ।
तस्मादिह न्यम्रोधपादपस्याधस्तात् प्रभातवेलां रजन्याः प्रतिपाल-
९ यामि । भो भो न्यम्रोधदेवताः ! यद्ययं बालो लोकहितार्थं कंस-
घघार्थं घृष्टिणकुले प्रसूतश्चेद्, घोपात् कश्चिदिहागच्छतु । न, न,
मम वयस्यो नन्दगोप एवागच्छतु ।

१२ (ततः प्रविशति दारिकां गृहीत्वा नन्दगोपः ।)

नन्दगोपः—(सशोकम्) दाट्टिए ! दाट्टिए ! किं दाणि णो गेहळ्ळिपि
णळ्ळमिअ तदो णो तन्निअ णं गच्छपि । यम्पदि हि सहिपपद-

१५ सम्पादपदिपं अहो वळ्ळिअं अन्धआळं ।

१. (स) मि (हि) ता. २. लोकहितार्थः ।

दुर्दिगनिगट्त्रोहा लक्ष्मीं बह्वृह निनील्लिमाच्छाया ।

पम्पाऽदम्पपुत्ता णील्लिणिवपणा जहा गोपी ॥ १९ ॥

- अत्र हि अदृष्टत्वे अन्हाग कुटुम्बिणीए जपोदाए पपूदा इत्थं च
 दागी तपस्विणी जाडमत्ता एव ओगगदप्पाणा यंबुत्ता । पुने
 १ अन्हाणां घोपप्य उदो इन्दयच्चो णाम चप्पुवो भविष्यदि । ता मा
 नु एदं दुक्खं गोपजणेहि अणुद्वयमाणं चि मए एकाइणा
 णिगट्त्रगुल्लुचरणेण इमं दाळ्ळिमं गहिअ णिगगदो म्हि । जपोदा
 २ पि तपस्विणी णेय लाणावि दाळ्ळओ वा दाळ्ळिआ वा पपूद चि
 मोहं गदा । दाळ्ळिए । दाळ्ळिए । । [दारिके ! दारिके ! किनिदानीं
 नो गेहल्लम्या न रत्तवा ततो न उज्झित्वा ननु गच्छसि । समस्ति हि
 ३ मदिपद्यत्तसंपातसद्वद्योऽहो बलवानम्भकार ।

दुर्दिगनिगट्त्रोहा रात्रिर्नर्तते निमीलिताकारा ।

संप्रावृतप्रमुत्ता नीलनिवसना यथा गोपी ॥ १९ ॥

- अथ द्वय्यग्रेऽस्माक कुटुम्बिन्या यद्योदया प्रसूतेय च दारी तपस्विनी
 जातमात्रैवापगतप्राणा सवृत्ता । श्वोऽस्माक घोपस्पोषित इन्द्रपरो
 १ नामोत्सवो भविष्यति । तद् मा खल्वेतद् दुःख गोपजनैरनुभूयमान
 मित्रि मयैकाकिना निगट्त्रगुल्लचरणेनेमा दारिका शहीत्वा निर्गतोऽस्मि ।
 यद्योदापि तपस्विनी नैव जानाति दारिको वा दारिका वा प्रसूत इति
 २ मोह गता । दारिके ! दारिके ! ।]
 यमुदेव -को नु खल्वयं राजौ परिदेवयति । अस्तत्सम्रदाचारी
 खल्वय तपस्वी ।
 ३ नन्दगोप -किं दारिणि णो गेहल्लप्पि ण जमिअ तदो णो उज्झिअ णं
 गच्छपि । [किमिदानीं नो गेहल्लम्या न रत्तवा ततो न उज्झित्वा ननु
 गच्छसि ।]

- १२ वसुदेवः—स्वरेण प्रत्यभिजानामि । मम वयस्येन नन्दगोपेन भवि-
तव्यम् । यावच्छब्दापयामि । वयस्य नन्दगोप । इतस्तावत् ।
नन्दगोपः— (समयम्) अविहा को दाणि मं पुदपुल्लवेण विअ पळ-
१५ योगेण णन्दगोव ! णन्दगोव ! त्ति मं पहावेदि । किण्णु लक्खशा
धा, आदु पिपापो वा । ईदिपीए पदिभअळअणीए मदळिआ
दाळिआ मम हत्थे । किं णु हु कळिप्पं । [अविहा क इदानीं मां
१८ श्रुतपूर्वेणैव स्वरयोगेन नन्दगोप ! नन्दगोप ! इति मां शब्दपति ।
किं नु राखसो वा, उत पिशाचो वा । ईदृश्यां प्रतिमयरजन्या मृता
दारिका मम हस्ते । किं नु खलु करिष्यामि ।]
- २१ वसुदेवः—वयस्य नन्दगोप । अलमन्यशङ्कया । इतस्तावत् ।
नन्दगोपः—(कर्णं दत्त्वा । सावधानम्) अम्मो, पळयोगेण भट्टा वसुदेव
त्ति जानामि । जाय उवपप्पिप्पं । अहय वहि मम किं कप्प्यं ।
२४ एदिणा कंप्पय लळ्ळो यअणं पुणिअ अवळट्ठो कपाहि ताळिअ
णिअळेहि धट्ठो म्हि । ता ण गमिप्पं । अहय धिक्खु मे णिपं
भायं । मम गुणपहप्पं किदं, दुक्खे दुक्खइ, पुहे पुहिणो होदि,
२७ तहयि पुमळामि व्याअपापणेण किदं एकवन्धणं । जाय उवपप्पिप्पं ।
इयं दाळी । किं कळिप्पं । होदु एवं दाव कळिप्पं । (उपसृत्वाव-
लोक्य च । सविस्मयम्) पभादा लअणी । एपो भट्टा वसुदेवो
३० दाळअं गहिअ ठ्ठिदो । (उपसृत्य) जेदु भट्टा जेदु । [अम्मो, स्वर-
योगेन भर्ता वसुदेव इति जानामि । यावदुपसर्स्यामि । अथवा तत्र
मम किं कार्यम् । एतेन कंसस्य राक्षो वचनं श्रुत्वापरादः कथामिच्छा-
३३ यित्वा निगटैर्द्वन्द्वोऽस्मि । तत्र गमिष्यामि । अथवा धिक् खलु मे
वृणंसभावम् । मम गुणसहस्रं कृतं, दुःखे दुःख्यति, मुक्ते मुक्ती
भवति, तथापि स्मरामि राजशासनेन कृतनेकवन्धनम् । यावदुपस-
३६ र्स्यामि । इयं दारी । किं करिष्यामि । भवत्वेवं तावत् करिष्यामि ।

प्रमाता रजनी । एष मर्ता वसुदेवो दारकं गृहीत्वा स्थितः । वयत्नं
मर्ता वयत्नः ।]

३९ वसुदेवः—वयस्य नन्दगोप ! अपि भगवतीभ्यो गोभ्यः कुशलम् ।

नन्दगोपः—आम भट्टा ! कुपळं । [आम मर्तः ! कुशलम् ।]

वसुदेवः—अथ भवतः परिजनस्य कुशलम् ।

४१ नन्दगोपः—परिजनमिति । आम भट्टा ! कुपळं । [परिजनमिति ।

आम मर्तः ! कुशलम् ।]

वसुदेवः—वयस्य ! किमिदानीं प्रच्छाद्यते ।

४५ नन्दगोपः—भट्टा ! णत्थि किञ्चि । [मर्तः ! नास्ति किञ्चित् ।]

वसुदेवः—मम खलु प्राणैः शापितः स्याद्, यदि सत्यं न ब्रूयात् ।

नन्दगोपः—का गइं । पुणाहु भट्टा । अञ्ज अद्दळत्ते अम्हाणं कुहु-

४८ म्बिणीए, ण हि ण हि, तुम्हाणं दापीए जपोदाए पपूदा इअं च
दाळी तवप्पिणी जादमत्ता एव ओगदप्पाणा पंयुत्ता । पुवे
अम्हाणं घोपप्प उइदो इन्द्रयञ्जो णाम उप्पवो भविप्पवि । ता मा

५१ खु एदं दुक्खं गोवज्जेहि अणुहूअमाणं त्ति मए एक्काइणा णिगळ-
गुल्लुचळणेण इमं दाळिअं गहिअ णिगदो म्हि । जपोदा वि
तवप्पिणी णैव जाणादि दाळओ दाळिआ वा पपूद् त्ति मोहं

५४ गदा । [का गति । भृणोतु मर्ता । अव्यार्थरानेऽस्माकं कुट्टम्बिन्या,
न हि न हि, सुप्पाक दास्या यशोदया प्रसूतेय च दासी तपस्विनी
आतमात्रैरापगतप्राणा सवृत्ता । श्रोऽस्माकं घोपस्योचित इन्द्रयशो

५७ नामोत्पन्नो भविष्यति । तद् मा खल्वेतद् दुःखं गोपजनैरनुभूयमानमिति
मयैकाग्रिना निगलगुस्वरणेनेमा दारिकां गृहीत्वा निर्गतोऽस्मि । यशोदाणि
तपस्विनी नैव जानाति दारको दारिका वा प्रसूत इति मोह

० गता ।]

वसुदेवः—हन्त भोः ! न शक्यं लोकस्याधिष्ठानभूतं कृतान्तं वञ्च-
यितुम् । वयस्य ! काष्ठभूतं कलेवरं त्यज्यताम् ।

६३ नन्दगोपः—ण पक्कुणोमि । भट्टा ! ण पक्कुणोमि । [न शक्नोमि
भर्तः ! न शक्नोमि ।]

वसुदेवः—ईदृशो लोकधर्मः । त्यज्यताम् ।

६६ नन्दगोपः—जं भट्टा आणवेदि । दाळिए ! दाळिए ।। (इति रोदिति ।)
[यद् भर्ताशपयति । दारिके ! दारिके ! ।]

वसुदेवः—वयस्य ! अलमलं रुदितेन उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।

६९ नन्दगोपः—(तथा कृशोपगम्य) जेदु भट्टा । इमिणा दापजणेण किं
फत्तब्बं । [वयत्तु भर्ता । अनेन दासवनेन किं कर्तव्यम् ।]

वसुदेवः—वयस्य ! ननु त्वमपि जानासि दुरात्मना कंसेन मम

७२ पद् पुत्रा निधनमुपानीता इति ।

नन्दगोपः—जाणामि भट्टा ! जाणामि । [जानामि भर्तः ! जानामि ।]

वसुदेवः—तत् सप्तमोऽयं दीर्घायुः । नास्ति मम पुत्रेषु भाग्यम् ।

७५ तव भाग्याज्जीवितुं गृह्यताम् ।

नन्दगोपः—भाआमि भट्टा ! भाआमि । जदि कंपो छाआ पुणादि-
वपुदेवप्प दाळओ णन्दगोवप्प हत्थे णायो णिक्खित्तो स्ति, किं
बहुणा, गर्द एव्व मे पीपं । [विमेषि भर्तः ! विमेषि । यदि कंशो
राजा शृणोति—वसुदेवस्य दारको नन्दगोपस्य हस्ते न्यासो निक्षिप्त
इति, किं बहुना, गतमेव मे शीर्षम् ।]

८१ वसुदेवः—(आत्मगतम्) हन्त विपन्नं कार्यम् । उक्तज्ञाः खलु
नृशंसाः । तदेवं कथयामि । (प्रकाशम्) वयस्य नन्दगोप !

यद्यस्मि भवतः किञ्चिन्मया पूर्वकृतं भवेत् ।

तस्य प्रत्युपकारस्य कालस्ते समुपागतः ॥ २० ॥

वसुदेवः—हन्त मोः ! न शक्यं लोकस्याधिष्ठानभूतं कृतान्तं वध्न-
यितुम् । वयस्य ! काष्ठभूतं कलेवरं त्यज्यताम् ।

६३ नन्दगोपः—ण पक्कुणोमि । भट्टा ! ण पक्कुणोमि । [न शक्नोमि
भर्ताः ! न शक्नोमि ।]

वसुदेवः—ईदृशो लोकधर्मः । त्यज्यताम् ।

६६ नन्दगोपः—जं भट्टा आणवेदि । दाळिए । दाळिए । । (इति रोदिति ।)
[यद् भर्ताशापयति । दारिके ! दारिके ! ।]

वसुदेवः—वयस्य ! अलमलं रुदितेन उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।

६९ नन्दगोपः—(तथा वृत्रवोपगम्य) जेदु भट्टा । इमिणा दापजणेण किं
फत्तव्वं । [जयतु भर्ता । अनेन दासजनेन किं कर्तव्यम् ।]

वसुदेवः—वयस्य ! ननु त्वमपि जानासि दुरात्मना कंसेन मम

७२ पद् पुत्रा निधनमुपानीता इति ।

नन्दगोपः—जाणामि भट्टा ! जाणामि । [जानामि भर्ताः ! जानामि ।]

वसुदेवः—तत् सप्तमोऽयं दीर्घायुः । नास्ति मम पुत्रेषु भाग्यम् ।

७५ तथ भाग्याञ्जीवितुं गृह्यताम् ।

नन्दगोपः—भाआमि भट्टा ! भाआमि । जदि कंपो व्याआ पुणादि-
घपुदेवप्प दाळओ णन्दगोवप्प हत्थे णायो णिक्खित्तो त्ति, किं

७८ बहुणा, गदं एव्य मे पीपं । [विमेमि भर्ताः ! विमेमि । यदि कंठो
राजा शृणोति—वसुदेवस्य दारको नन्दगोपस्य हस्ते न्यासो निक्षिप्त
इति, किं बहुना, गतमेव मे शीर्षम् ।]

८१ वसुदेवः—(आत्मगतम्) हन्त विपन्नं कार्यम् । उक्तज्ञाः खलु
नृशंसाः । तदेवं कथयामि । (प्रज्ञाशम्) वयस्य नन्दगोप !

यदास्मि भवतः किञ्चिन्मया पूर्वकृतं भवेत् ।

तस्य प्रत्युपकारस्य कालस्ते समुपागतः ॥ २०

नन्दगोपः—किं किं पञ्चुषकाळं त्ति । जदि कंपो वा होदु, कंपप्प
पिदा उग्गपेणो वा होदु । आणेदु भट्टा दाळ्ळं । [किं किं प्रसु-
३ पकार इति । यदि कसो वा भवतु, कंसस्य पितोप्रसेनो वा भवतु ।
आनयतु भर्ता दारकम् ।]

वसुदेवः—वयस्य ! गृह्यताम् ।

६ नन्दगोपः—भट्टा ! अचोक्खिदम्मि, मदळिआ वाळिआ गद्दीदा ।
मुहुत्तअं पडियाळेदु भट्टा । जाज जमुणाहळं गच्छिअ
चोक्खं कळेमि । [भर्तः ! अचोक्खितोऽस्मि, मृता दारिका गृहीता ।

९ मुहूर्तकं प्रतिपालयतु भर्ता, यावद् यमुनानलं गत्वा शौचं करोमि ।]

वसुदेवः—वयस्य ! घोपयासात् प्रकृत्वा शुचिरेव भयान् ।

नन्दगोपः—तेण हि अम्हाणं घोपप्प उइदं पइखुणा चोक्खं कळेमि ।

१२ [तेन क्षस्माकं घोपस्योचितं पासुना शौचं करोमि ।]

वसुदेवः—फोऽत्र दोषः । क्रियतां शौचम् ।

नन्दगोपः—जं भट्टा आणवेदि । (तथा कुर्वन् सविस्मयम्) अच्छ-

१५ लीअ अच्छलीअ भट्टा ! अच्छलीअ । पइखुणि मग्गमाणप्प धळणीं
मिन्दिअ जुगप्पमाणा पळिळघाळा उट्टिदा । [यद् भर्ताज्ञापयति ।
आश्चर्यमाश्चर्यं भर्तः । आश्चर्यम् । पासुन् मार्गयतो धरणीं मित्वा युग-

१८ प्रमाणा सलिलधारोत्थिता ।]

वसुदेवः—बालस्यैव प्रभावः । क्रियतां शौचम् ।

नन्दगोपः—भट्टा ! तह । (तथा कृत्वोपसृत्य) भट्टा ! अअम्मि ।

२१ [भर्तः ! तथा । भर्तः ! अयमस्मि ।]

वसुदेवः—गृह्यताम्

नन्दगोपः—भट्टा ! अदिदुव्वळा मे बाहा मन्दळपदिपं वाळ्ळं

२४ गह्हितुं ण पमत्था । [भर्तः ! अतिदुर्वलौ मे बाहू मन्दरसदृश बालक
गृहीतुं न समर्थौ ।]

वपुर्वेवः-वयस्य ! महाबलपराक्रमः सल्लु भवान् ।

- २७ नन्दगोपः-पुण्ड्र मम बलपल्लवम् । पन्दात्रिभमाणे वपुमे
 विद्धं गहिञ्च मोचेमि । पङ्कुणिमग्गाणि मण्डपअट्ठाणि आप-
 ट्ठामि । ईदिपो दाणि अहं दाळअं गहिञ्च ण पमत्थो हि ।
 ३० [शृणोतु मर्ता मम बलपराक्रमं । सुदारयमाणे वपुमे शृङ्गं गृहीत्वा
 मोचयामि । पङ्कनिमग्नान् भाण्डशकटकान् आघट्टयामि । ईदृश इदानीमहं
 दारकं ग्रहीतुं न समर्थोऽस्मि ।]

३३ (ततः प्रविशन्ति पञ्चायुधानि गरुडश्च)

गरुडः-

अहं सुपर्णो गरुडो महाजवः शार्ङ्गयुधस्यास्य रथो ध्वजश्च ।
 पुरा हि देवासुरविग्रहेषु ब्रह्मामि भो विष्णुबलेन विष्णुम् ॥ २१ ॥

चक्रः-

चक्रोऽस्मि कृष्णस्य करामशोमी मध्याह्नसूर्यप्रतिमोऽप्रतेजाः ।
 त्रिविक्रमे भागृतमन्थने च मया हता दानवदैत्यसङ्घाः ॥ २२ ॥

शार्ङ्गः-

शार्ङ्गोऽस्मि विष्णुकरलग्नसुवृत्तमध्या-
 की विग्रहात् पुरुषवीर्यवत्प्रतिदर्पा ।
 यत्पार्थमाहवमुखेषु मयारिसङ्घाः

प्रभ्रष्टनागरधवाजिनराः प्रमत्ताः ॥ २३ ॥

कौमोदकी-

कौमोदकी नाम हरेर्गदाहमाज्ञावशात् सर्वरिपून् प्रमथ्य ।
 मया हतानां युधि दानवानां प्रकीर्तितं शोणितनिग्रामम् ॥ २४ ॥

शङ्खः-

अहं हि शङ्खः क्षीरोदात् विष्णुना स्वयमुद्धृतः ।
 मम शब्देन नश्यन्ति युद्धे ते देवशत्रवः ॥ २५ ॥

१. प्रपीडितं ।

नन्दकः—

नन्दकोऽहं न मे कश्चित् सद्ग्रामेष्वपराङ्मुखः ।

गच्छामि स्मृतमात्रेण विष्णुना प्रमविष्णुना ॥ २६ ॥

चक्रः—

चक्रशार्ङ्गगदाशङ्खनन्दका वैद्यमर्दनाः ।

वासुदेवस्य कार्यार्थं प्राप्ताः पारिपदा वयम् ॥ २७ ॥

तस्मादागम्यताम् । वयमपि मनुष्यलोकमवतीर्णस्य भगवतो
विष्णोर्बालचरितमनुचरितुं गोपालकवेपप्रच्छन्ना घोषमेवावतरि-

३ प्यामः ।

सर्वे—तथास्तु । (विष्णुमुपस्थिताः)

वासुदेवः—वयस्य ! बाल एव नमम्यताम् ।

६ नन्दगोपः—भट्टा ! तद् । आभवाब्ज । नमो दे नमो दे । ही,
होदु, अत्ताणं एव अत्ताणं णिव्यावेहि । अम्हाणं गोपजनप्प सुमं
गहिदुं को बल्लपल्लकमो । [भर्तः । तथा । राजदारक ! नमस्ते

९ नमस्ते । ही, भवतु, आत्मनेवात्मानं निर्वाहय । अस्माकं गोपजनस्य
त्वा प्रवीतु को बल्लपराक्रमः ।]

चक्रः—नमो भगवते नारायणाय । भगवन् ! महाविष्णो !

कार्याण्यकार्याण्यमरासुराणां

त्वया भविष्यन्ति यद्देहि लोके ।

तस्माज्जनस्यास्य लघुत्ययोगात्

कुरु प्रसार्दं यदुवंशकेतो ! ॥ २८ ॥

वासुदेवः—गृह्यताम् ।

नन्दगोपः—जं भट्टा आणवेदि । (गृह्णाति) [यद् भर्ताज्ञापयति ।]

३ वासुदेवः—वयस्य ! प्रभाता रजनी । प्रतिनिवर्ततां भवान् ।

नन्दगोपः—अच्छलीअं अच्छलीअं भट्टा ! अच्छलीअं । इमे

१. (दिहल्ल होहि दूरत्तण्येव अत्ताणं णिव्यामेमि ?) २. *ण्य (खिला)

भरणा. ३. न (ल ! ल) नि.

बाल. ३५

१३

वन्धणे पडिदे । [आश्चर्यमाश्चर्यं मर्तः ! आश्चर्यम् । इमे वन्धने
६ पतिते ।]

वसुदेवः—सर्वमेतत् कुमारस्य प्रभावः । प्रतिनिवर्ततां भवान् ।

नन्दगोपः—जं भट्टा आणवेदि । [यद् मर्ताज्ञापयति ।]

९ वसुदेवः—अथवा एहि तावत् ।

नन्दगोपः—भट्टा ! अअम्हि । [मर्तः ! अयमस्मि ।]

वसुदेवः—

जाने नित्यं वत्सलं त्वां प्रकृत्यां

जेहोऽप्यस्मिन्नर्थ्यते रूढभावः ।

अस्मिन् काले दग्धभूयिष्ठशेषं

न्यस्तं धीजं रक्षितुं यादवानाम् ॥ २९ ॥

कुमारस्य किं करिष्यति भवान् ।

नन्दगोपः—पुणादु भट्टा । एकस्मिन् गेहे गच्छिअ खीरं पिबइ,

३ अण्णस्मिन् गेहे गच्छिअ दधिं भक्षइ । अपरस्मिन् गेहे गच्छिअ

णवणीदं गिळइ । अण्णस्मिन् गेहे गच्छिअ पाअणं मुअइ । इद-

ळस्मिन् गेहे गच्छिअ तक्कघटं पळोअदि । किं बहुणा, अम्हाणं

६ घोपस्स पदी होइ । [भुणोतु मर्ता । एकस्मिन् गेहे गत्वा खीरं

पिबति । अन्यस्मिन् गेहे गत्वा दधिं भक्षयति । अपरस्मिन् गेहे

गत्वा नवनीतं गिलति । अन्यस्मिन् गेहे गत्वा पायसं मुअ्ते ।

९ इतरस्मिन् गेहे गत्वा तक्कघटं प्रशोकेते । किं बहुणा, अस्माकं घोपस्स

पतिर्भवति ।]

वसुदेवः—एयमस्तु । प्रतिनिवर्ततां भवान् ।

१२ नन्दगोपः—जं भट्टा आणवेदि । (निष्क्रान्तः) [यद् मर्ताज्ञापयति ।]

वसुदेवः—ननु निर्गतो नन्दगोपः । यावदहमपि मधुरामेव

यास्यामि । (परिक्लम्य) रुदितशब्द इव श्रूयते । किं तु खलु कंसमयात्

- १५ प्रतिनिवृत्तो नन्दगोपः । (परिक्रम्य) अये प्रत्यागतप्राणायें दारिका ।
 यावदिमां गृहीत्वा देवक्या इस्ते निक्षिप्य दुरात्मानं कंसं बध्नु-
 यामि । (गृहीत्वा) अहो गुरुत्वमस्याः । एतदपि कुमारात्
 १८ किञ्चिदन्तरं महद् भूतम् । यावदपक्रामामि । अये इयं भगवती
 यमुना तथैव स्थिता । यावदपक्रामामि । निष्क्रान्तोऽस्मि
 यमुनायाः । एतन्नगरद्वारम् । तथैव प्रसुप्तो मथुरायां सर्वो जनः ।
 २१ यावत् प्रविशामि । (प्रविश्य) इदं रज्जु दुरात्मनः कंसस्य गृहं
 ज्येष्ठाभितमिव दृश्यते । इदमस्मदीयं गृहं श्रियारूढमिव दृश्यते ।
 यावद्दहमप्यन्तर्पुरं प्रविश्य देवकीं समाश्वासयामि । ईश्वराः
 २४ स्वस्ति कुर्वन्तु । (निष्क्रान्तः ।)

प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशन्ति चण्डालमुवतयः ।)

- १ सर्वाः—आजच्छ भट्टा ! आजच्छ । अन्हारं कण्ठाणं तुप सह
 विवाहो होदु । [आगच्छ भर्तृ ! आगच्छ । अस्माकं कन्यानां स्वया
 सह विवाहो भवतु ।]

६ (ततः प्रविशति राजा ।)

राजा—भोः ! किन्नु खल्विदम् ।

यन्मेदिनी प्रचलिता पतिताग्रहर्न्या
 सन्तारनौरिव विकीर्णमहोर्मिमाला ।

सेव्यैः प्रधानगुणकर्मफलैर्निमित्तैः

किं वाप्तो व्यसनमभ्युदयो नु तन्मे ॥ १ ॥

सर्वाः—आअच्छ भट्टा ! आअच्छ । अम्हाणं कण्णआणं तुए सह
विवाहो होदु । [आगच्छ । मर्तः ! आगच्छ । अस्माकं कन्यकाणां
३ त्वया सह विवाहो भवतु ।]

राजा—

यस्मान्न रक्षिपुरुषाः प्रचरन्ति केचिद्
यस्मान्न दीपकधराः प्रमदाश्चरन्ति ।

तस्मादिमा मम गृहं समनुप्रविष्टा

नीलोत्पलाञ्जननिभा भयदाः शपाक्यः ॥ २ ॥

सर्वाः—आअच्छ भट्टा ! आअच्छ । अम्हाणं कण्णआणं तुए सह
विवाहो होदु । [आगच्छ । मर्तः ! आगच्छ । अस्माकं कन्यकाणां
३ त्वया सह विवाहो भवतु ।]

राजा—अहो सृष्टाः खल्वेताश्चण्डालयुवतयः—

क्रोचेन नश्यति सदा मम शत्रुपक्षः

सूर्यः शशी हुतयहश्च वशे स्थिता मे ।

योऽहं यमस्य च यमो भयदो भयस्य

तं मापयादवचनैः परिधर्पयन्ति ॥ ३ ॥

सर्वाः—आअच्छ भट्टा ! आअच्छ । [आगच्छ । मर्तः ! आगच्छ ।]
राजा—आ अपेध्यं स । कयं सहसैव नष्टाः । यावदिदानीमभ्य-
३ न्तरमेव प्रविशामि ।

(ततः प्रविशति शापः ।)

शापः—हं, केदानीं प्रविशसि । इदं खलु मम गृहं संवृत्तम् ।

६ राजा—

कोऽयं विनिप्पतति गर्भगृहं विगाह्य
उल्लङ्घं प्रगृह्य सहसाञ्जनराशिवर्णः ।

मीमोप्रदं प्रवदतो ह्यहिपिङ्गलाक्ष

क्रोधो महेश्वरमुखादिव गा प्रपन्न ॥ ४ ॥

को भवान् ।

शाप - किं न जानीये माम् । अहं खलु मधुकस्य ऋषे शापो
३ वभ्रवाहुर्नाम ।

इमं शानमध्यादहमागतोऽस्मि चण्डालवेपेण विरूपचण्डम् ।

कपालमालातिविचित्रवेप कसस्य राक्षो हृदयं प्रवेष्टुम् ॥ ५ ॥

कस - असम्भाव्यमर्थं प्रार्थयसि ।

सौवर्णकान्ततरकन्दरफूटकुञ्ज

मेरुं न कम्पयति वायसपक्षयाव ।

हास्योऽसि भो । समकरक्षुमितोर्मिमाल

पातु य इच्छसि कराञ्जलिना समुद्रम् ॥ ६ ॥

शाप - काले ज्ञास्यसि ।

राजा - हं, कथं सहसैव नष्ट । यावदहमपि शयनमुपगम्य नयन
३ व्याक्षेपं करोमि । (स्वपिति ।)

शाप - जये प्रसुप्त । अलक्ष्मि । खलति । कालरात्रि । महानिद्रे !

पिङ्गलाक्षि । तदागम्यतामभ्यन्तरं प्रविशाम ।

६ सर्वा - एवम् होतु । [एव भवतु ।]

(प्रविश्य)

राजधी - न खलु प्रवेष्टव्यम् ।

९ शाप - का भवती ।

श्रीः—हं,

लङ्घोपमं मम गृहं नविचिन्त्य मूढ !

कस्याश्रयाद् विशसि मामवधूय रात्रौ ।

किं भाषितेन बहुना न च शक्यमेतद्

द्रष्टुं प्रवेष्टुमिह तेऽद्य मयामिजुष्टम् ॥ ७ ॥

शापः—भगवति पद्मालये ! अपक्रामतु किल कंसशरीरात् ।
विष्णुराज्ञापयति ।

३ श्रीः—कथं विष्णुराज्ञापयतीति भोः ! कष्टम् ।

न चाहं चिरसंवासात् त्यक्तुं शक्नोमि पार्थिवम् ।

बलवान् गुणसङ्ग्राहो दृढं तपति मामयम् ॥ ८ ॥

भवतु । अनतिक्रमणीया विष्णोराज्ञा । तस्मादहमपि विष्णुसङ्काश-
मेव यास्यामि । (निष्क्रान्ता ।)

३ शापः—अपक्रान्ता राजश्रीः । हन्तेदानीमिदमत्माकमावासः संपृक्तः ।

अलक्ष्मि ! खलति ! कालरात्रि ! महानिद्रे ! पिङ्गलाक्षि ! अभ्य-
न्तरं प्रविश्य स्वजातिसदृशी क्रीडा क्रियताम् ।

६ सर्वाः—अञ्जप्पहुदि अवणीदधम्मचारित्तो होहि । [अद्यम-
त्पत्नीतर्पणचारित्रो भव ।]

शापः—

परिष्वजामि गाढं त्वां नित्याघर्मपरायणम् ।

प्राप्नोमि मुनिशापस्त्वामचिराज्जाशमेप्यसि ॥ ९ ॥

(अन्तर्हितः ।)

(प्रविश्य)

३ प्रतिहारी—जेदु भट्टा । [अयत्तु भर्ता ।]

रक्षा—ह !

प्रतिहारी-भट्टा ! जसोधरा सु अहं । [भर्तः ! यशोधरा खल्वहम् ।]

६ राजा-यशोधरे । किं त्वया मातङ्गीजनप्रवेशो न दृष्टः ।

प्रतिहारी-हं मादङ्गिजणत्ति । णिच्चं भट्टिपादमूले वत्तमाणस्स व
जणस्स इह प्पवेसो दुज्जहो, किं उण मादङ्गिजणस्स । [हं

९ मातङ्गीजन इति । नित्यं मट्टपादमूले वर्तमानस्यैव जनस्येह प्रवेशो दुर्लभः,
किं पुनर्मातङ्गीजनस्य ।]

राजा-किं स्वप्नो नु मयानुभूतः । यशोधरे ! गच्छ । बालाकिः

१२ कान्चुकीयः प्रवेश्यताम् ।

प्रतिहारी-जं भट्टा आणवेदि । (निष्क्रान्ता ।) [यद् भर्ताशपयति ।]

(तातः प्रविशति कान्चुकीयः ।)

१५ कान्चुकीयः-जयतु महाराजः ।

राजा-आर्य बालाके ! प्रष्टव्यौ सांवत्सरिकपुरोहितौ—अद्य
रात्रौ यातोद्भ्रामभूमिकम्पोल्कापाता देवतप्रतिमाश्च प्रतिभासिताः

१८ किमर्थमिति ।

कान्चुकीयः-महाराज । सांवत्सरिकपुरोहितौ विज्ञापयतः ।

राजा-किमिति ।

२१ कान्चुकीयः-श्रूयताम् ।

भूतं नभस्तलनिवासि नरेन्द्र ! नित्यं
कार्यान्तरेण नरलोकमिह प्रपन्नम् ।

आकाशदुन्दुमिरवैः समहीप्रकम्पै-

स्तस्यैव जन्मनि विशेषकरो विकारः ॥ १० ॥

राजा-

कस्मिंजाते सशैलेन्द्रा कम्पितेयं वसुन्धरा ।

ज्ञायतां तस्य पुत्रोऽयं किं वा जन्मप्रयोजनम् ॥ ११ ॥

इति ।

काञ्चुकीयः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयंतु

३ महाराजः । प्रसूतवती किल देवकी ।

राजा—किं प्रसूतम् ।

काञ्चुकीयः—दारिका प्रसूता ।

६ राजा—मा तावत् । एतानि महानिमित्तानि दारिकाप्रसूतिमात्रेण उत्पद्यन्ते ।

काञ्चुकीयः—प्रसीदतु महाराजः । अनृतं नामिहितपूर्वं मया । भवतो

९ भृत्यवर्गपरिभृतायाः धात्र्या हस्ते दृष्टा सा ।

राजा—अथवा ब्राह्मणवचनमनृतमपि सत्यं पश्यामि । गच्छ, वसुदेवस्तावदाहूयताम् ।

१२ काञ्चुकीयः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

राजा—धर्मशीलः सत्यवादी वसुदेवः । अथ तु मम समीपेऽनृतं न प्रवीति । भवतु, श्रोष्यामस्तावत् ।

१५ (ततः प्रविशति वसुदेवः ।)

वसुदेवः—

पण्णां सुतानां समुपेत्य नाशं बहन्निदं शोककृशं शरीरम् ।

आहूयमानोऽकरुणेन राज्ञा गच्छाम्यहं भृत्य इवास्वतन्त्रः ॥ १२ ॥

भोः ! एवंविधा लोकवृत्तिः ।

स्मरतापि भयं राजा भयं न स्मरतापि वा ।

उभाभ्यामपि गन्तव्यो भयादप्यभयादपि ॥ १३ ॥

(उपसृत्य) शौरसेनीमातः ! आस्यते ।

राजा—यादवीमातः ! आस्यताम् ।

२ वसुदेवः—याद्वम् । (उपविश्य) शौरसेनीमातः ! किमर्थं पयमाहूताः ।

राजा—यादवीमातः ! प्रसूतवती किल देवकी ।

वसुदेवः—अथ किम्, प्रसूतयती ।

६ राजा—किं प्रसूतम् ।

वसुदेवः—(आत्मगतम्) मयापि नामानृतं वक्तव्यं भविष्यति ।
अथवा कुमाररक्षणार्थमनृतमपि सत्यं पश्यामि । किमिदानीं

९ करिष्ये । भवतु, दृष्टम् । (प्रकाशम्) दारिका प्रसूता तया ।

राजा—दारिका वा कुमारो वा हन्तव्यः सर्वथा मया ।

दैवं पुरुषकारेण यद्भवियमान्यहं ध्रुवम् ॥ १४ ॥

(प्रविश्य)

प्रतिहारी—जेदु भट्टा । अम्हाजं भट्टिणी विण्णवेदि—दारिकाति

३ बालेति अ करीअदु किळ महाराण अणुकोसो । [जयतु भर्ता ।
अस्माकं भट्टिनी विशापयति—दारिकेति बालेति च क्रियता किल महा-
राजेनानुनोशः ।]

६ वसुदेवः—शौरसेनीमातः । क्रियतां तपस्विन्या देवक्या वाक्यम् ।
दारिकासु स्त्रीणामधिकतरः लेहो भवति ।

राज—किं भवान् स्मरति समयम् ।

मधूक्तस्य ऋषेः शपं श्रुत्वा मे समयस्तदा ।

देवक्या चारितान् गर्भान् दास्यामीति त्वया कृतः ॥१५॥

वसुदेवः—समय इति । एष न व्याहरामि ।

प्रतिहारी—भट्टा किं त्ति अम्हाजं भट्टिणीए णिवेदिदव्यं । [मर्तः ।

३ किमिन्यस्माकं भट्टिन्यै निवेदयितव्यम् ।]

राजा—यशोधरे ! उच्यतां देवक्याः—न युक्तमिदानीं निर्बन्धमभि-
धातुम् । अन्यत् प्रियतरं करिष्यामीति ।

६ प्रतिहारी—जं भट्टा आणवेदि । [यद् मर्ताज्ञपयति ।]

राजा—यशोधरे ! एवं क्रियताम् ।

प्रतिहारी—सुहं पविसदु किळ भट्टा । [सुखं प्रविशतु किल मर्ता ।]

९ वसुदेवः—विधिकमिच्छता मयापि नाम परापत्यं निधनमुपनेतव्यं
भवति । किन्तु खलु कुमारमेवानीय प्रयच्छामि । अथवा,

१. य (या ! या)

दारिकेयं मृता पूर्वं पुनरेव समुत्थिता ।

अस्य बालस्य माहात्म्यान्नैषा घघमवाप्स्यति ॥ १६ ॥

यावद्दहमपि देवकीं समाश्वासयामि । (निष्क्रान्तः ।)

राजा—यशोधरे ! प्रवेक्ष्यतां सा दारिका ।

३ प्रतिहारी—जं भट्टा आणवेदि । (निष्क्रान्ता)

(ततः प्रविशति दारिकां गृहीत्वा धात्री रक्षिपुरुषाश्च ।)

सर्वे—सणिजं सणिजं अय्या । इदं मज्झमदुवारं । पविसदु

६ अय्या । [शनैः शनैरायां । इदं मध्यमद्वारम् । प्रविशत्वार्यां ।]

धात्री—(प्रविश्य) जेदु भट्टा । इअं दारिका अम्हेहि चिरप्पहुदि रक्खिदा । [जयतु भर्ता । इयं दारिकास्मामिभिरात् प्रमृति रक्षिता ।]

९ राजा—अहो राजदर्शनीयेयं दारिका । मयापि नाम स्त्रीवधः कर्तव्यो भवति ।

धात्री—सणिजं सणिजं भट्टा ! । [शनैः शनैः भर्तः ! ।]

१२ राजा—इयं कंसशिला । यावत् साहसमनुष्ठास्यामि ।

अयं हि सप्तमो गर्भं ऋपिशापबलेत्थितः ।

अरिमन् नाशं गते गर्भे मम शान्तिर्भविष्यति ॥ १७ ॥

(गृहीत्वा प्रहृत्य) अये,

एकांशः पतितो भूमावेकांशो दिवमुन्नतः ।

मां निहन्तुमिहोद्भूतः करैः शस्त्रसमुज्ज्वलैः ॥ १८ ॥

अये इयमिदानीं

तीक्ष्णाग्रं शूलमालम्ब्य रौद्रवेपेण जुम्भते ।

पिनाशफाले सम्प्राप्ते कालरात्रिरिवोत्थिता ॥ १९ ॥

(ततः प्रविशति कार्यायनी उपरिवाण ।)

कार्यायनी—

सुम्भं निमुम्भं महिषं च हत्वा कृत्वा सुरैस्तान् हतशत्रुपक्षान् ।

अदं प्रसूता यमुदेषयंशे कार्यायनी कंसकुलक्षयाय ॥ २० ॥

१. एकापतितो । २. सुर(ना ? ना)हतशत्रुपक्षान् ।

कुण्डोदरः—

कुण्डोदरोऽहमजितो रणचण्डकर्मा
देव्याः प्रसूतिजनितोममहानिनादः ।
शीघ्रं प्रयासि गगनादवनीं विशालं
दृष्ट्वा जेषांसुरसुरानविवीर्यदर्पान् ॥ २१ ॥

शूलः—

शूलोऽस्मि भूतमिह भूमितले प्रपन्नो
देव्याः प्रसादजनितोज्ज्वलचारुरूपः ।
कंसं निहत्य समरे परिकल्पयामि
तं पादपं जलनिधेरिव कार्तिकेयः ॥ २२ ॥

नीलः—

अहं हि नीलः कलहस्य कर्तो सङ्ग्रामशूरो नपराङ्मुखः ।
निहन्मि कंसं युधि दुर्विनीतं क्रौञ्चं यथा शक्तिधरः प्रकृष्टः ॥ २३ ॥
मनोजयः—

मनोजयो भारततुल्यवेगो देव्यान्तु कार्पायमिदोपयानः ।
करोमि सङ्ग्रामशिरःशु वेलान् धातुर्गजानां निहत्य यथेय ॥ २४ ॥
कार्पायनी—कुण्डोदर ! शङ्कुकर्ण ! महानील ! मनोजय ! तदागत्य-
वाम् । भगवतो विष्णोर्बालचरिणममुमपिशुं गोपालकपेपप्रच्छन्ना
घोषमेवायतरिप्यामः ।
सर्वे—अदाज्ञापयति भगवती । (निष्क्रान्ता शरिषात् कार्पायनी ।)
राजा—अये प्रभाता रजनी

अतः प्रयिदय शान्त्यर्थं शान्तिप्रार्थनं गृह्य ।
करोमि विपुलं शान्तिं मम शान्तिर्भविष्यति ॥ २५ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति वृद्धगोपालकः ।)

- ३ वृद्धगोपालकः—भो मेघदिण्ण ! क्खु, वपभदिण्ण ! क्खु, कुम्भदिण्ण !
 क्खु, घोपदिण्ण ! क्खु पकाळेय पकाळेय गोघणं । एदेप्पि वुन्दा-
 घणे पकामे पाणीअं पादूणं हुम्भारयं करन्तो आअन्तु गोघणं ।
 ६ एपो गोयज्जहादो णिकमिअ परिघट्टिअवम्मीअमूळो भुजङ्गेहि
 कुवण्णेहि णीलुप्पळादामेहि पिगळ्मगेहि विअ वपभो पोभदि ।
 अण्णो वि एपो वपभो उपिदप्पपारिअपुच्छो णिकुब्बिच-
 ९ अजाणू पपीव धवळङ्गो अग्गयिपाणेहि महीं उव्वहन्तो
 विअ पोभदि । जाव दाणि दामअं पहायआमि । अळे दामअ !
 भअवदीणं पुथळे ओदाळिअ पव्वच्छाणं तुयं पि आअच्छ ।
 १२ [भो मेघदत्त ! खलु, वृषभदत्त ! खलु, कुम्भदत्त ! खलु, घोपदत्त !
 खलु, प्रकालयत प्रकालयत गोघनम् । एतस्मिन् वृन्दायने प्रकामं
 पानीयं पीत्वा हुम्भारयं कुर्वदायतु गोघनम् । एष गोघ्रजान् (?)
 १५ निष्क्रम्य परिघटितवल्मीकमूले भुजङ्गैः कुर्वणैः नीलोत्पलदामभिः
 भुङ्गलमैरिव वृषभः शोभते । अन्योऽप्येष वृषभ उच्छ्रितप्रसारितपुच्छो
 निकुञ्चितजानुः शशीव धवलाङ्गोऽप्रविशान्नाभ्यां महीमुद्वहन्निव शोभते ।
 १८ यावदिदानीं दामकं शब्दयामि । अरे दामक ! भगवतीः सुस्थलेऽवतार्य
 सहस्रसंख्यं प्रयागच्छ ।]

(ततः प्रविशति दामकः ।)

- २१ दामकः—अहो महन्तं तिण्णजालं पामिणो नन्दगोपस्य । पुदजण-
 णदिणादो आळहिअ अदिअदळं आणन्दुच्चमुदं पव्वइ । मोदु, इह
 चिट्ठदु गोघणं, जाव मादुळं उयपप्पिप्पं । (उपसृत्य)
 २४ मादुळ ! यन्दामि । [अहो महन् तृणजालं स्वामिनो नन्दगोपस्य ।

१. (घोपगाहज्जादो ?) गोयज्जहादो (गोवृषभयूयात् इति न्याया) .

सुतजननदिनादारम्याधिकतरमानन्दाद्भुतं वर्धते । भवतु, इह तिष्ठतु
गोधनं, यावन्मातुल्यमुपसर्प्यामि । मातुल ! नन्दे ।]

२७ बृद्धगोपालकः—पन्ती होटु पन्ती होटु अम्हाणं गोघणप्प अ ।
[शान्तिर्मवतु शान्तिर्मवत्वस्माकं गोघनस्य च ।]

दामकः—मादुल ! जदप्पहुदि नन्दगोवपुत्ते पपूदे, तदप्पहुदि अम्हाणं
३० गोघणं वज्जिअरोअं पंभुत्तं । ण (णं ?) पव्याणं गोघज्जणाणं पीदी
पड्डइ । अण्णं च, खावे खादे मूल्याणि, फळ्याणि गुम्हे गुम्हे ।
मधु केत्तिअं दुह्वदि फखीरं तत्तअं एव्व धिदं । [मातुल ! यदा-

३३ प्रभृति नन्दगोवपुत्रः प्रभृतः, तदामध्यस्माकं गोघनं वज्जितरोगं संवृत्तम् ।
ननु सर्वेषां गोपजनानां प्रीतिर्यच्छेदे, अन्यच्च, एते एते मूलानि,
फलानि गुह्ये गुह्ये । मधु कियद् दुह्यते क्षीरं तावद् एव वृत्तम् ।]

३६ बृद्धगोपालकः—अण्णं च इदं अच्छळिअं । वपरत्तप्पपूदे णन्दगोव-
पुत्ते पूतणा णाम दाणवी विपपम्पूरिदत्थणा णन्दगोवीए रुव्वं
गह्मिअ आअदा । तदो ताए दाळअं गह्मिअ तप्प सुहे रथणं

३९ पक्खिअत्तं । तदो तं विजाणिअ पुधिदा पाडिदा चम्मघपेपा
दाणवी भविअ तत्तो एव्व मुदा । तदो मापमत्ते णन्दगोवपुत्ते
पअडो णाम दाणयो पअडवेयं गह्मिअ आअदो । तं पि जाणिअं

४२ एकपादप्पहारेण चुण्णीकिदो पो वि दाणयो भविअ तत्तो एव्व
मुदो । तदो मापपरिपुत्ते नन्दगोवपुत्ते एकप्पि गोहे गच्छिअ खीरं
पिवइ, अण्णप्पि गोहे गच्छिअ दधिं भक्खइ, एकप्पि गोहे

४५ गच्छिअ णवणीदं गिळहि, अण्णप्पि गोहे गच्छिअ पाअसं
मुअइ, अपरप्पि गोहे गच्छिअ तक्कघटं पळोअदि । तदो
लुट्ठाहि गोवज्जुपदीहि णन्दगोवीए वत्तं । तदो लुट्ठाए णन्द-

४८ गोवीए दामं गह्मिअ तप्प मज्जे वन्धिअ पेयं उद्धळ्ळे
वज्जं । तदो तं पि उद्धळ्ळं आघट्टअन्तं पेक्खिअ जमळज्जुणे

- णाम दाणवे णिक्खित्तं । तदो दुवे एक्कीभूदे । तेषं अन्तळेण
 ५२ गच्छन्तेण णन्दगोववुत्तेण आघट्टन्तेण पमूळविडवं चुण्णीकिदे
 ते वि दाणवे भविअ तत्तो एव्व मुदे । तदो गोवजणेहि उत्तं-
 महावळपळक्कमो अज्जप्पहुदि भट्टिदामोदळे णाम होदु त्ति । तदो
 ५४ आहावणप्पहावणमत्ते णन्दगोववुत्ते पळंबो णाम दाणवो णन्द-
 गोववेसं गहिअ आअदो । तदो पक्कळिपणं कण्ठे णिक्खिविअ
 गच्छन्तं तं विजाणिअ भट्टिणा पक्कळिपणेण तप्प दाणवप्प पीपे
 ५७ मुट्ठिप्पहारो किदो । तेण प्पहारेण उक्खित्तचक्खू पो वि दाणवो
 भविअ तत्तो एव्व मुदो गोवजणेहि परिवुदो ताळहळाणि गहिदुं
 ताळवणं गदो । सहिं ताळवणे घेणुओ णाम दाणवो गदभवेसं
 ६० गहिअ आअदो । तदो तं पि जाणिअ भट्टिदामोदळेण तप्प
 वामपादं गहिअ उक्खिविअ पादिदाणि ताळफळाणि । पो वि
 दाणवो भविअ तत्तो एव्व मुदो । तदो केसी णाम दाणवो
 ६३ तुळङ्गवेसं गहिअ आअदो । तदो तं पि जाणिअ भट्टिदामो-
 दळेण तप्प मुदे कोप्परो दिण्णो । तदो तेण दुवी (?)
 पाडिदो तुळङ्गो । पो वि दाणवो भविअ तत्तो एव मुदो ।
 ६६ एदाणि अण्णाणि (अ) कम्माणि किदाणि भट्टिदामोदळेण ।
 [अन्येदमाश्चर्यम् । दशरत्नप्रसूते नन्दगोपपुत्रे पूतना नाम दानवी
 विपसम्भूरितक्षना नन्दगोप्या रूपं गृहीत्वागता । सतस्तथा द्वारकं
 ६९ गृहीत्वा तस्य मुखे स्नानः प्रक्षिप्तः । ततस्तां विधाय सुप्ता पातिता
 सापि दानवी भूत्वा तत एव मृता । ततो मासमाने नन्दगोपपुत्रे शकटो
 नाम दानवः शकटवेपं गृहीत्वागतः । तमपि शतैकपादप्रहारेण चूर्णी-
 ७२ कृतः सोऽपि दानवो भूत्वा तत एव मृतः । ततो मासपरिवृत्तो
 नन्दगोपपुत्र एकस्मिन् गेहे गत्वा क्षीरं पिबति, अन्यस्मिन् गेहे
 गत्वा दधि भक्षयति, एकस्मिन् गेहे गत्वा नवनीतं गिरति, अन्य-

- ७५ स्मिन् गेहे गत्वा पायसं मुहुक्ते अपरस्मिन् गेहे गत्वा तक्रघटं प्रलोकते । ततो रुष्टमिर्गोपयुवतिमिर्नन्दगोप्यै उक्तम् । ततो रुष्ट्या नन्दगोप्या दामं गृहीत्वा तस्य मध्ये बद्ध्वा शेषमुल्लखले बद्धम् ।
- ७८ ततस्तदप्युल्लूखलमाघट्टयत् प्रेक्ष्य यमलार्जुनयोर्नाम दानवयोर्निक्षिप्तम् । ततो द्वावेपीभूतौ । तयोरन्तरेण गच्छता नन्दगोपपुत्रेणाघट्टयता समूल-विट्पं चूर्णीकृतौ तावपि दानवौ भूत्वा तत एव मृतौ । ततो
- ८१ गोपजनैरुक्त—महाबलपराक्रमोऽद्यप्रभृति मर्तृदामोदरो नाम भवतु इति । तत आघातनप्रकाशनमात्रे नन्दगोपपुत्रे ब्रह्मो नाम दानवो नन्दगोपवेधं गृहीत्वागतः । ततः सकर्षणं कण्ठे निक्षिप्य गच्छन्तं तं
- ८४ विहाय भर्त्रा सकर्षणेन तस्य दानवस्य शीर्षं मुष्टिप्रहारः कृतः । तेन प्रक्षरेणोत्क्षिप्तचक्षुः सोऽपि दानवो भूत्वा तत एव मृतः । गोपजनैः परिवृत्तस्तालपत्त्रानि ग्रहीतुं तालव्रन गतः । तत्र तालवने धेनुको नाम
- ८७ दानवो गर्दभवेषं गृहीत्वागतः । ततस्तमपि शात्वा मर्तृदामोदरेण तस्य धामपादं गृहीत्वोत्क्षिप्य पातितानि तालपत्त्रानि । सोऽपि दानवो भूत्वा तत एव मृतः । ततः केशी नाम दानवः तुरङ्गवेपं गृहीत्वा-
- ९० गतः । ततस्तमपि शात्वा मर्तृदामोदरेण तस्य मुखे कूर्परो दत्तः । ततस्तेन द्विधा पाटितस्तुरङ्गः । सोऽपि दानवो भूत्वा तत एव मृतः । एतान्यन्यानि (च) कर्माणि कृतानि मर्तृदामोदरेण ।]
- ९१ दामकः—मादुल ! पञ्चं द्राव चिट्टदु । अज्ज भट्टिदामोदळो इमपिं बुन्दावणे गोवकण्णआहि पह हळ्ळीपसं णाम पकीळ्ळिदुं आअ-च्छदि । [मादुल ! सर्वं तावत् तिष्ठतु । अद्य मर्तृदामोदरोऽस्मिन्
- ९६ बुन्दावने गोपकन्यकामिः सह हल्लीसकं नाम प्रक्षीडितुमागच्छति ।]
- बृहदगोपालकः—तेण हि पव्वेहि गोवजणेहि पह भट्टिदामोदळप्प हळ्ळीपसं पेक्खम्ह । [तेन हि सर्वेर्गोपजनैः सह मर्तृदामोदरस्य
- ९९ हल्लीसकं पद्यापः ।]

दामकः— जं मादुल्लो आणवेदि । [यद् मातुल आज्ञापयति ।]

(निष्क्रान्तौ ।)

१०२

प्रवेशकः ।

(प्रविश्य)

बृद्धगोपालकः—

अणुदिअमत्ते पुच्ये पणमह पच्चादळेण पीपेण ।

णिच्चं जगमादूणं गोणाणं अमिदपुण्णाणं ॥ १ ॥

अहो अम्हाणं पक्कणाणं पमिद्धी । आडोवपज्जाओ पट्टहरूबवेसाओ
घाहळिटुं गच्छामो । अम्हाअं गोवकण्णआओ ! घोपपुन्दळि !

३ वणमाळे ! चन्दळेहे ! मिअक्खि ! आअच्छह आअच्छह पिग्घं ।

[अनुदितमात्रे सूर्ये प्रणमत सर्वादरेण शीर्षेण ।

नित्यं जगन्मातृणां गवाममृतपूर्णानाम् ॥ १ ॥

अहो अस्माकं पक्कणानां समृद्धिः । आटोपसज्जाः पट्टहरूपवेया व्याहर्तुं
गच्छामः । अस्माकं गोपकन्यकाः ! घोपसुन्दरि ! वनमाळे ! चन्द्ररेखे !

३ मृगाक्षि ! आगच्छतागच्छत शीघ्रम् ।]

(ततः प्रविशन्ति सर्वाः ।)

सर्वाः— मादुल्ल ! वन्दामो । [मातुल ! वन्दामहे ।]

६ बृद्धगोपालकः— दाळिआ ! एषो भट्टा दामोदल्लो गोक्खीरपण्डरेण
भट्टिणा पक्कळिपणेण पट्ट गोवाळएहि अ परिवुदो गुहाणिक्खित्तो
पिहो विअ इदो एव्व आअच्छदि । [दारिकाः ! एष भर्ता दामो-

९ दरः गोक्षीरपाण्डरेण भर्ता सङ्कर्षणेन सह गोपालकैश्च परिवृतः गुहानिक्षितः
सिंह इवेत एवागच्छति ।]

(ततः प्रविशति गोपजनपरिवृतो दामोदरः सङ्कर्षणश्च ।)

१२ दामोदरः— (सविस्मयम्) अहो प्रकृत्या रमणीयानां गोपकन्यकानां
वेपप्रहणविशेषः ।

(सर्वे नृत्यन्ति ।)

१८ बृद्धगोपालकः—ही ही पुट्टु ईदं । पुट्टु वाइदं । पुट्टु णचिदं । जाव
अहं वि णच्चेमि । परिस्सन्तो खु अहं । [ही ही सुष्ठु गीतम् ।
सुष्ठु वादितम् । सुष्ठु नर्तितम् । यावदहमपि नृत्यामि । परिभ्रान्तः
खल्वहम् ।] (प्रविश्य)

२१ गोपालकः—हा हा भट्टा अबक्कमदु इमादो देसादो । [हा हा भर्ता
अपक्रामत्वस्माद् देशाद् ।]

दामोदरः—दामक ! किमसि सम्भ्रान्तः ।

२४ गोपालकः—एषो अळिङ्गवृषभो णाम द्वाणवो पिण्डीकिदणीग्घादरूवो
भूमिदलं खुरपुडेहि ळिहन्तो, जण्य घोपो मेघरवत्ति पङ्क्तिदो
जावो । [एषोऽरिष्टवृषभो नाम दानवः पिण्डीकृतनिर्घातरूपो भूमितलं

२७ खुरपुटैल्लिखन्, यस्य घोपो मेघरव इति शङ्कितो जातः ।]

दामोदरः—एवं, प्राप्तोऽरिष्टर्षभः । इमा नो गोपदारिका दारकांश्च
गृहीत्वैतत् पर्वतशिखरमारुह्य दुरात्मनो मम च युद्धविशेषं पश्य-

३० त्वार्यः । अहमस्य दर्पप्रशमनं करोमि ।

(सङ्कर्षणस्तैः सह निष्क्रान्तः ।)

दामोदरः—एष एष दुरात्मारिष्टर्षभः ।

कृत्वा सुरैर्भूमितलं प्रमिश्रं शृङ्गेश्च कृतानि समाक्षिपंश्च ।

भयार्तगोपैः प्रसमीक्ष्यमाणो नदन् समाघायति गोवृषेन्द्रः ॥४॥

(ततः प्रविशत्यरिष्टर्षभः ।)

अरिष्टर्षभः—एष भोः ।

शृङ्गाप्रकोटिकिरणैः समिवालिखंश्च

शत्रोर्वधार्थमुपगम्य वृषस्य रूपम् ।

वृन्दावने सललितं प्रतिगर्जमान-

माक्रम्य शत्रुमहमद्य मुखं घराभि ॥ ५ ॥

हुङ्कारशब्देन ममेह घोषे स्तवन्ति गर्भा वनिताजनस्य ।

सुरामपातैर्लिखितार्धचन्द्रा प्रकम्पते सद्रुमकानना भूः ॥ ६ ॥

क नु खलु गतो नन्दगोपपुत्रः । भो नन्दगोपपुत्र ! कासि ।

दामोदरः— भो गोवृषाधम ! इत इतः । एष स्थितोऽस्मि ।

१ अरिष्टर्षभः— (दृष्ट्वा) अहो,

सारवान् खल्वयं बालो यो मां दृष्ट्वा महाबलम् ।

उग्ररूपं महानादं नैव मीतो न विस्मितः ॥ ७ ॥

दामोदरः—

किमेतद् भो ! भयं नाम भवतोऽद्य मया श्रुतम् ।

मीतानामभयं दातुं समुत्पन्नो महीतले ॥ ८ ॥

अरिष्टर्षभ— भो ! बालस्त्वम् । अतः खलु भयं न जानासि ।

दामोदरः— भो गोवृषाधम ! किं बाल इति मां प्रधर्षयसि ।

किं दृष्ट्वा कृष्णसर्पेण बालेन न निह्न्यते ।

बालेन हि पुरा कौञ्च स्कन्देन निधनं गतः ॥ ९ ॥

भवितव्यम् ।

अपीदं शृणु मूर्ख ! त्वं कठिनोपलसञ्चयः ।

किं न पृथ्वमात्रेण शैलो वज्रेण पातितः ॥ १० ॥

अरिष्टर्षभ— भो नन्दगोपपुत्र ! किं व्यसितम् ।

दामोदरः— त्वां निधनमुपनेतुम् ।

२ अरिष्टर्षभः— समर्थो भवान् ।

दामोदरः— कः संशयः ।

अरिष्टर्षभ— तेन हि गृह्यतां स्वजातिसदृशं ग्रहरणम् ।

३ दामोदरः— ग्रहरणमिति । हं भोः !

गिरितटकठिनांसावेव वाहू ममेतौ

प्रहरणमपरं तु त्वाद्दशां दुर्बलानाम् ।

अथ मम भुजदण्डैः पीड्यमानश्च शीघ्रं

यदि न पतसि भूमौ नास्मि दामोदरोऽहम् ॥ ११ ॥

अरिष्टर्षभः— तेन हि प्रवर्ततां युद्धम् ।

दामोदरः— भो गोवृषाधम ! यदि ते शक्तिरस्ति, मां पादेनैकेन

३ स्थितं स्थानात् कम्पय ।

अरिष्टर्षभः— कोऽत्र संशयः । (तथा कर्तुं चेष्टयित्वा मूर्छितः पतति ।)

दामोदरः— भो गोवृष ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि । अनेन वीर्येण

६ भवान् गर्वितः ।

अरिष्टर्षभः— (आश्वस्य, आत्मगतम्) अहो दुष्प्रसङ्गोऽयं घालः ।

रुद्रो पायं भवेच्छक्रो विष्णुर्बापि स्वयं भवेत् ।

अमिध्या खलु मे तर्कः स एव पुरुषोत्तमः ॥ १२ ॥

आ,

यत्र यत्र धनं जातास्तत्र तत्र त्रिलोकधृत् ।

दानयानां वधार्थाय वर्तते मधुसूदनः ॥ १३ ॥

अथतु । विष्णुना हतस्याप्यक्षयो लोको मे भविष्यति । तस्माद् युद्धं

करिष्यामि । (प्रकाशम्) भो नन्दगोपपुत्र ! पुनरपि जातो मे दर्पः ।

१ दामोदरः— हम् । तिष्ठ तिष्ठेदानीम् ।

किं गर्जसे भुजगतो मम गोवृषेन्द्र !

पातप्रवृद्ध इव वार्षिककालमेघः ।

एहि क्षिपामि धरणीतलमभ्युपेहि

वज्राहतस्तट इवाञ्जनपर्यवस्य ॥ १४ ॥

(तथा कृत्वा) एष दुरात्मारिष्टर्षभः,

विद्यतरुधिरधाराक्लिन्ननासास्यनेत्रं

चलितककुदबाल प्रस्फुरत्पादकर्णः ।

निपतति विगतात्मा भूतले बभ्रमिन्नो

गिरिरिव शिरसामैर्गोवृषो दानवेन्द्रः ॥ १५ ॥

(प्रविश्य)

दामकः-जैदु भट्टा । एषो भट्टा पङ्कजिषणो पन्वदादो जमुणाहळे
३ फाळिओ णाम महाणाओ उट्टिदो त्ति पुणिअ तं पडिगओ ।
याळेहि याळेहि भट्टा । पङ्कजिषणं । [जयतु मर्ता । एष मर्ता
संकर्षणः पर्वताद् यमुनाह्रदे कालियो नाम महानाग उदित इति श्रुत्वा
६ त प्रतिगतः । धारय धारय भर्तः । संकर्षणम् ।]

दामोदरः-कालियो नाम मयापि श्रूयते सदर्पः पन्नगपतिः । भव-
त्यहमस्य दर्पप्रशमनं करोमि ।

गोत्राङ्गणादयस्तेन सुजूप्यन्ते किल प्रजाः ।

अद्यप्रभृति शान्तात्मा निष्प्रभः स भविष्यति ॥ १६ ॥

(निष्क्रान्तौ ।)

तृतीयोऽङ्कः ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति दामोदरः ।)

दामोदरः—

एता मत्तचकोरशावनयनाः प्रोद्भिन्नकम्रस्तनाः

फान्ताः प्रस्फुरिताघरोष्ठरुचयो विस्वस्तकेशस्रजः ।

सम्भ्रान्ता गलितोत्तरीयवसनास्त्रासाकुलव्याहृता-

क्वस्ता मामनुयान्ति पन्नगपतिं ध्रुवैव गोपाङ्गनाः ॥ १ ॥

(ततः प्रविशन्ति गोपकन्यकाः ।)

सर्वाः—मा खु मा खु भेट्टा ! एदं जल्लसअं पविसिदुं । एसो खु
१ दुद्धमहोरअकुल्लावासो । [मा खल्ल मा खल्ल भर्तः ! एतं जल्लासं
प्रवेष्टुम् । एष खल्ल दुद्धमहोरअकुल्लावासः ।]

दामोदरः— न खल्ल न खल्ल विषादः कार्यः । पश्यन्तु भवत्यः ।

निष्पक्षिव्यालयूयं भयचक्षितकरिघ्नातविप्रेक्षितान्मो-

गन्मीरं रत्नगन्धीरं हृदमुदधिनिभं क्षोभयन् सम्प्रविश्य ।

गोपीभिः शङ्किताभिः प्रियहितवचनैः पेशलैर्वार्यमाणः

कालिन्दीवासरक्तं भुजगमतिबलं कालियं धर्ययामि ॥ २ ॥

सर्वाः—भेट्टा ! पङ्कलिषण ! बाळेहि बाळेहि भट्टिदामोदलं ।

[भर्तः ! संकर्षण ! वारय वारय भर्तृदामोदरम् ।]

१ (प्रविश्य)

सङ्कर्षणः—अलमलं भयविषादाभ्याम् । दर्शितोऽनुरागः । पश्यन्तु
भवत्यः ।

विपदहनशिखाभिर्यन्मुखात् प्रोदूतामिः

कपिशितमशिवाभिश्चक्रवालं दिशानाम् ।

सरभसमभियान्तं कृष्णमालक्ष्य शङ्की

नमयति शिरसान्तर्मण्डलं चण्डनागः ॥ ३ ॥

सर्वाः—हं भट्टिदामोदये वि ताविसो एन । [हं भट्टिदामोदयेऽपि तादृश एव ।]

३ दामोदरः—सर्वप्रजाहितार्थं द्रुततरं नागं मे वशं करोमि । (इति द्रुद प्रविष्टः ।)

सर्वाः—हा हा धूमो उट्टिदो । [हा हा धूम उत्थित ।]

४ दामोदरः—अहो हुदस्य गाम्भीर्यम् । इह हि,
सितेतरामुप्रदुकूलकान्तिद्रुतेन्द्रनीलप्रतिमानवीचिम् ।
इमामहं कालियधूमधूमां सान्त्विषामि यमुनां करोमि ॥ ४ ॥
(निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति वृद्धगोपालकः ।)

५ वृद्धगोपालकः—हा भट्टा ! एषो कण्ठआहि वालिअमाणो जमुणा हलं पविट्ठो । मा खु मा खु पाहणं कलिअ पविपिबुं । एत्थ वग्घा यराहा हत्थिणो पाणीअं पिबिअ तहिं तहिं एव्व विमरन्ति ।

६ कइं ण विस्सदि । किं दाणिं करोमि । होदु, इमं दानं कुम्भपल्लाअं आलुहिअ णिज्झाआमि । (आश्वासनलेख्य) हा हा धूमो उट्टिदो । [हा भनः ! एष कन्यकामिर्वायमाणो यमुनादूदः प्रविष्टः । मा खलु

७ मा एउउ साहसं कृत्वा प्रवेष्टुम् । अन व्याघ्रा वराहा हस्तिनः पानीय पीत्वा तन तनैव विभ्रियन्ते । कथं न दृश्यते । किमिदानीं करोमि । मयदु, इमं तावत् कुम्भपलाशमारुह्य निष्पायामि । हा हा धूम

८ उत्थितः ।]

सङ्कर्षण.—पदयन्तु भवत्याः ।

दामोदरोऽयं परिगृह्य नागं विश्वोभ्य तोयं च समूलमस्य ।

भोगे स्थितो नीलमुजङ्गमस्य मेघे स्थितः शक्र इवावभाति ॥ ५ ॥

वृद्धगोपालक—ही ही पाहु भट्टा ! पाहु । [ही ही साधु मर्तः ! साधु ।]

३ (ततः प्रविशति कालियं गृहीत्वा दामोदरः ।)

दामोदरः—एष भोः !

निर्मत्स्य कालियमहं परिविष्फुरन्तं

मूर्धाञ्चितैकचरणभ्रलबाहुकेतुः ।

भोगे विषोल्बणफणस्य महोरगस्य

हृष्टीसकं सललितं रुचिरं बहामि ॥ ६ ॥

सर्वाः—अच्छळीअं भट्टा ! अच्छळीअं । कालिअस्स पञ्च फणाणि
अक्कमन्तो हळ्ळीपअं पकीळदि । [आश्चर्यं भर्तः ! आश्चर्यम् ।

३ कालियस्य पञ्च फणानाक्रमन् हृष्टीसकं प्रकीडति ।]

दामोदरः—यावद्दहमपि पुष्पाण्यपचिनोमि ।

कालियः—आः,

लोकालोकमहीधरेण भुवनाभोगं यथा मन्दरं

शैलं शर्वधनुर्गुणेन फणिना यद्वच्च यादेगेनिधौ ।

स्थूलाखण्डलहस्तिहस्तकठिनो भोगेन संवेष्टितं

स्वामेव त्रिदशाधिवासमधुना सम्प्रेषयामि क्षणात् ॥७॥

बृहगोपालकः—हा हा भट्टा ! । एसो भट्टिदामोदळो पुष्फाणुकारेहि
पदेहि आआखन्तं विअ जमुणाहळं महानाअं पादेण परिघट्ट-

३ अन्तो पुष्फाणि अवङ्गोदि । (अवतीर्य) पाहु भट्टा ! पाहु ।

फळ्ळेहि फळ्ळेहि । अहं वि पहाओ होमि । अहो भाआमि
भट्टा ! भाआमि । जाय इमं वुत्तन्तं जन्दगोवप्प निवेदेमि ।

६ (निष्क्रान्तः ।) [हा हा भर्तः ! एष भर्तृदामोदरः पुष्पानुकारम्यां पदा-
भ्यामाकारवन्तमिव यमुनाह्रदं महानागं पातेन परिघट्टयन् पुष्पाण्यवचिनोति ।

साधु भर्तः ! साधु । फल्लय फल्लय । अहमपि सहायो भवामि । अहो

९ विमेषि भर्तः ! विमेषि । यावदिमं वृत्तान्तं जन्दगोपाय निवेदयामि ।]

दामोदरः—

विध्वस्तमीनमकराद् यमुनाह्रदान्ताद्

दर्पोच्छ्रयेण महता दृढमुच्छ्वसन्ताम् ।

आशीविषं कलुषमायतवृत्तभोग-

मेप प्रसह्य सहसा भुवि विक्षिपामि ॥ ८ ॥

कालियः—एष भोः !

रोपेण धूमायति यस्य देहस्तेनैव दाहं पृथिवी प्रयाति ।

१ ज्वालावलीभिः प्रदहामि सोऽहं रक्षन्तु लोकाः समरुद्रणास्त्याम् ॥ ९ ॥

दामोदरः—कालिय ! यदि ते शक्तिरस्ति, दह्यतां ममैको भुजः ।

कालियः—हहह,

चतुःसागरपर्यन्तां ससप्तकुलपर्वताम् ।

वदेयं पृथिवीं कृत्वा किं भुजं न वहामि ते ॥ १० ॥

हं, तिष्ठेदानीम् । एष त्वां अस्मीकरोमि । (विपामि मुञ्चति)

दामोदरः—हन्त दर्शितं ते वीर्यम् ।

२ कालियः—प्रसीदतु प्रसीदतु भगवान् नारायणः ।

दामोदरः—अनेन वीर्येण भवान् गर्वितः ।

३ कालियः—प्रसीदतु भगवान् ।

गोयर्थन्तोद्धरणमप्रतिमप्रभावं

बाहुं सुरेश ! तव मन्दरतुल्यसारम् ।

का शक्तिरस्ति मम दग्धुमिमं सुवीर्यं

यं संश्रितास्त्रिभुवनेश्वर ! सर्वलोकाः ॥ ११ ॥

भगवान् ! अज्ञानादतिक्रान्तवान्, सान्त्व.पुरः शरणागतोऽस्मि ।

४ दामोदरः—कालिय ! किमर्थमिदानीं यमुनाह्रदं प्रविष्टोऽसि ।

३ कालियः-भगवतो वरवाहनाद् गरुडाद् मीतोऽहमिह प्रविष्टोऽस्मि ।
तदिच्छामि गरुडादभयं भगवत्प्रसादात् ।

दामोदरः-भवतु भवतु ।

मम पादेन नागेन्द्र ! चिह्नितं तव मूर्धनि ।

सुपर्ण एव दृष्ट्वेवमभयं ते प्रदास्यति ॥ १२ ॥

कालियः-अनुगृहीतोऽस्मि ।

दामोदरः-प्रविशतु भवान् ।

४ कालियः-यदाज्ञापयति भगवान् नारायणः ।

दामोदरः-अथवा एहि सावन् ।

कालियः-भगवन् ! अयमस्मि ।

५ दामोदरः-अद्यप्रभृति गोब्राह्मणपुरोगासु सर्वप्रजास्यप्रमादः कर्तव्यः ।

कालियः- भगवन् ! मद्विषदूषितमिदं जलम् । तदिदानीमेव विषं
संहृत्य तमुनाद्दानिष्कामामि ।

६ दामोदरः-प्रतिनियतेतां भवान् ।

कालियः-यदाज्ञापयति भगवान् नारायणः । (सपरिजनो निष्क्रान्तः ।)

दामोदरः-यावदहमपि दूदाद् गृहीतानि पुष्पाणि गोपकन्यकाभ्यः

१२ प्रयच्छामि ।

सर्वाः-एतो भट्टा अम्हाणं हिअआणन्दं करन्तो अक्खदसरीरो
इदो एव आअच्छदि । जेटु भट्टा । [एष मर्तास्माकं हृदयानन्दं

१५ कुर्वन् अद्यतशरीर इत एवागच्छति । वयन्तु मर्ता ।]

सकुर्पणः-दिष्टया गोब्राह्मणहितं कृतम् ।

दामोदरः-गृह्यन्तां पुष्पाणि ।

सर्वाः-भट्टा ! एदाणि मुणिसङ्घेहि अणवद्दुप्पाणि पुष्पाणि पब्बा-

१८ मिट्ठाणि चन्दादिक्किरणेहि अपरिमहिदाणि । माआमो भट्टा ! !

[मर्तः ! एतानि मुनिसङ्घैरनवचितपूर्वाणि पुष्पाणि परामृष्टानि चन्द्रा-
दित्यकिरणैरपरिमितानि । निमीमो मर्तः ! ।]

२३ दामोदरः—पूर्वं दृष्टभया चित्रस्तास्तपरिचयः । न भेतव्यं न
भेतव्यम् । इदानीं खलु मत्करस्पर्शनात् सौम्यभावमुपगतानि
गृह्यताम् ।

२४ सर्वाः—जं भट्टा आणवेदि । [यद् भर्ताज्ञापयति ।]

(प्रविश्य)

मटः—भो गोपालक ! क गतो नन्दगोपपुत्रः ।

२५ गोपालकः—एषो भट्टा कालिभं नाम महाणाभं परिपीडितं गोप-
कण्णआहिं परिबुद्धो द्विजो । [एष भर्ता कालिय नाम महानाभं
परिपीड्य गोपकन्यकामिः परितृतः स्थितः ।]

३० मटः—(उपगम्य) भो नन्दगोपपुत्र ! अनुगतार्थनामधेयस्य महा-
राजस्योपसेनस्य पुत्रः कंसराजो भवन्तमाज्ञापयति ।
दामोदरः—कथमाज्ञापयतीति ।

३१ मटः—मधुरायां धनुर्महो नाम महोत्सवो भविष्यति । तमनुभवितुं
सपरिजनाभ्यां भवद्भ्यामागतव्यमिति ।

दामोदरः—आर्य । अयं ननु देवरहस्यकालः ।

३२ सङ्घर्षेण—शीघ्रमिदानीं गमिष्याव ।

दामोदरः—यादम् । प्रथमः कल्पः । एष भोः !

प्रभ्रष्टरत्नमुकुटं परिकीर्णकेशं

विच्छिन्नहारपतिताङ्गदलम्बसूत्रम् ।

आकृष्य कंसमहमद्य दृढं निदग्निं

नागं मृगेन्द्र इव पूर्वकृतावलेपम् ॥ १३ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

चतुर्थोऽङ्कः ।

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति राजा ।)

३ राजा—

श्रुत्वा ब्रजे विपुलविक्रमवीर्यसत्त्वं

दामोदरं सह धलेन समाचरन्तम् ।

आदिश्य कार्मुकमहं तमिहोपनीय

महेन रङ्गगतमद्य तु घातयामि ॥ १ ॥

ध्रुवसेन ! ध्रुवसेन !

(प्रविश्य)

१ भटः—जयतु महाराजः ।

राजा—ध्रुवसेन ! किमागतो नन्दगोपपुत्रः ।

भटः—श्रोतुमर्हति महाराजः—प्रविशन्नेव दामोदरः ससङ्कर्षणो

६ गोपजनपरिवृतो रजकेभ्यो वस्त्राण्याच्छिद्य गृहीतयानिति श्रुत्वा

महामात्रेणोत्पलापीडो नाम गन्धहस्ती सञ्चोदितस्त्रिमणिघात-

यितुम् । ततः,

तमापवन्तं सहसा समीक्ष्य संमीतगोपालकवृन्दमध्ये ।

बालो धलेनाद्रिनिभं गजेन्द्रं दन्तं समाकृष्य जघान क्षीघ्रम् ॥ २ ॥

राजा—कथं जघानेति । गच्छ । भूयो क्षायतां वृत्तान्तः ।

भटः—यदाक्षापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु

३ महाराजः । एष इदानीं नन्दगोपपुत्र वत्सवाचिकारोच्छ्रितध्वज-

पताकमवसक्तमाल्यदामालङ्कृतमुत्थापितागुरुधूपसमाकुर्वं राज-

महापर्यं प्रविश्य राजकुलद्वारे गन्धसमुद्गायसत्तद्वस्त्रां मदनिकां नाम

६ कुन्जिकां दृष्ट्वा तस्या हस्ताद् गन्धमादाय स्वगात्रमनुलिप्य

तेनैव हस्तेन कुन्जस्यानुमार्जनेन विगतकुञ्जभाषां तां वृत्त्वा

१. ४ (मे) तगो०

मुष्टिकः—

बोहमयमुष्टिद्वयो णामेण अ मुष्टिओ लुट्ठि ।

पावेमि अज्ज व्यामं गिल्लिवल्लूटं जहा वज्जो ॥ ५ ॥

[लोहमयमुष्टिद्वयो नाम्ना च मुष्टिको रुष्टः ।

पातयाम्यद्य रामं गिरीवरकूटं यथा वज्रः ॥]

भटः—एष महाराजः । उपसर्पेतां भवन्तौ ।

उभौ—(उपेत्य) जेदु भट्टा । [जयदु भर्ता ।]

१ राजा—चाणूरमुष्टिकौ ! सर्वप्रयत्नेन युवाभ्यामानृत्यं कर्तव्यम् ।

उभौ—सुणादु भट्टां । अद्धिदकरणसन्धावन्धप्पहारेहि जुद्धविसेसेहि

सिद्धिं गच्छामो । हं पेक्खदु भट्टा । [शृणोदु भर्ता ।

६ (अद्धिद !) करणसन्धावन्धप्रहारेयुद्धविशेषैः सिद्धिं गच्छामः । इं पश्यतु भर्ता ।]

राजा—बाढमेवं क्रियताम् । ध्रुवसेन । प्रवेश्यतां गोपदारकौ ।

९ भटः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशतो दामोदरसङ्कर्षणौ ध्रुवसेनेन सह ।)

दामोदर—आर्य ।

मर्त्येषु जन्म विफलं मम तानि घोये

कर्माणि चाद्य नगरे घृतये न तावत् ।

यावन्न कंसहृत्तकं युधि पातयित्वा

जन्मान्तरासुरमहं परिकर्षयामि ॥ ६ ॥

सङ्कर्षणः—

प्रविश्य रङ्गं कृतलोहमुष्टिं तं मुष्टिना मुष्टिकमद्य रुष्टम् ।

हत्वा चरिष्याम्यनिलप्रचण्डः प्रलम्बमम्भोदमिवान्तरिक्षे ॥७॥

भटः—एष महाराजः । उपसर्पेतां भवन्तौ ।

उभौ—आः कस्य महाराजः ।

३ भटः— सर्वस्य जगतोऽस्माकं च ।

दामोदरः— अद्यप्रभृति न भविष्यति ।

भटः— जयतु महाराजः । एतौ तौ ।

६ राजा— (निलोक्य) अयं स दामोदरः । अहो,

श्रीमान् मदान्धगजधीरविलासगामी

श्यामः स्थिरांसभुजपीनविकृष्टवक्षाः ।

पूर्वं श्रुतानि चरितानि न चित्रमस्य

लोकत्रयं हि परिषर्तयितुं समर्थः ॥ ८ ॥

अयं तु ललितगन्मीराकृतिः पूर्यजोऽस्य राम इति श्रूयते ।

अमिनवकमलामलायताक्षः शशिनिभमूर्तिस्द्वारनीलवासाः ।

रजतपरिघयुक्तदीर्घबाहुश्चलद्सितोत्पलपत्रचित्रमालः ॥ ९ ॥

दामोदरः— आर्य ! एतावेवाद्याभ्यां युद्धसन्नद्धापिति मन्ये ।

सङ्कर्षणः— भवितव्यम् ।

३ राजा— ध्रुवसेन ! प्रवर्ततां युद्धम् ।

भटः— यदाज्ञापयति महाराजः (माला क्षिपति ।)

मञ्जौ— अहो ! यादेयं यादेयं सहस्रपटहाणि । [अहो ! याद-

६ यत चादपत सहस्रपटहान् ।]

चाणूरः— एहि दामोदळ ! अज्ज मे भुजजुअळेहि सिद्धि गच्छ ।

[एहि दामोदर ! अद्य मे भुजयुगलेन सिद्धि गच्छ ।]

९ दामोदरः—

प्राप्तोऽस्मि विष्ट मम वेगमिमं सहस्र

मुष्टिकः— ए ए व्याम ! अज्ज मे मुष्टिपिट्ठिगतगळिअल्लुहिळपटळमज्जो

जीविअं लज्जसि । [ए ए राम ! अद्य मे मुष्टिपिट्ठमानगळितरुधिर-

३ पटलमज्जो जीवितमुज्जसि]

१. वादे (ह) वादे (ह).

सङ्कर्षणः—

त्वामद्य मुष्टिक ! यमाय निवेदयामि ।

६ (सर्वे नियुद्धं कुर्वन्ति ।)

दामोदरः—(चाणूरं निहत्य)

भग्नास्थिरेष निहतो

सङ्कर्षणः—

निहतो मयापि

दामोदरः—

कंसासुरं च यमलोकमहं नयामि ॥ १० ॥

(प्रासादमारुह्य कंसं शिरसि निगृह्य पातयित्वा) एष एष दुरात्मा कंसः,

यिस्तीर्णलोहितमुखः परिवृत्तनेत्रो

भग्नांसकण्ठकटिजानुकरोरुजङ्घः ।

विच्छिन्नहारपतिताङ्गदलम्यसूत्रो

वज्रप्रभमशिशिरः पतितो यथाद्रिः ॥ ११ ॥

(नेपथ्ये)

हा हा महाराजः ।

१ (पुनर्नेपथ्ये)

भो भो घृणिगोधाः ! अनाघृष्टिशिवकहृदिकपृथुकसोमदत्ताक्रूर-

प्रमुखाः ! अयं खलु भर्तृपिण्डनिष्कयस्य कालः । शीघ्रमागच्छन्तु

६ भवन्तः ।

दामोदरः— आर्य ! संवार्यतां सैन्यम् ।

सङ्कर्षणः— अयमयं वारयामि ।

द्रुततरगरयेभभ्रान्तयोधोप्रनादं

विलसदमलपद्मप्रासशक्त्युष्टिकुन्तम् ।

पवनवलचिकीर्णं फेनजालोर्मिमालं

जलनिधिमिव दोर्भ्यां क्षोभयाम्येष सैन्यम् ॥ १२ ॥

(ततः प्रविशति वसुदेवः ।)

वसुदेवः—भो भो मधुरावासिनः । अलमलं साहसेन ।

ज्येष्ठोऽयं मम तनयस्तु रौहिणेयो

देवक्यास्तनयमिमं च किं न वित्य ।

सन्नाहं त्यजत किमायुधैश्च कार्यं

कंसार्थं स्वयमिह विष्णुराजगाम ॥ १३ ॥

सङ्कर्षणः—(विलोक्य) अये तातः । तात ! सङ्कर्षणोऽहममिवादये ।

दामोदरः—तात ! दामोदरोऽहममिवादये ।

३ वसुदेवः—अक्षयप्रिजयिनौ भवेतां भवन्तौ । सत्पुत्रजन्मफलमद्य
प्राप्तवानरिम ।

उभौ—अनुगृहीतौ स्वः ।

६ वसुदेवः—कोऽत्र ।

(प्रविश्य)

भटः—जयत्वार्यपुत्रः ।

९ वसुदेवः—अपयिष्यन्तां कलेवराणि ।

भटः—यदाज्ञापयत्यार्यपुत्रः ।

गोपालदा.सर्वे—ही ही गोवाळजाणं रज्जं संनुत्तं । [ही ही

१२ गोपालमानः शय्यं संवृत्तम् ।]

वसुदेवः—कोऽत्र ।

भटः—जयत्वार्यपुत्रः ।

१५ वसुदेव—गच्छ, शीघ्रं दामोदरस्यादेशादनाभृष्टिमाज्ञापय—महा-
राजमुमसेनमपनीय निगलान्निर्वृत्तामिपेकं कृत्वा प्रवेशयेति ।

मरुः—यदाज्ञापयत्यार्यपुत्रः । (निष्क्रान्तः ।)

१८ वसुदेवः—अये,

नदन्ति सुरसूयाणि वृष्टिः पतति कौसुर्मा ।

कंसान्तकस्य पूजार्थं प्रायो देवाः समागताः ॥ १४ ॥

(नेग्ये)

श्रीमानिमां कनकचित्रितहर्म्यमालं

विस्तीर्णराजमवनापणगोपुरद्वारम् ।

पायान् सदैव मधुरां कमलायताम्-

स्त्रिलोक्याजिन् सुरधरस्त्रिदशेन्द्रनाथः ॥ १५ ॥

वसुदेवः—भो भो मधुरावासिनः ! शृण्वन्तु शृण्वन्तु भवन्तः ।

अस्य खलु दैत्येन्द्रपुराणलोत्पाटनपटोः सर्वक्षत्रपराङ्मुखावलोकितो

१ वसुदेवसन्मयस्य वामुदेवस्य प्रसादान् पुनरधिगतराज्यस्योपसेनस्य
शासनमिदानीमवधुष्यते ।

सर्वे—प्रतिष्ठितमिदानीं वृष्णिराज्यम् ।

६ वसुदेवः—प्रवेदयतां महाराजः ।

मरुः—यदाज्ञापयत्यार्यपुत्रः । (निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशत्युपसेनः ।)

९ उपसेनः—

चिरोपरोधसम्प्रातः हेतो मे केशिमूदनान् ।

अपनीतः स्वर्दीर्घेण यथा विष्णोः जगत् (तु ? तो) ॥ १६ ॥

भगवत्प्रसादाद् व्यसनार्णवादुच्चारितोऽस्मि ।

(ततः प्रविशति नारदः ।) .

नारदः—कंसे प्रमयिते विष्णोः पूजार्थं देवशासनान् ।

सगन्धर्वाप्सरोमिश्र देवलोकादिद्वागतः ॥ १७ ॥

दामोदरः—अये देवर्षिर्नारदः । देवर्षे । स्वागतम् । इदमर्घ्यं पाद्यं च ।

नारदः—सर्वं गृह्णामि । गन्धर्वाप्सरसो गायन्ति ।

नारायण । नमस्तेऽस्तु प्रणमन्ति च देवताः ।

अनेनासुरनाशेन मही च परिरक्षिता ॥ १८ ॥

दामोदरः—देवर्षे ! परितुष्टोऽस्मि । किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ।

नारदः—

प्रहृष्टो यदि मे विष्णुः सफलो मे परिश्रमः ।

गमिष्ये विबुधावास सह सर्वैः सुरोत्तमैः ॥ १९ ॥

दामोदरः—गच्छतु भवान् पुनर्दर्शनाय ।

नारदः—यदाज्ञापयति भगवान् नारायणः । (निष्क्रान्तः ।)

(भरतवाक्यम्)

इमा सागरपर्यन्ता हिमवद्विन्ध्यकुण्डलाम् ।

महीमेकातपत्राङ्गां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ २० ॥

(निष्क्रान्तः सर्वे)

पञ्चमोऽङ्कः ।

अवसितं बालचरितम् ॥

श्लोकानुक्रमणिका ।

अगणितपरि	I.	10	कोऽयं विनिष्प	II.	4
अणुदिभम	III.	1	कौमोदकी ना	I.	24
अतः प्रविश्य	II.	25	क्रोधेन नश्य	II.	3
अनन्तवीर्यः	I.	7	क्षीणिषु देवासुर	I.	4
अपीदं शृणु	III.	10	गिरितटरुडि	III.	11
अप्रकाशा इव	I.	16	गोमाक्षणाद	III.	16
अभिनयकम्	V.	9	गोवर्धनोद्ध	IV.	11
अयं हि सप्त	II.	17	चक्रशाङ्गदा	I.	27
अहं गगन	I.	3	चक्रोऽस्मि कृष्ण	I.	22
अहं सुपर्णो	I.	21	चतुस्सागरप	IV.	10
अहं हि नीलः	II.	23	विरोपरोध	V.	16
आपीडदाम	V.	8	जाने नित्यं व	I.	29
इमां नदीं आ	I.	18	उपेष्टोऽयं मम	V.	13
इमां सागराः	V.	20	तमसा संवृते	I.	17
एकांशपवितो	II.	18	तमापतन्तं	V.	2
एताः प्रकुल	III.	2	सीक्षामं दूळ	II.	19
एता मत्तचक्रो	IV.	1	दामोदरोऽय	IV.	5
एतो म्निह पुद्ग	V.	4	दारिका वा कु	II.	14
कस्मिन्जाते स	II.	11	दारिकेये मृता	II.	16
कंसे प्रमथिते	V.	17	दुष्टिणविणद्ध	I.	19
कायांष्यकायां	I.	28	द्रुततुरगपथे	V.	12
किं गर्जते भुज	III.	14	न चाहं चिरस	II.	8
किं दष्टः कृष्ण	III.	9	नदन्ति सुरत	V.	14
किं द्रष्टव्यः श	I.	11	नन्दकोऽहं न मे	I.	26
किमेतद् भो !	III.	8	नारायण ! नमस्ते	V.	18
कुण्डोदरोऽहम्	II.	21	नारायणाय	I.	8
कृत्वा खरैर्भू	III.	4	निर्भर्तयं काळि	IV.	6

निष्पक्षिण्याल	IV.	2	लोकानामम	I.	6
पतत्यसौ पुष्प	I.	3	लोकालोचम	IV.	7
परिप्लवजामि गण्डं	II.	9	विध्वस्तमीनम	IV.	8
प्रथमसुतविना	I.	14	विन्ध्यमन्दर	I.	12
प्रभ्रष्टरत्नमकु	IV.	13	विषदहनाशि	IV.	8
प्रविश्य रङ्गं कृत	V.	7	विसृतरुधिर	III.	16
प्रहृष्टो यदि मे	V.	19	विस्तीर्णलोदि	V.	11
प्राप्तोऽस्मि तिष्ठ	V.	10	शङ्खक्षीरवपुः	I.	1
भक्तिः परा मम	I.	5	शङ्खोऽहमस्मि	I.	25
भूतं नमस्तल	II.	10	शाङ्गोऽस्मि वि	I.	23
अमति नमसि	I.	9	शूलोऽस्मि भूत	II.	22
मधूकस्य ऋषेः	II.	15	शृङ्गामकोटि	III.	5
ममोजयो मारुत	II.	24	श्मशानमध्या	II.	5
मम पादेन ना	IV.	12	श्रीमान् सदा	V.	8
मर्त्येषु जन्म वि	V.	6	श्रीमानिमां कन	V.	15
यत्र यत्र ययं	III.	18	श्रुत्वा वजे विपु	V.	1
यद्यस्मि भवतः	I.	20	पण्णां सुतानां	II.	12
यन्मेदिनी प्रच	II.	1	सारवान् खल्व	III.	7
यस्माद्य रक्षि	II.	2	सिन्धुवराभुज	IV.	4
रक्षैर्वसुकडि	III.	3	सुभं निसुभं	II.	9
रुद्रो वार्य भ	III.	12	सौवर्णकान्ततर	II.	6
रोपेण धूमायति	IV.	9	स्मरतापि भयं	II.	18
लङ्कोपमं मम	II.	7	हुङ्कारशब्देन	III.	9
लिम्पतीव त	I.	15	हृदयेनेह तत्रा	I.	18
			लोहमयमुद्रि	V.	5

Metrical Analysis

(Stanzas marked with an asterisk are in Prakṛta.)

अनुष्टुप् (श्लोक)

पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः ।

गुरु पद्यं च पादानां चतुर्णां स्यादनुष्टुभिः ॥

Svapna : I. 2, 7, 10, 15, IV. 6, 8, 9, 10; V. 6, 7, 8, 9, 10, 11; VI. 3, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19. Pratijñā : I. 1, 2, 7, 9, 10, 15-17; II. 5-7, 10, 11, 13; III. 3, 7-9; IV. 8, 10, 14, 15, 17, 19-21, 23-25. Avimaraka : I. 4; II. 4, 10; IV. 7, 14; V. 3; VI. 3, 8, 12-14, 17, 22. Carudatta : I. 7, 19, 22, 24, 25, 27, 28; III. 12, 14-17, 19; IV. 2, 3, 5, 7. Pratimā : I. 4, 6, 9-13, 15-17, 19-21, 23, 24, 26-28, 31; II. 3, 5, 6, 8-12, 15-18, 20; III. 4-6, 8, 10, 12, 14, 16, 19, 20, 23, 24; IV. 3-5, 11, 12, 14, 15, 19, 26, 28; V. 6, 8, 9, 12-15, 20-22; VI. 5, 9-11, 13-15; VII. 5, 8, 13, 15. Abhiṣeka : I. 3, 8, 12, 15, 18-21, 23, 24; II. 3, 7, 12, 13, 15, 16, 18-20, 23, 24; III. 5, 6, 8-11, 13-15, 18, 20, 22, 24-26; IV. 4, 8-11, 14, 16, 19-22; V. 2, 5, 8-10, 12, 14-17; VI. 8-10, 13, 20, 22, 23, 25-29, 35. Pañcaratnam : I. 2, 7, 8, 11, 12, 15, 16, 24, 26, 32, 33, 35, 36, 41, 42, 44, 48-54; II. 4, 6, 8, 12-14, 16, 17, 19-21, 23, 25, 28, 34, 36-38, 41, 47-50, 52, 53, 55-59, 61-69, 71; III. 9, 10, 13, 15, 17-21, 23-26. Madhyamavya-
yoga : I. 2, 7, 12-23, 28-31, 33-40, 42-45, 47, 49-51. Dūtavakyam : I. 1, 2, 7, 8, 16, 17, 20, 25-27, 29-31, 33, 34, 36, 38, 43, 46, 50, 55, 56. Dūtaghāṭakā : I. 6, 7, 15, 17, 18, 21, 24-26, 28, 29, 31, 32, 34-40, 42, 44, 48-50. Karmabhāram : I. 2, 7, 12, 25. Uṇubhaṅ-
gam : I. 33, 37, 41-44, 46-49, 50, 62, 64, 65. Balacari-
tam : I. 3, 11-13, 15-17, 20, 25-27; II. 8, 9, 11, 13-19, 25; III. 7-10, 12, 13, 16; IV. 10, 12; V. 14, 16-20.

इन्द्रवज्रा

स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ नः ।

Avimaraka : III. 5; IV. 2; VI. 2, 15, 16. Pratima : I. 29; IV. 25; VII. 14. Pañicarātram : I. 1, 23, 31, 40, 47; II. 11, 70; III. 3. Dutaghaṭṭakacam : I. 10, 16, 30. Balacaritam : IV. 5, 9.

उपेन्द्रवज्रा

उपेन्द्रवज्रा जहजास्ततो गौ ।

Svapna : V. 13. Avimaraka : I. 9. Cārudatta : I. 10* (Pāda a has one Syllable in excess). Abhiṣeka : I. 26; III. 3, 19; V. 11. Pañicarātram : I. 18. Madhyamavyayoga : I. 52.

उपजाति

स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ नः ।

उपेन्द्रवज्रा जहजास्ततो गौ ॥ (इत्यनयोरुपजातिः ।)

Svapna : V. 5. Pratijñā : I. 5, 12; II. 1; IV. 2. Avimaraka : I. 3, 10; II. 8, 9, 12; III. 18, IV. 6, 15, 16, 17, 21; V. 1. 5; VI. 5, 10, 20, 21. Cārudatta : I. 4, 12,* 23,*; III. 3, 7; IV. 1. Pratima : I. 1; III. 15; IV. 9, 13; V. 3, 4, 5; VI. 16; VII. 3. Abhiṣeka : II. 14; IV. 6; V. 1; VI. 14, 21, 32. Pañicarātram : I. 10, 19, 27, 43, 46; II. 9, 30, 60; III. 12, 14. Madhyamavyayoga : I. 9, 41. Dutavakyam : I. 9, 18, 19, 22, 28, 52, 53. Dutaghaṭṭakacam : I. 2, 9, 19, 36. Kṛṇabharam : I. 18, 17, - (Pāda b is a वंसत्य), Ūrubhangam : I. 30, 38, 45, 47, 48, 55. Balacaritam : I. 2, 4, 7, 21 (Pāda a is a वंसत्य), 22, 24, 28; II. 5, 12, 20, 23, 24; III. 4, 6. IV. 4; V. 2, 7.

शालिनी

मातौ गौ चेष्टाङ्गिनी वंद लोकेः ।

Svapna : I. 13; IV. 6; VI. 10. Pratijñā : I. 13, 18; II. 14; IV. 11. Avimaraka : I. 7; III. 5. Cārudatta : III. 9. Pratimā : II. 13; III. 18; V. 17. Abhiṣeka I. 13,

Pāṇicarātram : I. 22, 23; II. 2, 10, 40, 46. Dūtaghaṭotkacā : I. 20. Bālacaritam : I. 29.

दुतविलम्बित

दुतविलम्बितमाह नमो नरो ।

Abhiṣeka : III. 4.

पुष्पिताम्रा

अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि च नमो जरगात्र पुष्पिताम्रा ।

Svapna : I. 5; VI. 1. Pratijñā : II. 13; IV. 5, 9. Avimāraka : II. 11; III. 4, 9, 11, 13; IV. 12, 20; V. 4; VI. 4, 9, 18. Cārudatta : I. 16, 20. Pratimā : II. 21; IV. 18; V. 19, VI. 8. Abhiṣeka : I. 6, 14, 22; II. 2, 5, 11, 17, 25; III. 2, 16, 23; IV. 3, 5, 12, 18, V. 8; VI. 2, 12, 18, 17, 24, 33. Pāṇicarātram : I. 17, 30; II. 35, 51. Madhyamavyāyoga : I. 4, 24, 25. Dūtavākyam : I. 6, 37.

मुजंगप्रयात

मुजंगप्रयातं चतुर्भिर्यकारैः ।

Abhiṣeka : VI. 15.

वंशस्थ

अतो नु वंशस्थमुदीरितं जरी ।

Pratijñā : III. 2; IV. 18, 22. Avimāraka : IV. 23. Cārudatta : I. 3, 15*, 26; III. 4. Pratimā : III. 18; IV. 20; VI. 1, 2. Abhiṣeka : I. 2. Pāṇicarātram : I. 20, 25, II. 1, 18, 32, 33, 43, 44; III. 1, 8, 11, 10. Madhyamavyāyoga : I. 10. Dūtavākyam : I. 21. Dūtaghaṭotkacā : I. 13, 33. Kārṇabhāram : I. 8, 11, 22 (Pāda aṭṭis इन्द्रवशा), 23. Ūrūbhangam : I. 8. Bālacaritam : I. 18.

वैशदेवी

पञ्चाशैर्भिद्वा वैशदेवी नमो यो ।

Svapna : I. 9. Pratijñā : I. 3; II. 8. Abhiṣeka : I. 1; VI. 5.

प्रहर्षिणी

ध्याताभिन्नजरगाः प्रहर्षिणीयम् ।

Avimāraka : I. 8; IV. 3. Cārudatta : IV. 6. Pratimā
I. 30; IV. 6; V. 18. Abhiṣeka : I. 7, 10, 17; III. 17.
Pañcarātram : II. 3, 54; III. 5. Dutaghatotkacam : I. 4.
Karnabhāram : I. 5. Bālacaritam : I. 6; V. 13.

वसन्तविलका

ज्ञेया वसन्तविलका समजा जगौ गः ।

Svapna : I. 4, 6, 11; IV. 2; V. 1-3; VI. 2, 4, 5, 15.
Pratijñā : I. 4, 6; II. 2, 9; III. 4; IV. 4, 6, 7. Avimāraka :
I. 2, 5, 11; II. 1, 2, 7, 13; III. 1, 7, 8, 10, 12, 15-17,
19; IV. 1, 5, 8, 13, 18, 22; V. 2, 7; VI. 1, 11, 19. Cāru-
datta : I. 2, 5, 8, 9, 11, 18; III. 1, 2, 5, 10, 18; IV. 4.
Pratimā : I. 7, 8, 22; II. 2, 4; IV. 1, 2, 16, 22, 24; V. 10,
11; VI. 4, 6, 7, 12; VII. 4, 6, 7, 9-11. Abhiṣeka : I. 1, 4,
9, 11; III. 21, 27; IV. 7, 13, 23; V. 4, 7, 13, 16; VI. 1, 7.
Pañcarātram : I. 18, 29, 34, 37, 39; II. 27, 31, 42; III.
22. Madhyamavyāyoga : I. 1, 3, 8, 11, 27, 48. Dutavā-
kyam : I. 3-5, 11-14, 23, 41, 42, 44, 49, 54. Dutagha-
ṭotkacam : I. 1, 5, 11, 14, 23, 35, 45, 52. Karnabhāram :
I. 4, 6, 9, 16, 21, 34. Ūrubbhangam : I. 2, 3, 7, 9, 11, 12,
19, 22, 31, 32, 36, 40, 54, 59, 60, 66. Bālacaritam : I.
5, 8, 23; II. 1-4, 6, 7, 10, 21, 22; II. 2, 5, 14; IV. 6, 8,
11, 13; V. 1, 3, 6, 8, 10, 11, 15.

मालिनी

नममययुतेषं मालिनी मोगिलोकैः ।

Pratijñā : I. 11, 14; II. 3; IV. 3, 13. Avimāraka : II. 5;
III. 2; IV. 9. Cārudatta : I. 13, 14, 17, 29. Pratimā : I.
14, 25; III. 9, 21; IV. 10, 20. V. 7; VII. 1, 2, 12. Abhi-
ṣeka : I. 16, 25; II. 8, 9, 21, 26; IV. 15; V. 15; VI. 4.

6, 11. Pañcarātram : I. 38, 45, II. 5, 15, 45, III. 2, 4.
 Madhyamavyāyoga : I. 5, 6, 32, 46. Dutavākyaṃ : I. 10,
 35, 39, 40, 45, 47, 48. Dutaghatotkacam : I. 43, 46.
 Karmabhāram : I. 1, 3, 14, 18-20. Ūrubhangam : I. 6,
 20, 26, 27, 39, 56, 57. Bālacaritam : I. 9, 10, III. 11,
 15, IV. 3; V. 12.

पृथ्वी

जला जलदला चमुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुणः ।

Avimāraka : II. 6

हरिणी

नसमस्तमला ग पद्मेदैर्हयैर्हरिणी मता ।

Svapna : VI. 8. Pratimā : I. 18, III. 17; IV. 8; V. 2.

Dutaghatotkaca : I. 47. Ūrubhangam : I. 6, 10.

शिररिणी

इति रुद्रैश्छिन्ना यमनसमला ग शिररिणी ।

Svapna : I. 14, 16. Pratimā : II. 4. Avimāraka : I. 5;

II. 8, III. 14. Pratimā : II. 14; III. 1, 2, 22; IV. 7.

Abhiseka : IV. 17. Pañcarātram : I. 8, 14, 21; II. 7, 22,

24. Ūrubhangam : I. 61.

शार्दूलयिनीदिव

Karṇabhāram : I. 10, 15. Ūrubhaṅgam : I. 1, 4, 13-18, 21, 23-25, 28, 29, 34, 35, 51-53, 58, 63. Bālacaritam : I. 1; III. 3; VI. 1, 7.

सुवदना

ज्ञेया सप्तध्वजभिर्महामनययुता म्लौ गः सुवदना ।

Pratimā : III. 7, 11. Pañcarātram : I. 6. Dūtavākyaṃ : I. 15.

सम्भरा

अभ्यैर्धानां प्रयेण त्रिसुनियतियुता सम्भरा कीर्तितेयम् ।

Avimāraka : I. 1, 12; IV. 19. Pratimā : IV. 17. Abhi-seka : III. 7, 12. Dūtavākyaṃ : I. 51. Bālacaritam : IV. 2.

मेघमाला (सङ्कृतिभेदः)

Pratimā : III. 3.

दण्डक (चण्डवृष्टिः २२ । ७२)

Avimāraka : V. 6.

वैतालीय

पङ्क्तिपमेऽष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्युर्निरंतराः ।

न समात्र पराश्रिता कला वैतालीयेऽन्ते रली युवः ॥

Pratijñā : III. 1*.

आर्या

यस्याः पादप्रथमे द्वादश मात्रास्तथा तृतीयेऽपि ।

अष्टादश द्वितीये चतुर्थके पंचदश सांपो ॥

Svapna. : I. 1; IV. 3, 4. Pratijñā : IV. 1*. Caru-datta : I. 1*, 21. Pratimā : I. 2; II. 7. Bālacaritam : I. 19*; III. 1*; V. 4*.

उपगीतिः

आर्योपचारार्थं तु स्यं प्रथमार्थमपि प्रयुक्तं चेत् ।

कामिनि तामुपगीतिं प्रतिभाषन्ते महाकवयः ॥

Bālacaritam : V. 5*.

	Śvapna	Prā. Yaṅg.	Avimśatā	Carudatta	Pratimā	Abhiśā	Pañcāśatram	M. Vyāyoga	Dūtārākyaṃ	Dātā-gbala	Karpabhāram	Crabbhaṅga	Mālacarita	Total
Śloka ..	26	29	16	17	75	68	76	34	22	22	4	12	37	437
Indravajrā	5	...	3	...	8	3	2	21
Upendravajrā ..	1	...	1	1	...	4	1	1	9
Upajāti ..	1	4	17	6	9	6	10	2	7	4	2	6	17	91
Śālinī ..	3	4	2	1	3	1	6	1	1	22
Druśavilambita	1	1
Puṣpitaṅgrā ..	2	3	11	2	4	22	4	3	2	2	55
Ehufangaprayāta	1	1
Vandāśāha	3	1	4	4	1	12	1	1	2	4	1	1	35
Valīvadēvi ..	1	2	2	5
Prāharāpi	2	1	3	4	3	1	1	...	2	17
Vasantatūlaka ...	11	8	27	12	22	15	9	6	13	8	6	16	26	179
Nalini	5	3	4	10	11	7	4	7	2	6	7	6	72
Prithvi	1	1
Harini ..	1	4	1	...	2	...	8
Śukharāpi ..	2	1	3	...	5	1	6	1	...	19
Śordnāśvi ..	6	5	5	5	9	15	9	1	2	8	2	21	4	92
Suśadānā	2	...	1	...	1	4
Śrāgdhārā	3	...	1	2	1	1	8
Meghamāli	1	1
Dandaka	1	1
Valīśāliya	1	1
Āryā ..	3	1	...	2	2	3	11
Upagiti	1	1
Total ...	57	66	97	55	157	154	152	52	56	52	25	66	102	1092

List of irregular Constructions and Solecisms

Irregular Sandhi

स्मराम्यचन्त्याधिपतेः सुतायाः । P. 39

इत्वा रिपुप्रभवमप्रतिमं तमौघम् । P. 316

कोऽयं विनिष्पतति गर्भगृहं विगाह्य^१ उत्क्रां प्रगृह्य । P. 526

१. इह विस्मिता दृश्यते । श्लोकार्धे च संहिता नित्या ।

Use of Parasm. for Ātm.

आपृच्छामि भवन्तो । P. 11

साधुजनहस्तगतैषा मोत्कण्ठिष्यति । P. 12

इष्टिर्मृष्यति परिष्वजतीय साद्गम् । P. 143

पुत्रं पितेव च परिष्वजति मह्यः । P. 171

गाढं परिष्वज सखे । P. 175

आपृच्छ पुत्रहृत्कान् हरिणान् मुमांश्च । P. 298

आपृच्छामि अग्रमवतीम् । P. 310

तं हत्वा क इहोपलप्स्यति चिरं स्वैर्दुष्कृतैर्जोषितम् । P. 462

परिष्वजामि गाढं त्वाम् । P. 528

शोषेण धूमायति यस्य देहः । P. 553

Use of Ātm. for Parasm.

अपरिचयात् न निरुप्यते मे मनसि । P. 3

काळे काले टिपते रूह्यते च । P. 50

देवप्रामाण्याद् अद्रयते वर्षते वा । P. 58

कथमगणितपूर्वं द्रक्ष्यते तं मेन्द्रः

कथमपुरुषवाक्यं श्रोष्यते सिद्धवाक्यः । P. 67

कुरङ्गीमभिलपमानो । P. 154

यदि विमुञ्चे दृश्यते भवान् । P. 165

शीलशशिनः कान्तिः परिम्लायते । P. 198

Intransitive roots used transitively

इमे हृदवीणं ण रमामि । P. 223

अदो एव्व एदं अहं ण रमामि । P. 224

सीता मामविवेकिनी न रमते । P. 333

अवति धनुस्यां शरनदीम् । P. 398

मत्प्रत्यक्षं लज्जते ह्येष पुत्रम् । P. 413

Simplex for the Causative

भूयः परव्यसनमेत्य विमोक्तुकामा । P. 118

अमच्चो अव्यभूदिओ ... महाराएण पूइदो पत्थिदो अ । P. 127

तात अभिवादनक्रममुपदेष्टुमिच्छामि मातृणाम् । P. 220

मम हस्ते निक्षिप्तं तव राज्यं चतुर्दशवर्षान्ते प्रतिग्रहीतुमिच्छामि । P. 291

Irregular Compounds

एवं लोक्तुल्य^१ धर्मो यनानां । P. 50

स्वस्ति भवते सपत्नीकाव^२ । P. 185

जयवर्मणे सुमित्रा प्रदीयता काशिराज्ञे^३ । P. 187

प्यूढोरा^४ वज्रमध्यो । P. 429

उत्सादयिष्यसिच सर्वराज्ञः ।^३ P. 446

१. 'धर्मादनिच् केवलात्' (V. 4-124) इति 'अनिच्' विहितः ।
 सोऽत्र न कृतः । २. 'प्रकृत्याशिपि' (VI. 8-83) इति सूत्रेण आशिपि
 विहितः प्रकृतिभावः सहशब्दस्य । अत्र तु तस्य समावः विधिविरुद्धः । ३.
 'राजाह. सलीम्यः' (V. 4-91) इति समासान्तप्रत्ययो न कृतः । ४.
 'उरःप्रकृतिभ्यः कप्' (V. 4-151) इति नित्यं 'कप्' प्रत्ययविधानम् ।

Irregular Syntactical Combinations

अप्ये^१ मा दाणि अर्यं चिन्तिअ । P. 18

मा मा^२ भूयो अवहणिअ । P. 23

अप्यउत्तो इह आवाच्छिअ इमं कुमुमसमिद्धि पेवितअ सम्माणिदा

मनेभं । P. 23

दुःखं त्यक्तुं यदमूलोऽनुरागः । P. 32

मा^१ दाणि भवं अणत्थं चिन्तिअ । P. 44

मा^१ दाणि भट्टा ! अदिमत्तं सन्तप्पिदु । P. 50

मा^१ ता मा तु मे दधिदुं । P. 87

यत्थेवं नलागिरिग्रहणार्थं विमुक्तश्चेद्^२ । P. 104

याचेमि मा^१ णिअन्धिअ । P. 134

इदं चे^३ देवचित्ताना यद्यग्निः साधयिष्यति । P. 151

यावत्^३ प्रच्छन्नरूपेण तावत् संतत्तर वज्रेः । P. 178

अळं दाणि भवं अदिमत्तं सन्तप्पिदुं । P. 196

मा^१ स्वर्यं मन्दुमुत्पाद्य । P. 258

अलमुपहतासु^४ स्त्रीपुदिपु स्वमाजंगमुपनिशेतम् । P. 259

अळं^४ दाणि महागम्भो अदिमत्तं सन्तप्पिअ परवसं अत्तागं कादु । P. 266

परराक्षामलं^५ कर्तुं गृह्यता भरतो ह्ययम् । P. 279

कुमार ! अलं^५ गुरुजनापवादमभिधातुम् । P. 285

अलमिदानीं^५ प्रणे प्रहर्तुम् । P. 290

ह अम्यउत्त ! मा^१ खु मा तु एवं भणिदुं । P. 313

—मो मो वणध्यश्च ! सग्राहभाशापय^१ वानरवाहिनीम् । P. 347

राश वानरवाहिनी प्रतिमया सग्राहभाशापिता^१ । P. 347

^१ यदि दातये राज्ये किमस्माभिः सह मन्यसे । P. 385

मा^१ खु मा खु भट्टा एद बळासभं पविप्पिदुं । P. 544

मा^१ खु मा तु पाहसं कळिअ पविप्पिदुं । P. 545

१. इह मा शब्दयोगे 'क्त्वा' प्रत्ययः 'तुमुन्' प्रत्ययो वा प्रयुक्तोऽशास्त्रीयः ।

२. यदिशब्दचेच्छब्दयोः सहप्रयोगोऽपूर्वः । ३. 'अन' यावत्, 'तावत्'

शब्दौ केवलं पादपूरणार्थकौ द्रष्टव्यौ । ४. "अलंगत्त्वोः" (III. 4. 18)

इति सूत्रेण अलं सल्ल इत्येतयोः प्रातिपदवाचिनोरुपपदयोर्घातोः क्त्वा प्रत्ययो

विहितः । अत्र तु 'तुमुन्' कृतः । ५. अत्र द्विकर्मकत्वं चिन्त्यम् । ६. अन

यदिशब्दस्य सत्सतम्भाश्च सहप्रयोगोऽपूर्वः ।

भा ना. ३८

Anomalous Formations

अद्यापि गन्धेन न संधयन्ते । P. 150

ताते धनुः नमयि । P. 261

क्रमेण शुभ्रपयिष्ये^३ । P. 289

सुस्सुसद्दम्बो^३ । P. 290

सुष्ठु खल्विह लक्ष्मणः शुभ्रपयत्तु । तत्रस्थो मां भरतः शुभ्रपयत्तु^३ । P. 290

शुभ्रपयस्व भगवन्तम् । P. 299

न प्रत्यायति शोकार्ता । P. 337

विजयविख्यात विंशद्वाहुधालिनि^४ । P. 359

लङ्कामभ्युपयामि बन्धुसहितः सीतां समाधासितुम्^६ । P. 365

अहमेवैनं मोक्षयामि । P. 411

अश्वान् खिप्न् सकित्तवर्म् । P. 445

द्रुपदराजमुनां रुदम्बीम्^६ । P. 445

म्यायामोष्णं गृह्ण "चापं करेण । P. 466

अहमित्य पाण्डवा शुभ्रपयितस्याः^५ । P. 604

घोषे जागरिमा^{११} । P. 589

१. संधयन्ते इति ग्रामादिकं रूपम् । "संधयन्ते" इति तु युक्तम् ।
२. अस्य स्थाने 'नमय' इति वा 'नमयु' इति वा पठितुं योग्यम् ।
३. 'शाश्वत्सृष्ट्यां सनः' (I. 3. 57) इति सूत्रेण सन्नन्तात् आत्मनेपदं विहितम् । अत्र तु स्वार्थे निचः प्रयोगः अवैधः । ४. 'प्रत्येति' इत्यर्थे "प्रत्यायति" रूपं चिन्त्यम् । प्रत्याहपूर्वस्यापने रूपमेतदिति समाधेयम् । अयनेरात्मनेपदं च न कृतम् । ५. 'विंशति' इत्यस्य स्थाने 'विंशद्'— इति रूपं ग्रामादिकम् । ६. अत्र मित्रलोपः ग्रामादिकः । ७. "घोषे" "मुमुषे" इति शास्त्रीयं रूपम् । स्वार्थे मित्रविहितः । ८. 'सक्रेतम्' इत्येपेक्षितं मानि । 'स क्तिरः' इति पाठः सूचितः । ९. इह 'तुम्' अशास्त्रीयः । १०. कृतास्थाने स्वपूर्वः अशास्त्रीयः । ११. अत्र जागरशब्दान् इमनिचः प्रयोगः चिन्त्यः ।

Implied alternative sentences

‘श्रीदेयं नियमस्पृहा । P. 257

‘किं क्षमा निर्मनस्थिता । P. 260

‘कथं तिष्ठतु, यात्विति । P. 285

‘तान् धारयिष्यसि, मृगैः सह वर्तयन्तु । P. 383

‘अनुशातोऽसि किं तेन, न राशः सारयिर्मनान् । P. 396

‘इहायं समुदाचारे, ग्रहणं परिभूयते । P. 404

१. अन हि विकल्पः आक्षिप्तः । वाच्यत्वाप्रयोगात् ।

Use of मे at the beginning of a quarter

‘मे शापितो न परिरक्षति चेत् स्वराज्यम् । P. 291

१. अन पादादौ सुध्वच्छब्दस्य “ मे ” आदेशः न युक्तः ।

APPENDIX C

References to Bhasa or his works in literature—

(१) भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकैः क्षिते परीक्षितम् ।

स्वप्रवासवदत्तस्य दाहफोऽभूत् पावकः ॥

Attributed to Rajaśekhara in Saktimuktavali

(२) “ तुल्यवेतनोऽस्मि, भवद्भिः सहभोग्यमिदं राज्यं, मयामिहितः परोऽभि-
हन्त्यः ” इति, वेदैष्वप्यनुश्रूयते—

‘ समाप्तदक्षिणानां गणानामवभृशेषु सा, ते गतिर्यां शयणाम् ’ इति अपीह
श्लोको भवत —

‘ यान् यशसद्वैस्तापसा च विप्राः स्वर्गोपिणः पात्रचयाश्च यान्ति ।

क्षणेन तान्यप्यतियान्ति शूरा प्राणान् सुयुद्धेषु परित्यजन्तः ॥

‘ नव शरावं सलिलस्य पूर्णं मुखस्कृतं दर्भकृतोत्तरीयम् ।

तत् तस्य मा भूजर्कं च गच्छेद् यो भर्तृपिण्डस्य कृते न युज्येत् ॥

इति मन्त्रिपुरोहिताम्यामुत्साहयेद् योयान् ॥

From Kautaliya Arthaśāstra, Adhikarana X—Adhyāya III.

(३) प्रथितयशसा भाससौमित्रकविपुनादीनां प्ररुधानतिक्रम्य ” etc. ’

—Kālidāsa in *Malavikāgnimitra* Act I.

(४) “ अणेण मम भादा हदो अणेण मम पिदा, अणेण मम सुदो ”

From *Pratijñā* seems to be referred to in

हतोऽनेन मम भ्राता मम पुत्रः पिता मम ।

मातुलो मागिनेयश्च स्या संन्धचेतसः ॥ ४४ ॥

vide काव्यालंकार of भासह chapter iv, verses 40-47

(५) सूत्रधारकृतारम्भेर्नाटकैर्वहुभूमिकैः ।

सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥

— हर्षचरितम्

(६) लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्पतीवाञ्जनं नमः ।

असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फला गता ॥

From *Bālacarita* and *Cārudatta* cited by Daṇḍin in *Kāvyādarśa*. II. 226

(७) “ यो भर्तृपिण्डस्य कृते न युज्येत् ”

From *Pratijñā* cited by Vāmana in *Kāvyālaṅkāra*, *Adhikaraṇa*. II.

(८) यासो बलिर्भवति मद्गुहदेहलीनां

हृषैश्च सारसगणैश्च विजृम्भपूर्वः ।

तास्वेव पूर्वबलिरुदयवाद्भुजसु

धीजान्जलिः पतति कीटमुखावन्दीदः ॥

Cited by Vāmana in his *Kāvyālaṅkāra*, *Adhikaraṇa*. V.

(९) शरन्तश्चाङ्गुलीरेण वाताविदेन मामिति ।

काशपुष्पलवेनेदं साधुपातं मुरं मम ॥

From *Svapna*. cited by Vāmana in *Adhikaraṇa* IV *Adhyāya* III.

(१०) भाउमि जलगमिते कन्तीदेवे अ चस्स रहुआरे ।

सोबन्धे अ कण्ठमि हारियन्दे अ आणन्दो ॥

— गठहयहो-वैदर्भ्यसंगणम् ।

(११) महाकविना भासेनापि स्वप्रवच्य उक्तः—

नेतायुगं तद्धि न मैथिली सा

रामस्य रागपदवी मृदु चास्य चेत ।

लब्ध्वा जनस्य यदि रावणमस्य काय

प्रोत्कृत्य तत्र तिलशो न वितुतिगामी ॥

अभिनवभारती— P. 320. Comm. on नाट्यशास्त्र

(Gaekwad's Oriental Series)

(१२) सञ्चितपञ्चमरूपाट नयनद्वारं स्वरूपतडनेन (१) ।

उद्धाट्य सा प्रविष्टा हृदयगुहं मे नृपतनूजा ॥

Abhinavagupta's comm. on ध्वन्यालोक.

(१३) " क्वचित् श्रीढा यथा स्वप्रगसदत्तायाम् "

From Abhinavabhārati

Also—तत एव विक्रमोर्वशीयस्वप्रगसदत्ता (से) नाटकमिति व्यनहरन्ति ।

Abhinavabhārati, Page 17, Gaekwad's Oriental Series XXXVI

(१४) The following stanza from कान्वादर्श II. 280 is also given by Bhojadeva:—

‘ मृतेति प्रेय संगन्तुं मया मे मरणं मतम् ।

सैनावन्ती मया लब्धा कथमनेन जन्मनि ॥

अत्र स्यायिनो विभावानुभावव्यभिचारिसंयोगाद्रसनिष्पत्तिरिति रतिरेव शृङ्गार-
रूपेण निष्पद्यते । अत्रावन्त्या वासवदत्ताया आलम्बनविभावमृतायाः सकाशादुत्पन्नो
यत्तेश्वरस्य रतिस्यायिभावः, तस्याः पुनर्जीवनादिभिर्दृष्टीपनविभावैर्दृष्टीप्यमानो मृतेत्या-
दिना वागारम्भानुभावेनानुभीयमानैर्हर्षवृत्तिप्रभृतिभिः मुग्धात्मकैर्व्यभिचारिभिः संसृ-
ज्यमानः कुरुणान्तर. संयोगः शृङ्गाराख्या लभ्यते ॥

— सरस्वतीकण्ठामरणम् ।

पञ्चमो परिच्छेदः ।

(Kāvya-māla No. 94—P. 595)

(१५) शकार किं प्रार्थनया प्रावारेणामिषेण वा ।

अकार्यवर्जं मे ब्रूहि निमभीष्टं करोमि ते ॥

— सरस्वतीकण्ठामरणे पञ्चमपरिच्छेदे ४११

the dislocated elements of which are found in मृच्छ-
कटिक. It is, however, probable that Bhoja may have
versified the prose of the मृच्छकटिक.

(१६) स्वप्नवासवदत्ते पद्मावतीमस्वस्या द्रष्टुं राजा समुद्रगृहकं गतः । पद्मावती-
रहितं च तदवलोक्य तस्या एव शयने सुष्राप । वासवदत्ता च स्वप्नदस्वप्ने ददर्श ।
स्वप्नायमानश्च वासवदत्तामात्रभागे । स्वप्नशब्देन चेह स्वापो वा स्वप्नदर्शनं वा
स्वप्नायितं वा विवक्षितम् ।

— from भृङ्गाग्रकाश of भोजदेव.

(१७) प्रशान्तरसभूयिष्ठं प्रशान्तं नाम नाटकम् ।

न्यासो न्याससमुद्भेदो बीजोक्तिर्बीजदर्शनम् ॥

ततोनुद्दिष्टसंहारः प्रशान्ते पञ्च सद्यः ।

स्वप्नवासवदत्ताख्यमुदाहरणमत्र तु ॥

आच्छिद्य भूपाद्रयसनादेवी मागधिकाररे ।

न्यस्ता यतस्ततो न्यासो मुखसन्धिरयं भवेत् ॥

न्यासस्य च प्रतिमुग्नं समुद्भेद उदाहृतः ।

पद्मावत्या मुग्नं वीक्ष्य विशेषकविभूषितम् ।

जीवत्यायन्तित्रेत्येतञ् शत भूमिभुजा यया ॥

उत्कण्ठितेन सोद्वेग बीजोक्तिर्नाम कीर्तनम् ।

एहि वासवदत्तेति क यासीत्यादि दृश्यते ॥

सहावस्थितयोरेकप्राप्त्यान्यस्य गणेष्वम् ।

दर्शनस्पर्शनालापैरेतत्स्याद् बीजदर्शनम् ॥

चिरप्रमुग्नः कामो मे बीजया प्रतिशेषितः ।

ता तु देवी न पश्यामि यस्या घोषवती प्रिया ॥

किं ते भूयः प्रियं कार्यमिति वागत्र नोच्यते ।

उद्गुह्यसंहारमित्याहुर्मतादय ॥

— भावप्रकाश of चारदासन

(१८) स्वदिशमात्मसात्कर्तुम् उदयनस्य पद्मावतीपरिणयोऽर्थभृद्धारः स्वप्न-
वासवदत्ते, तृतीयस्तस्यैव नास्यदत्तापरिणयः कामभृद्धारः ।

—अमरशेखरीकासर्वस्वे सर्वानन्दविरचिते । P. 147.

(१९) “ नृण सङ्कोचने ” चुरादिर्दोषादिरिति धातुप्रदीपः । तथा च
“ नृण बाहुयुग ” मिति भासकवि ।

टीकासर्वस्वे । P. 305.

(२०) यथा स्वप्नवासवदत्ते । नेपथ्ये सूत्रधारः उत्सारणां ध्रुत्वा पठति ।
अथै कथं तपोवनेऽप्युत्सारणा । (विलोक्य) कथं मन्त्री यौगन्धरायणो वत्स-
राजस्य राज्यप्रत्यानयनं कर्तुं कामः पद्मावतीयजनेनोत्सार्यते ।

—नाट्यलक्षणरत्नकोशः of सागरानन्दिन ।

(२१) भृद्धारश्च नयः । धर्मभृद्धारः । कामभृद्धारः । अर्थभृद्धारः । ...
तथाद्यौ यथा । कामकायनाड्ये नन्दयन्त्या ब्राह्मणभोजनादि । स्वदेशमात्म-
सात्कर्तुं उदयनस्य पद्मावतीपरिणयः अर्थभृद्धारः । कामभृद्धारः तस्यैव वासव-
दत्तापरिणयः ।

—नाट्यलक्षणरत्नकोशः । P. 117.

(२२) पादामान्तानि पुष्पाणि तोष्म चेद शिलातलम् ।

नूनं काचिदिहासीना मा दृष्ट्वा सहसा नता (गता ?) ॥

नान्यदर्पण of रामचन्द्र and गुणचन्द्र

(२३) यथा चारुदत्त —

शुष्यद्रुमगतो रीति आदित्यामिमुने स्थितः ।

कथयत्यनिमित्तं मे वायसो ज्ञानपण्डित ॥

—नाट्यलक्षणरत्नकोशे । P. 41.

(२४) A reference to the story of Avimaraka:—

शीनरुमिन् बन्धुमती कुमारमविमारकं कुरङ्गीव ।

अर्हति कीर्तिमतीयं वरन्तं बन्ध्याणवर्मणिम् ॥

—कौमुदीमहोत्सवे II. 15, and v 9

(२५) चारुदत्ते पुनः सूत्रधारस्यापि प्राकृतम्

—शाकुन्तल्याख्या

(२६) सुविमलमुग्धाद्यङ्गैर्व्यक्तलक्षणवृत्तिभिः ।

परेतोऽपि स्थितो मातुः शरीरेणैव नाटकैः ॥

—अवन्तिमुन्दरीकया दण्डित् v II.

Cited in Ind. Hist. Quarterly 1929, 726

APPENDIX D

Stanzas attributed to Bhāsa in the Anthologies,
but not found in the existing texts.

1 दग्धे मनोभवतरौ बालाकुचकुम्भसंभृतैरमृतैः ।

त्रिवलीकृतालयाल जाता रोमावली बही ॥

सदुक्तिकर्णामृते

३ पेया सुरा प्रियतमामुलमीक्षणीयं

प्राह्यः स्वभावललितो विकटश्च धेयः ।

येनेदमीदृशमदृश्यत मोक्षवर्त्म

दीर्घायुरस्तु भगवान् स पिनाकपाणिः ॥

४ तीक्ष्णं रवित्तपति नीच इवाचिराढयः

शृङ्गं रुरुत्यजति मित्रमियाकृतज्ञः ।

तोयं प्रसीदति मुनेरिव चित्तमन्तः

कामी दरिद्र इव शोपमुपैति पट्टः ॥

शाङ्गधरपद्मती

५ थाला च सा विदितपञ्चशरप्रपञ्चा

तन्वी च सा स्तनभरोपचिवाङ्गयष्टिः ।

लज्जां समुद्बहति सा सुरतावसाने

कापि सा किमिव किं कथयामि तस्याः ।

६ कपाले मार्जारः पय इति करोहेडि शशिन-

स्तरुच्छिद्रप्रोतान्विसमिति करी संकलयति ।

रतान्ते तल्पस्थान् हरति यनिताप्यंशुकमिति

प्रभामत्तश्चन्द्रो जगदिदमहो विह्वलयति ॥

मुभाषितावल्याम्

शाङ्गधरपद्मती

४ कठिणहृदये मुञ्च क्रोधं सुखप्रतिघातकं
 लिप्तति दिवसं यातं यातं यमः किल मानिनि ।
 वयसि तरुणे नैतद्युक्तं चले च समागमे
 भवति कल्हो यावत्तावद्दरं सुभगे रतम् ॥

सुभाषितावल्याम्

७ कृतककृतकैर्मायासल्यैस्त्वयास्म्यतिवञ्चिता
 निभृतनिभृतैः कार्यालपैर्मयाप्युपलक्षितम् ।
 भवतु विदितं नेष्टाहं ते वृथा किमु खिद्यसे
 ह्यहमसहना त्वं निःश्रेहः समेन समं गतम् ॥

सुभाषितावल्याम्

८ विरहिचनिताग्रक्त्रौपम्यं विभर्ति निशापति-
 र्गलितविभवस्याज्ञेवाद्य शुतिर्मसृणा रवेः ।
 अमिनधवधूरोपस्वादुः करीपतनूनपा-
 दसरलजनाश्लेषकूरस्तुपारसभीरणः ॥

सदुक्तिकर्णामृते

९ यदपि विद्युधैः सिन्धोरन्तः कथंचिदुपार्जितं
 तदपि सकलं चारुस्त्रीणां मुखेषु विलोक्यते ।
 सुरसुमनसः श्वासामोदे शशी च कपोलयो-
 रमृतगधरे तिर्यग्भूते विषं च विलोचने ॥

सूक्तिमुक्तावल्याम्

१० दुःसार्ते मयि दुःखिता भवति या हृष्टे प्रहृष्टा तथा
 दीने दैन्यमुपैति रोषपरुषे पथ्यं वचो आपते ।
 कालं चेत्ति कथाः करोति निपुणा मत्संस्तवे रज्यति
 मार्या मन्त्रिधरः सखा परिजनः सैका बहुल्यं गता ॥

सुभाषितावल्याम्

APPENDIX D

Stanzas attributed to Bhāsa in the Anthologies,
but not found in the existing texts.

- 1 दग्धे मनोभवतरौ बालकुचकुम्भसंमृतैरमृतैः ।
त्रिवलीकृतालयाला जाता रोमावली बह्वी ॥

सदुक्तिकर्गामृते

- 2 पेया सुरा प्रियतमामुखमीक्षणीयं
प्राणः स्वभावललितो विकटश्च वेपः ।
येनैदमीदृशमददयत मोक्षवर्त्म
दीर्घायुरस्तु भगवान् स पिनाकपाणिः ॥

- 3 सीक्ष्यं रविस्तपति नीच इषाचिरादयः
शृङ्गं रुरुस्त्यजति मित्रमिवाकृतज्ञः ।
तोयं प्रसीदति मुनेरिय चित्तमन्तः
कामी दरिद्र इव शोषमुपैति पङ्कः ॥

शार्ङ्गधरसद्वतौ

- 4 धाटा च सा विदितपञ्चशरप्रपञ्चा
तन्वी च सा स्तनभरोपचिताङ्गयष्टिः ।
लज्जां समुद्वहति सा सुरतावसाने
हा कापि सा किमिव किं कथयामि तस्याः ।

सुमाधितावल्याम्

- 5 कपाले मार्जारः पय इति कर्णद्वेदि शशि-
स्तरुच्छिद्रप्रोतान्विसमिति करो संकलयति ।
स्तान्ते तल्पस्यान् हरति बनिताप्यंशुकमिति
प्रमामत्तश्चन्द्रो जगदिदमहो विद्वयति ॥

शार्ङ्गधरसद्वतौ

6 कठिणहृदये मुञ्च क्रोधं सुखप्रतिघातकं
 लिप्सति दिवसं यातं यातं यमः किल मानिनि ।
 वयसि तरणे नैतद्युक्तं चले च समागमे
 भवति कलहो यावत्तावद्वरं सुमगे रतम् ॥

सुभाषितावल्याम्

7 कृतककृतकैर्मायासख्यैस्त्वयास्म्यतिवञ्चिता
 निभूतनिभूतैः कार्यालपैर्मयाप्युपलक्षितम् ।
 भवतु विदितं नेष्टाहं ते वृथा किमु खिद्यसे
 ह्यहमसहना त्वं नि.जेहः समेन समं गतम् ॥

सुभाषितावल्याम्

8 विरहिवन्तितायकत्रौपम्यं विभर्ति निशापति-
 र्गलितविभषस्याहोपाद्य शुतिर्मसृणा रवेः ।
 अमिनवधूरोपस्त्रादुः करीपतनूनपा-
 दसरलजनान्नेपनूरस्तुपारसमीरणः ॥

सदुक्तिकर्णामृते

9 यदपि विबुधैः सिन्धोरन्तः कथंचिदुपार्जितं
 तदपि सकलं चारुस्त्रीणां मुखेषु विलोक्यते ।
 सुरसुमनसः श्वासामोदे शशी च कपोलयो-
 रमृतमधरे तिर्यग्भूते धिपं च विलोचने ॥

सक्तिमुक्तावल्याम्

10 दुःपार्ते मयि दुःखिता भवति या दृष्टे प्रहृष्टा तथा
 दीने दैन्यमुपैति रोषपरूपे पथ्यं वचो भाषते ।
 कालं वेत्ति कथाः करोति निपुणा मत्संस्तवे रज्यति
 भार्या मन्त्रिवरः सखा परिजनः सैका बहुलं गता ॥

सुभाषितावल्याम्

- 11 प्रत्यासन्नविवाहमङ्गलविधौ देवार्चनव्यप्रया
 दृष्ट्वाग्रे परिणेतुरेव लिखितां गङ्गाधरस्याकृतिम् ।
 उन्मादस्मितरोमलज्जितरसैर्गीर्वा कथंचिच्चिरा-
 दूद्धः स्त्रीवचनादिप्रये विनिहितः पुष्पांजलिः पातु वः ॥
 सदुक्तिकर्णामृते
- 12 अस्या ललाटे रचिता सखीभि-
 र्विभाव्यते चन्दनपत्रलेखा ।
 आपाण्डुरक्षमकपोलभित्ता-
 वनङ्गबाणव्रणपट्टिकेव ॥
 दयितावाहुपाशस्य कुतोऽयमपरो विधिः ।
 जीवयत्यर्पितः कण्ठे मारयत्यपवर्जितः ॥
 शार्ङ्गधरपद्धती

APPENDIX E

Select Glossary

- अट्टालः (पृ. १४१) - ग्रासरादुपरि-
 सममुन्नतं स्थानम् ।
 अतिपाति (कार्य) (पृ. ३३४) -
 विलम्बासहम् ।
 अधिकरणं (पृ. ५४) - साक्षी.
 अढमगसिलावट्टएहि (पृ. २२) -
 अर्धमनःशीलपट्टकैः ।
 अनभिवादकः (पृ. ११६) - प्रतिकूल-
 वारु ।
 अनिविष्टः (कल्प) (पृ. ११५) -
 अधिरहितः ।
 अनूर्जिता (पृ. ६०) - अमहती ।
 अन्तलिङ्गप्रवायो (पृ. १४५) - अन्त-
 रीयवासः, परिधानवस्त्रम् ।
 अपनयः (पृ. ५४) - अपनयनम् ।
 अभ्यनपत्तुकामः (पृ. ९) - रक्षां परि-
 श्राणं वा चिकीर्षुः ।
 अयः (वासवदत्तायः) (पृ. ५७) -
 शुभावहः विधिः ।
 अवनिर्दि (पृ. १२) - अपचिर्ति,
 निष्कयम् ।
 अवतीर्णम् (पृ. १) - अवतारः ।

अश्वारोहणीयम् (पृ. ६०)-सुरङ्ग-
सादिमलम् ।

असमायुक्तः (पृ. १०२)-असम्बन्ध-
शिक्षितः ।

आढत्तो (पृ. ९७) आभीकृतः ।

आधारय (वृत्तान्तं (पृ. ६६)-
ईपत् स्थापय, विरमय ।

आपन्नं (पृ. ६६)-विपन्नतम् ।

आर्यपुनः (पृ. ४४)-काञ्चुसीयेन
मदेन वा प्रयुक्तोऽयं राज्ञ आमन्त्रण-
शब्दोऽपूर्वः ।

आवर्तयति (विद्या) (पृ. १५४)-
चिन्तयति ।

आसन्नं (पृ. ४४३)-अन्तिकं,
निकटम् ।

उग्रादो (पृ. २५६)-उद्गातः,
कार्योपक्रमः ।

उपक्रोशः (पृ. १०५)-निन्दा ।

उलालिभ (पृ. १९४)-उलाल्य,
उपचन्द्य ।

एकयनस्थः (पृ. ६४)-अगतिकः ।

ओषष्टिइओ (पृ. ५९)-औपस्थितिक
उपस्थितिं समीपावस्थानं नित्य-
मर्हति सः । अन्तिकवरः ।

कण्डिलं (पृ. ८७)-सुरायुक्तम् ।

कण्डिलसुण्डिगिणी (पृ. ९४)-कण्डिल-
शौण्डिकी कण्डिला-मत्ता मद्य-
विक्रयिणी ।

कपिवीर्यम् (पृ. १४१)-प्राकारा-
ग्रम् ।

कर्णटकरज्जुः (पृ. १४१)-संदंशकयुक्ता
रज्जुः ।

कर्मकारः (पृ. ३३१)-लौहकारः ।

कनोदसन्दाणअं (पृ. २७३)-कपोत-
सन्दानकं, कपोतनीडम् ।

कस्सूलिना (पृ. ८९)-निशाहिमजलं,
अवश्यायसलिलम् ।

काकली (पृ. २२८)-सन्ध्युत्पाद-
कश्चोरसाधनविशेषः ।

काशः (पृ. ४४५)-कटाशः ।

काल्यं (पृ. २२८)-प्रत्युपः ।

केतरः (पृ. ४५१)-वलिरः, नेत्र-
वियुक्तः ।

कौतुकक्रिया (पृ. १०६) मङ्गलकर्म ।

क्षुपाः (पृ. १७७) क्षुद्रवृक्षाः ।

क्षुष्ममाला (पृ. ९७)-अर्घचन्द्रमाला ।

गण्डभेद (पृ. १२१)-गण्डिभेदश्च ?
ग्रन्थिभेदकः, कुम्भीलकः ।

गृष्टिः (पृ. १७१)-सकृत्प्रसूता गौः ।

घोडअ (पृ. ३९१)-घोटकः, अश्वः ।

चाङ्गेरिका (पृ. १४६)-चाङ्गेरी वात-
पित्तहरा चाचिदोषधिः ।

जम्भकः (पृ. १७१, ४५२)-मायावी ।

डिण्डिकः (पृ. ८२)-विस्तृतवेगमापो
याचकः ।

तर्पः (पृ. २८२)-तृष्णा ।

त्रिवर्णा (दशा) (पृ. १०)-
त्रिरूपा ।

त्वरता (पृ. ११५)-त्वर ।

दुर्गुणितम् (पृ. १२२)-दुरन्यस्तम् ।

दूतसंपातः (पृ. ५) दूतसंप्रेषणम् ।

देशिकः (राजधर्मस्य) (पृ. ५)-
उपदेष्टा ।

नन्दिपटहः (पृ. २५०)-आनन्द-
सूचकः मङ्गलपटहः ।

नवयोगा (पृ. ४६)-नवतन्त्रीभिः
प्रतियोजिता ।

निर्विष्टः (पृ. १८१)-कृतदारपश्चिह्नः ।

निशान्तम् (पृ. ३३१)-मन्दिरं,
गृहम् ।

निष्ठाणिता (पृ. ८७)-तेमन्युक्ता,
दध्यादिव्यञ्जनयुक्ता ।

नैत्यकम् (पृ. २७६)-नित्यकर्म ।

न्यङ्गम् (पृ. ६०, २८५)-अवचम्,
दोषः ।

पक्कणं (पृ. ३९१)-आभीरशत्रु-
दीनां निवासस्थानम् ।

पचन्तवासी (पृ. ६२)-प्रत्यन्तवासी,
अनार्यदेशवासी ।

परिणीवित । (पृ. ७३)-स्थूलित,
परिवृंहित ।

परिष्फन्दो (पृ. २२१)-परिस्पन्दः
पराक्रमः, ऊर्जितं कर्म ।

परिवेष्टामि (पृ. २२६)-परिवर्त-
यामि, प्रत्यर्पयामि ।

परिस्पन्दः (पृ. ३९९)-पराक्रमः ।

पिअक्खाणिअं (पृ. २५३)-प्रियाख्या-
निकं, प्रियवार्ता ।

पुष्परथः (पृ. २५०)-क्रीडारथः ।

प्रक्षेपभूमिः (पृ. १६०)-निषिद्धा
भूमिः ।

प्रतिच्छन्दः (पृ. १२२)-प्रतिमा ।

प्रतिसरा (पृ. ५८)-हस्तधार्य रक्षा-
सूत्रम् ।

प्रतीक्षः (पृ. ७३)-प्रतीक्षमाणः ।

प्रतीहारः (अदेशकालः प्रतीहारस्य),
(पृ. ४५)-प्रवेशद्वारम् ।

प्रतोली (पृ. १४१)-अभ्यन्तरमार्गः ।

भृङ्गारः (पृ. १०५)-स्वर्णरचित-
पात्रविशेषः ।

ममामदअणीए (पृ. ६१)-मार्ग-
मदन्या, मार्गं भृगुसमूहः तन्मद-
यति इति मार्गमदनी, तथा ।

मस्तुप्रपातः (पृ. १५२)-पर्वतपतन-
स्थानं, भृग्वादि प्राणत्यागार्थम् ।

यवनिका (पृ. ५४)-मुखाच्छादन-
वस्त्रं, अवशुष्टनम् ।

योगः (पृ. १२६)-ध्यानम्,
संगमश्च ।

रज्जविन्माट्टं (पृ. २८३) राज्यविभ्रष्टं,
राज्यभ्रंशः ।

लण्डुओ (पृ. १९२)- लण्डितः ।
उत्थितः ।

वद्विषस्त्रज्जणो (पृ. १९१)-वरि
पस्यस्त्रजनः, प्रतानुश्रपको धार्मिकः ।

वणिआरं (पृ. १३५)-वर्णिआरं ।

वयस्थः (पृ. २७९)-वयसि पूर्वे
स्थितः । युवा ।

वरण्टी (पृ. १९२)- वरण्ड, तृण-
सञ्चयः ।

वादसोणिदं (पृ. २०)-वातसोणिम,
तत्सोमबनितपिमारः ।

विघ्नाः (पृ. २००)-विमार्गाः ।

विद्यारक्षितः (पृ. ४६६)-विद्याघरः ।

वीरमानी (पृ. ८१, ३५५) वीरं
आत्मानं मन्यते सः ।

वेदालिआ (पृ. ७५)-वैतालिकी,
वीणादिवादनवृत्तिः स्त्री ।

व्यराश्रयणा (पृ. ६)-प्रार्थना ।

व्याक्षेपः (पृ. १५४)-चित्तविक्षोभः,
चित्तभ्रमः ।

शिरःस्थानानि (पृ. २६४)-प्रधाना-
वस्थानि ।

शृङ्गाटकम् (पृ. १४०)-चतुष्पदम् ।

समाहिदं (पृ. २५)-समाहितं,
सुस्थिरम् ।

संमर्ताग्निः (पृ. ३२५)-प्रलयाग्निः ।

सानूरुपां (पृ. ३९४)-रसस्य अघो-
धरणदाह अनुत्कर्षाख्यं, तदुक्ता ।

साविम (पृ. ६०) सावेगम् ।

सुमगावगम (पृ. २१)-सुमनो-
यणकं पुष्पलेपनादि ।

श्रुतिविशेषणार्थं (पृ. ८)- श्रुतीनां
विशेषपरिचयार्थम् ।

शोपस्नेहता (पृ. २२८)-दृढसलता-
बाहुल्यप्रयुक्तं स्निग्धत्वम् ।

हस्तसारः (पृ. ४०४)-हस्तबल,
बाहुबलम् ।